

13

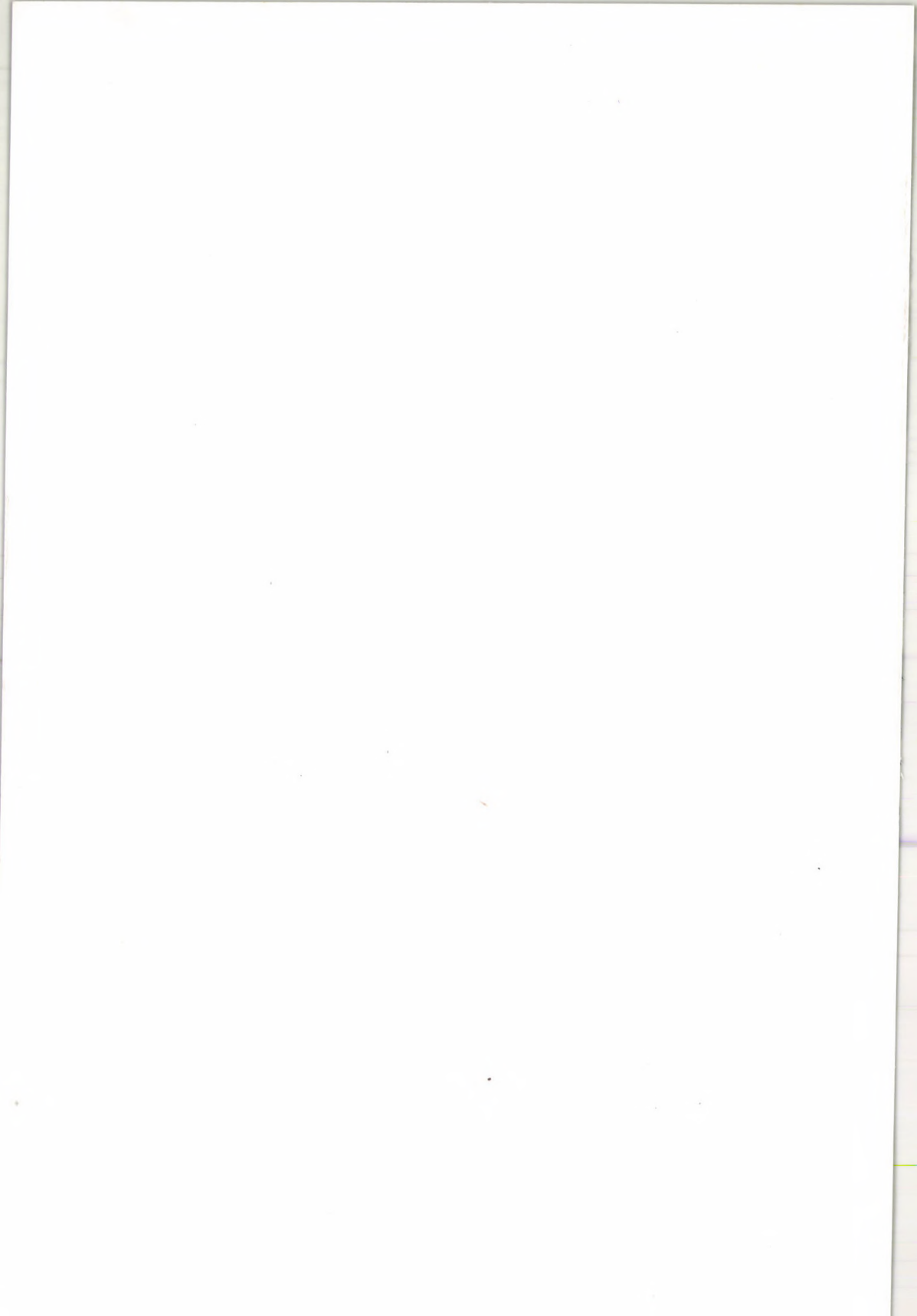
1995. MÁJ 17.

DEMOGRÁFIA

felkelt

1995. XXXVIII. ÉVF.

1

1995 MAJ 17.

DEMOGRÁFIA

38. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
1995

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÁNYI DEZSŐ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VALKOVICS EMIL, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

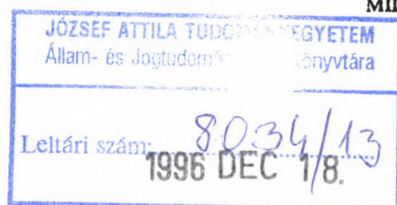
KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

FELELŐS KIADÓ:

MILTÉNYI KÁROLY igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1024. Budapest II., Fényes Elek u. 14—18.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)
or with any greater bookseller or distributor of periodicals
Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Vaskovics László</i> : A család és a szülői szerep értéke, ill. értékelése az európai országokban — összehasonlítás	7
<i>Makara Péter</i> : Társadalmi kihívások és a családgondozás esélyei	18
<i>Hoóz István</i> : A családképzés és a családfeloszlás különböző formáinak alakulása	22

KÖZLEMÉNYEK

<i>Gaál Gergely—Strényer Ibolya</i> : Változások Kínában a demográfia tükrében III.	48
<i>Valkovics Emil</i> : Néhány gondolat a halálokok szerinti és az egyes halálokok feltételezett kiküszöbölésén alapuló halandósági táblákról	57

FIGYELŐ

Beszámoló az MTA Demográfiai Bizottsága 1994. évi tevékenységéről	70
A szülők és gyermekeik iskolázottsága	73
Kisgyermekes apák és anyák szülői, családi attitűdjei négy európai országban	74
Hírek	75

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Mathews, G.</i> : L'avenir de la population mondiale. Quand les perspectives officielles se trompent lourdement. (A világ népességének jövője. Amikor a hivatalos előrejelzések súlyosan tévednek.) <i>Futuribles</i> , 1994. szept. 45—65. p. (R.G.)	76
<i>Dyson, T.</i> : Croissance démographique et disponibilités alimentaires dans le monde. (Népességnövekedés és élelmiszeri lehetőségek a világon.) <i>Revue internationale des sciences sociales</i> , 1994. szept. 427—445. p. (R.G.)	77
<i>Dyson, T.</i> : Population Growth and Food Production: Recent Global and Regional Trends. (Népességnövekedés és élelmiszer-termelés: jelenlegi általános és regionális trendek.) <i>Population and Development Review</i> , 1994/2. 397—411. p. (H.L.)	78
<i>Eberstadt, N.</i> : Demographic Shocks After Communism: Eastern Germany, 1989—93. (Demográfiai megrázkódtatások a kommunizmus után: Kelet-Németország, 1989—93.) <i>Population and Development Review</i> , 1994/1. 137—152. p. (H.L.)	79
<i>Meil Landwerlin, G.</i> : L'évolution de la politique familiale en Espagne. (A családpolitika alakulása Spanyolországban.) <i>Population</i> , 1994/4—5. 959—984. p. (R.G.)	80
<i>Courbage, Y.</i> : Évolution démographique et attitudes politiques en Syrie. (Népességfejlődés és politikai attitűdök Szíriában.) <i>Population</i> , 1994/3. 725—750. p. (R.G.)	80

<i>Friedman, D.—Hechter, M.—Satoshi Kanazawa: A theory of the value of children. (A gyermek értéke: egy új elmélet.) Demography, 1994/3. 375—401. p. (M.F.)</i>	81
<i>Oppenheimer, V.K.: Women's Rising Employment and the Future of the Family in Industrial Societies. (A nők foglalkoztatottságának növekedése és a család jövője az ipari társadalmakban.) Population and Development Review, 1994/2. 213—342. p. (H.L.)</i>	82
<i>Störtzbach, B.: Deutschland nach der Vereinigung — Meinungen und Einstellungen zu Familie, Kindern und zur Familienpolitik in Ost und West. (Németország az egyesítés után — vélemények, felfogások a családról, a gyermekről és a családpolitikáról Keleten és Nyugaton.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1993—94/2. 151—167. p. (F.J.)</i>	83
<i>Guibert-Lantoine, C.—Leridon, H.—Toulemon, L.—Villeneuve-Gokalp, C.: La cohabitation adulte. (A felnőttek élettársi kapcsolata.) Population & Sociétés, 1994. szept. 1—4. p. (R.G.)</i>	84
<i>Maxvald, R.: Vergleich der Lebenserwartung in den Industrieländern 1965—1991. (A születéskor várható élettartam összehasonlítása az iparilag fejlett országokban 1965 és 1991 között.) Statistische Nachrichten, 1994/4. 294—303. p. (M.F.)</i>	85
<i>Kytir, J.—Prskawetz, A.: Entwicklung der Lebenserwartung im Rentenalter Epidemiologische Szenarien unter der Annahme "Verzögerter" Mortalität bei Ausgewählter Todesursachen. (A várható élettartam jövőbeni alakulása az osztrák és német idős korú népességben.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1993—94/2. 189—202. p. (M.F.)</i>	86
<i>Nanda, A. et al.: Health in the Central and Eastern Countries of the WHO European Region: an overview. (A népesség egészségi állapotának alakulása a WHO Európai Régiójának közép- és kelet-európai országaiban.) World Health Statistics Quarterly, 1993/3. 158—165. p. (M.F.)</i>	86
<i>Müller, W.: Ausgaben für Gesundheit 1992. (Egészségügyi kiadások 1992-ben.) Wirtschaft und Statistik, 1994/10. 823—830. p. (F.J.)</i>	87
<i>Woolbright, L.A.: The effects of maternal smoking on infant health. (Az anya dohányzásának hatása a születendő gyermek egészségére.) Population Research and Policy Review, 1994/3. 327—339. p. (M.F.)</i>	89
<i>Espenshade, T.J.: Can Immigration Slow U.S. Population Aging? (Lassíthatja-e a bevándorlás az Egyesült Államokban a népesség öregedését?) Journal of Policy Analysis and Management, 1994/4. 759—768. p. (H.L.)</i>	90

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	91
Demography	91
Journal of Marriage and the Family	92
Naszelenie	93
Population	94
Population and Development Review	95
Population Index	95
Population Studies	96
Population Trends	96
Studia Demograficzne	97
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	97

Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

CONTENTS

STUDIES

<i>László Vaskovics</i> : Value and evaluation of the family and parental role in European countries — a comparison	7
<i>Péter Makara</i> : Social challenges and the chances of family care	18
<i>István Hoóz</i> : Various forms of family formation and family dissolution	22

ARTICLES

<i>Gergely Gaál—Ibolya Strényer</i> : Changes in reflection of the demography in China, III.	48
<i>Emil Valkovics</i> : Some considerations on single-decrement and multiple decrement life tables by causes of death	57

CHRONICLE

Report on the activity of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences in 1994	70
Educational level of parents and their children	73
Parental and family attitudes of fathers and mothers with small children in four European countries	74
News	75

REVIEW

ARTICLES

<i>Mathews, G.</i> : L'avenir de la population mondiale. Quand les perspectives officielles se trompent lourdement. (The future of world population. When official forecasts are seriously mistaken.) <i>Futuribles</i> , 1994. szept. 45—65. p. (G.R.)	76
<i>Dyson, T.</i> : Croissance démographique et disponibilités alimentaires dans le monde. (Population growth and nutritional possibilities disposabilities of the world.) <i>Revue internationale des sciences sociales</i> , 1994. szept. 427—445. p. (G.R.)	77
<i>Dyson, T.</i> : Population Growth and Food Production: Recent Global and Regional Trends. <i>Population and Development Review</i> , 1994/2. 397—411. (L.H.)	78
<i>Eberstadt, N.</i> : Demographic Shocks After Communism: Eastern Germany, 1989—93. <i>Population and Development Review</i> , 1994/1. 137—152. p. (L.H.)	79
<i>Meil Landwerlin, G.</i> : L'évolution de la politique familiale en Espagne. (The evolution of family policy in Spain.) <i>Population</i> , 1994/4—5. 959—984. p. (G.R.)	80
<i>Courbage, Y.</i> : Évolution démographique et attitudes politiques en Syrie. (Population evolution and political attitudes in Syria.) <i>Population</i> , 1994/3. 725—750. p. (G.R.)	80
<i>Friedman, D.—Hechter, M.—Satoshi Kanazawa</i> : A theory of the value of children. <i>Demography</i> , 1994/3. 375—401. p. (F.M.)	81

<i>Oppenheimer, V.K.</i> : Women's Rising Employment and the Future of the Family in Industrial Societies. <i>Population and Development Review</i> , 1994/2. 213—342. p. (L.H.)	82
<i>Störtz bach, B.</i> : Deutschland nach der Vereinigung — Meinungen und Einstellungen zu Familie, Kindern und zur Familienpolitik in Ost und West. (Germany after the unification — opinions, views on family, child and family policy in the East and in the West.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1993—94/2. 151—167. p. (J.F.)	83
<i>Guibert-Lantoine, C.—Leridon, H.—Toulemon, L.—Villeneuve-Gokalp, C.</i> : La cohabitation adulte. (Cohabitation of adults.) <i>Population & Sociétés</i> , 1994. szept. 1—4. p. (G.R.)	84
<i>Maxwald, R.</i> : Vergleich der Lebenserwartung in den Industrieländern 1965—1991. (Comparison of life expectancies at birth in the industrialized countries from 1965 through 1991.) <i>Statistische Nachrichten</i> , 1994/4. 294—303. p. (F.M.)	85
<i>Kytir, J.—Prskawetz, A.</i> : Entwicklung der Lebenserwartung im Rentenalter Epidemiologische Szenarien unter der Annahme "Verzögerter" Mortalität bei Ausgewählter Todesursachen. (Life expectancy of persons at retiring age by epidemical scenery for selected causes of death supposing a "delayed" mortality.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1993—94/2. 189—202. p. (F.M.)	86
<i>Nanda, A. et al.</i> : Health in the Central and Eastern Countries of the WHO European Region: an overview. <i>World Health Statistics Quarterly</i> , 1993/3. 158—165. p. (F.M.)	86
<i>Müller, W.</i> : Ausgaben für Gesundheit 1992. (Expenditure for health care.) <i>Wirtschaft und Statistik</i> , 1994/10. 823—830. p. (J.F.)	87
<i>Woolbright, L.A.</i> : The effects of maternal smoking on infant health. <i>Population Research and Policy Review</i> , 1994/3. 327—339. p. (F.M.)	89
<i>Espenshade, T.J.</i> : Can Immigration Slow U.S. Population Aging? <i>Journal of the Policy Analysis and Management</i> , 1994/4. 759—768. p. (L.H.)	90

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	91
Demography	91
Journal of Marriage and the Family	92
Naszelenie	93
Population	94
Population and Development Review	95
Population Index	95
Population Studies	96
Population Trends	96
Studia Demograficzne	97
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	97

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

THE STUDIES ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A CSALÁD ÉS A SZÜLŐI SZEREP ÉRTÉKE, ILLETVE ÉRTÉKELESE AZ EURÓPAI ORSZÁGOKBAN – ÖSSZEHASONLÍTÁS¹

VASKOVICS LÁSZLÓ

Azt a felkérést kaptam, hogy hasonlítsam össze, milyen értéke van a családnak, és hogyan értékelik az európai társadalmak tagjai a családot, ill. ismertessem, milyen értéke van a szülői szerepnek, ill. a gyermekvállalásnak. Ezt a kérdést én empirikus úton szeretném megvizsgálni. Néhány megjegyzést azonban előre kell bocsátanom:

1. Ha a továbbiakban a család értékéről beszélünk, akkor tudatában kell lennünk annak, hogy a "család" fogalma különböző családformákat és -struktúrákat, különböző családi realitásokat takar. Függetlenül attól, hogy valaki a család fogalmán többgyermekes házaspárt vagy egygyermekes-egyszülős családot ért (vagy ilyen családi formában él), a családot tarthatja saját maga számára fontosnak vagy nem fontosnak. Helytelen lenne tehát a család értékelését csak egy bizonyos családtípusra vonatkoztatni.

2. Ugyancsak fontos utalni arra, hogy a családi értékek, ill. attitűdök és a családi magatartás között eltérések mutatkoznak: a társadalmi értékek nem determinálják, hanem csak befolyásolják az emberek magatartását. Ez a tény azonban nem jelenti azt, hogy családi értékek és családi attitűdök kevésbé fontosak vagy társadalmilag kevésbé hatékonyak lennének mint a családi magatartások.

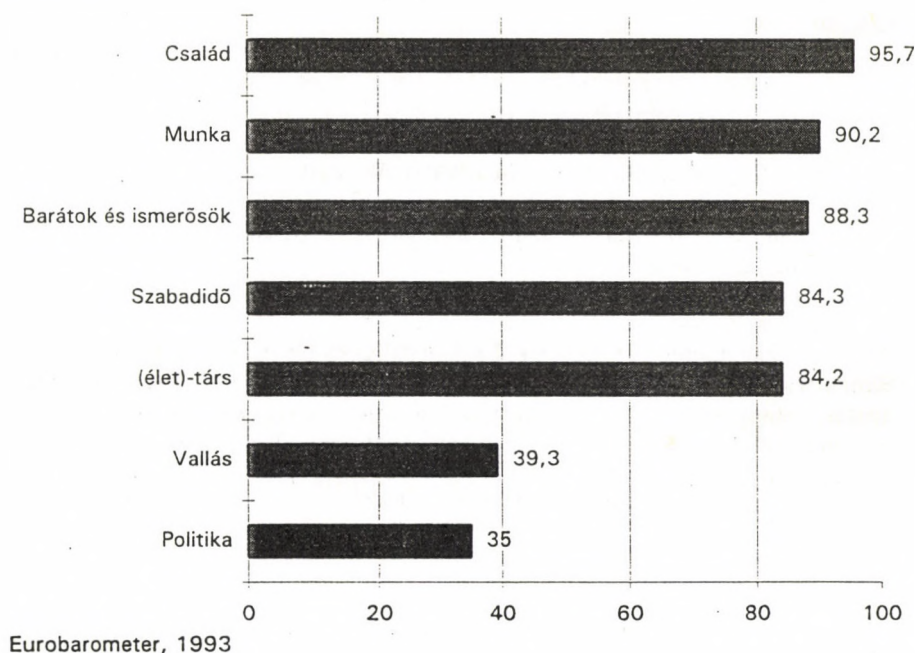
3. Bevezetőül utalnom kell arra is, hogy az elmúlt két évtizedben Európa több országában összehasonlító felméréseket folytattak az emberek értékrend-szeréről és annak változásairól. Ezek a kutatások, amelyek *Inglehart* (1981, 1983) koncepciójának figyelembevételével a materialista versus postmaterialista értékekkel foglalkoznak, a családi értékekről szinte semmit vagy csak igen keveset mondanak. A család és a szülői szerep értékéről sajnos még csak kevés összehasonlító felmérés készült Európában. (Összefoglalóan lásd *R. Lesthaeghe—D. Meekers*, 1986.)

Beszámolómban elsősorban két összehasonlító európai tanulmány eredményeire támaszkodom, az 1993-as "Eurobarometer"-re és az 1988-as "ISSP"-re. Az "Eurobarometer" az Európai Unió országaira terjed ki; az "ISSP-Family-Structures" (1988) néhány közép- és kelet-európai országot vesz figyelembe, köztük Magyarországot is. Kiegészítésképpen még kitérek két felmérés eredményeire, amit a a közelmúltban végeztünk Németországban fiatal házások és élettársi kapcsolatban együttélő fiatalok körében. Csak a legfontosabb eredményekről szeretnék áttekintést adni, majd ezeket röviden interpretálni.

¹A "Család a mai magyar társadalomban" című, 1994. november 24–25-i konferencián megtartott előadás.

1. A család értékelése

Az "Eurobarometer" megadott különböző életszférákat nevezett meg, például a családot, munkát, társkapcsolatot, szabadidőt, vallást, politikát stb., és a megkérdezetteknek meg kellett adni, hogy ezeket a területeket számukra fontosnak tartják-e. A feltett kérdés: "For each the following could you tell me if they are something generally important, or generally not important, to you?" Az eredményeket az I. számú grafikon szemlélteti. Ebből láthatjuk, hogy az összes megnevezett életszférák közül a családot tartják legtöbbször fontosnak (96%). A családon kívüli munka (90%), az ismerősi és baráti körök (88%), szabadidő (84%) és a társkapcsolat (84%) tartozik a fontos életszférák közé. Tehát a család nem egyedülállóan fontos szféra, hanem rivalizál más ugyancsak fontosnak tartott életszférákkal, különösen a munkával és a szabadidő szférájával. Férfiak és nők között ebben a tekintetben alig mutatkozik különbség. Meglepő, hogy a család fontosságának értékelésében fiatalok és idősebbek között sincs jelentős eltérés. Az 55 éven felüli nők és férfiak 97%-a tartja számára fontosnak (az első helyen) a családot. A 15–24 évesek közül 93% (lásd 1.a tábla). Ebből kitűnik, hogy a fiatalok Európa-szerte a családot — ellentétben a hiedelmekkel — nem értékeli másként mint az idősebb generáció.

I. Értékek hierarchiája az Európai Közösségben

1.a Értékek hierarchiája az Európai Közösségben nem és kor szerint

	Férfiak					Nők				
	15—24	25—39	40—54	55—	Össze- sen	15—24	25—39	40—54	55—	Össze- sen
Család	93,0	93,0	96,6	96,8	94,9	93,3	96,9	97,2	97,4	96,5
Munka	92,3	94,2	95,0	89,8	92,8	90,0	88,1	89,4	85,3	87,8
Barátok és ismerősök	93,3	88,7	87,1	86,2	88,6	90,8	89,4	87,8	85,5	88,0
Szabadidő	90,1	89,3	86,3	82,6	86,9	86,7	87,5	82,5	75,0	82,0
Élettárs	73,3	67,8	90,2	89,5	85,9	76,8	87,8	85,2	80,3	82,7
Vallás	29,2	23,0	33,3	49,4	34,1	32,7	33,8	42,6	58,6	44,0
Politika	37,4	36,9	42,3	44,4	40,4	26,5	30,2	34,3	29,3	30,1

Eurobarometer 1993.

A család rangját az értékek hierarchiájában nem befolyásolja a megkérdezett családi állapota sem. Akár hajadonok, nőtlenek, akár házások, akár gyermektelenek vagy szülők, egy- vagy többgyermekesek, a családot egyaránt fontosnak tartják (lásd 1.b tábla). Ugyanez a kép mutatkozik akkor is, ha a megkérdezetteket megkülönböztetjük aszerint, hogy a házasság előtt együtt éltek-e, külön élnek-e, elváltak vagy újránházasodtak-e. Csak az élettársi kapcsolatban élőknel (86%) és az elváltaknál (90%) csökken azoknak az aránya, akik a családot fontosnak tartják (lásd 1.c tábla).

1.b Értékek hierarchiája az Európai Közösségben családi állapot szerint

	Nem szülők		Már nem szülők	Szülők	Szülők			
	15—24	25—39			1 gyerek	2 gyerek	3 gyerek	4 és több gyerek
Család	93,6	89,5	97,9	98,0	98,2	98,9	98,9	98,8
Munka	92,2	91,4	86,8	90,6	90,2	91,4	93,0	88,3
Barátok és ismerősök	93,4	89,3	87,4	86,1	85,7	87,6	85,7	85,5
Szabadidő	89,4	85,9	81,5	83,0	82,4	85,3	82,3	77,1
Élettárs	74,4	77,7	85,6	90,6	89,7	92,4	91,5	88,9
Vallás	31,9	33,1	48,2	40,4	38,6	39,2	47,6	45,4
Politika	32,6	36,9	37,1	34,1	32,8	36,3	32,7	34,6

Eurobarometer 1993.

1.c Értékek hierarchiája az Európai Közösségben családi állapot szerint

	Élettárssal együtt él					Nem él együtt az élettárssal				
	házas- ság előtt nem élt együtt	házas- ság előtt együtt- élt	újra háza- sodott	haja- don, nőtlen soha nem élt együtt	haja- don, nőtlen de már együtt élt	haja- don, nőtlen soha nem élt együtt	haja- don, nőtlen de már együtt élt	elvált	külön élő	özvegy
Család	98,0	97,4	96,3	98,6	90,8	92,4	85,7	90,0	93,5	99,1
Munka	90,5	90,9	91,1	91m9	92,4	92,8	91,5	83,6	93,9	83,5
Barátok és ismerősök	86,0	88,7	87,5	94,9	92,5	91,9	91,8	88,7	88,3	86,4
Szabadidő	83,1	84,9	86,8	87,7	89,2	88,7	87,3	86,3	88,2	73,7
Élettárs	93,3	95,3	94,1	90,5	89,0	70,2	73,0	55,2	73,5	73,2
Vallás	46,1	31,7	28,4	18,3	18,1	37,0	17,3	25,0	34,4	61,0
Politika	36,3	36,9	39,8	40,4	29,6	34,4	32,6	33,3	30,5	28,8

Eurobarometer 1993.

Ezeket az adatokat országonként elemeztük, és megállapítottuk, hogy az Európai Unió valamennyi megvizsgált országában a megadott életszférák közül a megkérdezettek legnagyobb része a családot fontosnak tartja. Erre vonatkozóan tehát nem különböznek egymástól az egyes országok, kivéve Hollandiát, ahol a megvizsgált személyeknek "csak" 93%-a tekinti a családot számára fontosnak. A férfiak és nők országonkénti családértékelése sem mutat jelentős különbséget. Majdnem minden megkérdezett férfi és nő hasonlóan fontosnak értékeli a családot — függetlenül attól, hogy melyik országban él. Hasonló összefüggések mutathatók ki országonként életkor szerinti megkülönböztetésben is, mint amiket az imént említettem, habár a fiatalok a családot valamivel ritkábban értékelik (az első helyen) fontosnak. Csak Franciaországban süllyed azoknak a 15—24 éveseknek az aránya 90% alá, akik fontosnak tartják a családot. Minden más nyugat-európai országban 90% fölött van az ő arányuk (lásd 2. tábla).

Amennyiben léteznek ehhez a témához országos szintű tanulmányok, azok ugyancsak a család fontosságát bizonyítják. Példaként szeretném bemutatni saját reprezentatív felmérésünk eredményeit (*Schneewind, Vaskovics, 1992; Vaskovics, Rupp, 1993—1994*). Ezt a kutatást fiatal házasok és élettársi kapcsolatban együttélő (35 év alatti) párok körében végeztük Németországban. Az élettársi kapcsolatban élő párok kereken háromnegyede nevezi meg a családot (első helyen) különösen fontosnak. Nagyon hasonlít ehhez a fiatal házások értékelése is. Az 1500 fiatal házaspár közül, akiket reprezentatívan választottunk ki Nyugat-Németországban, kereken 60% (férfiak és nők egyaránt) tartja a családot számára különösen fontosnak. Ezek a partnerkapcsolatot még magasabbra értékelik: a fiatal házas férfiak és nők 90%-a nevezi meg számára különösen fontosnak a partnerkapcsolatot (lásd 3. tábla).

2. Értékek hierarchiája az Európai Közösségben
 ("Család fontos"... %-ban)

Ország	Nem	Kor				Összesen
		15—24	25—39	40—54	55—	
Franciaország	Férfi	88	93	97	96	94
	Nő	86	98	97	99	96
	Összesen	87	96	97	98	95
Belgium	Férfi	92	96	95	97	96
	Nő	94	100	96	95	96
	Összesen	93	98	95	96	96
Hollandia	Férfi	90	94	93	96	93
	Nő	87	92	96	97	93
	Összesen	89	93	94	96	93
Németország (nyugat)	Férfi	87	89	95	96	92
	Nő	94	94	97	97	95
	Összesen	91	92	96	96	94
Olaszország	Férfi	100	98	100	99	99
	Nő	100	100	100	99	100
	Összesen	100	99	100	99	100
Luxemburg	Férfi	85	95	98	100	95
	Nő	100	100	100	100	100
	Összesen	91	97	99	100	97
Dánia	Férfi	95	96	99	99	97
	Nő	99	99	100	99	99
	Összesen	97	97	100	99	98
Írország	Férfi	99	99	98	97	98
	Nő	98	98	98	97	98
	Összesen	99	98	98	97	98
Nagy-Britannia	Férfi	99	97	99	99	98
	Nő	97	100	98	98	98
	Összesen	98	98	98	98	98
Görögország	Férfi	100	98	100	100	99
	Nő	99	100	100	100	100
	Összesen	100	99	100	100	100
Spanyolország	Férfi	98	93	100	99	97
	Nő	99	98	98	100	99
	Összesen	99	95	99	99	98
Portugália	Férfi	100	99	99	100	100
	Nő	97	100	100	99	99
	Összesen	99	100	100	100	99
Németország (kelet)	Férfi	92	94	96	95	95
	Nő	94	98	98	99	98
	Összesen	93	97	97	97	97
Norvégia	Férfi	96	97	96	97	96
	Nő	99	98	99	100	99
	Összesen	97	98	97	98	98

Eurobarometer 1993.

3. *Élettársi kapcsolatban élők és fiatal házasok érték hierarchiája*
 ("nagyon fontos" %-ban)
Németországban

Éleetszférák	Kelet-Németország		Nyugat-Németország	
	nők	férfiak	nők	férfiak
Család és gyermek	75	70	61	60
Foglalkozás és munka	52	61	18	35
Szabadidő	34	35	44	42
Barátok és ismerősök	27	24	31	28
Rokonság	13	8	6	5
Vallás és egyház	5	3	7	6
Politika	1	2	2	5
Szomszédság	4	3	1	3
Jólét és fogyasztás	12	11	5	6
Élettárs	94	89	92	87
Lakás	79	70	68	58
Összesen	358	353	1490	1480

Quelle: Sozialwissenschaftliche Forschungsstelle der Universität Bamberg, 1993. Leiter: Prof. Dr. L. Vaskovics.

Utalni szeretnék egy Németországban végzett összehasonlító kutatás eredményeire is, amiből kitűnik, hogy 1984 és 1988 között a család fontosságának megítélése nem változott. 1984-ben a megkérdezettek 18 éven felüli felnőttek 72%-a nevezte a családot nagyon fontosnak, ill. 24%-a fontosnak. 1988-ban a megkérdezettek 73%-a a családot nagyon fontosnak és 23%-a fontosnak. Az élettársi kapcsolatban élők 72%-a nevezte a családot nagyon fontosnak és 26%-a fontosnak (Wohlfahrtssurvey 1984, 1988). Már említettem, hogy a családi szféra értékelése nem egy (meghatározott) családi forma értékelését jelenti. A különböző családi formák megítélésével szemben már a 80-as évek elején is toleranciát mutattak az emberek Európa-szerte. Erre az eredményre jutott többek között az "European Values Study" (EVS), amelyet az Európai Közösség országaiban végeztek 1981-ben (Stoetzel, 1983). Azonban a házasságkötést egyre kevesebben tekintik a családalapítás előfeltételének és a válást sem zárják ki. A család kiemelkedő értékelése párosul a különböző (a családmagtól eltérő) családi formációk toleráns megítélésével, valamint a különböző családformákban gyakorolt életmóddal és családi magatartással.

4. A család értékelése Németországban 1988
(A család "fontos/nagyon fontos".. %-ban)

	Nagyon fontos	Fontos	Nem fontos
Gyermek és partner nélküli hajadon, nőtlen (18—30)	54	36	10
Gyermek nélküli hajadon, nőtlen élettárssal (18—40)	71	30	0
Hajadon, nőtlen, özvegy, elvált gyermekes	76	21	3
Házasság gyermek nélkül (18—40)	86	12	3
Házasság, gyermek 6 év alatt	94	6	0
Házasság, gyermek 6—18 év között	85	15	0
Házasság, felnőtt gyermek	82	18	0
Özvegy (61 fölött)	52	37	10
Öregebb hajadon, nőtlen gyermek nélkül	36	36	28
Elvált gyermek nélkül	49	34	17
Egyéb	60	34	6
Összesen	73	23	4

Wohlfahrtssurvey 1988.

2. A gyermek és a szülői szerep értéke

A szülői szerep, ill. a gyermek értékelésének szemléltetéséhez szintén használhatók az "Eurobarometer" adatai. Itt arra kérdeztek rá, mennyire fontos a gyermek a saját életvitel kialakításának szempontjából. A válaszlehetőségek adottak voltak: "egyáltalán nem fontos"-tól "esszenciálisan fontos"-ig. Kb. 90%-a a megkérdezett személyeknek nevezi meg a gyermeket számára fontosnak, ebből 70% nagyon, ill. esszenciálisan fontosnak. Különösen magasra értékeli (fontostól esszenciálisan fontosig) a gyermeket Olaszországban, Spanyolországban, Portugáliában és Luxemburgban. Azokhoz az országokhoz, ahol több mint 10%-a a megkérdezett személyeknek nem tartja fontosnak vagy nem nagyon fontosnak a gyermeket, Belgium, Hollandia, Nyugat-Németország, Írország, Dánia, Anglia és Norvégia tartozik. Ezekben az országokban 10 és 20% között mozog azoknak az aránya, akik a gyereket nem tartják fontosnak (lásd 5. tábla).

5. A gyermek (szülőiség) értékelése az Európai Közösségben
(A gyermek "fontos, nagyon fontos, esszenciálisan fontos" %-ban)

Ország	Kor				Összesen
	15—24	25—39	40—54	55—	
Franciaország	87	92	92	91	91
Belgium	86	82	87	92	87
Hollandia	66	82	86	92	83
Németország	74	81	84	86	83
Olaszország	91	91	94	98	94
Luxemburg	82	95	98	98	94
Dánia	79	90	91	88	88
Írország	68	86	88	84	82
Nagy-Britannia	77	81	87	85	83
Görögország	97	96	100	98	98
Spanyolország	89	86	94	95	91
Portugália	93	98	97	99	97
Németország	78	93	92	92	91
Norvégia	88	88	87	87	88

Eurobarometer 1993.

A nemek szerinti értékelés azt mutatja, hogy férfiak és nők között erre vonatkozóan csak minimális különbségek vannak. A nők tendenciózusan valamivel nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a gyereknek. Kivételt csak Hollandia képez és Görögország, ahol erre vonatkozóan férfiak és nők között semmi különbség sem mutatkozik.

Az országok szerinti értékelés azt mutatja, hogy a gyermekvállalásnak minden európai országban nagy jelentőséget tulajdonítanak. Azoknak a személyeknek az aránya, akik a szülői szerepet fontosnak tartják (valamennyire fontos, nagyon fontos, esszenciálisan fontos), Hollandiában, Írországbban és Angliában a legalacsonyabb. Azoknak a személyeknek az aránya, akik a szülői szerepet "nagyon fontos"-nak vagy "esszenciálisan fontos"-nak jelölték meg, 47 és 55% között mozog az országok szerinti összehasonlításban.

A különböző életkori csoportok adatainak értékelése azt mutatja, hogy erre vonatkozóan is csak kis különbségek mutatkoznak a fiatal és az idősebb generációk között. A fiatalok (15-től 24 éves korig) sem mutatnak jelentős különbséget az országok szerinti összehasonlításban. Ezek szerint az összes felmért országban a fiatalabb életkorú csoportok is többségükben pozitívan viszonyulnak a szülői szerephez és a családhoz. Említésre méltó, hogy azoknak az aránya, akik a gyermeket nem vagy nem nagyon tartják fontosnak, Hollandiában (33%), Nyugat-Németországban (25%), Írországbban (32%) és Angliában (23%) a legmagasabb. Hasonló trend figyelhető meg országos szinteken a 25—29 évesek körében is.

Az "Eurobarometer"-ben megkérdezett személyek közül majd minden 10. sorolja a gyermeket és a szülői szerepet a számára fontosak közé, de kevesebb mint 5% utasítja el messzemenőleg a gyermekvállalást. Ők tehát beállítottságuk szerint ellenzik a gyermeket és a szülői szerepet. Ezzel kapcsolatban is csak

csekély különbségek mutatkoznak az egyes európai országok között. Az ISSP eredményei szerint Németország és Magyarország azokhoz az országokhoz sorolható, ahol a legmagasabb az elutasítási ráta: 5%-nál magasabb. Férfiak és nők között erre vonatkozóan nincs értékelhető különbség (e felmérés eredményei szerint). Ezen kívül fontos megemlíteni, hogy a fiatal életkori csoportok nem ellenzik jobban a gyereket mint az idősebbek (lásd 6. tábla).

*6. A gyermek értékelése európai országokban
(A gyermek ellen van/gyermekellenes %-ban)*

Ország	Kor				Összesen
	16—29	30—45	46—60	61—	
Németország	6	6	4	4	5
Nagy-Britannia	4	1	1	2	2
USA	4	2	1	4	3
Ausztria	4	2	4	7	4
Magyarország	3	3	6	11	5
Hollandia	3	1	2	2	2
Olaszország	2	3	2	2	2
Írország	1	1	1	0	1

ISSP

Itt szeretnék ismét utalni a saját felmérésünkre Németországban. A 35 év alatti élettársi kapcsolatban együttélők és a fiatal házaspárok egyaránt igen pozitív hozzáállást tanúsítanak a gyermekhez és a gyermekvállaláshoz (a házaspárok 90%-a, a nem házasok 70%-a). Csak azoknak a pároknak a beállítottsága ilyen pozitív, akik nem házasodtak össze és nem is szándékoznak összeházasodni a jövőben sem. De még ennek a csoportnak az esetében is majdnem 50% azoknak az aránya, akik pozitív hozzáállást tanúsítanak.

Hasonló képet mutatnak a felmérések a családtervezésről (Kinderwunsch) és a gyermekek számáról. A 35 év alatti fiatalok között viszonylag kevesen vannak (10—15%), akik egyáltalán nem akarnak gyereket. Ők tehát el tudják képzelni az életüket gyerek nélkül. De a nagyobb többség nem zárja ki, hogy gyereket vállaljon, sőt kifejezetten törekszik rá. Erre vonatkozóan sem mutatkoznak lényeges különbségek férfiak és nők között az egyes országokban.

Németországi felmérésünk eredményei azt mutatják, hogy azoknak az aránya, akik lemondanak a gyerekekről, a 30—35 évesek körében magasabb mint a 20—25 évesek körében. Az előrejelzések azt mutatják, hogy itt nagyobb arányban maradnak a tudatosan gyermektelenek.

Összefoglaló

I. Az európai összehasonlítás alapján az emberek szubjektív megítélése szerint a család a legfontosabb értékszférát képezik, vagy legalábbis a fontosabb életszférák közé tartozik. Az életút megtervezése során a család kiemelkedő szerephez jut. A rendelkezésre álló adatok szerint e tekintetben nem

mutatkozik különbség férfiak és nők, fiatalabb és idősebb generációk között, és csak elhanyagolható különbség fedezhető fel Európa egyes országai között. A család értéke kimagasló, ám ezek az értékítéletek a család formájára vonatkozólag semmiféle megkülönböztetést nem tartalmaznak.

2. A gyermek és a szülővé válás a vizsgált európai országokban kiemelkedő fontossággal bír. A fenti értékítélet az érintett országok lakosságának háromnegyedére vonatkozik. A szülői szerep egyértelmű visszaautásítása viszonylag ritkán fordul elő. A kérdezettek körülbelül húsz százaléka ambivalensen viszonyul a szülői szerep vállalásához. És e tekintetben is elhanyagolhatóak a különbségek férfiak és nők, fiatalok és idősök között, és az egyes európai országok viszonylatában.

3. A szakirodalom azt az elképzelést sugallja, hogy a család és a szülői szerep vállalása a modern társadalomban választási lehetőségként lép fel, amely az élet más területeivel (mint pl. szakmai karrier, a szabadidő eltöltése) versenyben áll. Ugyanakkor a rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy az európai országok lakóinak túlnyomó többségénél a családalapítás és a szülővé válás kérdése nem választási lehetőségként merül fel. Egyértelműen megállapítható, hogy a többség valamilyen formában szeretne családot alapítani.

4. Választási lehetőségként merül fel viszont az a kérdés, hogy mikor szülessen az első gyermek. E tekintetben az európai országok között nagy különbség mutatható ki, mint ahogy a második gyermek vállalásának időpontját, ill. a gyermekek számát tekintve is. Nem a családalapítás és a szülővé válás értékei szorulnak tehát magyarázatra, hanem inkább az élet- és családciklus, amely a különböző európai országokban nagy eltéréseket mutat.

5. Az itt bemutatott empirikus eredmények figyelembevételével arra a következtetésre jutottunk, hogy a nyugat-európai országokban az értékrendszerek változásai (materialista/posztmaterialista) nem érintik közvetlenül a család szféráját, ill. ennek értékelését. Az emberek saját családfogalmukból kiindulva az utóbbi években is fontos életcéljuknak tekintik a családot és a családalapítást. A család ilyen jellegű értékelése összeegyeztethető azoknak a család és élettársi formák elterjedésével, amelyeket az irodalom és a nyilvánosság ez ideig családi alternatíváknak vélt, mint pl. az egyszerűs-családot, vagy az élettársi kapcsolatban együttélők családját. A család az emberek értékhierarchiájában az első helyet foglalja el vagy kiemelkedő szerepet játszik, ugyanakkor a házasságkötést egyre kevesebben tartják feltétlenül szükségesnek. Svédországban pl., ahol a családalapítóknak csak egy része házasodik meg, a családot és a családalapítást éppúgy fontosnak tartják, mint pl. Olaszországban, ahol az élettársi kapcsolatban együttélők aránya nagyon alacsony. Az a tény, hogy a megkérdezettek a családot nagy többségben fontosnak (a legtöbben nagyon fontosnak) tartják, nem jelenti azt sem, hogy ők ebből adódóan eleve többgyermekes (nagycsaládra) gondolnának. Azok is, akik a családalapítás előtt (vagy után) élettársi kapcsolatban élnek, a családot mint életformát ugyancsak fontosnak és életcélnak tekintik.

IRODALOM

- R. Inglehart: The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics. Princeton 1977.
- R. Inglehart: The persistence of materialist and post-materialist value orientations. Comment on Deth's analysis. In: European Journal of Political Research 11, 81—91.
- R. Lesthaeghe—D. Meekers: Value changes and the dimensions of familism in the European community. In: European Journal of Population 2 (1986), 225—268.
- N. Malpas—P. Y. Lambert: Europeans and the family. Results of an opinion survey. A report prepared in conjunction with the commission of the European Communities. Brussels 1993.
- K.A. Schneewind—L.A. Vaskovics et al.: Optionen der Lebensgestaltung junger Ehen und Kinderwunsch. Band 9 der Schriftenreihe des Bundesministeriums für Familie und Senioren, Stuttgart u.a. 1992.
- J.G. Stoetzel: Les valeurs du temps present: Une enquête européenne. Paris 1983.
- L.A. Vaskovics—M. Rupp: Junge Paare in nichtehelichen und ehelichen Lebensgemeinschaften — ein Vergleich. In: Acta Demographica 1994, 197—218.
- L.A. Vaskovics—M. Rupp: Entwicklungspfade nichtehelicher Lebensgemeinschaften. Forschungsbericht der Sozialwissenschaftlichen Forschungsstelle der Universität Bamberg, Opladen 1995 (im Druck).

Tárgyszó:

Családszociológia

VALUE AND EVALUATION OF THE FAMILY AND PARENTAL ROLE
IN EUROPEAN COUNTRIES — A COMPARISON

TÁRSADALMI KIHÍVÁSOK ÉS A CSALÁDGONDOZÁS ESÉLYEI¹

MAKARA PÉTER

A Nemzetközi Családév alkalmából rendezett tudományos konferencia első két ülésén elhangzott főreferátumok és hozzászólások magas tudományos színvonalon és sokoldalúan mutatták be a családok jelenlegi helyzetét Magyarországon, illetve az értékek változásának hatását a családok működésére. Ha valakinek nem lett volna módjában az üléseken jelen lenni, vagy a szakirodalmat áttanulmányozni, elég belepillantani valamelyik közelmúltban publikált magyar irodalmi alkotásba vagy végigolvasni *Milan Kundera* regényeit, hogy érzékelhessük a családot érintő kihívások lényegét.

E referátum a családot segítő társadalompolitika esélyeit kívánja latolgatni. Kiindulópontként három alapelvet kell leszögezni:

- a családi élet a családformák sokféleségének elfogadása;
- a családi élet változó tartalmának, minőségének és jellegzetességeinek elfogadása;
- a társadalmi egyenlőség értéként való kezelése.

A konferencián elhangzott szakmai érvek világossá teszik, hogy a család intézményét értéként kell kezelni, ha a körülmények változnak is. A nehéz társadalmi-gazdasági feltételek között is van esély a családi élet védelmére, támogatására. Ez azonban csak egy átfogó, hosszú távú, megfelelő társadalompolitikai keretek közé illesztett családpolitikai stratégia alapján képzelhető el. E stratégia kialakításánál célszerű mérlegelni azt, hogy:

- a családok támogatása hosszú távú, aktív állami felelősségvállalást igényel;
- az államigazgatásban meg kell teremteni a családi élet támogatásához szükséges tárca- és ágazatközi koordináció hatékony formáit;
- a helyi társadalomba illeszkedő családvédelem fejlődését célszerű ösztönözni a bürokratikus, hivatali megoldások helyett;
- gyakorlatias, a tényleges életviszonyokhoz alkalmazkodó szolgáltatásokat kell kiépíteni, a családok érdekeit közvetlenül és nyilvánvalóan szolgáló akciókat sikerrel véghezvinni;
- létre kell hozni a családvédelem elkülönült pénzügyi forrásait és ezt össze kell hangolni a szociálpolitika teljes eszköztárával;
- ki kell alakítani a családvédelem szakemberképzésének és továbbképzésének rendszerét;
- újra kell gondolni az állami keretek között végzett családvédelem célját, szerepét, funkcióit, valamint együttműködését az önkormányzatokkal, civil szervezetekkel, önszervező csoportokkal és non profit szolgáltatókkal;
- működő szociálpolitikai hálóra van szükség, a családpolitika önmagában nem oldhatja fel a szociálpolitikai konfliktusokat.

¹A "Család a mai magyar társadalomban" című, 1994. november 24–25-i konferencián megtartott előadás.

Egy családot támogató társadalompolitika során politikai elkötelezettségre, társadalompolitikai szemléletre, ágazatközi együttműködésre és megfelelő infrastruktúrára (koordinatív szervezet, elkülönített pénzeszközök, kutatás, szakemberek) van szükség. Az induló feltételek kedvezőtlenek, mert:

- hiányzik az átfogó társadalompolitikai koncepció;
- nincs hosszú távú, átfogó családpolitikai stratégia;
- hiányoznak az ágazatközi együttműködés feltételei;
- a családvédelem intézményrendszere szétzilálódott és korszerűtlen;
- az iskolai nevelés nem készít fel megfelelően a családi életre;
- szakemberhiány van, nincs megfelelő képzés és továbbképzés;
- a családvédelem finanszírozása elégtelen, nem összehangolt, alacsony hatékonyságú;
- nem kielégítő a kormány és az önkormányzatok munkamegosztása;
- a családok támogatásának, védelmének információs rendszere összességében szervezetlen, kiegyensúlyozatlan;
- nem megfelelő az együttműködés a családpolitika és tömegkommunikáció közt.

Természetesen mindennek háttérében azt is tudomásul kell vegyünk, hogy a társadalmi-gazdasági előfeltételek összességükben rosszak egy hatékony családot segítő társadalompolitika kialakításához. Ezért különösen fontos lenne, hogy kutatással, szakismerettel megalapozottan választ tudjunk adni néhány alapvető kérdésre. Ilyenek lehetnek például:

1. Melyek a családot támogató hosszú távú társadalompolitika mellett szóló főbb érvek a mai magyar helyzetben? Milyen társadalmi erők érdekeltek különösen ilyen politikában, illetve milyen ellenérdekek hatnak?

2. Mi a kormány és az önkormányzatok szerepe a családpolitika tervezésében, koordinációjában és értékelésében? Mi az állami és nem állami típusú tevékenység kívánatos súlya, koordinációja, rendszere?

3. Kik a családot támogató társadalompolitika szereplői? Milyen érdekeket jelenítenek meg, milyen társadalmi csoportokat képviselnek?

4. Van-e mód a családi értékekkel kapcsolatos társadalmi konszenzusteremtésre? Mi a családdal kapcsolatos "közérdek" és ez hogyan egyeztethető össze az egyes elkülönült társadalmi csoportok (pl. sokgyerekesek, egyedülálló elváltak) elkülönült, sokszor szembenálló érdekeivel?

Aligha lehetnek illúzióink a tekintetben, hogy lehetséges valamiféle, a szakirodalomban "racionális-deduktív"-nak titulált hosszú távú családpolitikát kialakítani. A közelmúlt kudarcai is jelzik a családpolitikai prognózisok korlátait. Az is világos azonban, hogy nem érhetjük be csupán a napi problémák lehangoló, sehova sem vezető heurisztikus kezelésével. A hazai politikai kultúra, intézményeink kialakultsága, jellege arra adnak esélyt, hogy egy fentről lefelé tervezett stratégiát alakítsunk ki. Nem árt azonban végig gondolnunk azokat a kritériumokat, amelyeket *Sabatier* kanadai politológus sorol fel arról, hogy mi kell ahhoz, hogy egy fentről lefelé haladó társadalompolitika hatékonyan megvalósítható legyen:

1. Világos és konzisztens célkitűzések.
2. Megfelelő oksági elmélet.

3. Jogilag megfelelően intézményesült végrehajtás, amely ösztönzi a hivatalnokok és célcsoportok együttműködését.
4. Elkötelezett és képzett szakembergárda.
5. A közvélemény és az érdekcsoportok támogatása.
6. Olyan társadalmi-gazdasági változások, amelyek alapvetően nem kérdőjelezzik meg a politikai támogatást, illetve az oksági elméletet.

Az első három feltétel teljesíthető egy induló politikai döntés révén, míg a többi a végrehajtás során dől el. Érdemes lehet eltűnődni így a Család Éve vége felé, hogy a felsorolt kritériumok közül vajon melyik mennyire adott ma Magyarországon.

A családi élet határai egyre bizonytalanabbá válnak, gyakran nehéz meghatározni mi is az, ami egyáltalán a családi életben belül, illetve azon kívül helyezkedik el. Jól írja le a helyzetet a szakmában az utóbbi időben használt "lebegő család" kifejezés, hiszen gyakran nem is könnyű megmondani mi is a jó, vagy megfelelő családi élet. *Jean Baudrillard* francia filozófus a család tagjait úgy írja le, mint egy sokhálózatu terminált. Ez azt jelenti, hogy minden családtagnak igen jelentős külső kapcsolatrendszere van, amely általában eltér a többi családtagétól. Ez a sokrétű külső kapcsolatrendszer megnöveli az elvárásokat a család egyes tagjai iránt és szükségképpen összehasonlításokat ösztönöz. Miután a család minden egyes tagjának szerepei lebegnek, bizonytalanok, illetve újra és újra meghatározódnak, a család egyre inkább törekennyé válik a konfliktusokban. És mivel a követelmények nem világosak, a konfliktuskezelés nehezebbé válik, az egyensúlyt nap mint nap újra kell termelni. Ezért a családok nagy része számára az otthon sokkal inkább konfliktusok tere, mintsem menedékhely. Ugyanakkor a modern társadalmi intézmények mellett mégiscsak a család az utolsó menedék és gyermekek szocializációjának legmegfelelőbb színtere. A családot támogató társadalompolitikának a család olyan differenciált koncepciójára kell támaszkodnia, mely azt egymáshoz kötődő, ugyanakkor független egyének hálózataként értelmezi. A kérdés fontosságát az is alátámasztja, hogy minden gond, nehézség ellenére vitathatatlan, hogy az emberek mindennapi élete leginkább a családban zajlik, teljesedik ki. Világos az is, hogy a család nem ugyanolyan intézmény, mint mondjuk a munkahely, az iskola vagy a lakóhely, ezért a családdal kapcsolatban alkalmazható politikai eszközök többsége közvetettebb, informálisabb kell legyen.

Mindezek alapján a családdal kapcsolatos stratégiának öt egymással szorosan összefüggő kulcsterülete határozható meg.

1. A családot támogató társadalompolitika

Az alapvető gond az, hogy a szociálpolitika rendszere, a biztonsági háló nincs összhangban a társadalmi realitásokkal, a családok sokféleségével, különösen kirívó jele ennek a kisgyermekes, illetve sokgyermekes családok társadalmilag hátrányos helyzete. A társadalompolitikának különösen két konfliktust kell tudnia kezelni az elosztási viszonyok szemszögéből:

- a források elosztása a gyermekes és a gyermektelen családok, az egyes családciklusok közt;

- a források elosztása az egyes generációk között a "generációs egyenlőség" elvének végiggondolásával.

2. A családot támogató környezet

Elemezni kell melyek azok a környezeti feltételek, amelyek között a családok legkedvezőbben tölthetik be funkcióikat. Nyilvánvalóan kulcsszerepe van a munkahelynek, a szabadidő intézményes feltételeinek, de lényeges a közlekedés és a lakóhely, mint családot befolyásoló környezet jelentősége is. Különösen fontosak lehetnek a háztartással, gyermekneveléssel kapcsolatos szolgáltatások, illetve a rászoruló beteg családtagok megfelelő egészségügyi ellátása, ápolása.

3. A családpolitika intézményeinek megújulása

Alapvető kérdés, hogy a szolgáltatások ott vannak-e, ahol a családok, hogy a gondokkal küszködő családok szükségleteinek a szolgáltatások megfelelnek-e. E témakörben különösen gazdag példákat szolgáltatnak a felkért hozzászólók.

4. Az egyéni készségek fejlesztése

Bár a családi élet problémáit hiba lenne elmoralizálni, igen sokat várhatunk a családi életre való megfelelő felkészítéstől, az egyéni konfliktuskezelő készség fejlesztésétől. Ma Magyarországon két ponton kell stratégiai jelentőségű előrelépést elérni, a családi életre való iskolai felkészítésben — a nemzeti alaptantervbe ágyazva, illetve egy átfogó mentálhigiénés program keretében a lakosság konfliktuskezelő készsége javításában.

5. Társadalmi önszerveződés, közösségi akciók

A család támogatása közvetlen társadalmi környezetében hatékony igazán. A civil szervezetek növekvő jelentősége jobb esélyt nyújt mind a családdal kapcsolatos érdekek képviseletére, mind pedig megfelelő segítségre, támasz nyújtásra. Azonban a családdal közvetlenül vagy közvetve összefüggő civil szervezeteknek sem árt elgondolkozniuk azon, hogy a családok számára valóban fontos problémák megoldásán ügyködnek-e, s hogy stratégiájuk, szolgáltatásaik találkoznak-e a sokszínű családi szükségletekkel.

A család éve és ez a konferencia is komoly előrelépést jelenthet egy hosszú távú családot segítő stratégia kimunkálása s megvalósítása irányába. Az elhangzott előadások érzékeltetik: a társadalomtudományok szakmailag felkészülten néznek e kihívás elébe.

Tárgyszó:

Családszociológia

A CSALÁDKÉPZÉS ÉS A CSALÁDFELOSZTÁS KÜLÖNBÖZŐ FORMÁINAK ALAKULÁSA

HOÓZ ISTVÁN

1.

A család az egyéni élet természetes kerete, a társadalom alapegysége, biológiai újratermelője. E funkció magában foglalja gyermekek szülését, a megszületett gyermekek nevelését, szocializációját, a beteg és az idős családtagok gondozását, nyugodt és harmonikus légkör biztosítását a család minden tagja számára. Mivel létesítésének legáltalánosabb formája a házasságkötés csaknem az egész világon, a családi állapot különböző formái a házasságkötéstől és a házasság állapot megszűnésének különböző formáitól függenek.

1. A 15 éves és idősebb férfiak és nők családi állapot szerinti megoszlása (%)

Percentage distribution of males and females above 15 years of age by marital status

Év	Nőtlen, hajadon	Házass	Özvegy	Elvált	Összesen
----	-----------------	--------	--------	--------	----------

Férfi

1960	23,7	71,5	3,4	1,4	100,0
1970	24,7	69,9	3,2	2,2	100,0
1980	22,0	70,8	3,5	3,7	100,0
1990	25,1	64,6	3,9	6,4	100,0

Nő

1960	17,3	64,4	15,7	2,6	100,0
1970	17,2	63,8	15,2	3,8	100,0
1980	13,8	64,3	16,3	5,6	100,0
1990	15,9	58,1	17,8	8,2	100,0

A 15 éven felüli népesség családi állapot szerinti megoszlását és az abban bekövetkező változásokat az 1. tábla adataiból ismerhetjük meg.

Mint látható, a nőtlenek aránya változó, a hajadonoké pedig csökkenő tendenciát mutat. A házasság férfiak és nők aránya 6—7 százalékkal lett kisebb, az özvegyeké és az elváltaké pedig folyamatosan emelkedett mindkét nemű népességnél. A sorokat és az oszlopokat szemlélve számomra úgy tűnik, nem beszélhetünk a házasságkötési kedv általános csökkenéséről, hisz a "valaha

házasságot kötöttek" (házasok, özvegyek, elváltak) együttes aránya alig változott (a férfiaknál némileg csökkent, a nőknél emelkedett).

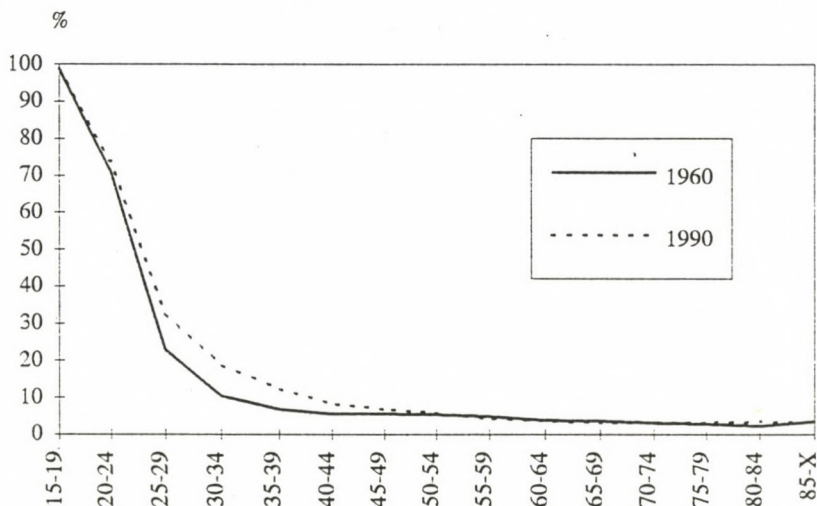
A népesség családi állapot szerinti struktúráját egyrészt a kormegoszlás, másrészt a népmozgalmi jelenségek korszecifikus alakulása befolyásolja. Ezek együttes hatása sokféle kombinációt hozhat létre. A korstruktúrában bekövetkezett változások hatását standardizálással próbáljuk kiküszöbölni, a családi állapot korcsoportonkénti különbségeit, illetve annak változásait pedig majd grafikonok felhasználásával kísérhetjük figyelemmel. Mivel ezeket a bonyolult folyamatokat nehéz lenne népszámlálás adataival egyszerre illusztrálni, csak az 1960. évi állapotokat hasonlítjuk össze az 1990. évivel. Feltételezzük, hogy a különbségek reálisan érzékeltetik az időben lezajlott változásokat.

2. A családi állapot szerinti megoszlás alakulása
Development of the distribution by marital status

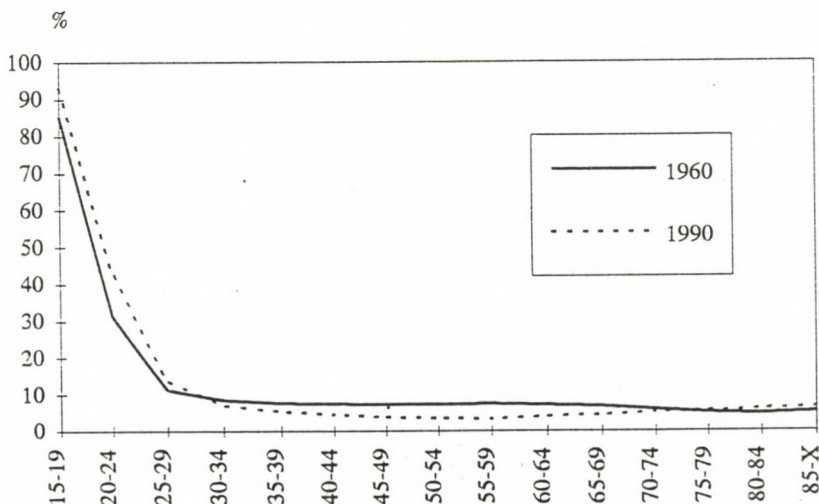
Év	Nőtlen, hajadon	Házas	Özvegy	Elvált	Összesen
Férfi					
1960	23,7	71,5	3,4	1,4	100,0
1990	25,1	64,6	3,9	6,4	100,0
Az 1960. évi népszámlálás kormegoszlására standardizált 1990. évi arányszám					
	26,7	63,8	3,2	6,3	100,0
Nő					
1960	17,3	64,4	15,7	2,6	100,0
1990	15,9	58,1	17,8	8,2	100,0
Az 1960. évi népszámlálás kormegoszlására standardizált 1990. évi arányszám					
	17,4	60,5	13,7	8,4	100,0

A 2. táblából kitűnik, hogy az 1960. évi népszámlálási korstruktúra standardizált arányszámok minden esetben eltérnek az 1990. évi tényleges adatoktól. Ez az eltérés pl. a nőtleneknél arra utal, hogy a férfiak házasságkötési kedve még jobban csökkent, mint ez az 1990-es tényleges adatokból (25,1%) következne. A hajadonok aránya a két népszámlálás között valamivel alacsonyabb lett, főleg a kormegoszlásban bekövetkezett változások miatt. Ha azt kiküszöböljük, részarányuk ugyanolyan marad. Az adatok arra

hívják fel a figyelmet, hogy házas férfiak és a házas nők arányának változása is a kormegoszlás eltéréseinek következménye elsősorban. A *hajadonok* összesített arányszáma az elmúlt évtizedekben csökkent, de ez úgy zajlott le, hogy a 30 éven aluliaknál nőtt a pártában maradtak aránya (pl. a 25–29 éveseknél 11,2-ről 13,9%-ra); a 30 éven felülieknél pedig nőtt a férjhezmenés valószínűsége. (I.a és I.b grafikon.)

I.a A nőtlen férfiak arányának alakulása korcsoportonként
Share of single males by age-group

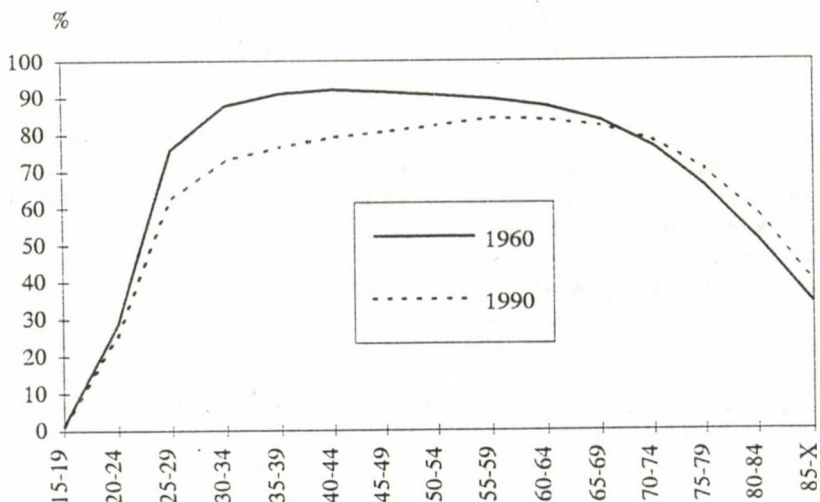

I.b A hajadonok arányának alakulása korcsoportonként
Share of single females by age-group

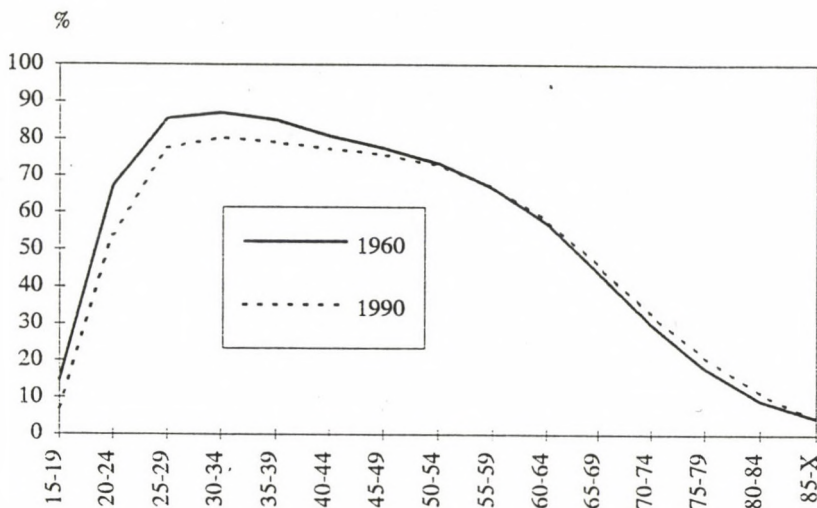
Meg kell azonban jegyezni, hogy akik 30–35 éves korukig nem kötötték meg első házasságukat (3–5%), egész életükben hajadon családi állapotúak maradtak.

Itt is utalni kell arra, hogy a házasságkötéstől tartózkodók aránya főleg a legtermékenyebb korcsoportban nőtt. Az elmúlt időszakban a 30 éven aluli nők szülték a gyermekek 80%-át, illetve az újszülöttek 63%-ának 30 évnél fiatalabb férfi volt az apja.

A házások aránya a férfiak között csak 1990-ben tért el jelentősen az előző évtizedek tendenciáitól. A II. grafikonból kitűnik, hogy ennek a változatnak a mértéke, sőt iránya is eltérő volt. A legtermékenyebb és a gyermeknevelés szempontjából legfontosabb korosztályok (25–50 évesek) között a házások aránya 10–15 százalékkal csökkent viszonylag rövid idő alatt és némileg nőtt a 70 éven felülieknél. Ez arra utal, hogy emelkedett azoknak az idős férfiaknak az aránya, akik házastársukkal élhetnek, akiknek esetleges ápolásuk, szociális gondozásuk családon belül megoldódhat. A változások tendenciája hasonló a nőknél is. A házások aránya jelentősen csökkent a 20–40 éveseknél és némileg nőtt az 55 éven felülieknél.

II. a A házias férfiak arányának alakulása korcsoportonként
Share of married males by age group

II.b A házasság nők arányának alakulása korcsoportonként
Share of married females by age-group

Ha a házasság aránya az egyes korcsoportokban 1990-ben azonos lett volna az 1960. évvel, akkor számuk (1990-ben) nem 2,5, hanem 2,8 millió lehetett volna. A kormegoszlás, a válások és az újraházasodások terén bekövetkező változások következtében tehát kb. 300 ezerrel kevesebb a házasság férfiak és a házasság nők száma 1990-ben, mint akkor lenne, ha ezek a népmozgalmi folyamatok az 1960-as szinten maradtak volna.

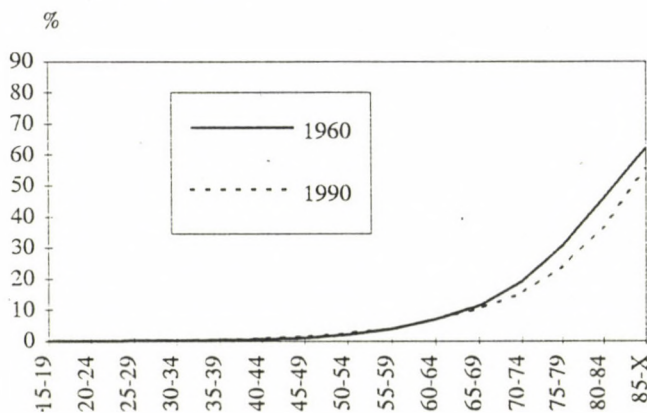
Az özvegyek aránya a népszámlálások szerint emelkedik mindkét nemű népességnél, a standardizált adatok pedig az 1960. évi alatti maradtak. Ez arra utal, hogy a vizsgált három évtizedben jelentős előregedés következett be. Merőben más a helyzet az elváltaknál, akiknél a mutatószámok jelentős növekedésében a korstruktúra átalakulásának szinte semmi szerepe nem volt. Az emelkedés döntő mértékben a válási arányszámok növekedéséből, illetve az újraházasodások csökkenő mértékéből adódik.

Ezek az általános arányszámok korcsoportonként lényeges különbségeket mutatnak és különbözőek azok a változások is, amelyek 1960 és 1990 között kialakultak a népmozgalmi jelenségek változása következtében.

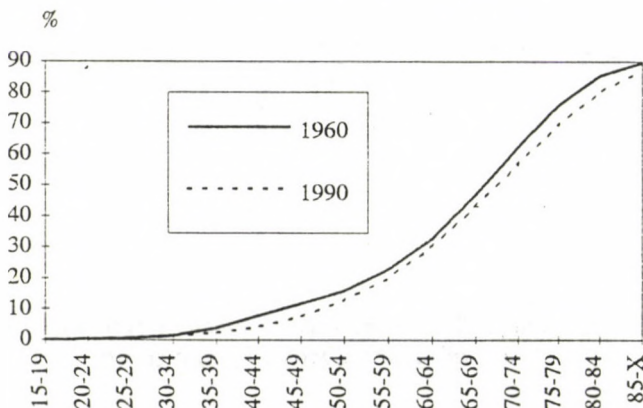
Az 1. tábla adataiból kitűnik, hogy a nőtlen férfiak aránya némileg növekedett. Az I. grafikonból pedig leolvasható, hogy ez annak következménye, hogy — főleg a 25—34 évesek között — csökkent a házasságkötési kedv. Úgy tűnik, hogy nem véglegesen tartózkodnak a házasságkötéstől ezek a nőtlenül maradt férfiak sem, hanem csak elhalasztották azt pár évvel. Az életkor növekedésével a grafikon görbéi egyre jobban közelednek egymáshoz, és azt mutatják, hogy a férfiaknak legalább 95 százaléka házasságban volt.

1990-ben is, mielőtt elérte volna 50. életévét. A 20–40 éves férfiak házasságkötésének évekkal való elhalasztása azonban azt jelenti, hogy a legtermékenyebb években egyre többen tartózkodnak kapcsolatuk törvényesítésétől. Valószínű, hogy e halogatásnak is némi szerepe lehet a születési arányszámok csökkenésében.

Az özvegyek aránya 1960 és 1990 között némileg nőtt a férfiak és a nők körében egyaránt. Az általános mutatószámok növekedése azonban mindkét nemnél a korstruktúra megváltozása miatt következett be, mert csaknem minden korcsoportban kisebb most az özvegyek aránya, mint harminc évvel ezelőtt volt. E különbségek alakulása figyelemmel kísérhető a III. grafikon görbéinek tanulmányozásával.

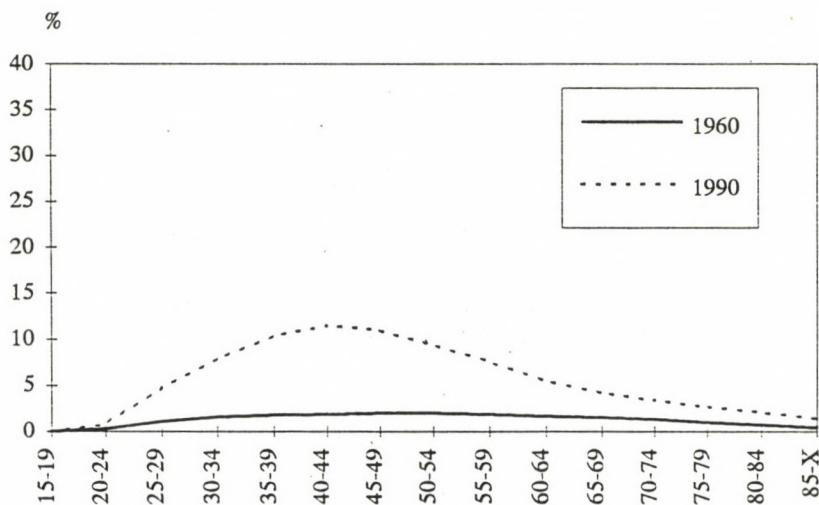

III.a Az özvegy férfiak arányának alakulása korcsoportonként
Share of widowers by age-group

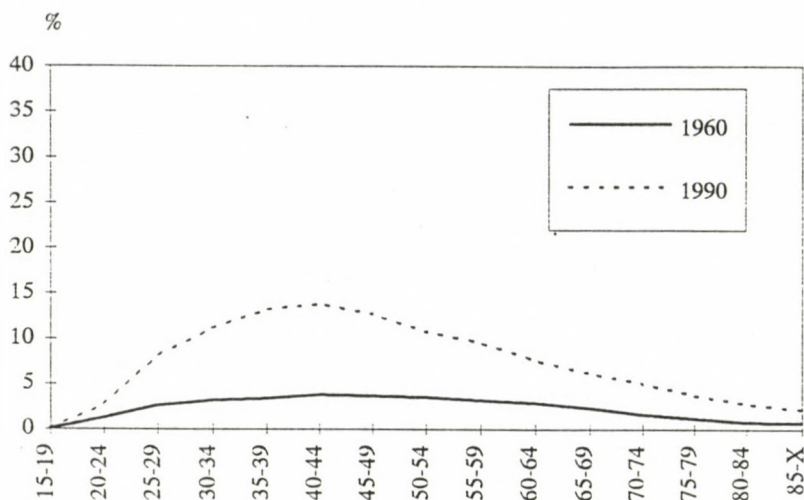

III.b Az özvegy nők arányának alakulása korcsoportonként
Share of widows by age-group

Az 1. táblából kitűnik, hogy az *elváltak* aránya a férfiaknál kb. négyszeresére, a nőknél pedig háromszorosára nőtt. Az abszolút számokban is nagyok a nemek közötti különbségek, hisz 1990-ben 249 000 férfi és 358 000 nő vallotta magát elvált családi állapotúnak. A IV. grafikon felhívja a figyelmet, egyrészt az 1960 és 1990 közötti változásokra, másrészt a korszecifikus arányszámok közötti különbségekre. A bázisévhez képest minden korcsoportban nőtt az elváltak aránya, de ez a folyamat a 30–50 évesek között kiemelkedően felgyorsult. Mivel ezekben a korcsoportokban még számottevő a házaspárok termékenysége és mivel a kiskorúak zömét ilyen korú szülők nevelik, a házasságok felbontásának növekedése negatív hatást gyakorolhat a termékenységre csakúgy, mint a gyermeknevelésre. A csonka családok számának emelkedése nemcsak a gyakoribbá vált válások következménye, hanem az újránházasodások elmaradása is jelentős szerepet játszik ebben.

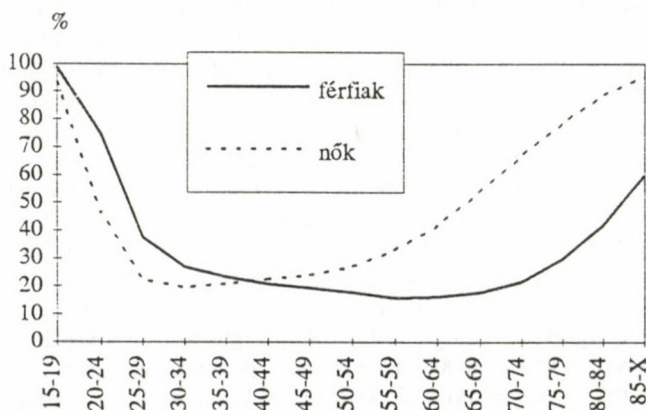

IV.a Az elvált férfiak arányának alakulása korcsoportonként
Share of divorced males by age-group

IV.b Az elvált nők arányának alakulása korcsoportonként
Share of divorced females by age-group

Mindezeknek a folyamatoknak együttes eredményeként alakult ki a nem-házias férfiak és nőknek az a korcsoportonként aszimmetrikus állapota, amelyet az V. grafikonon mutatunk be. A 40 éven aluli férfiak között észrevehetően magasabb a nem-háziasok aránya, míg az annál idősebbeknél egyre emelkedik a különbség, de most már a nők hátrányára. Pl. a 65–69 éves nőknek már a fele sem házias családi állapotú, míg az ilyen korú férfiaknak több, mint 80 százaléka élhet együtt feleségével.

V. A nem-háziasok arányának alakulása korcsoportonként
és nemek szerint (1990)
Share of never married persons by age-group and by sex (1990)

2.

A népesség családi állapot szerinti megoszlását alapvetően a házasságkötések, a válások és az özvegyülések alakulása befolyásolja. A könnyebb áttekintés érdekében ezeknek az adatoknak időbeni alakulását grafikonnal ábrázoljuk. A szemléltetésnek ez a formája nemcsak külön-külön mutatja be a házasságkötési, vagy a válási arányszámok alakulását, hanem alkalmas az időben lezajlott tendenciák összehasonlítására is.

Mint látható, az 1000 lakosra jutó házasságkötések száma 1960 és 1975 között emelkedést mutatott, majd meredeken csökkenni kezdett 1981-ig, amikor némileg mérséklődött a zuhanás üteme, de nem állt meg. Ez azt jelenti, hogy 1960-ban 88 600, 1975-ben 103 800, 1990-ben pedig 66 400 házasságot kötöttek hazánkban (1993: 54 100).

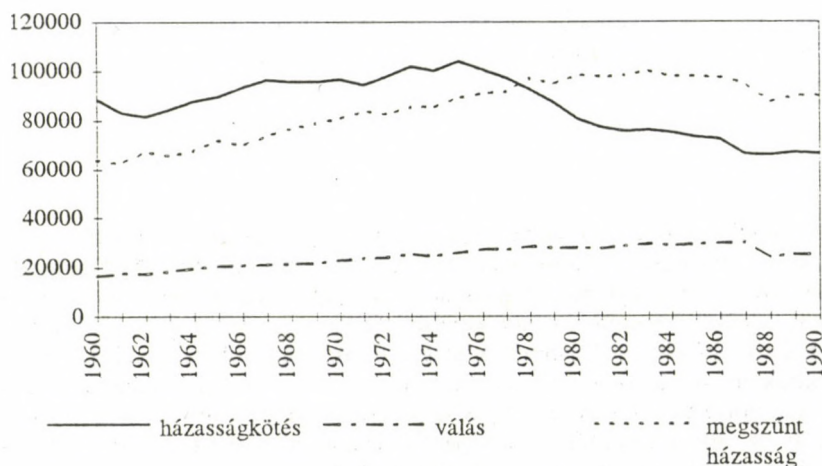
Mind az arányszámok, mind az abszolút számok tehát arra utalnak, hogy a házasságkötési mozgalom jelentős csökkenésének lehetünk tanúi az elmúlt évtizedekben.

Európa nagy részében nőtt a vőlegények átlagos életkora az utóbbi évtizedben (*Dorbritz*, 1992). Hazánkban inkább azt tapasztaltuk, hogy az 1960/61. évi 29 éves átlagos életkor az 1970-es évek közepére fokozatosan lecsökkent 26–27 évre (min.: 1974: 26,2), majd 1988-ig egyenletesen emelkedett 27,9 évig. E növekedést ismét csökkenés követte (1990: 27,4 év). Mivel a házasságot kötő férfiak családi állapota különböző lehet, kormegoszlásuk is eltérő. Az első házasságukat kötő vőlegények átlagéletkora 1960-ban 25,3 év volt, 1990-ben pedig 24,2. E két végpont közé eső években hasonló folyamatok játszódtak le, mint az összes vőlegények átlagos életkorának alakulásánál. Az átlagos életkor csökkent az 1970-es évek közepéig (1974–76: 23,4 év, minimum), majd némi növekedés 1983-ig (maximum 24,4 év), amikor újra csökkenési tendencia indult, ami azonban még 1990-ben is csak két tizedet (24,2 év) ért el.

A házasságkötések számában bekövetkezett csökkenést tehát nem magyarázhatjuk az első házasságkötések elhalasztásával, magasabb életkorban történő megkötésével. A vőlegények átlagos életkorát ezeknek a magatartása határozza meg, hisz az egész időszakban 80%-uk első ízben kötött házasságot. A vőlegények alacsony aránya (2–5%) volt özvegy családi állapotú, akiknek átlagos életkora 54-ről 57 évre emelkedett. Mintegy 15–20%-uk pedig elvált családi állapotát szüntette meg ezzel az újabb házasságkötéssel. Átlagéletkorukban változás alig következett be (1960: 38,7; 1990: 38,0 év). Az elvált férfiaknak csökkenő aránya kötött újra házasságot, de azok, akik meg akartak nőszülni, erre nem sokáig vártak, hisz átlagos életkoruk csak egy évvel kevesebb, mint az újrَاهázasodóké. A válásoknak egy részét tehát azért kezdeményezték, hogy újat, harmonikusabb együttélés reményével bízató házasságot lehessen kötni. Hasonló, jelentéktelen mértékű változások következtek be a menyasszonyok kormegoszlásában, illetve átlagéletkorában is (*Hoóz*, 1972). A hajadonoké 21,9 évről 21,5-re csökkent, az újrَاهázasodó özvegyeké 46,5 évről 49,2-re nőtt (ők a menyasszonyoknak mindössze 2–5%-át jelentették), az elváltaké pedig 34,0 évről 34,4 évre emelkedett. A következő években némi hullámmozgás figyelhető meg a menyasszonyok

átlagéletkorának alakulásában is. A hajadonok átlagos életkora 1972/73-ban a 21 évet sem érte el (20,9 év). Pár évi emelkedés után ismét csökkenés következett be és ez 1976-tól alig változott (21,0 és 21,5 között hullámzott). Az összes menyasszony átlagos életkorának időbeni alakulása hasonló tendenciát mutat a vőlegényekével. Vagyis 1974-ig csökkenés (1960: 24,7; 1974: 22,9), majd növekedési folyamat indul, aminek maximális értékei az 1980-as évek végén sem haladták meg az 1960-as évek elején fennálló átlagokat.

A VI. grafikon arra hívja fel a figyelmet, hogy a válási arányszámok — ha lassú ütemben is — de az egész időszakban emelkedtek. Az 1960. évi 1,7‰ az 1980-as évek végéig 2,8 ezrelékre növekedett (29 800 felbontott házasság), majd azóta folyamatos csökkenés tanúi lehettünk, hisz az 1990. évi 2,4 ezrelék abszolút számában 24 900 válást jelent (1992: 21 600; válás, 2,1 ezrelék).

VI. A házasságok mérlege
Balance of marriages

Mivel időközben emelkedtek a halandósági arányszámok is, főleg a férfiak között, egyre több házasság szűnt meg az egyik házastárs halála miatt. Az esetek túlnyomó többségében a feleségek özvegyültek meg, hisz a házas férfiak halandósága 13‰-ról 19‰-re nőtt, míg a házas nőké 6,0 ezrelékről 6,9‰-re emelkedett. Az abszolút számok nyelven ez azt jelentette pl. 1990-ben, hogy 47 500 férj és 17 400 feleség halt meg.

Az elváltak és az özvegyek újraházasodására (az ún. palingám házasságokra) egyre ritkábban került sor, ha csökkenés üteme mérséklődött is az utóbbi években. A VI. grafikonból kitűnik az is, hogy 1977-ig a házassági mozgalmat a házasságkötések többlet, attól kezdve pedig mindig hiánya jellemezte. A változások mértékét mutatja az, hogy 1960-ban a házasságok

mérlege még 24 900 többletet, 1990-ben pedig 23 400 hiányt mutatott. Amikor a csökkenő születési arányszámok okait keressük, a fennálló házasságok számának fogyását is figyelembe kellene venni, hisz nemcsak az idősebb korban nőtt az özvegyek és az elváltak aránya, hanem a legtermékenyebb korcsoportokban is.

A családalapításnak és *megszűnésnek* ezek a több évtizedre visszatekintő adatai, valamint a születési mozgalom arányszámai felhívják a figyelmet arra, hogy az állam pronatalista politikájának következtében kialakultak a népességnek bizonyos magatartási formái a népmozgalom tekintetében is. Pl. növekedett a házasságkötési kedv, viszonylag alacsony szinten stabilizálódott a menyasszonyok és a vőlegények átlagos életkora, a gyermektelenül maradt házasságok aránya megközelítette a biológiai meddőség határát, szoros kapcsolat alakult ki a házasságkötés és a gyermekvállalás között, a válást gyorsan követte az újraházasodás stb. Az 1970-es évek végétől meginduló változások a társadalmi átalakulások következményeit is tükrözhetik, hisz a népesedés- vagy családpolitikai eszközök hatékonysága azóta folyamatosan csökken. Számos szakember azonban úgy véli, hogy a tudatváltozásának, a családnak tulajdonított előnyök átértékelésének folyamatát (is) kifejezik ezek az adatok.

3.

A családi állapotra vonatkozó adatokat az 1. táblában foglaltuk össze. Ezek az úgynevezett *de jure* állapotot mutatják /1/. Ettől a jogi helyzettől azonban eltér a tényleges megoszlás, az úgynevezett *de facto* állapot. Számos, jórészt ismeretlen vagy kevésbé feltárt oka lehet a jogi és a tényleges helyzet közötti eltérésnek. A statisztikusok legfőbb feladatát talán nem is ezeknek az okoknak a feltárása jelenti, hanem méreteinek meghatározása. Minél nagyobb ugyanis az eltérés a jogi és a tényleges helyzet között, annál nagyobb az olyan együttélő emberpárok száma, akikre az e kapcsolatokból adódó jogok és kötelezettségek nem terjednek ki.

A házasságkötések magas száma és aránya azt mutatja, hogy a népesség nagy többsége számára ez az együttélési párkapcsolat létesítésének változatlanul a legelfogadottabb módja.

A párkapcsolatoknak azonban már egyéb formái is léteznek, amelyeknek közös jellemzője az, hogy két külön nemű ember azt minden jogi formalitás nélkül, érzelmi alapon létesítette. Az ilyen jellegű együttélések gyakoribbá válása azonban azt jelentheti, hogy sok ember számára kielégítik azokat az igényeket, amelyek másokat házasságkötésre ösztönöznek. Bizonyos családi környezetet teremtenek a felnőttek és a gyermekek számára is, a partnerek jelentős erkölcsi és anyagi támogatást nyújthatnak egymásnak, jelentős részt vállalnak a férj, vagy a feleség szerepéből. Ezek az együttélési formák nem kapcsolódnak egy meghatározott korcsoportú népességhez, mert a fiataloknál és az idősebbeknél egyaránt megtalálhatók.

A házassági állapothoz a leginkább hasonló párkapcsolat a megjegyzés alapján történő együttélés /2/. Még ennél is kötetlenebb forma az együttélés nélküli tartós szexuális kapcsolat ("félig együttélők").

A bírói ítélet nélkül különélő házasságok, vagy a házasságkötés nélkül közös háztartásban együttélők (élettársak) nagy és növekvő száma arra utal, hogy a jogi szabályozás e téren nem elég hatékony, hisz a népesség növekvő hányada kivonhatja magát e szabályozás alól. Bár ez világjelenségnek tűnik, mégis ismerni kellene azokat az okokat, amelyek az egyéneket távoltartják attól, hogy házasságot kössenek vagy elváljanak. A jogilag kívánatos állapot kialakításának a tényleges helyzet megismerése lehetne az alapja.

Az 1990. évi népszámlálás háztartástatistikai része lehetővé teszi, hogy elemezzük a különböző családi állapotú férfiakat és nőket aszerint is, hogy milyen a családi állásuk /3/. E szerint a csoportosítás szerint élhet valaki család-háztartásban, nem család-háztartásban (ennek következő változatai lehetnek: egyedülálló, apa, anya, gyermek, felmenő rokon, egyéb rokon, és nem rokon) és intézeti háztartásban. E kategóriák közül most csak azokkal foglalkozunk, amelyekből egyértelműen kitűnik, hogy a jogi és a tényleges helyzet eltér egymástól (pl. a hajadon "együttélő" /4/, a házassági állapotú "különváltan élő" /5/). Mivel lehetséges ezeknek az adatoknak a termékenységre vonatkozó adatokkal való egybevetése, figyelemmel kísérjük azt is, hogy ez az állapot (változás), milyen mértékben érinti a gyermekek nevelését, családi helyzetét.

A nőtlen és a hajadon családi állapot nem jelenti feltétlenül azt, hogy ezek a férfiak és nők egyedül élnek, "egyedülállók" lennének.

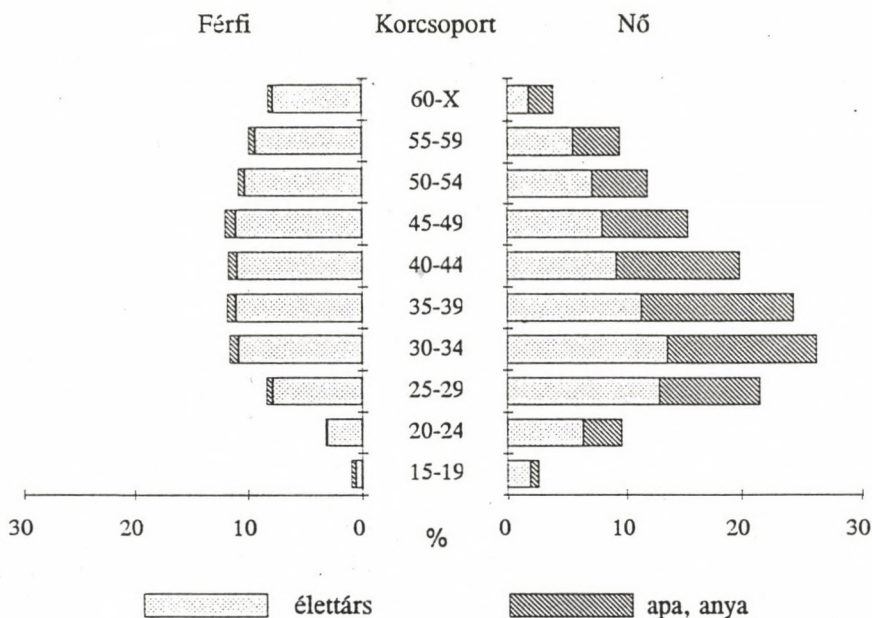
3. A 15 éven felüli nőtlenek és hajadonok megoszlása
családi helyzetük szerint korcsoportonként (1990)
*Single males and females aged 15 and over by their
family status and by age-group (1990)*

Korcso- port	Férfi					Nő				
	Ösz- szesen	Ebből				Ösz- szesen	Ebből			
		egyedül- álló	élettárs	apa	egyéb		egyedül- álló	élettárs	anya	egyéb
15—19	100,0	21,2	0,6	0,4	77,8	100,0	2,6	1,9	0,7	94,8
20—24	100,0	7,3	3,1	0,2	89,4	100,0	11,4	6,3	3,3	79,0
25—29	100,0	13,1	7,9	0,5	78,5	100,0	18,7	12,9	8,7	59,7
30—34	100,0	16,9	10,8	0,8	71,5	100,0	22,5	13,6	12,7	51,2
35—39	100,0	21,0	11,0	0,8	67,2	100,0	25,4	11,3	13,1	50,2
40—44	100,0	27,5	10,9	0,8	60,8	100,0	30,2	9,1	10,8	49,9
45—49	100,0	34,7	11,0	1,0	53,3	100,0	35,5	7,9	7,5	49,1
50—54	100,0	40,0	10,2	0,6	49,2	100,0	40,5	7,0	4,8	47,7
55—59	100,0	46,2	9,3	0,6	43,9	100,0	47,4	5,4	4,0	43,2
60—X	100,0	51,5	7,8	0,4	40,3	100,0	53,1	1,8	2,0	43,1
Ösz- szesen	100,0	10,7	4,4	0,3	84,6	100,0	13,7	4,7	3,2	78,4

1990-ben 978 955 15 éven felüli nőtlen férfi élt Magyarországon. Ezek közül 31 386-nak (3,2%) gyermeke is volt. A gyermeknevelést különböző módon oldották meg. A nőtlen apák csaknem 10%-a (3072 fő; 9,8%) arra kényszerült, hogy gyermekét egyedül nevelje, 41 százalékuk (12 842 fő) élettárral él együtt, akiknek ismeretlen hányada a gyermek(ek) vér szerinti anyja lehet, a többi (17 472 50,7%) valamilyen más módon (közös háztartásban élnek felmenőikkel, a gyermeket intézetbe adta stb.) oldja meg a gyermeknevelést.

Mind a 3. táblából kitűnik, a nőtlen férfiak 1990-ben 4,4%-a (42 779) olyan kapcsolatot tartott fenn, amely tartós együttélést, közös háztartásban lakást jelentett, de házasságkötés nélkül. A 16 éven felüli nőtlen férfiaknál az élettársi viszonyok kialakulásában jelentős szerepe lehetett a gyermek(ek)-nek. Az apák közül élettárral (talán közös gyermekük anyjával) élt együtt 12 842 fő (41%), míg a gyermektelenek csak mintegy 3 százaléka alakított ki ilyen kapcsolatot.

Az élettársi viszony azonban korcsoportonként lényeges eltéréseket mutat. A 30–54 évesek között meghaladja a 10%-ot, mint ez a grafikonból is kitűnik, de nem él egyedül azoknak az 55 éven felüli férfiaknak jelentős hányada sem, akik sohasem nősültek meg.

VII. A nőtlenek és a hajadonok családi állása
nem és korcsoport szerint (1990)
Family status of single persons by sex and age-group (1990)

Európa néhány más országában a fiatalabb korosztályok még nagyobb aránya tartózkodik a házasságtól. Pl. Nagy-Britanniában 1986/87-ben a 25—35 éves nők és férfiak között megközelítette már a 25%-ot az együttélők aránya (Haskey, 1993). Franciaországban pedig a 38 (nők), illetve a 35 százalékot (férfiak) 1989-ben (Näsman, 1991).

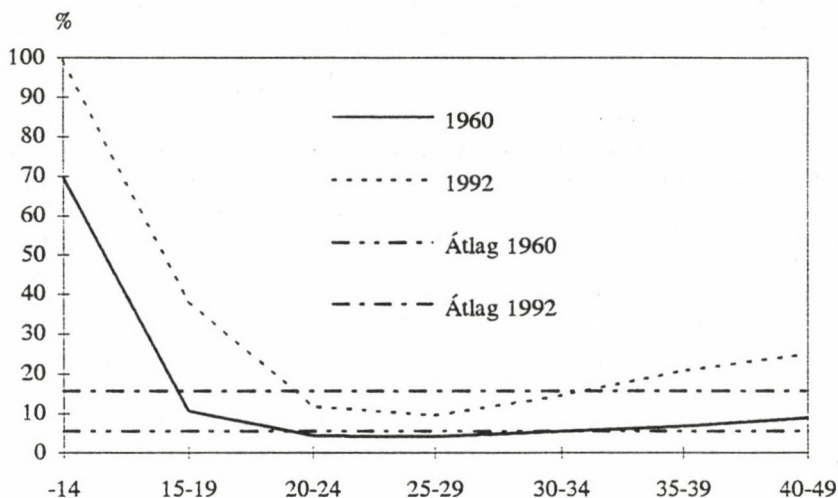
Nem tudjuk hány éve állnak fenn ezek a kapcsolatok és azt sem, hogy mennyi ideig tartanak, hiszen egy részük bizonyára házassággá alakul át. Azt sem tudjuk, hogy a másik élettársnak milyen volt a családi állapota. Lehet közöttük házas családi állapotú is, de bizonyára nem ez a többség.

A 15 éven felüli *hajadon* nők száma megközelítette a 700 ezret (692 507). Közülük csaknem 53 ezernek (7,6%) gyermeke is született. Jelentős hányaduk (42%) gyermekét vagy gyermekeit egyedül nevelte, egyharmaduk élettárssal (talán a gyermekek vér szerinti anyjával) gondoskodott róluk, a többi (26%) pedig szüleivel, nagyszüleivel, vagy rokonaival élhetett együtt, illetőleg állami gyermekotthonba adhatta be hajadon családi állapotban szült fiát vagy lányát. Adatainkból úgy tűnik, hogy az így világra hozott gyermekeknek viszonylag kis hányadát kell a hajadon nőknek egyedül nevelnie, mert élettársa, a tágabb család (rokonság) vagy a társadalom mellette áll, segíti anyagilag és erkölcsileg is anyai kötelezettségei teljesítésében.

A társadalom ezen a téren is megkülönböztetett figyelmet szentel a 15—19 éves nők helyzetének. E korcsoportba 346 902 hajadon tartozott és közülük 6364-nek (1,8%) született gyermeke. Ezeknek egy részét (38%-át) egyedül, 44,1 százalékát élettárssal, a többit pedig rokoni vagy állami közreműködéssel nevelik e fiatal hajadon anyák. Azt nem tudjuk megállapítani a népszámlálás adataiból, hogy az anyák, vagy a gyermekek melyik csoportja él a legnehezebb életkörülmények között, de az látható, hogy ezeknek az anyáknak többsége sem marad egyedül fiatalon szült gyermekével, vagy gyermekeivel (4 gyermekes is van közöttük). Ugyanakkor azonban arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy az így született gyermekek csaknem 70 százaléka apa (élettárs) nélkül nevelkedik. Tehát téves az a hiedelem, amely szerint a lányanyák előbb-utóbb férjhez mennek gyermekük vér szerinti apjához, vagy más férfihoz.

A házasságon kívüli születések aránya a vizsgált időszakban 5%-ról 13 százalékra emelkedett, tehát rohamosan nőtt (és ez a növekedés azóta is tart, hisz 1993-ban megközelítette már a 18%-ot). Ez a "modernizációs" folyamat azt (is) jelenti, hogy amíg 1960-ban 8000 gyermek született házasságon kívül, addig 1993-ban már ennek több, mint kétszerese, 20 649. Az anyák kormegoszlásából arra kell következtetnünk, hogy a házasságon kívül született gyermekek túlnyomó többsége ma már nem "orozva csinált kölkök", vagy szexuális kapcsolat véletlen következménye. Az anyák csak 31%-a (1992) 15—19 éves "megesett" lány, nagyobb hányaduk idősebb és tartós kapcsolat, együttélés során vállalta terhességét. Erre kormegoszlásuk alapján következtethetünk, hisz a 35 éven felüli anyáknak 1992-ben 20—25%-a házasságon kívül élt gyermeke születése idején. A VIII. grafikon felhívja a figyelmet arra is, hogy a növekedés ezeknél a korosztályoknál igen jelentős

volt az elmúlt évtizedekben. Ismét felvetődik az a kérdés, hogy miért nem legalizálják ezek az anyák kapcsolataikat?

VIII. A házasságon kívüli élveszülöttek aránya az összes élveszülöttek százalékában az anya korcsoportja szerint

Rate of the live-born out of wedlock in the percentage of all live-born by the age-group of the mother

De azoknak a gyermekeknek is jelentős hányada házasságkötés előtt fogant, akik esküvőjüket követő egy éven belül születtek. Ezek aránya az utóbbi évtizedekben elérte a 22–24 százalékot, vagyis jelentősen meghaladta a házasságon kívül szülöttekét (1992: 23 804, illetve 18 985). Höflinger (1985) úgy véli, hogy számos európai országban az 1970-es években a menyasszonyok 30 százaléka a házasságkötéskor már terhes volt. Azóta azonban a nők egyre kisebb hányada szüli meg első gyermekét a házasság első hónapjaiban. Számára úgy tűnik, nem a házasságon kívüli terhességek gyakorisága csökkent, hanem ezen terhességek házasságkötésre (a gyermek megszületésének legalizálására) készítető hatásának intenzitása.

A házasságon kívüli szülések növekvő gyakorisága jellemzi csaknem valamennyi piacgazdálkodást folytató európai ország születési mozgalmát. Franciaországban, Németországban, Svédországban, Svájcban (Lüscher, 1990) stb. az anyáknak csaknem fele nem házassági állapotú volt a szülés pillanatában. A hagyományos társadalmi előítéletek veszítenek hatékonyságukból. Így a nők egyre nagyobb hányada vállalkozik szülésre házasságon kívül is, mert az együttélést olyan stabil kapcsolatnak érzi, amely biztos támaszt nyújt gyermeke felneveléséhez.

Az előző részben láttuk, hogy a nőtlen és a hajadon családi állapot nem jelent feltétlenül egyedülélést, hisz jelentős hányaduk élettárral él közös háztartásban. Most pedig arra hívjuk fel a figyelmet, hogy egy részük

számára ez az állapot gyermektelenséget sem jelent, mert alkalmi ismeretsé-
gük, vagy élettársi viszonyuk következtében egy, vagy több gyermekük
született és azt apa nélkül nevelik.

De a házassági állapot sem jelenti minden esetben a házastársak
együttélését. Az élet hosszabb, vagy rövidebb időre olyan helyzet elé
állíthatja a házastársakat, hogy sem egyedül élni, sem elválni nem tudnak.
Az élmúlt évtizedek bírósági statisztikája hívta fel a figyelmet arra, hogy a
válást gyakran sok éves különélés előzte meg. Ennek időtartamára vonatkozó
adataink most nincsenek, de a népszámlálás adataiból kitűnik, hogy a házassági
férjakkal és nőkkel kb. 8%-a nem feleségével, illetve férjével él együtt,
azaz "házassági" családi állapota csak jogi minősítés. A házastársak különélése
— ami a végleges szakítás közvetlen előzménye lehet — gyakran fordul elő
a házasság első három-négy évében, mint később. Ennek az lehet a magya-
rázata, hogy az alapvető konfliktusok forrásai már a házasság első éveiben
felszínre kerülnek. Ha megoldásukra hiányzik a szándék, vagy a lehetőség,
akkor az ilyen kapcsolatok különválással végződnek. Erre a különválásra a
20—24 éves házasságok 20, a 25—39 évesek 10%-ánál került sor, míg az ennél
idősebbeknek 5—6%-a szakította meg házassági életét. Úgy tűnik, az elhidegü-
lésben nemcsak az életkornak, hanem a házasságtartamnak is nagy szerepe
lehet. Adataink arra utalnak, hogy gyermek léte egyre kevésbé oka a
házasságok együttmaradásának, egyre kevésbé akadályozza meg különválá-
sukat, majd házasságuk végleges felbomlását.

4. A házasságok megoszlása családi helyzetük szerint korcsoportonként (1990)
Married persons by family status and by age-group (1990)

Korcso- port	Férfi						Nő					
	Ösz- szesen	Ebből					Ösz- szesen	Ebből				
		férj	egy- edülálló	apa	élet- társ	egyéb		fele- ség	egyedül- álló	anya	élet- társ	egyéb
15—19	100,0	66,0	3,5	2,8	1,2	26,5	100,0	76,9	3,1	6,3	0,9	12,8
20—24	100,0	79,0	3,8	2,7	0,7	13,8	100,0	83,1	2,8	6,0	0,7	7,4
25—29	100,0	89,4	2,9	3,2	0,6	3,9	100,0	88,6	1,8	6,0	0,6	3,0
30—34	100,0	90,1	2,3	3,2	0,5	3,9	100,0	90,6	1,2	5,6	0,5	2,1
35—39	100,0	91,4	2,2	3,0	0,5	2,9	100,0	91,6	1,1	5,1	0,6	1,6
40—44	100,0	92,5	2,0	2,5	0,6	2,4	100,0	92,8	1,3	4,0	0,6	1,3
45—49	100,0	93,6	1,8	1,9	0,6	2,2	100,0	93,9	1,6	2,6	0,5	1,4
50—54	100,0	96,0	1,8	1,1	0,5	0,6	100,0	94,4	1,9	1,4	0,5	1,8
55—59	100,0	94,6	1,9	0,7	0,5	2,3	100,0	95,0	2,0	0,8	0,0	2,2
60—X	100,0	95,4	2,1	0,3	0,4	1,8	100,0	94,6	2,3	0,4	0,2	2,5
Ösz- szesen	100,0	92,2	2,2	1,8	0,5	3,3	100,0	91,7	1,8	3,5	0,5	2,5

Adatainkból kitűnik, hogy a 2,5 millió házasságképes férfiből és nőből "csak" 2,3 millió családi állása férj, vagy feleség. Tehát csaknem 200 000 férfi és nő a "házasságképes" családi állapot megjelölésére, nem pedig a tényleges helyzetre utal. Ezek a személyek tehát megtartották házasságképes családi állapotukat, de nem éltek házastársukkal az adatgyűjtés időpontjában. Nem tudjuk mikor kezdődött ez az állapot és azt sem, mennyi ideig tartott, csak azt, hogy hány házasságképes nő vagy férfi választotta az egyik, vagy másik megoldást. Azoknak akik különváltak, családi állása is megváltozik. A sokféle lehetőségből bennünket most az érdekel, hogy ezeknek a) mekkora hányada egyedülálló; b) mennyien élnek gyermekeikkel csonka családot alkotva és c) mennyiben választottak élettársat maguknak.

ad a) A házasságképes férfiak közül 55 ezer *egyedülálló* maradt. A népszámlálás adatainak feldolgozásánál az egyedülállók közé azokat sorolták, akik külön háztartásban egyedül élnek /3/. Arányszámuk a fiatalabb korosztályokban 3—4%, de az életkor növekedésével párhuzamosan csökkennek ezek az arányok, hisz valamilyen formában igyekeznek életüket, családi helyzetüket rendezni. A nők között kevesebb az egyedülállók száma (45 000) és aránya (1,8%), de inkább a 25 éven aluliakra jellemző ez az állapot. Az ebbe a kategóriába soroltak feltehetően gyermek nélküli házasságok, tehát olyanok, akiknek házassága reprodukciós funkcióját még nem teljesítette, mert a háztartásstartisztika külön közli az apákra és az anyákra vonatkozó adatokat.

ad b) A feleségtől már különváltan élő, de még el nem vált házasságképes férfiak közül 45 000 élt gyermekével együtt, míg az ilyen átmeneti állapotban lévő házasságképes nők között 86 000 volt a gyermekükkel maradt aránya. Csonka családok tehát nemcsak a házasságon kívüli termékenység, illetve a házasságok megszűnése következtében keletkezhetnek, hanem ezek a rendezetlen háztartási kapcsolatok is növelik számukat. Erről az állapotról sem tudjuk, hogy mennyi ideig tartott. A nőknek kb. 3%-a tartozott ebbe a csoportba, túlnyomó többségük a fiatalabb korcsoportból került ki. A férfiak aránya csak kb. a felét teszi ki a nőkének. Ha mindezekben a csonka családokban csak egy gyermeket neveltek, akkor is legalább 130 000, különböző életkorú gyermek élt egy szülővel, jogilag rendezetlen, bizonytalan ideig tartó helyzetben.

ad c) A harmadik csoportot azok alkotják, akik már választottak élettársat, együtt élnek valakivel. Mintegy 12 ezer házasságképes nő és 13 000 házasságképes férfi választotta ezt az életformát. Némely eltérés, különbség az egyes életkori csoportokban kialakult, de sem a férfiaknál, sem a nőknél ezek aránya az egy százalékot nem érte el. Az ilyen együttéléseknek a jelentősége tehát nem mennyiségükben van, hanem létükben. Ezek mögött az alacsony arányszámok mögött jelentős társadalmi problémák húzódnak meg és ezért sem arra a kérdésre nem tudunk választ adni, hogy miért nem váltak el, sem arra, hogy új élettársukkal miért nem kötöttek házasságot.

Mint láttuk, abból a kb. 200 ezer különváltból csak 12—13 ezer férj és feleség választott magának élettársat. Tehát meghaladja a 180 ezret a férjeknél és a 190 ezret a feleségeknél azoknak a száma, akik már nem élnek együtt (volt) házastársukkal, de még élettársat sem választottak maguknak.

Ezeknek azonban csak egy része él egyedül, társ nélkül. Többségük gyermekével, szüleivel vagy más hozzátartozójával alakított ki közös háztartást.

Mint a népszámlálás adataiból kitűnik, az özvegy férfiak száma 151, a nőké pedig 773 ezer körül van. A házas férfiaknak halandósága határozza meg a női özvegyek számát, a házas nőké pedig az özvegygé vált férfiakét. Ennek következtében az életkor növekedésével párhuzamosan nő az özvegy férfiak és nők száma és emelkedik a két nem arányszámainak különbsége.

Ha a házas állapot nem mindig jelenti azt, hogy a házaspár együtt élnek, akkor az özvegyek sem feltétlenül egyedülélők. Az adatokból kitűnik, hogy az özvegy férfiak és nők csaknem fele egyedülálló, illetőleg csak kb. a fele egyedülálló, mert a másik fele gyermekével, szüleivel, rokonaival, vagy valaki mással együtt él. A férfiaknál a 25–29 éveseknél a legkisebb (13,5%) az arányuk, de egészen az ötven éves korig minden korcsoportban 20% alatt marad, majd rohamosan emelkedni kezd a magukra maradtak száma és aránya. Bár a női özvegyek száma több, mint ötszöröse a férfiaknak, közöttük az egyedülálló aránya csak az 50 éven felülieknél magas (40–50%).

Az özvegyek többféle családi állása közül azoknak helyzete figyelemre méltó, akik élettársi viszonyban élnek. Ezek a nők és férfiak találtak olyan személyt, akivel tartósan is együtt tudnak élni, akivel közös háztartásba költöztek, de (még) nem akartak, vagy nem tudnak házasságot kötni (pl. azért mert választottjuk házas családi állapotú).

5. Az özvegyek megoszlása családi helyzetük szerint korcsoportonként (1990)
Widowed persons by their family status and by age-group (1990)

Korcsoport	Férfi					Nő				
	Összesen	Ebből				Összesen	Ebből			
		egyedül- álló	élettárs	apa	egyéb		egyedül- álló	élettárs	anya	egyéb
15–19	100,0	17,6	5,9	—	76,5	100,0	11,4	11,4	36,4	40,8
20–24	100,0	21,4	17,1	12,8	48,7	100,0	9,5	18,5	54,8	17,2
25–29	100,0	13,5	24,7	39,2	22,6	100,0	6,9	21,3	65,4	6,4
30–34	100,0	15,2	22,9	46,6	15,3	100,0	5,2	21,6	68,8	4,4
35–39	100,0	14,1	18,3	56,2	11,4	100,0	7,1	17,9	70,5	4,5
40–44	100,0	16,8	16,6	59,6	7,0	100,0	11,9	14,6	65,6	7,9
45–49	100,0	20,6	14,3	52,6	12,5	100,0	22,0	11,5	50,8	15,7
50–54	100,0	31,5	13,7	36,8	18,0	100,0	36,5	8,0	32,1	23,4
55–59	100,0	42,8	12,4	23,7	21,1	100,0	48,0	5,1	19,8	27,1
60–X	100,0	50,3	6,2	8,1	35,4	100,0	49,9	1,5	8,3	40,3
Összesen	100,0	46,3	7,8	14,1	31,8	100,0	46,4	3,1	14,5	36,0

A férfi özvegyek közül "csak" 11 763 talált élettársat magának. Ez 7,8%-ot jelent, de ez az arányszám korcsoportonként lényeges változásokat takar, hisz a 25–34 éveseknél meghaladja (de több más korcsoportban is

megközelíti), ezt az arányt. Bár a nőknek kisebb hányada (3,1%) létesített élettársi viszonyt, a fiatalabb korcsoportokban (20–40 éveseknél) azonban náluk is 20% körüli arány alakult ki. Ezek és a más forrásból származó adatok arra utalnak, hogy az özvegyen maradt nők túlnyomó többsége élete végéig özvegy marad.

Az 5. tábla alapján fel kell figyelni arra is, hogy az özvegyeknek milyen magas aránya él együtt gyermekével. A 45 éven aluliaknak még kiskorú gyermeke vagy gyermekei is lehetnek, akiknek nevelése nemcsak erkölcsi, hanem nehezen leküzdhető anyagi problémákat is jelenthet számukra. Ezekben a korcsoportokban egyaránt magas az apák és az anyák aránya, de az özvegy nők abszolút száma többszöröse a férfiaknak. Feltehetően az egyedül maradt szülő támogatására szorúlnak a velük együttélő felnőttkori gyermekek is, hisz még nem alapítottak önálló családot.

Mi a helyzet az *elváttakkal*?

Az elvált férfiak száma rohamosan, az össznépeség növekedési ütemét többszörösen meghaladó mértékben nőtt a II. világháború befejezését követő évtizedekben. Amíg 1960-ban 48 000 elvált családi állapotú férfit írtak össze, ez a szám évtizedenként csaknem megkétszereződött és 1990-ben már megközelítette a 250 ezer (1990: 249 000; 1994: 272 000) főt. Ez azt jelenti, hogy 1949 és 1990 között a 15 éven felüliek között arányuk 1,4%-ról, 6,4 százalékra nőtt. Hasonló a helyzet a nőknél is, akiknek 1960. évi 102 ezres számuk 358 ezerre (1994: 392 000) emelkedett. Az elvált családi állapotú nők száma tehát minden népszámlálás alkalmával meghaladta a férfiakét, de a növekedés üteme azokénál mérsékeltebb.

6. Az elváltak megoszlása családi helyzetük szerint korcsoportonként (1990)

Divorced persons by their family status and by age group (1990)

Korcsoport	Férfi					Nő				
	Összesen	Ebből				Összesen	Ebből			
		egyedül- álló	élettárs	apa	egyéb		egyedül- álló	élettárs	anya	egyéb
15–19	100,0	12,3	11,1	9,9	66,7	100,0	10,8	13,8	3,8	71,6
20–24	100,0	18,5	14,4	4,1	63,0	100,0	10,7	19,4	4,5	65,4
25–29	100,0	33,2	18,8	4,2	43,8	100,0	15,5	20,9	50,0	13,6
30–34	100,0	33,5	23,0	6,2	37,3	100,0	11,9	20,7	58,9	8,5
35–39	100,0	35,7	23,5	8,6	32,2	100,0	12,5	19,6	60,2	7,7
40–44	100,0	37,9	24,0	10,7	27,4	100,0	17,0	18,4	60,9	3,7
45–49	100,0	41,8	24,4	10,5	23,3	100,0	26,5	17,2	41,6	14,7
50–54	100,0	45,1	24,8	8,3	21,8	100,0	37,7	15,2	26,4	20,7
55–59	100,0	49,9	24,3	6,5	19,3	100,0	47,8	10,9	16,0	25,3
60–X	100,0	54,0	22,1	3,7	20,2	100,0	52,9	5,7	7,7	33,7
Összesen	100,0	40,9	23,3	7,7	28,1	100,0	27,8	15,6	39,2	17,4

A válások aránya egyik gyakran használt mutatója a házasságok stabilitásának. A házasságok felbontásának az elmúlt másfél évtizedben tapasztalt emelkedő trendje a longitudinális vizsgálatok adataiban is megmutatkozik. Pl. az 1966-ban kötött házasságoknak 1980-ig mintegy 17%-át bontották fel. Az 1974-ben létrejött házassági kapcsolatokról viszont hat év alatt már több, mint 11% végződött válással, ami időarányosan magasabb intenzitást mutat. Ezek az adatok azonban keveset árulnak el a fennálló házasságok stabilitásáról, hiszen a házastársak közötti súlyosabb konfliktusok is csak hosszabb idő elteltével vezetnek végleges szakításhoz. A korcsoportonkénti arányszámok nemenként eltérőek, attól is függően, hogy az újráházasodás lehetősége hogyan alakult (Varga, 1987). Az elvált családi állapotú férfiak és nők családi helyzetének alakulását a 6. táblázatunk tartalmazza korcsoportonkénti bontásban.

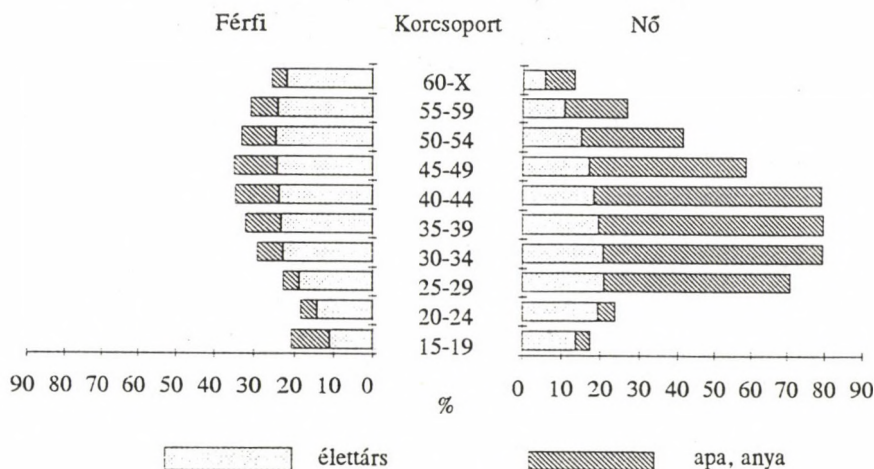
Az elvált férfiaknak 41%-a egyedül élt a népszámlálás pillanatában. Korcsoportonkénti adataiból kitűnik, hogy az életkor növekedésével párhuzamosan emelkedik a magukra maradók aránya, hisz családjuk (gyermekük) önállósodnak, újránházasodásra pedig már egyre kevesebben gondolnak. Az adatokból látható azonban az is, hogy az elváltak jelentős hányada nem egyedül éli le életét, hisz minden negyedik (a 30 éven felülieknél) talál olyan élettársat magának, akivel összeköltözött ugyan, de a házasságkötésre (még) nem került sor. Nem tudjuk, hogy ezek az élettársi viszonyok mennyi ideig tartanak és mekkora hányaduk végződik majd házassággal. A népességelőrejelzések egyik legismertebb hazai szakértője úgy véli, hogy: "Feltehetőleg tartós tendencia lesz az élettársi közösségek számának növekedése" (Hablicsek, 1994).

Mint az adatokból kitűnik, a női elváltak között az egyedülállók aránya 28 százalék, vagyis lényegesen kevesebben vannak, mint a férfiak között. Ez a különbség úgy alakult ki, hogy az 50 éven aluli nők között igen alacsony az egyedülélők aránya, az ennél idősebbeknél pedig már 40–50%. Nem tudjuk, hogy ezt alacsonynak, vagy magasnak tekintsük-e, hisz hajlamosak vagyunk arra, hogy az elváltakat olyanoknak minősítsük, akik hozzátartozók nélkül élnek. Mint látjuk, ez nem így van sem a férfiaknál, sem a nőknél. Zömük szülőkkel, gyerekekkel lakik együtt, kisebb részük pedig élettársat talált magának. Az arányszámok azonban a korcsoportokban magasabbak, amelyek még gyermekeket nevelnek, bár azt nem tudjuk megmondani, hogy ezek közül mennyi lehet a még kiskorú.

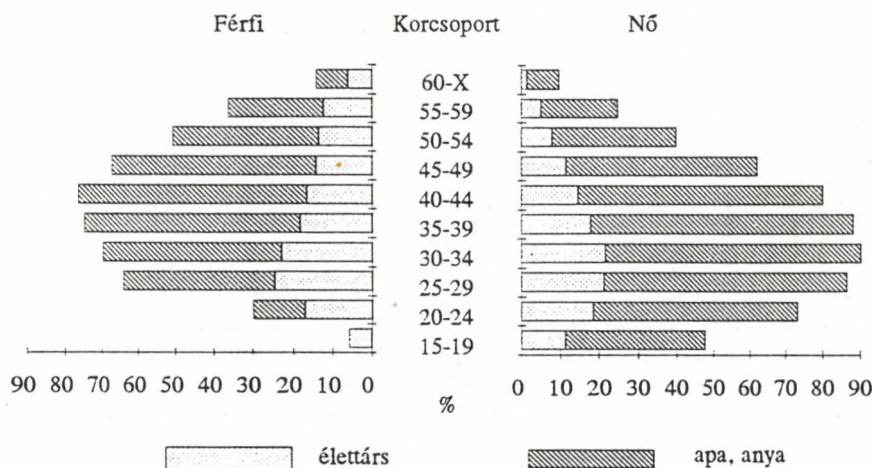
Az elvált nők családi állás szerinti megoszlása egészen más, mint a férfiaké. A házasság felbontását kimondó bírói határozat következtében a gyermekek túlnyomó többsége az anyánál marad. Így az elvált nők között az anyai státuszban állók száma 140 600, míg a férfiaknál az apák száma 19 300 volt. Részben ez is hozzájárult ahhoz, hogy a társ nélkül maradók száma (102 000) és aránya (41%) a férfiaknál magasabb, mint a nőknél (99 600, illetve 28%).

A nőknek is jelentős (16%) hányada létesített élettársi viszonyt. Bár ezek aránya alacsonyabb a férfiakénál, de a fiatalabb korú elvált nőknél így is meghaladja a 20%-ot.

Amikor a nem házas népesség családi helyzet szerinti megoszlását tanulmányozzuk, fel kell hívni a figyelmet azokra a különbségekre, amelyek a férfiakat és a nőket jellemzik (Lakatos, 1979; Winkler, 1993). A szimmetria hiánya minden családi állapotúra és minden korosztályra jellemző, mint ez a táblázatból és a grafikonokból is kitűnik.

IX. Az elváltak családi állása nem és korcsoport szerint (1990)
Family status of divorced persons by sex and age-group (1990)

X. Az özvegyek családi állása nem és korcsoport szerint (1990)
Family status of widowed persons by sex and age-group (1990)

4.

Milyen következtetéseket vonhatunk le ezekből az adatokból?

Mint láttuk az elmúlt évtizedekben némileg átalakult a népesség családi állapot szerinti megoszlása, mert csökkent a házasságkötések száma és növekedett a válásoké csakúgy mint az özvegyüléseké. De láttuk azt is, hogy a családi helyzet lényegesen eltér a családi állapottól, vagyis a jogi helyzet különbözik a ténylegestől. Nem minden házас él együtt házastársával, a hajadonok, a nőtlenek, az elváltak és az özvegyek egy része pedig valójában nem magányos, hanem társsal lakik közös háztartásban. Ezek a tendenciák nemcsak arra utalnak, hogy az intézményes formák háttérbe szorulásával a magatartási módokat nagyobb változatossága, pluralizálódása van kialakulóban hazánkban is, hanem jelzik azt is, hogy az élettársi párkapcsolatok társadalmilag elismert életformává válnak. Úgy tűnik azonban, hogy az utóbbi évtizedekben zajló átalakulási folyamat még nem ért véget, hanem folytatódik a házас állapotra alapított családok számának csökkenése, főleg a reprodukció legnagyobb terheit viselő korcsoportokban (*Hablicsek*, 1994; *Dorbritz*, 1992).

A társadalmi, a gazdasági és az erkölcsi nézetek változásának hatására tehát erodálódik a házasságkötésen alapuló családi élet. A különélések és a válások számának növekedése következtében megnőtt az egyedül és a csonka családban élők száma. E változások messzemenő következményekkel járnak a felnőttekre és a gyermekekre egyaránt. A társadalmi statisztika minden ága azokra hátrányos különbségekre (megbetegedés, alkoholizmus, bűnözés stb. nagyobb valószínűsége) hívja fel a figyelmet, amelyek az egyedülélőket jellemzik a házасokkal szemben.

Hasonló a helyzet a gyermekekkel is. Az egyedülálló anyák és apák állami támogatásának politikája sem elegendő ahhoz, hogy az egyszülős családokat az apával és anyával rendelkező családokkal tegye egyenlővé (*Pongráczné—S. Molnár*, 1993; *Wojtkiewicz—McLanahan*, 1990). Ezért a szociálpolitikai szemlélet azt követelné meg, hogy a gyermek olyan családba szülessen és nevelkedjen, ahol mindkét szülő jelen van, ahol fizikai és mentális fejlődéséről apa és anya gondoskodik. A csonka családok életszínvonalja minden társadalmi csoportban alacsonyabb, gyakrabban szorulnak állami támogatásra, a gyermekek között gyakoribb a megbetegedés, a bűnözés, a gyengébb tanulmányi eredmény stb. Nem tudjuk, hogy Magyarországon a különélés következtében mennyi gyermek lett félárva, illetve az együttélés hány gyermek számára jelenti azt, hogy nem biológiai apja vagy anyja neveli, hogy mostoha testvérekkel él együtt. Egy tanulmányban azt olvashattuk, hogy a "felvétel eredményei szerint a gyermekkorú népesség 91%-a teljes, 9%-a pedig csonka családokban élt" 1983-ban (*Nagyné*, 1989). Azóta nemcsak az egyedül élő apák és anyák száma (aránya) nőtt meg, hanem a különváltan élő házасoké és újraházasodóké is. Ez pedig azt jelenti, hogy tovább nőtt azoknak a családoknak az aránya, ahol az egyik szülő gyakorolja a szülői felügyeleti jogokat. Így tehát feltételezhető, hogy ma már a gyermekkorúaknak 16–18%-a nem házaspáros típusú családban, vér szerinti szüleivel él együtt.

Más országokban ezek az arányszámok rendszerint magasabbak. Franciaországban 1990-ben a gyermekek 81,2%-a élt együtt mindkét szülőjével, 9,9 százalékát az anya, 1,4%-át az apa nevelte, 7,5 százalékának pedig a szülei nem voltak házasok. Az elmúlt évtizedben főleg ez utóbbi kategóriába tartozó gyermekek aránya nőtt rohamosan (1968: 1,7%) (Lavertu, 1993). Svédországban 1989-ben a gyermekek 80-át a két szülő együtt nevelte, kb. 10%-a egyik szülővel élt és 6%-nak volt féltestvére is a családban (Näsman, 1991). Az Egyesült Államokban 1990-ben a 18 éven aluli gyermekeknek 72,5%-a volt kétszülős család tagja. A csonka családok gondjai elsősorban az egyedülálló anyák problémái, hisz az egyszülős családok 86,1%-át a nők tartják fenn (Norton—Miller, 1992).

A párkapcsolatokban a jogi és a tényleges helyzet között növekvő különbség arra utal, hogy e kapcsolatok létesítését, vagy megszüntetését egyre többen tekintik magánügynek. Úgy vélik, hogy a társadalom közreműködésére itt nincs szükség, hisz az új, alternatív családmódok kialakítása és fenntartása már polgárjogot nyert és egyre inkább a felek közös megegyezésén alapul. Jelenlegi törvényeink szerint házasságkötésre és e kötelek felbontására kizárólag a társadalom illetékes, hisz a házasság kapcsolat közügy, még akkor is, ha esetenként — kölcsönös megegyezés alapján — a bíróság fel is bonthatja.

A népességszociológia adataiból és a szakirodalmi elemzésekből kitűnik, hogy — a romló hazai helyzet ellenére — számos európai országban a miénknél lényegesen magasabb a házasságkötés nélkül létesített párkapcsolatok és a csonka családokban nevelkedő gyermekek aránya. E tekintetben mostohább képet rajzol fel az EGB országainak várható népesedési irányzataiból a Bizottság Titkársága is (1987). Hantaris (1992) és Dorbritz (1992) pedig a család most alakuló fejlődésének modelljét abban látja, hogy

- a házassági kapcsolatok háttérbe szorulnak,
- terjednek az élettársi kapcsolatok,
- magasabb lesz a házasságon kívüli szülések aránya,
- emelkednek a válási arányszámok,
- a termékenység az egyszerű reprodukciós szint alá esik.

Ezekben az években Magyarországon is jelentős társadalmi átalakulás zajlik, aminek hatása a családok életében is tükröződik. Az egyik évről a másikra történő változások mértéke nem mindig kirívó, de következményei hosszú távon jelentősen befolyásolják a népesség számának, szaporodásának és struktúrájának alakulását, sőt a társadalmi-gazdasági fejlődés lehetőségeit. Ezért fontos érdekek fűződnek megállításhoz, vagy lassításukhoz (Winkler, 1993). Ezt nem a demográfusok tehetik meg Magyarországon sem, de a helyzet bemutatása, ismertetése után már nem tehetünk úgy, mintha nem ismernénk a problémát, nem lennénk tisztában annak hátrányaival és káros következményeivel (S. Molnár, 1993). A bemutatott adatok, illetve a kialakult tendenciák alapján arra kell következtetnünk, hogy olyan családpolitika és olyan jogi szabályozás kialakítására kell törekednünk, amely kimondottan preferálja a tartós párkapcsolatokat és azokon belül a gyermekeket nevelő családokat.

JEGYZETEK

/1/ A népszámlálás adatainak feldolgozásakor a népesség családi állapot szerinti részletezése az eszmei időpontban fennállott jogi helyzetnek megfelelően történt. Eszerint:

- nőtlen, hajadon, aki még nem kötött házasságot,
- házas, akinek törvényes házasságát jogerős bírói ítélet nem bontotta fel, házastársa életben van, függetlenül attól, hogy házastársával együtt él e,
- özvegy, aki törvényes házastársának halála után nem kötött újabb házasságot,
- elvált, akinek házasságát jogerőre emelkedett bírói ítélet bontotta fel és újabb házasságot nem kötött.

Bírói ítélet nélkül *különváltan élő* személyek adatai a házások adataiban szerepelnek. Törvényes házassági kapcsolat nélkül együtt élő személyek (élettársak) családi állapotának elbírálása ugyancsak a jogi helyzet alapján történt.

Forrás: 1990. évi Népszámlálás 27. Demográfiai adatok II. kötet KSH Budapest, 1993. 256. oldal.

/2/ Az "együttélés" vagy az élettársi viszony jelentheti az udvarlás utolsó szakaszát, a jegyesség egyik kifejezési módját, a próbaházasságot, a házassághoz vezető utolsó lépcsőfokot, vagy a házasság szokásos jogi szankciók nélküli formáját. Sem azt nem tudjuk, hogy mennyi ideig tartanak, sem azt, hogy mekkora hányaduk végződik házassággal.

/3/ A családi állás a családban élő személyeknek házaspár esetén a férjhez, élettársi kapcsolatban együtt élők esetében a férfihez, egy szülőből és gyermek(ek)ből álló családnál az apához, illetve az anyához fűződő rokonsági vagy egyéb (gazdasági) kapcsolata.

Férjnek, illetve feleségnek minősülnek a törvényes házasságukal együtt élő személyek.

Élettársak a törvényes házasságkötés nélkül együtt élő férfi és nő, függetlenül a családi állásuktól.

Apa vagy anya az a személy, aki házastárs, élettárs nélkül él gyermekével vagy gyermekeivel.

Gyermek — korára való tekintet nélkül — az adott család férj, feleség, élettárs, illetve apa vagy anya családi állású tagjától (akár házasságon kívül) származó nőtlen, hajadon személy, beleértve az örökbe fogadott és a nevelt gyermekeket is.

Egyedülálló az a személy, aki külön háztartásban egyedül él.

Intézeti háztartásban élő az a személy, aki nem magánháztartásban, hanem intézeti háztartásban él.

Forrás: 1990. évi Népszámlálás 27. Demográfiai adatok II. kötet KSH Budapest, 1993. 256—257. oldal.

/4/ A háztartás azoknak az együtt lakó személyeknek a köre, akik közös lakásban, vagy annak egy részében laknak, a létfenntartási költségeket részben vagy egészben közösen viselik és a hét egy vagy több napján rendszerint közösen étkeznek.

Ha a háztartás egy családból áll, a család és a háztartás lényegében azonos, a háztartás egycsaládos. Ha több család vezet közös háztartást, a háztartás többcsaládos.

Az egy- és többcsaládos háztartások alkotják a család-háztartásokat.

A nem család-háztartások a következők:

- egyszemélyes háztartás, azaz az egyedülálló háztartása,
- *együtt élő*, de családot nem alkotó rokon személyek (pl. testvérek, házas vagy volt házas gyermekével egyedül élő apa vagy anya, az egyik nagyszülő bármilyen családi állapotú unokájával).

Forrás: 1990. évi Népszámlálás 27. Demográfiai adatok II. kötet KSH Budapest, 1993. 256. oldal.

- 15/ A II. világháború után tartott első népszámlálás alkalmával megkérdezték a "különváltan élő"-k számát és a kapott válaszokat fel is dolgozták és közzétették a családi állapot szerinti megoszlásnál. Bár ezek száma és aránya jelentősen meghaladta az elváltakét, a többi népszámlálás kérdései között ez a "családi állapot" mégsem szerepelt.

Később, az 1960., az 1970. és az 1990. évi népszámlálások családi (háztartási) állásra vonatkozó kérdései, illetve válaszai között szerepelt az "élettárs" megjelölés (minősítés). Az 1980. évi népszámlálás szerzői úgy intézkedtek, hogy a családi állásban "férjnek, illetve feleségnek minősülnek a törvényes házasságot kötött személyeken kívül az élettársi kapcsolatban együtt élők is".

Majd: "A családok a törvényes házasságkötés nélkül együtt élő élettársi közösségeket is magukba foglalják".

Forrás: 1980. évi Népszámlálás 21. Demográfiai adatok KSH, 1981. 575. oldal.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Cutright, Ph.—Smith, H.L.:* Trends in Illegitimacy among Five English-Speaking Populations: 1940—1980. Demography, 1986. évi 4. sz. 563—578. old.
- Dorbritz, J.:* Nuptialität, Fertilität und familiäre Lebensformen in der sozialen Transformation — Übergang zu einer neuen Bevölkerungsweise in Ostdeutschland? Zeitschrift für Bevölkerungskunde 1992. évi 2. sz. 167—196. old.
- Európai Gazdasági Bizottság Titkársága (Összeállítás): A legújabb népesedési irányzatok az EGB-régióban és hatásuk a társadalmi-gazdasági fejlődésre Demográfia, 1987. évi 2—3. sz. 185—202. old.
- Hablicsek László:* Családok és háztartások előreszámítása, 1990—2010. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 15. 1994/1. 93 old.
- Hantaris, L.:* La fécondité en France au Royaume-Uni: les effets possibles de la politique familiale. Population, 1992. évi 4. sz. 987—1014. old.
- Haskey, J.:* Trends in the numbers of one-parent families in Great-Britain. Population Trends 1993. évi spring, 26—33. old.

- Hoóz István:* A kiskorúak házasságáról (Egy Tolna megyei vizsgálat eredményei). Demográfia 1972. évi 1. sz. 74—88. old.
- Höpfinger, F.:* Changing Marriage Behaviour: Some European Comparisons. Genus, 1985. évi 3—4. sz. 41—63. old.
- Lavertu, J.:* Les enfants et leur environnement familial au recensement de 1990. Population, 1993. 6. sz. 1985—2010. old.
- Lakatos Mária:* A fiatal gyermekes özvegy nők helyzete. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1979/1. 55 old.
- Lüscher, K.—Engstler, H.:* Plurarität in Grenzen. Eine sozio-demographische Typologie aktueller Formen der Familiengründung in der Schweiz. Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1990. évi 3—4. sz. 407—413. old.
- S. Molnár Edit:* Megőrizhertjük-e a család értékét? Magyar Szemle 1993. évi 10. sz. 1047—1051. old.
- Nagy Istvánné dr.:* A nők családi és munkahelyi körülményei. Statisztikai Szemle, 1989. okt. 866—885. old.
- Näsman, E.:* Modelle der Bevölkerungspolitik — Das Beispiel Schweden. Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1991. évi 2. sz. 159—191. old.
- Norton, A.J.—Miller, L.F.:* Marriage, Divorce and Remarriage in the 1990's. Current Population Reports, Special Studies, US Bureau of the Census, Washinton, 1992. 21 old.
- Oroszi Zsuzsa dr.:* A házasság első tíz esztendeje 1974—1984. Budapest Központi Statisztikai Hivatal 1986, 62 old.
- Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit:* A 18 éven aluli házasságon kívül szült anyák társadalmi, demográfiai és egészségügyi jellemzői. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei, 64. 1987/1 178 old.
- Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit:* Kisgyermekes szülők. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 47. 1993/1. 80 old.
- Popence, D.:* American Family Decline 1960—1990: A Review and Appraisal. Journal Marriage Family, 1993. 3. sz. 527—542. old.
- Varga Alajos:* Házassági, özvegyülési, válási táblák. 1970—1985. Budapest Központi Statisztikai Hivatal 1987. 243 old.
- Winkler, A.E.:* The living arrangements of single mothers with dependent children. American Journal Economic Sociology 1993. évi 1. sz. 1—18. old.
- Wojtkiewicz, R.A.—McLanahan, S.S.—Grafinkel, I.:* The growth of families headed by women: 1950—1980. Demography 1990. évi 1. sz. 19—30. old.

Tárgyszavak:

Családdemográfia

Családi állapot

VARIOUS FORMS OF FAMILY FORMATION AND FAMILY DISSOLUTION

VÁLTOZÁSOK KÍNÁBAN A DEMOGRÁFIA TÜKRÉBEN

III.

GAÁL GERGELY—STRÉNYER IBOLYA

Szemléletváltozás a családalapításról: a felnövő generáció családideája

A családalapítás, a társadalom mikroközösségeinek stabil alapokra történő helyezése a Kínában bekövetkezett sokoldalú változások, illetve a "kínai modell" gyakorlati megvalósítása nyomán egyre fontosabb és meghatározóbb szerephez jut. A társadalmi együttélés, az emberek, és főként a különböző nemek közötti kapcsolat, érintkezési formák és normák napról napra átalakulnak, módosulnak, új elemekkel gazdagodnak. A merev attitűd-vonások egyre jobban fellazulnak, feloldódnak, felszabadultabb formákkal és tartalmakkal telítődnek. A szociológus, aki alig több mint fél évtizeddel ezelőtt még alig-alig találkozott a változás csíráival Kínában az emberek tudati szféráiban természetesen, ma a kilencvenes évek derekához közeledve nem akar hinni a szemének, illetve hallani a fülének. A változás dinamikája radikális, a folyamatok formái és tartalmi elemeinek egymásutánisága azonban természetes. Mintha az évekkel ezelőtti görcsös szorongások és félelemérzéssel párosuló sztereotíp viselkedési módok és formák nem is lettek volna. Mintha csak egy negatív álomképek sorozatára épülő morbid és moralista szeilemű filmet nézett volna az ember a társadalmi valóság mozijában. Ma már ezek az elfajzottak is nevezhető tudati viszonyok, jelenségek csak egy-egy egyedi esetben mint szubjektív érzésmaradványok tapasztalhatók, és pusztá formaságnál többnek nem nevezhetők. Az emberek, főként a fiatalok többségének a viselkedése természetes. Ami talán új egy nyugati társadalomkutató számára az az, hogy ezek a természetes alapon és formákban lezajló változások ugyanakkor valamiféle sajátosan finom érzelmiséggel, lelkiséggel és romantikával is párosulnak, ami lényegében a hagyományos stabil erkölcsi háttértenyezőnek egyfajta valóságos érzelmi alapokra történő helyezése, az érzelmi és a testi tisztaság olyan ötvöződése, ami egy egységes társadalomban a családalapításnak egyik alapvető és elengedhetetlen feltétele. Természetesen Kínában sem "szentek" élnek, és itt is találhatók szélsőségek, de ami meglepő és egyben örömdetes is, hogy ez nem általános, nem jellemző a társadalmi miliő sokféleségében és sokszínűségében.

A házasság, a családi élet, illetve a családalapítás tisztasága, tiszta erkölcsisége és a becsületes munkán alapuló fokozatos életkörülmény változása, jómódúvá válása az egészséges utódnevelés folyamatában jelentheti az egészséges társadalom felépítését. A Kínában jelenleg lezajló társadalmi változások többnyire pozitív előjelűek, és éppen az erre a társadalomra nagyon is jellemző élni akarás és a hagyományaiban is gyökerező egészséges életvitelen alapuló emberi kapcsolatok kiépítésére való törekvés a záloga, biztosítéka a további egészséges folyamatoknak, változásoknak is.

1993-ban a pekingi könyvvásáron, a fiatalok életszemléletének tanulmányozásáról szóló tíz könyv közül az egyik legjobbnak tartották a "Napjaink kínai ifjúságának általános analízise" (A General Analysis of Contemporary Chinese Youth) címűt. A mű a fiatalok politikai, szakmai, erkölcsi, házasságra és szexualitásra vonatkozó értékeit analizálja a XX. század utolsó, illetve utolsó előtti évtizedének fordulópontján. Az analízis empirikus hátterét két szociológiai felmérés — 1988-ban és 1990-ben — adatai szolgáltatják, amelyet a Kínai Társadalomtudományi Akadémia Szociológiai Intézete vezetett. A felmérésekben azok a fiatal emberek vettek részt, akik a "kulturális forradalom" idején, illetve végén léptek serdülőkorba, és így a kínai történelem egyik legnegatívabb periódusa beárnyékolta a felnőtté válásukat megelőző éveiket.

Az elemzés során a kutatók három sarkalatos ponton emelik ki a legújabb idők szelének változásait.

1. A fiatalok jelenleg sokkal jobban személyiség-orientáltak, mint a korábbi években, évtizedekben felnövő nemzedék volt. Mintegy 25–40%-uk vélekedik úgy például, hogy a társadalom-egyén relációjában nem az állam érdekeit kell az első helyre sorolni. Érdekes a mai kínai fiatalok álláspontja a házasságkötésről is: több mint 70%-uk szerint az abban részt vevő egyének saját döntésén kell hogy alapuljon, a felmérésben szereplő többsége is saját maga szeretné kiválasztani élete párját. A munka, foglalkozás, illetve a munkakör kiválasztásával kapcsolatban 60 százaléknak ugyancsak hasonló a véleménye.

2. Az idealisztikus életvitel-felfogás fokozatosan visszaszorul, és egyre több materialista és utilitarista nézet jelentkezik a fiatalok gondolatvilágában. Számukra elsősorban a sikeres karrier, a boldog család és a jó baráti kapcsolatok kialakítása válik fontossá. Az 1990-es felmérésben például a boldogság forrásaként a fiatalok 43,5 százaléka a sikeres életpályát, 43,2 százaléka a családot és 30,5 százaléka a jó baráti kapcsolatot választotta.

3. Az élet élvezeteinek kihasználása ugyancsak egyre meghatározóbb szerepet játszik a ma élő fiatalok gondolatvilágában és gyakorlati életvitelében is. A megkérdezett városi fiataloknak például csak mintegy egyötöde, a vidéki településeken élőknek pedig mintegy egyharmada gondolja úgy, hogy fontos számára a jövő generációjáról való gondoskodás is.

A családalapítás, illetve a házasságkötés elveiben gyökeresen megváltozott a fiatalok véleménye. Annak alapvető morális, erkölcsi értékeit azonban továbbra is megőrizte a mai nemzedék. A műveltebb, tanultabb rétegekben egy bizonyosfajta kompromisszum-érzék, hajlam fejlődött ki az általános gazdasági-társadalmi fejlődés során, ami az önállóság, az önálló döntéshozatal lehetőségének birtokában egyfajta — gazdasági, kereskedelmi nyelven szólva — kockázatvállalási készséget is jelent, illetve feltételez. A cél természetesen a legjobb, a legoptimálisabb kiválasztása, de a jót, vagy kevésbé jót is el kell fogadni, ha az is szabadon választható, és a családi élet harmóniáját biztosítja bizonyos — még ha ez nem is a legtökéletesebb — szinten. A mindennapok gyakorlatában ez azt jelenti, hogy az önálló párválasztás ténye mellett, ami egyre inkább meghatározó lesz a fiatalok körében a mai kínai társadalomban, a kiválasztás minőségében rugalmasabb, életsebébb már a gondolatvilágukban is megjelenő "ideál"-kép.

Az "eleve elrendelés", a csak egymásnak kiválasztódás, teremthetőség; vagy ahogyan Kínában nevezik "Yuán Fèn", ma egyre elterjedtebb a fiatalok körében. Főként egyetemi fiataloknál tapasztalható ez a tökéletességre törekvő újfajta életszemlélet: addig keresik az "igazit", amíg meg nem találják. Kutatási tapasztalataink bizonyítják, hogy nem egy esetben "bejön" ez a "zsák megtalálta foltját" ismert közmondás. A lelki (érzelmi) és testi (szexuális) harmonia igazolása, valósága persze a mai, tudati és társadalmi téren még mindig bizonyos feudális erkölcsi maradványokkal terhelt Kínában nem egyszerű kérdés, de ha a házasságot megelőző időszakban már jelentkeznek ennek életképes jelei, a házasságot követően valóban a maguk teljességében eredhetnek meg, bontakozhatnak ki egyre szenvedélyesebben ennek a megtalált szerelemnek a csírái. A távol-keleti "Yuán Fèn" természetesen sajátos, külön színezetet kap azáltal, hogy sokkal több benne az érzelmi és a romantikus elem, mint a "realisztikusabb", szexuál-orientáltabb nyugati világban. És ez a plusz, ez az érzelmi telítettség ugyanakkor egy harmonikusabb, nyugodtabb, kiegyensúlyozottabb, az egyének kölcsönös megbecsülésén és tartósabb szerelmén, szeretetén keresztül megvalósuló életfolyamat, életvitel során az egészségesebb családok és nemzedékek kialakulásának biztosítója, illetve a hosszabb életvitel "titkánya" egyik forrása is lehet.

Az említett felmérés közül az 1990-es egyik kérdése arra kereste a választ, milyen a párválasztási igénye a mai fiatalabb nemzedéknek. Vagyis kivel kötnének szívesen házasságot abban az esetben, ha nem találkoznak az "ideállal", a "Yuán Fèn" által kijelölt személlyel. A férfinemhez tartozók több mint az 50 százaléka, a női nemhez tartozók 44,4 százaléka válaszolta, hogy ők elsősorban olyan párt akarnak kiválasztani

maguknak, akit szenvedélyesen, nagyon szeretnek, még akkor is, ha ez a túlfűtött, szenvedélyes szerelem nem tart sokáig. A férfinemhez tartozók 28,4 százaléka, a női nemhez tartozók 30,9 százaléka mondta, hogy náluk a kölcsönös bizalom a fontos. Olyan emberrel szeretnének házasságra lépni, akire számíthatnak, akire rábízhatják életüket, de akit lehet, hogy kevésbé szeretnek szenvedélyesen. Ez a szemléletmód egyébként a korábbi nemzedékektől öröklődött át napjainkig. Kínában még ma is az az elfogadott nézet, hogy az a jó család, azok a házaspárok élnek jó házasság, illetve családi életet, ahol és akik elsősorban a családdal, annak anyagi biztonságával, stabilitásával törődnek.

Ha megvan ez, megvan az, ha kevés a civakodás a családtagok között, akkor ez jelenti az "ideális" házasságot, családot Kínában. A szerelmi háromszög fogalma ismeretlen, illetve a házasságon kívüli egyéb szexuális jellegű kapcsolatot mind az írott, mind az íratlan erkölcsi és jogi törvények tiltják, elítélik, megegyezhetetlennek és erkölcstelennek tartják a mai kínai társadalomban. Egyedi esetek persze előfordulnak, de a jelenség nem jellemző, és a már említett erős hagyományörző szemlélet, illetve életmód valószínű biztosíték is lesz ezen a téren a jövőben is.

Kína a nagy változások régióihoz tartozik. A társadalomkutatót is sokszor meglepi a gyorsléptékű események, és csak valóban a társadalomban való személyes részvétel és az egyes összetevők elemző értékelése adhat reális képet a változásokról. Természetesen még így is vannak, jelentkezhetnek ellentmondásos jelenségek, az általános, a kutató által feltételezett tendenciáktól eltérő folyamatok.

A mai kínai fiatalok egészséges és jómódú családot akarnak alapítani. Az önálló párválasztás mellett a pénz-, illetve a vagyonszerzés is ma már akaratlanul is vagy tudatosan az egyik lényeges tényezője lehet az emberek mindennapi életének. Ez persze elsősorban lakásszerzésre, vagy a már meglévőnek magasabb komfortjellegűvé történő átalakítására, a kényelmesebb lakásberendezésre, esetleg a kerékpárnál korszerűbb közlekedési eszköz beszerzésére irányul. Sok fiatal vallja, hogy először összeszedi magát anyagilag, aztán kialakít egy nyugodt, boldog családi életet. A családalapítás előtt álló kínai fiatalok, a reformnemzedék már szakított, felhagyott az idejétmúlt és a maga idejében is nem egy téves doktrína gyakorlatával. Többségük például elveti az egyenlőséget, és a jólét polarizációját helyezi előtérbe. A modernizáció útjára lépő társadalomnak át kell értékelnie a korábbi nézeteket, elveket, erkölcsi értékeket és kategóriákat. Ma már egyre világosabbá válik, hogy vannak dolgok, amelyeket nem lehet pontosan kategorizálni, mint például a "jó" vagy a "rossz", hiszen bizonyos helyzetekben ami az egyik embernek, embercsoportnak jó, az rossz lehet a másiknak. Ugyanígy a reálisan megfogalmazott és az össztársadalmi érdekeket is szolgáló egyéni érdek és a túlzó, szélsőséges egoizmus között lényeges vonások megkülönböztetése. Egyrészt a jogi és erkölcsi szabályozó értékeknek biztosítaniuk kell az egyén szabadságát, másrészt, ugyanakkor nem szabad letérni az útról, amelyen elindult a társadalom, és a "demokráciát" manipulálva, a szabadságot összetévesztve a jogos egyéni érdekekkel támadni a társadalmi harmóniát, a stabilitást és a rendet. Új ideák elterjedhetnek az ifjúság körében, amelyeket valamilyen módon és formában be kell építeni a hagyományos vonalba, de az egészséges társadalom alapkövét a családot mint mikroközösségi formát, és ennek szigorúbb erkölcsi normáit minden körülmények között védelmezni kell. A szexuális szabadság eddig egyetlen társadalomnak, országnak, népnek nem volt előnyére. Ennek ismeretében és tudatában Kínában minden erre irányuló törekvést, próbálkozást még csírájában kell elfojtani, ha az ország és népe meg akarja őrizni a családot és az utódokat, a jövő nemzedék lelki (érzelmi) és testi tisztaságát, egészségét. Sem legális, sem illegális formákban nem engedhetők meg a pornográfia, "tűzzel és vassal" harcolni kell ellene egy egészségesebb jövő emberiségkép kialakítása érdekében is.

Az utóbbi évek ellentmondásos társadalmi jelenségeinek egyike Kínában a házassági és a válási arányszámok alakulása. Erről egy korábban megjelent tanulmányban történt már említés, de a legfrissebb adatok említése összehasonlításképpen szükségesnek látszik a reálisabb társadalomkép kialakítása érdekében. A rekordok — például a gabonaterme-

léssel párhuzamosan — a demográfiával összefüggő területeken sem ritkák az országban. 1993-ban közel annyian kötöttek házasságot Kínában — 9,121 millió pár —, mint Magyarország összlakossága. Ugyanakkor rekord született a válások számában: hivatalosan mintegy 909 ezer pár vált el, 59 ezerrel több, mint 1992-ben. A ráta az 1992. évi 1,47-ről 1,54-re emelkedett 1993-ban ezer főre számítva. A válás bírósági eljárását még ennél is többen kezdeményezték — több mint 1,5 millió pár —, de ezek egy része végül is nem vezetett váláshoz. A reális elemzéshez tartozik ugyanakkor az is, hogy a növekedés ellenére, a világ legnagyobb népességével rendelkező Kína, továbbra is a világ legalacsonyabb válási rátájával rendelkező országai között maradt.

A válást kiváltó okok különbözőek és összetettek. Ezek részben a gyors gazdasági és társadalmi változások, részben az emberek gondolkodásmódja átalakulásának következményei. Néhányan azért váltak el, mert időközben gazdagok lettek. Mások, mert találtak egy új partnert, aki gazdag volt. A házasságon kívüli szerelem — a "harmadik" — egy másik válóok. Voltak olyanok, akik azért váltak el, mert nem tudtak közös nevezőre jutni a háztartásvezetés és a pénzügyek terén. A vidéki területeken élők válóokai között nem ritka a már házasság előtti meg nem értés, különösen, ha a szülők rendezték meg a házasságot. Végül válóokként szerepel — kevés számban ugyan —, amikor a férj vagy a feleség külföldre megy tanulni, és automatikusan megszűnik a párok közötti kapcsolat.

Kínában ma már nem ritka jelenség a kínai-külföldi vegyes házasság sem. Több ezerre tehető a számuk. Sok kínai köt házasságot Hong Kongban, Macaon és Tajvanon. A kínai állam álláspontja gyökeresen megváltozott a korábbi tiltáshoz képest. A mai álláspont: "sem korlátozni, sem ösztönözni".

Egészséges család, egészséges életmód

Az egészséges utódra, utódokra alapozott családi modell különös hangsúlyt kap a mai "egyke-centrikus" családkialakítási elképzelések megvalósításában Kínában. Mint ismeretes a szoptatás, az anyatej használata a legtermészetesebb módja az újszülött egészséges táplálásának. Az iparban jelentkező rohamos fejlődés azonban — mint az élet számos egyéb területén — a csecsemőgondozásban is változásokat eredményezett. A család struktúrájában bekövetkező átalakulások — például a nők jelentős szerepvállalása a család fenntartásában —, valamint az ezekkel összefüggő, a mindennapi életvitelre kiható következmények — például a női munkaerő két, illetve három műszakos foglalkoztatása — a gyermeknevelés megszokott normális, egészséges mederben történő vitelét is nagymértékben megváltoztatta a családban. Ennek első megnyilvánulása az anyatejet helyettesítők — elsősorban a különféle tejporok — felhasználásával a mesterséges csecsemőtáplálás bevezetése volt. A fejlett országok jártak elő "jó" példával, majd ezeket követték a fejlődők is. Kínában a közelmúltban kilenc tartományban, illetve tartományi jogú városban felmérést végeztek a csecsemőtáplálás módszeréről több mint tíz évre visszamenőleg. Az adatok egyértelműen a természetes csecsemőtáplálás módszerének a szoptatásnak a rohamosan csökkenő tendenciájára utalnak. A helyzet a nagy és a közepes méretű városokban a kritikusabb. Ezekben a csecsemőknek alig 10–15 százalékát szoptatják a kritikus első négy hónapban.

Közismert, hogy az anyatej valóban "fehér vér", és összetételében közel van ahhoz a vérfajtához, amelyben nincsenek vörös vérsejtek. Az anyatej mint természetes táplálék elősegíti a csecsemő egészséges fejlődését, miközben gondoskodik annak természetes immunitásáról. A csecsemőkor első hat hónapja alapján készített statisztikai adatok kimutatták — összehasonlítva az anyatejjel és a helyettesítőkkel tápláltakat —, hogy az utóbbiak nehezebben álltak ellen a különféle kórokozónak. A csecsemőhalandósági ráta is, a két táplálási módszer összehasonlításában, az anyatejjel tápláltak esetében a kisebb. A felmérések 15–20-szoros különbséget mutatnak. Hasmenés és akut légfertőzés következtében naponta 3–4000 újszülött hal meg, ami elkerülhető lenne természetes

szoptatással. Kínai adatok ismeretében 1949 előtt minden ezer csecsemőből átlagban 200 halt meg. Ma az arány 34,68. A szakértők azt is bizonygatják, hogy a szoptatás csökkenti a mellrák előfordulását, és a fogamzásgátlás egyik természetes módszere is. A kutatások pedig azt bizonygatják, hogy néhány speciális esetet kivéve minden nő szervezete képes tejtermelésre.

A "Világ Szoptatási Szövetség" 1992-ben augusztus első hetét a világ szoptatási hetének nyilvánította. Kína Népegészségügyi Minisztériuma ennek jegyében július utolsó hetében "világ szoptatási hét" elnevezéssel konferenciát rendezett. Ezen a résztvevők nyilatkozatot fogadtak el, amelyben felszólítják a világ nemzeteit és kormányzatait, hogy támogassák és segítsék elő a szoptatás korábbi nimbuszáinak visszaállítását. A minisztérium ezzel egyidőben közleményt adott ki az egészségügygel foglalkozó szerveknek — elsősorban a nőgyógyászati, szülészeti és gyermekgyógyászati osztályoknak —, amelyben megtiltotta adományok elfogadását az anyatejet kezdenek szopni 30–40 perccel a tejport reklámozó hirdetéseket is betiltották ezeken a részlegeken.

Kínában a reformpolitika bevezetését követően számos intézkedést foganatosítottak a szoptatás bevezetése, illetve a szoptatási körülmények biztosítása és javítása érdekében. Ezek kimondják: a kórházakban biztosítani kell a szülést követően a korai szoptatást — a legkorábbi időpont 30–40 perc a csecsemő születése után —, az újszülött és az anya együttélését, valamint a szükség szerinti szoptatásokat. Ezeken kívül tilos a szoptatóúveg használata, és vizet adni a csecsemőknek. A nagyobb városok kórházaiban a szülészeti osztályokon fokozatosan szüntetik meg a csecsemőszobákat, és teszik lehetővé, hogy a csecsemő és az anya egy szobában legyen. Sanghajt példaként kell említeni, mint az első olyan várost Kínában, ahol a kórházak többségében már megvalósították a csecsemők és az anyák együttélését, ahol szoptatási arány sokkal magasabb, mint Kína más városaiban, ahol általános az, hogy a csecsemők anyatejet kezdenek szopni 30–40 perccel a születésük után, és ahol a szoptatási arány 96 százalék az anya kórházból történő elbocsátása időpontjában.

Kínában, miközben a széles néprétegek körében igyekeznek minél hatékonyabban megvalósítani a születésszabályozást elősegítő családtervezési politikát, az egészséges, nyugodt és kiegyensúlyozott életmódra is próbálják rászoktatni az embereket. Még az Új Kína megalakulását követően nyert polgárjogot az országban az úgynevezett "xiuxi" (shusi), ami az ebéd utáni regeneráló jellegű rövid pihenést jelenti. Kínában az élet, éppen a konfúciusi filozófia hagyományain felnövekvő nemzedékek életvitеле során kialakult szoros és bensőséges családi kötelékek, a gyermekekhez fűződő szülői ragaszkodás, valamint az öregekkel szemben táplált tisztelet és odaadó bánásmód alapján különleges értékű. A buddhizmus mint az egyik legelterjedtebb vallás Kínában, például valamennyi élőlény megőlését megtiltja, illetve elítéli. A reform és nyitás politikája gyakorlati megvalósítása során, a gazdasági életben tapasztalható rohamos fejlődést követően a kínai emberek millióinak életkörülményeiben jelentős változások történtek. Míg az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején több millió ember halt éhen Kínában, ma az éhezés fogalma ismeretlen az országban. A tényekhez tartozik természetesen, hogy Kínában még ma is vannak elmaradott, illetve elmaradottabb vidékek, elsősorban az ország belső és nyugati részein, és mintegy 80 millió ember szegénységben, azaz a létminimum szintjén vagy az alatt él. Ezeken a területeken elsősorban a természeti feltételek nagyon kemények — például magas hegyek, sivatagok, lösz-fennsík. A rossz körülmények között élő emberek száma csak viszonylag magas, Kína összlakosságát tekintve mindössze 6,6 százalék, mégis a szegénység megszüntetésének a feladata rendkívül nehéz, éppen a már említett, nagyrészt objektív — természeti — adottságok folytán.

A kínai Államtanács 1994. május 18-án nyilvánosságra hozta azt az állami tervet, amelyben a kínai kormány határozott lépések megtételére szánta el magát a szegénység felszámolására az országban. Ennek érdekében a társadalom legfőbb erőit koncentrálnak, valamennyi szektorát mozgósítják az anyagi és pénzügyi eszközök megteremtése céljából.

A terv szerint Kína a következő hét évben, a századfordulóig szándékozik megoldani ezt a problémát.

A hosszú életűség "titka" és realitása Kínában

Az emberi élet meghosszabbítása, a hosszú életűség az emberi társadalom, az emberiség örökös problémája. Miközben a társadalom termelőerői egyre jobban fejlődnek, az emberi élet számos pozitív és negatív tényező meghatározójává, illetve függvényévé válik. A környezetszennyeződés, az ártalmas szenvedélyek, a mentális és egyéb betegségek fokozottabb mértékű jelentkezése mind-mind valahol befolyásolják az emberek életének alakulását, az élő anyag rövidebb-hosszabb földi pályafutását. Kutatók vizsgálják a "titkot", ami végül is nem titok, hanem az anyagi világ törvényszerűségeiben, az anyag természetének jellemzőiben rejlő realitás, ami a különböző egyedeknél más és más. Az ok-okozati összefüggések objektivitása, miként magában az egész anyagi világban, az emberi anyag életfolyamataiban is törvényszerűen kimutatható. Így azok a változások, illetve eredmények is szükségszerűen jelentkeznek, amelyek végül is — mint következmények — a rövidebb-hosszabb lét, élet meghatározó tényezői.

Kínában viszonylag sok a hosszú életű ember, sőt a százéven felüliek száma sem kevés. A negyedik, 1990-ben megtartott hivatalos népszámlálás adatai szerint 6683 száz, illetve százéven felüli ember él Kínában. 1982-ben még csak 3581 fő volt. Ezeket "shouxing" (Gods of Longevity) jelzővel illetik. a legtöbb "shouxingnak" sok a közös vonása. Például a "taijiquan" (kínai árnyékboksza) vagy a "qigong" (kínai légzésgyakorlat) rendszeres gyakorlása, szabályozott étrend, emelkedett lelki (érzelmi) beállítottság, a túlzott szexualitás mellőzése.

Kína két legidősebb embere *Gong Laifa* — 132 éves, Kujcsou tartományban született 1862 márciusában —, aki megkapta a "Hosszú élet királya" címet, és *Kong Ying* — 123 éves, Kuangtung tartományban született 1871 novemberében —, aki viszont a "Hosszú élet királynője" előkelő címet viseli.

Gong Laifa gazdálkodó. Mindennap reggel fél hatkor kel. Napközben a mezőn dolgozik. Este fél kilenckor fekszik le. Gabonakeverékű ételt fogyaszt. A falut, ahol lakik, hegyek veszik körül. Nőtlen maradt, sohasem fogyasztott alkoholt vagy szedett gyógyszert. Sok falubelije a nyolcvanas éveket járja. Hét generáció születése mellett tanúskodik.

Kong Ying is egész életén keresztül fizikai munkát végzett. Még ma is minden hónapban körülbelül 15 napot az otthonához közeli hegygerincen fenyőtű szedéssel tölt el. Az út másfél kilométer, és visszafelé mintegy 40 kilogramm fenyőtűvel tér haza. Egyéb napokon a fenyőtűkből seprűket készít, amiket a néhány kilométerre levő városba visz el eladni. Sohasem vesz igénybe járművet, gyalog szeret menni. Étrendje nincs korlátozva. Élvezi a rizst és más gabonaféléket, valamint húst és zöldségféléket. Különösen a disznóhúsból készült ételeket kedveli, és kedvence az édes rizsbor. Jó étvágya van. Az utóbbi években edesszájú lett, rendszeresen iszik szirupot, és eszik főtt rizs és cukor keveréket. Háromszor étkezik naponta.

Név szerinti említést érdemel a 107 éves *Chen Chun* is. Ő Fucsouban, a délkeleti Fucsien tartományban lakik 1988 óta, amikor visszajött Tajvanról. Hosszú életűségét életerejének, gyors és friss gondolkodásának és kitűnő humorának tulajdonítja. Javaslat: napi program, élénk ész és állandó, folyamatos jókedv. Mindennap reggel hatkor kel, és este tízkor fekszik. Sovány rizskása és tészta a fő étele, bár ezeket gyakran kiegészíti zöldségfélékkel és friss tengeri állatokkal. Napi elfoglaltságaihoz tartozik a versolvasás, virágültetés, festegetés és a kalligráfia. Mindennapi programjában a Nyugati tó körüli séta is szerepel. "Megtalálni és élvezni az élet örömeit segíti az embert a jókedélyűség állapotának fenntartásában és a hosszú élet kialakításában" — ez életfilozófiájának lényege.

Kínában található egyébként a világban kijelölt öt olyan terület közül kettő, ahol szép számban élnek magas életkort elért emberek. Ezek: Hszincsiang Ujgur Autonóm Terület és Bama.

Mi az oka annak, hogy Hszincsiangban sok száz, illetve százéven felüli ember él? A kérdésre csak a tartományban tapasztalható néhány "rejtély" megfejtésével adható meg a válasz.

Az első az, hogy a 16 prefektúrája (közigazgatási terület) közül miért éppen a Taklimakan sivatag szélén elhelyezkedő három településen — Hotan, Kashi és Aksu — található a legtöbb száz, illetve százéven felüli ember, az összes több mint 70 százaléka? A három települést — jóllehet a sivatag szélén helyezkednek el — speciális természeti környezet veszi körül. Az ottani oázisokban sokkal több az egy főre jutó zöld terület, mint a nagyvárosokban és a tartomány más területein. A vizsgálatok a három területen kimutatták, hogy a kéndioxid és a nitrogén-oxigén mennyiségének keveredése az atmoszférában együtöd és egytized, ami az állandó mértékek meglétével a legmagasabb koncentrációt adja. Ez a jelenség első osztályú légköri környezetet biztosít. Az ivóvíz is számos olyan nyomelemet tartalmaz — például magnézium, mangán, vas, cink és kalcium —, amelyek jó hatással vannak az egészségre. A tudósok szerint ezek közül a mangán a legfontosabb, ami elősegíti az élet meghosszabbodását. Az Aksuban végzett vizsgálatok például kimutatták, hogy a százéven felülieknél a hajban nagy a mangántartalom.

A második "rejtély" az, hogy a magas életkorúak közül 802 (92,7 százalék) miért éppen az újgur nemzetiséghez tartozik? Genetikai vizsgálatokat végeztek, amelyek kimutatták, hogy a legtöbb Hszincsiangban élő száz, illetve százéven felüli újgur örökölte a hosszú élet génjét. Mivel a terület profilja a zöldség- és gyümölcstermelés, az idős emberek táplálkozásának az alapját is ezek képezik. Táplálkozási szakértők megállapították, hogy az újgur százévesek tápláléka kalóriaszegény, ugyanakkor magas vitamintartalmú, ami ugyancsak elősegíti az élet meghosszabbodását.

A harmadik "rejtély" abban a tényben rejlik, hogy mint közismert, a világon a százéven felüli nők száma jóval meghaladja a férfiakét. Hszincsiangban azonban éppen fordított a helyzet; itt a férfiak vannak többségben. A kérdés az, miért van a tartományban több száz, illetve százéven felüli férfi, mint nő? Határozott válasz erre nem adható. Feltételezések szerint ebben az játszhat szerepet, hogy az újgur nők nemcsak a nehéz családi terheket viselik, hanem emellett még sok gyermeket is szülnek. Ez kétségtelenül befolyásolja a nők élettartamát¹.

Mélyen Kína déli részén, Kuanghszi Zhuong Autonóm területen, Bamaban van a hosszú életűség másik hazája. A mintegy kétezer négyzetkilométernyi hegyes területen 224 ezer ember él. Az utolsó, 1990-es népszámlálás adatai szerint 66 a százéves, illetve az annál idősebb ember. 1972 fő nyolcvanéven, 7523 fő pedig hetvenéven felül van. A legidősebb férfi 115, a legidősebb asszony 113 éves. A legidősebb generáció aránya az általános népességhez viszonyítva 82 százalékkal magasabb, mint Kína többi tartományában.

A bamai emberek hosszú életüket sok különböző tényezőnek köszönhetik. A genetikaiak fontossága mellett a késői házasság, a helyes étrend, az egész életen keresztül végzett munka, és természetesen a természeti környezet is közrejátszanak az átlagon felüli életkor elérésében.

Bamaban a fő termény a gabona. Mellette az édes burgonya, a bab és a rizs a fontosabbak. Ezeknek kívül sokféle gyümölcsöt — főleg dinnyét — fogyasztanak, amelyek "B" és "C" vitaminokban gazdagok. Legtöbb ételük friss, sokat ezek közül nyersen esznek. A főzéshez növényi olajat használnak. A disznózsír és egyéb állati zsírok nem

¹Forrás: Unraveling the Mysteries of Longevity in Xinjiang, China Today, 1993. No. 5.

népszerűek náluk. Az italok közül a házilag készített alacsony alkoholtartalmú gabonapálinkát kedvelik. A területet övező hegyekben különleges gyógynövény terem, amit belekevernek a főzetbe. A bamai emberek mértékletesen étkeznek. Magas vérkoleszterin szint, magas vérnyomás, elhízottság és koszorúér megbetegedés ritkán fordul elő náluk.

Bamat hegyek veszik körül. Ezért az emberek számára, miközben mindennapi munkájukat végzik vagy ügyeiket intézik, elengedhetetlen, hogy ezeken ne közlekedjenek. A hegyek nem magasak — 800 méter az átlagos tengerszint feletti magasságuk —, de jó levegőt biztosítanak, és az egészséges életmódhoz szükséges mindennapi mozgás kielégítésére alkalmasak.

A tiszta, egészséges környezet hozzájárul a bamaiak hosszú életéhez. A szubtrópusi monszunosi klíma, a 20 °C átlaghőmérséklet varázsolja az ottani helyeket, völgyeket, ahol az emberek élnek, kellemessé a nyugodt és kiegyensúlyozott életvitel folytatására. A családok kétszintes fából készült házakban laknak. Az élet a második szinten történik, az elsőn, illetve a földszinten nevelik háziállataikat.

A bamai hosszú életű emberek közül 57 százalékuk későn házasodott, a nők 80 százaléka későn szült, és 78,5 százalékuk kevesebbet szült három gyereknel. A százéven felüliek közül hét hatvanas éveiben újra házasodott, és a fáma szerint kettő a második házasságában is élvezhette a gyermekáldást².

A "kínai modell" családprognóza

A XXI. században megvalósításra váró új, embercentrikus gazdasági-társadalmi rendszer, ami lényegében a "kínai modell" konkrét formába öntése, a társadalom mikroközösségeire, a családokra különösen nagy súlyt helyez. "Egészséges, erős és jó módú család, egészséges társadalom" — vallják a kínaiak, ami persze nem nélkülözheti a stabil erkölcsi alapot sem.

Kínában a kérdéssel foglalkozó szakemberek 1991-ben a XX. század utolsó évtizedére tízéves családtervezési programot dolgoztak ki. Ennek alapján Kína 1991–2000 között 12,5 ezrelék alatt próbálja tartani a természetes népességszaporodási rátát, ezt követően pedig 10 ezrelék alá szeretné csökkenteni. Illetékesek abban reménykednek, hogy a népességnövekedés a kilencvenes években nem haladja meg a 151 milliót, és a teljes termékenységi arányszám az 1990. évi 2,25-ről 2000-re 2,0-ra esik vissza egy nőre kivetítve. Ez már a fejlett, illetve néhány fejlettebb ország, országok szintjének felel meg. A demográfiai foglalkozó szakemberek véleménye szerint, ha Kínának sikerül következetesen végrehajtania családtervezési politikáját, népessége 1,5 milliárd lesz 2025-re, és 2040–2050 között a növekedés teljesen megáll. Ekkor valószínű 1,6 milliárd lakosa lesz az országnak.

Az ország gazdasági fejlődése és az emberek életszínvonalának emelkedése a demográfiai tényezőkre is kihatással van. Egy 1992-ben végzett mintavétel adatai szerint a városi lakosok megélhetésre fordítható egy főre jutó jövedelme 1826 jüan volt, ami 8,8 százalékos reálnövekedés 1991-hez képest. A gazdálkodók évi egy főre jutó nettó jövedelme 784 jüan volt, ami 5,9 százalékos reálnövekedés. A városi körzetekben több mint 7 millió ember jutott munkához 1992-ben. Év végén a nagy és közepes méretű városokban a munkanélküli ráta 2,3 százalék volt. Több mint 300 ezer munkára váró alkalmazott és munkás kapott állami segítyt. 1992-ben tovább folytatódott a nyugdíjrendszer kiterjesztése. Több mint 85 millió alkalmazott és munkás, illetve 17 millió munkáját korábban befejező idős ember került be a rendszerbe. Az alkalmazottak és a munkások bérszintje tovább javult. Átlagfizetésük 2677 jüan volt, ami 5,3 százalékos reálnövekedés

²Forrás: Bama's Fountain of Youth. China Today, 1993. No. 4.

az előző évihez képest. A lakosság megtakarított betéteinek az összege 1992 végén 1154,5 milliárd yuan volt, ami 243,5 milliárddal (26,8%) több, mint 1991 végén volt. 1992 végén 2 744 000 kórházi ágy volt az országban, 2,1 százalékkal több, mint 1991-ben. A környezetvédelemben is további javulás volt tapasztalható. 1992-ben 76 ezren dolgoztak a rendszerben, amelyhez 2269 megfigyelő állomás és 77 természetvédelmi terület tartozott. A környezetszennyezés elleni projektek száma 7655-re emelkedett. 2750 füst- és porkorlátozó zónát hoztak létre, ami 386 városban 10 468 km²-nyi területet védett. 1487 olyan zóna is létesült, ahol 284 városban, 1723 km²-nyi területen a zajártalmat a veszélyeztetett szint alá csökkentették³.

A következő összesítés a népesség növekedését és a már ismert demográfiai arányok változását mutatja be Kínában 1990–1992 között.

Év	Teljes népesség	Születési arány	Halálzási arány	Természetes szaporodási arány	Születési arányszám
	(1 000 000)	%	%	%	1000 fő
1990	1143,33	21,06	6,67	14,39	2,25
1991	1158,23	19,68	6,70	12,98	2,20
1992	1171,71	18,24	6,64	11,60	2,20

A XX. század utolsó évtizede első három évének demográfiai adatai Kínában biztatóak. A népesség számszerűen növekszik ugyan, de ennek mértéke csökkenő tendenciát mutat: 1991-ben 14,90 millió, 1992-ben már csak 13,48 millió. A természetes szaporodási ráta fokozatos csökkenése ígéretes. Kína, ha a századfordulót megelőző években következetesen tudja végrehajtani gazdasági és társadalmi modernizálási törekvéseit, a XXI. század első felében már az új emberközpontú gazdasági-társadalmi rendszer létrehozásával példát mutathat a világnak.

Tárgyszó:

Családszociológia

CHANGES IN REFLECTION OF THE DEMOGRAPHY IN CHINA

III.

³Forrás: Statistical Communique of China on 1992 National Economic, China Economic News, Hong Kong, 1993. No. 3.

NÉHÁNY GONDOLAT A HALÁLOKOK SZERINTI ÉS AZ EGYES HALÁLOKOK FELTÉTELEZETT KIKÜSZÖBÖLÉSÉN ALAPULÓ HALANDÓSÁGI TÁBLÁKRÓL

VALKOVICS EMIL

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézete Demográfiai Módszertani Füzetének sorozatában megjelent a *Néhány gondolat a halálokok szerinti és az egyes halálokok feltételezett kiküszöbölésén alapuló halandósági táblákról* című kiadvány. A kiadvány elsősorban a halandósági szint változásának elmélyültebb elemzésével kapcsolatos módszertani igényeket szándékozik legalább részben kielégíteni.

A halandóság szintjének süllyedése hazánkban az 1960-as évek közepén megtorpant és, elsősorban a férfi népesség esetében, de kisebb ingadozásokkal a női népesség esetében is, ismét emelkedni kezdett. Ez a jelenség a közép-kelet-európai volt szocialista országok mindegyikében és az egykori Szovjetunióban is megfigyelhető volt, legdrámaibb méreteket a halandósági szint emelkedése azonban éppen hazánkban öltött. A halandósági szint emelkedése az 1980 és 1990 közötti évtizedben is folytatódott, bár üteme mérséklődött, 1990 után azonban ismét erősödni kezdett és több évtizeden át feltehetően a jövőben is folytatódik.

A halandósági szint változása együtt jár a halálozások halálloki struktúrájának és az egyes halálokok áldozatai átlagos életkorának módosulásával is. A halálozások halálloki struktúrája és a különböző halálokok áldozatainak átlagos életkora az a két tényezőcsoport, mely a születéskor és más életkorokban várható átlagos élettartamot, vagyis a halandósági szint mérésére legalkalmasabb mutatók értékét közvetlenül meghatározza. Már korábban is több alkalommal tettünk kísérletet arra, hogy e két tényezőcsoportnak a halandósági szint alakulásában betöltött szerepét feltárjuk, egymástól elhatárolt módon kvantifikáljuk és erre irányuló kísérleteink jelenleg is és a jövőben is folytatódnak.

Elsősorban módszertani jellegű kiadványunkban az 1990. évi adatok felhasználásával arra teszünk kísérletet, hogy:

1. bemutassunk egy olyan halandósági táblát, melyben a továbbélők száma a halálokok két nagy csoportjának tulajdonítható halálozások következtében csökken és feltárjuk a férfi népesség és a női népesség ily módon számított táblái szerint várható átlagos élettartamok közötti különbségek már említett tényezőit;

2. bemutassunk egy olyan halandósági táblát, mely a keringési rendszer betegségeinek tulajdonítható halandóságot a többi halálok zavaró hatásától független (tiszt) formában írja le;

3. bemutassuk, hogy az egyes halálokoknak, illetve halálloki csoportoknak tulajdonítható halandóság feltételezett kiküszöbölése mennyivel növelné meg a születéskor és más életkorokban várható átlagos élettartamot.

A kiadvány által tárgyalt első nagy kérdéskör vizsgálata a továbbélők halandósági táblabeli számának két nagy halálloki csoportból származó halálozások miatti csökkenését leíró 1990. évi rövidített halálloki halandósági táblán alapszik. A figyelembe vett két halálloki csoport közül az egyiket a keringési rendszer betegségei alkotják, a másikat pedig az összes egyéb halálokok. A keringési rendszer betegségei közül ebben az esetben nem rekesztettük ki az agyi érbetegségeket, vagyis az ENSZ Egészségügyi Világszervezete (World Health Organization — WHO) IX. Nemzetközi Halálloki Névjegyzékének 430—438 tételeit. Esetünkben tehát a keringési rendszer betegségei a 390—459 tételek mindegyikét felölelik. Ezt annak az érdekében tettük, hogy a halálloki csoport áldozatainak aránya az utolsó (félig nyitott) korintervallumban elérje, illetve meghaladja az ötven százalékot és a továbbélők számának két ok miatti csökkenését leíró (double decrement) halálloki halandósági táblánk átalakítható legyen a továbbélők számának kizárólag a

keringési rendszer betegségeinek tulajdonítható halandóságot leíró (single decrement) halandósági táblává, ami a kiadványunk által vizsgált második kérdéskör elemzésének alapjául szolgál.

Az első kérdéskör vizsgálatának eredményeit a mellékelt 1. tábla foglalja össze. A nők és a férfiak x éves korban várható átlagos élettartamai közötti különbséget többféleképpen is tényezőkre bontottuk. Kiszámítottuk, hogy a minden életkorban a nők javára fennálló különbségből $/(4)$ oszlop/ hány év tulajdonítható a keringési rendszer betegségeinek $/(5)$ oszlop/ és hány év az összes egyéb halálokoknak $/(6)$ oszlop/. Mindkét halálóki csoport esetében választ kerestünk és találtunk arra, hogy a várható átlagos élettartamok közötti különbség neki tulajdonítható részéből hány év magyarázható a halálóki struktúra különbségekkel $/(7)$ és (9) oszlop/ és hány év a halálóki csoportok áldozatai átlagos halálozási korai közötti különbségekkel, vagyis a halálokonkénti halandósági szintkülönbségekkel $/(8)$ és (10) oszlop/. A várható átlagos élettartamok közötti különbség halálóki struktúra különbségekre visszavezethető részét $/(11)$ oszlop/ és halálokonkénti halandósági szintkülönbségekre visszavezethető részét $/(12)$ oszlop/ összesített formában is megadtuk. A kiadvány részletes tájékoztatást nyújt arról, hogy számításainkat mely adatok és milyen módszerek felhasználásával végeztük. Esetünkben a női népesség felhasznált halálóki halandósági táblájában jóval nagyobb volt a keringési betegségek áldozatainak aránya mint a férfi népesség ugyanazon év halálóki halandósági táblája esetében és magasabb volt a halálóki csoport áldozatainak átlagos halálozási kora is. Általánosságban megállapítható, hogy a halandósági tábla összes meghaltjainak átlagos halálozási kora, vagyis a születéskor várható átlagos élettartam hossza szempontjából az tekinthető előnyösnek, ha az egyes halálokok áldozatai magasabb életkorban halnak meg és az tekinthető hátrányosnak, ha az egyes halálokok áldozatai fiatalabb korban halnak meg. A halálozások halálóki struktúrája szempontjából az előnyös, ha az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok aránya nagyobb és az hátrányos, ha az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálokok aránya nagyobb. Az egyes halálokokból származó halandóság hozzájárulása a várható átlagos élettartamok közötti különbségekhez minden esetben felfogható a halálok szerinti struktúrákülönbségek és a halálokonkénti halandósági szintkülönbségek hozzájárulásának algebrai összegeként is.

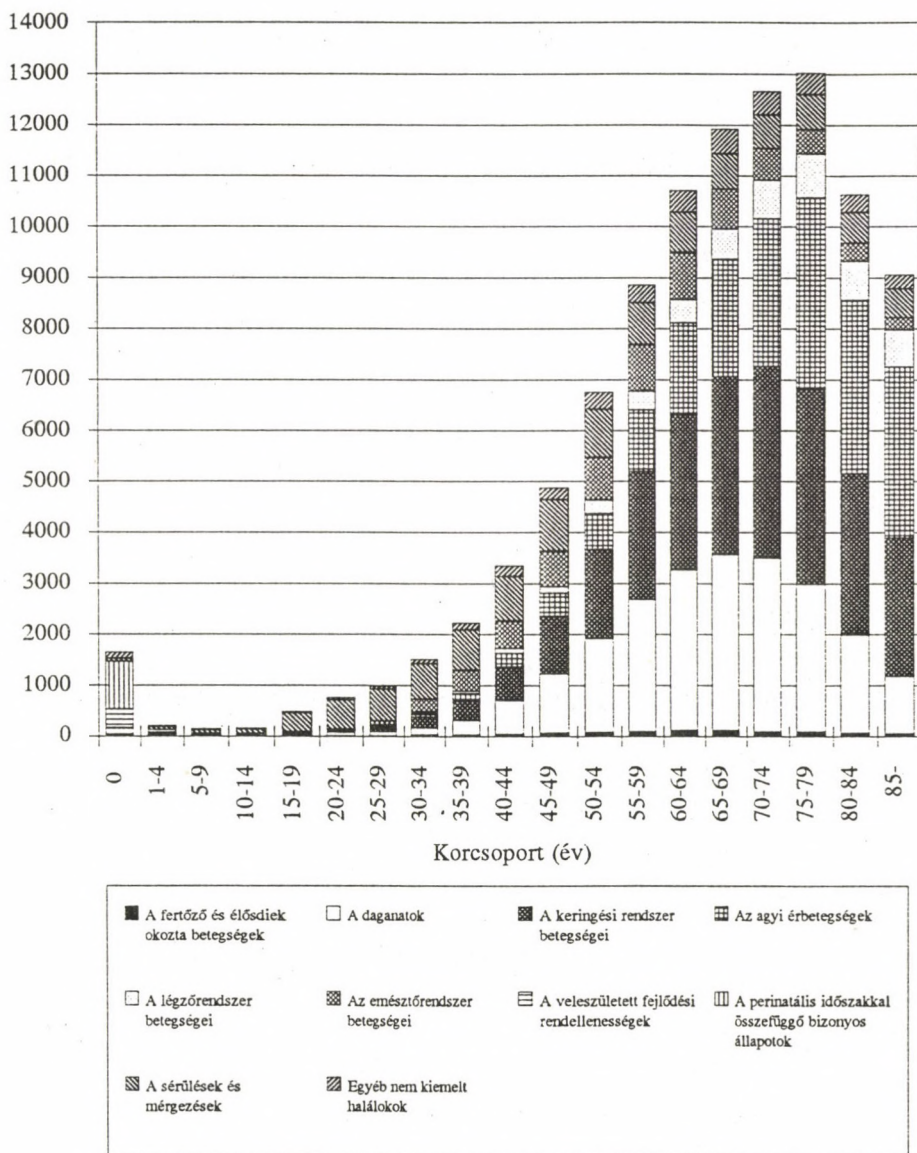
A halandósági táblabeli halálozások tíz halálóki csoportból származó halálozásokra történő felosztásával (I.1 és I.2 ábra) lehetővé vált annak a kiszámítása is, hogy miként alakul ez utóbbiak összesített hozzájárulása a nők és a férfiak születéskor várható átlagos élettartamának az 1990. évi halandósági táblák egybevetésén alakuló 8,58 évet kitevő különbségéhez (2. tábla)¹. A halálokok szerinti struktúrákülönbségek és a halálokonkénti halandósági szintkülönbségek hozzájárulásának kiszámítása a kiadványban bemutatott módszerek felhasználásával viszonylag könnyen elvégezhető.

A kiadvány célul tűzi ki, mint említettük, egy olyan halandósági tábla bemutatását is, mely a keringési rendszer betegségeinek tulajdonítható halandóságot a többi halálokok zavaró hatásától független (tiszt) formában írja le és kísérletet tesz annak a bemutatására is, hogy az egyes halálokoknak, illetve halálóki csoportoknak tulajdonítható halandóság feltételezett kiküszöbölése mennyivel növelné meg a születéskor és más életkorokban várható átlagos élettartamot.

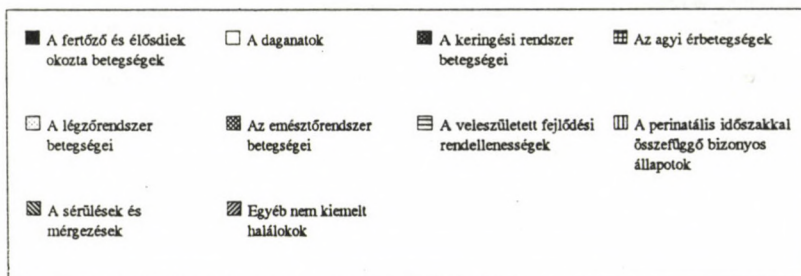
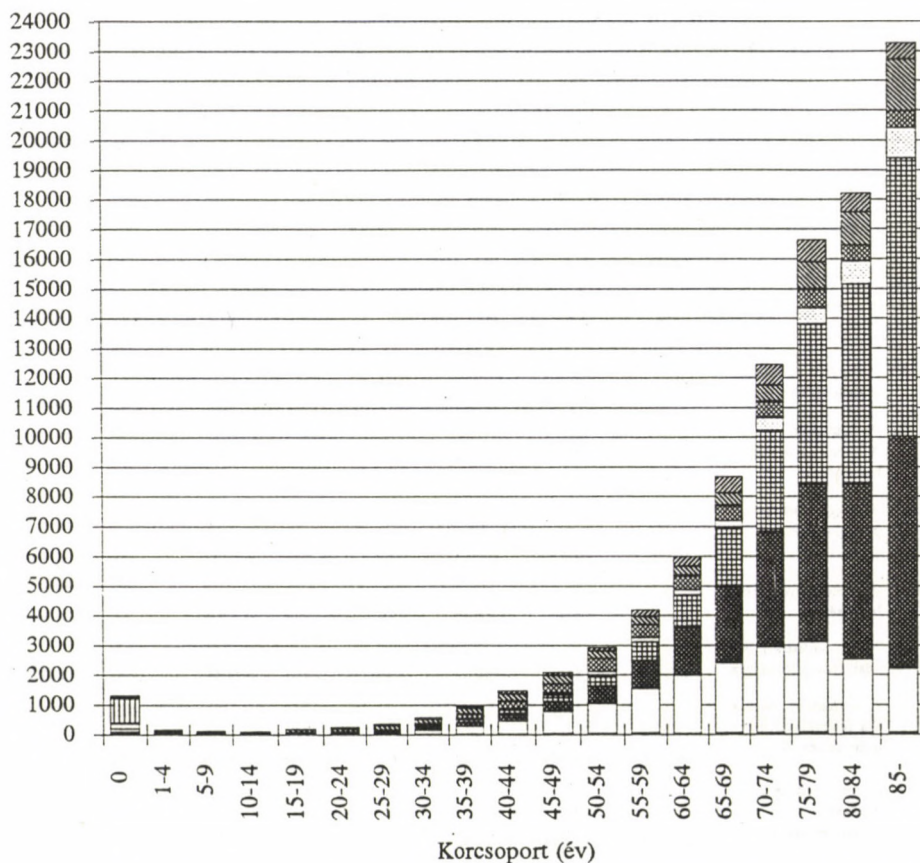
¹Az agyi érbetegségek ebben a dekompozícióban már külön halálóki csoportként szerepelnek.

1. A nők és férfiak x éves korban várható átlagos élettartamai közötti különbség dekompozíciója (1990)
The decomposition of the differences between the life expectancies of females and males (1990)

Életkor (év) x			A nők és a férfiak x éves korban várható átlagos élettartamának különbsége	Ebből		A keringési rendszer betegségeinek tulajdonítható különbségből		Az összes egyéb halálokoknak tulajdonítható különbségből		A nők és a férfiak x éves korban várható átlagos élettartamai teljes különbségéből	
	A nők	A férfiak		a keringési rendszer betegségeinek tulajdonítható	az összes egyéb halálokoknak tulajdonítható	a struktúra különbséggel magyarázható	a szint-különbséggel magyarázható	a struktúra különbséggel magyarázható	a szint-különbséggel magyarázható	a struktúra különbséggel magyarázható	a szint-különbséggel magyarázható
	x éves korban várható átlagos élettartama										
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
0	73.710	65.130	8.580	12.711	-4.131	8.695	4.016	-7.439	3.308	1.256	7.324
1	73.691	65.217	8.474	12.651	-4.177	8.577	4.074	-7.562	3.385	1.015	7.459
5	69.817	61.356	8.461	12.191	-3.730	8.106	4.085	-7.120	3.390	0.986	7.475
10	64.913	56.448	8.465	11.620	-3.155	7.528	4.092	-6.563	3.408	0.965	7.500
15	59.979	51.535	8.444	11.033	-2.589	6.940	4.093	-5.992	3.403	0.948	7.496
20	55.096	46.781	8.315	10.396	-2.081	6.302	4.094	-5.398	3.317	0.904	7.411
25	50.234	42.128	8.106	9.729	-1.623	5.624	4.105	-4.784	3.161	0.840	7.266
30	45.409	37.535	7.874	9.061	-1.187	4.978	4.083	-4.201	3.014	0.777	7.097
35	40.669	33.096	7.573	8.374	-0.801	4.346	4.028	-3.638	2.837	0.708	6.865
40	36.045	28.837	7.208	7.674	-0.466	3.741	3.933	-3.112	2.646	0.629	6.579
45	31.560	24.826	6.734	6.937	-0.203	3.158	3.779	-2.619	2.416	0.539	6.195
50	27.212	21.119	6.093	6.129	-0.036	2.623	3.506	-2.180	2.144	0.443	5.650
55	23.017	17.744	5.273	5.242	0.031	2.111	3.131	-1.766	1.797	0.345	4.928
60	19.020	14.718	4.302	4.289	0.013	1.694	2.595	-1.431	1.444	0.263	4.039
65	15.262	11.989	3.273	3.319	-0.046	1.304	2.015	-1.120	1.074	0.184	3.089
70	11.814	9.474	2.340	2.435	-0.095	0.944	1.491	-0.827	0.732	0.117	2.223
75	8.778	7.167	1.611	1.720	-0.109	0.649	1.071	-0.587	0.478	0.062	1.549
80	6.266	5.274	0.992	1.117	-0.125	0.453	0.664	-0.425	0.300	0.028	0.964
85	4.219	3.675	0.544	0.657	-0.113	0.274	0.383	-0.274	0.161	0.000	0.544

I.1 Magyarország férfi népessége 1990. évi összevont halandósági táblája
 meghaltjainak száma a vizsgált halálóki csoportok szerint
 Numbers and structures of deceased in the Hungarian
 abridged life table for males (1990)

I.2 Magyarország női népessége 1990. évi halandósági táblája
meghaltjainak száma a vizsgált halálloki csoportok szerint
Numbers and structures of deceased in the Hungarian
abridged life tables for females (1990)

2. A vizsgált halálloki csoportokból származó halandóság
hozzájárulása Magyarország női népessége és férfi népessége
születéskor várható átlagos élettartamának különbségéhez
*Contribution of mortality due to different groups of causes of death to the
difference between the life expectancies at birth of Hungarian females
and Hungarian males, 1990*

A halálloki csoportok megnevezése	Tételszá- mok a B.N.O. IX. re- vizíója szerint	Születés- kor vár- ható át- lagos élettartam (év)	A meg- haltak aránya	(3) × (4) (év)	Születés- kor vár- ható át- lagos élettartam (év)	A meg- haltak aránya	(6) × (7) (év)	(8) — (5)
		a férfi népesség esetében			a női népesség esetében			
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
1. A fertőző és élősködők okozta betegségek	001—139	61.476	0.00838	0.515	66.458	0.00448	0.298	-0.217
2. A daganatok	140—239	65.960	0.22907	15.110	69.505	0.19164	13.320	-1.790
3. A keringési rendszer betegségei	390—429	68.692	0.26820	18.423	77.195	0.29453	22.736	4.313
	440—459							
4. Az agyi érbetegségek	430—438	73.266	0.20404	14.949	79.277	0.29450	23.347	8.398
5. A légzőrendszeri betegségek	460—519	69.398	0.05319	3.691	74.264	0.03777	2.805	-0.886
6. Az emésztőrendszer betegségei	520—579	58.952	0.07103	4.187	66.429	0.04900	3.255	-0.932
7. A veleszületett fejlődési rendellenességek	740—759	8.918	0.00547	0.049	9.116	0.00448	0.041	-0.008
8. A perinatális időszakkal összefüggő bizonyos állapotok	760—779	0.498	0.00948	0.005	0.499	0.00804	0.004	-0.001
9. A sérülések és mérgezések (külső ok szerint)	800—999	51.944	0.10954	5.690	68.753	0.06952	4.779	-0.911
10. Egyéb nem kiemelt halállokok	—	60.359	0.04160	2.511	67.872	0.04604	3.125	0.614
Összesen	—	—	1.00000	65.130	—	1.00000	73.710	8.580

A nők és férfiak születéskor várható átlagos élettartamának különbségét a (9) oszlop Összesen sora mutatja, ami egyenlő a (8) és az (5) oszlopok összegének különbségével.

Erre többek között azért van szükség, mert a születéskor várható átlagos élettartam hosszát, illetve a halandósági tábla meghaltjainak átlagos halálozási korát közvetlenül meghatározó két tényezőcsoport elemeinek tényleges alakulását befolyásolja az a körülmény is, hogy a különböző halálokok egyidejűleg léteznek és fejtik ki hatásukat. Az egyes halálloki csoportokból származó halálozások száma és életkor szerinti megoszlása függ a többi halálloki csoportból származó halálozások számától és megoszlásától is, és fordítva. Érdeklődésre tarthat számot ezért annak a vizsgálata, hogy miként hat az egyes halálokok feltételezett (teljes vagy részleges) kiküszöbölése a halálozásoknak a fennmaradó halálokok szerinti struktúrájára és a fennmaradó halálokok áldozatainak átlagos halálozási korára. További, az előbbinél még jelentősebb, de nem könnyen megvalósítható feladat annak kiszámítása, hogyan alakulna a valamely halállokból, illetve halálloki csoportból származó halandóság, ha a többi ok hatását a halandóságból feltételeesen kiküszöböljük és csak a fennmaradó egyetlen egyetlen halálloki csoport áldozataiként halhatnánk meg. Kétségtelen ugyanis, hogy az egyes halállokból, illetve halálloki csoportokból származó halandóság természetét úgy ismerhetjük meg legjobban, ha megtisztítjuk az egyidejűleg létező többi ok zavaró hatásától. A valamely halállokból származó halandóságot tisztán, zavaró hatásoktól mentesen leíró halandósági tábla kiszámításának feltétele mint említettük, hogy az összes okokat tartalmazó halandósági tábla utolsó (félig) nyitott korcsoportjában az adott halálloki csoport áldozatainak száma az összes meghaltak számának felével, vagy annál többel legyen egyenlő. Esetünkben ez a feltétel egyetlen halálloki csoportra vonatkozóan sem teljesül. Ha azonban a keringési rendszer betegségei közé visszahelyezzük az agyérbetegségeket, megállapíthatjuk, hogy a keringési rendszer betegségeinek áldozatai (az agyérbetegségek áldozataival együtt) az utolsó korcsoporton belüli halálozások jóval több mint felét teszik ki. Ezért összeállítható a keringési rendszer betegségeiben meghaltak a többi okok hatásától független, zavaró hatásoktól mentes halandósági táblája. A többi halálloki áldozatainak ilyen táblája a szokásos módon nem készíthető el (nem fejezhető be).

A 3. tábla, valamint a II.1 és II.2 ábra bemutatja a keringési rendszer betegségeiben meghaltak az 1990. évi adatok felhasználásával kiszámított halandósági táblájának az egyes életkorokban várható átlagos élettartamok alakulását leíró adatait². A táblából kitűnik, hogy a keringési rendszer betegségeiben meghaltak egyes életkorokban várható átlagos élettartamai magasabbak, mint az egyéb, illetve az összes okokban meghaltaké /lásd a (3) oszlop adatait/, ha pedig a többi halállokok zavaró hatását kiküszöböljük, még magasabb várható átlagos élettartamokat kapunk eredményül /lásd (4) oszlop adatait/. E tábla (5) oszlopa azt mutatja be, hogy hány évvel hosszabbak a keringési rendszer betegségeiben meghaltak átlagos élettartamai az összes létező okokban meghaltakénál a többi halálloki egyidejű létezése esetén, (6) oszlopa azt mutatja, hogy hány évvel lennének ezek az átlagos élettartamok még hosszabbak, ha többi halállokot a halandóságból kiküszöböljük, zavaró hatásuk megszűnne, végül (7) oszlopa azt mutatja, hogy hány évvel lennének hosszabbak ezek a várható átlagos élettartamok a ténylegesen várhatóknál, ha kizárólag keringési betegségekből lehetne meghalni.

² E halandósági tábla kiszámítása során a keringési rendszer betegségeiben történő elhalálozások más okok hatásától független korszpecifikus valószínűségeit Berkson pontos eredményeket adó formulájának felhasználásával számítottuk ki. A kiadvány Berkson pontos eredményeket adó formuláján kívül Elveback formuláját, valamint Le Bras és Artzrouni formuláját is bemutatja.

3. Az x éves korban várható átlagos élettartam és a keringési rendszer betegségeiben meghaltak halandósági táblája várható átlagos élettartamai (év)
The general life expectancies at the age x and life expectancies at the age x of survivors as future victims of circulatory diseases

Életkor (év) x	A ténylegesen várható átlagos élettartam (év)	A keringési rendszer betegségeiben meghaltak halandósági táblájában a többi haláloktól		(3)–(2)	(4)–(3)	(4)–(2)
		nem független	független			
		várható átlagos élettartamok				
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)

A férfi népesség esetében

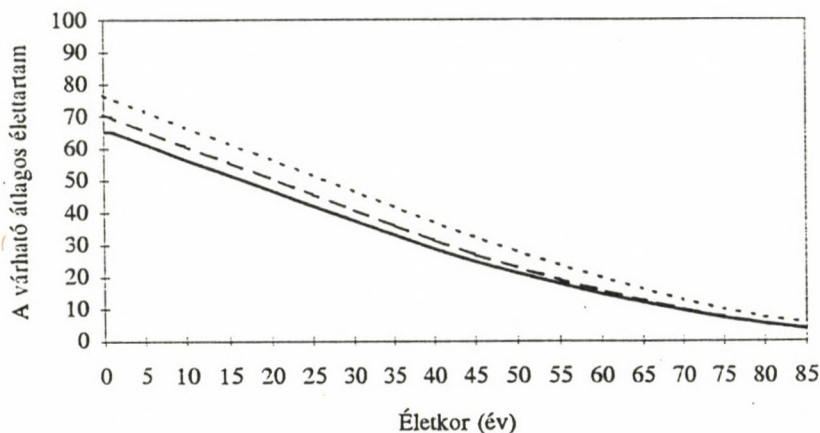
0	65,130	70,668	76,601	5,538	5,933	11,471
1	65,217	69,677	75,603	4,460	5,926	10,386
5	61,356	65,684	71,607	4,328	5,923	10,251
10	56,448	60,688	66,609	4,240	5,921	10,161
15	51,535	55,700	61,615	4,165	5,915	10,080
20	46,781	50,732	56,632	3,951	5,900	9,851
25	42,128	45,762	51,648	3,634	5,886	9,520
30	37,535	40,870	46,707	3,335	5,837	9,172
35	33,096	36,109	41,842	3,013	5,733	8,746
40	28,837	31,489	37,062	2,652	5,573	8,225
45	24,826	27,075	32,413	2,249	5,338	7,587
50	21,119	22,956	27,959	1,837	5,003	6,840
55	17,744	19,162	23,739	1,418	4,577	5,995
60	14,718	15,802	19,848	1,084	4,046	5,130
65	11,989	12,763	16,235	0,774	3,472	4,246
70	9,474	9,968	12,877	0,494	2,909	3,403
75	7,167	7,421	9,819	0,254	2,398	2,652
80	5,274	5,396	7,360	0,122	1,964	2,086
85—	3,675	3,675	5,490	0,000	1,815	1,815

A női népesség esetében

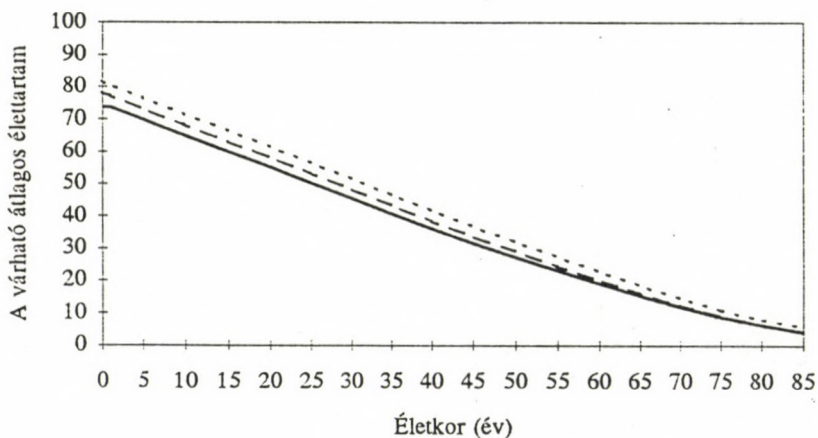
0	73,710	78,236	81,577	4,526	3,341	7,867
1	73,691	77,242	80,578	3,551	3,336	6,887
5	69,817	73,255	76,587	3,438	3,332	6,770
10	64,913	68,264	71,592	3,351	3,328	6,679
15	59,979	63,266	66,594	3,287	3,328	6,615
20	55,096	58,280	61,602	3,184	3,322	6,506
25	50,234	53,296	56,612	3,062	3,316	6,378
30	45,409	48,324	51,630	2,915	3,306	6,221
35	40,669	43,415	46,688	2,746	3,273	6,019
40	36,045	38,557	41,782	2,512	3,225	5,737
45	31,560	33,781	36,930	2,221	3,149	5,370
50	27,212	29,075	32,129	1,863	3,054	4,917
55	23,017	24,513	27,433	1,496	2,920	4,416
60	19,020	20,135	22,880	1,115	2,745	3,860
65	15,262	16,035	18,550	0,773	2,515	3,288
70	11,814	12,317	14,548	0,503	2,231	2,734
75	8,778	9,051	10,967	0,273	1,916	2,189
80	6,266	6,373	7,991	0,107	1,618	1,725
85—	4,219	4,219	5,711	0,000	1,492	1,492

Megjegyzés: Ebben a táblában a keringési rendszer betegségei az agyér betegségeket is tartalmazó halálloki csoportként értelmezendők.

Férfiak — Males

Nők — Females

Tényleges várható élettartam
 —————
 A keringési rendszer betegségeiben meghaltak várható élettartama
 az összes többi halálok egyidejű létezése mellett
 - - - - -
 az összes többi halálok feltételezett kiküszöbölése esetén

II.1—II.2. A tényleges e_x^p értékek, valamint a keringési rendszer betegségeiben
 meghaltak e_x^p értékei a többi halálok egyidejű létezése és a többi
 halálok feltételezett kiküszöbölése esetén Magyarország népessége
 1990. évi adatai alapján (A változat)

The average life expectancies at the age x in reality and the average life expectancies
 at the age x of victims of circulatory diseases in the case of simultaneous
 existence and in the case of hypothetical elimination of all the causes
 of death according to abridged life tables for Hungary (Version A) (1990)

4. A születéskor várható átlagos élettartam alakulása és növekménye az egyes haláloki csoportokból származó halandóság feltételezett kiküszöbölése esetén (Az 1990. évi adatok felhasználásával számítva)

The average life expectancies at birth and the gains in the average life expectancies at birth in the case of hypothetical elimination of different causes of death (On the basis of data for 1990)

(Év)

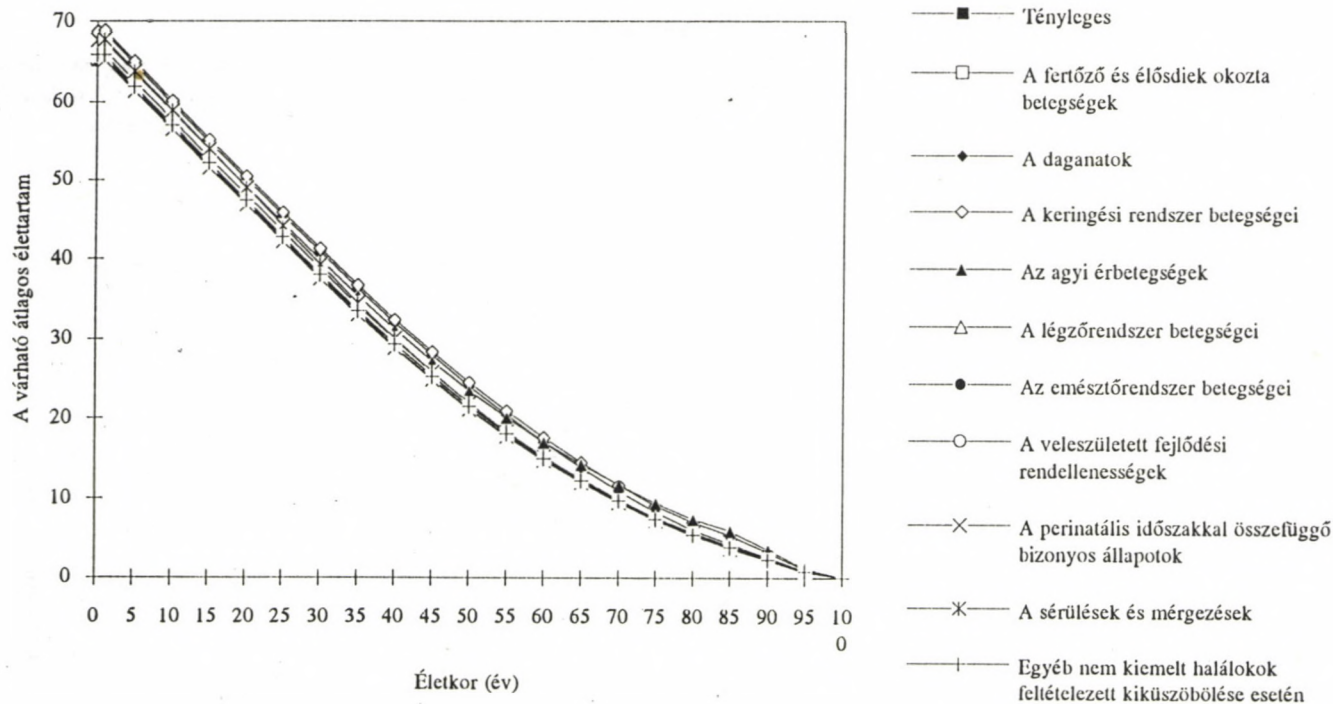
A születéskor várható átlagos élettartam (első sor) és annak növekménye (második sor)										
Tényleges	A fertőző és élősdiek okozta betegségek	A daganatok	A keringési rendszer be- tegségei	Az agyi érbetegségek	A légzőrend- szer betegségei	Az emésztőrend- szer betegségei	A veleszületett fejlődési rendel- lenességek	A perinatális időszakokkal összefüggő bizo- nyos állapotok	A sérülések és mérgezések (külső okok szerint)	Az egyéb nem kiemelt halál- okok
feltételezett kiküszöbölése esetében										

Férfiak

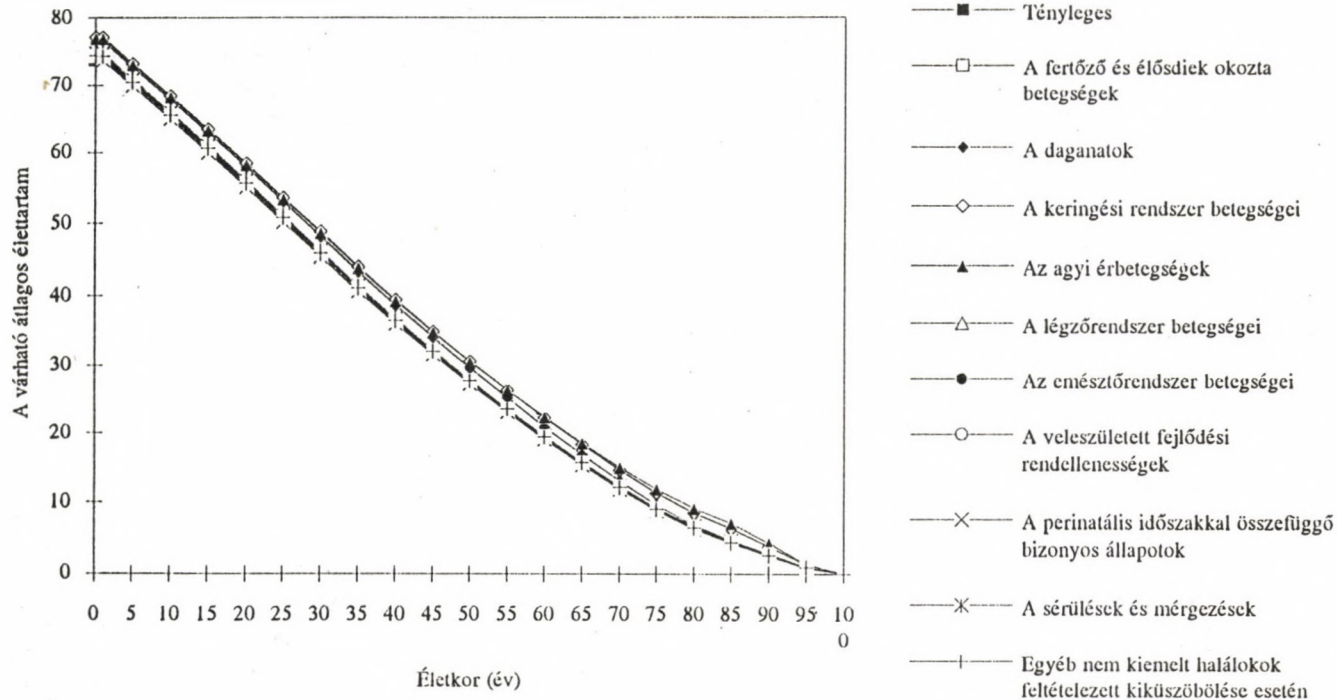
65,130	65,372	68,415	68,737	67,384	65,754	66,344	65,449	65,753	67,665	65,838
—	0,242	3,285	3,607	2,254	0,624	1,214	0,319	0,623	2,535	0,708

Nők

73,710	73,786	76,558	77,097	76,908	74,154	74,509	74,006	74,307	74,833	74,431
—	0,076	2,848	3,387	3,198	0,444	0,799	0,296	0,597	1,123	0,721

III.1 A születéskor és más egzakt életkorokban várható átlagos élettartam (e^0) tényleges és a vizsgált halálloki csoportokból származó halandóság feltételezett kiküszöbölése esetén Magyarország férfi népessége 1990. évi összevont halandósági táblája alapján (A változat)
 The average life expectancies at the age x in reality and in the case of hypothetical elimination of mortality due to different causes of death in abridged life tables for Hungarian males (Version A)

III.2 A születéskor és más egzakt életkorokban várható átlagos élettartam (e^0_x) tényleges és a vizsgált halálloki csoportokból származó halandóság feltételezett kiküszöbölése esetén Magyarország női népessége 1990. évi összevont halandósági táblája alapján (A változat)

The average life expectancies at the age x in reality and in the case of hypothetical elimination of mortality due to different causes of death in abridged life tables for Hungarian females (Version A)

A közelítő számítások eredményeként előállított 4. tábla valamint III.1 és III.2 ábra végül azt mutatja be, hogy hány év lenne, és a ténylegeshez képest hány évvel növekedne meg a születéskor várható átlagos élettartam, ha az egyes halálloki csoportokból származó halandóságot feltételeesen kiküszöbölnénk. Kitűnik, hogy a születéskor várható átlagos élettartam minden halálok kiküszöbölése esetében megnövekedne, azok ugyanis akik a feltételeesen kiküszöbölt halálok következtében nem halnának meg, szükségképpen más okok áldozataivá válnának (mindenki halandó maradna), halálozásuk azonban csak a kiküszöbölt ok miattnál idősebb életkorban következne be. Számítási eredményeinkből kitűnik, hogy legtöbb évet a férfi népesség esetében a keringési rendszer betegségei, a daganatos betegségek, a sérülések és mérgezések, az (ismét külön szerepeltetett) agyérbetegségek és az emésztő rendszer betegségei kiküszöbölése esetében, a női népesség esetében pedig szintén a keringési rendszer betegségei, az agyérbetegségek, a daganatos betegségek és a sérülések és mérgezések kiküszöbölése esetében nyernénk. A fel nem sorolt halálloki csoportok kiküszöbölése esetében a születéskor várható átlagos élettartam növekménye egy évnél rövidebb lenne.

Az egyes halálokok feltételezett kiküszöbölésén alapuló halandósági táblák számításával kapcsolatban azonban még több módszertani jellegű probléma vár megoldásra, melyek felsorolásától itt eltekintünk. Reméljük, hogy a kiadványunkban bemutatott elemzési módszerek és lehetőségek is hozzájárulnak halandósági kutatásaink horizontjának bővüléséhez, az eddigi kutatások elmélyítéséhez.

Tárgyszavak:

Halálloki halandóság
Halandósági tábla

SOME CONSIDERATIONS ON SINGLE-DECREMENT AND MULTIPLE DECREMENT LIFE TABLES BY CAUSES OF DEATH

FIGYELŐ

BESZÁMOLÓ az MTA Demográfiai Bizottsága 1994. évi tevékenységéről

A Demográfiai Bizottság tevékenységét — hasonlóan a korábbi évekhez — 1994-ben is az a törekvés határozta meg, hogy működésével elősegítse a demográfia tudományának hazai művelését, tudományos, szakmai fórumot teremtsen a népesedés aktuális kérdéseinek megvitatására, ezzel összefüggésben kezdeményezze, állásfoglalásaival és javaslataival segítse a népesedési helyzetet érintő kormányzati munkát. A Bizottság ebben az évben is kiemelt feladatának tekintette a demográfus szakember utánpótlás kérdésének napirenden tartását, az ezzel kapcsolatos gondok megoldását. A demográfia interdiszciplináris jellegére tekintettel együttműködött a népesedési kérdésekkel foglalkozó tudományos szervezetekkel és más intézményekkel. Ennek jegyében rendezte meg a Demográfiai Bizottság a Nemzetközi Családév alkalmából *"Család a mai magyar társadalomban"* című konferenciát, amelynek megrendezésében részt vett az Akadémia Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya is. A Demográfia című folyóirat társkiadójaként a Bizottság közvetlenül is részt vállalt a tudományos eredmények szélesebb körű megismertetésében. A Demográfiában rendszeresen közzétett bizottsági beszámolókból a szélesebb nyilvánosság is folyamatosan tájékozódhatott a Bizottság tevékenységéről.

1994-ben a Bizottság három alkalommal ülésezett. Az eddigi bevált gyakorlatnak megfelelően tudományos témák és tudományszervezési kérdések egyaránt helyet kaptak az ülések napirendjén. Az üléseken minden alkalommal külső meghívottak is részt vettek, akiknek jelenléte nemcsak a munka nyitottságát, de tudományos, szakmai súlyát is növelte.

Vitaülések

A Bizottság 1994. évi vitaüléseinek napirendjén az alábbi fontosabb témák szerepeltek:

1994. február 22.

- *A távlati népesedéspolitika alapelvei. A Kormány részére készült előterjesztés megvitatása*

Az 1993-ban megkezdett közös munka folytatásaként, a Demográfiai Bizottság a Népjelölési Minisztérium felkérésére még egyszer megvitatta a Bizottság előző — 1993. november 29-i — ülésén elhangzott észrevételeinek és javaslatainak figyelembevételével módosított szöveget a Kormány elé terjesztés előtt. A Bizottság állásfoglalását eljuttatta az illetékes szerveknek. A távlati népesedéspolitikai alapelveinek kidolgozásában és az erről szóló kormányhatározat szövegének megfogalmazásában vállalt szerepének is köszönhető, hogy 1994. április 30-án megszületett a Kormány határozata a távlati népesedéspolitika alapelveiről.

1994. június 28.

- *Az 1994. évi Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferencia: Világ Népesedési Akcióterv*

A Bizottság megvitatta az 1994 szeptemberében Kairóban megrendezésre kerülő Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferencia angol nyelvű előkészítő anyagát. A Világ Népesedési Akciótervhez fűzött javaslatait a Bizottság eljuttatta a magyar kormánydelegációhoz, azzal a kéréssel, hogy a delegáció azokat magyar álláspontként érvényesítse. A kormánydelegáció tagjaként a Demográfiai Bizottság elnöke és több tagja is részt vett a kairói konferencián.

1994. november 16.

- *Társadalmi, demográfiai tényezők és a bűnözés*

A bűnözés társadalmi, demográfiai tényezőinek megvitatása másodszor szerepelt a Bizottság üléseinek napirendjén. Néhány évvel korábban (1991 júniusában) a Bizottság az 1980–1989 közötti évtized adatait tekintette át. Ez alkalommal dr. Vavró István vitaindító előadásában azokkal a legfontosabb változásokkal foglalkozott, amelyek a közbiztonság eljárásban jogerősen elítéltek társadalmi, demográfiai összetételében 1990 és 1993 között történtek. A jelenlegi bűnözési helyzetet értékelve kiemelte a magyar korstruktúra szerepét, a rendezetlen családi körülmények, valamint az alacsony iskolai végzettség jelentőségét a kriminalitás alakulásában. Az Igazságügyi Minisztérium által végzett vizsgálat eredményeit összefoglaló kiadvány megjelenése folyamatban van.

Tudományszervezési tevékenység

1. A Demográfiai Bizottság a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos szakmai munkája feletti felügyeleti jogkörében 1994. június 28-i ülésén megvitatta és elfogadta az Intézet 1993. évi és 1994. évi első félévi beszámolóját. A beszámoló megvitatása kapcsán az Intézet sajátos helyzetéből adódó gondokon túl szóba kerültek a tudományos kutatások általános problémái is.

2. A Demográfiai Bizottság munkájának folyamatosságát 1994-ben három albizottság segítette: a hosszabb múltra visszatekintő Történeti Demográfiai Albizottság, a tudományos továbbképzés előmozdítása céljából a Statisztikai Bizottsággal közösen létrehozott Oktatási Albizottság, valamint az új akadémiai ciklusban megalakított Népesedéspolitikai Albizottság. A *Népesedéspolitikai Albizottság* létrehozatalát az a megfontolás indokolta, hogy a jelenlegi kedvezőtlen népesedési helyzet miatt a Bizottság programjában előtérbe kerültek a népesedést érintő kormányzati döntések előkészítésével kapcsolatos feladatok.

A Demográfiai Bizottság folyamatosan figyelemmel kísérte albizottságainak munkáját, rendszeresen üléseinek napirendjére tűzte tevékenységüket, meghallgatta beszámolóikat, javaslatokat tett terveikhez stb.

A 1994. évi februári ülés kiemelten foglalkozott a *Történeti Demográfiai Albizottság* munkájával. Ezzel összefüggésben meghallgatta a Történeti Demográfiai Albizottság beszámolóját az 1991–1993 közötti időszak tevékenységéről és foglalkozott az Albizottság előtt álló feladatokkal.

A *Történeti Albizottság* több ciklus óta működik, elsősorban a történeti demográfiai ismeretek elmélyítése és publikálása érdekében. Az 1994. évi februári ülésen az

Albizottság egy hosszabb, 1991–1993 közötti időszak tevékenységéről számolt be és felvázolta az Albizottság előtt álló feladatokat.

Az év folyamán többször is napirenden szerepelt a tudományos-szakmai utánpótlás kérdése és az *Oktatási Albizottság* ezzel kapcsolatos teendői.

A Demográfiai Bizottság és a Statisztikai Bizottság közös Oktatási Albizottságának egyik legfontosabb feladata a tudományos továbbképzés elősegítése mindkét tudományágban. Ezen a téren jelentős megoldatlan gondok vannak, elsősorban a demográfiai továbbképzéssel kapcsolatban. Az 1992-ben megindult kétéves posztgraduális demográfus szakképzésnek köszönhetően az oktatás befejezésekor harminc szakokleveles demográfussal gyarapodik a tudományág, a szakmai utánpótlás kérdését nem oldja meg. (Az érdeklődés hiánya miatt 1993-ban nem lehetett új évfolyamot indítani.) Jelenleg folyamatban van a demográfia beillesztése az egyetemi PhD képzés keretébe, azonban az akkreditáció kérdése még megoldatlan.

A Demográfiai Bizottság fontosnak tartja a tudományág jövője szempontjából azt, hogy demográfiai PhD fokozat megszerzése is lehetővé váljon. Hasonlóképpen az új rendszerű tudomány doktora fokozat megszerzésének lehetőségét is biztosítani kellene a demográfusok számára, annak ellenére, hogy az nem szerepel a jogszabályban kiemelt tudományágak között.

Tudományos konferencia

"Család a mai magyar társadalomban" címmel az MTA Demográfiai Bizottsága 1994. november 24–25-én Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia székházában tudományos konferenciát rendezett. A konferencia megrendezésében részt vett a Nemzetközi Családév Titkársága, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya, a Magyar Statisztikai Társaság Demográfiai Szakosztálya, valamint a Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság.

A Nemzetközi Családév központi rendezvénysorozata keretében sorra kerülő tanácskozás célja az volt, hogy bemutassa a magyar családok helyzetével és működésével foglalkozó tudományos kutatások legújabb eredményeit, feltárja a családok problémáit és megvitassa a jövő tennivalóit. A konferenciával a magyar rendező szervek az ENSZ kezdeményezése nyomán világszerte kibontakozó családkutatási és családpolitikai aktivitáshoz kívántak csatlakozni, azzal a szándékkal, hogy a konferencia közelebb visz a család problémáinak jobb megértéséhez, és ösztönzést ad a társadalmi méretű összefogásra a család támogatása érdekében.

A konferenciát Kovács Pál népjóléti miniszter nyitotta meg, a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében Kulcsár Kálmán akadémikus, a Magyar Statisztikai Társaság Demográfiai Szakosztálya nevében Andorka Rudolf akadémikus mondott üdvözlő beszédet. Az üléseket az MTA Demográfiai Bizottságának elnöke, Klinger András vezette.

A másfél napos tanácskozás keretében a családok jelenlegi helyzetéről és jövőjéről, a családi viszonyok demográfiai és szociológiai jellemzőiről, az értékek változásának a családok működésére gyakorolt hatásáról, továbbá a családgondozás és családvédelem kérdéseiről hangzottak el előadások.

A konferencián elhangzott előadásokat a *Demográfia* 1994/3–4. száma közölte, így azok a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhetővé váltak.

A Demográfiai Bizottság közéleti tevékenysége

A Bizottság mint a demográfia tudományos-szakmai centruma, rendszeresen napirendjére tűzi a népesedési helyzet aktuális kérdéseit. A Bizottság ebben a feladatkörében végzett tevékenységében rendszerint nemcsak elvi útmutatást adott a további szakmai munkához, de tudományos jellegű álláspontját is megfogalmazta. Javaslatával, állásfoglalásával tevékenyen

részt vett a népesedést érintő jogszabályok előkészítésben. Ebben a tekintetben eredményesen működött közre a távlati népesedéspolitikai alapelveiről szóló 1031/1994. (IV. 30.) Kormányhatározat megszületésében. Ugyancsak jelentős munkát végzett a Világ Népesedési Akciótervvel kapcsolatos kormányzati álláspont kidolgozásában.

A Bizottság 1994. évi tevékenységének fontos eseménye volt a "Család a mai magyar társadalomban" című konferencia, amelyet a Bizottság a Nemzetközi Családév központi rendezvénysorozatának keretében rendezett meg (lásd 67. oldal).

Hazai és nemzetközi kapcsolatok

A népesedéspolitikai kérdések tekintetében, a távlati népesedéspolitikai koncepció kialakításában és ennek végrehajtásában szoros kapcsolatot tart fenn a Népjelölési Minisztériummal, a szakmai utánpótlás kérdésében az érintett egyetemekkel. Tudományos-szakmai téren együttműködött a Magyar Statisztikai Társasággal, kiemelten annak Demográfiai Szakosztályával, valamint a Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társasággal.

A Demográfiai Bizottság 1994-ben is folyamatos kapcsolatot tartott fenn más országok hasonló szervezeteivel, így elsősorban a lengyel, a német, holland és belga demográfiai tudományos intézményekkel, valamint regionális szinten a Európai Népeségtudományi Társasággal.

Csernák Józsefné dr.

A SZÜLŐK ÉS GYERMEKEIK ISKOLÁZOTTSÁGA

(KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 51. sz. 1994/2. 48 p.)

Kutatások bizonyították, hogy a szülők társadalmi helyzete gyermekük iskoláztatásán keresztül is érvényesül. Ez megnyilvánul az iskolaválasztásban, a továbbtanulásban, az egyéni életcélok kialakításában, a kulturális tőke átadása és képzése fontosságának felismerésében. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései sorozatban megjelent tanulmány elsősorban arra keresi a választ, hogy a szülők iskolai végzettsége hogyan befolyásolja gyermekeik iskolai végzettségét, s az iskolázási lehetőségek jelentős bővülése mellett milyen egyenlőtlenségek, sajátosságok találhatók a szülők iskolai végzettségének függvényében. A vizsgálat az 1990. évi népszámlálás adatain alapul, s azoknak a 14 éves vagy idősebb gyermekkel rendelkező házaspáros családoknak az adatait használja fel, ahol a legmagasabb iskolai végzettségű gyermek nappali tagozaton nem tanul.

A szülői háttér bemutatása, a szülő- és gyermeknemzedék iskolázottsági szintjének összehasonlítása után kerül sor — különböző mutatószámok alapján — a szülők és gyermekeik iskolázottsága közötti kapcsolat elemzésére. A gyermekek iskolai végzettség szerinti megoszlásának sajátosságai a tanulás jellemző irányát jelzik, az elvégzett osztályok száma a szintre utal, míg az egyes iskolai végzettségek megszerzése esélyeinek kiszámítása azoknak a pontoknak a kitapintására ad módot, ahol a gyermekek további életpálya lehetőségei lényegesen differenciálódnak. A szülői háttér nemek szerinti megkülönböztetése és összehasonlítása mindegyik megközelítésnél érvényesül, s arra a kérdésre, hogy végül is az apa vagy az anya hatása dominánsabb-e, a loglineáris elemzés segítségével próbál meg válaszolni a tanulmány.

Az eredmények több oldalról is alátámasztották a szülők és gyermekeik iskolázottsága közötti pozitív kapcsolatot. A szülők iskolázottságának növekedése általában a gyermek

iskolázottságának növekedésével jár együtt, de a szintről szintre bekövetkezett változások nem egyenletesek, jellegzetes eltéréseket mutatnak.

Az általános iskolával nem rendelkező szülők gyermekei közül kerülnek ki — a többiekhez viszonyítva nagy eséllyel — azok, akik nem jutnak el még az alapfokú végzettség megszerzéséhez sem. E nagyon hátrányos csoport másik forrását, elsősorban létszámukból adódóan, a befejezett általános iskolával rendelkező szülők gyermekei jelentik. A befejezetlen és befejezett általános iskolai, valamint a szakmunkásképző és szakiskolai végzettségű szülők legjellemzőbb törekvése, hogy gyermekeik a szakmunkásképző iskolát elvégezzék. A legalacsonyabb iskolai végzettségű szülőknél közel azonos súlya van az általános iskola 8 osztálya elvégzésének is. A középiskolai szülői háttér az, ami határozott javulást jelent a gyermekek iskolázottságában. Ez alapvetően az általános iskola utáni továbbtanulás irányának változásában jelenik meg. Domináns végzettséggé a középiskola válik, s ezzel együtt növekszik a felsőfokú iskolát végzettek aránya is. Felsőfokú végzettségű szülők esetén elsősorban a gyermek felsőfokú végzettségűvé válásának magasabb esélyét kell kiemelni.

A fenti összefüggés a gyermekek szempontjából pedig úgy fogalmazható meg, hogy az iskolázottságuk szempontjából kulcskérdésnek számító pontnál, az általános iskola utáni továbbtanulásnál, a továbbtanulás irányából adódóan markánsan elkülönülnek az alacsonyabb és magasabbban képzett szülők gyermekeinek esélyei és ezzel további életpálya lehetőségei. Ez részben adódik a szülők társadalmi helyzetéből, szemléletéből, részben pedig abból, hogy az iskolai oktatás nem tudja kompenzálni az alacsony iskolázottságú szülői háttér negatív hatását. E téren némi változás csak az iskolai oktatás nagyobb szerepvállalása mellett remélhető.

Szukicsné Serfőző Klára

KISGYERMEKES APÁK ÉS ANYÁK SZÜLŐI, CSALÁDI ATTITÚDJEI NÉGY EURÓPAI ORSZÁGBAN

(KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 52. sz. 1994/3. 90 p.)

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézete 1991-ben kapcsolódott ahhoz a nemzetközi összehasonlító vizsgálathoz, amelyet a müncheni Deutsches Jugendinstitut kezdeményezett, szervezett és finanszírozott. A volt szocialista országok közül Oroszországra, Lengyelországra, Magyarországra és a volt Kelet-Németországra, továbbá néhány nyugat-európai országra kiterjedő vizsgálat az egyes országokban meglévő családpolitikai támogatási rendszerek sajátosságait, valamint a kisgyermekes családoknak a családpolitikával kapcsolatos véleményét, elégedettségét kívánta összehasonlítani.

A kérdőíves vizsgálat mintájának kiválasztása kvóta-módszerrel történt. A kiválasztás kritériuma az volt, hogy a fővárosból, a városokból és községekből arányosan kerüljön be 800 házasságban élő és 200 egyedülálló anya, továbbá 400 házasságban élő apa, akinek legidősebb gyermeke 6 évesnél fiatalabb. Az NKI közelmúltban megjelent kiadványa a felmérés házasságban élő apákra és anyákra vonatkozó adatainak elemzését foglalja össze négy résztvevő országra vonatkozóan. Ezek: Magyarország, Oroszország, Lengyelország és Németország, ez utóbbin belül elkülönítve a volt Kelet-Németországra és a volt Nyugat-Németországra vonatkozó adatokat¹.

Az összehasonlító elemzéseket tartalmazó kiadvány első fejezete azt mutatja be, hogy a társadalmi-gazdasági változások 1991-ben, az átalakulás kezdetén komoly pszichés terhet

¹A magyarországi eredményeket részletesebben is bemutatja az NKI egy korábbi kiadványa: *Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit: Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.)* KSH NKI Kutatási Jelentései, 47. sz. 1993/1. 76 p.

jelentettek a fiatal szülők számára; túlnyomó többségük részben- vagy nagyon nehéznek érezte a változásokhoz való alkalmazkodást. Az ország általános helyzetének megítéléséhez képest pozitívabb kép rajzolódott ki, amikor a kérdezettek saját egyéni sorsukról, életükéről, házastársi kapcsolatukról, szülői teljesítményükről nyilatkoztak.

A második fejezet a gyermekes státus megítélésével, valamint a gyermekgondozással kapcsolatos véleményekkel és igényekkel foglalkozik. A magyar anyák — a többi országhoz képest — harmonikusan élik/élték át a kisgyermekgondozás éveit, nagyobb mértékben tartják fontosnak a 3 év alatti gyermekek otthoni nevelését, és ők tartják a leginkább "magabiztos", "ideális" anyának magukat.

A harmadik fejezet a kisgyermekes anyák munkavállalásával, a családi és munkahelyi feladatok összhangjával kapcsolatos véleményeket mutatja be. Megállapítható volt, hogy a fiatal szülő-generáció számára a nők munkavállalása ma már nem csupán anyagi kényszer. A nők körében minden országban többségi vélemény: akkor is kereső tevékenységet folytatnának, ha férjük el tudná tartani a családot, ám ekkor a teljes munkaidő helyett a részmunkaidős foglalkoztatást választanák. A magyar szülőkre — a többi országban tapasztalathoz képest — nagyobb mértékben jellemző, hogy a családi életet előnyben részesítik a munkával, hivatással szemben, és más országokhoz képest jobban tartanának attól is, hogy a karrier, a munkahelyi előrelépés a családi harmónia rovására menne.

Az utolsó fejezet a családi értékek-értékválasztások sajátosságait elemzi. A magyar szülők értékválasztásaiban — összehasonlítva a többi, vizsgált ország adataival — a tradicionális beállítódás dominanciája tűnik ki.

A kutatás általános tapasztalata, hogy a véleménykülönbségek elsősorban az országok között, és kevésbé a nemek között jelentkeznek, vagyis a szülői magatartást inkább az adott ország szociokulturális jellemzői semmint a gyermekes státus sajátosságai homogenizálják.

Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit

HÍREK

Március végén a New College, University of South Florida (Sarasota) keretében hetedik alkalommal megrendezett nemzetközi konferencián *Tóth Pál Péter*, a Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos főmunkatársa "Hungarian and Mixed Hungarian — Romanian Families in Northern Transylvania, 1942—1944", illetve "Contemporary International Migration and Hungary" címmel tartott előadást.

*

A rostocki egyetem Szociális Orvostudományi Osztálya (Universität Rostock Medizinische Fakultät Institut für Gesundheitswissenschaften Abteilung Sozialmedizin) a magyar klinikákkal és kutatóintézetekkel kialakított együttműködés keretében látta vendégül március 27. és április 3. között *dr. Joubert Kálmánt*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet munkatársát. A látogatás során megvizsgálták, hogy mely adatok vonhatók be a két ország születési adatainak tervezett összehasonlító vizsgálatába. A vendéglátó Intézet munkatársai körében tartott előadásában az országos longitudinális gyermeknövekedési-vizsgálat egy nemzetközileg is újdonságnak számító eredményét ismertette: "Eltérés a szülést követő hónapokban a fiúk és a leányok növekedési sebességében" ("Die geschlechtsspezifischen Wachstumsgeschwindigkeiten im ersten Halbjahr des Säuglingsalters") címmel.

MATHEWS, G.: *L'avenir de la population mondiale. Quand les perspectives officielles se trompent lourdement.* (A világ népességének jövője. Amikor a hivatalos előrejelzések súlyosan tévednek.) Futuribles, 1994. szept. 45–65. p.

Kairóban 1994 szeptemberében tartották a harmadik Népesedési Világkonferenciát. Az első ilyen világtalálkozót 1974-ben Bukarestben rendezték, és azt az Észak-Dél konfrontáció jellemezte a déli félteke országaiban követendő születésszabályozás kérdésében. Az 1984. évi mexikói második világkonferenciára a termékenység korlátozásával kapcsolatos programok támogatására szánt amerikai segítség Reagan által történt csökkentése nyomta rá bélyegét, éppen olyan időpontban, amikor az egyes déli országokban tapasztalt ellenállás megszűnőben volt. Azóta bolygónkon hihetetlen változások történtek. A kommunista világ összeomlott, Délkelet-Ázsia országai Tajvan és Dél-Korea gazdasági példáját követik, a Nyugat a stagnálásba süppedt, Afrika a káosz felé halad. Mindez befolyásolja a világ demográfiai helyzetét. Az amerikaiak ma újra politikai és pénzügyi támogatást nyújtanak a népesség növekedése elleni harchoz, és általában is új politikai és demográfiai helyzet tanúi vagyunk. Sajnálatos módon ezeket az ENSZ népesedési előrejelzései nem veszik figyelembe.

Az ENSZ népesedési osztálya 1951 óta készíti és közli regionális és globális demográfiai előrejelzéseit. Az 1992-ben készült legutóbbi három szcenáriót tartalmaz: az alacsony, a közepes és a magas változatot. Mivel ezekben a halandóság, ill. az ezt tükröző születéskor várható átlagos élettartam nem különbözik, így a hipotézisek különbsége a termékenységre vonatkozó feltételezés eltéréseiből adódik. Bár az ENSZ soha nem hangsúlyozta, hogy a közepes előrejelzést tekinti a legvalószínűbbnek, a felhasználók többsége ezt mégis így gondolja. Ugyanakkor a világ gazdasági egységesedésének jelei ellenére olyan jelentős különbségek vannak, hogy aligha lehet a világ népességéről mint olyanról beszélni. A népesedés földrajza és fejlődésének eltérő üteme sokkal fontosabbak, mint a globális nagyság, amely az absztrakció körébe tartozik.

A nyugati népességfejlődésre 1974 óta az egy nőre jutó 2,1 gyermekes küszöb alatti átlagos termékenység további csökkenése jellemző. A szovjet birodalom összeomlása Európa keleti felében is hasonló, de gyorsabb termékenységszökkenéshozott. Ugyanakkor az ENSZ közepes előrejelzése 1995-től kezdve egész Európára a termékenység növekedését ígéri. Észak-Amerikában ugyancsak csökkenés tapasztalható az utóbbi évek termékenységében. Itt egyébként a szcenáriók és a valóság eltérései nem nagy tömegű különbségeket takarnak a 2025-ig látható távlatban, hanem a közepes hipotézis megfelelő elméleti megalapozottságának hiányát jelzik.

A fejlődő világra áttérve, a hatvanas évek elején Latin-Amerikában volt a leggyorsabb a népesség növekedése, évi 2,8%-kal. Az ENSZ 1963-ban készített közepes előrejelzése a kontinens népességszámát 2000-re 638 millióban határozta meg, 1992-ben azonban már csak 523 milliót jelzett előre az évezred végére. A termékenység csökkenése tehát sokkal gyorsabb volt, mint azt gondolták. A világ népességszámának alakulása szempontjából azonban ennél sokkal fontosabbak az Ázsia keleti felében zajló változások, nem egyszerűen azért, mert itt él a Föld jelenlegi népességének csaknem harmada, hanem azért is, mert egyes országok modellül szolgálnak a demográfiai modernizációtól még távolmaradt országok számára. A gazdaságilag fejlett Tajvan és Dél-Korea példája az alacsony termékenységi modell megvalósulásában már elért olyan szegény országokat is, mint Kína, Thaiföld és Indonézia. Különösen fontos ez Kína esetében. Az 1992-ben Bali szigetén tartott Ázsiai és Csendes-óceáni népesedési konferencia résztvevői egyhangúlag elfogadták azt a nyilatkozatot, amelyben 2010-ig a termékenységnek az egyszerű reprodukció szintjére történő csökkenését tűzik célul. Az ENSZ közepes előrejelzése azonban csak 2020-tól

számol az ennek megfelelő értékkel. Hasonlóképpen elavult hipotézisekkel számol az ENSZ előrejelzése a legszegényebb kontinens, Afrika esetében is. Aligha hihető, hogy az utóbbi 35 év 190 milliós növekedését 2025-ig további 800 milliós növekedés követhetné. Az embereknek ugyanis élettérre és megfelelő forrásokra van szükségük az élethez, és adott esetben ezért harcolni fognak egymással. Egyes frissen végzett vizsgálatok egyébként azt mutatják, hogy néhány afrikai országban (Kenya, Kamerun, Namibia, Zambia, Zimbabwe) jelentősen csökkent a termékenység, Nigériában pedig az 1991-ben végrehajtott első megbízható népszámlálás a korábbi becslésekhez képest 35 millió fővel alacsonyabb népességszámot mutatott ki.

A népesedés perspektívái nem választhatók el a kor gazdasági és politikai összefüggéseitől. A termékenység minden bizonnyal alacsony (sőt igen alacsony) szinten fog megállapodni az egész Földön. Nem lesz itt 8,5 milliárd ember 2025-ben. Sokkal kevesebb lesz.

R. G.

DYSON, T.: *Croissance démographique et disponibilité alimentaires dans le monde.* (Népességnövekedés és élelemezési lehetőségek a világon.) *Revue internationale des sciences sociales*, 1994. szept. 427–445. p.

A tanulmány áttekintést ad az élelmiszerhiány területi megoszlására vonatkozóan rendelkezésre álló világadatokról. Napjainkban a fejlődő országokban átlagosan minden ötödik ember krónikusan alultáplált. A szerző vizsgálja az egy főre jutó élelmiszer-termelés fejlődését, és megállapítja, hogy bár ez globálisan felülmúlja a népesség növekedésének ütemét, a világ egyes régióiban nyugtalanító tendenciák tapasztalhatók az utóbbi években. Az éhezés által leginkább sújtott területek Dél-Ázsia, elsősorban az indiai szubkontinens, valamint Afrika nagy része. Itt az étkezés rendkívül szegényes mind a változatosság, mind a minőség, mind pedig a tápérték szempontjából. Olyan nagy népességű országok, mint Egyiptom vagy Banglades, jelentős élelmiszersegélyre szorulnak, Afrika Szaharától délre élő népeinek egyre nagyobb hányada pedig kifejezetten csak az ilyen segélyek révén tud fennmaradni. Számos esetben a népességnövekedés gyors üteme az egyik fő akadály a élelmiszer-termelés és -fogyasztás javulásának.

A tanulmány ezt követően részletesen elemzi a probléma fő összetevőit — politikai instabilitás, a mezőgazdasági területeken élők helyzete, a nemek és a jövedelmi szint alapján történő diszkrimináció stb. —, amelyek a különböző országokban eltérő mértékben járulnak hozzá az élelmiszer-ellátás bizonytalanságához. A szerző a következő 30 évben várhatóan tovább növekedő élelmiszerigény kielégítésére vonatkozó, alapvetően bizakodó prognózist néhány komoly fenntartással árnyalja. Először is a korlátozott élelmiszer-fogyasztás valószínűleg az emberiség egyre nagyobb hányada számára lesz jellemző. Másodsorban a fokozódó élelmiszerigény kielégítése minden bizonnyal csak a segélyezés és a nemzetközi árucere növekedésével lesz megoldható. Harmadsorban a világ egyes régióiban az élelmiszer-termelés növelése súlyos környezeti károkat fog maga után vonni. Negyedszer, az élelmiszer-termelő szektorba a jövőben az eddigieknél sokkal többet kell befektetni. Végül pedig nem kívánatos, sőt veszélyes lenne, ha az élelmiszer-termelés növekedését kizárólag a piaci mechanizmusok működésére bíznák. Kiemelt fontosságú például, hogy intézményes megoldás szülessen a minimálisan szükséges élelmiszer-mennyiségek biztosítására a nélkülözők számára.

R. G.

DYSON, T.: *Population Growth and Food Production: Recent Global and Regional Trends.* (Népességnövekedés és élelmiszer-termelés: jelenlegi általános és regionális trendek.) *Population and Development Review*, 1994/2. 397—411. p.

Nem *Malthus* foglalkozott először a "kevés a főka, sok az eszkimó" fogalmával, viszont róla nevezik ma is neo-malthusiánusoknak azokat, akik a népesség és az élelem egymáshoz viszonyított arányában keresik az emberiség jövőjének megoldását, és e problémát meglehetősen lehangoló perspektívában vizsgálják.

Ezt a témát járja körül e cikk szerzője is, és pedig a legnagyobb sugarú körtől indulva, befelé szűkítve a köröket. Az ENSZ népesedés és a FAO élelmiszer-termelési adataiból világviszonylatú mérlege ismerteti. A globális trendeket az egy főre jutó gabonatermelés idősaival mutatja be az 1950—1992 időszakra — ötéves mozgó átlagokkal is. Eszerint az utolsó évtized során tapasztalható ugyan bizonyos csökkenés, de a szerző szerint ez nem igazolja azt az aggályt, hogy a termelés nem fog tudni lépést tartani a népesség növekedésével.

Többet mondanak az adatok régiók szerinti vizsgálatában — noha a táblákat többnyire csak földrészenként, ill. nagyobb régiók szerint ismerteti. A szövegben azonban a kört tovább szűkítve a szerző megkülönbözteti az önellátó, az importra szoruló, illetve a "főlösleget-termelő" vagy "raktározó" országok csoportjait. Itt lép be az ellátás témakörébe a kereskedelem, az árak, a piac, a fizetőképes kereslet, sőt az exportáló, tehát többletet termelő országok belgazdasági és belpolitikai gondja. A "megfelelő áron" el nem adható túltermelés akadályozása céljából jelentős méretű területeket vonnak ki a gabonatermelésből; a mezőgazdasági népesség szociális támogatása és a külkereskedelmi helyzet javítása érdekében egyes országok támogatást adnak az agrártermelésnek, egymás ellen pedig védővámokkal élnek. Itt ismerteti azután a behozatalra szoruló országok gondjait, ahol a természeti körülmények (aszály), a politikai viszonyok, átalakulások, háborúk, a népesség nagyarányú növekedése stb. miatt valódi válsághelyzet alakul(t) ki.

A gabonafélék fogyasztása azonban az ember kalóriaszükségletének mintegy a felét teszi ki. A termelés egy része viszont hústermelést szolgál. A FAO és más szervezetek ezért keresik egy tágabb értelemben vett élelmiszer-termelés — és fogyasztás — mérésére alkalmas módszer, bizonyos indexek kidolgozását. Egy ilyen összehasonlító táblát is közöl a cikk, azzal a megjegyzéssel, hogy az ott alkalmazott *Laspeyres*-módszer azonban inkább tájékoztató jellegű mutatókat eredményez, semmint pontos megállapításokat tesz lehetővé.

Létező valóságként ismerve el a világméretű éhezés jelenlegi problémáját, megemlíti azt is, hogy ez nem elsősorban a népességnövekedés eredménye, s megoldása nem várható teljes mértékben az egyes tényezők jelenlegi és várható alakulásának befolyásolásától. A teljesség igénye nélkül sorol példákat mind a termelés, mind a fogyasztás változásainak és változtatásának lehetőségeire. Következtetése szerint — melyek azon alapulnak, hogy az élelmiszer-termelés az utolsó évtizedben alig csökkent a népességnövekedéshez viszonyítva felhívja a figyelmet arra, hogy — szemben a neo-malthusiánusok borúlátó véleményével — nagyon széles körű, ugyanakkor nagyon alapos vizsgálatokat érdemes végezni a jövő jobb kialakítására. Ehhez segíthet hozzá a "Megjegyzések" számos hivatkozása és kritikus forrásmegjelölése, ami a témával foglalkozókat — a cikkben ismerteteknél jobban buzdíthatja kevésbé borúlátó aktivitásra.

H.L.

EBERSTADT, N.: *Demographic Shocks After Communism: Eastern Germany, 1989–93.* (Demográfiai meggrázkódások a kommunizmus után: Kelet-Németország, 1989–93.) *Population and Development Review*, 1994/1. 137–152. p.

A berlini fal leomlása óta Kelet-Németország népesedési helyzetét hirtelen és rendkívüli meggrázkódások érték. Mondható, hogy ezek a társadalmi megbolydulást és széles rétegek számára az anyagi körülmények érzékelhető romlását is tükrözik.

Egyik népmozgalmi jelenséget már számosan ismertették: több mint egymillió ember vándorolt Nyugatra. Drámainak tűnhet ez, de még alapvetőbb változásokat tapasztalhatunk a termékenység, házasság és halandóság trendjében. E cikk ezekkel foglalkozik.

A nyers születési arány 1980-tól 1993-ig 14,6-ról 5,1-re csökkent. A meredek zuhanás 1989-ben kezdődött és 1993 elején már fele sem volt Nyugat-Németország közismerten alacsony termékenységi mutatójának. Az efféle drámai csökkenéseknek megfelelő hasonlóságok mind katasztrófákhoz, inséghez kötődnek. Minek tulajdonítható az NDK-beli változás? Mint a termékenység vizsgálata során általában, itt is könnyebb megtalálni a közvetlenül ható tényezőket, mint az azok mögött rejlő okokat. Területileg és időben bontott elemzés alapján a "fordulópont" 1989-re esik, ami a politikai fordulóponttal és a tömeges kivándorlással esik egybe. A "technikai" tényezők között az abortusszal kapcsolatban a cikk meglepőnek találja, hogy bár az NDK-ban legális volt a művi terhességmegszakítás, éppen a változás idején azok száma 40%-kal csökkent, viszont nőtt azok aránya az élveszületésekhez viszonyítva.

A népesség korösszetétele, illetve a szülőképes korú nők korszpecifikus termékenysége vizsgálata nyilvánvaló számokkal (és beszédes ábrával) bizonyítja, hogy a születek számának csökkenését nagyban indokolja a 18–25 éves nők egy részének kivándorlása, de a csökkenés 4/5-e a *gyermekvállalási magatartás* radikális változásának tudható be.

Az NDK korszpecifikus termékenysége alakulásának megfelelő teljes (befejezett) termékenység a reprodukcióhoz szükséges 2,07 helyett 1989-ben 1,57 volt, ami 1991-re 0,98-ra esett vissza. Ezen belül is a 25–34 évesek befejezett termékenysége e két év alatt több, mint 45%-kal csökkent.

Talán meglepő, hogy az anyák családi állapota szerinti adatok alapján a születési arány csökkenésén belül (56%) a házasságon kívül születettek száma 45%-kal, a házasságon belüli születetteké 62%-kal csökkent. Ennek megfelelően 1992-ben a házasságon kívüli születek aránya az összes születek 42%-a. (Nyugat-Németországban az utóbbi években ez 12% körül van.) Megemlíti a cikk, hogy míg az NDK pronatalista politikája támogatta az egyedülálló szülőket, 1989 után a gazdasági szabályozók a kétszülős családoknak igyekezett kedvezni, de ezt — a jelek szerint — a házaspárok nem hasznosították.

A fenti megállapításokkal összhangban mutat rá a cikk a nupcialitás csökkenésére is, kiemelve a gazdasági, pénzügyi változások szerepét a "szocialista piacgazdaságra" való áttérés során. Az élettársi kapcsolat gyakorlatának terjedése szinte világjelenség; néhány nemzetközi adat összehasonlítása alapján azonban a cikk szerint Kelet-Németország e téren is "vezet".

Kelet-Németország hirtelen politikai és gazdasági változásának visszhangja érzékelhető a halandóság alakulásában is. Míg az újszülöttek, valamint a népesség 65 évesnél idősebb rétegeiben a továbbélési valószínűség javult, az összes többi korcsoport halandósága jelentősen romlott — a 15–44 éveseké néhol 30%-kal is. Az elemzés során két kérdés merül fel: 1. valóban megbízhatóak-e a közölt adatok, avagy bizonyos statisztikai manipulációt is rejtenek?; 2. ha ezek a trendek hitelesek, vajon nem a szelektív migráció erős hatását tükrözik-e?

Szerző az első kérdésre azt válaszolja: annak ellenére, hogy a korábbi kivándorlási statisztikák rejthetnek bizonyos alábecslést, maguk a korszpecifikus halandósági adatok — sajnos — teljesen reálisnak tűnnek.

A második kérdésre a válasz összetettebb; bár a szelektív migráció hozzájárulhatott a trendek alakulásához, nyilván nem játszott döntő szerepet abban. Részletesebb haláloki

vizsgálatok adhatnának pontosabb képet a háttérben rejlő okokról. (Szív- és érrendszeri betegségek, balesetek, cirrózis? ...)

Szerző konklúziója: az NDK demográfiai adatai megrázkódtatást tükröznek, és arra ösztönöznek, hogy a gazdasági adatok, valamint az általános változások és az anyagi jólét alakulásának vizsgálata során mindezeket a tényezőket hangsúlyosabban vegyék figyelembe!

H.L.

MEIL LANDWERLIN, G.: *L'évolution de la politique familiale en Espagne*. (A családpolitika alakulása Spanyolországban.) Population, 1994/4—5. 959—984. p.

A tanulmány a spanyol családpolitika elemzését adja a kezdetektől napjainkig, elsősorban gazdasági szempontból. A vizsgált időszakot alapvetően két részre bontva, a Franco-féle diktatúra korporációs majd kapitalista szakaszában, ill. az 1976-tól kialakult demokratikus rendszerben vizsgálja. A családpolitika ugyanis szorosan kötődik az országban végbement gazdasági, szociális és politikai átalakulásokhoz. A szociális védelem terén mutatkozó úrbén a kezdeti időszakban egyszerre szolgálta a diktatúrát támogató társadalmi csoportok ideológiáját és a rendszer legitimációját. Célja az volt, hogy visszaállítsa a társadalmi rend alapjának tekintett hagyományos család presztízsét. Ugyanakkor el kellett viselnie egy drákói bérpolitika következményeit, olyannyira, hogy az, amit eredetileg a dolgozók jövedelmét javító intézkedésnek szántak, végül a bérek jelentős csökkenését némileg ellensúlyozó, azaz a nagymértékű elszegényedést enyhítő eszközzé vált csupán. Ebben az értelemben a családpolitika a Franco-rendszer első éveiben a gyors tőkefelhalmozás egyik alappillére lett. Ezért aztán a hatalmas ellentmondások ellenére sem történtek más irányú intézkedések a nacionalista-szindikalista modell kifulladásáig, amikor is az ötvenes évek végén elkezdődhetek a kapitalista fejlődés intézményes alapjainak létrehozásához szükséges átalakulások. A hatvanas évek gazdasági és társadalmi modernizációja során nem módosult a családpolitika jellege, de a segélyek nagysága jelentősen csökkent.

A radikális változást a demokratikus fejlődés hozta meg a hetvenes évek második felében. Megszűnt a hagyományos családmodell kötelező jellege, az új törvényekkel legalizálták a családi élet formáinak pluralizmusát, a családi terhek kérdése pedig a pénzügyi szabályozás hatáskörébe került a különféle családi állapotok egyenjogúsága mellett. Ez a változás, amelyre a direkt segélyek megszűnése és a pénzügyi támogatások gyengésege volt jellemző, végsősoron odavezetett, hogy a gyermekkel kapcsolatos kiadások egyéni problémává váltak, a családpolitika sajátosságai pedig elmosódtak egy szegénységi politikában. A családpolitika tehát a család intézményének védelmét jelentő koncepciótól eljutott a társadalom leggyengébb tagjai, így pl. a nők védelmét célzó politikához. Ennek érdekében az egymást követő szocialista kormányok a nők esélyegyenlőségét megvalósító intézkedéseket helyezték előtérbe, különösen a munkavállalás terén, ugyanakkor figyelmen kívül hagyva az anyaság és a munkavégzés összehangolásának problémáját.

R. G.

COURBAGE, Y.: *Évolution démographique et attitudes politiques en Syrie*. (Népességekfejlődés és politikai attitűdök Szíriában.) Population, 1994/3. 725—750. p.

A szíriai népesedéspolitika többször válaszut elé került a népességnövekedést célzó pronatalista, valamint a termékenység visszafogását pártoló irányzatok között. A lakosság számának növelése azt a szándékot tükrözte, hogy emelni kell egy ilyen számos agressziót, területi veszteséget szenvedett nemzet presztízsét. Az ottomán birodalom felbomlása óta

Szíria területe minden évtáj felé csökkent, de az országot vezetői, a gazdasági forrásokhoz viszonyítva, alulnépesedettnek tartották.

Az 1970-es népszámlálás adatai viszont már arra utaltak, hogy a népesség növekedése a tervezettnél sokkal gyorsabb, és ez árnyaltabbá tette a népesség növekedését minden áron támogató szándékot. A tervek készítői olyan népesedéspolitikát javasoltak, amely közvetett intézkedésekkel, számszerű célok kitűzése nélkül, a gazdasági növekedés, a nők iskoláztatása és foglalkoztatása révén oldaná meg a megfelelő családnagysági modell érvényesülését. Azonban a gazdasági mechanizmus és a szíriai társadalom korszerűsödése, a kötelező és ingyenes oktatás általánossá válása ellenére a termékenység 1970 és 1991 között a nők iskolai végzettségének növekedése mellett is nőtt, majd 1986-ig magas szinten stabilizálódott. A termékenység csökkenését ugyanis csak a nők közéleti szerepvállalásának és foglalkoztatásának előmozdításával lehetett volna elérni, a szíriai társadalom és állam azonban máshogy döntött: a derűlátó előrejelzésekkel szemben a munkavállaló nők aránya csökkent.

A nyolcvanas évek közepétől új jelenségek tapasztalhatók a termékenységi magatartásban. A házasságkötési életkor emelkedett, és terjed a fogamzásgátló eszközök használata. A gyermekvállalási hajlandóság csökkenését indokolja a termelés, főként a mezőgazdasági termelés visszaesése, valamint a háztartások jövedelmeit megcsapoló elvonások növekedése is. A nők erősebb késztetést éreznek a munkavállalásra, és a születeket szakmai ambíciókkal összhangban tervezik meg. Megnövekedtek a gyermeknevelés, ill. oktatás költségei is. A nép reagálása a kedvezőtlen gazdasági körülmények kialakulására talán az állam számára is igazolja, hogy nem csupán a népesség nagysága fontos.

R. G.

FRIEDMAN, D. — HECHTER, M. — SATOSHI KANAZAWA: *A theory of the value of children*. (A gyermek értéke: egy új elmélet.) Demography, 1994/3. 375—401. p.

Mi indítja az embereket arra, hogy gyermekek nemzésére vállalkozzanak? A kérdésre válaszolni próbáló elméletek két nagyobb csoportba sorolhatók. Egyik részük a *kulturális* tényezők szerepét hangsúlyozza, másik részük ezzel szemben a családalapítás előtt álló párok *gazdasági* megfontolásait állítja előtérbe.

A termékenység gazdasági jellegű elméleteinek lényeges vonása, hogy a gyermeket olyan ún. *instrumentális* értéknek tekintik, ami csupán azért kívánatos az egyének számára, mert elősegíti más, fontosabb célok elérését. Az értékeknek ez a fajtája megkülönböztetendő azoktól az ún. *immanens* értékektől, amelyek vonzereje önmagukban van, nem pedig abban, hogy eszközként szolgálnak valami másnak.

A gyermeket pusztán instrumentális értéknek tekintő felfogás alkalmas arra, hogy megmagyarázza a termékenység szintjének a fejlett ipari országokban általánosan tapasztalt *csökkenését*. Azt azonban már nem képes megmagyarázni, hogy ez a csökkenés miért nem teljes, vagyis miért akadnak még mindig párok, akik utódok nemzésére vállalkoznak. A gazdasági jellegű elméletek szemszögéből ez a döntés irracionális, hiszen napjainkban a gyermekek nettó instrumentális értéke negatív, azaz a gyermek ma többet kerül, mint amennyi hasznot hajt.

Ahhoz, hogy a gyermeket vállaló családok látszólag irracionális döntését megmagyarázhassuk, új megközelítésmódra van szükség: arra, hogy a gyermekben *ne pusztán instrumentális, hanem immanens értéket* is lássunk, vagyis a gyermekvállalást ne úgy tekintsük, mint ami csupán egy másik, fontosabb cél elérésére irányul, hanem úgy, mint aminek a vonzereje önmagában van.

De milyen immanens értéke lehet egy gyermeknek a szülők számára? A tanulmány szerzői szerint a gyermekvállalás mindenekelőtt a *bizonytalanság csökkenését* szolgálja; az utódok nemzésével a családok egy olyan "előre megírt" életpályát igyekeznek kialakítani

maguknak, amelyet — mint egy kitaposott ösvényt — bejárva jelentős részben függetlenné válhatnak a kiszámíthatatlan jövőtől. És valóban: mihelyt egy gyermek világra jön, a szülők további élete jelentős részben meghatározott — a gyermeknevelés egymás utáni állomásai jórészt megszabják az események későbbi menetét.

Ez az elmélet kétségkívül tetszetős; kérdés azonban, igaz-e. Erre a kérdésre a tanulmány szerzői az elméletből levezethető *tapasztalati következmények empirikus ellenőrzésével* igyekeznek válaszolni. Önálló adatgyűjtésre és elemzésre nem vállalkoznak; helyett a korábban mások által elvégzett kutatásokat tekintik át.

A tapasztalati következmények kiválasztásánál abból a megfontolásból indultak ki a szerzők, hogy amennyiben elméletük helytálló, akkor a *gyermekvállalási hajlandóság azoknak a körében a legnagyobb, akiknek az élete leginkább bizonytalanságokkal terhes, ill. akik legkevésbé rendelkeznek más eszközökkel a bizonytalanság csökkentésére*. Ilyen csoportot alkotnak azok, akiknek a házasságát válás fenyegeti (pl. a fiatalon házasodók vagy a heterogám kapcsolatra lépők, azaz a vallási, etnikai, anyagi vagy más szempontból "túl messzire" házasodók). Egy másik ilyen csoport azoké, akik nem rendelkeznek stabil munkahellyel, ill. jó, ígéretes előmeneteli lehetőségekkel. Végül egy harmadik csoportba azok tartoznak, akik a szülői családoktól nem számíthatnak anyagi és érzelmi támogatásra, akik tehát magukra maradnak problémáikkal. Amennyiben az elmélet helyes, akkor mindezekben a társadalmi csoportokban az átlagosnál nagyobbak kell lennie a gyermekvállalási kedvnek. A szakirodalom áttekintése nyomán a szerzők megállapítják, hogy a rendelkezésre álló adatok jórészt alátámasztják elméletüket.

M.F.

OPPENHEIMER, V.K.: *Women's Rising Employment and the Future of the Family in Industrial Societies*. (A nők foglalkoztatottságának növekedése és a család jövője az ipari társadalmakban.) *Population and Development Review*, 1994/2. 213–342. p.

Az USA-ban és a nyugat-európai fejlett ipari államokban a házasodási és termékenységi magatartás tekintetében az utóbbi 15–20 évben tapasztalt drámai változások számos demográfust és szociológust késztettek az okok és összefüggések vizsgálatára és elméleti felállítására. Szerző a gazdasági függetlenség hipotézisét négy fő kérdés köré csoportosította kritikusan elemzésében.

Történetileg hogyan alakult a házas nők munkaerőben való részvétele, a házasodás, válás és termékenység viszonya? Válaszul ábrák is bemutatja a befejezett termékenység és a foglalkoztatottság görbéit. Eszerint a fehér nők termékenysége legalább 1800 óta csökken, és az ún. baby boom viszonyai "kilógnak" a sorból, és nemigen tekinthetők egyébként, mint a "nyugati nosztalgia klasszikus családmmodelljének". Itt tér ki olyan kérdésekre is, mint az USA népességének regionális és származásbeli különbségeire, és az újabb bevándorlások miatti strukturális változásokra. A második gondolatkör, ami a nők gazdasági függetlenségi törekvéseivel igyekszik magyarázni a házassági trendeket. Késleltetett házasodás, vagy házasság-ellenesség? Van-e különbség e kettő között; vonatkozik-e ez az észlelt változások többségére; mire mutat a házasságon kívüli együttélés a nupcialitás szempontjából; mire utalnak a magatartás-vizsgálatok a házasság kívánatosságának szubjektív megítélés tekintetében?

A továbbiakban több mint 30 oldalon át mikroszinten is vizsgálja az empirikus adatok alapján a családon belüli nemek szerinti munkamegosztás változásának hatásait a család jövőjére. Kohorsz alapján többek között az iskolázottság hatásait és a család anyagi helyzetének alakulását mutatja be, felvillantva a pozitív eredmények lehetőségeit is.

Helyteleníti azt a szemléletet, miszerint a család válságának fő oka a nők házon kívüli munkavállalása. Véleménye szerint a házastársak közötti kölcsönös függés nyereség lehet a család egésze számára is. Figyelembe kell venni és alaposan vizsgálni az egyéb tényezőket

is, mint például a férfiak gazdasági helyzete, továbbá a munkaerőpiacon a magasabb képesítésű munkaerő iránti igény.

Különösen hosszabb távon megfontolt családi és társadalmi stratégiára van szükség, erősebben kollaboratív modellre ahhoz, hogy a társadalmi-gazdasági homeosztázist, a belső és külső körülményekhez való alkalmazkodóképességet fenn lehessen tartani.

Kétségtelenül nehéz idők járnak a család intézményére az USA-ban (is), azonban *Mark Twaint* más szavakkal idézve: az ipari országokban a család-rendszer haláláról szóló jelentések erősen el vannak túlozva!

H.L.

STÖRTZBACH, B.: Deutschland nach der Vereinigung — Meinungen und Einstellungen zu Familie, Kindern und zur Familienpolitik in Ost und West. (Németország az egyesítés után — vélemények, felfogások a családról, a gyermekről és a családpolitikáról Keleten és Nyugaton.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 1993—94/2. 151—167. p.

A Szövetségi Népeségtudományi Intézet egy európai felméréshez kapcsolódva 1992-ben vizsgálatot végzett, amelynek tárgyát a népesség családhoz való viszonya és a családot érintő intézkedésekkel kapcsolatos elvárásai képezték. A reprezentatív vizsgálat alkalmával 10 ezer 20—39 éves német férfi és nő véleményét kérdezték meg a témakörrel kapcsolatban. A megkérdezettek egyik fele a régi szövetségi területen, másik fele az egykori NDK területén lakott. Lehetőség nyílt tehát arra, hogy feltárják a nyugati és a keleti országrész lakosságának a vizsgált kérdésekről vallott nézeteiben fellelhető azonosságokat és különbségeket.

Az előzményeket illetően meg kell jegyezni, hogy hosszabb távon mindkét országrészben végbement a születésszám visszaesése és az előregedés folyamata. Az egykori NDK területén az 1970-es években követett pronatalista népesedéspolitika ugyan a születések számának átmeneti emelkedését idézte elő, amelyet a későbbiekben viszont rohamos csökkenés váltott fel. Az átmenettel összefüggő bizonytalanság, társadalmi és gazdasági feszültségek bizonyosan szerepet játszottak abban, hogy az egyesülés után a születésszám az új szövetségi tartományokban még alacsonyabb szintre süllyedt, mint a régiekben. A házasságkötések gyakorisága tekintetében hasonló tendencia figyelhető meg, amely ugyancsak a jelzett okokra vezethető vissza. Az egykori NDK területére jellemző továbbá a válással végződő házasságok viszonylag magas aránya. Az élettársi kapcsolatban élők hányadának növekedése az elmúlt évtizedekben általános jelenség volt. Az 1991. évi mikrocenzus eredményei arra vallanak, hogy az együttélésnek ez a formája elterjedtebb az új tartományokban. A családok életviszonyait a keleti területen befolyásolta, hogy a nők sokkal nagyobb része folytatott kereső tevékenységet, mint a régi NSZK-ban.

A felmérés alkalmával elsősorban arra a kérdésre keresték a választ, hogy az interjúban részt vevő személyek miben látják a születésszám visszaesésének a magyarázatát. A nyugati és a keleti tartományokban élők között a válaszokban karakterisztikus eltérések mutatkoztak. Az előbbiek nagyobb arányban emelték ki a kényelmesebb életvitelre, a függetlenségre, az önmegvalósításra irányuló törekvéseket, az utóbbiak inkább a bizonytalan gazdasági helyzetre, a jövőtől való félelemre és a gyermeknevelés magas költségeire hivatkoztak.

A következő kérdés arra irányult, hogy a gyermekek akadályozhatják-e az alapvető életcélok megvalósítását. A korábbi NSZK területén élők ilyen vonatkozásban kedvezőbb választ adtak, vagyis az élet fontosabb területein kevésbé ítélték hátráltató tényezőnek a gyermekek nevelésével kapcsolatos feladatokat, mint az egykori NDK lakói. Ezzel szemben a családi élet, a szülő-gyermek kapcsolat értékeihez való viszonyt tudakoló kérdésre a keleti tartományokban lakók mutattak pozitívabb beállítottságot.

A vizsgálat a kereső tevékenység és az anyaság összeegyeztetésének a problémájára is kiterjedt. Ebben a vonatkozásban úgy tűnt, hogy az egykori NDK női népességében a kereső

tevékenységre irányuló nagyobb hajlandóság még mindig fennáll, és ez a gyermek nevelése mellett munkát vállalók magasabb hányadában is kifejezésre jut.

A jelenlegi kormányzat családpolitikai intézkedéseinek hatékonyságát a megkérdezettek meglehetősen kétségesnek látják. A többség mind a nyugati, mind a keleti területeken különösen azokat a feltételezéseket utasítja el, amelyek szerint családpolitikai intézkedések bármilyen módon ösztönözhetnék a házaspárokat több gyermek nemzésére. Végül arra a kérdésre, hogy a jövőben milyen családpolitikai intézkedéseket tartanának hasznosnak, a nyugati tartományok lakói sokkal differenciáltabb válaszokat adtak, mint a keleti tartományokban élők. Az előbbieket például kevésbé tartják fontosnak a tanulók iskolaidőn kívüli és szünidei ellátását szolgáló intézményrendszer bővítését, viszont súlyt helyeznek a gyermekes családok adócsökkentésére, a lakáskörülményeinek javítására. Az utóbbiak gyakorlatilag a támogatás minden lehetséges formáját szinte egyöntetűen igénylik.

A felmérés eredményei — többek között — arra is felhívják a figyelmet, hogy bár Németország egységesítése jogi értelemben befejezett tény, a negyven éves különállás következményei az emberek felfogásában, gondolkodásmódjában még erősen kifejezésre jutnak.

F.J.

GUIBERT-LANTOINE, C.—LERIDON, H.—TOULEMON, L.—VILLENEUVE-GOKALP, C.:
La cohabitation adulte. (A felnőttek élettársi kapcsolata.) Population & Sociétés, 1994.
szept. 1—4. p.

Az 1970-es években a fiatalok körében egyre gyakoribbá vált a házasságkötés nélküli együttélés. A párkapcsolatoknak ez a formája akkor általában még átmeneti állapotnak volt tekinthető. Tíz évvel később azonban az élettársi kapcsolat az életközösség kialakításának leggyakoribb formájává vált, amint azt az INED 1986. évi felvétele kimutatta. Az ilyen együttélések átlagos időtartama meghaladta a két évet, és a belőlük született gyermekek száma gyorsan nőtt. Az 1994-ben végrehajtott családi állapot felvétel az 1986-ossal összehasonlítva azt igazolja, hogy a házasság nélküli együttélés egyre terjedő életmóddá vált a 25 éven felüli felnőttek körében is, akár egy vagy több gyermek születésének vállalásával.

A 20—49 év közötti férfiak és nők csupán fele él házasságban. Ez az arány 8 évvel ezelőtt még kétharmados volt. A házasság tehát ma már nem kizárólagos formája a tartós együttélésnek, bár aránya a felsőbb korcsoportok felé haladva egyre inkább nagyobb. 30 évtől lefelé csökken a párkapcsolatokban együttélők aránya, ezen belül azonban itt jóval többen élnek élettársi közösségben, mint házasságban. A 35 éven felülieknél egyre több a házasság megszűnése után egyedülállóvá vált személy. Ugyanakkor kis számban az is előfordul, hogy párkapcsolatban együttélőknek vallják magukat olyanok, akik nem laknak állandóan együtt. Egy részük foglalkozási vagy családi megfontolások miatt még másik lakóhelyét is megtartja.

Ami a házasságok és élettársi kapcsolatok stabilitását illeti, az 1986. évi felvételnél a 40—44 év közötti nők és férfiak 83, ill. 82%-a első ház- vagy élettársával élt együtt, ill., csak egyszer élt házasságban vagy élettársi kapcsolatban. Ugyanez 1994-ben már csupán a férfiak 74, a nők 80%-ára igaz. A házasságok vagy élettársi kapcsolatok törékenységet mutatja, hogy a 35—39 éves férfiak csaknem negyede legalább két ilyen kapcsolatban élt. Ugyanakkor a 40—44 éves korcsoportban az egyedül élők aránya 50%-kal nőtt, miközben a nőtlenek és hajadonok aránya változatlan maradt.

A fiatalkori együttélések korábbi időszakában a gyermek születése sok esetben házasságkötésre ösztönző tényező volt. Ma, a felnőttkori élettársi kapcsolatok elterjedésével a szülők már nem feltétlenül érzik a házasságkötés feltétlen szükségességét az egy vagy több gyermek felneveléséhez. Míg a két felvétel között eltelt időszakban a házasság termékenység alig változott, a hajadonok főként az élettársi kapcsolatban élők szülei hajlandósága

másfélszeresére nőtt. Mindez a nyolcvanas években tapasztalt tendenciák folytatódását mutatja.

R. G.

MAXWALD, R.: *Vergleich der Lebenserwartung in den Industrieländern 1965–1991*. (A születéskor várható élettartam összehasonlítása az iparilag fejlett országokban 1965 és 1991 között.) Statistische Nachrichten, 1994/4. 294–303. p.

Az 1960-as évek közepe táján a születéskor várható élettartam tekintetében a világ még távolról sem vált ketté oly mereven "nyugati" és "keleti" tömbre, ahogyan az napjainkban megfigyelhető. Bár az egykori szocialista országok már ekkor is többnyire a rangsor második felében foglaltak helyet, Bulgária és az NDK pl. még megelőzte az NSZK-t és Ausztriát, Csehszlovákia és Lengyelország pedig a finnek és a portugálokat.

Az 1990-es évek elejére alaposan módosult a kép. Az egyes országokban más-más irányban és mértékben változott a halandóság szintje, s ennek következtében *nőttek a különbségek az államok között*. Míg 1965–69-ben a legalacsonyabb várható élettartammal rendelkező Portugália "csupán" 8 évvel maradt el a listavezető Svédország mögött, addig 1991-ben a rangsor elején álló Japán és a listát záró Szovjetunió adatai között már 10 és fél év az eltérés.

Az egyes országok említett eltérő irányú és mértékű fejlődése lényegében a nyugati és a kelet-európai államok fokozatos eltávolodását jelentette egymástól. *Miközben ui. Nyugaton jelentősen emelkedett a születéskor várható élettartam, addig a keleti régióban folytatódott a korábbi évek stagnálása, sőt még csökkenés is előfordult*. A nyugati országok közül általában azokban volt a legnagyobb az élettartam emelkedése, amelyek másfél évtizeddel korábban aránylag hátul helyezkedtek el a ranglistán. Így pl. a hatvanas években még sereghajtó Portugáliában a növekedés mértéke több mint 7 év volt, míg az akkori listavezető Svédországban, ill. Norvégiában az emelkedés a 4 évet sem érte el. Fontos kivétel e "szabály" alól Japán, amely már 1965 tájékán is a középmezőnyben foglalt helyet, s ahol e viszonylag kedvező pozíció ellenére igen látványosan több mint 8 évvel nőtt a várható élettartam. E rendkívüli fejlődésnek köszönhetően az ázsiai szigetország lakói ma már átlagosan közel 80 évig élnek, ami jelenleg a legmagasabb szint a világon.

A kelet-európai térség országainak nem sikerült lépést tartaniuk a fejlett nyugati államokkal. Egyedül Jugoszláviában volt jelentősebb mértékű (közel 5 éves) az élettartam növekedése, a többi országban ez általában 2 év alatt maradt, a Szovjetunióban pedig egyenesen csökkenés mutatkozott. Különösen kedvezőtlenül alakult a férfiak halandósága: miközben a nők élettartama — ha igen szerényen is, de — tovább emelkedett (kivéve a Szovjetuniót, ahol itt is visszaesés következett be), addig az "erősebb nem" várható élettartama négy országban is alacsonyabb volt a 90-es évek elején, mint másfél évtizeddel ezelőtt. E tekintetben Magyarorszáig az elsőség kétes értékű dicsősége: *hazánkban az 1960-as évek derekához viszonyítva csaknem 2 évvel esett vissza a férfiak születéskor várható élettartama*.

M. F.

KYTIR, J. — PRSKAWETZ, A.: *Entwicklung der Lebenserwartung im Rentenalter Epidemiologische Szenarien unter der Annahme "Verzögerter" Mortalität bei Ausgewählter Todesursachen.* (A várható élettartam jövőbeni alakulása az osztrák és német időskorú népességben.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1993—94/2. 189—202. p.

Az időskorúak várható élettartamának alakulása két szempontból is fontos a társadalom-politika számára. Az élettartam meghosszabbodása egyrészt jelentősen növeli a nyugdíjkiadásokat, másrészt fokozott terheket ró az egészségügyi ellátásra és az idősök gondozásában részt vevő családokra. Mindez indokolja azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a kutatók tesznek az öreg korban még várható életévek számának minél pontosabb előrejelzésére. Tanulmányukban a szerzők egy olyan előrejelzési módszert ismertetnek, amely a krónikus betegségekből eredő halálozás időbeli kitolódásának a felismerésén alapul. Az eljárást az osztrák és a német időskorú népesség adatainak felhasználásával mutatják be.

A módszer elméleti hátterét az ún. epidemiológiai átmenettel kapcsolatos vizsgálódások eredményei alkotják. A kutatók kezdetben három szakaszt különböztettek meg a halandósági viszonyok alakulásában: az első periódust a járványok és éhínség okozta magas halandóság jellemezte; ezt követte az időről időre rendszeresen fellépő halálozási csúcsok eltűnése és általában a halandóság szintjének fokozatos csökkenése; végül a harmadik szakaszban az akut megbetegedések szerepét mindinkább a különféle civilizációs betegségek vették át, a halandóság mértéke pedig egy viszonylag alacsony szinten stabilizálódott.

Az 1970-es és az 1980-as évek fejleményei azonban megkérdőjelezték e három szakaszos elmélet érvényességét. Míg ui. az elmélet alapján a várható élettartam stagnálására lehetett számítani, addig a valóságban annak további jelentős emelkedése volt tapasztalható. Ennek alapján egészítették ki a kutatók a három periódust egy negyedikkel, amelyet szintén a civilizációs betegségek uralma jellemez, e betegségek azonban — az orvosi ellátás fejlődése következtében — egyre későbbi életkorban vezetnek csak halálhoz.

A szerzők által alkalmazott módszer úgy veszi figyelembe a halálozásnak ezt az időbeli kitolódását, hogy egy meghatározott életkor halálozási arányszámának előrejelzésekor valamely korábbi életkor megfelelő adatát veszi alapul. Ennek az eljárásnak az alkalmazásával a szerzők három különböző prognózist — egy "optimistát", egy "pessimistát" és egy "közepest" — készítenek az 1991 és 2010 közötti időszakra. Az eredmények alapján a fenti időszakban az időskorú férfiak és nők esetében egyaránt a várható élettartama tovább emelkedésére számíthatunk.

M.F.

NANDA, A. et al.: *Health in the Central and Eastern Countries of the WHO European Region: an overview.* (A népesség egészségi állapotának alakulása a WHO Európai Régiójának közép- és kelet-európai országaiban.) World Health Statistics Quarterly, 1993/3. 158—165. p.

Tanulmányukban a szerzők az Egészségügyi Világszervezet Európai Régiójának két nagy országcsoportját: a nyugati és a közép-, ill. kelet-európai államokat hasonlítják össze egymással. A két országcsoport lakosságának egészségi állapota között a különbség az 1960-as években kezdett el növekedni, amikor is Nyugaton — az 50-es évek megtorpanása után — ismét emelkedésnek idült a várható élettartam, míg Keleten folytatódott a korábbi időszak stagnálása, sőt nem egy helyen a rosszabbodás jelei mutatkoztak. Az ellentétes irányú fejlődés eredményeként egyre szélesedett a szakadék Európa e két része között, napjainkra pedig már egyenesen aggasztó mértékűvé vált a közép-, ill. kelet-európai államok lemaradása.

Ez a lemaradás lényegében valamennyi halálok esetében kimutatható. A csecsemőhalandóság pl. kétszer-háromszor nagyobb az európai régió keleti, mint nyugati részében, a volt

Szovjetunió államaiban napvilágra került adatok fényében pedig az eltérés mértéke még jelentősebb.

A nyugati és keleti régió eltérő irányú fejlődése talán a *kardiovaszkuláris* megbetegedések esetében a legszembetűnőbb. Miközben az Európai Közösség tagállamaiban az 1970-es évek óta úgyszólván folyamatosan csökken ennek a haláloknak a gyakorisága, addig a régió másik felében épp ellenkezőleg: egyre nő a keringési rendszer betegségeiben meghaltak aránya.

Érdekes időbeli változás tanúi lehetünk a *rákhalandóság* esetében. Az 1970-es évek első felében a közép-, ill. kelet-európai országokban még valamelyest alacsonyabb volt ennek a haláloknak a gyakorisága, mint a nyugati államokban. Az évtized második felétől kezdve azonban fordult a kocka: míg Nyugaton folytatódott a korábbi esztendő stagnálása, sőt az 1980-as évek derekától enyhe csökkenés volt megfigyelhető, addig Keleten meredeken ívelt felfelé a *rákhalandóság* mértéke.

Mivel magyarázható a statisztikákból kirajzolódó igen jelentős eltérés az Európa keleti és nyugati részében élők egészségi állapota között? Az okok egyik csoportját a különféle *rizikótényezők* alkotják. Ide tartozik mindenekelőtt a dohányzás; Lengyelországban pl. a cigarettafogyasztás szintje több mint 50%-kal haladja meg az európai átlagot, s ez a már amúgy is igen magas szint még nőtt is az utóbbi években. Nyugtalanítóan magas a régió keleti felében az alkoholfogyasztás mértéke is. A kockázati tényezők közé kell sorolni továbbá a kedvezőtlen táplálkozási szokásokat, a rossz lakásviszonyokat és a környezet-szennyezést.

A rizikótényezők másik csoportját az *egészségügyi ellátás* hiányosságai alkotják. A rendelkezésre álló adatok szerint a keleti országok a nemzeti össztermék valamivel kisebb részét fordítják egészségügyre, mint a nyugatiak. Ha pedig az ilyen célú állami kiadások vásárlóértékét nézzük, kitűnik, hogy Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában az 1990-es évek elején mindössze 250–400 dollár jutott egy főre, ami háromszor-négyszer kevesebb, mint az OECD-országok átlaga.

M.F.

MÜLLER, W.: *Ausgaben für Gesundheit 1992*. (Egészségügyi kiadások 1992-ben.)
Wirtschaft und Statistik, 1994/10. 823–830. p.

Az 1992. évi egészségügyi kiadások alakulásának, összetételének elemzése általában az egyesített Németország teljes területére vonatkozik. A visszatekintésnél azonban — a megfelelő összehasonlító adatok hiánya miatt — helyenként meg kellett elégedni a régi szövetségi területre vonatkozó információkkal.

A tanulmány az egészségügyikiadásokat elsősorban a finanszírozott szolgáltatások szerinti összetételben vizsgálja. A lakosság egészségének megőrzésére és helyreállítására, továbbá a betegségek következményeinek enyhítésére 1992-ben összesen 429,1 milliárd márkát fordítottak. Ennek az összegnek 14%-a jutott az új szövetségi államokra és Kelet-Berlinre, 3 százalékponttal több, mint az előző évben.

Az egészségügyi kiadások túlnyomó részét, közel 60%-át közvetlenül a betegek kezelésére használták fel, ide értve a kórházakban, klinikákon és egyéb fekvőbetegeket ellátó intézményekben, valamint az ambulanciákon folytatott gyógyító munkát, továbbá a gyógyszerek, gyógyászati segédeszközök és a fogpótlás költségeit. A második legjelentősebb költségtényező (27%) a betegség következtében jelentkező anyagi veszteségek enyhítését célzó ráfordítások jelentették. Ebbe a körbe sorolhatók a betegek és rokkantak anyagi feltételeit biztosító juttatások (táppénz, rokkantsági járadék) az anyasági segély, a foglalkozási és társadalmi rehabilitáció költségei. Az egészségügyi kiadások 7%-át a betegségek megelőzésével és a gondozó-hálózat fenntartásával kapcsolatos feladatok finanszírozására fordították. A fennmaradó rész az egészségügyi személyzet (orvosok,

fogorvosok, gyógyszerészek, ápolónők stb.) képzésére, a tudományos kutatásokra, továbbá igazgatási és beruházási célokra szolgált.

Az egészségügyi szolgáltatásokat különböző anyagi erőforrásokból fedezték. Ezek között a hivatalos betegbiztosítás volt a legjelentősebb, mely a kiadásoknak közel felét (48%-át) viselte. A munkáltatókra hárult az egészségügyi ellátás fenntartásával kapcsolatos terhek 16%-a. A kiadások további hányada zömmel különböző intézmények és biztosítási formák között oszlott meg. A magánháztartások közvetlenül az egészségügyi szolgáltatások ellenértékének csak 7,5%-át fizették.

Az előző évhez képest az egészségügyi kiadások 13,2%-kal emelkedtek. E viszonylag jelentős arányú növekedésben szerepet játszott az a körülmény, hogy az új országrészekre lényegesen nagyobb összegeket fordítottak, mint 1991-ben. (A régi szövetségi területen a kiadások csak 9,6%-kal haladták meg az 1991. évi szintet.) Az egészségügyi szolgáltatások fajtái közül a legnagyobb növekedési ráta a betegség-megeelőzés és gondozás területén jelentkezett, főleg az ápolási tevékenység drágulása folytán. Az átlagosnál valamivel erőteljesebb emelkedést lehetett tapasztalni a gyógykezelési költségek vonatkozásában is. Ez utóbbiak körén belül a fogorvosi munkák ugrásszerű felértékelődése érdemel figyelmet. A betegségek következményeinek enyhítését célzó ráfordítások kevésbé módosultak, kivéve a rehabilitációra biztosított összegeket. Az egészségügyi oktatásra és a kutatásokra rendelkezésre álló keretek növekedése szerény mértékű volt.

Az egészségügyi költségek viselői közül viszonylag jelentős arányban növekedtek a kisebb súlyt képviselő szervezetek kiadásai. Némileg mérsékeltebbnek bizonyult a legfontosabb forrásként szereplő hivatalos társadalombiztosítás révén fedezett kiadások emelkedése. A munkaadók hozzájárulása csak minimális mértékben növekedett. A magánháztartások részesedése érdemben nem módosult.

Az egészségügyi ágazat gazdasági jelentőségét a GDP egészéhez viszonyított aránya jellemzi. Ez az arány 1992-ben 10,7%-ot tett ki, ami 0,7 százalékponttal haladta meg az előző évi szintet. A régi szövetségi területen az egészségügy a GDP-nek némileg kisebb hányadát jelentette, de a korábbiakban fokozatosan növekvő tendenciát mutatott.

Az ország jelenlegi területén 1992-ben egy fő egészségügyi ellátásra átlagosan 5299 márkát fordított, 579 márkával többet, mint egy évvel korábban. Az 1991. évhez képest főleg a kórházi ápolás költségei növekedtek. A növekedés — bár különböző mértékben — az egy ápolat betegre, az egy ápolási napra és az egy ágyra vetített költségek területén is kifejezésre jutott.

Az egészségügyi kiadások alakulásának hosszabb távú — egészen 1970-ig visszamenőleg — elvégzett vizsgálata a régi szövetségi terület adatai alapján arra vall, hogy a kiadások emelkedése zömmel a fogyasztói árak változásával függ össze. Megállapítható azonban, hogy az egészségügyi ellátás reálértéke is jelentősen emelkedett. E több mint két évtizedes időszakra visszatekintve, számottevő differenciák észlelhetők az egészségügyi kiadások és egyes gazdasági mutatók növekedésének mértéke között. 1970–1992 között ugyanis az egészségügyi kiadások 430%-kal a GDP 314%-kal a bruttó bérek pedig 300%-kal emelkedtek. Az egészségügy pozíciója tehát relatív értelemben is javult.

Az 1993-ban életbe lépett korlátozó intézkedések egyes egészségügyi szolgáltatások visszafogását eredményezték. Az 1994. I. félévére vonatkozó, előzetes adatok azonban ismét növekvő tendenciát jeleznek, ami — az 1991–1992. évi folyamatokhoz hasonlóan — az új országrészekben jut erőteljesebb kifejezésre.

WOOLBRIGHT, L.A.: *The effects of maternal smoking on infant health.* (Az anya dohányzásának hatása a születendő gyermek egészségére.) Population Research and Policy Review, 1994/3. 327–339. p.

Tanulmányában a szerző azt vizsgálja, milyen károsodásokat okoz az anya dohányzása születendő gyermeke egészségében. A kutatás adatbázisát az Egyesült Államok Alabama államában 1988 és 1991 között született gyermekek születési és halotti anyakönyvi kivonatai alkották. Ebben az időszakban Alabama államban mintegy 255 ezer újszülött jött világra. Az egyes szövetségi államok közötti együttműködés révén az Alabamából elköltözött és másutt meghalt gyermekek adatait is sikerült feldolgozni.

Az elemzés során a szerző többféle módszerrel is igyekezett megragadni az anya dohányzásának a gyermek egészségére gyakorolt befolyását. Egyrészt kiszámította a dohányosoknak a nem dohányzókéhoz viszonyított ún. *relatív kockázatát*, ami nem más mint a két csoportban megfigyelt értékek (pl. születési súly vagy koraszülési gyakoriság) hányadosa. Ahol az elemszám lehetővé tette, ott a relatív kockázatot az anya különféle társadalmi-demográfiai jellemzőinek a kontrollálása után is kiszámította; ez a megtisztított mutató a dohányzás tényleges, más tényezők befolyásától mentes hatását tükrözi. A relatív kockázat mellett a szerző meghatározta *azoknak az egészségkárosodásoknak a számát, amelyek elkerülhetők lennének akkor, ha az anyák nem dohányoznának*. Ezt úgy számította ki, hogy a károsodások tényleges számából kivonta azt a feltételezett számot, amit akkor kapnánk, ha a gyermekek egészségi kockázata *egyforma* lenne a dohányosok és a nem dohányosok körében.

A vizsgálat eredményei egyértelműen bizonyítják, hogy az anya dohányzása több szempontból is károsan befolyásolja a születendő gyermek egészségét. A dohányos nők újszülöttjei körében 8%-kal nagyobb annak a kockázata, hogy világrajövetelük után *intenzív kórházi kezelésre* szorulnak. Ez látszólag csekély különbség, ha azonban figyelembe vesszük az anya bőrszínét, akkor a dohányosok "többletkockázata" 20%-ra ugrik. Ez az eredmény is jelzi, mennyire fontos az anya egyéb tulajdonságainak bevonása az elemzésbe; ebben a példában az a tény, hogy a színes bőrűek kevesebbet dohányoznak, ugyanakkor gyermekeik gyakrabban szorulnak intenzív ápolásra, elfedte, a valóságosnál kisebbnek mutatta a cigarettázás káros hatását.

Egyértelműen látható a donányosok hátránya a *csecsemőhalandóság* tekintetében is. Valamennyi halálokot együtt vizsgálva a dohányzó anyák gyermekeinek kockázata 22%-kal múlja felül a nem dohányzókéét; a bőrszín figyelembevétele után azonban ez az érték 39%-ra ugrik. Egyes haláloki csoportokon belül még nagyobbak a különbségek. A légzőrendszer megbetegedései esetében pl. közel háromszoros a dohányos nők újszülöttjeinek többletkockázata, és hasonló eltérés tapasztalható az ún. hirtelen csecsemőhalál kategóriájában is.

Ami a *koraszülések* gyakoriságát illeti, a dohányosok kockázata látszólag nem sokkal — mindössze 8%-kal — nagyobb, mint a nem dohányzóké, ez a csekély eltérés azonban ismét a bőrszín "elrejtő" hatásának tulajdonítható; e változó kontrollálása után a dohányosok kockázata már 24%-kal múlja felül a nem dohányzókéét.

Igen jelentős különbségek tapasztalhatók a dohányos és nem dohányzó anyák gyermekeinek *születési súlyában* is. A kis súllyal születés kockázata a dohányosok körében 55%-kal nagyobb, mint a nem dohányosok között, a bőrszín hatásának kiküszöbölése után pedig ez a többletkockázat 81%-ra ugrik.

A relatív kockázat mellett a szerző a *dohányzás megszüntetésével elkerülhető károsodások számával* igyekezett megragadni a dohányzás káros egészségi következményeit. Ennek során figyelembe vette az anyák egyéb tulajdonságainak (pl. bőrszínének és iskolázottságának) torzító hatását is. Számításai szerint, ha az anyák lemondanának napi cigarettaadagjukról, akkor — a vizsgált 4 éves időszakra vonatkoztatva — a csecsemőhalálozások száma 129-cel, a koraszülötteké 768-cal, az alacsony súllyal született gyermekeké pedig több mint 2000-rel csökkenne.

ESPENSHADE, T.J.: Can Immigration Slow U.S. Population Aging? (Lassíthatja-e a bevándorlás az Egyesült Államokban a népesség öregedését?) Journal of Policy Analysis and Management, 1994/4. 759–768. p.

A népesség öregedésének kérdése — elsősorban a fejlett társadalmakban — lehet divat, vagy akár lerágott csont. Létezését nem vitatja sem a statisztika, sem az az elmélet. Okainak, eredményeinek és következményei kezelésének módjait nemcsak demográfusok, hanem közgazdászok, szociológusok, biológusok és pszichológusok is vizsgálják. Egyik tudományág sem hanyagolhatja el sem az egyének közérzetének, sem a közvélemény álláspontjának várható alakulását. Az okok szakszerű vizsgálata — demográfiai szempontból — leegyszerűsíthető az elemi tényezők elemzésére: termékenység, halandóság, vándorlás.

Ebben a cikkben képet kaphatunk az Amerikai Egyesült Államok Népszámlálási Hivatalának előreszámításai alapján bemutatott demográfiai előrejelzésekről. A termékenység és halandóság várható alakulásáról — az "egyéb" tényezők szokványos feltételezése alapján — az előrejelzések, többnyire három változatban (alacsony, közepes, magas) adják meg a népességszám alakulásának valószínűségeit. Az eredmények szinte egyértelműen jelzik a korösszetétel változását: az öregedés irányába. Ezzel kapcsolatban az egyén és a társadalom egyéttelműen a "hosszú élet" partján áll.

Itt azonban "belép(het)" a demográfusok által elméletileg már régen megfogalmazott "stabil" népesség és struktúra — a zero-növekedés — fogalma. Nem öncélúan, hanem elsősorban társadalmi-gazdasági szinten, az életszínvonal stabilitása szempontjából. Előtérbe kerül — a természeti és technológiai lehetőségek fejlődése korlátozottsága mellett — a népesség korösszetételének alakulása, és annak befolyásolása. Itt érünk el — főleg a fejlett ipari államok szempontjából lényeges — harmadik demográfiai tényezőhöz: a bevándorláshoz. Ez a cikk ezt a témát járja körül.

Az USA jelenlegi népességének kialakulásában — fennállása óta — alapvető tényező a bevándorlás. Az ott kialakult jelenleginek is tekinthető állapot alapján a politika a bevándorlás korlátozását látta kívánatosnak, és a további bevándorlást — éppen az egyensúly fenntartása érdekében korlátozta.

Ez a cikk a jelenlegi demográfiai probléma szempontjából vizsgálja a jövőbeni bevándorlás szerepét. Erre vonatkozóan is végeztek előreszámításokat, szintén több változatra. Az átlagéletkorra, a születéskor várható élettartamra, a munkaerőpiaci létszámára, az időskorúak arányára vonatkozó előreszámításokat — az egyéb tényezők figyelmen kívül hagyásával — is elvégezték. Táblázatokban, grafikonokon is ábrázolva kimutatták, hogy hosszú távon egy szabadabb bevándorlás sem befolyásolja döntően a népesség öregedését. Az újabb "bevándorlók" is hamarosan felveszik a régiek magatartását.

Viszonylag kevésbé vizsgált ebben a témakörben az "időszakos" bevándorlás. Ismertebb kifejezéssel élve, ez lehet a "vendégmunkás" bevándorlás. Elégge megkapó a cikk ábra párja, ahol az elsők az U.S. népesség korfáját láthatjuk 1992 és 2050 közöttre jelezve, ahol az előrejelzett népesség mind férfiakra, mind nőkre meglehetősen szabályos görbét ad 65 évesestől 99 évesig (némi női többséggel), az előző görbe szinte egyenletes vonulatában. A 2. ábra viszont az Egyesült Arab Emírátsok 1985. évi korfáját mutatja (1993-as ENSZ adatok alapján), ahol a férfi oldal majdhogynem felbillenti a "fát" azzal, hogy 25 éves kortól az 54. évig kb. 15 százalékra ugrik ki az arány mintegy (az illő) 3 százalék helyett az olajipar vendégmunkásai jóvoltából. De ezek a férfiak 60 éves koruk táján "hazamennek". Nem azonos a helyzet más fejlett országokban, mint pl. Németországban, ahol a vendégmunkások lassan állandó lakosokká válnak (törökök), vagy az USA-ban, ahol a család követi a munkavállalót, és előbb-utóbb "beolvad" és átveszi az alapnépesség demográfiai magatartását.

Szerző — és több idézett kutató — véleménye szerint tehát az "öregedéssel meg kell tanulni együttélni, és a társadalmi intézkedéseknek követniük kell az így alakuló helyzetet. Ennek munkaerőpiaci vonatkozásai az elsőrendűek, mint például, hogy az USA már 1983-ban módosította a teljes nyugdíjra való jogosultság korát 65-ről 67 éves korra, az egész

társadalombiztosítás rendszerét úgy kell átalakítani, hogy tudni lehet azt, hogy egy öreg "ellátása" mintegy két és félszerese a gyermekek ellátásának, s ennek nemcsak pénzügyi követelményei vannak, hanem például egészségügyi és egyéb szociális minőségi vonzatai is.

H.L.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata
1994. No. 3.

A Cseh Népeségtudományi Társaság XXIV. Demográfiai Konferenciája: "A mai család a Cseh Köztársaságban".

PASTOR, K.: A vallásosságra vonatkozó statisztikai adatok információs mértéke.

SRB, V.—ANDRLE, A.: A Cseh Köztársaság népességének vallásossága az 1991. március 1-i összeírás szerint.

KUCERA, M.: Az 1991. évi népszámlálás vallási adatainak értékelése.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata
1994. No. 2.

THOMAS, D.—MUVANDI, I.: A demográfiai átmenet Afrika déli részén: példák Botswanából és Zimbabwéből.

BLANC, A.K.—RUTSTEIN, S.O.: A demográfiai átmenet Afrika déli részén: a botswanai és zimbabwei példák másfajta értelmezése.

THOMAS, D.—MUVANDI, I.: A demográfiai átmenet Afrika déli részén: a botswanai és zimbabwei példák újabb vizsgálata.

LEE, B.—OROPESA, R.S.—KANAN, J.W.: Környezeti összefüggések és lakóhelyváltoztatási mobilitás.

GAGE, T.: A népesség haláloki változásai: szint, nem és időszaki hatások.

LAND, K.—GURALNIK, J.—BLAZER, D.: Többszörös kovarianciájú növekedési-csökkenési halandósági táblák becslése panelvizsgálati adatok alapján: a várható aktív élettartam esete.

LAM, D.—MIRON, J.A.—RILEY, A.: A szezonális hatások modellezése a termékenység, fogamzás és születések területén.

LEE, R.—GALLOWAY, P.R.—HAMMEL, E.A.: A termékenység csökkenése Poroszországban: a születésszabályozási kínálat, kereslet és szint hatásainak becslése.

1994. No. 3.

FRIEDMAN, D.—HECHTER, M.—KANAZAWA, S.: A gyermekek értékének egy elmélete.
WOOD, J.W.—HOLMAN, D.J.—YASHIN, A.I.—PETERSON, R.J. et al.: A termékenység és meddőség egy modellje.

ELO, I.T.—PRESTON, S.H.: Afrikai származású amerikaiak halandóságának becslése hiányos adatok alapján.

COALE, A.J.—BANNISTER, J.: A nőhiány öt évtizede Kínában.

- SMITH, H.L.:** A születések vagy a terhességek bejelentését mulasztják-e el? Példák Észak-Kína négy mezőgazdasági megyéjéből.
- SMITH, K.R. — WAITZMAN, N.J.:** Kettős veszély: a családi állapot és a szegénység együttes hatásai a halandósági kockázatra.
- KRITZ, M.M. — NOGLE, J.M.:** Születési koncentráció és belső vándorlás a külföldön születettek körében.
- LIANG, Z.:** A honosítások mérése.
- SAENZ, R.:** Kutatás az ázsiai háborús menyasszonyok körében.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az Amerikai Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata
1994. No. 2.

- FINE, M.A. — FINE, D.R.:** A válási törvények legújabb változásainak vizsgálata és értékelése öt nyugati országban.
- KOEL, A. — CLARK, S.C. — STRAUS, R.B. — WHITNEY, R.B. — HAUSER, B.B.:** Ismételtes pereskedések elvált családoknál.
- SPITZE, G. — LOGAN, J.R. — DEANE, G. — ZERGER, S.:** Felnőtt gyermekek válása és generációk közti kapcsolatok.
- AQUILINO, W.S.:** A család gyermekkori felbomlásának hatása a fiatal felnőttek és szüleik kapcsolatára.
- FLYNN, C.P.:** A testi fenytéssel kapcsolatos magatartás regionális eltérései.
- KANDEL, D.B. — ROSENBAUM, E. — CHEN, K.:** Az anya kábítószer-fogyasztásának és élettapasztalatainak hatása a serdülőkor alatti gyermekekre tizenévesen szülővé vált anyák esetében.
- TEIN, J.Y. — ROOSA, M.W. — MICHAELS, M.:** A szülők és gyermekek véleményének összehasonlítása a szülők magatartásával kapcsolatban.
- SIMONS, R.L. — WHITBECK, L.B. — BEAMAN, J. — CONGER, R.D.:** Az anyák szülői magatartásának, a családdal nem együttélő apák szerepének és a szülők konfliktusának hatása a serdülőkorú gyermekek viselkedésére.
- BARBER, B.K.:** A szülő-gyermek konfliktusok kulturális, családi és személyi összetevői.
- BILLY, J.O.G. — BREWSTER, K.L. — GRADY, W.R.:** A serdülőkorú nők szexuális magatartása.
- DUBOIS, D.L. — EITEL, S.K. — FELNER, R.D.:** A családi környezet és a szülő-gyermek kapcsolatok hatása az iskolai magatartásra a korai serdülés idején.
- TEACHMAN, J.D. — CALL, V.R.A. — CARVER, K.P.:** Családi állapot és a munkanélküliség időtartama fehér férfiaknál.
- JOESCH, J.M. — KLEBANOV, P.K. — BROOKS-GUNN, J. — DUNCAN, G.J.:** Befolyásolja-e a környezet és a család szegénysége az anya szülői magatartását, lelki egészségét és szociális támogatását?
- LECLERC, F.B. — KOWALEWSKI, B.M.:** Fogyatékos személy a családban: a gyermekek jólétére gyakorolt hatások.
- FISCHER, J.L. — WAMPLER, R.S.:** A túlzott italfogyasztás a fiatal felnőtteknél: a személyi adottságok és családi hatások szerepe.
- RUSSEL, S.T.:** A korábbi élettapasztalatok szerepe a házasság előtti terhességeknél Nagy-Britanniában.
- SOBOL, M.P. — DALY, K.J.:** Kanadai örökbefogadási statisztika: 1981—1990.
- OTTO, L.B. — ATKINSON, M.P.:** Az anyák munkavállalási tapasztalatai és a gyermekek magatartása: ismételt elemzés és kiegészítés.
- MACÉWEN, K.E. — BARLING, J.:** Az anyák munkavállalási tapasztalatainak hatása a gyermekek magatartására: hangulat, tanulási nehézségek és szülői magatartás. Válasz Otto és Atkinson írására.

1994. No. 3.

- AMBERT, A.M.:** A szülői magatartás nemzetközi perspektívában: társadalmi változás és társadalmi szerkezet.
- KAMO, Y.—ZHOU, M.:** Az USA-ban élő idős kínaiak és japánok életkörülményei.
- LEE, G.L.—NETZER, J.K.—COWARD, R.T.:** Gyermeki felelősségvállalás és a generációk közötti segítség mintái.
- GALLAGHER, S.K.:** Idősebb és fiatalabb felnőttek segítségnyújtási szokásainak összehasonlítása.
- HUTCHISON, R.—MCNALL, M.:** Korai házasságok egy hmgong kohorsznál.
- SIMONS, R.L.—JOHNSON, C.—CONGER, R.L.:** A szigorú testi fenytés és a szülői magatartás szerepe a serdülőkori alkalmazkodási problémákban.
- CLARK, J.—BARBER, B.L.:** Serdülők a válás utáni és a még mindig házas családokban: önértékelés és az apai érdekek minősítése.
- WHITBECK, L.B.—SIMONS, R.L.—KAO, M.:** Az elvált anyák magatartásának és szexuális szokásainak hatása serdülő gyermekük magatartására és szexuális szokásainak kialakulására.
- LUSTER, T.—SMALL, S.A.:** A szexuális kockázatvállaláshoz vezető magatartás összetevői a serdülőknel.
- LICHTER, D.T.—EGGEBEEN, D.J.:** A szülői foglalkoztatottság hatása a gyermek szegénységére.
- BARNETT, R.C.:** Teljes munkaidős nők helyzetének vizsgálata kétkeresős családoknál.
- MANKE, B.—SEERY, B.L.—CROUTER, A.C.—MCHALE, S.M.:** Az otthoni munka három sarokköve: az anya, az apa és a gyermekek hétköznapi és hétvégi házimunkája.
- FOLK, K.F.—YI, Y.:** Az iskolás kor alatti gyermekgondozás összehangolása más feladatokkal dolgozó szülők esetében.
- SUITOR, J.J.—PILLEMER, K.:** Családi gondoskodás és házastársi elégedettség: a szüleiket gondozó nők körében végzett egy éves panelvizsgálat eredményei.
- GIMBEL, C.—BOOTH, A.:** Miért hatnak károsan a házastársi kapcsolatokra a háborús katonai élmények?
- KURDEK, L.A.:** A konfliktusok megoldásának módjai homoszexuális, leszbikus és heteroszexuális gyermektelen párok, ill. heteroszexuális gyermekes párok esetében.
- WU, Z.—BALAKRISHNAN, T.R.:** Válás utáni életársi kapcsolatok Kanadában.
- FLORIAN, V.—DANGOOR, N.:** Súlyos fizikai fogyatékossgú nők személyes és családi adaptálódása.
- PRUCHNO, R.—BURANT, C.—PETERS, N.D.:** A család lelki egészsége: a házastársi, ill. a szülő-gyermek megértés szerepe.
- ASTONE, N.M.—UPCHURCH, D.M.:** Korai családalapítás, iskolai kimaradás és keresővé válás: faj és kohorsz szerinti összehasonlítás.

NASZELENIE

a Bolgár Tudományos Akadémia Népesedéstudományi Intézetének folyóirata
1993. No. 3.

- CHRISTOV, E.:** A strukturális változások tényezői és ezek hatása a demográfiai elemzésben.
- VELCHEVA, N.:** A rodopei régió etnikai helyzete a XVI—XIX. században.
- GOLEMANOV, N.:** A munkaképes korú bolgár férfiak lakóhely és halálokok szerinti halandósága.
- ZAHARIEVA, M.:** Az ökológiai fenyegetés. A tömegek értékelése és reakciói.
- GOZEVA, D.:** A demográfiai átmenet Kelet-Európa országaiban.
- SUGAREVA, M.:** Ismét a demográfia tárgyról.

1993. No. 4.

- TOTEV, A.:** A demográfia mint tudomány és kutatási terület.
A történeti demográfia kartográfiai forrásai Bulgáriában.
- MINKOV, M.—DINCEV, K.:** Az emberi élet hatékonyságának meghatározása.
- GESHEV, G.:** Vándorláspolitikai. Általános módszertani kérdések.
- ZLATANOVA, V.—STOILOVA, R.—GALABOV, A.:** A fiatalok munkanélküliségének problémája. Az állami stratégiák és az egyéni kezdeményezések között.
- VIZEV, K.—VIZEV, S.:** Társadalmi-geriátriai problémák Bulgáriában.
- GOLEMANOV, N.:** Törvény és abortusz.
- MIHAJLOV, N.:** A Nemzetek Ligája és a kisebbségi kérdés.
- GRUEV, N.:** A vidini régió népesedési folyamatai egy újságíró szemével.
- TSEKOVA, E.:** A kutatói létszám csökkenése a Bolgár Tudományos Akadémia intézeteiben 1990—1992 között.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

1994. No. 2.

- DITTGEN, A.:** A házasságkötés formája Európában. Polgári és egyházi szertartás.
- PINNELLI, A.—NOBILE, A.—LAPINCH, A.:** A csecsemőhalandóság alakulása és tényezői a fejlett országokban és a volt Szovjetunió köztársaságaiban.
- KOSKINEN, S.—MARTELLIN, T.:** Miért kisebb a nők egyenlőtlensége a halállal szemben? Finn adatok elemzése.
- LEFEBVRE, P.—BROUILLETTE, L.—FELTEAU, C.:** Az adók és a családi pótlékok hatása a kanadai nők termékenységi és munkavállalási magatartására. Egy diszkrét választási modell eredményei.
- CHANTREL, L.:** Elnéptelenedés és adóreform Franciaországban a XVI—XVII. században.
- COURGEAU, D.—LELIEVRE, E.:** Versengési kockázatok és függetlenség: egy gondolatmenet elméleti keretei.
- FESTY, P.:** Néhány megjegyzés a demográfiai elemzés egy alapvető problémájáról.
- BERNARD, A.M.—HOUDAILLE, J.:** Charenton internáltjai, 1800—1854.
- HOUDAILLE, J.:** Puritánok és szűzek.
- CONDON, S.:** Lakáshoz jutás: az antillaiak helyzete Franciaországban és Nagy-Britanniában.
- DITTGEN, A.:** A polgári házasságkötés regionális eltérései Dél-Európában.

1994. No. 3.

- MEKSI, E.—DALLA ZUANNA, G.:** Az általános halandóság Albániában (1950—1990).
- BLOSS, T.—FRICKEY, A.—NOVI, M.:** A házas nők belépése a felnőtt életbe és társadalmi életpályája.
- EGGERICKX, T.—TABUTIN, D.:** A lányok halandósági többlete Belgiumban az 1890-es években. Egy regionális megközelítés.
- BOISVERT, M.—MAYER, F.M.:** Csecsemőhalandóság és vérrokonságegy endogám Québec-i népcsoportnál.
- COURBAGE, Y.:** Népeségfejlődés és politikai attitűdök Szíriában.
- NOUMBISSI, A.:** Kor és nem szerinti struktúra és népesedési dinamika Kamerunban.
- VILLENEUVE-GOKALP, C.:** Az otthon élő emberek.
- MESLÉ, F.—SKOLNIKOV, V.—VALLIN, J.:** Az erőszakos halálozás hirtelen növekedése Oroszországban.

DAVEZIES, P.: A differenciális öregedés és a kiválasztási mechanizmusok vizsgálata egy kohászati nagyvállalatnál.

TARVER, J.D.—MILLER, H.M.: A házasságon kívüli termékenység egy fejlődő országban, Botswanában.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

1994. No. 2.

SMIL, V.: Hány embert tud táplálni a Föld?

OPPENHEIMER, V.K.: A nők foglalkoztatásának terjedése és a család jövője az ipari társadalmakban.

DOW, T.E.—ARCHER, L.—KHASHANI, S.—KEKOVOLÉ, J.: Vagyonáramlás és termékenységszökkenés a vidéki Kenyában, 1981—92.

GREENHALGH, S.—CHUZHU, Z.—NAN, L.: A népességnövekedéskorlátozása három kínai faluban, 1988—93.

DYSON, T.: Népességnövekedés és élelmiszer-termelés: a legújabb globális és regionális trendek.

MAULDIN, W.P.: Az anyák halandósága a fejlődő országokban: arányszámok összehasonlítása két nemzetközi adatgyűjtemény alapján.

JIANG, L.: Egyenlőség és biztonság: szimulációs vizsgálat az időskorúak támogatásáról a vidéki Kínában.

1994. No. 3.

JOHNSON, D.G.: Intézményi és politikai hatások a vidéki népesség növekedésére Kínában.

HATTON, T.J.—WILLIAMSON, J.G.: Mi okozta a tömeges elvándorlást Európából a XIX. század végén?

BITTLES, A.H.: A vérrokonság mint demográfiai változó szerepe és jelentősége.

GERONIMUS, A.T.—KORENMAN, S.—HILLEMEIER, M.M.: Kedvezőtlenül befolyásolja-e az anya fiatalsága a gyermek fejlődését? Unokatestvérek összehasonlítása alapján szerzett bizonyítékok az USA-ban.

KNOWLES, J.C.—AKIN, J.S.—GUILKEY, D.K.—BONGAARTS, J.—PPRITCHETT, L.H.: Vita a népesedéspolitikai intézkedések hatásáról.

POSTON, D.L.—MAO, M.X.—YU, M.Y.: A tengerentúli kínaiak területi megoszlása 1990 körül.

POPULATION INDEX

a Princetoni Egyetem Népesedéskutató Intézetének és az Amerikai Népesedési Társaságnak a folyóirata

1994. No. 1.

ANDERSON, B.A.—KATUS, K.—SILVER, B.D.: A népesedéssziszatiztika fejlődése és jövője az egykori Szovjetunió tagországaiban.

Bibliográfia.

1994. No. 2.

Bibliográfia.

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
1994. No. 2.

- OKUN, B.S.:** *Coale és Trussell* modellje és kohorsz-elemzés a termékenység szabályozás vizsgálatára.
- HAINES, R.:** A szegények alkalmazkodási zavarai vagy goromba ügyintézők? Kormányzati támogatást élvező kivándorlók az Egyesült Királyságból Ausztráliába, 1831–1860.
- KRAVDAL, O.:** A gazdasági aktivitás, a gazdasági potenciál és a gazdasági források szerepe az első szülések időzítésében Norvégiában.
- HIMES, C.L.—PRESTON, S.H.—CONRAN, G.A.:** Az időkori halandóság egy relációs modellje alacsony halandóságú országokban.
- LLOYD, C.B.—GAGE-BRANDON, A.J.:** Magas termékenység és a gyermekek iskoláztatása Ghanában.
- WEIR, D.R.:** A házassodásra és a házassági termékenységre vonatkozó új adatok Franciaországban, 1740–1911.
- PAGET, W.J.—TIMAEUS, I.M.:** A férfi termékenység egy relációs *Gompertz*-modellje.
- KEILMAN, N.:** Nem megismételhető események transzlációs formulái.
- MILLER, J.E.:** Megjegyzések *J. Gribble* tanulmányához.

1994. No. 3.

- FEENEY, G.—JIANHUA, Y.:** Az egyszerű reprodukciós szint alatti termékenység Kínában? A legújabb tapasztalatok közeli vizsgálata.
- LEE, J.—FENG, W.—CAMPBELL, C.:** Csecsemő- és gyermekhalandósága quing nemesség körében.
- ZHAO, Z.:** Demográfiai körülmények és többgenerációs háztartások a kínai történelemben. Genealógiai kutatási eredmények és mikroszimuláció.
- WOLF, A.P.—YING-CHANG, C.:** Termékenység és női munkavállalás: két negatív (ám tanulságos) tapasztalat.
- GREGSON, S.—GARNETT, G.P.—ANDERSON, R.M.:** A HIV-1 fertőzés lehetséges hatása az árvaságra és a demográfiai struktúrára a Szaharától Délre élő népeknél.
- LARSEN, U.:** Meddőség a Szaharától Délre élő népeknél.
- SANTOW, G.—BRACHER, M.:** Változás és kontinuitás az első házasságkötésekben Ausztráliában.
- FORSTE, R.:** A szoptatás és a szülési intervallum hatása a csecsemő- és gyermekhalandóságra Bolíviában.
- HUCK, P.:** Csecsemőhalandóság Észak-Anglia kilenc iparosodott községében, 1813–1836.
- JOHANSSON, S.R.:** Az északi országok demográfiai rendszere a középkorban. Gondolatok *O.J. Benedictow* cikkével kapcsolatban.

POPULATION TRENDS

a brit Népszámlálási és Adatgyűjtési Hivatal folyóirata
1994. ősz (77)

- HEATH, S.—DALE, A.:** Háztartások és családok kialakulása Nagy-Britanniában: etnikai szempontok.
- CHAMPION, T.—DORLING, D.:** Népesedési változások Nagy-Britannia funkcionális régióiban, 1951–1991.
- SHAW, C.:** Az országos népességi előreszámítások pontossága és bizonytalansága az Egyesült Királyságra.

ARMITAGE, B.: Népesedési becsült adatok visszamenőleges helyesbítése az 1981—90-es időszakra.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Népeségtudományi Bizottságának folyóirata
1993. No. 4.

JOZWIAK, J.: A népesség reprodukív értéke — fogalom és alkalmazás. Lengyelország esete.

FRENKEL, I.: A mezőgazdasági népesség aktivitása az 1988—1992 közötti időszakban.

MAKSZIMOWICZ-AJCHEL, A.: Halandósági változások Lengyelországban.

IGLICKA, K.: A termékenység regionális különbségeinek tényezői Lengyelországban.

AUGUSTYNIAK, H.: A reprodukív magatartás és modellek változásai. Generációk közötti megközelítés.

KOWALSKA, I.: Az abortusz problémája a fogamzásgátlással kapcsolatos attitűdök és szokások összehasonlításában.

SZAMOTULSKA, K.: A tizenéves anyák újszülöttjeinél tapasztalható alacsony születési súly biológiai-demográfiai okai.

KEDELSKI, M.: Demográfiai hanyatlás Lengyelországban (1981—1992).

1994. No. 1—2.

TABEAU, E.—VAN POPPEL, F.: Néhány megjegyzés a háború utáni időszakban készült teljes lengyel halandósági táblák hasznosságáról.

SLANY, K.: Vándormozgalmak Közép- és Kelet-Európában az ötvenes évek kezdetétől a nyolcvanas évek végéig.

KOWERSKI, M.: A regresszió hatása a vándormozgalmakra a mezőgazdasági régióban.

DZIENIO, K.—DRZEWIENIECKA, K.: Lengyelország népesedési helyzete (a Népesedési Kormánybizottság 1993. évi jelentése).

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata

1993—94. No. 3.

OTTO, J.: A világ népessége: múltbeli fejlődés, jelen struktúrák és várható tendenciák.

DEMENY, P.: Politikai intézkedések a magas termékenység csökkentése érdekében: a probléma megközelítése az igények oldaláról.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Fényes Elek utca 14/18.

Postai irányítószámunk: 1024

Telefon: 212-6549

Kiadóhivatal: 1024. Budapest, Fényes Elek u. 14/18.

Telefon: 212-6576 Fax: 212-6680

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: — — — —

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél

és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál

(HELIR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. — 1900)

közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a

Postabank Rt.: 219-98636/021—02809 pénzforgalmi jelzőszámra.

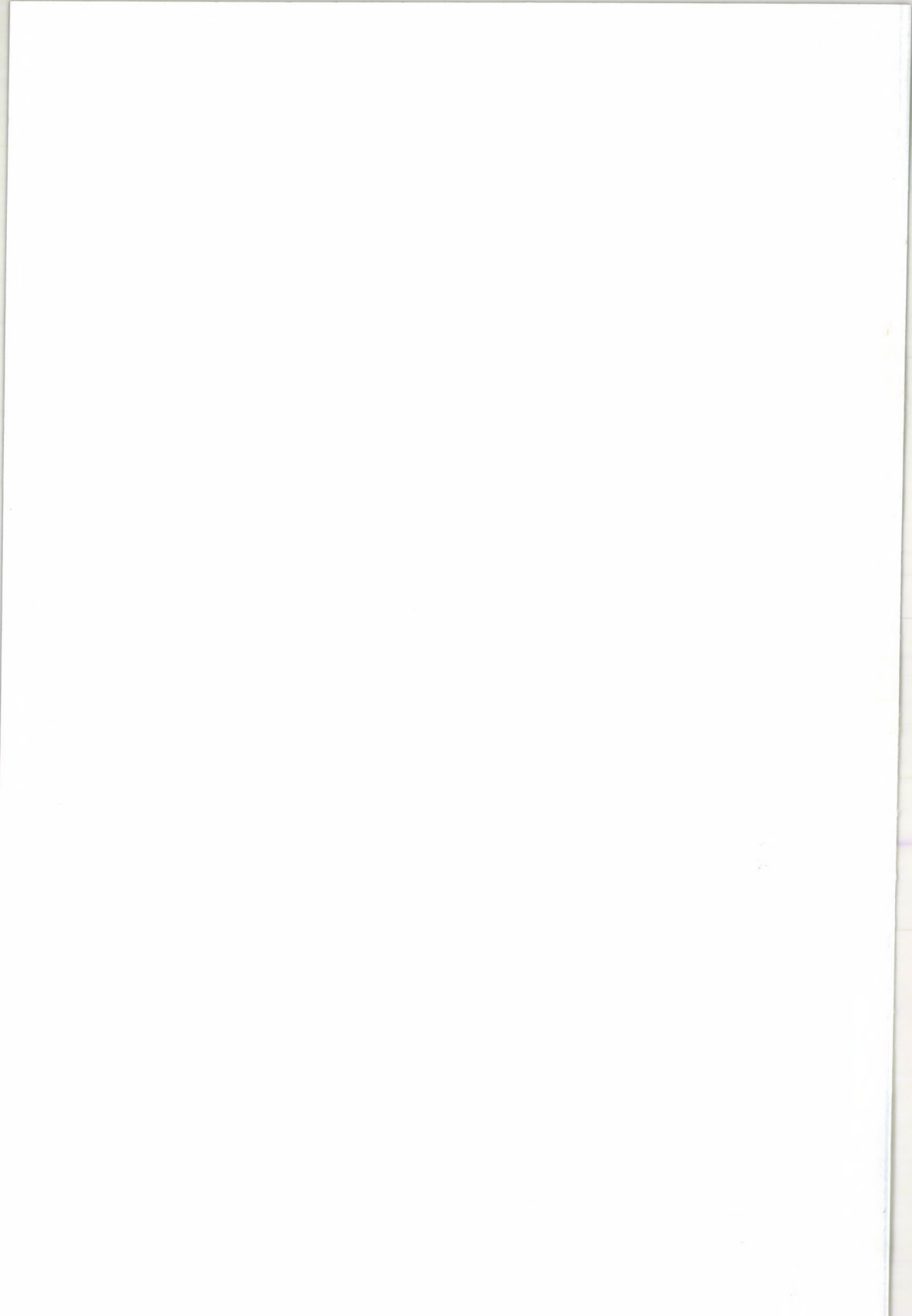
Előfizetési díj: félévre 260, — Ft, egész évre 520, — Ft

Szcdte: a Szerkesztőség

1995 OKT 31

DEMOGRÁFIA

1995. XXXVIII. ÉVF. 2-3

DEMOGRÁFIA

38. ÉVF. 2—3. SZÁM

BUDAPEST
1995

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÁNYI DEZSŐ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VALKOVICS EMIL, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

FELELŐS KIADÓ:

CSERNÁK JÓZSEFNÉ igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1024, Budapest II., Fényes Elek u. 14—18.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40.00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>J.H. Pollard:</i> Hosszú távú gondozás: demográfiai és biztosítási kilátások	105
<i>Klinger András:</i> Az időszerűak családi helyzetének változása nemzetközi összehasonlításban	118
<i>Kovacsics József:</i> A történeti demográfia válaszai és nyitott kérdései az Árpád-kor népességszámára vonatkozóan	142
<i>Vavró István:</i> A közbiztonság eljárásban 1993-ban jogerősen elítéltek demográfiai jellemzői	171

KÖZLEMÉNYEK

<i>Móritz Pálné—Valkovics Emil:</i> Néhány adalék halandósági viszonyaink 1980 és 1990 közötti alakulásának elemzéséhez	188
<i>Gaál Gergely—Xu Yan Yi:</i> Gazdasági-társadalmi változások és a migráció Kínában	203

FIGYELŐ

Pályázati felhívás	213
Beszámoló a népesedési folyamatok és a közép- és kelet-európai országok társadalmi átalakulása témakörében tartott konferenciáról (Jachranka 1995. június 8—11.)	214
Beszámoló "Az öregedés Európában: Hollandia és Magyarország helyzetének várható alakulása" c. kétoldaltalú összehasonlító projektről tartott tudományos ülésről (NIAS, Wassenaar 1995. június 25.—július 8.)	216
A jogi informatikai oktatás Magyarországon	217
Az európai demográfiai obszervatórium előkészítő konferenciája	221
Európai Népesedési Konferencia Milánóban	221

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Serbanescu, F.—Morris, L.—Stupp, P.—Stanescu, A.:</i> The Impact of Recent Policy Changes on Fertility, Abortion and Contraceptives Use in Romania. (Az újabb politikai változások hatása a termékenységre, abortuszra és a fogamzásgátlók használatára Romániában.) <i>Studies in Family Planning</i> , 1995. márc.-ápr. 76—87. (H.L.)	225
<i>Courbage, Y.:</i> La politique démographique en Égypte et son évaluation. Que nous apprennent les enquêtes récentes? (Az egyiptomi népesedéspolitika és értékelése. Mit tudunk meg a legújabb adatgyűjtésekből?) <i>Population</i> , 1994/4—5. 1041—1056. p. (R.G.)	226
<i>Amani, M.:</i> Situation démographique de l'Iran en 1991. (Irán népesedési helyzete 1991-ben.) <i>Population</i> , 1994/6. 1159—1169. p. (R.G.)	227

<i>Barbieri, M.—Allman, J.—San, P.B.—Thang, N.M.</i> : La situation démographique du Viet Nam. (Vietnam népesedési helyzete.) <i>Population</i> , 1995/3. 621—651. p. (R.G.)	228
<i>Schwarz, K.</i> : Frauenerwerbstätigkeit im Lebenslauf gestern und heute. (A nők munkavállalása életük folyamán tegnap és ma.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1993—94/4. 541—575. p. (F.J.)	229
<i>Prioux, F.</i> : Le droit et les familles non mariées en France. (A jog és a nem házas családok Franciaországban.) <i>Population</i> , 1994/6. 1347—1374. p. (R.G.)	231
<i>Brunet, J.B.</i> : La SIDA en Europe. (Az AIDS Európában.) <i>Futuribles</i> , 1995. január, 3—18. (R.G.)	232
<i>Fuller, J.H.</i> : Recent developments in diabetes epidemiology in Europe. (A diabetes epidemiológiájának alakulása Európában.) <i>World Health Statistics Quarterly</i> , 1992/4. 350—354. p. (R.G.)	233
<i>Ghendon, Y.</i> : Influenza — its impact and control. (Az influenza hatásai és leküzdése.) <i>World Health Statistics Quarterly</i> , 1992/2—3. 306—311. p. (R.G.)	233
<i>Andreev, E.M.—Biryukov, V.A.—Shaburov, K.Ju.</i> : Life expectancy in the former USSR and mortality dynamics by cause of death: regional aspects. (A várható élettartam és a haláloki halandóság alakulása a volt Szovjetunió tagköztársaságaiban.) <i>European Journal of Population</i> , 1994/3. 275—285. p. (M.F.)	234
<i>Wister, A.V.—Gee, E.M.</i> : Age at death due to ischemic heart disease: gender differences. (Az ischaemiás szívbetegség okozta halandóság kormegoszlásának nemek szerinti különbségei.) <i>Social Biology</i> , 1994/1—2. 110—126. p. (M.F.)	236
<i>Martikainen, P.</i> : Mortality and socio-economic status among Finnish women. (A társadalmi-gazdasági státusz és a halandóság kapcsolata a finn nők körében.) <i>Population Studies</i> , 1995/1. 71—90. p. (M.F.)	237

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSEMLE

Demografie	238
Demography	238
European Journal of Population	239
Genus	240
Naselenie	241
Notas de Poblacion	242
Population	243

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>J.H. Pollard</i> : Long term care: demographic and insurance perspectives	105
<i>András Klinger</i> : Changing situation of the elderly within the family: an international comparison	118
<i>József Kovácsics</i> : Answers and open questions of historical demography concerning the population size of the Árpadian Age	142
<i>István Vavró</i> : Demographic characteristics of persons condemned validly by public prosecution in 1993	171

ARTICLES

<i>Mrs Pálné Möriz—Emil Valkovics</i> : Contributions to the analysis of the development of the Hungarian mortality between 1980 and 1990	188
<i>Gergely Gaál—Xu Yan Yi</i> : Socio-economic changes and the migration in China	203

CHRONICLE

Call for tenders	213
Report on the conference held on social changes in population processes in Middle- and Eastern-European countries (Jachranka, 8—11 June 1995)	214
Report on the Scientific Session on the bilateral comparative project entitled: "Aging in Europe: expected development of the situation in Holland and Hungary" (NIAS, Wassenaar 25 June—July 8 1995)	216
Teaching law informatics in Hungary. Report on a conference	217
Preparatory conference on the European Demographic Observatory	221
European Population Conference in Milan	221

REVIEW

ARTICLES

<i>Serbanescu, F.—Morris, L.—Stupp, P.—Stanescu, A.</i> : The Impact of Recent Policy Changes on Fertility, Abortion and Contraceptives Use in Romania. <i>Studies in Family Planning</i> , March-April 1995, 76—87. p. (L.H.)	225
<i>Courbage, Y.</i> : La politique démographique en Égypte et son évaluation. Que nous apprennent les enquêtes récentes? (Egyptian population policy and its evaluation. What can be learned from recent data-collections?) <i>Population</i> , 1994/4—5. 1041—1056. p. (G.R.)	226
<i>Amani, M.</i> : Situation démographique de l'Iran en 1991. (Iran's demographic situation in 1991.) <i>Population</i> , 1994/6. 1159—1169. p. (G.R.)	227
<i>Barbieri, M.—Allman, J.—San, P.B.—Thang, N.M.</i> : La situation démographique du Viet Nam. (Demographic situation of Viet Nam.) <i>Population</i> , 1995/3. 621—651. p. (G.R.)	228

<i>Schwarz, K.</i> : Frauenerwerbstätigkeit im Lebenslauf gestern und heute. (Women's employment yesterday and today.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1993—94/4. 541—575. p. (J.F.)	229
<i>Prioux, F.</i> : Le droit et les familles non mariées en France. (Low and not-married families in France.) Population, 1994/6. 1347—1374. p. (G.R.)	231
<i>Brunet, J.B.</i> : La SIDA en Europe. (AIDS in Europe.) Futuribles, 1995. January, 3—18. p. (G.R.)	232
<i>Fuller, J.H.</i> : Recent developments in diabetes epidemiology in Europe. World Health Statistics Quarterly, 1992/4. 350—354. p. (G.R.)	233
<i>Ghendon, Y.</i> : Influenza — its impact and control. World Health Statistics Quarterly, 1992/2—3. 306—311. p. (G.R.)	233
<i>Andreev, E.M.—Biryukov, V.A.—Shaburov, K.Ju.</i> : Life expectancy in the former USSR and mortality dynamics by cause of death: regional aspects. European Journal of Population, 1994/3. 275—285. p. (M.F.)	234
<i>Wister, A.V.—Gee, E.M.</i> : Age at death due to ischemic heart disease: gender differences. Social Biology, 1994/1—2. 110—126. p. (F.M.)	236
<i>Martikainen, P.</i> : Mortality and socio-economic status among Finnish women. Population Studies, 1995/1. 71—90. p. (F.M.)	237

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	238
Demography	238
European Journal of Population	239
Genus	240
Naselenie	241
Notas de Poblacion	242
Population	243

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

THE STUDIES ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

HOSSZÚ TÁVÚ GONDOZÁS: DEMOGRÁFIAI ÉS BIZTOSÍTÁSI KILÁTÁSOK¹

JOHN H. POLLARD

1. Bevezetés

Az alacsony temékenységgű nyugati országok kormányai tudatában vannak annak a bizonyos ideje növekvő jelentőségű problémának, amit gyorsan öregedő népességeik nyugdíjjal való ellátása jelent. Az a tény azonban, hogy az idős emberek növekvő aránya hosszú távú gondozást is igényel, és hogy ez a gondozás nagyon költséges, nem keltett hasonló fokú érdeklődést. Az egyetlen olyan ország, amely formális kötelezettséget vállalt a hosszú távú gondozás finanszírozására országos szinten is, Németország.

Ebben a cikkben röviden áttekintjük hat kiválasztott ország népességének öregedését. Megvizsgálunk néhány olyan ausztráliai statisztikát, amely a hosszú távú gondozásra vonatkozik, és a szóban forgó öregedési folyamat egy egyszerű modelljére vonatkozóan is javaslatot teszünk. Az ausztráliai statisztikák alapján minden egyes kiválasztott népességre vonatkozóan megvizsgáljuk a hosszú távú gondozás problémájának relatív sürgősségét. Szólunk a hosszú távú gondozási biztosítás fő kérdéseiről is.

2. Az öregedés a vizsgált népességekben

Az 1. tábla a kiválasztott népességek (Ausztrália, Franciaország, Németország, Izrael, az Egyesült Királyság és az USA) az 1990-től 2020-ig tartó 30 évre előreszámított öregedési adatait tartalmazza. Németország esetében 2020-ra az összes nők közel egynegyede 65 évesnél idősebb lesz, és a férfiak csaknem egyötöde lesz 65 év fölötti. Ezen túlmenően 14 nőből körülbelül egy nő lesz 80 éven felüli, míg 27 férfiből csak egy férfi lesz ilyen idős. A másik szélsőség Izrael, ahol 8 nőből egy nő és 10 férfiből egy férfi lesz 2020-ban 65 évesnél idősebb.

Ezeket az eredményeket természetesen jól ismerjük. A hosszú távú gondozás velejáróit azonban kevésbé ismerjük. Mivel a 80 évesek jelentős része és néhány fiatalabb is beteges lesz és segítségre szorul a mindennapi élet alapvető tevékenységeinek végzése során, a hosszú távú gondozás költségei rendkívül nagyok.

¹ A KSH Népeségstudományi Kutató Intézet "Ezredvégi népesedés" szeminárium-sorozatán 1995. szeptember 1-én elhangzott előadás rövidített változata. A részletesebb eredeti angol nyelvű változat még 1995-ben a Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft című német népeségstudományi folyóiratban jelenik meg.

1. A kiválasztott népeségek öregedése²
The ageing of selected populations

Népesség	Év	Összes szám (millióban)	Az alábbi korcsoportokon belüli arányuk (%)				
			65—69	70—74	75—79	80+	65+
Ausztrál férfiak	1990	8,422	3,39	2,58	1,77	1,30	9,25
	2020	11,142	5,01	3,98	2,53	2,28	13,80
Ausztrál nők	1990	8,451	3,99	3,29	2,62	2,66	12,56
	2020	11,167	5,45	4,70	3,37	4,42	17,94
Francia férfiak	1990	27,407	4,38	2,21	2,31	2,19	11,09
	2020	29,434	5,73	4,97	2,71	3,01	16,42
Francia nők	1990	28,731	5,00	2,77	3,46	4,59	15,82
	2020	30,735	6,26	5,82	3,64	6,35	22,07
Német férfiak	1990	37,295	3,85	2,14	2,29	2,13	10,41
	2020	35,552	6,28	4,55	3,73	3,69	18,25
Német nők	1990	40,279	5,89	3,68	4,49	5,00	19,06
	2020	36,919	6,64	5,26	5,07	7,35	24,32
Izraeli férfiak	1990	2,299	2,83	1,91	1,78	1,48	8,00
	2020	3,333	4,02	3,00	1,59	1,56	10,17
Izraeli nők	1990	2,301	3,35	2,35	2,22	1,78	9,70
	2020	3,287	4,50	3,62	2,04	2,56	12,72
Egyesült Királyságbeli férfiak	1990	27,932	4,68	3,32	2,57	2,08	12,65
	2020	29,346	5,14	4,69	2,89	2,70	15,42
Egyesült Királyságbeli nők	1990	29,305	5,23	4,21	3,89	4,71	18,04
	2020	30,198	5,54	5,63	4,01	5,63	20,81
USA férfiak	1990	121,561	3,72	2,89	1,99	1,83	10,43
	2020	144,351	5,66	4,15	2,53	2,55	14,89
USA nők	1990	127,663	4,33	3,68	2,92	3,69	14,62
	2020	150,399	6,19	5,03	3,55	5,16	20,03

² Forrás: UN (Egyesült Nemzetek), 1991, Population Studies, No 122: A népesség nem és kor szerinti megoszlása (az 1990. évi változat). Az előreszámítások középső variánsa.

3. Hosszú távú gondozás

Az egészségi állapot romlása bármely korban olyan rokkanttá teheti az embert, hogy egy másik ember állandó segítségére (vagy egy védett környezet gondozására) szorul egyszerűen azért, hogy a mindennapi élet alapvető követelményeinek megfeleljen. Az ilyen folyamatos segítséget hívják *hosszú távú gondozásnak (LTC)*. Bár az egészség olyan mértékű romlása, ami LTC-t tesz szükségessé minden korban előfordulhat, mégis sokkal valószínűbb, hogy az öregebb korban következik be.

A hosszú távú gondozás hagyományos ellátója a múltban természetesen a család volt. Jótékonyági szervezetek is segítettek benne. A modern nyugati gazdaságban a gondozásra szorulókat ellátók közé tartoznak a gondozó otthonok, a kórházak geriátriai osztályai, a háziápoló szervezetek és a folyamatos gondozást nyújtó nyugdíjas falvak.

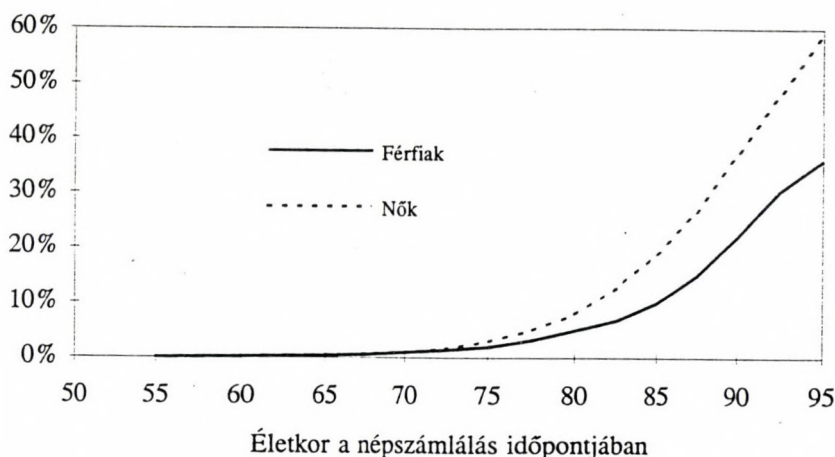
4. A hosszú távú gondozást igénylők száma

A 3. fejezetben az LTC definíciója széles körű, beletartoznak azok, akik az egyik szélsőségekppen a nap minden órájában teljes felügyeletet igényelnek, a másik végletbe pedig azok, akiknek elég heti néhány óra segítség a saját otthonukban. A szükségletek széles köre és a különböző formában elérhető kielégítésük eltérései miatt a gondozás statisztikai rendkívül különbözőek. E cikk céljának megfelelően egy meglehetősen korlátozott definíciót fogadunk el.

Az I. ábrát (ami 1986-os ausztráliai népszámlálás adatain alapszik) *Walkertől* vettük át (1990). A rajz világosan mutatja, hogy körülbelül 75 éves kor után a gondozásra szoruló aránya (a gondozó otthonokban) gyorsan kezd nőni. A nők aránya a férfiak arányával összehasonlítva minden életkorban igen magas.

A gondozás alkalmazott definíciója szerint az azt igénylők arányai a kiválasztott népességek esetében várhatóan hasonlóak és az életkor vonatkozásában nagyságrendileg összehasonlíthatóak lesznek. Ebben a dolgozatban ezért a fenti arányokat alkalmaztuk.

Minthogy a munkaképes korúaktól jelenleg elvárják, hogy viseljék a hosszú távú gondozás költségeinek finanszírozását, érdemes megvizsgálni az LTC betegek arányát a 20–64 éves népességhez viszonyítva. Ezt az arányt úgy fogjuk nevezni, hogy a *hosszú távú gondozásra szoruló eltartási aránya (LTCDR)*. Ezeket az eltartási arányokat a hat kiválasztott népesség esetében az 1990. és a 2020. évre vonatkozóan a 2. tábla mutatja be.

1. Tartósan gondozás alatt álló betegek a népesség százalékában, életkor szerint (Walker, 1990)

Long term nursing patients as a percentage of population, by age (Walker, 1990)

2. A 65 évesnél idősebb hosszú távú gondozásban részesülő betegek száz 20–64 éves lélekre vonatkozó száma. Férfiak, nők és mindkét nembeliek a kiválasztott országokban 1990-ben és 2020-ban³

Long term care patients aged over 65 per hundred lives aged 20–64. Males, females and persons, for selected countries in 1990 and 2020

Ország	Férfiak	Nők	Mindkét nembeliek	Férfiak	Nők	Mindkét nembeliek
	százalékban					
	1990			2020		
Ausztrália	0,46	1,55	1,00	0,73	2,43	1,56
Franciaország	0,68	2,60	1,64	0,95	3,47	2,20
Németország	0,59	2,68	1,63	1,11	3,99	2,53
Izrael	0,57	1,26	0,91	0,52	1,46	0,98
Egyesült Királyság	0,69	2,64	1,67	0,86	3,10	1,96
Amerikai Egyesült Államok	0,59	2,03	1,32	0,82	2,84	1,82

³ Az Egyesült Nemzetek 1990-es népességgelőrszámításának középső variánsa és a Walker szerinti (az I. ábrán bemutatott) ausztráliai hosszú távú ápolásban résztvevők arányai alapján számítva.

Könnyen belátható, hogy 1990-ben a gyorsabban öregedő európai népegekben ez az arány magas: a mindkét nembeli népességre számítva mindenütt meghaladja az 1,6-ot. Ha külön nézzük a nőket, az arányok még riasztóbbak (mind 2,6 fölött van). A nőkhöz viszonyítva a férfiak esetében az arány viszonylag kisebb. Az előreszámított öregedés az 1990 és 2020 időszak alatti hatása a 2. táblából mind a hat népesség esetében szintén kitűnik. A mindkét nembeli németek esetében a számított arány 2,53-ra nő. Franciaországban, Németországban és az Egyesült Királyságban a nők eltartási aránya az előreszámítás szerint meghaladja a 3,00-t.

5. A degenerálódás és kísérlet a hosszú távú gondozási igény alakulása modelljének kialakítására

Walker 1990-es cikkében az I. ábra információit használta az LTC-be való bekerülés korszpecifikus arányainak kiszámításához, feltételezve, hogy aki egyszer oda jutott, az hátralévő élete során ott is marad. Az arányok az idősebb korokban csaknem exponenciálisan nőnek, valószínű, hogy a halandóság gyakran a degenerálódásnak tulajdonítható növekedése miatt, de 90 év körül elvékonyodnak. Ezért a következő modellt próbálták felállítani. Az x éves korú ember, ha nem szorul tartós gondozásra vagy ebben az állapotban marad egy évet öregedve, vagy bekerül a gondozásba s ott öregszik egy évet, vagy meghal. Azok az x évesek, akik jelenleg gondozásban részesülnek, vagy bent maradnak ott egy évig, vagy meghalnak. Az élő személyek (gondozottak és gondozásban nem részesülők együtt) számának alakulását a halandósági tábla l_x oszlopa reprezentálja. Azokat az élő x éveseket, akik nem kapnak tartós gondozást egy monoton csökkenő továbbélési függvényvel reprezentálhatjuk $[(al)_x]$ számuk csökkenésének kétféle módját tartva lehetségesnek: halál vagy belépés a gondozottak közé. Az összes x -re vonatkozóan fennáll, hogy $(al)_x \leq l_x$. A gondozottak és a nem gondozottak egymáshoz viszonyított halandóságára vonatkozóan nem alakítunk ki hipotézist.

Az I. ábra arányai megfelelnek $1 - (al)_x/l_x$ kifejezéssel számított értékeknek. Mindkét nemre vonatkozóan az I. ábra aránya 65 éves korban tulajdonképpen nulla, úgy hogy megbízható közelítésnek tekinthetjük fel, hogy $(al)_{65} = l_{65}$. Ha a nőkre vonatkozó arányokat magasabb korokban összehasonlítjuk az 1985–87. évi ausztrál halandósági tábla l_x oszlopával, azt találjuk, hogy $(al)_{75}$ csaknem pontosan egyenlő l_{76} -tal, $(al)_{85}$ nagyon közel van l_{85} -höz és $(al)_{95}$ közel van l_{98} -hoz. Más szóval, nők esetében használhatjuk az

$$(al)_{65+x} = l_{65+1,10x} \quad (1)$$

egyenlőséget.

Hasonló eredményt kapunk a férfiak esetében is:

$$(al)_{65+x} = l_{65+1.04x} \quad (2)$$

A modell pontosságát a 3. tábla mutatja.

3. Hosszú távú gondozást igénylők 100 lakosra jutó száma, életkor szerint az I. ábrán bemutatottak, valamint a (2) és (3) modell egyenletei szerint
Number requiring long term care per hundred lives, by age, as reported in figure I and according to model equations (2) and (3)

Életkor (év)	65	70	75	80	85	90	95
Férfiak							
— a modell szerint	0	1	2	6	11	20	29
— az I. ábra szerint	0	1	2	5	10	22	36
Nők							
— a modell szerint	0	1	4	9	20	37	57
— az I. ábra szerint	0	1	3	8	19	37	59

Az (1) és (2) egyenletek lehetővé teszik, hogy számos fontos gondozási statisztikát közvetlenül is kiszámíthatunk a halandósági táblából. Egy 65 éves nő számára a nem gondozott állapotban várható élete megkapható az $e_{65}/1,10$ -ből, ami a női stacionér LTCDR arányhoz vezet.

$$\text{LTCDR} = (0,10/1,10) \{T_{65}/(T_{20} - T_{65})\}. \quad (3)$$

Világos, hogy a férfiak esetében is ehhez hasonló egyenlet használható.

6. A hosszú távú gondozás költségei

Jones (1990) szerint az ápoló otthonokban hosszú távú gondozásban részesülők gondozási költsége Ausztráliában az átlagkeresetnek mintegy 70%-a. Ezt a számot és az I. ábra gondozott arányait használva egyszerű dolog kiszámítani azt a konstans átlagkereset arányt, amit az egyénnek x éves korától nyugdíjazásáig fizetnie kellene, hogy öregségi hosszú távú gondozási juttatásban részesüljön. A befektetések tényleges megtérülése 0%, 2% és 4%-nak megfelelő jelenlegi százalécai alapján számított hozzájárulások értékeit a 4. tábla tartalmazza az $x = 20, 30, 40, 50$ és 60 éves

életkorokra vonatkozóan. A nők hozzájárulása minden életkor esetében mintegy háromszorosa a férfiakénak.

4. A hosszú távú gondozás biztosításához való 65 éves korig számított hozzájárulás évi aránya az átlagkereset százalékában, az 1986. évi ausztrál halandósági tábla, az LTC-re rászoruló népesség Walker (1991) szerinti százaléka, valamint a beruházások megtérülése 0%, 2%, és 4%-os reális aránya alapján számítva⁴

Annual rates of contribution (to age 65) for LTC insurance, as a percentage of average income, based on Australian Life Table 1986, percentages of population requiring LTC as presented by Walker (1991), and 0%, 2% and 4% real rates of investment return

Életkor a belépéskor (Év)	Férfiak			Nők			Mindkét nembeliek		
	0%	2%	4%	0%	2%	4%	0%	2%	4%
20	0.78	0.33	0.14	2.60	1.05	0.41	1.67	0.69	0.27
30	1.01	0.48	0.23	3.38	1.53	0.69	2.16	0.99	0.46
40	1.44	0.77	0.42	4.84	2.46	1.26	3.09	1.59	0.83
50	2.49	1.48	0.91	8.47	4.81	2.79	5.35	3.07	1.81
60	7.93	5.27	3.60	24.46	15.38	9.94	16.09	10.26	6.73

⁴ Feltételeztük, hogy az LTC költség az átlagjövedelem 70%-a, a kiadások a hozzájárulás 3%-át teszik ki, és a juttatáshoz 3%-ot kell hozzáadni.

Bár a 4. tábla számai ausztrál adatok alapján jöttek létre, a számított részesedési arányok nagyságrendileg helyesek a többi kiválasztott népességre vonatkozóan is. Érdekes módon ezért a 20 éves korban belépők 1,67%-os hozzájárulása egyenlő azzal az aránnyal, amit a teljes közösségnek kellene fizetni stacionér állapotban a nyugdíjbiztosítás naptári időszakai (felosztó-kiróví) rendszerében, szinte pontosan azonos azzal a számmal, amit a német szervek 1996-ra vonatkozóan határoztak meg. Amikor azonban ezt az észrevételt tesszük, gondolnunk kell arra is, hogy a német séma a hosszú távú gondozásra vonatkozó igényeknek sokkal szélesebb körét jelenti (ezért sokkal több ember tartozik bele), ez a juttatás azonban korlátozott, és hozzá kell tenni a beteg öregségi nyugdíjából, hogy fedezni lehessen a gondozó otthon teljes költségét (Schneidawind, 1994).

A beruházások megtérülésének hatása figyelemre méltó és könnyen megérthető, ha arra gondolunk, hogy a hozzájárulások közel a belépési kor közepétől a juttatás időszakának a közepéig, a 85 éves kor körüli életkorig akkumulálódnak.

7. *Képezzünk finanszírozási alapot, vagy ne képezzünk?*

Hogyan alakítsuk ki az LTC finanszírozását?

Az egyik megközelítés szerint be kell vezetni a kötelező biztosítás naptári időszaki (felosztó-kiróvó) sémáját, amiben a gondozás várható teljes költségét minden naptári évben elosztják azok között, akik képesek a hozzájárulásra. Ha ezt a módot fogadjuk el, és a költséget az összes 20–64 éves személy jövedelme arányában osztjuk el, akkor a költségekhez mindenki jövedelmének 1,67%-ával járul hozzá, ami azt jelenti, hogy a népesség elérte a stacionér állapotot (4. tábla). Az egyéni befizetőnek azonban vállalnia kell azt a demográfiai veszélyt, hogy jelentős változás következik be a népesség korösszetételében, és minden generáció pénzügyileg a következő generációtól fog függeni.

Ugyanezt a módszert egy többféle készpénz alapból álló naptári időszaki (felosztó-kiróvó) szisztéma formájában is el lehet fogadni, feltéve, hogy létezik egy olyan mechanizmus, mely az alapok közötti befizetéseket a tagok között kor, nem és jövedelem szerinti megoszlás tekintetében fennálló eltérésekhez tudja igazítani. A generációk közötti problémák, természetesen továbbra is fennmaradnak.

A fenti formának alternatívája egy teljes "tőkefedezeti" séma, amelyben minden generáció teljes munkában töltött élete során hozzájárul a saját LTC juttatásainak finanszírozásához. Ennek a módszernek számos előnye van, elsősorban az a tény, hogy a résztvevők nem viselik a demográfiai rizikót. Mivel jelentős pénz alapot hoztak létre, a befizetések akkumulálódnak a munkában töltött élet folyamán, és a nyugdíjas évek elején, a beruházások megtérülése, haszna fontos szerepet játszik. Ha egy ilyen módszer kötelező és mind a nők, mind a férfiak jövedelmüknek ugyanakkora százalékát fizetik be, a 4. táblából láthatjuk például, hogy csak egy évi 2%-os megtérüléssel számítva is, egy személy 20 éves korától a 65 éves nyugdíjba vonulásáig jövedelmének csak 0,98%-át kell befizesse. A kötelező jelleg lényeges, mert egy önkéntes rendszerben a 0,98%-os hozzájárulási arány csak a nők számára lenne vonzó, és csak nőkből álló biztosítottak esetén az arány nem lenne elégséges. Szükséges lenne előre rendezni a befizetéseket olyan alapok között, amelyek a kor/nem/jövedelem egyenlőtlenségeihez igazodnak, ha ilyen tőkefedezeti sémát vezetnének be többirányú befektetési alapok alkalmazásával.

A tőkefedezeti módszer nehézsége abban van, hogy minden kohorsz megtakarít a saját LTC juttatásaira, és eleinte, amikor egy ilyen rendszert bevezetnek, a népesség némely tagja csak viszonylag kevés éven át tudja befizetni a hozzájárulását, más tagjai pedig már nyugdíjasok. Jelentősek viszont azoknak a megtakarításai, akik egész munkás életük során járulnak hozzá ehhez a rendszerhez. A 40 évesen belépők esetében egy olyan tőkefe-

dezeti rendszerben, amely csak évi 2%-os hasznot hoz, a beruházások megtérülése meghaladja azt, amit a naptári időszaki (felosztó-kiróvó) befizetési rendszertől el lehet várni. Egy ilyen kötelező módszer bevezetése utáni első években ezért mindazokat a 40 évesnél fiatalabb személyeket, mondjuk, ugyanolyan hozzájárulási százalékkal lehetne megterhelni, ami alig magasabb mint a 40 éves korban belépő felosztó-kiróvó rendszerbelieké, a 40 éven felülieket pedig valamivel magasabb hozzájárulással lehetne terhelni. A fiatalabb generációk hozzájárulási többletét figyelembe véve az államháztartástól igénylendő összeg ahhoz, hogy a hozzájárulások hiányzó részét, illetve a már nyugdíjasok költségeit pótolják, relatíve kicsi lenne, különösen, ha a kezdeti deficitet több évtizeden át kellene finanszírozni.

A kötelező hosszú távú gondozási (állami vagy magán) biztosítás alternatívája az önkéntes biztosítás, amit egyéni aláírás alapján kötnek, és ennek eredményeként a hozzájárulási százalékok (a jövedelem százalékában) eltérőek a belépési kor, a nem és a jövedelem szerint (a 4. tábla sorai alapján). Marketing céllal házaspároknak unisex arányokat lehet ajánlani.

8. Az önkéntes magán biztosítás költségei

Míg — úgy látszik — sok országban a hosszú távú gondozási biztosítást (magán vagy állami) kötelező biztosítási rendszerben igyekeznek megszervezni, másutt az önkéntes magán biztosítás fogja a fő szerepet játszani. Néhány olyan kérdés (nem mind), ami az önkéntes biztosítással kapcsolatban felmerül érvényes a kötelező szituációban is.

A hosszú távú gondozás biztosíthatósága. Egy gondozási szolgáltatás kidolgozásánál a biztosítónak meg kell állapítania, hogy vajon a felmerülő pénzügyi kockázatok biztosíthatók-e. Néhány kérdés, amivel ebben az értelemben foglalkozni kell, a következő:

- a) A biztosítási kötvényt úgy kell kialakítani, hogy értelmezni lehessen, hogy mit kell nyújtania mind a jelenben, mind a jövőben, és csak azokra a juttatásokra vonatkozzon, amit a biztosító nyújtani szándékozik.
- b) Még, ha a nyújtandó juttatásokkal kapcsolatban nincsenek is értelmezési problémák, lehet, hogy nem állnak rendelkezésre statisztikailag megbízható adatok ahhoz, hogy a biztosítási díjat meg lehessen határozni.

Az (a) és (b) pont értelmében számos probléma merülhet fel: növekvő időtartam; a családi kapcsolatok gyengülése, aminek következtében lehet, hogy megnő az igény a gondozás iránt; a gondozói eszközök nagyobb kínálata, ami az igényeket növeli; a hosszú távú gondozást a biztosítás szorgalmazhatja; a kötvény szövegének liberális magyarázata; az orvos

hozzaállása; az egészségügyi kiadások inflálódása, ami együtt nő a megélhetési költségek normális növekedésével; az általános népesedési adatok kevésbé vonatkoznak az önkéntesen biztosító népességre; valamint a kormányzat befolyása.

Ezek közül a problémák közül számos esetben nem szabad elfelejteni, hogy egy ilyen biztosítási szerződés valóban igen hosszú időre szóló szerződés, általában sokkal hosszabb időre szól mint egy nyugdíjazási terv, és valóban sok évvel azelőtt történik, mielőtt a magán biztosító a gondozási biztosításból nyereséget várhatna, vagy egyáltalában felmérhetné, hogy az üzlet, amit megkötött, jövedelmező-e!

A biztosított esemény meghatározása. A biztosított esemény megfogalmazásának két fő módja van. Az egyik a cselekvőképtelenségen alapul, amin belül a mindennapi életvitel tevékenységeinek egy csoportja (pl. az ágyba való lefekvés és a felkelés, az öltözködés, az otthonban való mozgás, a fürdés, az evés és az ivás, a toalett használata, a járás), és a juttatás kifizetendő, ha a biztosított ezek közül bizonyos számút nem tud teljesíteni. A másik közelítés a szolgáltatásokon alapszik (a költségek megtérítése), és az orvos által előírt szükséges szolgáltatásoktól függ, ami a biztosításba vont igények (követelések) felmerülésével jár együtt.

Vegyes kérdések. Vannak különféle más témák is, melyeket meg kell fontolnia a biztosítónak, hogy önként bevonja-e a biztosításba. Ezek közé tartozik a kizárást eredményező szelekció a biztosítási javaslatba való bevonás vagy elhagyás esetén, a befizetések és juttatások az inflációhoz való viszonyítási indexének megválasztása, valamint a biztosító kockázatának kontrollját jelentő védekezés.

9. Az igény kielégítése: az Amerikai Egyesült Államokban és Németországban tapasztalható fejlődés

Amerikai Egyesült Államok

Átfogó állami jóléti rendszer, valamint az összegek szigorú korlátozása hiányában a magán orvosi biztosítás fog fizetni az LTC vonatkozásában, az igény a magán jellegű LTC biztosítás iránt világos, ami azért nem meglepő, mert itt található a legfejlettebb LTC biztosítási piac. Viszont itt kevesebb mint 3 millió biztosítási kötvény volt hatályban 1992 végén. E szolgáltatások lassú elfogadása úgy tűnik, két tényezőnek tulajdonítható; egyik az a téves felfogás, hogy ha hosszú távú gondozásra van szükség, azt kielégítheti az orvosi ápolásra vonatkozó biztosítás; a másik, hogy az első ilyen szolgálta-

tások rendkívül korlátozottak voltak és nem igazán elégtették ki az igényeket.

Németország

Németország szöges ellentéte az Egyesült Államoknak, mivel *Bismarkig* visszavezethető társadalombiztosítási rendszere van. Úgy tűnik, a vitát az 1980-as évek elején a népesség drámai öregedése indította el. Akkor a helyi hatóságokat, amelyek a szociális jóléti ellátást szolgáltatták, súlyosan érintette a kérdés, mert a betegek nyugdíjból/jóléti juttatásokból álló jövedelmét nem lehetett annyira túlterhelni, hogy fedezze az LTC magas költségeit. A hiányt egyre gyakrabban kellett az állami jóléti forrásokból kielégíteni, mivel a családtagok saját kötelezettségei miatt nem voltak képesek fizetni.

Bevezették a magán jellegű LTC biztosítási szolgáltatásokat, de ezek különböző okokból nem voltak kapósak. Ilyen okok a következők, melyek természetesen nemcsak Németországra jellemzők: sok ember, talán a legtöbb ember szereti azt hinni, hogy neki sohasem lesz szüksége hosszú távú gondozásra; a nagy többség azt hiszi, hogy ha ennek szükségessége felmerülne, gondoskodni fog róla a családja; nagyon keveseknek volt fogalma arról, hogy mennyibe kerül az LTC finanszírozása; és az a tévhit, hogy valaki más, a kormány, vagy az egészségbiztosítás állni fogja a költségeket.

Közben országos szinten folytatódott a politikai vita melynek során különféle alternatív finanszírozási megoldásokat javasoltak:

- a) a hosszú távú gondozást finanszírozzák az adókból;
- b) adózási kedvezményekkel szabadon választható módon;
- c) magán jellegű hosszú távú gondozási biztosítási adókedvezményekkel.

Végül is egy dolog volt, amiben a vitatkozó felek megegyeztek, az tudniillik, hogy a megoldást csak kötelező biztosítási rendszer keretében lehet megoldani.

A kötelező tőkefedezeti magán biztosítás javaslói azt hangsúlyozzák, hogy az ő módszerük a generációk közötti kapcsolatok vonatkozásában a legbecsületesebb. Arra az érvre, hogy egy tőkefedezeti rendszer (akár magán, akár állami biztosítás formájában) nem gondoskodna azokról, akik ma már túl öregek ahhoz, hogy hozzájárulást fizessenek, vagy csak rövid időre lesznek arra képesek, azzal válaszoltak, hogy javasolható egy időszakos, relatíve alacsony díjakkal növelt nagyobb befizetés az átmeneti időszakban, a korábban, a 7. pontban leírtak szerint.

Az naptári időszaki (felosztó-kiróvó) fizetési rendszert már a másik német biztosítási rendszerben is alkalmazták, a kormányzat végül elhatározta, hogy ugyanazt a finanszírozási rendszert vezeti be az LTC-re is,

azzal, hogy a következményként adódó generációk (és nemek) közötti problémákat különféle módosításokkal oldják meg. A gyorsan öregedő népességek demográfiai nyomása egyre növekvő megterhelést rak a társadalombiztosítási rendszerre, és egy bizonyos vélemény szerint, az egész rendszernek az összeomlása többé-kevésbé előre programozható (*Schneidawind*, 1994).

Az LTC biztosítására 1995-ben megállapított díj a jövedelem 1%-a, ami 1996-ra 1,7 százalékra emelkedik. Ez a forma sok német számára kétlépcsős (beleértve a közalkalmazottakat és az önállókat) és maguknak kell a fedezetet előteremteniük. A magán biztosítók arra kérik, hogy ez utóbbi csoportnak az állammal azonos feltételeket ajánljanak fel. Ha ezt teszik, kénytelenek elhanyagolni a magán biztosítás olyan alapelveit, mint a kockázat kiválasztása, és a megfelelő kockázati számítások elvégzése. Felmerül a biztosítást kötők közötti kor/nem/jövedelem szerinti eltérések kérdése is.

10. Következtetések

Minden nyugati kormány számára jelentős probléma, hogy gyorsan öregedő népességüket megfelelő hosszú távú gondozási biztosítással lássa el. A költségek óriásiak, és eddig csak egy ország, Németország próbálkozott azzal, hogy megbírkózzon a finanszírozás problémáival, de a német rendszer is tele van problémákkal, nem kis részben generációk közöttiekkel. A 2. tábla adatai arra utalnak, hogy az 1996-ra megállapított 1,7%-os hozzájárulást 2020-ra közel 2,6%-ra kell emelni.

Terjedelmi okokból ebből a cikkből sok fontos részletet ki kellett hagyni. Tervezzük egy teljesebb és átfogóbb dolgozat megírását is.

Köszönetnyilvánítás

Nagyon szeretném megköszönni azoknak a kollégáknak a segítségét, akik az alábbi biztosító társaságoknál dolgoznak és rendelkezésemre bocsátották a hosszú távú gondozás alakulására vonatkozó részletes adatokat az egyes országokra vonatkozóan: Australian RE, Mercantil and General, Munich RE és Swiss RE. Szeretném megköszönni *Walker Brent*nek is, hogy az ausztrál adatok felhasználásában és megvitatásában segítségemre volt.

IRODALOM

- Andres, H.-J.* (1994): Cover of the Long Term Care Risk. (A hosszú távú gondozás kockázatának fedezése.) Münchener Rückversicherung, München, June 1994.
- Jones, K.* (1990): The nursing homes perspective. Paper presented to the Australian Reinsurance seminar "A caring future". (Az ápoló otthonok kilátásai. "A gondoskodó jövő" c. ausztrál biztosítási szemináriumon tartott előadás.)
- Munich Reinsurance Company (1990): Long Term Care Insurance. (Hosszú távú biztosítás.) Munich Reinsurance Company, United Kingdom Life Branch.
- Münchener Rückversicherung (1994): Long Term Care Insurance in Germany. (Hosszú távú gondozási biztosítás Németországban.) Münchener Rückversicherung, München, May 1994.
- Schneidawind, D.* (1994): The German government approach — Progress of policy initiative. (A német kormány módszere — A politikai kezdeményezés alakulása.) Münchener Rückversicherung, München, October 1994.
- Swiss Reinsurance Company Life Department (1989): Long Term Care Insurance. (Hosszú távú gondozási biztosítás.) Swiss Reinsurance Company, Zurich, Switzerland.
- United Nations (1991): Population Studies Number 122: The Sex and Age Distribution of Population (1990 revision). (A népesség nem és kor szerinti összetétele /1990. évi változat/) United Nations, New York.
- Walker, B.W.* (1990): Geronth Insurance. Transactions of The Institute of Actuaries of Australia. (Gerontológiai biztosítások. Az Ausztrál Biztosítási Matematikusok Intézetének jelentései.) 1990, 326—388.

Tárgyszavak:

Népességstruktúra
Társadalombiztosítás

LONG TERM CARE:
DEMOGRAPHIC AND INSURANCE PERSPECTIVES

Summary

The likely needs for long term care over the next thirty years in six selected populations are examined as well as the implications in terms of cost. Alternative methods for financing the considerable costs of this care are discussed.

AZ IDŐSKORÚAK CSALÁDI HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSA NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN¹

KLINGER ANDRÁS

Az időskorúak családi helyzetének tanulmányozása az elmúlt években egyre inkább az érdeklődés előterébe került. Mindig is fontos kutatási területe volt a szociális gerontológiának és a demográfiának annak a feltárása, hogy milyen körülmények között élnek az idősebb felnőttek. De a múltban a demográfiai és szociális körülmények kevesebb változatosságot tettek lehetővé számukra családi helyzetük megválasztására.

Az utóbbi évtizedek fejlődése erősen megváltoztatta az időskorúak családi körülményeit is. Ezek közül a legjelentősebbek, amelyek az európai régió legtöbb országában erősen befolyásolták az időskorúak életkörülményeit a következők:

1. Megnövekedett az élettartam, de a férfiak korábbi halandósága miatt változatlanul nagy a különbség a férfiak és nők életkilátásai között. Ezért a meghosszabbodott idős életciklusban még nagyobb túlsúlyt képviselnek a nők, akik özvegyiségre jutva tovább élnek egyedül, mint a múltban.
2. A termékenység fokozatos csökkenése a legtöbb európai országban azzal jár, hogy a mai időskorúak sokkal kevesebb utóddal rendelkeznek, mint elődeik. Ezzel egyidejűleg az időskorúak leánygyermekai — akik régebben a szülők gondozását családon belül el tudták látni — egyre nagyobb arányban tevékenykednek otthonukon kívüli kereső foglalkozásban, ami nem teszi lehetővé időskorú felmenőik gondozását.
3. A jelentős területi mobilitás sok országban azt eredményezi, hogy kisebb arányban laknak azonos településen az időskorúak és fiatalabb családtagjaik. Ez a tény a különlakó családtagoknak az időskorúak gondozásában való részvételét egyre ritkábban teszi lehetővé.
4. A lakásviszonyok javulása és mind az időskorúak, mind a fiatalabb családtagok individualista felfogásának növekedése — ami az

¹A III. Európai Gerontológiai Kongresszus (III European Congress of Gerontology 114. ülésén ("Trends in Living Arrangement of Older Adults: a Cross National Perspective c. Invited Symposiumon) 1995. szeptember 1-én elhangzott elnöki megnyitó.

önálló élethez való ragaszkodást fokozza mindkét generációban — csökkenő mértékben hozza létre az idősök és fiatalok együttlakását, még az egyedül maradt felmenők esetében is.

5. A megnövekedett élettartam nem jár együtt az egészséges évek számának növekedésével. Ezért főleg a nem családdal együtt élők között az egészségügyi és szociális ellátás igénye abszolút és relatív mértékben erősen növeli a kollektív — egészségügyi és szociális — ellátás igényét.
6. Sok európai országban az időskorúak hosszú ideig növekvő intézeti ellátási lehetőségei — főleg anyagi okokból — az utóbbi években fokozatosan csökkenő elhelyezést biztosít számukra. Ezzel egyidejűleg növekszenek az otthoni elhelyezést biztosító társadalmi ellátási formák (gondozási lehetőségek), amelyeket újabban általában kedvezőbbnek tartanak mind a társadalom, mind pedig az időskorúak számára.

Mindezek a körülmények a társadalom döntéshozói számára is megfontolandónak tartják annak az új társadalompolitikának a kialakítását, amelyek az időskorúak családi helyzetének megváltozásából következnek. Az alapvető kérdés az, hogy megfelelő társadalompolitikai — társadalombiztosítási — egészségpolitikai intézkedések milyen irányú változásokat kívánjanak elérni. Az adott országok helyzetének (pénzügyi és szociális lehetőségeinek, tradícióinak) figyelembevételével többféle alternatíva lehetséges. Ezek közül megemlíthetőnek látszanak az alábbiak:

- a) Csak az egészségi okokból intézetbe elhelyezendő öregkorúak részére tartsanak fenn társadalmi (az állam vagy a helyi közösségek által finanszírozott) intézményeket, a nem beteg időskorú intézeti elhelyezését kereskedelmi jellegű (non profit önfinanszírozó alapon) lehet megszervezni (nem az állam vagy a társadalombiztosítás, hanem főleg a helyi közösségek, egyházak, önkéntes biztosító pénztárak stb. szervezésében).
- b) Az intézmények helyett nagyobb lehetőséget kell biztosítani az otthon lakó, de gondozásra-szükségre szoruló — döntően egyedülélő — időskorúak ellátására. Ehhez több állami és helyi önkormányzati anyagi eszközt (esetleg különálló biztosítási formát) kell biztosítani és a megfelelő számú szakképzett gondozót kiképezni és alkalmazni.
- c) Érdekeltté kell tenni a családtagokat az időskorú családtagjaik gondozásában, akár saját otthonukban, akár pedig az időskorú családtag önálló lakásában. Ehhez anyagi és esetleg munkahelytől való eltávozási (táppényszerű) támogatást rájuk is ki kell terjeszteni.
- d) Ahol erre szükség van bizonyos lakás- vagy örökösödési jogszabályok módosításával a lehetőség szerint növelni kell azt a

lehetőséget — a szükséges közösségi anyagi segítséggel is —, hogy a nagyon idős, egyedül maradt, rossz egészségi állapotú és mozgásában korlátozott időszerű személy élete utolsó szakaszában összeköltözhessen gyermeke családjával, amennyiben utódai gondozását vállalni tudják.

Mindezek előrebocsátása után szeretnénk összefoglalóan bemutatni, hogy mi jellemzi az 1990-es évek elején az Európában élő időszerűakat családi körülményeik tekintetében. Elemzésünkben az ENSZ hivatalos — általában nemzeti népszámlálásokon alapuló — adatait használtuk fel és az esetleges hiányzó információkat — régebbi források alapján — becslésekkel pótoltuk. Európán és az azon belüli négy régió is az ENSZ hagyományos definícióit használjuk (nem értve bele a volt Szovjetunió adatait).

Általában kevés összehasonlítható információ áll rendelkezésre az időszerűak családi helyzetének részletesebb leírására az európai országok egészére nézve, de a rendelkezésre álló gyér makro információ segítségével is lehetőség nyílik egy átfogó kép felvázolására.

Általánosságban azt modhatjuk, hogy az idős felnőttek családi helyzetük tekintetében alapvetően négy nagy csoportra bonthatók:

1. olyan időszerűak, akik még változatlanul családmagban élnek, vagyis alapvetően házaspárok, akik együttélnék házastársukkal, vagy kisebb arányban olyanok, akik oly módon tagjai a családmagnak, hogy egy-szülő családban apaként vagy anyaként élnek együtt gyermekükkel,
2. olyan időszerűak, akiknek már meghalt házastársuk (vagy soha sem éltek párkapcsolatban) és együtt élnek gyermekeik vagy más rokonaik családjával,
3. olyan időszerűak, akik teljesen egyedül élnek, akár azért mert megözvegyültek vagy elváltak és nem kötöttek újabb házasságot és gyermekeikkel (más rokonaikkal sem élnek együtt), akár mert soha sem volt párkapcsolatuk,
4. olyan időszerűak, akik akár egészségi állapotuk miatt, akár saját elhatározásukból tartósan intézeti körülmények között élnek.

Természetesen — már az eltérő élettartamuk miatt is — külön kell foglalkoznunk a két nem eltérő családi helyzetével és minden esetben megkülönböztetést kell tennünk az idős felnőttek eltérő korú tagjainak helyzetére vonatkozóan. Ui. a kor előrehaladtával nem csupán a demográfiai helyzet változik, hanem a különböző családi viszonyban élők ellátási igényei is erősen növekednek.

A legáltalánosabb képet az időszerűak családi állapotára vonatkozóan tudunk megrajzolni. Ez önmagában csak egy jogi helyzetet látszik bemutatni, de mégis alapvető meghatározója a családi viszonyoknak. Ez leginkább a házassági állapotúakra vonatkoztatható. Hiszen, az aki 60 éves kora

után is még házas (vagyis együtt él házastársával), legkevesbé szorul ellátásra, illetve általában gondozását házastársa tudja elvégezni. Az igazi családi viszonyokat erősen befolyásoló probléma azoknál jelentkezik, akik özvegyek, vagyis házastársuk meghalt és nem kötöttek újabb házasságot és emiatt legtöbbször egyedül maradtak — mert gyermekeik már önálló családot alapítottak — és gyakran külön háztartásban élnek. Hasonló a helyzet az elváltak esetében is, de ezek aránya a legtöbb európai országban még elenyésző. Ugyancsak az országok zömében aránylag kevés azok aránya, akik sohasem kötöttek házasságot és ezért idős korukban is nőtlenek/hajadonok (single), de ezek is növelik a családi elhelyezésre szorulókat vagy az egyedülmaradtak arányát.

Az 1990-as évek elejére vonatkozóan az európai országok egészére nézve végzett — részben becslésen alapuló — számítás szerint a 60 éves és idősebb férfiaknak még 78%-a házas. A nőknél a még házasságban élők aránya — az eltérő élettartamuk miatt — jóval alacsonyabb: csak 43%-os. Ezzel szemben, amíg az időskorú férfiaknak csak 14%-a özvegy, addig az ilyen korú nőknek már 46%-a tartozik az özvegyek közé.

Az utóbbi 30 évben — 1960 és 1990 között — nem következett be jelentős változás az időskorúak családi állapot szerinti megoszlásában. Mindkét nemnél kismértékben nőtt a házások aránya (a férfiaknál csak 1%-kal, a nőknél 3%-kal) és ezzel egyidejűleg csökkent az özvegyeké (3, ill. 1%-kal). Mindkét nemnél találunk már elváltakat — 2%-ban — és a nőknél visszaesett a hajadonok aránya (12%-ról 9%-ra).

Ha Európa négy földrajzi régiója különbségeit nézzük, akkor a férfiak esetében nem találunk jelentősebb szóródásokat. Az eltérő házassági szokások mutatkoznak inkább és ez okozza, hogy Észak-Európában már az időskorúaknál is megmutatkozik a házasságon kívüli együttélés hatása és ezért ott már 9% a nőtlenek aránya, de Kelet-Európában ennek csak egyharmada — 3% —, a másik két régióban 6%. Ugyanez a különbség látszik a házások arányában is: ez Észak-Európában 72, a másik három régióban 78—80%. Az özvegy férfiak aránya alig mutat variációt: 13—15% között mozog. 1960-hoz képest a házások aránya Délen és Nyugaton nőtt, Északon változatlan maradt, Keleten kissé csökkent. Az özvegyek aránya mind a négy régióban az időskorú férfiak között visszaesett.

Más a helyzet a nőknél. Itt már jóval nagyobbak a különbségek. Ez is összefügg az eltérő házassági szokásokkal, így a hajadonok arányában itt is megmutatkozik a különbség (Dél: 12, Észak-Nyugat 9, Kelet 5%). De már nem látszik ez a tendencia a házások esetében — mert ezt a halandósági nemi különbségek is befolyásolják —, a szóródás 41 és 44% között van. Nagyobbak a különbségek az özvegyek arányában az időskorú női népességben. Ezt főleg a II. világháborús, illetve az utóbbi években fokozódó férfi többlethalandóság okozza. Így Kelet-Európában a 60 éves és idősebb nők

49, Nyugat-Európában 47%-a már elvesztette férjét, de a másik két régióban csak 42—44%-uk özvegy. 1960 és 1990 között három régióban nőtt a házások aránya — legjelentősebben Kelet-Európában (38%-ról 43%-ra), Nyugaton változatlan maradt. Az özvegyek aránya Kelet- és Dél-Európában jelentősen visszaesett, Északon és Nyugaton viszont emelkedett.

Országok között már sokkal nagyobbak a különbségek. A férfiak esetében a házasságkötőkorúak aránya 85 (Görögország) és 62% (Írország) között szóródik. Az özvegyeké pedig 17 (Belgium, Bulgária, volt NDK, volt Jugoszlávia) és 10—11% között (Görögország, Svájc). A nőknél még nagyobbak a szóródások: van ország, ahol az időskorú nőknek csak 34—35 (volt Szovjetunió, Albánia) vagy 36—38%-a (Ausztria, Finnország, volt NDK, NSZK, Magyarország, Írország) házasságban, de van olyan is, ahol 62%-uk (Bulgária). Az özvegy nők aránya a legmagasabb Albániában (60%) és a volt Szovjetunióban (55%), de magas még Magyarországon, a volt Csehszlovákiában, a volt NDK-ban, Lengyelországban, a volt Jugoszláviában (50—52%). Mindezt a magyarányú II. világháborús férfi veszteség, illetve a növekvő férfi többlethalandóság eredményezte. Ezzel szemben csak 38—40% az özvegy nők aránya Svédországban, Svájcban, Portugáliában és Norvégiában.

Természetesen a kor változásával a családi állapot megoszlások erősen módosulnak. A házások aránya fokozatosan visszaesik és az özvegyeké egyre növekszik. A férfiaknál kevésbé szembetűnő ez a tendencia. A házások aránya alig esik vissza — európai átlagot nézve — 60 és 74 év között csak 85%-ról megy le 80%-ra, sőt még a 75 évesek és idősebbek között is elég jelentősen élnek házasságban (64%). Ezért a férfiak között 60 és 69 év között alig találunk özvegyet (6%) és a 70—74 éveseknek is csak 13 és az ennél idősebbek 29%-a özvegy családi állapotú.

A nőknél egész más a helyzet. Az európai öregkorú nők között fokozatosan visszaesik a házások aránya a 60—65 évesek között relatíve 17%-kal, a 70—74 évesek között 28%-kal, a 75 évesek és idősebbek körében 54%-kal kevesebb házasság van, mint a náluk fiatalabb korcsoportban. Így 60—64 éves kortól 70—74 éves korig 65%-ról 39%-ra csökken a házások aránya és az ennél idősebbeknél már csak 18%-os. Ezzel egyidejűleg növekszik az özvegyen maradt nők aránya: ez még 27% 70 év alatt, de a 70—74 évesek közel fele, az ennél idősebbek kétharmada özvegy.

A területi differenciák megmutatkoznak az időskorú népesség korcsoportjaiban is, különösen számottevő módon a nők körében. A legszembetűnőbb különbségeket az özvegy nők arányában találunk. A 70—74 évesek között Kelet-Európában már 55%-uk özvegy, de Északon csak 42, a másik két régióban 47—49%-uk. A legidősebb korcsoportban ez a különbség hasonló (75% a 83%-kal, ill. a 66—69%-kal szemben). Országok között e különbségek még nagyobbak. A 75 éves és idősebb nők között az özvegyek

résaránya a volt Szovjetunióban a legmagasabb (jóval 80% feletti), de magas még Magyarországon (79%), Lengyelországban és Romániában és a volt Csehszlovákiában (74–75%). Ezzel szemben csak 57% Svájcban és 60% Norvégiában és Svédországban.

Jobban megmutatkozik ez az eltérő folyamat, ha az ún. özvegyülési indexet (widowhood indices) számítjuk ki. Ez alatt azt értjük, hogy hány özvegy jut 100 házásra. Ez az arány általánosságban az öregkorú férfiak egészét nézve 18, a nőknél viszont már 107 (vagyis több özvegy van Európában közöttük, mint házass). 1960 óta a 100 házásra jutó özvegyek száma mindkét nemnél visszaesett (a férfiaknál 18, a nőknél 9%-kal).

Régióként nézve a férfiak indexeiben alig találunk különbséget: 17 és 19 között mozognak. 1960 és 1990 között Kelet-Európában változott legkevésbé ez a mutató (csak 5%-kal lett kevesebb), a másik három régióban jóval nagyobb a visszaesés (21–25%-os). A nőknél már sokkal nagyobbak a különbségek. Kelet- és Nyugat-Európában 100 házass nőre 114–115 özvegy jut, de Északon csak 95, Délen pedig 100. A maximum (Nyugat) és a minimum (Észak) között több, mint egyötödnyi a különbség. 1960 óta Keleten és Délen csökkent legnagyobb mértékben a női özvegyülési index (20, ill. 17%-kal), Északon lényegében változatlan maradt, Nyugaton 7%-kal növekedett.

Kor szerint nézve az özvegyülési indexet, a férfiaknál 75 éves kor alatt alig mutat jelentős értéket. Európa átlagában 6-ról 16-ra növekszik 60–64 és 70–74 éves kor között, de a 75 éves és idősebbek körében már 45-öt ér el. Regionális különbségek is alig mutatkoznak a fiatalabb öregkorúaknál, de a 75 éves és idősebbek között Kelet-Európában már 50 özvegy jut 100 ugyanilyen korú házásra, de Nyugat-Európában 44, a másik két régióban 46–48. De így is a maximum és a minimum különbsége csak 14%-os.

A nőknél természetesen egész más a helyzet. Európa átlagában a 60–64 évesek 35-ös özvegyülési indexe a következő korcsoportra már 63-ra nő (80%-kal), majd a 70–74 éveseknél már 123 (itt már 95%-os az emelkedés az előző korcsoporthoz képest), a legidősebb korcsoportban pedig már 378 özvegy jut 100 házásra (vagyis háromszor annyi, mint az előző korcsoportban). Itt a regionális differenciák is sokkal számottevőbbek. Minden korcsoportban Kelet-Európa országainak mutatói a legmagasabbak és Észak-Európáé a legalacsonyabbak (a különbségek viszont a kor előrehaladtával nem változnak, általában kétharmados, ez a többlet). Legszenbetűnőbb a 75 éves és idősebb korcsoportban az özvegyülési arány különbsége: ez Kelet-Európában 440, Nyugaton 380, Délen 310, Északon 270 körül van.

A családi állapot mellett igen érdekes információkat tartalmaznának az időskorúak háztartási állására vonatkozó adatok. Ezek összehasonlítható módon csak nagyon kevés európai országra vonatkozóan állnak csak rendelkezésre.

kezésre. Két olyan adatcsoport van, amit fel tudunk használni az időskorú felnőttek helyzetének általánosabb bemutatására: az egyik az egyedülállók, a másik az intézeti háztartásban élők aránya.

Különösen az egyedülélőkre vonatkozó adatok bemutatásának van nagy jelentősége az időskorúak esetében. A kor előrehaladtával ui. — mint láttuk — növekszik a megözvegyültek aránya — különösen a nőknél — és közülük sokan egyre nagyobb arányban nagyrészt egyedül maradnak és csökkenő mértékben laknak együtt lemenőkkel vagy más rokonaikkal és külön háztartásban élnek. Szociális és egészségügyi ellátásuk, gondozásuk különösen a magasabb életkorokban sok gondot okoz. Ez az a jelenség, ami az időskorúak családi helyzetének tanulmányozásában a legnagyobb jelentőségű.

Európa átlagában 1990 körül a 60 éves és idősebb férfiaknak csak 13%-a, de az ilyen korú nők 33%-a élt egyedül. Regionálisan ezek az arányok — főleg az eltérő családi állapot szerinti megoszlások és az egyedül maradt időskorúaknak hozzátartozóik családjával való eltérő együttlakási arányok miatt — erősen különböznek (különösen a nők esetében). Az időskorú férfiak között a legtöbb egyedülélő Észak-Európában található (18%), a legkevesebb Délén (8%). A másik két régió középen áll (12–14%-kal). A nőknél Nyugat-Európában találjuk a legtöbb egyedülélőt (42%), de alig marad el ettől Észak-Európa (39%). Ezt követi Kelet (30%-kal) és a legkevesebben élnek egyedül Délén (20%). Ez azt is jelenti, hogy mindkét nemnél a minimális értékek mutató Dél-Európában fele annyian élnek egyedül, mint a maximális értéket mutató régiókban.

Az egyedüllét gyakorisága kor szerint erősen növekszik. A 75 éven aluli férfiaknak alig egytizede él egyedül, de az ennél idősebbek egyötöde. A nőknél még jobban növekszik a korrallal az egyedülélés. A 70 éven aluliak egynegyede, a 70–74 évesek kétötöde él egyedül, de a 75 éves és idősebbeknek már 45%-a. Régiók szerint vizsgálva, az általános tendenciák kor szerint is megmutatkoznak. Mindkét nemnél és minden korcsoportban Dél-Európa mutatója a legalacsonyabb és a férfiaknál minden esetben Észak-, a nőknél pedig Nyugat-Európa arányai a legmagasabbak. A különbségek a férfiaknál a 60–64 éves korban a legmagasabbak (majdnem háromszoros), az annál idősebbeknél alacsonyabbak, de számottevőek (70–90%-os). A nőknél a korrallal párhuzamosan növekszik az egyedülállók többlete Nyugaton Déllal szemben (40%-ról közel 90%-ra). A legtöbb egyedülállót mutató 75 éves és idősebb nők között Nyugat-Európában arányuk 56% és alig marad el tőlük Észak-Európában (54%), jóval alacsonyabb Kelet-Európában (37%) és a legkevesebb Délén (30%).

Országok szerint vizsgálva az egyedülélők arányát még nagyobbak a különbségek. A férfiak között ez az arány Spanyolországban a legalacsonyabb (6%), de alig magasabb Lengyelországban, Svájcban (10%) és Bulgáriában, Olaszországban (11%). De ugyanakkor 18–19% Dániában,

Svédországban és az Egyesült Királyságban. Hasonlóak a különbségek a — tényleges gondot jelenthető — legidősebb korcsoportban (a 75 évesek és idősebbek között). Itt az arányok szintén Spanyolország (8%) és az Egyesült Királyság (28%) között szóródnak. Viszonylag alacsony még az előfordulás Írországban és Lengyelországban (15–16%), magas Dániában, a volt NDK-ban, Svédországban (24–25%). A nőknél a határesetek csaknem azonosak csak a nagyságrendek különbözőek. Így a 17–19%-os spanyol, ír és olasz egyedülálló öregkorúval szemben 52%-uk él egyedül a volt NDK-ban, 46%-uk az NSZK-ban, de 40–41%-uk Ausztriában, a volt Csehszlovákiában, Dániában, az Egyesült Királyságban. A legidősebb korban is a megfelelő korú nők 20–23%-a egyedülálló Spanyolországban és Írországban, de több, mint 60%-uk Németország két részében és több, mint 50%-uk Franciaországban, Hollandiában, Svédországban és az Egyesült Királyságban.

Nincsenek összesíthető adataink az intézetben élő időskorúakra vonatkozóan. A rendelkezésre álló hiányos információk azt mutatják, hogy a 60 éves és idősebb népességből a férfiak között Európa országaiban 1 és 4%, a nők között 1 és 11% között van az intézetben élők aránya. A legmagasabb értékeket Svájc mutatja, ahol 1980-ban az időskorú férfiak 4, a nők 11%-a élt intézetben. Viszonylag magasak az arányok az Egyesült Királyságban és Dániában (4, ill. 7%), valamint Belgiumban és Norvégiában (3, ill. 5–6%). Legkevesebben Lengyelországban és Magyarországon (1, ill. 1–2%) élnek tartósan intézetben az öregkorúak között.

Az intézetben élők aránya a kor előrehaladtával minden országban — amelyre adat áll rendelkezésre — erősen növekszik. Így a 75 évesek és idősek között élnek a legtöbben intézetben. Ezek aránya a férfiak esetében Dániában (10%), Svájcban, az Egyesült Királyságban és Norvégiában (8–9%) a legmagasabb, Magyarországon, Lengyelországban (1–2%), ill. Ausztriában, Görögországban, Olaszországban, Spanyolországban (3%) a legalacsonyabb. A nők között a legidősebb korban Svájcban élnek legtöbben intézetben (16%-uk), de alig kevesebben Dániában és az Egyesült Királyságban (14–15%), illetve Norvégiában (13%).

Négy olyan ország van Európában, ahol részletesebb összehasonlítható adatokkal rendelkezünk az 1990 körüli évekből az időskorúak családi állására vonatkozóan. Szerencsére közöttük kettő nyugat-európai (Franciaország, Hollandia), kettő kelet-európai (Lengyelország, Magyarország). Így ezeket típusértékűnek is tekinthetjük, hiszen láthattuk, hogy szignifikáns különbség mutatkozik az időskorúak családi helyzetében e két régió között (amit elsősorban az egyedülállók arányának különbségével mutattunk be az előzőekben). Sajnos nem találtunk ilyen jellegű adatot egyetlen dél-európai országra vonatkozóan, holott a differencia éppen e régió és Észak-, ill. Nyugat-Európa között a legnagyobb.

Az első jelentős különbség mindkét nemnél a családtagként a háztartásban élő öregkorúak esetében található. Ez a "hagyományos-konzervatív" együttélési forma a 60 éves és idősebb népességben Lengyelországban a legszámtovább (a férfiaknál 14, a nőknél 26%-os), és Hollandiában a legritkább (a férfiaknál 2, a nőknél 4%-os). A férfiak esetében a francia és a magyar adat alig mutat különbséget (5, ill. 7%), de a nőknél a családtagként élő öregkorúak aránya közel áll Magyarországon a lengyelországihoz (21%-os), Franciaországban viszont a hollandiaihoz (8%, ami ugyan kétszerese az ottaninak, de így is alacsony). A maximum és minimum érték között a férfiaknál hétszeres, a nőknél hat és félszeres a különbség.

A családdal együttélő öregkorúak aránya a korral párhuzamosan mind a négy országban növekszik. A különbségek a legidősebb korban (80 évesek és idősebbek) talán még számottevőbbek. Így az e korcsoportozhoz tartozó férfiak 31%-a él Lengyelországban családjával, de csak 5%-uk Hollandiában. A magyar arány 20, a francia 9%-os. Még érdekesebbek az arányok a nők esetében: a legidősebb lengyel nők csaknem fele családjával él együtt, a hollandoknak csak kevesebb mint egytizede. Magyarországon is magas ez az arány (kétötödnyi), Franciaországban pedig középen áll (egyhatodnyi).

Ezek a különbségek — fordított módon — az egyedülélők arányában is megmutatkoznak, de jóval kisebb mértékben. Az időskorú népesség egészében a férfiaknál az egyedülálló aránya csak Lengyelországban mutat számottevőbb elmaradást a többi országtól (10%-os arányával) a másik három országban csaknem azonos az előfordulás (13—14%-os). A nőknél már nagyobbak a szóródások: a francia 38 és a holland 36%-kal szemben, Magyarországon 33, Lengyelországban 28% az egyedülélő nők aránya. A 80 éves és idősebbek között is Hollandiában a legmagasabbak az arányok (a férfiaknál 31, a nőknél 59%), ezt követi Franciaországban (25, ill. 57%), majd jóval elmaradva Magyarország (22, ill. 39%) és végül itt is Lengyelország a legalacsonyabb (19, ill. 34%). A maximális és minimális érték között 63, ill. 74%-os a különbség.

A családmagban élők között kisebbek az eltérések. A férfiaknál a férjként vagy apaként élők aránya az öregkorúak között 76 (Lengyelország) és 84% (Hollandia) között mozog. A másik két országban 80—81%-os az arányuk. A fiatalabb korcsoportokban alig mutatkozik különbség a 4 ország között, hanem inkább a legidősebb korban látszanak az eltérések. Így a családmagban élő férfiak aránya a 80 éves és idősek között Franciaországban és Hollandiában még mindig 64—66%-os, de Magyarországon 58, Lengyelországban pedig 50%. Így itt a maximum és minimum között már egyharmadnyi a különbség.

A nők esetében a feleségeként a háztartásban élők aránya igen nagy differenciákat mutat. A 60 éves és idősebb lengyel nők 31%-a feleség, ez az arány Hollandiában 55%, Franciaországban 47, Magyarországon 38%. E

különbséggel ellentétes módon alakul a (férj nélkül) anyaként élő időskorú nők aránya. A nagy differenciákat az okozhatja, hogy különösen Lengyelországban a nők termékenysége idősebb életkorokban magasabb volt, nagy a férfi többlethalandóság és vélhetően a késői házassági kor is hozzájárulhatott az idős feleségek alacsony arányához a másik három országgal szemben. Az időskorú lengyel nők 15%-a él egyedülálló anyaként együtt gyermekével: háromszor annyian, mint Hollandiában (ahol csak 5% az arányuk) és kétszer annyian, mint a másik két országban (ahol 7–8%). Kor szerint nézve a feleségek előfordulását az időskorú nők között, mind a négy országban erős visszaesést tapasztalunk a kor előrehaladtával. De így is Hollandiában a 80 éves és idősebb nők 28%-a él feleségként és Franciaországban is 17%-uk, ugyanakkor Lengyelországban és Magyarországon — a férfi többlethalandóság következtében — csak 7–8%-uk. Így a 80 évesek és idősebbek között a különbség négyszeres a maximum és minimum között, ami fiatalabb életkorokban erősen csökken. A 75–79 éveseknél még csak két és félszeres, a 70–74 éveseknél kétszeres és az ez alatti korcsoportnál alig másfélszeres ez a differencia.

E négy ország adataiból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Hollandia egy olyan típust képvisel, ahol a nem házastársukkal élő időskorúak lényegében már általánosságban az egyedüllétet választják (és itt magasabb az intézeti háztartásban élők aránya is). Franciaország és kisebb mértékben Magyarország is egy átmeneti állapotot tükröz, ahol a zömében megözvegyült időskorúak nagyjából egyedül, de még kisebb részt családi együtt-lakásban élnek. Lengyelország helyzete még hasonlít a "hagyományos" együttélési modellre, ahol túlnyomórészt családdal együtt élnek az egyedül maradt időskorúak.

Magyarország "átmeneti" helyzetét e tekintetben jól érzékelik az időbeli adatok. Az időskorúak között az elmúlt 25 éves időszakban (1970 és 1994 között) a férfiaknál 9%-ról 17%-ra nőtt az egyedülélők és 17%-ról 3%-ra csökkent a családjukkal együttélők aránya. A 60 éves és idősebb nők között az arányok még jobban módosultak: 1970 és 1994 között 23%-ról 40%-ra nőtt az egyedülélők és 33%-ról 15%-ra csökkent a családjukkal élők aránya. Érdekes ugyanezeket a változások a 75 évesek és idősebbek körében külön megfigyelni: a férfiaknál az egyedülállók emelkedése 12%-ról 27%-ra, a családjukkal együttélők csökkenése 22%-ról 9%-ra történt. Még meggyőzőbbek a nőkre vonatkozó adatok: itt 25%-ról 52%-ra nőtt az egyedülálló nők, illetve 50%-ról 26%-ra csökkent a családjukkal együttélők aránya.

Ha e négy ország adataiból kiindulva szeretnénk — inkább hozzávetőleges becslés alapján — általános érvényű megállapítást tenni Európa egészére vonatkozóan, akkor figyelembe véve a családi állapot szerinti adatokat, a következő összefoglalást tehetjük:

- az időskorú európai férfiak döntő többsége saját családjában él, mint a családmag tagja — többségében férjként (feleségével együttelve), igen kis arányban apaként (feleség nélkül, saját családot nem alapított gyermekével). Arányuk a 60 éves és idősebb férfi lakosság mintegy 80%-át jelenti. Ez Nyugat-, Dél- és Kelet-Európában kissé magasabb, Észak-Európában alacsonyabb.
- az európai nők között a feleségként családmagban (férjével együtt-élők) aránya már jóval alacsonyabb: becslések szerint a 60 éves és idősebb nők 45%-át teszi ki. Arányuk nem mutat jelentősebb regionális differenciálódást.
- az anyaként (férj nélkül, de saját családot nem alkotó gyermekével) élő időskorú nők aránya mintegy 8% lehet. Ez magasabb Kelet- és Dél-Európában, alacsonyabb Észak- és Nyugat-Európában.
- a családjukkal (zömében gyermekeikkel), saját háztartás nélkül együttélő időskorú férfiak aránya elég alacsony (mintegy 7%). Ez is Dél- és Kelet-Európában kissé magasabb, a másik két régióban alacsonyabb.
- a családjukkal együttélő időskorú nők aránya már valamivel magasabb (becslések szerint 14%). De ez jelentős regionális differenciákat takar: Kelet- és Dél-Európában az időskorú nők mintegy egynegyede tartozik közéjük, a másik két régióban kevesebb, mint egytizede.
- az időskorú férfiak között az egyedülélők aránya 13%, a nőknél ennél jóval magasabb (33%). A különbségek fordítottak, mint a családjukkal együttélőké: legmagasabb Észak- és Nyugat-Európában, a legalacsonyabb Dél-Európában, Kelet-Európa a kettő között helyezkedik el.
- tartósan intézeti körülmények között él az európai időskorú férfiak kb. 2, a nők kb. 4%-a. Elterjedése főleg Nyugat- és Észak-Európára jellemző, sokkal ritkább Kelet- és Dél-Európában.

Megköszönjük azt a következő néhány évtizedre vonatkozó előrejelzést, hogy Európa régióiban az öregkorúak családi helyzetében kiegyenlítődés fog bekövetkezni. Mindenütt növekedni fog az egyedülélő öregkorúak aránya és ez erősen közeledni fog a mostani legmagasabb szintet képviselő területekéhez. Ugyanakkor erősen lecsökken a családjukkal együttélő időskorúak aránya és a jelenleg még magas arányt képviselő területeken is megközelíti az alacsony gyakoriságot jelentő régiókban tapasztaltakat. A házaspárként vagy egyedülálló szülőként élő időskorúak arányában nem várható jelentős változás. Mindezekhez a várható változásokhoz kell igazítani az időskorúakkal kapcsolatos társadalompolitikát.

*1. Időskorú népesség családi állapot szerint
az európai régiókban, 1960, 1990
Elderly population by marital status
in European regions, 1960, 1990*

Európai régió	Év	Nőtlen/ hajadon	Házas	Özvegy	Elvált
		a megfelelő nemű 60 éves és idősebb népesség százalékában			

Férfiak

Kelet	1960	3	81	16	0
	1990	3	80	15	2
Észak	1960	10	72	17	1
	1990	9	72	14	5
Dél	1960	6	76	18	0
	1990	6	80	14	0
Nyugat	1960	6	74	16	0
	1990	6	78	13	3
Európa	1960	6	77	17	0
	1990	6	78	14	2

Nők

Kelet	1960	7	38	54	1
	1990	5	43	49	3
Észak	1960	15	42	41	2
	1990	9	44	42	5
Dél	1960	12	40	48	0
	1990	12	44	44	0
Nyugat	1960	13	41	44	2
	1990	9	41	47	3
Európa	1960	12	40	47	1
	1990	9	43	46	2

2. Időskorú népesség családi állapot és nem szerint
 az európai országokban (százalékban)
 Elderly population by marital status and sex
 in European countries (in percentages)

Ország/Év	Férfiak			Nők		
	Nőtlen	Házas	Özvegy	Hajadon	Házas	Özvegy
Albánia						
1955	3	79	16	2	35	60
Ausztria						
1951	8	72	18	15	35	48
1961	7	75	16	14	36	47
1971	7	76	15	13	25	49
1981	6	76	15	11	33	51
1991	5	78	13	10	38	47
Belorusz						
1959	.	84	.	.	33	.
1970	.	87	.	.	34	.
1989	1	84	12	6	36	53
Belgium						
1961	7	73	19	11	46	42
1970	7	74	18	10	45	44
1981	7	74	17	9	43	47
Bulgária						
1956	2	79	19	1	51	47
1965	1	80	18	1	54	44
1975	1	81	17	2	56	41
1985	2	79	17	2	62	43
Csehszlovákia(ex)						
1961	4	78	17	9	39	50
1970	4	78	15	7	41	49
1980	4	77	16	6	37	53
1989	4	79	13	4	40	51
Dánia						
1950	8	69	21	15	44	37
1960	8	71	18	15	45	37
1970	8	72	16	13	44	38
1981	8	73	15	10	43	40
1992	7	70	15	7	42	42
Finnország						
1950	10	69	21	17	31	51
1960	10	71	17	18	32	47
1970	10	74	14	16	36	43
1980	8	74	14	15	36	44
1994	9	71	12	12	38	41
Franciaország						
1954	7	73	19	11	37	51
1960	7	75	16	11	39	48
1968	8	76	15	11	41	46
1982	8	76	13	9	42	46
1989	8	76	12	8	44	46

2. tábla folytatása

Ország/Év	Férfiak			Nők		
	Nőtlen	Házass	Özvegy	Hajadon	Házass	Özvegy
Német Szövetségi Köztársaság						
1950	5	70	19	10	38	44
1961	4	73	16	11	38	43
1970	4	79	14	11	38	48
1988	4	80	13	9	38	49
Német Demokratikus Köztársaság(ex)						
1950	3	76	20	8	41	50
1964	2	81	15	9	40	47
1971	2	81	15	8	39	49
1981	2	79	17	7	34	53
1988	2	79	17	7	36	50
Görögország						
1951	4	78	16	4	36	60
1961	5	77	18	4	33	62
1971	5	80	15	5	39	55
1981	4	85	10	5	49	45
Magyarország						
1949	3	77	19	5	37	57
1960	3	79	16	6	39	52
1970	4	80	14	7	41	49
1980	4	78	15	6	38	52
1994	3	77	16	4	37	52
Írország						
1951	27	53	20	24	34	42
1961	27	55	18	24	34	42
1971	27	58	15	24	35	41
1981	26	60	14	22	36	42
1991	26	62	12	19	38	43
Olaszország						
1951	7	73	20	12	41	47
1961	7	76	17	13	42	45
1971	11	74	15	16	41	43
1981	7	79	13	12	42	45
Litvánia						
1989	3	81	13	9	38	50
Hollandia						
1960	7	73	18	13	50	35
1970	7	77	14	12	49	36
1980	6	78	13	10	46	40
1989	6	80	12	9	46	41
Norvégia						
1950	12	66	21	21	41	37
1960	13	68	17	21	43	34
1970	12	72	14	19	44	34
1980	11	73	13	14	45	37
1990	11	71	13	10	44	40
Lengyelország						
1960	3	81	15	9	35	55
1978	3	82	13	8	38	52
1988	3	80	14	8	40	50

2. tábla folytatása

Ország/Év	Férfiak			Nők		
	Nőtlen	Házass	Özvegy	Hajadon	Házass	Özvegy
Portugália						
1950	8	66	26	15	31	54
1960	8	73	18	16	41	43
1970	7	78	15	13	46	40
1981	6	80	13	12	47	39
Románia						
1956	2	79	19	3	37	59
1966	2	82	15	3	43	52
1977	2	81	16	4	45	50
1992	2	81	15	3	47	47
Spanyolország						
1950	6	71	23	12	36	52
1960	6	74	20	14	37	49
1970	7	76	16	14	41	45
1981	7	77	14	14	43	42
1986	8	79	12	13	46	41
Svédország						
1950	13	64	21	21	41	35
1960	13	67	17	20	43	34
1970	13	69	14	17	45	34
1980	12	69	12	12	45	36
1992	11	68	12	8	44	38
Svájc						
1950	12	68	19	18	38	42
1960	11	71	16	18	40	39
1970	10	73	13	17	41	37
1980	9	74	12	15	41	38
1988	8	77	11	13	44	38
Egyesült Királyság						
1951	8	72	20	16	42	42
1961	8	75	17	15	42	42
1971	7	75	15	13	42	42
1981	8	77	14	11	45	42
1991	8	74	14	8	45	43
Szovjetunió(ex)						
1989	3	83	13	5	34	55
Jugoszlávia(ex)						
1953	3	73	23	5	38	57
1971	4	77	17	5	44	48
1981	3	78	17	5	41	51

3. Időskorú népesség családi állapot, nem és kor szerint,
1990 (az összesen %-ában)

*Elderly population by marital status, sex and age in European regions,
1990 (in percentage of all)*

Európai régió	60+	60–64	65–69	70–74	75+
---------------	-----	-------	-------	-------	-----

Házass férfiak

Kelet	80	88	85	80	64
Észak	72	79	77	74	61
Dél	80	88	84	79	63
Nyugat	78	85	84	80	64
Összesen	78	85	84	80	64

Házass nők

Kelet	43	62	50	37	17
Észak	44	67	57	45	23
Dél	44	64	54	41	21
Nyugat	41	65	54	39	18
Összesen	43	65	54	39	18

Özvegy férfiak

Kelet	15	6	9	15	32
Észak	14	5	8	13	28
Dél	14	5	8	13	30
Nyugat	13	5	8	12	28
Összesen	14	5	8	13	29

Özvegy nők

Kelet	49	29	41	55	75
Észak	42	18	29	42	63
Dél	44	24	34	47	66
Nyugat	47	21	33	49	69
Összesen	46	23	34	48	68

4. Időskorú népesség családi állapot, nem és kor szerinti
az európai országokban, 1990

Elderly population by marital status, sex and age
in European countries, 1990

Ország/Év	Férfiak				Nők			
	60—64	65—69	70—74	75—x	60—64	65—69	70—74	75—x
Házas (az azonos korúak százalékában)								
Ausztria 1991	85	83	81	63	62	50	35	15
Belgium 1981	85	81	76	57	67	55	42	20
Bulgária 1985	89	86	78	58	70	60	48	26
Csehszlovákia 1989	85	83	79	66	60	48	34	15
Dánia 1992	76	76	72	60	66	56	44	22
Finnország 1994	73	75	74	62	58	51	38	16
Franciaország 1989	83	82	79	64	67	57	44	21
Német Dem. Közt.(ex) 1988	90	88	81	61	62	59	31	14
Német Szöv. Közt. 1988	87	86	82	66	64	50	34	16
Görögország 1981	92	87	86	74	67	58	46	28
Magyarország 1994	83	81	78	61	58	46	33	13
Írország 1991	70	63	61	52	61	46	34	16
Olaszország 1981	87	84	79	62	63	52	39	19
Hollandia 1989	84	83	80	64	69	59	46	22
Norvégia 1990	79	77	76	61	70	60	41	22
Lengyelország 1988	89	87	82	66	61	48	34	16
Portugália 1988	88	86	78	63	67	57	44	23
Románia 1992	89	86	81	64	66	55	40	20
Spanyolország 1986	86	84	80	64	68	57	44	21
Svédország 1993	72	72	71	60	66	60	50	24
Svájc 1988	84	82	78	65	66	57	45	23
Egyesült Királyság 1989	81	79	76	62	68	58	46	23
Szovjetunió(ex) 1989	88	86	74		54	41	17	
Jugoszlávia(ex) 1981	89	84	77	60	59	48	38	21
Özvegy (az azonos korúak százalékában)								
Ausztria 1991	5	8	11	28	22	34	49	70
Belgium 1981	6	10	16	35	23	34	47	68
Bulgária 1985	6	9	18	39	23	34	47	69
Csehszlovákia 1989	5	9	13	28	29	42	56	74
Dánia 1992	5	8	14	29	18	29	41	63
Finnország 1994	3	7	11	28	18	29	43	64
Franciaország 1989	4	7	11	26	21	30	44	67
Német Dem. Közt.(ex) 1988	5	8	14	36	23	38	56	74
Német Szöv. Közt. 1988	5	8	12	28	22	36	54	71
Görögország 1981	3	6	10	22	25	35	47	67
Magyarország 1994	6	11	16	34	30	42	57	79
Írország 1991	5	10	12	23	22	35	46	62
Olaszország 1981	4	8	13	30	25	35	47	67
Hollandia 1989	4	7	11	27	18	28	41	64
Norvégia 1990	6	7	11	26	19	28	40	60
Lengyelország 1988	6	9	14	30	30	43	56	75
Portugália 1981	5	8	14	31	21	30	42	62
Románia 1992	7	10	16	33	27	39	54	75
Spanyolország 1986	5	7	12	28	19	29	42	64
Svédország 1993	3	6	10	25	13	22	39	60
Svájc 1988	4	5	10	25	17	26	38	57
Egyesült Királyság 1989	5	9	14	29	19	30	42	64
Szovjetunió(ex) 1989	7	10	23		32	46	75	
Jugoszlávia(ex) 1981	6	11	18	35	32	44	55	71

5. Időskorú népesség özvegyülési indexei nem és kor szerint
az európai régiókban, 1990 (100 házasságra jutó özvegy)

*Widowhood indices of the elderly population by sex and age
in European regions, 1990 (widowed per 100 married)*

Európai régió	60+	60—64	65—69	70—74	75+
---------------	-----	-------	-------	-------	-----

Férfiak

Kelet	19	7	11	19	50
Észak	19	6	10	18	46
Dél	18	6	10	16	48
Nyugat	17	6	10	15	44
Összesen	18	6	10	16	45

Nők

Kelet	114	47	82	149	441
Észak	95	27	51	93	274
Dél	100	38	63	115	314
Nyugat	115	32	61	126	383
Összesen	107	35	63	123	378

6. Időskorú népesség özvegyülési indexei nem és kor szerint
az európai országokban (100 házasságra jutó özvegyek)
Widowhood indices of the elderly population by sex and age
in European countries (widowed per 100 married)

Ország	1950	1960	1970	1980	1990	60—64	65—69	70—74	75—x
Férfiak									
Ausztria	25	21	20	20	16	6	9	14	44
Belgium		26	24	23		7	12	21	49
Bulgária		24	23	21	22	7	10	23	67
Csehszlovákia(ex)		22	19	21	16	6	11	16	42
Dánia	30	25	22	21	21	7	11	20	49
Finnország	30	24	19	19	16	5	9	16	45
Franciaország	26	21	20	17	16	5	9	14	41
Német Dem. Közt.(ex)	26	19	19	22	22	6	9	17	59
Német Szöv. Közt.	27	22	18		16	6	9	15	42
Görögország	21	23	19	12		3	7	12	30
Magyarország	25	20	18	19	20	8	13	20	57
Írország	38	33	26	23	20	7	15	28	45
Olaszország	27	22	20	16		5	10	16	48
Hollandia		25	18	17	15	5	8	14	42
Norvégia	32	25	19	18	18	8	9	14	43
Lengyelország		10		16	18	7	10	17	45
Portugália	39	25	19	16		6	9	18	49
Románia		24	18	20	18	7	12	19	52
Spanyolország	32	27	21	18	15	6	8	15	44
Svédország	33	25	20	17	18	4	8	14	41
Svájc	28	23	18	16	14	5	6	13	38
Egyesült Királyság	28	23	20	18	19	6	12	18	47
Szovjetunió(ex)					16	8	12		31
Jugoszlávia(ex)	32		22	22		7	13	23	58
Nők									
Ausztria		137	131	196	127	36	70	134	454
Belgium		91	98	109		34	62	120	340
Bulgária		92	81	73	69	33	57	98	265
Csehszlovákia(ex)		128	120	143	128	48	88	165	493
Dánia	84	82	86	93	100	28	51	92	298
Finnország	165	147	119	122	109	30	58	114	382
Franciaország	138	123	112	110	105	31	53	100	313
Német Dem. Közt.(ex) R	122	118	126	156	139	37	64	181	529
Német Szöv. Közt.	117	113		126	129	34	72	159	444
Görögország	167	188	141	92		37	60	102	239
Magyarország	154	133	120	137	141	53	91	174	605
Írország	124	124	117	117	115	36	75	133	381
Olaszország	115	107	105	107		40	67	121	353
Hollandia		70	73	87	89	26	47	89	291
Norvégia	90	79	77	82	91	27	47	98	273
Lengyelország		157		137	125	49	90	165	469
Portugália	174	105	87	83		31	53	95	270
Románia		159	121	111	101	41	71	135	369
Spanyolország	144	132	110	98	89	28	49	95	305
Svédország	85	79	76	80	86	20	37	68	251
Svájc	111	98	90	93	86	26	46	84	248
Egyesült Királyság	100	100	100	93	95	28	50	92	282
Szovjetunió(ex)					162	59	107		441
Jugoszlávia(ex)	150		109	124		54	92	145	338

7. Egyedülélő időskorú népesség nem és kor szerint az európai régiókban,
 1990 (az azonos korúak százalékában)
 Elderly population living alone by sex and age in European regions,
 1990 (in percentage of all)

Európai régió	60+	60—64	65—69	70—74	75+
---------------	-----	-------	-------	-------	-----

Férfiak

Kelet	12	8	10	12	17
Észak	18	13	15	18	26
Dél	9	5	8	10	15
Nyugat	14	10	11	14	22
Összesen	13	9	11	13	20

Nők

Kelet	30	20	27	34	37
Észak	39	22	31	42	54
Dél	20	16	23	28	30
Nyugat	42	23	35	45	56
Összesen	33	20	29	38	45

8. Egyedülélő időskorú népesség nem és kor szerint az európai országokban
(az azonos korúak százalékában)

*Elderly population living alone by sex and age in European countries
(in percentage of all)*

Ország/év	60+	60—64	65—69	70—74	75+
Férfiak					
Ausztria 1981	13	8	10	13	20
Belgium 1981	15	9		17	
Bulgária 1985	11	6	7		16
Csehszlovákia 1980	15	10	12		20
Dánia 1986	18	13	15	19	24
Finnország 1986	15	12	13	16	22
Franciaország 1990	14	11	12	13	21
Német Dem. Közt.(ex) 1981	14	5	8	13	25
Német Szöv. Közt. 1990	15	11	11	13	23
Magyarország 1990	13	10	12	13	19
Írország 1981	13	12	13	15	15
Olaszország 1981	11	6	9	12	18
Hollandia 1989	14	10	10	14	23
Norvégia 1980	17	14	13	17	22
Lengyelország 1989	10	8	9	10	16
Spanyolország 1981	6	4	5	6	8
Svédország 1980	19	15	17	20	24
Svájc 1980	10				
Egyesült Királyság 1991	18	13		16	28
Nők					
Ausztria 1981	41	27	37	44	49
Belgium 1981	35	20		39	
Bulgária 1985	21	14	20		27
Csehszlovákia 1980	40	26	36		48
Dánia 1986	40	27	36	49	46
Finnország 1986	39	28	35	46	45
Franciaország 1990	38	20	29	39	54
Német Dem. Közt.(ex) 1981	52	32	46	56	65
Német Szöv. Közt. 1990	46	25	41	52	61
Magyarország 1990	33	24	31	38	40
Írország 1981	19	13	19	24	23
Olaszország 1981	19	18	26	33	37
Hollandia 1989	36	21	31	38	53
Norvégia 1980	36	25	32	42	44
Lengyelország 1989	28	19	26	32	35
Spanyolország 1981	17	11	17	21	20
Svédország 1980	39	23	33	43	52
Svájc 1980	31				
Egyesült Királyság 1991	40	21		35	59

9. Intézetben élő időskorú népesség nem és kor szerint
 az európai országokban (az azonos korúak százalékában)
*Elderly population in collective and other types of living quarters
 by age and sex in European countries (in percentages)*

Ország, év	60+	60-64	65-69	70-74	75+
------------	-----	-------	-------	-------	-----

Férfiak

Ausztria 1990	1,9	0,8	1,1	2,7	3,3
Belgium 1981	2,5	1,0	1,3	2,1	5,6
Dánia 1981	3,9	1,3	1,6	2,7	10,4
Franciaország 1990	1,9	0,7	0,9	1,5	4,0
Német Dem. Közt. 1981	2,2	0,6	0,8	1,5	4,9
Görögország 1981	2,1	2,0	2,0	2,2	2,5
Magyarország 1990	1,3	0,8	0,9	0,9	2,1
Olaszország 1981	1,5	0,9	1,1	1,3	2,7
Hollandia 1990	2,3	1,4	1,4	2,3	4,4
Norvégia 1980	2,9	0,6	1,0	1,9	8,1
Lengyelország 1988	0,7	0,5	0,8	1,0	
Spanyolország 1981	1,4	0,7	1,0	1,5	2,8
Svédország 1985	1,9	0,3	0,4	0,8	5,0
Svájc	4,4	1,7	2,4	3,5	9,2
Egyesült Királyság 1991	3,9	1,9	2,6		8,1

Nők

Ausztria 1990	4,0	0,9	1,5	4,1	7,3
Belgium 1981	5,5	1,8	2,5	3,7	10,8
Dánia 1981	6,6	0,9	1,5	2,9	15,3
Franciaország 1990	4,2	0,7	1,1	2,5	8,4
Német Dem. Közt. 1981	4,0	0,8	1,4	2,5	8,6
Görögország 1981	2,2	1,8	1,9	2,0	2,7
Magyarország 1990	1,5	0,6	0,6	1,2	3,6
Olaszország 1981	3,0	1,6	2,0	2,5	5,3
Hollandia 1990	3,3	0,7	1,0	2,6	11,4
Norvégia 1980	5,1	0,5	0,8	2,3	12,8
Lengyelország 1988	1,1	0,5	0,7	1,8	
Spanyolország 1981	2,4	1,2	1,4	2,1	4,2
Svédország 1985	3,3	0,1	0,2	0,8	8,0
Svájc 1980	10,7	2,3	2,9	4,6	16,0
Egyesült Királyság 1991	6,6	1,5	2,6		13,8

*10. Háztartásban élő időskorú népesség a háztartásfőhöz való viszony,
nem és kor szerint néhány országban (százalékban)*

*Elderly population in households by relationship to householder,
by sex and age in selected countries (in percentages)*

Kor/Ország	Férj, apa	Rokon	Egyedül élő	Feleség	Anya	Rokon	Egyedül élő
	a megfelelő korú férfiak			a megfelelő korú nők			
	százalékában			százalékában			

60–64

Franciaország	85	4	11	69	6	5	20
Magyarország	86	4	10	57	7	12	24
Hollandia	88	2	10	73	5	1	21
Lengyelország	86	6	8	49	18	14	19

65–69

Franciaország	84	4	12	60	5	6	29
Magyarország	84	5	12	46	8	15	31
Hollandia	88	2	10	62	5	2	21
Lengyelország	79	12	9	38	16	20	26

70–74

Franciaország	83	4	13	49	5	7	39
Magyarország	79	7	13	33	8	21	38
Hollandia	84	2	14	55	5	2	38
Lengyelország	73	17	10	26	15	27	32

75–79

Franciaország	78	5	17	35	6	9	50
Magyarország	74	8	17	21	9	29	41
Hollandia	80	3	17	43	4	6	47
Lengyelország	65	22	13	17	13	34	36

80+

Franciaország	66	9	25	17	10	16	57
Magyarország	58	20	22	8	12	41	39
Hollandia	64	5	31	28	4	9	59
Lengyelország	50	31	19	7	10	49	34

60+ total

Franciaország	81	5	14	47	7	8	38
Magyarország	80	7	13	38	8	21	33
Hollandia	84	2	14	55	5	4	36
Lengyelország	76	14	10	31	15	26	28

Franciaország: 1990, Magyarország: 1990, Hollandia: 1989, Lengyelország: 1988

*11. Időskorú népesség háztartási állása nem és kor szerint
Magyarországon, 1970-1994 (a megfelelő korúak százalékában)
Elderly population by relationship to householder by sex and age
in Hungary, 1970-1994 (in percentage of the given age)*

Háztartási állás	Év	60+	60-64	65-69	70-74	75+
Férfiak						
Férj	1970	71	89	84	78	61
	1980	77	85	82	76	60
	1990	79	83	80	77	62
	1994	77	85	82	76	60
Apa	1970	3	2	2	3	5
	1980	1	1	1	1	2
	1990	1	1	2	1	3
	1994	3	2	2	3	4
Rokon	1970	17	3	6	10	22
	1980	10	6	8	11	24
	1990	7	5	5	6	15
	1994	3	2	3	3	9
Egyedül élő	1970	9	6	8	9	12
	1980	12	8	9	12	14
	1990	13	12	13	16	20
	1994	17	11	13	18	27
Nők						
Feleség	1970	36	57	47	33	16
	1980	37	57	47	34	15
	1990	38	57	45	32	15
	1994	37	59	46	33	13
Anyja	1970	8	8	6	7	7
	1980	7	6	5	4	5
	1990	8	7	7	8	9
	1994	8	6	8	7	9
Rokon	1970	33	13	24	34	50
	1980	27	17	23	31	50
	1990	21	12	17	22	37
	1994	15	7	11	16	26
Egyedül élő	1970	23	22	23	26	25
	1980	29	20	25	31	30
	1990	33	24	31	38	39
	1994	40	28	35	54	52

Tárgyszavak:

Öregek

Családszerkezet

CHANGING SITUATION OF THE ELDERLY WITHIN THE FAMILY:
AN INTERNATIONAL COMPARISON

A TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIA VÁLASZAI ÉS NYITOTT KÉRDÉSEI AZ ÁRPÁD-KOR NÉPESSÉGSZÁMÁRA VONATKOZÓAN¹

KOVACSICS JÓZSEF

1. Bevezető megjegyzések

100 évvel ezelőtt a magyar Kormány a Központi Statisztikai Hivatal elnökét *Jekelfalussy Józsefet* kérte fel a millenniumi megemlékezéseket tartalmazó kötet szerkesztésére. Az "Ezredéves magyar állam és népe" címen megjelent könyv bevezetőjében többek között a következőket írta:

- "Ezer év dicsőségének fényében lép a magyar nemzet a művelt világ elé. Mit tett a leviharzott századok folyamán, minő hivatást végzett az európai népek családjában, milyen szellemi és anyagi polgárosodás birtokában kezdi meg az új, a második évezredet. A haza szülötteinek összegezni akarja az ezeréves fejlődésnek eredményeit, a külföldinek, akit érdeklődése körünkbe hoz, meg akarja könnyíteni, hogy nemzetünk ezeréves tevékenységét, a mai nagy politikai és polgárosító szerepét megismerje, s ezen ismeret minél szorosabbra fűzze a rokonszenv és jóindulat kapcsait Magyarország és a külföld között."

A kötet létrehozásában a kor olyan kiválóságai működtek közre, mint *Acsády Ignác* akadémikus, aki Magyarország történelmét, *Beöthy Zsolt*, aki a szellemi élet fejlődését, *Simonyi Zsigmond*, aki a magyar nyelv fejlődését mutatta be. Míg mások, így *Varga Gyula*, *Vizneker*, *Vizaknai Antal*, *Berzevichy Albert* a szellemi és a gazdasági élet más-más aspektusait vizsgálták. Sajnos az Árpád-kori népesség számára és összetételére vonatkozóan számszerű információkat nem közöltek. Éppen emiatt, amint azt a továbbiak során kifejteni szándékozom mind a demográfia, mind a történettudomány, mind a nyelvtudomány olyan máig tartó feladványt kapott a millenniumi ünnepség során, amelyre még napjainkban is keressük a választ.

Ezért feladatul azt tűztük ki, hogy az újabb kutatások tükrében megvilágítsuk a Magyarországon élt népek főbb demográfiai mutatóit. Úgy véljük, hogy a demográfiai gondolat ébren tartásával fontos célt szolgál a tudomány akkor, amikor a nemzethalál víziója újra és újra felmerül napjainkban.

Múltunk emlékeinek tárgyilagos értékelése a tudománytörténeti érték mellett hozzájárulhat ahhoz is, hogy erőt és biztatást merítsünk az előttünk álló nehézségek leküzdéséhez.

¹ Az MTA Demográfiai Bizottsága és Történeti Demográfiai Albizottsága által "A honfoglalás és az Árpád-kor népessége" címmel, 1995. II. 16-án rendezett konferencián tartott előadás. A konferenciáról e számban ismertetést közlünk. (a Szerk.)

2. Az Árpád-korra vonatkozó demográfiai forrásokról

Az Árpád-kor népére demográfus, statisztikus elődeink nem sok számszerű emléket hagytak. *Fényes Elek*, az első felelős kormány Statisztikai Hivatalának vezetője, 1842-ben megjelent, akadémiai díjjal jutalmazott, Magyarország statisztikája című művében azt írja, idézem: "... legfőbb adatainkat státus-titok gyanánt őrzik és a titkolódzás annyira vérünkke vált, hogy ... csaknem áttörhetetlen akadályokkal kell megküzdenie annak, aki hazája képét csak türethetően is akarja festeni."

Nem sok népességszisztematikai ismeretanyagot találunk *Schwartner Mártonnak*, a pesti Egyetem Bölcsészettudományi Karán a diplomatika tanárának, a Kar volt dékánjának, a Statistik des Königreichs Ungern című 1789-ben megjelent munkájában sem. Könyve II. fejezetében azt írja, hogy a 18. századot megelőzően, főleg azonban a középkorban, semmit sem törődtek a népesség számának a megállapításával. A statisztikai tömeget olyan jelzőkkel fejezték ki: "olyan sok, mint az ember fején a hajszál, mint homok a tengerparton, vagy mint a sáskafelhő". Ő maga a magyar őstörténet legjobb forrásainak az oklevelet tartotta, de ezekhez ő sem ért hozzá.

Bél Mátyás értékes információkat nyújt az ország nemzetiségi megoszlásáról, de az Árpád-korra vonatkozó számszerű adatokat nem közöl.

A középkori Magyarország népességére vonatkozó adatok hiánya több körülményre vezethető vissza. Ezek a kulturális elmaradottság mellett abban kereshetők, hogy a katonai és törzsi vezetőket elsősorban a hadrafogható, a katonai szolgálatra alkalmas népesség érdekelte. Jellemzőként azt emelem ki, hogy Magyarországon egészen a 18. század végéig az állami összeírásokban a női népességet minden részletezés nélkül egyetlen adatban mutatták ki. A birtokosok pedig alapvetően a saját tulajdonukban lévő gazdaságra és népességre vonatkozóan gyűjtöttek információkat².

² Ezúttal az Árpád-kort érintően csupán azt az 1138-ból származó oklevelet említtem, mely az 1017-ben alapított dömösi apátság szolgáncseit sorolja fel. 100 faluban 1300 ember tartozott a káptalanhoz. A falvak közül az egyik legnagyobbikban, Mécsöd faluban 17 háznépet írtak össze, köztük egy halászt, egy molnárt és 10 rabot, akik között egy lovász és egy pástor volt. A rabok paraszti munkát végeztek, ekével szántottak.

A másik összeírás, amit kiemelek, az *Albeus*-féle összeírás 1237–1240 között történt. IV. Béla király a nyitrai főesperessel, *Albeussal* íratta össze a pannonhalmi apátság 94 birtokát. Az összeírás tartalmazza a foglalkoztatottak megoszlását és a háztartások számát is.

A harmadik az 1211-ből származó és a tihanyi apátság uradalmainak az összeírása a falvak, a házak és a népesség megnevezésével.

A birtokok földrajzi fekvésének és a gazdálkodást, szolgáltatást végző népesség számának a meghatározása mellett az egyházi összeírások másik válfaja évszázadról évszázadra egyre nagyobb mértékben az anyakönyvezettek számának a megállapítását tűzte ki célul, már a tridenti zsinat előtt.

A statisztikai összeírások legősibb fajtái a földesúri összeírások. A földesúr ismerni akarta vagyonát, a birtokán lévő népességet. A *Karolingok* földkönyveit, *Nagy Frigyes* kataszterét, *Hódító Vilmos* Domesday Book c. könyvét (mely leírja a birtokosok és a birtokok adatait, a terület nagyságát, művelési ág szerinti megoszlását, a birtokot művelő jobbágyság, cselédség számát), ilyen törekvés hozta létre. Ilyenek Dánia földkönyvei, melyek 1231-ből származnak, *II. Frigyes* császár leírása a szicíliai koronajavakról, vagy akárcsak az első magyar királyok adománylevelei, melyek egy-egy meghatározott terület elajándékozásával kapcsolatban írják le a birtok adatait. Ezek az úrbéri összeírások őseinek tekinthetők.

Ugyancsak az urbáriumok számanyagához hasonló adatokat tartalmaznak az ún. kiváltságlevelek, melyekben a földesúr a hatalma alatt álló népesség jogait és kötelezettségeit szabályozza. Magyarországon különösen jelentősek a szerzetesrendek *Árpád*-kori összeírásai.

A honfoglaló magyarságra értékes információkat találunk a Gestákban. Az első Gestát *III. István* koráig folytatták, majd a XIII. században átdolgozták. Ezt a *Gesta Hungarorum* nevű krónikát használta fel *Kézai Simon*, *IV. László* udvari káplánja, majd *III. Béla* király jegyzője (*Anonymus*). *Kézai* szerint a magyarok története a hunokkal kezdődik, mert *Attila* volt az első honfoglaló. A Szkitiából induló 108 honfoglaló nemzetségről tesz említést³.

A nemzetségeknek a Kárpát-medencében való megtelepedése törzsi alapon történt. Történeti demográfiai szempontból a nemzetségek ismervei között különös jelentőségű az, hogy a nemzetség tagjai nemzetségi monostort építettek, azt közösen birotokolták és ide temetkeztek. Nagy jelentősége van tehát történeti demográfiai szempontból a nemzetségi temetők embertani feltárásának. *László Gyula* kutatásai mutatnak rá arra, hogy a honfoglalás kori népek temetési szokásait — ezek között a nagycsaládok temetkezései az ásatások tanúságai szerint mennyire mutatnak azonos és eltérő vonásokat

A középkor emlékei arra mutatnak, hogy az *Árpád*-kor kulturális téren hamar utolérte Európa fejlett országait. Erre utal *Rogel Mols* professzortól származó alábbi információ is. *Roger Mols* belga jezsuita professzor, a történeti demográfia nemzetközi hírű művelője a: "Emploi et valeur des statistiques en histoire religieuse" című munkájában fejti ki az egyházi

³ A Gestákra vonatkozó irodalomból tárgyunkat illetően az alábbi munkákat emeljük ki: *E. Szentpéteri*: *Scriptores rerum Hungaricarum*, Bp. 1937. — *Domanóvszky Sándor*: *Kézai Simon* mester krónikája, Bp. 1906. — *Hóman Bálint*: *A Szent László-kori Gesta Hungarorum és a XII–XIII. századi leszármazói*, Bp. 1925. — *Györffy György*: *A krónikák és a magyar őstörténet*, Bp. 1948. — *Gerics József*: *Adalékok a Kézai krónika problémáinak megoldásához*, Bp. 1957. — végül *Kézai Simon* *Gesta Hungarorum*ának középkori genezisést a korabeli történelemszemléletet és a nacionalizmus kérdéseit egyaránt jellemző *Szűcs Jenő*: *Nemzet és történelem*, Bp. 1984. c. munkát.

népességi összeírások fejlődésének az útját⁴. *Giovanni Villaninak* a *Nova Cronica* című, Firenzében kiadott munkáját idézve arról is tudósít, hogy a 11–12. században a kereszteleseket végző papok az említett városban, ha fiút kereszteltek meg, egy fekete babot, ha leányt, akkor egy fehér babot voltak kötelesek egy perselybe helyezni, hogy ily módon információt kapjanak a nemek számára vonatkozóan.

3. A honfoglalók és az Árpád-kor népességszáma

Visszatérve az ország Árpád-kori népességét elemző kutatásokhoz, mindenekelőtt azt szeretném hangsúlyozni, hogy az ezredforduló táján, a millenniumi évekre való felkészülés szellemében, nagy részben annak hatása alatt bontakozott ki és hozott alapvető eredményeket a magyarság, illetve a Magyarországon élt népek számára, ezek között a honfoglalás időszakára vonatkozó kutatás.

Előrebocsátom, hogy rövid előadásomban e sokrétű, több tudományt érintő kérdéskörnek alapvetően csak a számszerűségeire térhetek ki.

Mielőtt a honfoglalók népességszámával, az itt talált népekkel, majd az Árpád-kor bevándorlóival foglalkoznánk, röviden szükséges tisztázni az új haza területi határait, illetve a honfoglalók letelepülésének valószínűsíthető adatait⁵. Történészeink szerint először az Alföldet, a Tisza és a Maros vidékét szállták meg a honfoglalók, majd meghódították a frank fennhatóság alatt álló Pannoniát⁶. Géza fejedelem még Esztergomban székel, de a királyi hatalom központja hamarosan a Dunántúlra, Székesfehérvárra és Veszprémbe tevődött át. A honfoglalók által benépesített terület lényegesen kisebb volt, mint az ország természetes határa, utóbbira védelmi célból (gyepű-elve) határőröket telepítettek.

⁴ R. Mols, S.J.: Emploi et valeur statistique en histoire religieuse, *Nouvelle Revue Theologique* No. 4, 1964.

⁵ A legsűrűbben lakott terület a Dunántúl, a régi Pannónia volt, különösen Győr vidéke és Pécs környéke. Közepesen lakott a Duna és Tisza között levő homokpuszta, a Kárpátok erdős vidéke jórészt lakatlan volt. A népsűrűség átlagos értéke 3 fő körül lehetett.

⁶ *Anonymus* (Gesta Hungarorum, 122. old., Magyar Helikon, Bp. 1977. c. munkája) szerint a honfoglaláskor a magyarok egészen a Lapincs folyóig birtokba vették az új hazát. — Valter Ilona régész (Szentgotthárd története a mohácsi vészig, In: Szentgotthárd, Szombathely, 1981) szerint újkori sírfeltárások (Szakony, Oroszvár, Sorokpalány, Felsőpulya — ma Obenpullendorf) e feltevéseket igazolják.

A XII. század végén Magyarország területe (a tenger melléki Horvátország, Dalmácia és Ráma társországok nélkül), 330 000 négyzetkilométer volt, amelyből kb. 220 000 tekinthető lakottnak. Átlagosan 8–10 között számolhatjuk a népsűrűséget.

Az alábbi táblázatban összefoglaltam a honfoglaló harcosok számára vonatkozó becsléseket.

1. tábla

Ibn Ruszta ⁷	20 000	harcos
Kézai—Thuróczy ⁸	216 000	harcos
Vámbéry Ármin ⁹	10—15 000	harcos
Baráth Tibor ¹⁰	200 000	harcos
Barsy Gyula ¹¹	80—100 000	harcos

⁷ Az arab forrás magyar vonatkozásait *Kuun Géza*: *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*, Kolozsvár 1892—1894. c. munkájában, továbbá: *Czeglédy Károly*: *A magyarság Dél-Oroszországban*, Bp. 1943. c. munkájában találhatjuk.

⁸ *Kézai—Thuróczy Krónika*, L.: *Vámbéry Ármin*: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*, Bp. 1895. 153. old. Ez az adat szerepel *Kerekgyártó Árpád*: *A műveltség fejlődése Magyarországon*, Bp. 1880. c. munkája 119. oldalán.

⁹ *Vámbéry i.m.* 156. old.

¹⁰ *Baráth Tibor*: *A magyar népek őstörténete*, Bp. 1993. VI. 168. old.

¹¹ *Barsy Gyula*: *Magyarország népessége a honfoglalás óta*, Statisztikai Szemle, Bp. 1938. IV. k.

Ibn Ruszta 930 körül élt arab geográfus alábbi írása az első számszerű adat a honfoglaló harcosokra vonatkozóan. *Ibn Ruszta* a honfoglaló magyarokról: *"A besenyők országa és az szkl-bolgárok országa között a magyarok határai közül az első van. A magyar pedig a töröknek egy fajtája. Vezérük 20 000 lakossal vonul ki. Vezérüket kn dh-nek (valószínű olvasata kündü, vagy kende) hívják. Ez királyuk megkülönböztető címe, mert annak az embernek, aki királyként uralkodik rajtuk, dzslh a neve (olvasata gyula). Minden magyar a dzslh nevű vezérük parancsát követi a háború dolgában, védelemben és egyéb ügyekben."*

Barsy Gyula 80—100 ezer harcosban jelöli meg a honfoglaló lovas sereg létszámát. *Vámbéry* — a *Kézai* és a *Thuróczy Krónikára* hivatkozva — 216 ezer harcost említ minden nemzetségnek 30 857 fegyverest számítva. A fegyveresekhez (családtagjaikkal, szolgáljaikkal), egyenként három kísért számít. Így 870 ezer főben határozzák meg a honfoglalók számát. *Vámbéry* is figyelmeztet bennünket, hogy a keleti forrásból származó adat túlzó, az adatokat kétkedéssel kell fogadnunk. Összehasonlításként megemlítem, hogy a hun hadsereg létszámát *Bona—Cseh—Nagy—Tomko—Tóth* szerzők 20—30 ezer főre becsülik (a Hunok-gepidák-longobárdok c. Szegeden, 1993-ban

megjelent munkájában, 19. old.). Ugyanazon évben *Barát Tibor*: "A magyar népek őstörténete" c. Budapesten 1993-ban megjelent könyvében (169—170. old.), a honfoglalók számát 200 ezer lovasra becsüli, az *Árpáddal* érkező népességet egy millióra, az itt élőkét pedig egy milliónál is többre becsüli (lásd 2. sz. tábla).

2. A honfoglalók és a velük érkező összes népesség
(harcosok, családtagjaik, szolgák, rabszolgák stb.)
Conquerors and the total population arriving with them
(warriors, family members, servants, slaves etc.)

A kutató neve	A becsült népesség (fő)
Pauler Gyula ¹²	100 000
Vámbéry Ármin ¹³	300—400 000
Szabó Károly ¹⁴	1 300 000
Kézai és Thuróczy ¹⁵	870 000
Baráth Tibor ¹⁶	1 000 000
Deér József ¹⁷	200—300 000
Barsy Gyula ¹⁸	500 000
Hóman Bálint ¹⁹	500 000
Schwartner Márton ²⁰	1 000 000

¹² *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az *Árpád*-házi királyok alatt, 1893. I. k. 40. old. A százezer főbe a nőket és a gyermekeket is beleértve.

¹³ *Vámbéry Ármin*: A magyarság keletkezése és gyarapodása, Bp. 1895., 213. old. A 156. oldalon 30—40 000 főt ír. Feltehető, hogy sajtóhiba!

¹⁴ *Szabó Károly*: A magyar vezérek kora *Árpádtól Szent Istvánig*, Pest 1896., 50. old.

¹⁵ *Vámbéry Ármin* i.m. 2. fejezet, 153. old.

¹⁶ *Baráth Tibor*: A magyar népek őstörténete, Bp. 1993., 170. old.

¹⁷ *Deér József*: A honfoglaló magyarság, Bp. 1943. 125. old. Szolgák és családjaik nélküli adat.

¹⁸ *Barsy Gyula*: Magyarország népessége a honfoglalás óta, Statisztikai Szemle, 1938. IV. 348. old.

¹⁹ *Hóman Bálint*: Magyar történet, Bp. 1941 és

Szekfü Gyula: Állam és nemzet, Bp. 1942. 97. old.

²⁰ *Vámbéry* i.m. 156. és 213. old.

A honfoglalás kori népességszám tekintetében igen magas népességszámot becsült *Szabó Károly*. A vezérek kora című munkájában (*Szabó Károly* i.m. 50. old.), egymillió háromezrezer főt említ, de e számba beleérti a kun, a székely és a bolgár szövetségeket is. *Schwartner Márton* egymillió főben jelöli meg a honfoglalók számát. *Hóman Bálint* és *Barsy Gyula*

félmillióval számol, *Deér József* és *Ligeti Lajos* 200–300 ezer főre teszi a honfoglalókat. A legalacsonyabb adatot, százezer személyt *Pauler Gyula* és *Ajtay József* közöl a honfoglalókra vonatkozóan. Végül meg kell említenem *Vámbéry Ármin* adatát, aki "A magyarság keletkezése és gyarapodása" címen a honfoglalás millenniauma előtt egy évvel megjelent munkájában a honfoglaló magyarság számát 300–400 főre tette.

Nem valószínű, hogy a kedvezőtlen egészségügyi és kulturális viszonyok között az *Árpád*-kori Magyarországnak több lett volna a népessége, mint *Hódító Vilmos* idején Angliának. A *Domesday Book*-ban Anglia és Wales népességét 1080-ban 300 ezerre tették.

Engedjék meg, hogy a sokféle adatot még egy gondolattal tovább bonyolíthassam. *Barsy Gyula* megállapításait szeretném kiragadni. Ő feltételezi, hogy "Szent István kora a népesség szaporodása szempontjából valószínűleg kedvező volt és a 10. században megindult fejlődés vonala nem törhetett meg.

Az *Árpád*-házi királyok korának természetes szaporodását illetően szem előtt kell tartani, hogy Európában a 10–13. század volt a középkornak járványoktól aránylag legkevésbé sújtott szakasza. Figyelembe kell továbbá venni, hogy e korokban a háborúkat viszonylag kis hadseregekkel vívták és ami igen fontos, Magyarország területe a tatárjárásig ellenséges betörésekről nagyjából mentes maradt." Mindezen tényezőkre való tekintettel *Barsy* úgy becsülte, hogy a honfoglalástól a tatárjárásig a magyarság megkétszerezte lélekszámát.

Ezt a magasra becsült szaporodási arányt túlzottnak tartom azért, mert ebben a korban alacsony volt a születések száma, ugyanakkor a halandóság igen nagy volt. Végül voltak háborús veszteségek is, bár nem olyan nagy mértékűek, mint a kalandozások idején. 907-ben a bajorok harcoltak Pozsonynál a magyarok ellen, 910-ben a *Gyermek Lajos* vezetésével a német törzsek fognak fegyvert a magyarok ellen. 1096-ban és 1147-ben a keresztetek pusztítottak.

Nemeskürty István 30 ezer főre teszi a *Bouillon Gottfried* lotharingiai herceg vezetésével 1096-ban *Kálmán* király által élemezett keresztet hadsereget²¹.

1213-ban a halicsi hadjárat szedte áldozatait, az 1241-es tatárjárás pedig a korszak legnagyobb pusztítása demográfiai szempontból is, egyes megyékben a lakosság 40%-a odaveszett.

A népesség számának a becslésénél megteveszthet bennünket, ha a természetes szaporodást a mai letelepedett népek szokásai alapján becsüljük. A vándor népeknél teher volt a gyermek, az élelem és zsákmány megszer-

²¹ *Nemeskürty István*: Mi magyarok. Bp. 1993. 59. old.

zése közben. A kitett, elhagyott gyermekek mellett a gyermekölés is napirinden volt. Még az ókori kultúrnépeknél, a görögöknél és a rómaiaknál is gyakori volt a gyermekölés. *Romulus* törvénye csak az elsőszülött fiúk és lányok javára tett kivételt a *jus nexis* alól. A kereszténység tanainak az elterjedése után még több évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a család intézménye, az állandó letelepülés fejlődésével és a gazdálkodási keretek kialakulásával párhuzamosan megerősödjön.

A cisztercita monostorok történetéből tudjuk, hogy gazdasági telepeikre, possessióikba — a későbbi falvakba — a betelepítés egy vagy két férfival történt. Ezek inkább majorok voltak, kunyhókkal (mansikulákkal). Faluvá fejlődésük fokozatosan ment végbe a mezőgazdaság és az állattenyésztés fejlődésével párhuzamosan²².

A háztartás, háznép, család fogalmának egyértelmű tisztázása egyik fundamentális kérdése a középkorra vonatkozó történeti demográfiai becsléseknek. Elég ha az általánosan elterjedt 5 főnyi (*Szabó István, Acsády Ignác* stb.), illetve a XI—XII. században még a 7 fő háztartást (háznépet) is megköcskázató becslésekre célzok. A történeti demográfia adatai csak akkor alkalmasak a vizsgált kor népességszámának és jellegzetes demográfiai ismérveinek a becslésére, ha a történetiség elemeire vonatkozó emlékek alapján a számszerűsítésre kerülő fogalmak világosak, és ha a természetes és tényleges népességnövekedés tényezőit is figyelembe veszik, azaz ha a demográfiai ismereteket is beépítik vizsgálataikba. Példaként a születési és a halálozási arányszám, valamint a vándorlás értékeinek a fontosságára vagy a születéskor várható élettartam irreális becslésére hivatkozom.

Azt az álláspontot vallom, hogy az itt talált népek és a bevándoroltak becsült számának az ismerete nélkül nem lehet a népesség tényleges gyarapodását becsülni a 10—12. századokra vonatkozóan. Hadd utaljak arra, hogy amennyiben a népesség számát az Árpád-kori népességből kiindulva csupán matematikai számítás útján próbálnánk megállapítani, feltételezve, hogy évenként 1%-kal gyarapodott a legtöbb szerző által félmillióra becsült honfoglalás kori magyarság, 1526-ra, a mohácsi vész időpontjára 11,4 millióra kellett volna növekedni az ország népességének, 0,5%-os évenkénti gyarapodás mellett pedig 5,7 millió főt tett volna ki a népesség. Nyilvánvaló, hogy bár számításunk matematikailag hibátlan, eredményei mégsem használhatók, mert a történeti tények, a háborúk, a vándorlások, a telepítések, a járványok pusztításainak figyelembevétele nélkül nyert megállapítást.

²² Jól dokumentálja e folyamatot a ciszterciek által telepített Szentgotthárd-környéki falvak kialakulása. Lásd *Halász Elek*: A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. Bp. 1932. c. munkáját.

Éppen a fentiekben kifejtettek miatt magunk a népességnövekedés legfőbb tényezőjének a X. és a XI. században a bevándorlást tartjuk. Nézzük meg, mit mond erről *Hetényi János* a magyar Tudós Társaság által az Akadémia titkárának, *Toldy (Schedel) Ferencnek* az ajánlásával kiadott műben. Idézem: "Első királyunk megvetette bölcsen a polgári rend alapjait, szállást adott majorjaiban és mintegy hetven várában a kézműveseknek, a föld- és szőlőműveseknek. Ezek között a műveltebb azon német és tót ajkú népeknek, kiknek számát jóval növelték azon akár német, akár görög honból idehurcolt rabok, kiket a győzelmes magyarok hoztak ide magukkal, és kiknek a száma oly sokra ment az itt született keresztényekkel együtt, hogy *Pilgrim* passauai püspök VII. *Benedek*hez írt oklevelében a magyar népet már akkor nagyjából ezekből állani mondaná."²³

Az is igaz, hogy a templomok építését jórészt görög mesterek végezték, és az, hogy a várakban és egyházakban jórészt hospes kovácsok, bognárok, ácsok, ruhakészítők, molnárok, szövők, fonók, sóhordók, harangozók szolgáltak, a várnépekkel és szerzetesrendekkel együtt, s ezek száma jelentős volt. Úgy becsülhetjük, hogy a monostorok száma az *Árpádok* alatt több mint 400 volt, Mohács előtt 409 férfi és női apácamonostor működött.

Visszatérve *Hetényi* idézetére, megállapíthatjuk, hogy az ellentétes *Szekfű Gyula* azon állításával, mely szerint *I. István* korában alig volt nem magyar lakosság (Állam és Nemzet, Budapest, 1942. 36. oldal). Hozzátehetjük, hogy a passauai püspök valószínűleg a király és az esztergomi érsek környezetében tapasztalhatta a látottakat. *Vámbéry* szerint a nem magyar lakosság volt többségben. *Oláh Miklós* Hungária című 1530-ban megjelent munkájában az ország nemzetiségeiként a németeket, a cseheket, a szlávokat, a horvátokat, a kunokat, a ruténeket, a szászokat, a székelyeket, a rácokat, a románokat, a jászokat és a franciákat nevezi meg.

²³ *Hetényi János*: Történettudományi pályamunkák. Első kötet. Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosulására. 73. old., Magyar Tudós Társaság, Buda 1841.

MAGYARORSZÁG A XIII. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

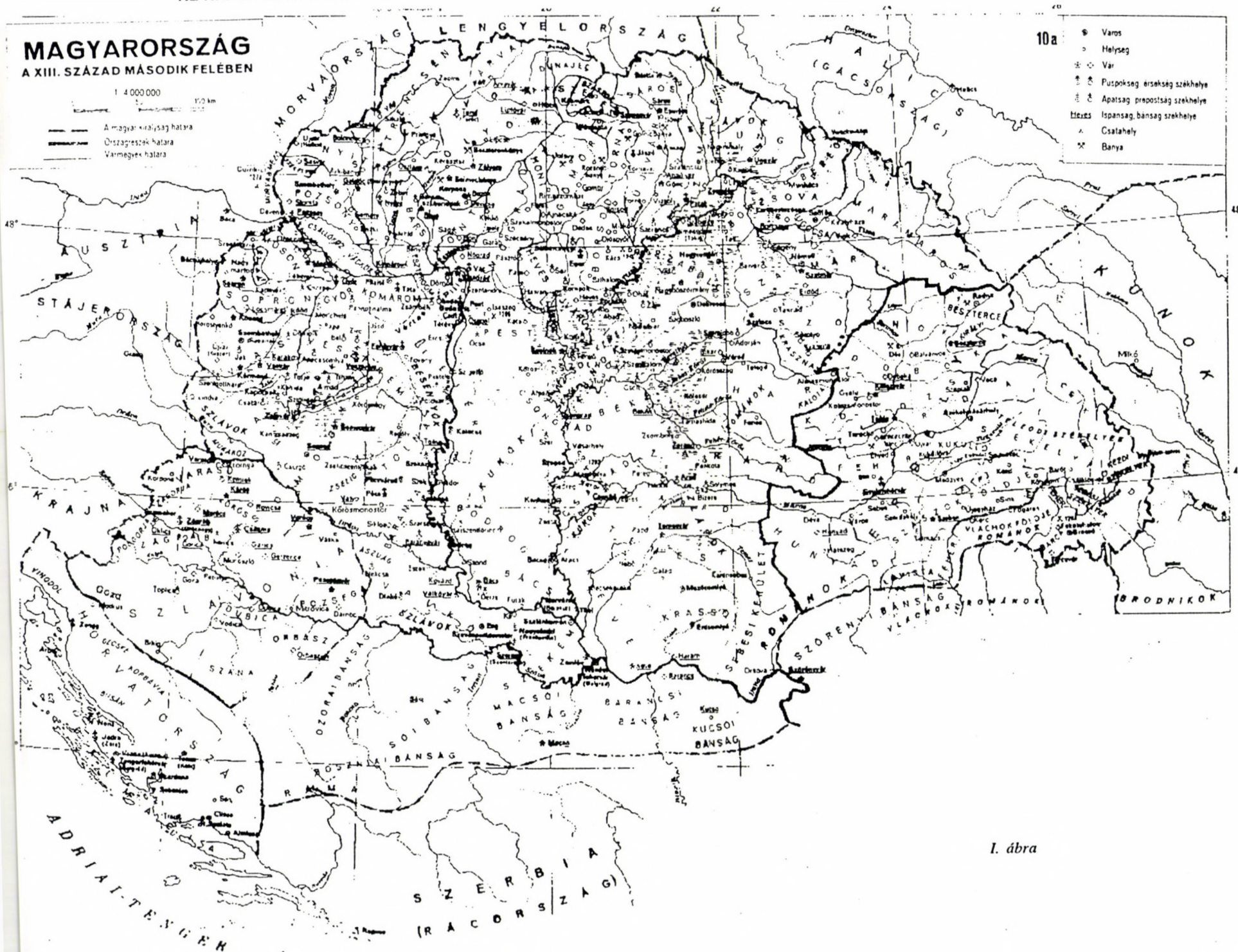
1 : 4 000 000

100 km

— Magyar királyság határa
— Országreszek határa
— Vármegyék határa

10a

- Varos
- ◊ Helység
- ✱ Var
- ✱ Püspökség, érsekség székhelye
- ✱ Apátság, prepostság székhelye
- ✱ Ispánság, banság székhelye
- ✱ Csatahely
- ✱ Banya

I. ábra

4. A honfoglalás kori Magyarországon élt népek és a bevándorlók

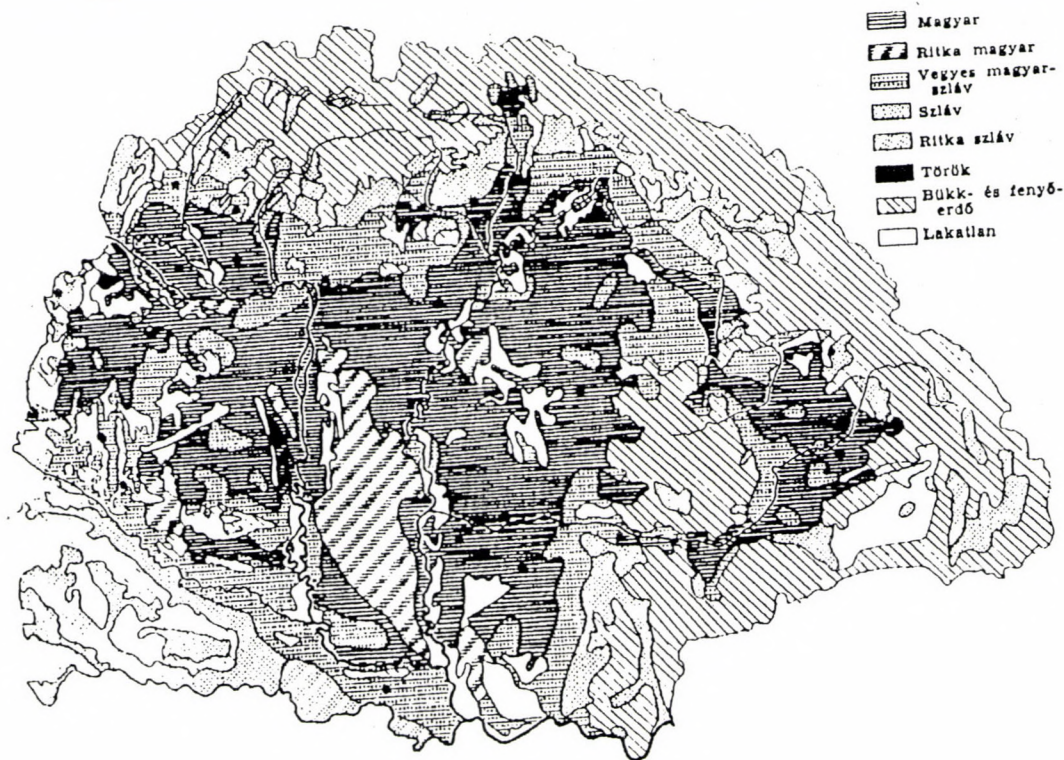
Az itt talált népek közül az avarok, a bolgárok, a hunok, kabarok, a szlávok²⁴, a szlovének, Erdélyben a szászok, a nyugati határ mellett német, az ország fővárosában kisebb zsidó néptörödékek jelenlétét igazolják a történészek és nyelvészek kutatásai.

A nyelvtudósok között *Melich János* volt az első, aki a honfoglalás kori Magyarország (Budapest 1925—1929), a Nyelvtudomány Kézikönyve c. munkájában kísérletet tett Magyarország *Árpád*-kori népessége etnikai eredetének és települési területeinek a feltérképezésére. Őt követte *Kniezsa Istvánnak* a Magyarország népei az *Árpád*-korban című munkája (Budapest, 1938). Sajnos sem *Melich*, sem *Kniezsa* kitartó szorgalommal, nagy tárgyi tudással végzett munkái nem tartalmaznak számadatokat. *Kniezsa István* kutatásai azonban bemutatják a helynevek vizsgálata alapján a XI. századi Magyarország településeit és részletesen foglalkozik az ország benépesített vidékeinek a nemzetiségi megoszlásával. Részben *Kniezsa István*, részben *Adolf Ficker*, valamint *Hóman Bálint* és *Szekfü Gyula* alapján vizsgálom az ország települési képét és a legnépesebb nemzetiségek földrajzi eloszlását (II. sz. térkép).

Amint az a II. sz. térképen látható, a magyarság elsősorban a Nagy-Alföldön, a Kis-Alföldön, a Mezőföldön és az Erdélyi Mezőségeen települt meg. Ugyancsak kimutatható a Dunántúl mindazon településén a magyarság jelenléte, ahol legeltetésre, halászatra, vadászatra alkalmas területet találtak. A bevándorló népeknek a határszéli területek jutottak.

²⁴ A bozói apátság alapítólevele szerint közel száz lokalizálható helységről feltételezhető Zólyom vármegye területén, hogy honfoglalás előtti szlovák települések. Turóc vármegyében 30 ilyen község volt (*Szarka László*: A szlovákok története. Bp. Én., 38. old.). Ami a népesség számára vonatkozik, a szlovák történetírás 120 ezer körüli népességet becsül a IX. századvégi Nagymoraviában, amelynek döntő többsége szláv nemzetiségű volt (i.m. 29. old.).

Bél Mátyás jelzi, hogy a szlovákokat mivel őshonos népek, nem idegeneknek kell tekinteni. *Bél Mátyás* Hungariából Magyarország felé. Bp. 1984. 284/85. old.

II. ábra

Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. In: Az ezeréves Magyarország. Budapest, 1940, 99. oldal.
 On the basis of the book; Hungary's Populations in the eleventh century by István Kniezsa; Bp. 1940.

Knieszsa a bolgár (törökök) jelenlétét, akik a X. századra elszlávosodtak, a Szerémségre, a Délvidékre és Erdélyre teszi. *I. István*, *Salamon*, *Szent László* és *II. István* korában telepedtek le. *Vámbery* török, *Hunfalvy* ugor származásúaknak tartotta őket. A Dunántúlon avar településeket, az Alföldön *besenyők* lakta településeket mutat ki. A szlávok legfőbb települési területe Pozsony, Nyitra, Trencsén, Zemplén és Zólyom megyékre esett. Jelentős az Ipoly- és Sajó-völgyének Galánta környékének a Pilis, a Vértes és a Bakony hegységek egyes területeinek szláv népessége. Erdélyben Gyulafehérvár környékén, az Alföld keleti részén, továbbá Zala megyében Zalavár környékén, kisebb szórványok nyugaton, ahol a határ mellett találunk szláv népelemeket, köztük Vas megyében vendeket (németül vindisch), akikkel 1100 év óta békés, és egymás kultúráját gazdagító módon él együtt. *Deér József* szerint a szlávság a magyarsággal szemben kisebbségben volt (*Ligeti Lajos* i.m. 126. old.).

A zsidóság jelenlétére a nyelvtudósok a személynevekből is következtetnek²⁵.

A németek jelenlétét a honfoglaláskor *Knieszsa* professzor nem valószínűsíti. Bevándorlásuk *Géza* fejedelem idején megkezdődik, folytatódik *I. István* bajor felesége révén, de tömegesen csak a XII. század végén jelennek meg és lesznek német többségű települések. Történelmünk tanúsítja, hogy a német lovagok segítségével győzte le *I. István* és *II. Géza* ellenségeit. *Gizella* királynő Szatmár vármegyében telepített német lakosokat, így fejlődött ki Szatmárnémeti, vagy Erdélyben Hermannstadt (a mai Szeben). *Géza* uralkodása idején mintegy 2000–2500 szász parasztgazdaság, 200 település jött létre Erdélyben, míg a Szepességben 60–64 helység. *IV. Béla* Besztercebányát thüringiai szászokkal telepítette be. A német lovagrendet 1211-ben *II. András* hívta be és telepítette Brassó, Kronstadt városát.

Az avar népesség a IX. században a Nyugat-Dunántúlon, a Karoling birodalomhoz kapcsolódott. Savaria (Szombathely) és Carnutum (Deutsch Altenburg környéke) volt a legfőbb szálláshelyük. Régészeti leletek utalnak arra, hogy a honfoglaláskor avar népcsoportok éltek az ország területén.

A székelyek tekintetében az állásfoglalás már nem ilyen egyöntetű. Vannak szerzők, akik őshonosnak tüntetik fel őket, mások azt állítják, hogy a honfoglalókkal jöttek be, ismét más szerzők a XIII. századra teszik bevándorlásukat. *Hunfalvy* magyar határőröknek tartja a székelyeket, akiket *Szent László* telepített Erdélybe. *Pauler Gyula* szerint bolgár eredetűek.

²⁵ A nyelvtudósok közül *Szabó T. Attila* írja a *Nyelv és település* Bp. 1988. c. munkájában, hogy az Árpád-kortól olyan mennyiségű ótestamentumi eredetű zsidó személynevet, mint pl. Saul, Ábrahám, Izsák stb. vettünk át az egész magyar nyelvterületen, amely arra enged következtetni, hogy e szinbiózis már akkor megkezdődött (i.m. 8. old.), 1050-ben Esztergomban már zsinagógát építettek.

Hóman Bálint szerint magyarral rokon törzs, mely a X. században került Erdélybe. *Engel Pál* szerint már a honfoglalás előtt itt éltek. Feltételezi, hogy a késő avarok és a székelyek azonosak.

Adolf Ficker, a Monarchia statisztikusa írja, hogy a magyarok honfoglalása egyben bajór-német népvándorlást is eredményezett. A határvonal a Lajta volt, melytől nyugatra németek, keletre magyarok voltak, de kisebbségben a *dákó-románok*, szlovákok és oroszok is. Utóbbiak Pozsony, Sopron, Moson és Vas megyékben a magyarok szolgálatában állottak, mint határvédők. Megemlíti *Ficker*, hogy ezeket az orosz etnikumú népeket már a XI. századtól kezdve *ruténeknek* hívták. Egykori emlékeiket megőrizték az orosz szóösszetételű falvak²⁶.

Okleveleinkben az *oláhok* neve először 1224-ben fordul elő. Az oláhokat már *Anonymus* említi, de jelenlétüket nem a honfoglalás korra, hanem a XII. század végére teszi. *Ficker Adolf* a honfoglalás idején — mint már említettem — kisebb dák-román néptörzsek jelenlétét valószínűsíti. Betelepítésük *III. Béla* királysága idején kezdődött, aki határfigyelő szolgálatra telepített le románokat²⁷, a tatárjárás után vett nagyobb lendületet Erdélybe történő bevándorlásuk. A magyar történettudomány a XIII. században tíz állandó román falut valószínűsít Erdélyben.

A *kunokat* (uzok) mint török eredetű népeket először *Salamon* király idejében jelzik (Kunhalom). *IV. Béla* alatt 40 ezer fő — *Kerékgyártó Árpád* szerint 40 000 család (i.m. 121. old.) — telepedett le. *Róbert* esztergomi érsek 1227-ben 15 ezer kunt keresztelt meg. Kiváltságaikat az 1279-ben, a tétényi gyűlésen kapták. *Béla* király, *István* fiához a kun fejedelemhez leányát adta feleségül.

A *mohamedánok* (örmények, szaracénok, izmaeliták, kálizok, kazárok) a Volga mellékéről vándoroltak be 970 után, kereskedéssel foglalkozó mohamedán vallású nép volt. *Anonymus* alapján azt valószínűsíthetjük, hogy *Taksony* vezér idején már jelenlétük igazolható. Böszörményt (ma Hajdú-böszörményt) is, mint a neve is jelzi, mohamedán népek alapították. 1220 táján a Szerémségben 30 izmaelita falu volt.

A *francia* és *olasz* népesség részben a szerzetesrendekkel jött hazánkba, így főleg a bencésekkel, a ciszterciekkel, továbbá a királyok házasságai, valamint a főbb méltóságok kapcsolatai révén. *III. Béla* mindkét felesége francia volt. A cisztercita szerzetes renddel is jöttek franciák: Zircre,

²⁶ Die Völkerstäme der Österreich-Ungarischen Monarchie, Wien 1869., Seite 18—19.

²⁷ Györffy György: Az ősidőktől a középkor végéig, In: Együttélő népek a Kárpát-medencében (szerk.: Ács Zoltán), Bp. 1994. 40. old.

Egresre, Pilisre és Pásztóra és a Garábon 1030-ban létesült prémontrei renddel²⁸.

3. Az Árpád-kor népességi mérlege Population balance of the Árpadian Age

	Megnevezés	Becsült népesség-szám (ezer)	Megjegyzés
1.	A honfoglalók	150—250	A honfoglalókkal érkező népekkel együtt
2.	A Magyarországon élt népek	200—300	Székelyek, avarok, szlávok, németek (bajorok), latin népek
3.	A honfoglalás kori Magyarország összes népessége	350—550	
4.	Tényleges népgyapardódás (Természetes szaporodás + vándorlási különbözet 400 év alatt)	1100—1800	A bevándorlók (besenyők, németek, kunok, ruténok, izmaeliták, franciák, románok, olaszok, örmények, bolgár-törökök és más kisebb etnikumok) számát 400—500 ezer főre becsülve. A természetes szaporodás becsülésénél figyelembe vettem a tatárjárás és a pestis pusztítását.
	Az Árpád-kor végének népessége: 3. + 4. rovat összege	1500—2350	A legújabb becslést Kovács Zoltán készítette a "Korai magyar történeti lexikon" számára Budapest, 1994. Ő a honfoglalás kori népességet 1,1—1,5 millióra, az Árpád-kor végének népességét 3,0—3,2 millióra becsülte. I.m. 685. oldal.
Összehasonlító adatok			
	Anglia népessége a	X. században	1,1 millió
		XII. században	3,7 millió

A bevándorlókra vonatkozó rövid áttekintésből is kitűnik, hogy a számszerű becslésre vonatkozó mai adataink nem tekinthetők véglegesnek. Összesítésként úgy becsülhető, hogy 350—550 000 főre tehető a honfoglalás kori össznépesség, ehhez becslésem szerint mintegy 400 000—500 000 bevándorló jött az Árpádok alatt. Így válik érthetővé az, hogy az Árpád-kor

²⁸ Forrásaink nem adnak lehetőséget az Árpád-korra, sem a francia, sem az olasz népesség számának a megállapítására. Néhány jelentősebb kapcsolatra az alábbiakban utalunk. Egyúttal szükségesnek tartjuk annak kiemelését is, hogy az Árpád-házi királyok élénk kapcsolatot tartottak a lengyel, a görög, a cseh, a bolgár és szerb uralkodókkal és a kievi fejedelemséggel is. E kapcsolatokkal összefüggő bevándorlók számának a becslésére nem vállalkozhatunk. Párizsban tanult Bánffy Lukács, aki 1156-tól egri püspök, majd 1158-tól haláláig esztergomi érsek. III. Béla első felesége Chatillon Anna, második felesége Capet Margit. Géza fejedelem fogadta be és hívta be Milánóból az első olasz hospeseket, akik Barbarossa Frigyes hadai elől menekültek. Géza lányának férje és II. András felesége is olasz nő volt. Rogerius Esztergomban és Székesfehérvárott említ olaszokat. Kristó Gyula szerint a XIV. század elejéig 103 besenyő, 43 olasz, 365 cseh, 29 bolgár eredetű helynév fordul elő. Kristó—Makk—Szekfü: Adatok "korai" helyneveink ismeretéhez I—II. Szeged, 1973, 1974.

népessége az ez idő tájra jellemző igen alacsony természetes szaporodás ellenére is 1,5—2,3 millió főre emelkedett (lásd 3. sz. tábla).

Saját becsléseim intervallumainak adatai nem jelentősen térnek el az 1963-ban publikált Magyarország történeti demográfiája (szerk.: Kovacsics József) c. kötet adataitól. A fent idézett kötet 408. oldalának Árpád-kori adatai a következők:

Időpont	Népességszám (ezerben)
A honfoglalás kora	500
X. század	600
A XII. század	1800—2000
1330 körül	1800—2000

5. A helynevek szerepe a település és népességtörténeti rekonstrukcióban

Befejezésként röviden annak a szellemi műhelynek a feladatát és elvégzett munkáját szeretném ismertetni, amely 1898—1913 között avégből alakult, hogy rendet teremtsen a magyar helynévállományban. E műhelyben részt vett tudósok Csánki Dezső, Tagányi Károly, Melich János, Kniezsa István és mások voltak azok, akik a munkásságukkal jelentős mértékben járultak hozzá Árpád-kori ismereteink bővítéséhez.

1898 előtt a magyarországi község- és lakóhelynevek tekintetében igen nagy volt a bizonytalanság. (Ezért került sor a községnevek országos rendezésére 1898—1912 között. [Magyarországi vármegyék, törvényhatósági jogú városok, valamint rendezett tanácsú városok hivatalos neveinek jegyzéke, Bp. 1902, kiadta az Országos Községi Törzskönyvbizottság]).

Nem volt szokatlan dolog, hogy egy községet másképpen ismertek hivatalosan, mint ahogy a község lakói hívták. Ugyanazon a néven az országban több község is szerepelt.

Így történt meg, hogy sokszor régi, Árpád-kori nevek helyett — melyeknek kiváló értékük volt — a török hódoltság korában, a község kipusztulásával, feledésbe mentek, mert az új népességet nem érdekelte a régi név, nem fűzte hozzá sem nyelvi, sem érzelmi kapcsolat. Előfordult, hogy az új telepések felvették ugyan a régi nevet, de emellett egy új nevet is alkottak, vagy éppen a régi nevet ferdítették el saját nyelvüknek megfelelően. Voltak községek, amelyeknek különböző nyelven 2—3 nevük is egyformán használatban volt. Legnagyobb számmal az azonos nevek fordultak elő, amelyeket — minden megkülönböztető jelző nélkül — gyakran 8—10 község is viselt. Hogy milyen zavart okozhatott a neveknek ez az összevisszasága a közigazgatásban, a postai és vasúti forgalomban is, arra legjobb bizonyosság az azonos községnevek nagy száma. 826 olyan helynév

volt az országban, amelyet több község is viselt. Sok községet a védőszentje után neveztek el, így történt meg azután, hogy igen sok Szentjános, Szentersébet, Szentpéter, Szentmihály és egyéb szent nevű vagy összetételű községnevet keletkezett.

A községnevek bizonytalansága körüli állapotot a Központi Statisztikai Hivatal a helységnévtár szerkesztésével kapcsolatban, minden hatóságnál jobban érezte. De ugyanúgy kiálltak a helynévrendezés mellett a korabeli nyelvész, történész, levéltáros és földrajztudósok is. Így jött létre, az 1898. évi IV. törvénycikk alapján, a Statisztikai Hivatal igazgatójának elnöklete alatt, az Országos Községi Törzskönyvbizottság. A bizottság feladata volt, hogy őrizze, ápolja, gondozza a helynevekben fellelhető értékeinket.

Talán a helyneveknek a jelentőségét, ezek között a demográfiai vonatkozását azzal tudom legjobban megvilágítani, ha a helynévváltoztatások ügyében *dr. Nagy Gyula*, *dr. Csánki Dezső* és *Tagányi Károly* által 1893-ban az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület megkeresésére készített szakvéleményéből idézek:

"... az egyes elnevezések nemcsak az illető helyek lakóit érdeklik, vagy azokat a régi családokat, melyek onnan származnak, onnan előneveiket veszik, hanem pótolhatatlan anyagát képezik a hazai történettudománynak is, mely anyagnak egész értékét eléggé jellemezhetjük azzal, hogy például Magyarország fokozatos benépesedésének történetét, időnkinti ethnographiai arczulatát egyedül helyneveink segítségével leszünk képesek valaha rekonstruálni.

Mit ajánlhatnánk tehát annak a testületnek, melynek kizárólagos feladata a hazai történelmi emlékek kutatása, gyűjtése, feldolgozása: a Magyar. Tört. Társulat tisztelt választmányának, mint azt, hogy hazánk helynevei, a saját céljaink érdekében, lehetőségig konzerváltassanak. És ez nem csupán a magyar vagy magyaros hangzásúaknál áll érdekünkben, hanem egyáltalán minden helynévnél, mert hiszen, ... azok kivétel nélkül hazánk történetének megvilágítására szolgálnak. Tudományunk eszközei azok, a melyeknél éppen ezért válogatásnak helye nem lehet. Akár magyar, akár idegen legyen is a helynév, az történetünknek éppen olyan nélkülözhetetlen eleme, s éppen annyira a mienk, mint például a nyelvünkben meghonosodott idegen szókincs. Természetes tehát, hogy ezen kultúránk történetét illusztráló adatokkal szemben a tudomány józanul rokon- vagy ellenszenvet nem táplálhat, mikor feladata csak az lehet, hogy azokat megértse s számunkra értékesítse."

A Községi Törzskönyvbizottságban végzett szakértői munkát megelőzte a levéltári kutatás, mely feltárta a helynév első említésének időpontját, természetesen a névforma, vagy a névformák megjelölésével és több forrás alapján bemutatta a név fejlődését, illetve a név változatait. Azt hiszem, ennek a munkának is hatása volt abban, hogy elkészült *Csánki Dezső*

Magyarország történeti földrajza a *Hunyadiak* korában című alapvető kézikönyve. A hatás azonban nemcsak *Csánkinál*, hanem *Acsády Ignácnál* is tetten érhető. Történeti demográfiai munkái közül most csak egyet emelek ki, a Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában című nagy munkáját, mely a millenniumra készült, az 1715–1720. évi adóösszeírás alapanyagának statisztikai feldolgozása útján, amely a Magyar Statisztikai Közlemények Új évfolyamának XII. számában 1896-ban jelent meg, de hivatkozhatnék *Szabó István*, *Ila Bálint*, *Maksay Ferenc*, *Jakó Zsigmond*, *Mályusz Elemér*, *Fekete Nagy Antal*, a demográfusok közül a két *Thirring* (*Gusztáv* és *Lajos*), és a nagy demográfus kortárs *Láng Lajos* és mások irodalmi munkásságára is.

6. A régészet és az embertan összefüggései a történeti demográfiával

Az eddigiekben a történettudomány és a nyelvtudomány eredményeit vizsgáltam a történeti statisztika szempontjából. Kérem engedjék meg, hogy ha még az eddigieknél is vázlatosabban, de kitérhessek a régészet, az embertan szolgáltatta információkra is. Teszem ezt annak tudatában, hogy számos, ma még nyitott Árpád-kori demográfiai kérdésre ezektől a tudományoktól kaphatunk eddigi ismereteinket megerősítő, vagy azt korrigáló, kiegészítő információkat.

Tudósaink régtől vallott felfogása, hogy a régészeti feltárások — vonatkozzanak akár épületekre, falvakra, temetőkre, csontmaradványokra — rendkívül becses adalékot nyújtanak. Különösen vonatkozik ez az Árpád-korra.

A falvak átlagos nagyságára — a temetőfeltárások eredményeire építve — a már említett 1963. évi történeti demográfiai kötetben *Szabó István* történész professzor tett kísérletet az ország népességének a megállapítására. A magyarság múltjának feltárása iránt elkötelezett munkásságára ezúttal is hálával és tisztelettel gondolok.

A régészeti feltárások során tetten érhető az ott élt nép emlékanyaga. Azt azonban a történeti demográfus is hangsúlyozni kívánja, hogy a temetőfeltárás során szigorú feltételeknek kell, megfeleljen a lelet. Éspedig először tudni kell, hogy a sírba mikor kezdtek temetkezni, ugyanúgy ismerni kell az utolsó temetkezés időpontját. Harmadszor ki kell számítani, hogy hány generációt temethettek az adott temetőbe. Végül tudni kell azt is, hogy az adott faluban volt-e még más temető is.

A népvándorláskori temetőfeltárások során külön nehézséget jelent a magyarságba beolvadt és azonos emlékeket őrző népcsoportok pl. a kabarok leletanyagának a megkülönböztetése. Mindezzel nem kívánom a régészeti feltárás fontosságát csökkenteni! De *László Gyula* is elismeri, hogy a

temetőfeltárások alapján azért nem alkothatunk tiszta képet, mert nem ismerjük a csatlakozott népek, székelyek, kabarok, uzok, mohamedánok, zsidók temetőinek régészeti leleteit²⁹.

Sőt ezt aláhúzó még egy további igényt is szeretnék megfogalmazni, nevezetesen a születéskor várható élettartam vizsgálatának a szükségességét. A születéskor várható átlagos élettartam kapcsán engedjék meg, hogy említést tegyek két demográfus kollégámról, az Amerikában élő *Acsády György* demográfusról és *Nemeskéri Jánosról*.

Többirányú kutatásaik során Székesfehérvárott és Veszprémben antropológiai méréseket is végeztek és ezek segítségével néhány fontos demográfiai paramétert becsülték³⁰. A halálozást 35 ezrelékre becsülték, ami alacsonynak tűnik, hiszen még 1852 és 1857 között is 37 ezrelék volt a halálozási arányszám.

Nemeskéri János és *Acsády György* temetőfeltárásaik során 28,7 évet becsülték a kőröspusztai temetőben végzett emberi csontmaradványok alapján. Ez az életkor magasabb, mint a középkori Angliára vonatkozóan megállapított életkor, ami 30–35 év volt. *Ulpianus* becslései szerint a római birodalomban 30 év körül lehetett a születéskor várható élettartam³¹.

Mindezekkel nem csökkenteni kívántam e kutatások jelentőségét, hanem inkább további átfogóbb demográfiai szemléletű kutatásra ösztönözni e területek szakembereit.

7. Néhány tanulság

Végül mondanivalóm összefoglalásaként arról szeretnék szólni, hogy milyen üzenetet hordoz számunkra az *Árpád*-kor népéről való megemlékezés. Mondanivalómat a helytörténeti kérdésekre való megjegyzéseimmel kezdem.

A Központi Statisztikai Hivatalban működő Országos Községi Törzskönyvbizottság az ötvenes években megszűnt, mert a helynévadásra a

²⁹ *László Gyula*: A honfoglalók és Szent István kori magyarok. In: *Historia* 9–10. sz., Bp. 1993., 5. old.

³⁰ *Acsády György—Nemeskéri János*: Contribution á la reconstruction de la population de Veszprém 10. et 11. siècles Annales Historico naturales musei nationales Hungarici tom. 8., 1957. ciries nova 739 t.

³¹ *Kovacsics József*: A közigazgatás statisztikája és organometirája. Bp. 1977, 100–108. old.; — *Hoóz István*: Demográfia. Bp. 1987, 210. old.

törvényben kitűzött feladatait nem tudta teljesíteni. Azokhoz a névadási javaslatokhoz pedig amelyek élő személyekről, ezekben az években *Rákosi Mátyásról*, *Gerő Ernőről* és másokról kívánták községeiket elnevezni, nem kívánta hozzájárulását adni.

Az elmúlt közel fél évszázad bebizonyította, hogy sok zavart okoz és sok bonyodalomnak és félreértésnek a forrása az, hogy nem működik az a szakértő testület, amely a helyneveket nemcsak regisztrálja, hanem gondozza is és örökdi a magyar nyelvkincs felett.

Többek között ez a gondolat is vezérelte azokat a részben demográfus, statisztikus, részben történész, levéltáros munkatársakat, akik a KSH szervezésében, az OTKA anyagi támogatásával megkezdtek Magyarországi megyei szerint a község és lakotthelynevek feltérképezését *Győrffy György*, *Csánki Dezső* grandiózus kötetei majd az Országos Levéltár egyes fondjai, a *II. József*-kori népszámlálás, a 18–19. századi helységnévtári irodalom, továbbá az 1873-tól megjelent hivatalos Helységnévtárak alapján³². A kutatás több olyan problémára irányította rá a figyelmet, amelyek megemlítése úgy vélem a mai ünnepi ülésre kívánczik. Ezek közül a legfontosabb a helynévkincs pusztulásának megakadályozása.

A történelmi sorsfordulón, a tatárjárás idején és a török megszállás időszakában jelentős falupusztulás történt. Az elpusztult falunévek egy része elfelejtődött. Fontos érdek fűződik ahhoz, hogy ezek az egykori magyar nevek megörökíttessenek akár külterületi név, akár utcanév formájában, pl. Veszprém megyében elpusztult, de nem települt be Csobánc város, Diska és Bodon falu, mely Tapolca területén kereshető. Peteháza és Győrhegye, mely Diszelbe olvadt, Tapolcához tartozik, Almád egykori város, bencés monostor, Attak és Győr falu Monostorapáti határában pusztult el. Magyaré és Kék, Balatonfüred környékén feküdt. Püspökuzsa, Árokfő, Erek, Nivegy falvak Sümeg határában állottak. Csab és Szentistváncsab Csabrenek határában kereshető. Bablonka bencés birtok, amelyet *Szent István* oklevelében 1034-ben említene, Tihany környékén feküdt. Kereki falut 1292-ben említik, papját 1333-ban a pápai tizedjegyzék is megnevezi.

Csongrádban a középkori települési rendszer a 15 éves háború alatt (1591–1606) tűnt el. A falvak főbb mint kétharmada néptelenedett el, vagy vált külterületekké, melyek csak a 18., 19., 20. században alakultak újra községgé. Figyelemre méltó Pusztaszer neve is, melynek a helyén a középkorban Zeer, Zer írásmóddal szereplő város volt, amely 1934-ben alakult

³² Történeti Statisztikai Helységnévtár — Heves megye (szerk.: Kovács Béla) Bp. 1991. — Veszprém megye (szerk.: Kovács József) Bp. 1991. — Békés megye (szerk.: Virágh Ferenc) Bp. 1993. — Vas megye (szerk.: Kovács József) Bp. 1993. — Csongrád megye (szerk.: Blazovich László) Bp. 1994.

újra községgé. Végül megemlítem az 1948-ban alakult Üllés községet, amelynek a területe eredetileg kun szállás volt, középkori neve: Pálülése.

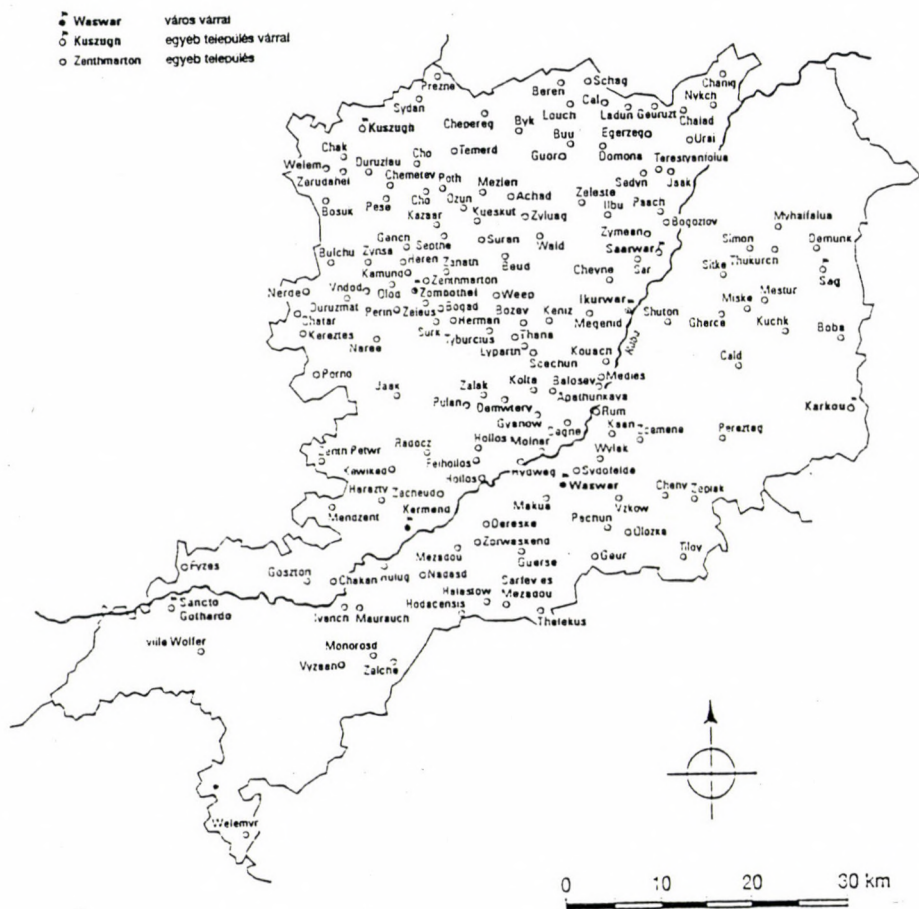
A történeti helységnévtárak alapján rekonstruálható a letűnt századok települési képe. Századokat mondok, nem évtizedeket, mert hiányos forrásokból évtizednyi pontosságú rekonstrukciót végrehajtani nem lehet. Ennek ellenére vallom, hogy a helynevek névalakjai, így azok első előfordulásai utalnak az egykori lakosokra, azok etnikai jellemzőire. Úgy vélem tehát, hogy a mai Magyarország és az utódállamok szakértőinek együttes munkájával jórészt tisztázhatók lennének azok az etnikai feszültségek, amelyek a községnévtáblák jogossága tekintetében szükségtelenül mérgezik ma is a népek kapcsolatát. (III. sz. ábra.)

Az újjászervezendő Országos Helynévbizottságnak lennének más feladatai is. Így előkészíthetné a szlovák, illetve a román szakemberekkel való együttműködésben a még nem törzskönyvezett Árva és Liptó, valamint Hunyad és Fogaras egykori vármegyék községneveinek a felülvizsgálatát és közös kiadásban megjelentethetné az említett négy vármegye névalakjait a forrás feltüntetésével és természetesen az adott forrásokban megjelent nyelven.

Biztos vagyok abban, hogy ez a munka közelebb hozhatná egymáshoz a szomszédos népek kutatóit, mint ahogy azt is el tudnám képzelni, hogy elébe lehetne menni annak a vádnak is, amit a törzskönyvezési munka után *Kranczmayer* osztrák szerző³³ és mások is hangoztattak, nevezetesen azt, hogy erőszakos magyarosítások történtek a törzskönyvezési munkák során. A vád így hangzott: "A törzskönyvezési munka és az ezt elrendelő 1898. évi IV. törvény nem volt más, mint a *Bánffy* kormánynak egy újabb magyarosításra törekvő, sértő és erőszakos intézkedése."³⁴ Ha a vád egészében jól hangzik is, igazságtalanságát csak akkor tudjuk bizonyítani, ha az elszakított területek községeinél mindenütt feltárjuk e történelmi neveket és azokat nyilvánosságra hozzuk. Ez ugyanis az Országos Levéltár egykori véleménye szerint nem minden esetben történt meg. Árva, Liptó, Hunyad és Fogaras megyéknél pedig a hivatalos felülvizsgálat sem történt meg.

³³ *Eberhard Kranczmayer—Karl Mürger: Burgenländisches Siedlungsnamenbuch Burgenländische Forschungen, Eisenstadt, 1957.*

³⁴ A történeti Magyarország városainak és községeinek névváltozatai. Az Országos Községi Törzskönyvbizottság iratanyaga alapján (1898—1913). KSH Levéltára, Bp. 1987. X. o.

III. Árpád-kori települések a mai Vas megye területén (1000–1301)
 Settlements in the Árpadian Age in county Vas (1000–1301)

Ezek a feladatok nem lennének mások, mint a millenniumi években megkezdett munka folytatása, annak kiegészítése egy a megszüntetett bizottság helyébe lépő Országos Helynévbizottság útján. Ennek összetétele a tudomány, a történettudomány, a nyelvtudomány, a földrajztudomány, a régészet, valamint a gyakorlat, a belügyi és mezőgazdasági igazgatás, vagyis a földmérés és a földnyilvántartás szakembereiből állna.

Nem hanyagolhatom el annak a megemlítését sem, amit a közigazgatási helynév jelentett és jelent a közigazgatás számára, éspedig nemcsak a városi, községi igazgatás számára, hanem a szakigazgatás úgyszólván minden ágára, de legfőképpen a belügyi, közlekedési, postai és a vasúti, a mezőgazdasági igazgatás és a statisztikai gyakorlat számára. Utóbbi egyrészt a helység-névtár szerkesztés, és a területi egységekre vonatkozó idősorok képzése, legfőképpen a népszámlálási felvétel és feldolgozás kapcsán képtelen a helységek nevében, közigazgatási jogállásában beállott változásokat nyomon követni.

A Vas megyei térkép kapcsán saját kétségeimet is megemlítem. Feltehetjük a kérdést! Megbecsülhető-e a helynevek alapján a települések lakottsága és az ott élő népek nemzetisége? Ugyanis problémát okoz az, hogy a forrásokban előforduló névformák, mint villa, curia, vicus, pagus, locus, privilégium, praedium, terra, possessio, diviticulum, grangia alapján feltételezhető-e bizonyossággal lakottság feltételezése, de méginkább problematikus lehet a lakosság számának valószínűsítése, különösen azokban a falvakban, ahol többféle etnikum élt³⁵. Ugyanakkor nem vitatható az, hogy a nevet a környezet, az ott lakó vagy oda költözött lakosok adták.

Így aligha vitatható, hogy a honfoglalástól a XIV. századig gyakran előforduló "besenyő" összetételű helynév, vagy 148 "tót", a több mint félszáz "német" szóösszetétel helynév nem az adott nemzetiség településeire utalhat.

A XI–XII. századi faluszámot akkor tudnánk valószínűségi változókkal becsülni, ha ugyanazon időből és területről vett mintában szereplő — várbirtok, monostor, régészeti lelet, temetőfeltárás — egyaránt nyújtana információt. Jelen időszakban különösen fontos lenne az etnikai eredetre utaló forrásanyag feltárása.

³⁵ Kérdéses, hogy a helynév a 400 évig tartó Árpád-kor alatt, mikor keletkezett. Az oklevelekben való első feltűnés nem biztos, hogy azonos a település keletkezése idejével. A nomád, vándorló, sátorlakó magyarság helyhezkötése, állandó letelepedése hosszabb időt vett igénybe. Ezért is — másrészt már a honfoglalás korában meglévő nem magyar települések keletkezésük időhöz nem köthető volta miatt — úgy döntöttem, hogy a Vas megyei történeti helységnevtárban rögzített névformák alapján nem a XI. század, hanem az egész Árpád-korra települési térképet mutatom be.

Fentiekkel több tekintetben ellentétes következtetéseket találunk *Mesterházy Károly* munkájában. *Mesterházy* szerint a településhálózatunk alapjai már a X. században kialakultak³⁶.

Hogy javaslatomat nyomatékosítsam, és ne úgy tűnjön, hogy e javaslat egyéni kezdeményezés, hadd idézzek abból az előterjesztésből, amelyet az ELTE Bölcsészettudományi Karának dékánja és dékánhelyettese 1988-ban (*Pölöskei Ferenc* és dr. *Kiss Jenő*) intéztek a Minisztertanács titkárságára. Idézem: "A történelmi múltat őrző régi helyneveink ezreit fenyegeti az eltűnés, ha a korábbi informatív nevek helyett a betűk és számok kombinációjával való megjelölés válik általánossá. Az ELTE Bölcsészettudományi Kara e kérdéskör interdisciplináris jellegére való tekintettel történész és nyelvész szakértőinek véleményére egyaránt támogatja azt a törekvést, hogy jogszabály-rendezéssel biztosítsák a pusztuló helynevek megóvása. Nemzeti hagyományainknak, értékeinknek a feledésbe merülésétől a pusztulástól való megmentése közös érdekünk. Múltunkat idéző emlékeink a népnyelv kincsei is, köztük a helynevek és a határrészek nevei is. Támogatjuk azt a javaslatot is, hogy az érintett tudományterületek szakembereiből új névbizottság alakuljon, amelynek döntési joga lenne a felmerülő névtani kérdések megoldásában az állásfoglalás."

A szakvélemény jelzi, hogy a helynevek feletti öröklődés nemcsak a mát, hanem az egész magyar történelmet érintő kérdés.

Befejezésként néhány tanulságot kívánok levonni a magyarság sorsát több mint egy évtizedet meghatározó eseményekből. Legfőbb tanulságként azt emelem ki, hogy *István* király népe a kereszténység felvételével, az új erkölcs meghonosításával be tudott illeszkedni Európa népei közé és olyan virágzó államot hozott létre, amely nemcsak a magyaroknak, de a velük együttélő összes népnek egyenlő jogokat és biztonságot teremtett. Magyarország az *Árpádok* alatt kimagasló szerepet játszott az európai népek között mind a népességi, mind a gazdasági, mind a kulturális fejlődés tekintetében.

A nem magyar népek királyi védelemben részesültek, ami a X. századtól kezdve az egész középkoron át megfigyelhető. A nem magyar népek nem tartoztak a vármegyei főhatóság alá. A besenyőknél a "jura bissinorum" alapján, az erdélyi szászoknál a "jura Theotonico" alapján a király után a leghatalmasabb méltóság, a nádor ügyelt jogaikra. De nem volt ez másképpen az alacsonyabb gazdasági tevékenységet folytató népeknél, a bevándorló oláhoknál, ruténeknél, a délszláv eredetű juhásztor vlachoknál sem. A király őket is meghagyta szokásaikban, életmódjuknak megfelelő természetbeni állatadót vetett ki rájuk. Saját Kenézeik intézték közöttük az

³⁶ *Mesterházy Károly*: A nemzetiségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságról, Bp. 1980.

igazságszolgáltatást és vezették önkormányzatukat, pópáik pedig ápolhatták közöttük görög-keleti hitüket.

A nemzetállam eszméinek felszításával a Kárpát-medence népei szembe kerültek egymással. Az évezredek békés egymás mellett élését, a családi kapcsolatokat a viszály és a gyűlölködés váltotta fel. Trianonban nem a béke határait vonták meg, hanem az összetartozó népeket osztották ketté, nem a politika csinálta, hanem a népeket büntették.

A honfoglalás idején itt élt népeknek van egy olyan közös üzenete is, amely arról szól, hogy közös múltunk gyökereit együtt keressük, így pl. a szlovákokkal, az osztrákokkal, a románokkal, a horvátokkal. Ennek a közös kutatásnak az alapjait kellene megteremteni, hogy annak igazságával betago-lódhassunk az európai népek közösségébe. Az idő sürget. Válságok sorozatát éljük át a gazdasági válságtól az erkölcsi válságig. Válságban van a család, de maga az egyén is. A honfoglalás, és a vándorló népek helyhez-kötése, a haza megteremtése és megszilárdítása csak egy új erkölccsel volt lehetséges.

Bízom benne, hogy a millicentenáriumra való felkészülés ad annyi lendületet és biztatást a magyar népnek, hogy több hittel és vállalkozási szellemmel felvértezve rádöbben arra, hogy minden egyházi és állami szervezetnek, de az egyénnek is tenni kell, de haladék nélkül, mert mind a gazdaság, mind a népesedés tekintetében vész-tjós-ló kiáltás hangzik: "Periculum in mora".

IRODALOM

- Acsády György—Nemeskéri János:* Contribution á la reconstruction de la population de Veszprém 10. et 11. siècles. Annales Historico Naturales Musei Nationalis Hungarici, Tom 8. 1957.
- Acsády Ignác:* Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720—21. Magyar Statisztikai Közlemények Új évfolyam 12. Bp. 1896.
- Ajtay József:* A magyarság fejlődése az utolsó 200 év alatt. Bp. 1904. Országos Magyar Szövetség Könyvtára 1.
- Ács Zoltán (szerk.):* Együttélő népek a Kárpát-medencében. Bp. 1994.
- Balassa Iván:* Mivel járulhat hozzá a néprajztudomány a honfoglaló magyarság életmódjának kutatásához? Ethnographia 1974.
- Barabás Endre:* A székely kivándorlás és a Romániában élő magyarok helyzete. Közgazdasági Szemle, 1901. XXV. 424.
- Baráth Tibor:* A magyar népek őstörténete. Bp. 1993.
- Barsy Gyula:* Magyarország népessége a honfoglalás óta. Magyar Statisztikai Szemle 1938, XVI. évf. 4. 343—358. o.
- Bartha Antal:* A magyar nép őstörténete. Bp. 1988.
- Benkő Loránd (főszerk.):* A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, II. Bp. 1970.
- Bél Mátyás:* Notitia Hungariae Novae ... 1—4 Vienna 1735—1742. Comp. 1977. — Hungariából Magyarország felé. Bp. 1989.

- Blazovich László*: Csongrád megye történeti statisztikai helységnévtára. Bp. 1994.
- Buday László*: A község és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. tc. végrehajtása. Bp. 1903.
- Cholnoki Jenő*: Hazánk és népünk egy ezredéven át. Bp. Év nélkül.
- Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a *Hunyadiak* korában. Bp. 1890—1941, 4—5. kötet. 6. kötetet szerkesztette: *Fekete Nagy Antal*.
- Czeplédy Károly*: Keleten maradt töredékek. In: A magyarság őstörténete. Bp. 1943.
- Czoernig, Karl*: Etnographie der Österreichischen Monarchie 1—3. Wien, 1855—1857.
- Dienes István*: A honfoglaló magyarok. Bp. 1972.
- Deér József*: A honfoglaló magyarság. In: A magyarság őstörténete. Bp. 1943.
- Domanovszky Sándor*: A mezőgazdaság *Szent István* korában. In: Emlékkönyv *Szent István* király halálának kilencszázadik évfordulóján II. (szerk.: *Serédi Juszticián*). Bp. 1938.
- Donáth György*: Az ezeréves Magyarország területe. Magyar Statisztikai Szemle, 1938. XVI. 333—342. o.
- Engel Pál*: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Bp. 1990.
- Éry Kinga*: Regionális különbségek a magyarság XI. századi embertani anyagában. Anthropológiai Közlemények 22. 1978.
- Fehér Géza—Éry Kinga—Kralovánszky Alán*: A közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei (Leletkataszter). Szerkesztette: *Szöke Béla*. Bp. 1962.
- Fényes Elek*: Magyarország statisztikája I—III. kötet, Pest 1842—1843.
- Ficker, Adolf*: Die Völerstämme des Österreich-Ungarischen Monarchie. Wien, 1869.
- Fügedi Erik*: A középkori Magyarország történeti demográfiájának mai állása. Demográfia, Bp. 1969.
- Glatz Ferenc*: Magyarok a Kárpát-medencében. Bp. 1988.
- Győrffy György*: Az ősidőktől a középkorig. In: Együttélő népek a Kárpát-medencében (szerk.: *Glatz Ferenc*). Bp. 1944.
- A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1958. Nemzeti Könyvtár. Történelem.
 - A székelyek eredete és településük története. Bp. 1941. In: Erdély és népei. Szerk.: *Mályusz Elemér*.
 - Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: Magyarország történeti demográfiája (szerk.: *Kovacsics József*). Bp. 1963.
 - A honfoglaló magyarok települési rendjéről. Archeológiai Értesítő, 1970.
 - A magyar állam félnomád előzményei. In: Nomád társadalmak és államalakulatok (szerk.: *Tökei Ferenc*). Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 18. Bp. 1983.
 - Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I—II—III. 1963—1987. A pápai tizedlajstromok demográfiai értékeléséhez. In: *Mályusz Emlékkönyv*, Bp.
- Hetényi János*: Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejlődésére és csinosulására. Buda, 1841.
- Hóman Bálint*: Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században (székközlő). Bp. 1920.
- *Szekfű Gyula*: Magyar történet. Bp. 1935—1943.
- Hunfalvy János*: Az osztrák birodalom rövid statisztikája, különös tekintettel a magyar államra. Pest, 1867.
- Magyarország etnographiája. Bp. 1868.

- Ila Bálint*: Gömör megye I—IV. Bp. 1957.
- *Kovacsics József*: Veszprém megye helytörténeti lexikona I. 1964, II. 1988.
- Imhoff, Arhtur, E.*: Einführung in die Historische Demographie. München, 1977.
- Ipolyi Arnold*: Pápai tizedjegyzékek 1338/7. Bp.
- Jancsó Benedek*: Az erdélyi románság legrégibb hiteles statisztikája. Bp. 1900.
- Jekelfalussy József* (szerk.): Az ezredéves magyar állam és népe. Bp. 1896.
- Jerney*: Keleti utazás a magyarok őshelyeinek kinyomozása végett. Pest, 1851.
- Kerékgyártó Árpád*: A műveltség fejlődése Magyarországon. Bp. 1880.
- Kniezsa István*: Az esztergomi káptalan 1156-i dézsmajegyzékének helységei. Századok. Bp. 1939: 23, I/1.
- Magyarország népei a XI. században. Bp. 1938.
- Kovacsics József* (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Bp. 1957.
- Magyarország történeti demográfiája. Bp. 1963.
- Zala megye helytörténeti lexikona, Keszthely és környéke. Bp. 1991.
- Veszprém megye történeti statisztika helységnévtára. Bp. 1991.
- Vas megye történeti statisztikai helységnévtára. Bp. 1993.
- Kovács Béla* (szerk.): Heves megye történeti statisztikai helységnévtára. Bp. 1992.
- Kristó Gyula* (szerk.): Korai magyar történeti lexikon. Bp. 1994.
- A X. századi közepi magyarság "nomadizmusának" kérdéseiről. Ethnographia, 1982.
- A vármegyék kialakulása Magyarországon. Nemzet és Emlékezet, Bp. 1988.
- *Makk Ferenc—Szekfü László*: Adatok a korai helyneveink történetéhez I—II. 1973, 1974.
- Kogalnitcan, Michel*: Histoire de la Dacie, des Valaques Transdanubiens et de la Valachie. Berlin, 1854. Nouvelle Edition.
- Kranzmayer, Eberhard—Mürger, Karl*: Burgenländisches Siedlungsnahmenbuch. Burgenländische Forschungen, Eisenstadt, 1957.
- László Gyula*: A magyar őstörténet régészete. In: A magyarság őstörténete. Bp. 1943.
- A honfoglaló magyar nép élete. Népkönyvtár 4. Bp. 1944.
- A honfoglalók és *Szent István* kori magyarok. In: Historia, Bp. 1993, 9—10. sz.
- Ligeti Lajos* (szerk.): A magyarság őstörténete. Bp. 1943.
- Maksay Ferenc*: A magyar falu középkori településrendje. Bp. 1971.
- Mályusz Elemér*: A magyarság a középkori Erdélyben. Kolozsvár, 1943.
- Erdély és népei. Bp. 1941.
- A középkori magyar nemzetiségi politika. Századok 73, 939.
- Melich János*: A honfoglalás kori Magyarország. A Magyar Nyelvtudomány kézikönyve, Bp. 1925—29.
- Mesterházy Károly*: Nemzetiségi szervezet és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál. Bp. 1980.
- Moór Elemér*: Westungarn in Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936.
- Moravcsik Gyula*: Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1984.
- Nemeskürty István*: Mi magyarok. Bp. 1993.
- Németh Gyula*: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930.
- Oláh Miklós*: Hungaria 1530.
- Ortvay Tivadar*: Magyarország egyházi földesurai a XIV. sz. pápai tizedjegyzék alapján. Bp. 1811/92.

- Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. 1893. XVI. A magyar nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp. 1895—1898, I—X. kötet.
- A magyar nemzet története *Szent Istvánig*. Bp. 1900.
 - A magyar honfoglalás kútfoi. Szerk.: *Pauler Gyula—Szilágyi Gábor*, Bp. 1900.
- Pesty Frigyes*: A magyarországi várispánságok története. Bp. 1882.
- Ráth Zoltán*: Népeességünk szaporodásáról. Közgazdasági Szemle, 1901. XXV.
- Roger, Mols*: Emploi et valeur des statistiques en histoire religieuse. Nouvelle Revue Theologique No 4. 1964.
- Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIV. siècle, Louvain, 1954—56.
- Róna-Tas András*: A nyelvrokonság. Bp. 1978.
- Schwartner Márton*: Statistik des Königreichs Ungern. Pest, 1798.
- Sedlák, V. (Ed.)*: Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae, I—II. Bratislava, 1980—1987.
- Sós Ágnes*: A Dunántúl IX. századi szláv népessége. (Kandidátusi disszertáció az MTA Kézirattárában.) Bp. 1965.
- Szabó István*: A magyarság életrajza. Bp. 1941.
- Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között. In: Magyarország történeti demográfiája (szerk.: *Kovácsics József*). Bp. 1963.
 - A prédióm. Vizsgálódások a korai magyar gazdaság- és település-történelem köréből. Agrártörténeti Szemle 6, 1963.
- Szabó Károly*: A magyar vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig. Pest, 1869.
- Szarka László*: A szlovákok története. Bp. Évszám nélkül.
- Szász Zoltán*: A románok története. Bp. Évszám nélkül.
- Szekfű Gyula*: A magyar állam életrajza. Bp. 1923.
- Állam és nemzet. Bp. 1942.
- Szentpéteri Imre*: Scriptores rerum Hungarorum. Bp. 1937—38.
- Székely György*: Törzsek alkonya — Népek születése. Századok, Bp. 1976. 3. sz.
- Szilágyi Sándor* (szerk.): A magyar nemzet története. Bp. 1895—1898.
- Szűcs Jenő*: Nemzet és történelem. Bp. 1984.
- Háztartás és család a 13. századi Magyarország szolgai állapotú parasztnépességében. Történeti Szemle 26, Bp. 1983.
- Thirring Gusztáv*: Contribution aux questions de source et de méthode de la statistique historique hongroise. Bp. 1874. Journal de la Société Hongroise de Statistique, 1—2. 1934.
- Vámbéry Ármin*: A magyarság keletkezése és gyarapodása. Bp. 1895. 408. o.
- Virágh Ferenc*: Békés megye történeti statisztikai helységnévtára. Bp. 1993.
- Wagner, Hans*: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I. Die Urkunden von 808 bis 1270. Graz-Köln. 1955.

Tárgyszavak:

Történeti demográfia

ANSWERS AND OPEN QUESTIONS OF HISTORICAL DEMOGRAPHY CONCERNING THE POPULATION SIZE OF THE ÁRPÁDIAN AGE

Summary

The author's paper presents the lecture held on 16 February at the festal meeting at the Eötvös Lóránd University organized by the Demographic and Historical Demographic Subcommittee of the Hungarian Academy of Sciences on the occasion of the 1100th anniversary of the Hungarian conquest.

The study covers the items as follows:

1. Main home and foreign sources referring to the Árpáodian Age (896—1301).
2. Presentation of a selection from the Hungarian, Arabian, German and Romanian literature concerning — on the one hand — the number of the conquering Hungarian soldiers and — on the other hand — the number of populations have lived here.
3. Investigations on the populations immigrating voluntarily or to the invitation of the rulers at the Árpáodian Age — also by ethnic groups.
4. Finally the author presents his own estimations which do not show many differences from the settlements given in the book published in 1963 entitled Hungary's Historical Demography (ed. by József Kovacsics).

As summarizing data given show, he estimates the number of this settling Hungarian lower than those estimated by Hungarian historians and demographers, while the number of populations living here at that time he puts higher than the experts (scholars) mentioned above.

5. As to the data of first mentioning of the place-names and the form of the names are attached special importance in studying the history of Árpáodian Age settlements and populations, the paper reviews the results of the research being in process at the Central Statistical Office under the guidance of the author in the frame a Project of National Priority sponsored by the National Research Fund (OTKA) aiming at compiling and editing the Historical Gazetteer of Hungary's counties.

A KÖZVÁDÁS ELJÁRÁSBAN 1993-BAN JOGERŐSEN ELÍTÉLTEK DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI

VAVRÓ ISTVÁN

Az elmúlt időszakban mind több tanulmány és elemzés foglalkozott a demográfiai-társadalmi jellemzők és a bűnözés kapcsolatával. Ezek az elemzések általában hosszabb időszak adatait tekintették át és ezért — elsősorban terjedelmi okokból — nem vizsgáltak olyan részletkérdéseket, illetőleg nem közöltek olyan részletes adatokat, melyek a demográfiai-társadalmi jellemzők és a bűnözés szerkezete közötti kapcsolatot kutatják. A következőkben az 1993-ban közvádas eljárásban jogerősen elítéltek demográfiai-társadalmi jellemzőit vesszük vizsgálat alá. Már itt szeretnénk felhívni azonban a figyelmet arra a körülményre, hogy a különböző bűncselekmények elkövetése miatt elítéltek száma lényeges eltéréseket mutat, ezért azokban az esetekben, amikor az adott bűncselekmény elkövetése miatt elítélt személyek száma bizonyos határértékek alá esik, az adatokat a táblázatban közöljük, de a megoszlási viszonzyszámok, illetőleg a gyakorisági értékek bizonyító erejét kevésbé tartjuk meggyőzőnek, mint azoknál a bűncselekményeknél, ahol az elítéltszám magasabb. Szükségesnek tartjuk még megjegyezni, hogy a büntetőjog jelenlegi rendszerében a fiatalokúakra vonatkozó anyagi és eljárásjogi szabályok eltérnek a felnőttekúakétól. (Ez egyébként más adatok tekintetében is tükröződik a bírósági statisztikában.) Erre tekintettel a téma vizsgálatánál esetenként elkülönítve vizsgáljuk a fiatalokúak és a felnőttekúak adatait. A demográfiai-társadalmi ismérvek között sajátos helyzetet foglal el az előélet mint ismérv. Ez ugyanis tipikusan jogi kategória és így a hagyományos értelemben vett demográfiai-társadalmi jellemzők közé csak oly módon illeszthető be, hogy más jellemzőkkel történő kapcsolatait vizsgáljuk. A kérdés elemzésének egyébként azért van jelentősége, mert ez az ismérv egyike azoknak a jellemzőknek, melyek alkalmasak a bűnözés struktúrája és a demográfiai-társadalmi jellemzők közötti kapcsolat értékelésére.

Módszertani szempontból szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a gyakorisági értékeket a szokásoktól eltérő módon nem az évközepe, hanem a január 1-jei népességszám alapján számítottuk. Álláspontunk szerint azonban ez az adatok értékét már csak azért sem csökkenti, mert az adott évben elítéltek köre nem azonos az adott évben bűncselekményt elkövetők körével. A gyakorisági értékek ilyen módon történő számítása ezért megengedhető, mert az idősorok hosszabb távon kiegyenlítik egymást.

Az elítéltek száma és életkora

1993-ban összesen 73 368 személy ítéltek el közbíró eljárásban. Az elítéltek közül 6608 fő (9,01%) volt fiatalkorú. A férfiak és a nők aránya úgy alakult, hogy a fiatalkorúaknál a fiúk aránya két százalékkal volt magasabb mint a felnőttkorúaknál, a férfiaknál az arányeltérés nem jelentős, különös tekintettel arra, hogy az elítéltek több mint 9/10-e mindkét esetben férfi volt. A 100 000 azonos nemű és életkorú lakosra számított gyakorisági mutató értéke a büntetőjogilag vétőképes korú népességre számítva átlagosan 862 volt, ez az érték a fiatalkorúaknál magasabb (942) mint a felnőttkorúaknál (854). A férfiak és nők között a gyakorisági mutató értéke több mint tízszeres különbséget mutat.

Az elítéltek életkor szerinti megoszlása megerősíti azokat a korábbi időszakból származó adatokat, melyek azt bizonyítják, hogy a büntetőjogi vétőképeség korhatárát átlépve a bűnözési gyakoriság a fiatal-felnőttkorig meredeken emelkedik, majd ezt követően fokozatosan csökken, és a 45–49. életév körül a fiatalkor alsó határához hasonló értékeket mutat. A legmagasabb gyakorisági értéket a férfiaknál és a nőknél a 20–24 éves életkorúak között mérhetünk, ez a férfiaknál 3713, a nőknél 309 volt. A gyakorisági értékeket vizsgálva azt is megállapíthatjuk, hogy a nők esetében az értékek nemcsak lényegesen alacsonyabbak mint a férfiaknál, hanem viszonylag kiegyenlítettebbek is. Ez elsősorban a férfiak erőszakos bűncselekményeivel magyarázható, melyek legmagasabb gyakorisági mutatói a fiatalkor határán tapasztalhatók. Erre még később visszatérünk.

Családi környezet, családi állapot

Az elítéltek családi környezetét, illetőleg családi állapotát vizsgálva megállapítható, hogy a fiatalkorú elítéltek 40 százaléka nem élt teljes családi körben. Fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy a lányok esetében — lényegesen alacsonyabb bűnözési gyakoriságuk ellenére — a nem teljes családban élők aránya magasabb mint a fiúknál: az elítélt lányok 56 százaléka nem élt teljes családi körben. Különösen szembetűnő az aránybeli különbség a szülői háztartáson kívül élőkénél, ez a fiúknál 12,8, a lányoknál 32,4 százalék volt.

A felnőttkorú elítélteknél a családi állapot szerinti megoszlást az elítéltek kormegoszlása jelentősen befolyásolja. Ezzel magyarázható, hogy az elítéltek 39,7 százaléka nőtlen, illetőleg hajadon volt. A nőtlenek aránya a férfi elítéltek között magasabb volt (40,8%), mint a nőknél a hajadonoké (28,1%). A különbség nyilvánvalóan elsősorban a két nem eltérő házasságkötési életkorával magyarázható. Érdekes azonban megemlíteni, hogy az

elváltak és a különváltan élők aránya az elítélt nők körében magasabb volt mint a férfiaknál. Ez arra enged következtetni, hogy a családi élet jelentősége a nők kriminalitásában nagyobb mint a férfiaknál és ez már a fiatalok esetében is megfigyelhető.

A családi állapot, illetőleg a családi környezet közötti kapcsolatot bizonyítja, hogy a büntetett és a büntetlen előéletű fiatalok családi környezet szerinti megoszlása eltér: a büntetett előéletűek aránya lényegesen magasabb azoknál az elítélteknél, akik nem éltek szülői háztartásban, a kapcsolat a felnőttkori elítélteknél is megfigyelhető: a büntetett előéletűek között az elváltak és a különváltan élők aránya lényegesen magasabb mint a büntetlen előéletűeknél. Az életkor és a családi állapot közötti összefüggést, a rendezett vagy annak tekintett családi élet kriminalitást csökkentő hatását bizonyítja, ha összehasonlítjuk a 100 000 azonos nemű életkorú és családi állapotú lakosra jutó elítéltek számát.

A gyakorisági értékek a következőképpen alakultak:

Az elítéltek életkora	Az elítélt családi állapota		
	nőtlen/hajadon	házas	elvált
<i>Férfiak</i>			
25—29 éves	3893	2534	7755
30—34 éves	3564	2114	6380
35—39 éves	2408	1566	4953
40—44 éves	1522	1219	3309
45—49 éves	1164	892	2269
50—54 éves	776	581	11501
55—59 éves	409	346	957
<i>Nők</i>			
25—29 éves	466	208	578
30—34 éves	588	174	527
35—39 éves	380	147	419
40—44 éves	156	123	303
45—49 éves	159	81	200

A gyakorisági értékek számításánál a jogi családi állapotot vettük figyelembe, tehát a jogilag házas, de házastársuktól különváltan élő elítéltek a házas családi állapotúaknál vettük tekintetbe. Ennek az az oka, hogy a népességre vonatkozóan a különváltan élők száma nem állt rendelkezésünkre.

A gyakorisági értékeket vizsgálva megállapítható, hogy a házas családi állapotúak mutatóit 100,00-nak tekintve a férfiaknál a nőtlenek gyakorisági mutatóit jelző index értéke 116,18 és 168,59, míg az elváltaké

254,37—316,28 mint szélső értékek között változott. A nőknél ugyancsak a házasoknál mért gyakorisági értéket tekintve alapnak a hajadonok indexe 126,83 és 337,93, míg az elváltaké 246,34 és 302,87 mint szélső értékek között változott. A házasok, a nőtlenek, a hajadonok, illetve az elváltak bűnözési gyakoriságának esetenkénti háromszoros különbsége, de minden esetben magasabb értéke úgy véljük meggyőzően bizonyítja a családi állapot és a kriminalitás kapcsolatát.

Az iskolai végzettség

Az iskolai végzettség és a kriminalitási gyakoriság közötti kapcsolat ugyancsak közismert. Az elítéltek iskolai végzettség szerinti megoszlása ezt az összefüggést egyértelműen bizonyítja. Az elítéltek iskolai végzettség szerinti megoszlása ugyanis, mint az az arányokból látható, lényegesen eltér az azonos korú népesség iskolai végzettség szerinti megoszlásától. A családi állapothoz hasonlóan itt is megfigyelhető, hogy a büntetett előéletűek iskolai végzettség szerinti megoszlása kedvezőtlenebb mint azoké, akiket korábban még nem ítélték el. A jelenség a fiataloknál és a felnőtteknél egyaránt kimutatható, annak ellenére, hogy a büntetett előéletűek aránya a fiataloknál életkorukból következően egyébként természetesen lényegesen alacsonyabb mint a felnőtteknél.

A bűnözés szerkezete

A kriminálstatisztikai adatokból ismert, hogy a fiatalok és a felnőttek, illetőleg a férfiak és a nők által elkövetett bűncselekmények struktúrája eltérő. A fiatalok és a felnőttek közötti különbség elsősorban a közlekedési bűncselekmények gyakoriságában, míg a férfiak és a nők bűnözése közötti különbség a közlekedési bűncselekmények gyakorisága mellett az erőszakos bűncselekmények gyakoriságában is megfigyelhető. Ebből következik, hogy a férfiak és a nők, valamint a fiatalok és a felnőttek bűncselekmények súlyossága szerinti jellemzői is különböznek. A büntett elkövetésének gyakorisága a férfiaknál lényegesen magasabb mint a nőknél, míg a fiatalok és a felnőttek határán a büntettek gyakorisági mutatója a férfiaknál lényegesen kisebb mértékben változik mint a nőknél, illetőleg mint a 30. életév után. Ezt egyértelműen bizonyítja, ha megvizsgáljuk egyes kiemelt bűncselekmények 100 000 azonos nemű és korú lakosra jutó gyakorisági mutatóját. Itt ugyanis egyértelműen bizonyítható, hogy egyes bűncselekmények, így elsősorban az erőszakos közösülés, a rablás és a súlyos testi sértés gyakorisága a fiataloknál és a felnőtteknél alig

különbözik, esetenként a fiatalkorúaknál magasabb (pl.: rablás, erőszakos közöszlenség).

Az elítéltek családi állapota, illetőleg az általuk elkövetett bűncselekmények közötti kapcsolatot vizsgálva megállapítható, hogy a súlyos bűncselekményt elkövetők között a rendezetlen családi körülmények között, vagy szülői háztartáson kívül élők aránya az átlagosnál magasabb. Ez egyébként megfigyelhető a fiatalkorúak cselekményeinek döntő többségét képező vagyron elleni bűncselekmények elkövetőinek körében is. Az arányok ez utóbbiak tekintetében, különösen a leányoknál szembetűnően magas.

A felnőttkorú elítélteknél ugyancsak az állapítható meg, hogy az erőszakos cselekmények elkövetői között az átlagosnál magasabb az elváltak és különváltan élők aránya. A legmagasabb arányt azonban természetesen a tartás elmulasztása miatt elítélteknél figyelhettük meg, ami a bűncselekmény sajátos jellegéből egyébként egyértelműen következik. Az elítéltek iskolai végzettség és az elkövetett bűncselekmények közötti kapcsolat a fiatalkorúaknál és a felnőttkorúaknál ugyancsak egyértelműen kimutatható. A súlyosabb bűncselekmények és az erőszakos cselekmények elkövetőinek iskolai végzettség szerinti megoszlása még az elítéltek átlagánál is kedvezőtlenebb.

Összefoglalás, következtetések

A közbiztonság eljárásban jogerősen elítéltek 1993. évi adatai megerősítik azokat a korábbi kutatási eredményeket, melyek szétint a demográfiai-társadalmi jellemzők és a bűnözési gyakoriság között egyértelmű összefüggés mutatható ki. Az adatok alapján ez az összefüggés szerkezetére vonatkozóan is egyértelműen bizonyítható. A gyakorisági mutatók a büntetőjoggal vétőképes kor alsó határától a fiatal felnőttkorig meredeken emelkednek, majd előbb kismértékben, később erőteljesen csökkennek. Ez a jellegzetesség a férfiaknál — elsősorban az erőszakos bűncselekmények gyakorisági mutatóinak hatására — kifejezettebbek mint a nőknél. A gyakorisági mutató értéke a férfiak és a nők között egyébként több mint tízszeres.

Az adatok egyértelműen bizonyítják a rendezett családi élet kriminalitását csökkentő hatását, és ez az összefüggés elsősorban a nőknél szembetűnő. A házasságon kívül élők magasabb kriminalitási gyakoritása mellett bűncselekményeik fokozottabb társadalmi veszélyessége is kimutatható.

Az iskolai végzettség és a kriminalitási gyakoriság kapcsolatát ugyan csak egyértelműen bizonyítják a vizsgált adatok. A kapott eredmények megerősítik a bűnözés szerkezete és az iskolai végzettség közötti kapcsolatra vonatkozóan már korábban közzétett kutatási eredményeket.

Az elítéltek előélet szerinti megoszlása ugyancsak bizonyítja a rendezett családi élet, illetőleg a magasabb iskolai végzettség kriminalitást csökkentő hatását, a bűnisméltés valószínűségének alacsonyabb szintjét.

Az adatok alapján egyértelműen kijelenthető, hogy mindazok az intézkedések, amelyek a családi élet stabilitását segítik elő, illetőleg a népesség iskolai végzettség szerinti megoszlását előnyösen befolyásolják, egyértelműen a kriminalitás csökkenésének irányába hatnak. Mindezekből egyértelműen következik, hogy azok az intézkedések, folyamatok, vagy társadalmi hatások, melyek a családi élet stabilitásának csökkenéséhez vezetnek, vagy azt eredményezik, illetőleg a népesség iskolai végzettség szerinti megoszlását hátrányosan befolyásolják, a bűnözés mennyiségi növekedésének és súlyosabbá válásának irányába hatnak.

1. A fiataalkorú elítéltek és a közvédas eljárásban elítélt felnőttkorúak száma és a gyakoriság 100 000 azonos nemű és életkorú lakosra számítva (1993)

*Number of juvenile convicts and of those convicted as adults
by procedures of public prosecution and frequencies
calculated by 100 000 persons of the same sex and age (1993)*

Az elítélt	Férfi	Nő	Összesen	Gyakoriság		
				férfi	nő	összesen
Fiataalkorú	6 188	420	6 608	1 720	123	942
Felnőttkorú (közvédas eljárásban)	61 204	5 556	67 760	1 670	134	854
Összesen	67 392	5 976	73 368	1 674	133	862

*2. Az elítéltek életkora és a gyakoriság
100 000 azonos nemű és életkorú lakosra számítva*

*Age of the convicts and frequencies
calculated by 100 000 persons of the same sex and age*

Életkor	Az elítélt			Gyakoriság		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
14 év	728	65	793	876	82	489
15 év	1 307	100	1 407	1 492	120	822
16 év	1 761	115	1 876	1 922	133	1 052
17 év	2 392	140	2 532	2 458	151	1 334
Fiataalkorú összesen	6 188	420	6 608	1 720	123	942
18—19 év	5 629	425	6 054	3 300	262	1 820
20—24 év	13 689	1 087	14 776	3 713	309	2 051
25—29 év	10 435	878	11 313	3 261	284	1 799
30—34 év	9 065	812	9 877	2 774	250	1 517
35—39 év	8 908	883	9 791	2 075	206	1 141
40—44 év	5 889	627	6 516	1 531	159	837
45—49 év	3 593	382	3 975	1 097	111	593
50—54 év	2 057	239	2 296	706	73	371
55—59 év	1 043	118	1 161	406	38	204
60 év és idősebb	896	105	1 001	113	9	50
Felnőttkorú összesen	61 204	5 556	66 760	1 670	134	854
Fiatal és felnőttkorú	67 392	5 976	73 368	1 674	133	862

3. A fiatalok elítéltek családi környezete (1993)

Family circumstances of juvenile convicts (1993)

Az elítélt	Az elítélt családi környezete			Összesen
	a szülők közös háztartása	csak az egyik szülő háztartása	egyéb	

Fiú	3 738	1 660	790	6 188
Leány	185	99	136	420
Összesen	3 923	1 759	926	6 608

Százalék

Fiú	60,41	26,83	12,77	100,00
Leány	44,05	23,57	32,38	100,00
Összesen	59,37	26,62	14,01	100,00

4. Az elítéltek családi állapota (Közzéadás eljárásban elítélt felnőttek) (1993)

Family status of the convicts (adults convicted by public prosecution) (1993)

Az elítélt	Az elítélt családi állapota					Összesen
	hajadon, nőtlen	házas	özvegy	elvált	különváltan él	

Férfi	24 940	25 972	593	8 830	869	61 204
Nő	1 559	2 425	293	1 027	252	5 556
Összesen	26 499	28 397	886	9 857	1 121	66 760

Százalék

Férfi	40,75	42,44	0,97	14,43	1,42	100,00
Nő	28,06	43,65	5,27	18,48	4,54	100,00
Összesen	39,69	42,54	1,33	14,76	1,68	100,00

5. Az elítélt fiatalok megoszlása nem és családi környezet szerint (1993)
Distribution of the juveniles by sex and family circumstances (1993)

Az elítélt	A büntetlen előéletű fiatalok elítélt családi környezete			Össze- sen	A büntetett előéletű fiatalok elítélt családi környezete			Össze- sen
	a szülők közös háztartása	csak az egyik szülő háztartása	egyéb		a szülők közös háztartása	csak az egyik szülő háztartása	egyéb	
Fiú	3 123	1 272	510	4 905	615	388	280	1 283
Leány	163	92	117	372	22	7	19	48
Összesen	3 286	1 364	627	5 277	637	395	299	1 331

Százalék

Fiú	63,67	25,93	10,40	100,00	47,93	30,24	21,82	100,00
Leány	43,82	24,73	31,45	100,00	45,83	14,58	39,58	100,00
Összesen	62,27	25,85	11,88	100,00	47,86	29,68	22,46	100,00

6. A fiatalok elítéltek iskolai végzettsége (1993)
Educational level of juvenile convicts (1993)

Nem	Az elítélt írástudatlan	Az elítélt az általános iskola					Középis- kolát végzett (végez)	Összesen
		1—4	5	6	7	8		
		osztályát végezte						
Fiú	24	340	344	651	670	3 205	954	6 188
Leány	3	32	31	57	61	186	50	420
Összesen	27	372	375	708	731	3 391	1 004	6 608

Százalék

Fiú	0,39	5,49	5,56	10,52	10,83	51,79	15,42	100,00
Leány	0,71	7,62	7,38	13,57	14,52	44,29	11,90	100,00
Összesen	0,41	5,63	5,67	10,71	11,06	51,32	15,19	100,00

7. A közzéadás eljárásban elítélt felnőttkoriak iskolai végzettsége (1993)
Educational level of adults convicted by public prosecution procedures (1993)

Az elítélt	Az elítélt				Összesen
	írástudatlan	általános (elemi) iskolát végzett	középiskolát végzett	egyetemet, főiskolát végzett	
Férfi	542	42 467	15 924	2 271	61 204
Nő	303	3 715	1 303	235	5 556
Összesen	845	46 182	17 227	2 506	66 760
Százalék					
Férfi	0,89	69,39	26,02	3,71	100,00
Nő	5,45	66,86	23,45	4,23	100,00
Összesen	1,27	69,18	25,80	3,75	100,00

8. Jogerősen elítélt felnőttkoriak száma családi állapot és iskolai végzettség szerint (1993)
Number of adults validly convicted by marital status and educational level (1993)

Az elítélt	Összesen	Az elítélt			
		írástudatlan	általános (elemi) iskolát végzett	középiskolát végzett	egyetemet, főiskolát végzett
Férfiak					
Nőtlen	24 940	220	18 759	5 576	385
Házass	25 972	214	16 786	7 513	1 459
Özvegy	593	31	400	130	32
Elvált	8 830	59	5 879	2 525	367
Különvált	869	18	643	180	28
Összesen	61 204	542	42 467	15 924	2 271
Nők					
Hajadon	1 559	107	1 078	333	41
Házass	2 425	122	1 587	596	120
Özvegy	293	30	197	50	16
Elvált	1 027	25	661	287	54
Különvált	252	19	192	37	4
Összesen	5 556	303	3 715	1 303	235

8. tábla folytatása

Az elítélt	Összesen	Az elítélt			
		írástudatlan	általános (elemi) iskolát végzett	középiskolát végzett	egyetemet, főiskolát végzett

Összesen

Hajadon, nőtlen	26 499	327	19 837	5 909	426
Házass	28 397	336	18 373	8 109	1 579
Özvegy	886	61	597	180	48
Elvált	9 857	84	6 640	2 812	421
Különvált	1 121	37	835	217	32
Összesen	66 760	845	46 182	17 227	2 506

9. Az elítélt fiatalokorúak előélete (1993)

Police records of juvenile convicts (1993)

Az elítélt	Ebből		Összesen
	büntetlen	büntetett	

Fiú	4 905	1 283	6 188
Leány	372	48	420
Összesen	5 277	1 331	6 608

Százalék

Fiú	79,27	20,73	100,00
Leány	88,57	11,43	100,00
Összesen	79,86	20,14	100,00

*11. Jogerősen elítélt felnőttkorúak száma előélet és iskolai végzettség szerint
(1993)*

*Number of adults convicted validly by police records and educational level
(1993)*

Az elítélt	Összesen	Az elítélt			
		írástudatlan	általános (elemi) iskolát végzett	középiskolát végzett	egyetemet, főiskolát végzett

Férfiak

Büntetlen	38 799	224	24 268	12 278	2 029
Bűnismétlő	14 287	179	11 055	2 836	217
Visszaeső	1 031	17	881	125	8
Különös visszaeső	1 975	40	1 767	165	3
Többszörösen visszaeső	5 112	82	4 496	520	14
Összesen	61 204	542	42 467	15 924	2 271

Nők

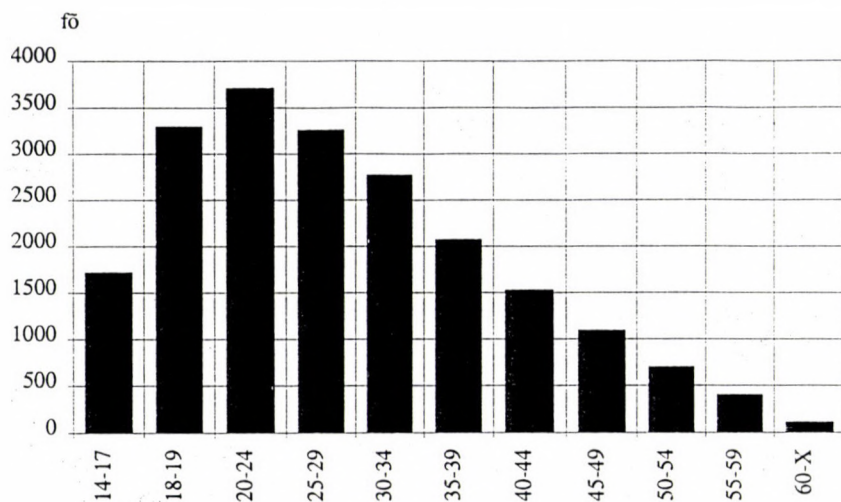
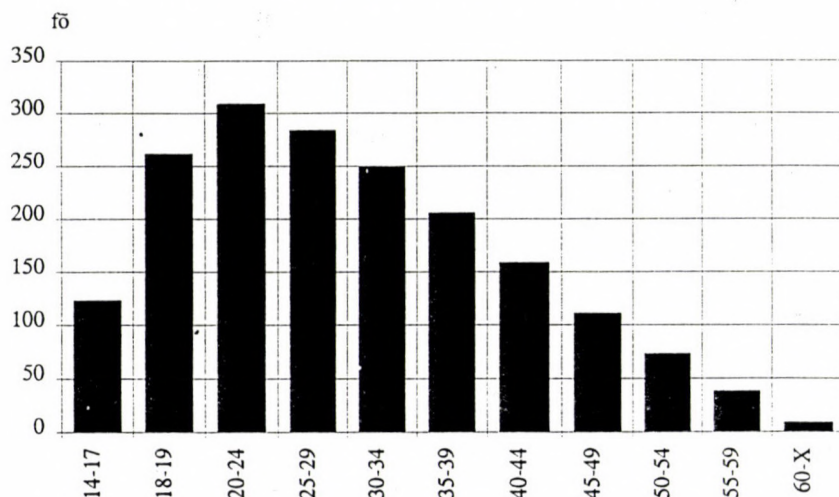
Büntetlen	4 318	154	2 752	1 188	224
Bűnismétlő	884	97	681	95	11
Visszaeső	41	1	39	1	—
Különös visszaeső	117	15	98	47	—
Többszörösen visszaeső	196	36	145	15	—
Összesen	5 556	303	3 715	1 303	235

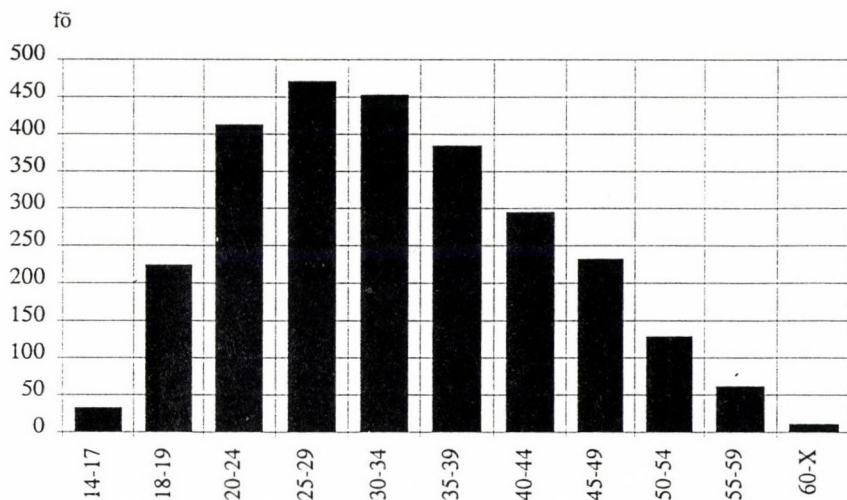
Összesen

Büntetlen	43 117	378	27 020	13 466	2 253
Bűnismétlő	15 171	276	11 736	2 931	228
Visszaeső	1 072	18	920	126	8
Különös visszaeső	2 092	55	1 865	169	3
Többszörösen visszaeső	5 308	118	4 641	535	14
Összesen	66 760	845	46 182	17 227	2 506

12. Az elítéltek száma
Number of convicts

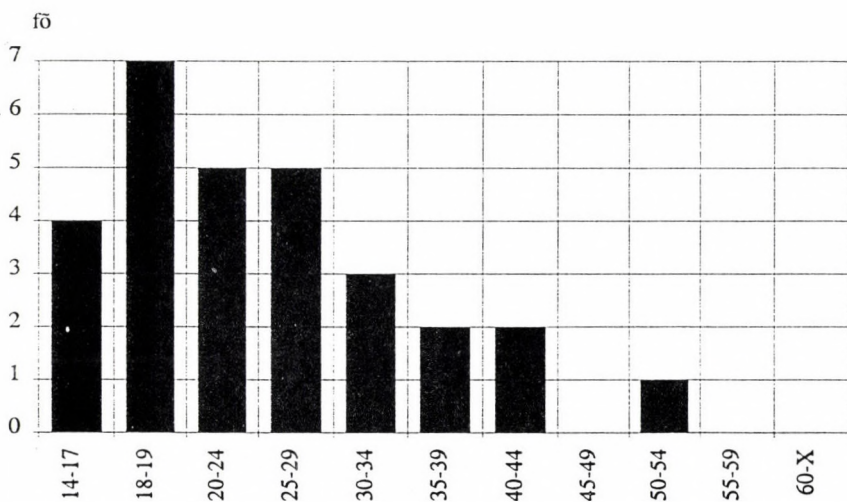
A bűncselekmény	Fiatalkorúak			Közvédelem eljárásban elítelt felnőtt			Fiatal- és felnőttkorú együtt		
	fiú	leány	össze- sen	férfi	nő	össze- sen	férfi	nő	össze- sen
Állam elleni	—	—	—	1	—	1	1	—	1
Személy elleni	389	34	423	4811	522	5333	5200	556	5756
Közlekedési	446	18	464	22113	912	23025	22559	930	23489
A házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni	69	2	71	1497	164	1661	1566	166	1732
Az államigazgatás, az igaz- ságszolgáltatás és a közelet tisztasága elleni	66	17	83	1518	344	1862	1 584	361	1945
Közrend elleni	501	32	533	4876	592	5468	5377	624	6001
Gazdasági	9	2	11	753	131	884	762	133	895
Vagyon elleni	4708	315	5023	25480	2891	28371	30188	3206	33394
Honvédelmi kötelezettség elleni	—	—	—	155	—	155	155	—	155
Összesen	6188	420	6608	61204	5556	66760	67392	5976	73368

*I. Elítélt fiatal- és felnőttkorú férfiak**Number of juvenile and adult convicted males**II. Elítélt fiatal- és felnőttkorú nők**Number of juvenile and adult convicted females*

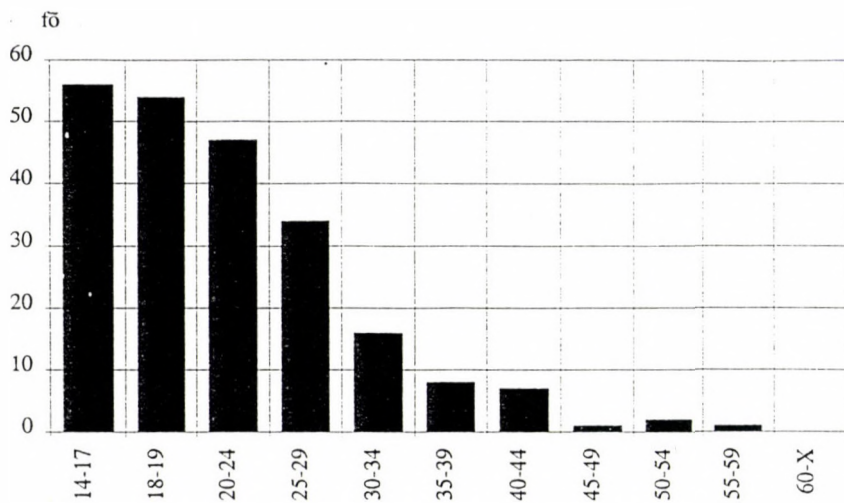
III. Ittas járművezetésért elítélt fiatal- és felnőttkoriak

Number of juvenile and adult persons convicted of driving while intoxicated

IV. Erőszakos nemi közöselésért elítélt fiatal- és felnőttkoriak

Number of juvenile and adult persons convicted of rape

V. Rablásért elítélt fiatal- és felnőttkoriúk

Number of juvenile and adult persons convicted of robbery

Tárgyszavak:

Bűnözés

DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF PERSONS
CONDEMNED VALIDLY BY PUBLIC PROSECUTION IN 1993

NÉHÁNY ADALÉK HALANDÓSÁGI VISZONYAINK 1980 ÉS 1990 KÖZÖTTI ALAKULÁSÁNAK ELEMZÉSÉHEZ

MÓRITZ PÁLNÉ—VALKOVICS EMIL

Hazánk népességének halandósága, más kelet-európai volt szocialista országok népességének halandóságához hasonlóan, csaknem harminc éve romlik, szintje emelkedik. A halandósági szint emelkedése a férfi népesség esetében a születéskor várható átlagos élettartam évről évre változó ütemű és mértékű, de csaknem állandó jellegű csökkenésében is kifejezésre jut. A női népesség születéskor várható átlagos élettartama ugyanakkor viszonylag alacsony szinten stagnál, illetve ingadozik (évről évre kisebb-nagyobb mértékben nő vagy csökken).

A halandósági szint mérésére, a demográfusok általánosan elfogadott vélelme szerint, a születéskor várható átlagos élettartam halandósági táblából származó mutatója a legalkalmasabb. E mutató értéke a különböző okokban meghaltak átlagos halálozási korainak súlyozott aritmetikai átlagaként is felfogható. A különböző halálokok áldozatai átlagos halálozási korainak emelkedése e mutató értékét növeli, csökkenése pedig csökkenti. Az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálokok arányának az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok aránya csökkenésével együtjtjáró növekedése e mutató értékét csökkenti, az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok aránya növekedésével együtjtjáró csökkenése pedig növeli. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok arányának az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálokok arányának csökkenésével együtjtjáró növekedése a születéskor várható átlagos élettartam hosszát növeli, az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálokok növekedésével együtjtjáró csökkenése pedig csökkenti. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok pusztító hatása ellen a prevenció és a terápia eszközeivel nem kell küzdeni. A "megmentett életek" ugyanis ezeknek a halálokoknak az esetében is csak magasabb életkorban végződhetnek ugyanezeknek, vagy más halálokoknak tulajdonítható halálozással.

Hazánkban, mint jeleztük, a férfi népesség születéskor várható átlagos élettartamának csökkenése és a női népesség születéskor várható átlagos élettartamának stagnálása az 1960-as évek közepe óta tart. A férfi népesség halandósági színvonalának emelkedése a dolgozatunkban elemzett 1980 és 1990 közötti évtizedben is folytatódott, de jelentősen lelassult, üteme mérséklődni látszott. A női népesség esetében a halandóság szintjének stagnálása helyett eléggé jelentős süllyedésnek voltunk tanúi. 1990 után sajnálatos módon ismét a korábbi tendenciák tértek vissza:

- a férfi népesség halandósági szintjének emelkedése ismét gyorsulni kezdett; a születéskor várható átlagos élettartam az 1990-es évet közvetlenül követő első két-három év alatt évről évre jelentős mértékben rövidült;

- a női népesség halandósági színvonala ugyanakkor ismét stagnáló jellegűvé vált, ha süllyedt is némileg, kedvező irányú változása csak árnyalatnyinak mondható.

Az alábbiakban kilenc halálóki csoport (és az összes egyéb halálókokat tartalmazó reziduális jellegű tizedik csoport) alapulvételével, az előadottak figyelembevételén alapuló, a *Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetében kidolgozott módszer segítségével* azt kíséreljük meg bemutatni és értékelni, hogy milyen szerepet játszott hazánk férfi népessége és női népessége halandósági színvonalának 1980 és 1990 közötti alakulásában az egyes halálókok áldozatai átlagos halálozási korának és a halálozások halandósági táblabeli halálóki struktúrájának megváltozása.

Az 1. tábla a tanulmányozott halálóki csoportokat, valamint hazánk férfi népessége és női népessége 1980. évi és 1990. évi halálozásainak tényleges és az 1980. évi, illetve 1990. évi halandósági táblákon belüli halálókok szerinti megoszlását mutatja be. *A halálozások halandósági táblabeli halálóki struktúrájának kiszámítása úgy történik, hogy a halálozások egyes életkorok (korcsoportok) szerinti halandósági táblabeli halálóki struktúráját azonosnak tekintjük az ugyanazon életkorokon (korcsoportokon) belüli tényleges struktúrájával, majd kiszámítjuk a halandósági táblabeli összes meghaltak halálókönkénti számát és struktúráját.* A halandósági táblabeli összes meghaltak halálóki struktúrája némileg eltér a halálozások tényleges struktúrájától, mert a halandósági tábla stationer népességének korstruktúrája, illetve korfája különbözik a tényleges népesség történetileg kialakult, bevágódásokat és kiszögelléseket is tartalmazó korfájától. További számításainkhoz csak a halálozások halandósági táblabeli halálóki struktúrájának elemeit használtuk fel. Ezeket a struktúra-elemeket az 1. tábla százalékban, a 2. tábla viszont úgy adja meg, hogy a struktúra elemek összege egyenlő legyen eggyel. A különböző halálókok áldozatai átlagos halálozási korának kiszámítása áldozataik életkor szerint részletezett adatainak felhasználásával történt.

A 2. tábla részint azt mutatja be, hogyan történik a különböző halálókok áldozatai átlagos halálozási korának és a táblabeli halálozások halálóki struktúrája elemeinek felhasználásával a halandósági táblabeli összes meghaltak átlagos halálozási korának, vagyis a születéskor várható átlagos élettartamnak a kiszámítása, részint pedig azt, hogy mekkora volt az egyes halálókoknak tulajdonítható halandóság hozzájárulása a születéskor várható átlagos élettartamok közötti különbségekhez. A (4) és (10) oszlop összeg sorában szereplő adatok felhasználásával számítva a férfi népesség születéskor várható átlagos élettartama 1980 és 1990 között

$$65,130 - 65,441 = -0,311$$

évet változott, vagyis 0,311 évvel lett rövidebb, a női népessége pedig, a (7) és (13) oszlop összeg sorának adatai alapján számítva,

$$73,710 - 72,698 = 1,012$$

évvel lett hosszabb. A női népesség és a férfi népesség születéskor várható átlagos élettartamának különbsége 1980-ban, a (4) és a (7) oszlop összecsoradatainak alapján számítva

$$72,698 - 65,441 = 7,257$$

évet, 1990-ben pedig, a (10) és a (13) oszlopok összecsoradatainak alapján számítva

$$73,710 - 65,130 = 8,580$$

évet tett ki. A 2. tábla (14), (15), (16) és (17) oszlopa bemutatja, hogy hány évet tett ki az egyes halálloki csoportokból származó halandóságnak a hozzájárulása a születéskor várható átlagos élettartamok fenti különbségeihez. A 2. tábla ezen oszlopaiból kitűnik, hogy az egyes halálloki csoportokból származó halandóság hozzájárulása a születéskor várható átlagos élettartamok különbségeihez valójában azoknak a részint pozitív, részint negatív előjelű különbségeknek az összegezéséből adódik, melyek a különböző okból származó halandóságnak az összehasonlított átlagos élettartamokhoz (illetve átlagos halálozási korokhoz) való hozzájárulásai között fennállnak. Így a (14) oszlop a (10) és a (4) oszlop, a (15) oszlop a (13) és a (7) oszlop, a (16) oszlop a (7) és a (4) oszlop, a (17) oszlop pedig a (13) és a (10) oszlop megfelelő adatainak különbségeit tartalmazza. A születéskor várható átlagos élettartamok közötti különbség e különbségeknek az összege. Az e különbségek kiszámításához használt oszlopok az egyes halálokok áldozatai átlagos halálozási korainak és a táblabeli összes halálozásokon belüli arányainak szorzatai. A számításához használt halálokok szerinti halálozási arányok összege, mint említettük, ebben az esetben egyenlő eggyel. Ha a táblabeli halálozások halálokonkénti arányainak különbségeit képezzük, és e különbségeket összegezzük, minden halálloki struktúra pár esetében zérust kapunk eredményül, abban az esetben is, ha a struktúraelemek összegét nem tesszük egyenlővé eggyel.

Megjegyezzük, hogy a születéskor várható átlagos élettartamok különbségeit a halálloki struktúra-különbségek hatásának és a halálokonként eltérő átlagos halálozási korok különbségei hatásának összegeként bemutató 3. tábla kiszámítása során, nem vettük figyelembe az egyes halálokok aránya megváltozásának más halálokok aránya megváltozására gyakorolt (indirekt) hatását. A halálokok struktúra elemei ebben az esetben kizárólag mint szorzótényezők érdekeltek bennünket, melyekkel a vonatkozó halálokonkénti átlagos halálozási korokat szorozzuk és a szorzatok különbségeit a szorzótényezők változása (ill. különbségei) által előidézett hatás szempontjából dekomponálnunk kell. A halálokonkénti átlagos halálozási korok (halandósági szintek) változását illetően igaz marad, hogy minden növekvő szint növeli és minden csökkenő szint csökkenti az összes meghaltak átlagos halálozási korát. Ebben az esetben azonban e megállapítás érvényességét kiterjesztjük az egyes halálokokok áldozatai halandósági táblán belüli arányaira is, vagyis minden növekvő arány (mint szorzótényező) növeli és minden csökkenő arány (mint szorzótényező) csökkenti az összes meghaltak átlagos halálozási korát. Az egyes halálokok szerinti halálozási

arányok más halálok szerinti halálozási arányokra gyakorolt hatását illetően természetesen érvényben maradnak korábbi megállapításaink:

- az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálokok arányának az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok arányának süllyedését előidéző növekedése csökkenti, emelkedését előidéző csökkenése pedig növeli a táblabeli összes meghaltak átlagos halálozási korát, illetve: az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok arányának az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálokok arányának emelkedésével együttjáró süllyedése csökkenti, süllyedésével együttjáró növekedése pedig magasabbá teszi a táblabeli összes meghaltak átlagos halálozási korát.

A 3. táblából kitűnik, hogy a férfi népesség születéskor várható átlagos élettartamának 0,311 évet kitevő csökkenése elsősorban, bár korántsem kizárólag, a légzőrendszeri betegségekből származó halandóságnak köszönhető, melynek negatív hatását leginkább a daganatos betegségekből származó halandóság pozitív hatása fékezte. Hasonló e tekintetben a női népesség születéskor várható élettartamának 1980 és 1990 közötti változása is. A légzőrendszeri betegségek áldozatainak átlagos halálozási kora 1980 és 1990 között a férfi és a női népesség esetében is nőtt, ami önmagában véve kedvezőnek tekinthető. E betegségcsoport áldozatainak a halálozások halandósági táblabeli struktúrájában elfoglalt helye azonban csökkent, ami kedvezőtlen változás, mert e halálloki csoport áldozatainak átlagos halálozási kora a férfi és a női népesség esetében is magasabb volt az összes meghaltak átlagos halálozási koránál. Ellenkező esetben kedvezőtlen változásnak kellene minősítenünk.

A férfi népesség születéskor várható átlagos élettartamának csökkenésében és a női népesség születéskor várható átlagos élettartama emelkedésének fékezésében jelentős szerepet töltött be az agyérbetegségből és kisebb mértékben a fertőző és elősdiék okozta betegségekből, valamint a perinatális időszakkal összefüggő bizonyos állapotokból származó halandóság alakulása is. Az agyérbetegségek esetében az áldozatok átlagos halálozási kora a férfi népesség esetében igen kis mértékben, a női népesség esetében jóval nagyobb mértékben nőtt, ami határozottan kedvező változás. E betegségcsoport áldozatainak a vonatkozó halandósági táblák meghaltjai közötti aránya azonban csökkent. Minthogy e halálloki csoport áldozatainak átlagos halálozási kora szintén magasabb az összes meghaltakénál, ez a változás a férfi népesség esetében a születéskor várható átlagos élettartam süllyedésének volt egyik előidézője, a női népesség esetében pedig fékezte a születéskor várható átlagos élettartam emelkedését. E betegségcsoport a halandósági táblabeli halálozások okstruktúráján belül elfoglalt helyének módosulása tehát kedvezőtlen változásnak tekinthető.

A fertőző és elősdiék okozta betegségek esetében csökkent e halálloki csoport áldozatainak átlagos halálozási kora és csökkent áldozatainak a halálozások halálloki struktúrájában elfoglalt aránya is. E két kedvezőtlen változás közül az első az összes többi halálloki csoport áldozatai esetében is kedvezőtlen lenne. Az áldozatok arányának csökkenése csak szorozótényezőként, illetve direkt hatásként értelmezve kedvezőtlen.

E halálloki csoport áldozatainak átlagos halálozási kora alacsonyabb a halandósági táblabeli összes meghaltakénál, s arányuk csökkenése lehetővé teszi más okok

áldozatai arányának növekedését. Az ebből származó indirekt hatások becslésétől azonban itt eltekintünk.

A perinatális időszakkal összefüggő bizonyos állapotokból származó halandóság a férfi népesség esetében szintén hozzájárult a születéskor várható átlagos élettartam csökkenéséhez, a női népesség esetében pedig fékezte ez utóbbi növekedését. E haláloki csoport áldozatainak aránya csökkent, átlagos halálozási kora a férfi népesség esetében elhanyagolható mértékben csökkent, a női népesség esetében lényegében változatlan maradt. Az igen alacsony átlagos halálozási kor miatt ez esetben a haláloki struktúrán belüli részesedés kismértékű csökkenésének direkt hatása kedvezőtlen, indirekt hatását egyelőre nem tárjuk fel.

Igen jelentősnek tekinthető a női népesség esetében és nem hanyagolható el a férfi népesség esetében sem az agyérbetegségeken kívüli többi keringési betegség alakulásának a női népesség esetében a születéskor várható átlagos élettartam emelkedésében a daganatos betegségeknek is kedvezőbb, legjelentősebb szerepet játszó, a férfi népesség esetében pedig a születéskor várható átlagos élettartam csökkenését a daganatos betegségek után a legnagyobb mértékben fékező hatása. A férfiak és a nők esetében is nőtt a haláloki csoport áldozatainak átlagos halálozási kora és a halálozások haláloki struktúráján belüli aránya is. Ez utóbbi hatása különösen kedvező, mert áldozatait igen magas életkorban szedő haláloki csoportról van szó.

Kedvező volt az emésztőrendszer betegségeiből származó halandóság szerepe is, elsősorban a haláloki struktúrán belüli arányának növekedése miatt. Ezt a kedvező direkt hatást nem közömbösítette teljesen áldozatai átlagos halálozási korának sajnálatos csökkenése.

Hasonló meggondolások alkalmazandók, ha a többi haláloki csoportból származó halandóságnak a születéskor várható átlagos élettartamok közötti különbséghez való hozzájárulását vizsgáljuk.

A nők és a férfiak születéskor várható átlagos élettartamának különbsége 1980-ban és 1990-ben is a nők javára fennálló halálokonkénti halandósági szint különbségeknél tudható be, bár kedvezőbb volt mindkét esetben a női népesség halálozásainak halandósági táblabeli haláloki struktúrája is.

A nők és férfiak születéskor várható átlagos élettartamának különbsége az 1980. évi 7,257 évről 1990-re 8,580 évre növekedett, vagyis

$$8,580 - 7,257 = 1,323$$

évvel lett nagyobb, amiből csupán

$$1,409 - 1,215 = 0,194$$

év tulajdonítható a női népesség halandósági táblabeli halálozási struktúrája kedvezőbb változásának és

$$7,171 - 6,042 = 1,129$$

év az egyes haláloki csoportok női áldozatainak átlagos halálozási korai szintén kedvezőbb változásának.

A 3. táblában közölt elemzésünket természetesen ki kell egészítenünk az egyes haláloki csoportok áldozataiként meghaltak *aránya* megváltozása *indirekt*, vagyis a más halálok áldozataiként meghaltak *arányára* gyakorolt *hatásának* és a *direkt és indirekt hatást összesítő hatásának* bemutatásával és elemzésével is. Ezzel dolgoztunkban az erre vonatkozó kutatások befejezetlensége miatt adósak maradunk, de eredményeink értékelhetőségét megkönnyítendő a tíz haláloki csoportot átalakítottuk kettővé, vagyis az áldozataikat az átlagosnál, a táblabeli összes meghaltak átlagos életkoránál fiatalabb korban szedő, illetve idősebb korban szedő halálokok csoportjává.

A férfi népesség esetében az áldozataikat az átlagosnál fiatalabb korban szedő haláloki csoportba a fertőző és élősdiek okozta betegségek, az emésztőrendszer betegségei, a veleszületett anomáliák, a perinatális időszakokkal összefüggő bizonyos állapotok, a sérülések és mérgezések és az összes egyéb halálokok tartoznak. A halandósági táblán belüli átlagos halálozási koruk 1980-ban 52,066 évet, 1990-ben 52,778 évet, arányuk pedig 1980-ban 0,23011-et, 1990-ben 0,24550-et tett ki.

Az áldozataikat az átlagosnál idősebb korban szedő haláloki csoportba a férfi népesség esetében, a daganatos betegségek, a koszorúér rendszer betegségei, az agyér betegségei és a légzőrendszer betegségei tartoztak. Halandósági tábla szerinti átlagos halálozási koruk 1980-ban 69,438 évet, 1990-ben 69,149 évet, arányuk 1980-ban 0,76989-et, 1990-ben pedig 0,75450-et tett ki. A *férfiak születéskor várható átlagos élettartama* ennek alapján

1980-ban

$$52,066 \times 0,23011 = 11,981 \text{ év és}$$

$$69,438 \times 0,76989 = 53,460 \text{ év, vagyis összesen } 65,441 \text{ év,}$$

1990-ben pedig

$$52,778 \times 0,24550 = 12,957 \text{ év és}$$

$$69,149 \times 0,75450 = 52,173 \text{ év, vagyis összesen } 65,130 \text{ év,}$$

mint ahogy korábbi számításaink szerint is adódott.

Az áldozataikat az átlagosnál fiatalabb korban szedő halálokok esetében nőtt az átlagos halálozási kor és nőtt a meghaltak táblabeli aránya is, bár mint a 3. táblából kitűnik, a fertőző és élősdiek okozta betegségek, az emésztőrendszer betegségei, a perinatális időszakokkal összefüggő bizonyos állapotok, a sérülések és mérgezések, az összes egyéb halálokok áldozatainak vagyis a veleszületett anomáliákon kívül minden ebbe az összevont csoportba tartozó haláloki csoport áldozatainak átlagos halálozási kora csökkent és csökkent az ebbe az összevont csoportba tartozó három haláloki csoport: a fertőző és élősdiek okozta betegségek, a veleszületett anomáliák és a perinatális időszakokkal összefüggő bizonyos állapotok áldozatainak a halandósági tábla összes meghaltjai közötti aránya is. Az erre az összevont haláloki csoportokra vonatkozó hozzájárulásuk különbsége: $12,957 - 11,981 = 0,976$ évet tett ki, amiből

0,807 év tulajdonítható a halálloki struktúrán belüli arány megváltozásának és 0,169 év a halandósági szint megváltozásának.

Az áldozataikat az átlagosnál idősebb korban szedő halálokok esetében csökkent az átlagos halálozási kor és csökkent a meghaltak táblabeli aránya is, bár mint a 3. táblából kitűnik, a keringési rendszer betegségei, az agyérbetegségek és a légzőrendszeri betegségek áldozatainak, vagyis a daganatos betegségeken kívül minden ebbe az összevont csoportba tartozó halálloki csoport áldozatainak átlagos halálozási kora nőtt és nőtt a daganatos betegségek és a keringési rendszer betegségei áldozatainak táblabeli aránya is. Az erre az összevont halálloki csoportra vonatkozó hozzájárulások különbsége:

$$52,173 - 53,460 = -1,287$$

év volt, amiből $-1,067$ év tulajdonítható a halálloki struktúrán belüli arány megváltozásának, és $-0,220$ év halandósági szint megváltozásának.

Az áldozataikat az átlagosnál fiatalabb korban szedő halálokból származó halandóság változása tehát $0,976$ évvel, az áldozataikat idősebb korban szedő halálokból származó halandóság változása pedig pedig $-1,287$ évvel járult hozzá hazánk férfi népessége születéskor várható átlagos élettartamának 1980 és 1990 közötti megváltozásához $(0,976 + (-1,287)) = -0,311 = 65,130 - 65,441$). A két összevont halálloki csoport szerinti halálloki struktúra megváltozásának hozzájárulása $0,807 + (-1,067) = -0,260$ évet, a halandósági szintek változásának hozzájárulása pedig $0,169 + (-0,220) = -0,051$ évet tett ki, $(-0,260 + (-0,051) = -0,311 = 65,130 - 65,441)$.

A halandósági szint emelkedése, illetve a születéskor várható átlagos élettartam 1980 és 1990 közötti csökkenése hazánk férfi népessége esetében, tehát elsősorban az áldozataikat az átlagosnál idősebb korban szedő halálokok áldozatai arányának és átlagos halálozási korának csökkenéséből adódott.

A női népesség esetében az áldozataikat az átlagosnál fiatalabb korban szedő halálokok összevont csoportjába a férfi népesség esetében említettekén kívül a daganatos betegségek is beletartoztak. A halandósági táblán belüli átlagos halálozási korok 1980-ban $64,928$ évet, 1990-ben $66,511$ évet, arányuk pedig 1980-ban $0,35695$ -et, 1990-ben $0,37320$ -et tett ki.

Az áldozataikat az átlagosnál idősebb korban szedő összevont halálloki csoportba a daganatos betegségeken kívül szintén a férfi népesség esetében felsorolt halálloki csoportok tartoznak. A halandósági tábla szerinti átlagos halálozási korok 1980-ban $77,011$ évet, 1990-ben $77,996$ évet, arányuk 1980-ban $0,64305$ -t, 1990-ben $0,62680$ -t tett ki. A nők születéskor várható átlagos élettartama ennek alapján

1980-ban

$$64,928 \times 0,35695 = 23,176 \text{ év és}$$

$$77,011 \times 0,64305 = 49,522 \text{ év, vagyis összesen } 72,698 \text{ év,}$$

1990-ben pedig

$66,511 \times 0,37320 = 24,822$ év és
 $77,996 \times 0,62680 = 48,888$ év, vagyis összesen *73,710 év*,
 mint ahogy korábbi számításaink szerint is adódott.

Az áldozataikat az átlagosnál fiatalabb korban szedő halálökök esetében nőtt az átlagos halálozási kor és nőtt a meghaltak táblabeli aránya is, bár mint a 3. táblából kitűnik, a fertőző és elősdiék okozta betegségek és az emésztőrendszer betegségei áldozatainak átlagos halálozási kora csökken, és az ebbe az összevont csoportba tartozó négy halálöki csoport: a fertőző és elősdiék okozta betegségek, a veleszületett anomáliák, a perinatális időszakkal összefüggő bizonyos állapotok és a reziduális halálöki csoport (az összes egyéb halálök) áldozatainak a halandósági tábla összes meghaltjai közötti aránya is. Az erre az összevont halálöki csoportra vonatkozó hozzájárulások különbsége

$$24,822 - 23,176 = 1,646$$

évet tett ki, amiből 1,068 év tulajdonítható a halálöki struktúrán belüli arány megváltozásának és 0,578 év a halandósági szint megváltozásának.

Az áldozataikat az átlagosnál idősebb korban szedő halálökök esetében nőtt az átlagos halálozási kor, de csökkent a meghaltak táblabeli aránya. Az átlagos halálozási kor minden érintett halálöki csoport esetében nőtt, a meghaltak táblabeli aránya viszont a keringési rendszer betegségei esetében nem csökkent, hanem nőtt. Az erre az összevont halálöki csoportra vonatkozó hozzájárulások különbsége

$$48,888 - 49,522 = -0,634$$

évet tett ki, amiből $-1,259$ év tulajdonítható a halálöki struktúrán belüli arány megváltozásának és 0,626 év a halandósági szint megváltozásának.

Az áldozataikat az átlagosnál fiatalabb korban szedő halandóság változása tehát, 1,646 évvel, az áldozataikat idősebb korban szedő halálökből származó halandóság változása pedig $-0,634$ évvel járult hozzá hazánk női népessége születéskor várható átlagos élettartamának 1980 és 1990 közötti megváltozásához ($1,646 + (-0,634) = 1,012 = 73,719 - 72,698$). A két összevont halálöki csoport szerinti halálöki struktúra megváltozásának hozzájárulása $1,068 + (-1,259) = -0,191$ évet, a halandósági szintek hozzájárulása pedig $0,578 + 0,625 = 1,203$ évet tett ki ($-0,191 + 1,203 = 1,012 = 73,710 - 72,698$).

A halandósági szint süllyedése, illetve a születéskor várható átlagos élettartam 1980 és 1990 közötti növekedése hazánk női népessége esetében tehát elsősorban az áldozataikat az átlagosnál idősebb korban és fiatalabbakat szedő halálökök áldozatai átlagos halálozási korának emelkedéséből származik. Az áldozataikat idősebb korban szedő halálökök arányának csökkenése ezt a kedvező változást jelentősen fékezte, amit nem ellensúlyozott teljes mértékben az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálökök esetében tapasztalható kedvező változás.

A születéskor várható átlagos élettartamok különbségének a halandósági táblabeli halálozások halálöki struktúra különbségeire és a halálökonkénti átlagos halálozási korok különbségeire való visszavezetését dolgozatunkban a kettős standar-

dizálás *Evelyn Kitagawától* (1955, 1964) származó módszerével valósítottuk meg. Megjegyezzük, hogy a demográfiai szakirodalom az általunk alkalmazottól jelentősen eltérő eredményeket adó más módszereket is ismer. Ilyen például *E.E.Arriaga* és *J.H. Pollard* módszere. E módszereknek bemutatására és értékelésére itt nem térünk ki.

Elemzésünkéből kitűnik, hogy a halandóságunkban a legjelentősebb szerepet játszó ún. vezető halálokok azonosak az áldozataikat idősebb korban szedő halálokkal, a nem vezető halálokok pedig az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálokkal. Ez utóbbi számának és arányának csökkenése és áldozataik halálozási kora, kétségtelenül egyike népességünk magas halandósági szintjének csökkenése érdekében megoldandó feladatainknak. Számuk és arányuk további csökkenése szükségképpen együtt járna az áldozataikat idősebb korban szedő halálokok áldozatai számának és arányának növekedésével, s ezáltal az összes meghaltak átlagos halálozási korának növekedésével, vagyis az általános halandósági szint süllyedésével. Rendkívül jelentős feladatunk azonban az áldozataikat az átlagosnál idősebb korban szedő ún. vezető halálokok áldozatai halálozási korának további növekedése is. Ez utóbbi szintén maga után vonja az összes meghaltak átlagos halálozási korának növekedését, vagyis az általános halandósági szint süllyedését. Bonyolultabb a helyzet, ha az áldozataikat az átlagosnál idősebb korban szedő halálokok áldozatai számának, illetve arányának befolyásolásával kapcsolatos feladatainkra gondolunk. Arányuk csökkenése, ha áldozataik átlagos halálozási kora nem változik, az összes meghaltak átlagos életkorát csökkenti, vagyis az általános halandósági szintet növeli, arányuk növekedése pedig ebben az esetben az összes meghaltak átlagos életkorát növeli, vagyis az általános halandósági szintet csökkenti. A kiküszöbölésük érdekében végzett erőfeszítéseinknek tehát arányuk olyan mérséklésével kell együtt járniuk, melynek kedvezőtlen hatását kompenzálja vagy inkább túlkompenzálja a vezető halálokok áldozatai átlagos halálozási korának és azon halálokok áldozatai átlagos halálozási korának emelkedése, melynek arányának növekedése éppen a vezető halálokok arányának csökkenése következtében állott elő. Elméletileg is bizonyítható és a vonatkozó számítások eredményeivel is illusztrálható, hogy a születéskor várható átlagos élettartam minden halálok hatásának mérséklése, illetve teljes kiküszöbölése esetében megnövekedne, azok ugyanis akik a feltételeken kiküszöbölt halálok következtében nem halnának meg, szükségképpen más okok áldozataivá válnának (mindenki halandó maradna), halálozásuk azonban csak a kiküszöbölt ok miattnál idősebb életkorban következne be. Amennyiben tehát az áldozataikat idősebb korban szedő vezető halálokok arányának csökkenése kiküszöbölésüknek lenne a következménye, akkor az összes meghaltak átlagos életkora növekedne, vagyis az általános halandósági szint süllyedne. Ha viszont e csökkenés az áldozataikat fiatalabb korban szedő halálok arányának növekedése idézné elő, az összes meghaltak átlagos életkora csökkenne, vagyis az általános halandósági szint emelkedne.

Egyik igen fontos megoldásra váró feladatunk tehát annak megismerése lenne, hogy mely tényezők és hogyan befolyásolják a különböző halálok áldozatainak a halálozások halálloki struktúráján belüli arányát és átlagos életkorát.

IRODALOM

- Arriaga, E.: A note on the use of temporary life expectancies for analysing changes and differentials of mortality. Megjelent: *Mortality in South and East Asia: A Review of Changing Trends and Patterns*. WHO/ESCAP. Manila. 1982. XII. 597 old.
- Arriaga, E.: Contribution to the discussion. Megjelent: *Mortality in South and East Asia: A Review of Changing Trends and Patterns*. WHO/ESCAP. Manila. 1982. XII. 597 old.
- Arriaga, E.: Measuring and explaining the change in life expectancies. *Demography*. 1984. évi 1. sz. 83–96. old.
- Berkson, J.—Elveback, L.: Competing exponential risks, with particular reference to the study of smoking and lung cancer. *Journal of American Statistical Association*. 1960. szeptember 415–428. old.
- Duchêne, J.: Dépendances entre processus morbides et mesures de la mortalité par cause de décès. Megjelent: *Morbidity et mortalité aux âges adultes dans les pays développés*. Chaire Quetelet '82. U.C.L. Cabay. 1983. 81–108. old.
- Henry, L.: Démographie. Analyse et modèles. INRD. Paris. 1984. 341 old.
- Józan, P.: Epidemiológiai válság Magyarországon a kilencvenes években I. és II. *Statisztikai Szemle*. 1994 (72) 1. sz. 5–20. old., 2. sz. 101–123. old.
- Kitagawa, E.M.: Components of a difference between two rates. *Journal of the American Statistical Association*. 1955. 1168–1194. old.
- Kitagawa, E.M.: Standardized comparisons in population research. *Demography*. 1964. évi 1. sz. 296–315. old.
- B. Lukács Ágnes—Pallós Emil: A halálloki halandósági táblák számításának néhány kérdése. *Demográfia*. 1966. évi 3–4. sz. 441–474. old.
- Lukács, Á.B.—Pallós, E.: Quelques aspects du calcul de tables de mortalité par causes de décès. *Journal de la Société de Statistique de Paris*. 1968. évi 4–5–6. sz. 136–157. old.
- B. Lukács Ágnes—Katona Tamás: A halálloki halandóság táblamódszerű megfigyeléséről. *Demográfia*. 1978. évi 1. sz. 51–96. old.
- Pollard, J.H.: Mathematical models for the growth of human populations. *Cambridge University Press*. Cambridge. 1973. 186 old.
- Pollard, J.H.: The expectation of life and its relationship to mortality. *Journal of the Institute of Actuaries*. 1982. évi 2. sz. 225–240. old.
- Pollard, J.H.: Methodological issues in the measurement of inequality of death. Megjelent: *Mortality in South and East Asia: A Review of Changing Trends and Patterns*. WHO/ESCAP. Manila. 1982. XII. 597 old.
- Pollard, J.H.: Some methodological issues in the measurement of sex mortality patterns. Megjelent: *Sex differentials in mortality?* Szerk.: Lopez, A.D., Ružička, L.T. Miscellaneous Series. 4. sz. Australian University. Printing Service for the Department of Demography. Canberra. 1983. 498. old.
- Pollard, J.H.: Mortality, expectation of life and the Hungarian experience. (Kézirat.)
- Pollard, J.H.: Cause of death and expectation of life: some international comparisons. Seminar on Comparative Studies of Mortality and Morbidity. Siena. Italy. 7–12. July 1986.
- Pollard, J.H.: On the decomposition of changes in expectation of life and differentials in life expectancy. *Demography*. 1988. évi 2. sz. 265–276. old.
- Pressat, R.: Tables de mortalité selon la cause du décès. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität Leipzig*. 1968. évi 881–887. old.
- Pressat, R.: Les tables de mortalité en l'absence de certaines causes de décès. *Canadian Studies in Population*. 1974. évi 1. sz. 61–72. old.
- Pressat, R.: Pratique de la démographie. Trente sujets d'analyse. Sujet No. 12. Paris. 1967, 115 old.

- Pressat, R.: Pour une vision unifiée des méthodes de l'analyse démographique. *Population*. Numéro special. Septembre. 1977. 35—50. old.
- Preston, S.H.—Keyfitz, N.—Schoen, R.: Causes of death. Life tables for national populations. *Seminar Press*. New York—London 1972. 787 old.
- Schwartz, D.—Lazar, P.: Taux de mortalité par une cause donnée de décès en tenant compte des autres causes ou de disparition. *Revue de l'Institut International de Statistique*. 1961. évi 3. sz. 44—56. old.
- Valkovics, E.: L'évolution récente de la mortalité dans les pays de l'Est: Essai d'explication à partir de l'exemple hongrois. *Espace-Populations-Sociétés*. 1984. évi 3. sz. 141—168. old.
- Valkovics, E.: A várható élettartamok közötti különbség tényezőkre bontásának magyar módszere. *Statistikai Szemle*. 1988. évi 1. sz. 40—76. old.
- Valkovics, E.: An attempt of decomposition of the differences between life expectancies at age x (On the basis of abridged Italian life tables of 1972 and 1982). *Istituto di Ricerche sulla Popolazione*. W.P. 12/90, Roma, Dicembre 1992. 42 old.
- Valkovics, E.: A várható élettartamok közötti különbség tényezőkre bontása. *Statistikai Szemle*, 1991. évi 8—9. sz. 667—681. old.
- Valkovics, E.: An attempt of decomposition of differences between the life expectancies at age x on the basis of Belgian and Hungarian abridged life tables by causes of death. C.B.G.S.-Werkdocument nr. 71. 1991. 45 old.
- Valkovics, E.: A keringési rendszer betegségeiből származó halandóság zavaró hatásoktól mentes leírása. *Statistikai Szemle*. 1992. évi 1. sz. 63—77. old.
- Valkovics, E.: Halandósági szintünk romlása. Két közvetlenül meghatározó tényezőcsoportokról. *Magyar Tudomány*, 1991. évi májusi száma, 558—567. old.
- Vallin, J.—Mestlé, F.: Les causes de décès en France de 1925 à 1978. Paris. INED. *Travaux et Documents*. No. 115. 608 old.
- Vincent, P.G.: Sur les effets, sur la mortalité de la disparition éventuelle de certaines causes de décès. Conseil de l'Europe. Documents Officielles de la Conférence Démographique Européenne. Strasbourg. (Kézirat.)
- Wunsch, G.: Quotients bruts et nets d'éventualité dans le cas de phénomènes démographiques multiples. Une approche élémentaire. *Genus*. 1972. évi 1. sz. 1—16. old.
- Wunsch, G.—Termote, M.: Introduction to demographic analysis. Principles and Methods. *Plenum Press*. New York. 1978. 274 old.

Tárgyszavak:

Halálóki halandóság

CONTRIBUTION TO THE ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE HUNGARIAN MORTALITY BETWEEN 1980 AND 1990

1. Magyarország férfi népessége és női népessége halálozásának tényleges és halandósági táblán belüli megoszlása
a vizsgált halálóki csoportok szerint (1980-ban és 1990-ben)

Observed distribution of deceased Hungarian males and females by causes of death and their
distribution by causes of death according to corresponding abridged life tables (in 1980 and in 1990). Per cent

(százalék)

A halálóki csoportok	A BNO IX. revíziója szerinti tétel- számok (1975)	A tényleges	A táblabeli	A tényleges	A táblabeli	A tényleges	A táblabeli	A tényleges	A táblabeli
		megoszlás a férfi népesség 1980. évi adatai szerint	megoszlás a női népesség 1980. évi adatai szerint	megoszlás a férfi népesség 1980. évi adatai szerint	megoszlás a női népesség 1980. évi adatai szerint	megoszlás a férfi népesség 1990. évi adatai szerint	megoszlás a női népesség 1990. évi adatai szerint	megoszlás a férfi népesség 1990. évi adatai szerint	megoszlás a női népesség 1990. évi adatai szerint
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
A fertőző és élősdiek okozta betegségek	001—139	1,32	1,33	0,74	0,72	0,84	0,84	0,46	0,45
A daganatok	140—239	20,02	20,01	18,33	17,65	22,93	22,91	19,75	19,16
A keringési rendszer betegségei	390—429 440—459	26,55	26,69	27,90	28,23	26,88	26,82	29,22	29,45
Az agyér betegségei	430—438	22,30	22,30	29,57	30,35	20,48	20,40	28,89	29,45
A légzőrendszer betegségei	460—519	8,04	7,99	5,63	5,73	5,30	5,32	3,73	3,78
Az emésztőrendszer betegségei	520—579	5,32	5,35	4,31	4,17	7,16	7,10	5,10	4,90
A veleszületett anomáliák	740—759	0,68	0,66	0,72	0,66	0,48	0,55	0,42	0,45
A perinatális időszakkal összefüggő bizonyos állapotok	760—779	1,61	1,62	1,25	1,18	0,79	0,95	0,72	0,80
A sérülések és mérgezések	800—999	10,19	10,08	6,51	6,47	10,99	10,95	7,01	6,95
Az összes egyéb halálók	—	3,97	3,97	5,04	4,84	4,15	4,16	4,70	4,61
Összesen		100,0	100,0	100,0	100,0	100,00	100,00	100,00	100,00

*Betegségek Nemzetközi Osztályozása.

2. Az egyes haláloki csoportokból származó halandóság hozzájárulása Magyarország férfi népessége és női népessége születéskor várható átlagos élettartama 1980 és 1990 közötti változásához

The contribution of mortality due to causes of death studied to the changes of life expectancies at birth of the male and female population between 1980 and 1990

A haláloki csoportok	Az 1980-ban meghalt férfiak		(2) × (3)	Az 1980-ban meghalt nők		(5) × (6)	Az 1990-ben meghalt férfiak		(8) × (9)	Az 1990-ben meghalt nők		(11) × (12)	(10) - (4)	(13) - (7)	(7) - (4)	(13) - (10)
	átlagos halálozási kora (év)	megosz-lása ha-lálók csoportok szerint		átlagos halálozási kora (év)	megosz-lása ha-lálók csoportok szerint		átlagos halálozási kora (év)	megosz-lása ha-lálók csoportok szerint		átlagos halálozási kora (év)	megosz-lása ha-lálók csoportok szerint					
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)
A fertőző és élősködő okozta betegségek	64,220	0,01326	0,852	67,146	0,00721	0,484	61,476	0,00838	0,515	66,458	0,00448	0,298	-0,337	-0,186	-0,368	-0,217
A daganatok	66,674	0,20005	13,338	68,776	0,17648	12,138	65,960	0,22907	15,110	69,505	0,19164	13,320	1,772	1,182	-1,200	-1,790
A keringési rendszer betegségei	68,404	0,26693	18,259	76,352	0,28228	21,553	68,692	0,26820	18,423	77,195	0,29453	22,736	0,164	1,183	3,294	4,313
Az agyérbetegségek	73,236	0,22301	16,332	78,181	0,30345	23,724	73,266	0,20404	14,949	79,277	0,29450	23,347	-1,383	-0,377	7,392	8,398
A légzőrendszer betegségei	69,222	0,07990	5,531	74,063	0,05732	4,245	69,398	0,05319	3,691	74,264	0,03777	2,805	-1,840	-1,440	-1,286	-0,886
Az emésztőrendszer betegségei	62,509	0,05353	3,346	69,181	0,04175	2,888	58,952	0,07103	4,187	66,429	0,04900	3,255	0,841	0,367	-0,458	-0,932
A veleszületett anomáliák	5,890	0,00663	0,039	7,395	0,00661	0,049	8,918	0,00547	0,049	9,116	0,00448	0,041	0,010	-0,008	0,010	-0,008
A perinatális időszakkal összefüggő bizonyos állapotok	0,546	0,01618	0,009	0,498	0,01178	0,006	0,498	0,00948	0,005	0,499	0,00804	0,004	-0,004	-0,002	-0,003	-0,001
A sérülések és mérgezések	52,140	0,10084	5,258	67,549	0,06474	4,373	51,944	0,10954	5,690	68,753	0,06952	4,779	0,432	-0,406	-0,885	-0,911
Az összes egyéb halálokok	62,453	0,03967	2,477	66,932	0,04838	3,238	60,359	0,04160	2,511	67,872	0,04604	3,125	0,034	-0,113	0,761	0,614
Összesen	—	1,00000	65,441	—	1,00000	72,698	—	1,00000	65,130	—	1,00000	73,710	-0,311	1,012	7,257	8,580

3. Az egyes halálóki csoportokból származó halandóság hozzájárulásának tényezőkre bontása Magyarország férfi népessége és női népessége 1980. évi és 1990. évi születéskor várható átlagos élettartamai különbségének összehasonlítása során
Recomposition of the contributions of groups of causes of death studied to the differences in life expectancies at birth of Hungarian male and female population between 1980 and 1990

(Év)

A születéskor várható átlagos élettartamok közötti különbségek összetevői	A struktúra-különbségek és a színvonal-különbségek hozzájárulása a									
	a fertőző és elősídiok okozta betegségekből	a dagana- tokból	a keringési rendszer betegségeiből	az agyér- betegségeiből	a légzőrend- szer betegségeiből	az emésztő- rendszer betegségeiből	a veleszü- letett anomá- liákból	a perinatális időszaki kökkel összefüggő bizonyos állapotokból	a sérülésekből és mérgezé- sekből	az összes egyéb halál- okokból
	származó halandóság esetében									
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)

A férfi népesség 1990. évi és 1980. évi születéskor várható átlagos élettartamai összehasonlítása esetében

A struktúra-különbségek hatásának összege: 0,086	-0,307	1,925	0,087	-1,389	-1,851	1,063	-0,009	-0,004	0,453	0,118
A színvonal-különbségek hatásának összege: -0,397	-0,030	-0,153	0,077	0,006	0,011	-0,222	0,019	0,000	-0,021	-0,084
Együtt: -0,311 = 65,130-65,441	-0,337	1,772	0,164	-1,383	-1,840	0,841	0,010	-0,004	0,432	0,034

A női népesség 1990. évi és 1980. évi születéskor várható átlagos élettartamai összehasonlítása esetében

A struktúra-különbségek hatásának összege: 0,292	-0,182	1,048	0,940	-0,705	-1,450	0,492	-0,017	-0,002	0,325	-0,157
A színvonal-különbségek hatásának összege: 0,720	-0,004	0,134	0,243	0,328	0,010	-0,125	0,009	0,000	0,081	0,044
Együtt: 1,012 = 73,710-72,698	-0,186	1,182	1,183	-0,377	-1,440	0,367	-0,008	-0,002	0,406	-0,113

3. táblázat folytatása

A születéskor várható átlagos élettartamok közötti különbségek összetevői	A struktúra-különbségek és a színvonal-különbségek hozzájárulása a (Év)									
	a fertőző és élősdiek okozta betegségekből	a dagana- tokból	a keringési rendszer betegségeiből	az agyér- betegsé- gekből	a légzőrend- szer betegsé- geiből	az emésztő- rendszer betegségeiből	a veleszü- letett anomá- liákból	a perinatális idősza- kkal összefüggő bizonyos állapotokból	a sérülésekből és mérgezé- sekből	az összes egyéb halál- okokból
	származó halandóság esetében									
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)

A női népesség és a férfi népesség 1980. évi születéskor várható átlagos élettartamai összehasonlítása esetében

A struktúra-különbségek hatásának összege: 1,215	-0,397	-1,596	1,111	6,090	-1,618	-0,776	0,000	-0,002	-2,161	0,564
A színvonal-különbségek hatásának összege: 6,042	0,0029	0,396	2,183	1,302	0,332	0,318	0,010	-0,001	1,276	0,197
Együtt: 7,257 = 72,698-65,441	-0,368	-1,200	3,294	7,392	-1,286	-0,458	0,010	-0,003	-0,885	0,761

A női népesség és a férfi népesség 1990. évi születéskor várható átlagos élettartamai összehasonlítása esetében

A struktúra-különbségek hatásának összege: 1,409	-0,249	-2,535	1,921	6,900	-1,107	-1,381	-0,009	-0,001	-2,415	0,285
A színvonal-különbségek hatásának összege: 7,171	0,032	0,745	2,392	1,498	0,221	0,449	0,001	0,000	1,504	0,329
Együtt: 8,580 = 73,710-65,130	-0,217	-1,790	4,313	8,398	-0,886	-0,932	-0,008	-0,001	-0,911	0,614

GAZDASÁGI-TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK ÉS A MIGRÁCIÓ KÍNÁBAN

GAÁL GERGELY—XU YAN YI

A gazdasági migráció, azaz a munkaerő vándorlása nem újkeletű jelensége a modern társadalmaknak.

Napjainkban a fejlődő országok élvonalába tartozó Kínában is jól megfigyelhető ez a sajátos munkaerő mozgás. Sőt a szerző-szakértők, akik szinte a megindulás pillanatától a helyszínen kísérik figyelemmel a jelenséget, az általános specifikumokon kívül, egyedi, azaz a "kínai modell" fejlődési, modernizációs folyamataira jellemző migrációs vonásokat, sajátosságokat is felfedeztek vizsgálódásuk, kutatásaik során.

A kínai átalakulás természetesen önmagában is eltér szinte valamennyi fejlődő ország fejlődési irányától. Azt is mondhatnánk, hogy a fejlődés irányvonala egyfajta nyugat-európai—amerikai—távol-keleti keveredést mutat. Ez persze nem meglepő, ha Kína általános gazdasági és társadalmi fejlődésében keressük az ok-okozati összefüggéseket, háttereket. Hiszen, például a kapitalizmusra jellemző, és a kereskedelmi tevékenységgel kapcsolatos folyamatok, azaz a kereskedelem kapitalista jellegű vitelének csírái már évszázadokkal korábban felfedezhetők Kína tengerparti településeinek kereskedelmében, tehát jóval megelőzték a klasszikus kapitalizmus európai kialakulását. A XIX. században ugyancsak nagy volt a nyugati, tengerentúli hatás Kína tengerparti szférájában, ami jól érzékelhető az ott létesült városok sokféle stílusirányzatában is. Quingtao (Csintao), például kimondottan európai városra emlékezteti az odalátogatót.

Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a híres amerikai közgazdász, *John Kenneth Galbraith*, "Az új ipari állam" című könyvében, éppen konvergencia-elméletével, vagyis a modern társadalmi formák egymás melletti fejlődésének lehetséges tényének felrajzolásával, azaz a nyugati fejlett és a kínai fejlődő modell párhuzamosságának bizonygatásával valahol a XXI. század új gazdasági-társadalmi formáját próbálja meg — ha nem is teljes tudatossággal — megjósolni. *Galbraith* természetesen nem utal konkrétan a "kínai modellre", csak a nyugati modell, modellek mellett kialakuló, és a jövő társadalmi-gazdasági formájának kialakításában szerepet játszó egyfajta más modellt említ.

A fentiek ismeretében különösen fontos tehát a mai Kínában lezajló valamennyi gazdasági és társadalmi folyamat vizsgálata, elemzése — így a migrációé is —, mivel az új gazdasági-társadalmi forma vajúdási folyamataiban éppen ez az ország már napjainkban is, de az elkövetkezendő évtizedekben még nagyobb szerepet fog játszani.

A "kínai modell" mérlege, a reform és a nyitás biztosította gazdasági és társadalmi változások, és az ezt követően megindult nagyméretű migrációs hullám ismeretében, előjelét tekintve ma még kétféle, pozitív és negatív is. Kínát azonban nagyon sürgeti az idő, a lehető leggyorsabban és legstabilabban kell fejlődnie és gazdagodnia, így szükségszerű, hogy valamennyi területen kialakítsa, illetve megpróbálja kialakítani az egyensúlyt, ami az ország fejlődési trendvonalának

szolgáltatásban áll, illetve annak megfelelően kell, hogy egyengesse Kína jövőbeni gazdasági és társadalmi változásait.

A migráció háttere, kiváltó okai

A reform és a nyitás bázisára épülő "kínai modell", amely mint egyfajta kísérlet szerepel egy modern gazdasági és társadalmi rendszer létrehozásában a XXI. században, és amelynek lényege, hogy Kínát a közepesen fejlett országok szintjére juttassa az ezredfordulót követő első évszázad második felére, a modernizációs törekvések során számos előre nem látott, azaz menet közben jelentkező társadalmi jelenséggel kénytelen szembenézni. Ezek természetesen nem véletlenül jöttek felszínre, nem a meginduló gazdasági és társadalmi folyamatok véletlen bekövetkezései, hanem éppen ellenkezőleg, azok szükségszerű, természetes következményei. Igaz azt is világosan kell látni, hogy ezek, éppen a "kínai modell" sajátos fejlődéséből adódóan speciális formákban és irányokban jelentkeztek, amelyek így, végül is egyfajta kínai sajátosságok. Ismételten hangsúlyozni kell, hogy nem a jelenségekben önmagukban kell keresni az eltéréseket, az esetleges másságokat, mivel ezek más, a fejlődés magasabb szintjére lépő országok esetében ugyancsak megtalálhatók, hanem a mozgásuk és az irányuk tekinthető speciálisan kínainak.

Mi is tehát a kínai migrációs folyamatok, jelenségek háttere? Egyértelműen és kizárólag az "Új Kína" kialakulását követő negatív gazdasági és társadalmi struktúra gyökeres átalakítására irányuló törekvés. Az úgynevezett "népi kommuna" elavult és gazdaságtalan, a parasztság kezdeményező készségét és munkaszeretétét gúzsba kötő rendszerének felszámolása, valamint az önerőből, gazdasági alapok nélkül történő felemelkedés illúziójának elvetése, és helyette a korszerű, családi felelősségű földbérletlen alapuló szerződéses gazdálkodási forma bevezetése, valamint Kína kapuinak tágra nyitása a külföldi tőke és technológia előtt.

Kína 1979-et követően gyökeres változásokra szánta el magát, majd rakéta sebességre kapcsolt, és így egy olyan mozgást indított el a foglalkoztatottsági struktúrában, ami nagymértékben befolyásolja, kihatással van számos más gazdasági és társadalmi jelenségre. Úgy is fogalmazhatnánk, ez a mozgás pozitív, illetve negatív előjellel hat a gazdasági és társadalmi folyamatok menetére. Ebben a mozgásban, azaz a kínai migrációban többféle mozgás trendvonalról van szó, melyek gyökerei a nyolcvanas évek elejére tehetők, végkifejlődésük pedig a kilencvenes évek közepére, illetve második felére, és az eddigi jelek egyértelműen arra utalnak, hogy az évszázad utolsó évtizede valószínű úgy fog bekerülni Kína történelmébe mint a migráció évtizede.

A migránsok, vándorlók többsége a paraszti rétegekből kerül ki, ami egyébként a kínai társadalom rétegződési struktúráját ismerve törvényszerű. A reform első-sorban falun volt eredményes, így a megváltozott gazdálkodási formák és a módosuló, átalakuló tulajdonviszonyok következményeként jelentős számú paraszti munkaerő szabadult fel. A migrációt kiváltó okok között tehát elsőként említhető, hogy Kína nyugati és belső, főként mezőgazdasági jellegű területein nincs elegendő munka, munkaalkalom, munkalehetőség. Jelenleg, a kilencvenes évek közepén, becslések szerint 120–130 millióra tehető a felesleges munkaerő vidéken. Ez a szám

nem kevés, de további növekedésre lehet számítani, mivel a népesség — éppen a családtervezési politika vidéki, parasztok és pásztorok lakta területeken történő megvalósítási nehézségei miatt — a demográfusok előrejelzése szerint 6–7 millióval fog növekedni a közeljövőben. Ebben a szituációban tehát két társadalmi jelenség további begyűrűződése várható: egyrészt a migránsok, másrészt a munkanélküliek számának növekedése.

Második okként a gyorsan fejlődő, főként Kína keleti, illetve délkeleti tartományai munkaerő-szükségletét, munkaerő felszívóképességét kell említeni. Egyrészt a korszerű, és jelentős számban külföldi tőkével létesített vállalatok vonzzák a területen kifejlődött viszonylag kvalifikált, szakképzett és stabil munkaerőt, ugyanakkor a hatalmas méretű építkezéseken, az infrastrukturális beruházásoknál nagy az igény a képzetlen, illetve félig képzett paraszti munkaerőre.

Harmadik ok a viszonylag magasabb kereseti, jövedelemszerzési lehetőség a már említett fejlettebb tengerparti zónában, illetve a nagyobb városokban, például a fővárosban, Pekingben. Az időszakos foglalkoztatású vándormunkások, például 2–3000 yuant is meg tudnak keresni, ami lényegesen több mint amennyit odahaza tudnának kapni, feltéve, ha egyáltalán hozzájuthatnak valamilyen munkaalkalomhoz.

Fontos okként említhető az a hatás, ami a létfenntartási költségek differenciált emelkedése következtében alakul ki a különböző gazdaságfejlesztési szinten levő területek, illetve az egyes szakmák között. Az utóbbival kapcsolatban az egyik legfontosabb területet említenénk példaként. A paraszti gazdálkodói munka minőségi követelményei háttérben meghúzódó, és az agrárkémiai és a gépesítési területeken jelentkező árugrások, valamint az agrártermékek viszonylag alacsony eladhatási árai ugyancsak számos gazdálkodóra, farmerre hatással vannak, amelyek következményeként más területeken és szakmákban próbálnak szerencsét.

Végül okként említhető a gazdálkodók tudati magatartás változása, és a kormányzatnak a migrációval kapcsolatos rugalmas politikája. Egyre több parasztfiatal hagy fel a szülőföldhöz és a földhöz kötődés korábbi hagyományos nézetével, és a kormányzat biztosította kötetlenebbség lehetőségét kihasználva, egyrészt a továbbtanulásban vagy az ipari, illetve a szolgáltató területeken, kisebb részük pedig külföldön keresi a jövőhöz vezető következő útszakaszt.

A migráció hulláma és kihatásai

Kínában a vidéki migráció mintegy másfél évtizedes múltat tekint vissza. A folyamat, ami a nyolcvanas évek elején kezdődött, méretarányait tekintve is gyors változásokon ment keresztül. Statisztikai adatok mutatják, hogy 1982-ben Szecsuán, Anhuj, Hunan, Hupej, Honan és Jiangxi tartományokból kevesebb, mint egymillió gazdálkodó hagyta el otthonát, és ment el más területekre szezonmunka keresése céljából. Egy évtizeddel később, 1992-ben ez a szám ugrásszerűen mintegy 24 millióra emelkedett. A nagyobb hullámozás, illetve számszerű növekedés pedig az utolsó két-három évben figyelhető meg. 1991 első felében, például csak 200 ezer gazdálkodó vette kezébe a vándorbotot Jiangxi tartományban, 1993-ban már viszont több, mint hárommillió, ami a tartomány vidéki munkaerejének mintegy egyötödét jelenti.

Időközben a vándormunkaerő vándorlási szférája is egyre bővült, a gazdálkodók, a szülőföldjükön munkaalkalom nélkül maradt farmerek egyre távolabb kerültek otthonuktól. Míg a nyolcvanas évek elején csak a szomszédos városokban, illetve megyékben, járásokban dolgoztak, 1993-ban, több mint 20 millióan már távolabbi tartományokba, illetve külföldi országokba mentek, és hosszabb időtartamra is távol maradtak szülőfalujuktól.

A migránsok az üzleti tevékenységet folytató vállalkozások egyre szélesebb körében vállalnak munkát, beleértve a különféle iparágakat, az építkezéseket, szállítási, kereskedelmi, illetve szolgáltatási szférákat. Például a Pekingben levő, Anhuj tartományból érkező százezer vándormunkás 57 százaléka az iparban és a mélyépítő szektorban dolgozik.

A migráció a vándormunkások keresetében, jövedelmében is jelentős változásokat hozott. 1992-ben, például a Szecsuan, Anhuj, Hunan, Hupej, Honan és Jiangxi tartományokból származók összkeresete 28 milliárd RMB yuan volt. Egyedül Anhuj tartomány vándorgazdálkodóinak keresete több, mint 7,5 milliárd yuant tett ki, ami kétmilliárd RMB yuannal több, mint a tartomány évi összes pénzbevétele¹.

A munkaalkalom nélkül maradt falusi farmerek személyi jövedelmének növekedése egyúttal hozzájárul életszínvonaluk javulásához, amit éppen a szükségköriülmények teremtette migrációs kényszerhelyzet tett lehetővé számukra. Közülük néhányan ugyanakkor pénzüket különféle ipari jellegű vállalkozásokba, illetve kereskedelmi szolgáltatásokba fektették, amivel szükségszerűen újabb munkalehetőségeket is teremtettek mások számára.

A fentebb említettek képezik a jelenség egyik oldalát, a másik viszont nem kevésbé fontos folyamatsorokat indíthat el, elsősorban a mezőgazdasági tevékenység magasabb szintre emelése terén. Gondolunk itt arra, hogy a kevesebb munkaerővel megművelt földön — főként Kínában, ahol egyre növekvő számban jelennek meg, például a szakosított gazdaságok —, ha jól kezelik, vezetik, gépesítik, technologizálják, illetve agrokemizálják, egy fejlettebb gazdasági, gazdálkodási szintet érhetnek el, magas hatékonysági mutatóval, és egyre jövedelmezőbb haszonkulccsal. Ugyanakkor a fejlett területekre áramló felesleges és olcsó munkaerő foglalkoztatásával fejleszteni lehet az ipart, a szolgáltatásokat, illetve a városokon kívüli mezőgazdasági tevékenységet, elsősorban a fejlett iparral rendelkező városok jobb piaci ellátottsága érdekében.

A munkaerő mozgása, áramlása erősíti a kapcsolatot a vidéki és a városi területek között, elősegíti az egységesített és nyitott nemzeti munkaerőpiac kialakulását, miközben nyomást is gyakorolhat a kormányzatra, hogy mélyítse a tartózkodással és a foglalkoztatottsággal kapcsolatos törvények reformját. Nem lehet közömbös ugyanakkor az sem, hogy a migráció képzi, továbbképzí és neveli a vándorgazdálkodókat. Számosan közülük tapasztalt szakemberekké váltak az idők folyamán.

¹ Forrás: The ripple effect of rural migration, China Daily, Beijing, 1994. május 21.

Változások a migráció irányzatában

Az 1982-ben megindult migrációs hullám 1988-ban megerősödött, majd a kilencvenes években új erőre kapott, és mint említettük, méreteiben is jelentős változáson ment keresztül. Szakértők a jelenséget a "vidéki munkaerő felesleg migrációs áradatának", illetve a korszak "nagy történelmi vándorlásának" nevezik. Ennek során százezrek, illetve milliók özönlenek Kína gazdaságilag virágzó tengerparti területeire és a nagyvárosokba, elsősorban, például a fővárosba, Pekingbe és Sanghajba.

Az első hullámban a legtöbb migráns a viszonylag fejletlen és túlnépesedett belső és déli területekről, Szecsuan, Zhejiang, Honan, Anhuj és Jiangxi tartományokból vándorolt el. Napjainkban ugyanakkor már egy újabb, második vándorlási hullámról is beszélhetünk. A vidéki lakosság Északkelet-Kínában, sőt az északnyugati Hszincsiang Autonóm Területen is mozgásban van, és az útrakek csatlakoznak a korábbi migránsokhoz. Például Csilin tartományban, egy autonóm koreai nemzeti-ségű faluból, Xinshengből, a lakosság fele különböző városokba ment dolgozni. Ugyancsak ebben a tartományban, Huinan megyében, több, mint 8900 fő — ami a megye teljes népességének 17,4%-a — elhagyta otthonát, és többségük vagy a tartományban levő, illetve a szomszédos tartományok városáiba, néhányan pedig külföldre mentek dolgozni. A szakértők becslése szerint Csilinben, a vidéki lakosság legalább egytizede, mintegy 730 ezer fő az összlakosságból elvándorolt. A Changchuni Közbiztonsági Hivatal szerint a tartomány székhelyén csak 1993 októberében több, mint 90 ezer gazdálkodót regisztráltak átmeneti lakósként. Ezek a város szabad piacain megőgazdasági termékekkel kereskednek, és az elárúsítók mintegy 60 százalékát foglalják el, illetve a szállítás területén és a gyárakban dolgoznak.

A migránsok napjainkban a gazdasági és a kereskedelmi élet szinte valamennyi területén megtalálhatók. Néhányan közülük — a szerencsésebbje — saját üzletet, vagy magas technológiájú vállalatot is tud alapítani.

A migrációs folyamat tehát megindult, de ez nem vezethetett az időközben felgyülemlett munkaerő-felesleg és a már említett, Kína keleti, tengerparti részein kialakult munkaerő-szükséglet egyfajta problémamentes kiegyenlítéséhez részben a feleslegessé vált, való munkaerő óriási volumene, részben a keleti régió munkaerő-igényének mennyiségi és minőségi követelményeinek kötöttsége miatt. És bár ebből az ellentmondásos helyzetből adódóan számos konfliktusgóc, nem kívánt jelenség is felszínre jött, és több-kevesebb feszültség-szituáció kialakulását eredményezte, az ország általános fejlődését, elsősorban gazdasági téren, jelentős mértékben elősegítette.

Az egyre növekvő migrációs tömeg felszívásában külön is ki lehet emelni Kína délkeleti részén Kuangtungot, mint a leggyorsabban fejlődő tartományt. 1994-ben, például, egymaga csak hatmillió migráns munkaerőt kötött le.

A migráció egyik oldala tehát pozitívnak értékelhető részben, mert a gazdaság fejlődését elősegíti, részben pedig azért, mert a vándormunkaerővel olyan munkákat végeztetnek el az adott területeken, amelyeket az ott élő "őslakosság" megvetett, nem volt hajlandó elvégezni.

A migráció másik oldalán, ugyanakkor olyan negatív előjelű folyamatok érlelődtek, illetve ezek napjainkban is újra és újra érlelődnek, amelyek ha átmene-

tileg is ugyan, de akadályozzák és zavarják a városok lakosságának megszokott, normális életvitelét. Elég csak utalni arra, hogy a migráns tömegek rendkívül nagy nyomást gyakorolnak az ország közlekedésére. Egyfajta versengés is kialakul bizonyos munkaalkalmakért a migránsok és a helyiek között. A városok infrastruktúrájában — például energia, víz és élelemiszer-ellátás — ugyancsak állandó zavarok tapasztalhatók, ami nem kis mértékben kihatással van a társadalom stabilitására is. A bűnözési statisztikák is emelkednek a "vándormadarak" megszállta területeken. Számos migráns, az adott ellenőrizhetetlenebb körülményeket a családtervezési törvény kijátszására is felhasználja.

A problémák tehát adóttak, a kormányzatra és a szakértőkre vár a feladat, hogy megoldást keressenek a migráció társadalmi jelenségének egészséges vitelére, kezelésére.

A migráció kezelésének kérdései Kínában

Kínában számos felmérés és tanulmány készült el a migrációról mint az országban napjainkban fontos szerepet játszó társadalmi jelenségről, és nagyszámú szakember foglalkozik az emögött meghúzódó ok-okozati összefüggések vizsgálatával és elemzésével, keresve az optimális megoldást, megoldásokat, amelyek egészséges mederbe terelik azt a valóban nem kis létszámú, állandóan hullámzó vándormunkaerő tömeget.

A migrációval foglalkozó egyik tanulmány, például konkrét javaslatokat tesz a kormányzatnak, hogy milyen intézkedéseket hozzon, rendszabályokat vezessen be a jelenség normális vitele érdekében. Az első helyre egy egységesített munkaerőpiac létesítését teszik, ami a feleslegessé vált munkaerő elhelyezése szempontjából meghatározó szerepet játszana, mivel ezen a piacon valamennyi, az országban meglevő, illetve a jövőben jelentkező feleslegessé vált, való munkaerő nyilvántartásba kerülhetne, és így még adott esetekben a munkaerő kvalifikációs értékei is ismertek lennének, az igények szerinti újraelosztás viszonylag rövid időn belül megoldható lenne.

A munkaerőpiac kialakításával egyidejűleg szükségessé válik egy olyan információs-hálózat kiépítése is, amely előre jelzi, prognosztizálja a munkaerő-kereslet és -kínálat országos helyzetét, és viszonylag gyorsan pontos adatokat szolgáltat az igények szerinti arányokra is. Mindezek mellett ugyanakkor a munkatörvényt, a munkaszerződések formai és tartalmi összetevőit, és a társadalombiztosítás konkrét feltételeit is meg kell fogalmazni.

További javaslat az, hogy az egységesített munkaerőpiac létesítésének elősegítése érdekében ki kell alakítani az egyes tartományok közötti együttműködést, ami a munkaerő-áramlás szabályozását könnyíti meg. 1991 óta Kuangtung, Szecsuan, Kujcsou és Honan tartományok, valamint Guangxi Zhuang Autonóm Terület határozták el az egymás közötti együttműködést a munkaerő-áramlás terén. Munkaerő hivatalkát létesítettek ezeken a területeken a munkaerő szabályos módon történő szerződtetése céljából. Az együttműködés elsődleges szerepe az, hogy információt cseréljenek egymással, például a migrációs munkaerő felkészültségi szintjéről. 1989-

ben, például a Kuangtung tartományba érkező migránsok mintegy 70 százaléka rendelkezett megfelelő felkészültséggel az adott munkára.

A központi kormányzatnak — mint következő javaslat — a munkaerőforrások hasznosítását az ország átfogó társadalmi és gazdasági fejlesztési terve részeként kell feltüntetnie. A városok rekonstrukciói során, például az illetékes hatóságoknak tekintettel kell lenniük az esetleges, illetve a várható migráció kimenetelére is. A kidolgozott irányelvekben ugyanakkor ösztönözni kell a feleslegessé vált vidéki, főként paraszti eredetű munkaerőt, hogy különféle szakmák felé orientálódjon.

A fentiekkel összefüggésben a földhasználati rendszer, illetve a földtulajdon jogi kérdései további reformálása is aktuálissá válik a közeli jövőben. Néhány területen és helyen már engedélyezik a földhasználati jog átruházását, sőt már a részvényes rendszert is bevezették a kollektív háttértulajdonú ingatlanok irányításában. Ezek a kísérletek — az eddigi eredmények ismeretében — pozitív hatással vannak mind a farmerekre, mind a gazdálkodás eredményességére.

Fontos, szükségszerű és időszerű a jelenleg érvényben levő lakossági regisztráló rendszer megreformálása is, hogy szabadabbá váljon a vidéki migráns sorsra jutó gazdálkodók városi letelepedése.

Végül a tanulmány készítői fontosnak tartják a járási-falusi vállalatok ("township enterprises") és a szolgáltató ipar sokféle ágazata létesítésének ösztönzését is, hogy még több munkalehetőséget teremtsenek a vidéki körzetekben².

1994-ben a kínai Munkaügyi Minisztérium — a tervezett és jól megszervezett áthelyezés céljából — a vidéki "vándormadarak" hullámozásának irányítására városi-vidéki foglalkoztatottsági tervet dolgozott ki. Ennek az a célja, hogy a bedolgozó munkaerőt oda lehessen irányítani, ahol arra szükség van, és hogy a lehetőségekhez mérten a legkisebbre csökkentsék a foglalkozás, illetve munka nélkül maradtak ide-oda vándorlását. A terv három éves periódusra készül, amelynek első fázisaként megfigyelő és informatív jellegű hálózatot létesítenek a nagyobb nemzeti munkaerőpiacok részére. Az első ilyen munkaerő információs központ Kuangtung tartományban létesül, mivel ennek a tartománynak van a legnagyobb szerepe jelenleg az átmeneti, migráns munkaerő felszívásában. A terv ugyanakkor korlátozza a beáramlás mértékét a gyorsan fejlődő zónákba és metropoliszokba, hogy ezzel is elejét vegyét az ottani normális életvitelt megzavaró, illetve akadályozó jelenségek kialakulásának.

1991-ben, az Államtanács felügyelete alatt a kínai Mezőgazdasági Minisztérium és a Fejlesztési és Kutatási Központ együttműködésében, ötven városban és megyében, valamint Kuangtung és Szecsuan tartományokban, kísérleti jelleggel foglalkoztatottsági programot dolgoztak ki. Anhuj tartományban, például, ahol átlagban mintegy 16 millió körül mozog a feleslegessé vált munkaerő, a tartományi kormányzat erőfeszítései nyomán, ennek a munkaerőnek a többségét sikerült áthelyezni a melléküzemági termelés területeire. A megoldás kulcsa tehát egyrészt a mezőgazdasági szerkezet kijavításában rejlik, melynek eredményeképpen a dolgozóknak, illetve a munka nélkül maradóknak nem kell utazniuk, vándorolniuk más tartományokba egy jobb élet lehetőségének megteremtése érdekében.

²Forrás: The ripple effect of rural migration, China Daily, Beijing, 1994. május 21.

Mint már említettük, Kínában, a kilencvenes években egyre erősödő országos méreteket öltő munkaerő-vándorlás, migráció nem egyszerűen munkaerő-áthelyezés a vidékiról a városi területekre, hanem a reform, illetve a gazdasági fejlődés során kialakult egyfajta gazdasági kényszerhelyzet szülte munkaerő-mozgás a viszonylag fejletlenebb nyugati, középső és déli területekről a kedvezőbb, jobb helyzetben levő és fejlettebb területekre, övezetekbe, városoka. Az egyre szélesedő fejlődésbeli különbség a keleti és az egyéb országrészek között, valamint a mezőgazdaság átstrukturálódása indította el a vidék migrációs hullámzását. A kedvelt célhelyek a Gyöngy folyó deltája, Kuangtung és Fucsien tartományok, a Jangce folyó alacsonyabban fekvő szakasza, a Pudong zóna, Sanghaj, Tiencsin és Peking.

Itt szereménk röviden utalni a főváros, Peking szerepére a vidéki migráció kezelése kérdésében. 1994-ben Pekingben 10,4 millió volt az állandó és 1,55 millió a migráns, a vándorló népesség száma. Ez utóbbiak 79 százaléka az iparban, kereskedelemben és a szolgáltató szektorokban talált munkát. Főként a külső kerületekben laknak. A pekingi helyi hatóság 1985 óta engedélyezi a vándormunkaerő alkalmazását, mivel a főváros gyorsabb fejlődésével járó piszkosabb, fárasztóbb és veszélyesebb építkezési munkákra elsősorban ezt a munkaerőt lehetett, illetve lehet alkalmazni napjainkban is. Érdekes jelenség, hogy míg korábban egyedül, és csak idényjelleggel érkeztek a vándorló munkanélküliek a fővárosba, a kilencvenes évek elejétől kezdve egyre többen jönnek családotól, és feltett szándékuk a végleges letelepedés. Céljuk az, hogy saját "falvaikat" alakítsák ki a város bizonyos részein. Így például már kialakulóban van az úgynevezett "Zheijang falu" a a Fengtai, a "Hszincian falu" a Haidan, és a "Honan falu" a Chaoyang kerületekben. Ezek mindegyikében a vándorcsaládokban lakók száma máris meghaladja a tízezer főt.

A migráns-munkaerő felhasználása Pekingben is kettős előjelű. A város általános fejlődésében pozitív szerepet játszik, míg a mindennapi élet során számos negatívum adódik ebből. Ez utóbbiakhoz sorolhatók például a bűncselekmények gyors megszorodása, az infrastrukturális hálózat súlyos megterhelése, számos adócsalás, termék- és pénzhamisítás, valamint az úgynevezett "bóvli" termékek elszaporodása a szabad piacokon.

Peking vezetése törvényekkel próbálja szabályozni a vándormunkaerő életfeltételeit, életkörülményeit, regisztrációs rendszert vezet be, ezenkívül fontolgatják azt is, hogy kisvárosi jellegű településeket létesítenek számukra a külvárosi részekben.

A fentiekkel összefüggésben, például, 1995 tavaszán törvénytervezetet nyújtottak be a kérdéssel foglalkozó szakértők a Városi Népi Kongresszus Állandó Bizottságának. A terv szerint: az átmeneti munkásoknak, akik a fővárosba jönnek, jelentkezniük kell a helyi közbiztonsági egységeknél, ahol engedélyezik számukra az ideiglenes letelepedést, illetve tartózkodási engedélyt adnak nekik. A 18. életévüket betöltött nőknek — amennyiben házasságok — a házasságkötési, valamint a gyermekszülési állapotukról szóló igazolásokat is be kell mutatniuk. Csak az így kapott tartózkodási engedéllyel rendelkezőknek lehet bérelniük lakást, illetve hozzájutniuk engedélyhez a munkaügyi részlegeknél, hogy az iparban, kereskedelemben vagy a magánüzleti vállalkozásokban dolgozhassanak. Ez utóbbinál kikötés, hogy csak kisméretű üzleteket létesíthetnek az erre kijelölt helyeken, illetve piacokon. Ugyanakkor mind a szervezeteknek, mind az egyéneknek engedélyhez kell jutniuk, ha bérbe akarják adni lakásukat az ideiglenesen letelepedni kívánó vidékről érkezetteknek. A

munkáltatóknak, ha foglalkoztatni akarják a migránsokat, szerződést kell aláírniuk a helyi társadalombiztosító egységekkel és az illetékes családtervezési irodával, hogy ezzel is garantálják alkalmazottaik biztosítását, és megmaradjanak a törvény meghatározta szabályok mellett³.

A piacgazdaság kísérlete a migráció tükrében Kínában

Kínában a kilencvenes évek első felében, a reformfolyamatok és a kifelé nyitás elmélyítésével egyidejűleg kísérletek történtek a piacgazdaságra való fokozatos áttérésre. Bizonyos területek gyorsított ütemben fejlődtek, a kormánynak engednie kell a piac befolyásoló szerepének érvényesülését. Ugyanakkor nem szabad, hogy korlátozza a vándormunkaerő mozgását sem, mivel az erre a sorsra kényszerültek nagy része új munkalehetőségeket keres. Mindezek figyelembevételével azonban, a szakértők azon a véleményen vannak, hogy egy olyan nagy országban mint Kína, kockázatos lenne, ha a munkaerő, különösen a migráns-munkaerő mozgását, áramlását teljesen a piacra bizzuk, a piac irányítsa. Következésképpen bizonyosfajta makroszintű szabályozás elengedhetetlenül szükséges a területen. Ebből az is következik, hogy a kormánynak már nem lehet továbbra is kitérnie a vidéki munkaerő-áramlás kérdése elől. Kezdeményeznie kell, programokat kell felállítania, máskülönben a kialakult helyzet nyugtalanítóvá válhat, a szakértők egyöntetű véleménye szerint.

Ugyanakkor a szakértők arra is utalnak — a kérdésre vonatkozóan rendelkezésre álló adatok ok-okozati összefüggéseinek ismeretében —, hogy a vidék migrációja végül is nem fenyegeti a társadalom stabilitását. A stabilitást jobban befolyásolná, fenyegetné, ha a migrációs trendet megpróbálnák az ellenkezőjére fordítani, azaz adiminsztratív eszközökkel begyűrűztetni.

A kormányzat feladata a migráció rendben, a megfelelő keretek között tartása. Különösen a piacgazdaságra történő áttérés küszöbén segítséget kell nyújtania a közvetítő szerepet betöltő szervezeti egységeknek, illetve ezeknek a jövőben történő létesítéséhez. Mindezeket természetesen annak érdekében, hogy a felgyülemlett munkaerő-felesleget bevezessék a létesítendő új munkaerőpiacokra. Ezenkívül gondoskodni kell a szükséges makroszintű gazdasági információkról, és javítani kell az infrastruktúrát is.

-A piaci tényezők befolyásának, befolyásolásának erősödése, és a migrációs folyamatok összetettebbé válása a tudomány, a tudományos eszközök és módszerek egyre nagyobb mértékű bevonását igénylik Kínában. Részletes, elemző tanulmányokat kell készíteni minél hamarabb a felesleges munkaerő struktúráról, évszakonkénti és életkori megoszlás, valamint szakképzettségi szintnek megfelelően. A fiatal, és viszonylag iskolázott emberek döntése, hogy elhagyják szülőföldjüket, szintén felvethet bizonyos fenyegető, figyelmeztető gondolatátársítást, előidézhet egyfajta veszélyhelyzetet a helyi gazdaság fejlődése szempontjából. Ezenkívül,

³Forrás: Migration needed, but with guidance, China Daily, Beijing, 1994. június 7.

amikor a migránsok, a vándorlók elhagyják gyermekeiket és hitvestársukat, a családi kötelék is meggyengül természetesen. Mindezek fontos kérdések, és a jelen, illetve a jövő kutatóira vár az a feladat, hogy tudományosan is kialakítsák a migráció egészséges trendvonalát a kialakuló piacgazdasági körülmények között⁴.

Konklúzió

Tanulmányunkban megpróbáltuk felvázolni a Kínában napjainkban lejátszódó, és fontos szerepet betöltő migrációs jelenség gazdasági és társadalmi vonatkozásait. A sajátos, egyéni fejlődési utat választó, és azon eddig — a számos pozitív és negatív jelenség és folyamat kölcsönhatásainak függvényében — összességében viszonylag mégis eredményesen haladó országnak, azaz a "kínai modell"-nek a migráció kérdésével, jelenségével is szembe kell néznie, és minél előbb még megnyugtatóbb helyzetet kell kialakítania ezen a téren is a fejlődési folyamatok stabil, de ugyanakkor rugalmas továbbvitele érdekében.

A szerzők, akik éveket töltöttek Kínában, jól ismerik az ország gazdasági és társadalmi mozgásfolyamatait, és ennek tudatában merik megkockáztatni hipotézis-alapú véleményüket: Kína a migrációt, ezt a gazdasági és társadalmi területeken összefonódva jelentkező problémát is megoldja, és ha további fejlődési trendjében lesznek is újabb és újabb nehézségek, akadályok, a kijelölt prognosztikus célhoz — úgy érezzük — végül is el fog jutni.

Tárgyszavak:

Gazdasági szerkezet

Vándorlás

SOCIO-ECONOMIC CHANGES AND THE MIGRATION IN CHINA

Summary

In the study the authors deal with the concrete process of migration and with economic and social questions closely connected with this subject.

The authors examine and analyse the background and the evoking causes of migration, the function, the trend and effects of this, the positive and negative sides of this phenomenon as well as the questions how to control it in China.

They refer to the connections between switching over to market economy and migration, and try to portray the future society in China as well. The conclusion reflects the personal opinion of the authors.

⁴Forrás: Market's role in rural migration needs some limits, China Daily, Beijing, 1994. június 20.

FIGYELŐ

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Statisztikai Társaság (MST) pályázatot hirdet a *Keleti Károly* emlékére alapított pályadíj elnyerésére. A pályázaton 35 éven aluli személyek vagy személyekből álló szerzői kollektívák eredeti, máshol nem publikált (a táblázatok, mellékletek nélkül) 30—40 oldal terjedelmű tanulmánnyal vehetnek részt a következő témakörök valamelyikének igényes, új gondolatokat, eredményeket tartalmazó kidolgozásával.

1. A statisztikai adatok minősége. Esettanulmányok a gazdaság- és társadalomstatisztika köréből.
2. Szociális differenciálódás az "átmeneti" társadalomban.
3. Strukturális változások a gazdaság egyes területein.

A tanulmányok beérkezési határideje: 1995. október 30.

A pályaműveket az MST Elnöksége által kijelölt Bírálóbizottság értékeli.

Eredményhirdetés: 1996. január 15.

Az egyes pályadíjak (bruttó) összegei:

<i>első díj</i>	<i>90 ezer Ft</i>
<i>második díj</i>	<i>60 ezer Ft</i>
<i>harmadik díj</i>	<i>40 ezer Ft</i>

Az MST Elnöksége fenntartja a jogot arra, hogy a Bírálóbizottság véleménye alapján egyes pályadíjakat megosztva vagy egyáltalán ne adjon ki, illetve az egész pályázatot eredménytelennek nyilvánítsa.

A legjobb pályaműveket a *Statisztikai Szemle*, a *Demográfia*, valamint a *Gazdaság és Statisztika* közreadja.

A pályázat jelíges. A pályázók tüntessék fel jeligéjüket, és zárt borítékban mellékeljék személyi adataikat.

A pályázatokat a következő címre kérjük küldeni:

MAGYAR STATISZTIKAI TÁRSASÁG
1024 BUDAPEST II., KELETI K. U. 5—7. 1525 Pf.: 51.

MAGYAR STATISZTIKAI TÁRSASÁG
ELNÖKSÉGE

BESZÁMOLÓ

**a népesedési folyamatok és a közép- és kelet-európai országok
társadalmi átalakulása témakörében tartott konferenciáról
(Jachranka 1995. június 8–11.)**

A konferenciát az egyébként 90. évét ünneplő Varsói Közgazdaságtudományi Egyetem, közelebbről annak Statisztikai és Demográfiai Intézete rendezte, bár rendezőként néhány más intézmény (a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága, a Központi Statisztikai Hivatal, a Kormány Népesedési Bizottsága és a Lengyel Demográfiai Társaság) is fel volt tüntetve. A konferenciának közel száz résztvevője volt (közülük kb. fele lengyel) elsősorban a közép-kelet-európai országokból, akiknek részvételét — amint a magyarokét is — a meghívók UNFPA forrásokból fedezték. Részt vettek azonban a konferencián Ausztriából, az Egyesült Királyságból, Finnországból, Hollandiából, Németországból, Olaszországból és Svédországból is és három résztvevővel (Miroslav Macura, Tomáš Frejka, Jean Pierre Gonnot) képviseltette magát az E.G.B. Népesedési Egysége is.

Mindhárom magyar résztvevő (Miltényi Károly, Valkovics Emil és Kamarás Ferenc) dolgozatot adott be egy-egy ülőszakra, s ezen túlmenően is részt vett a vitákban is.

A konferencia ünnepélyes megnyitása mintegy másfél órát vett igénybe. Az elnöki tisztelet betöltő Jerzy Z. Holzer professzor először Janina Józwiak professzornak, a Varsói Közgazdaságtudományi Egyetem rektorának, majd ezt követően a konferenciát társrendezőként támogató szervek képviselőjében megjelent személyeknek adott szót.

Az ünnepélyes megnyitás után a konferencia két és félnapos munkaprogramja hat kérdéskör elmélyült megvitatását tette lehetővé hat plenáris jellegű ülőszak keretében.

A generációk utánpótlása (reprodukciója) kérdéskörének megvitatása céljából Janina Józwiak professzor által szervezett első ülőszak főreferátumát Jan Paradysz poznańi professzor készítette el és adta elő. Rajta kívül még tizenként dolgozatot nyújtottak be, melyeknek jellegük szerinti csoportosítására, értékelésére és megvitatására szintén sor került. A magyar résztvevők közül Valkovics Emil készített és küldött be erre az ülőszakra "A reprodukciós együththatók újradefiniálásának lehetőségei a korspecifikus növekedési arányszámok és az anyák gyermekeik születése szerinti kormegoszlása alapján" címmel dolgozatot.

A demográfiai öregedési folyamat előrehaladása kérdéskörének megvitatásával foglalkozó, Ewa Frątczak professzor által szervezett második ülőszak főreferátumát Jolanka Kurkiewicz krakkói professzor asszony készítette el és adta elő. Az ülőszakon még hét további dolgozat csoportosítására, értékelésére és megvitatására is sor került. Külön előadás alapján elmélyült megvitatás tárgyát képezte a nyugdíjrendszerek problematikája is. A vitában a magyar résztvevők közül Miltényi Károly kért és kapott szót.

A nemzetközi vándorlások kérdéskörének megvitatása céljából Jzslaw Frenkel professzor által szervezett harmadik ülőszakra benyújtott nyolc dolgozat bemutatá-

sára és megvitatására, valamint szóban forgó kérdéskörnek az *EGB Népesedési Egységet* képviselő *Tomáš Frejka* professzor által egy Litvániára, Lengyelországra és Ukrajnára kiterjedő vizsgálat bemutatására és elemzésen alapuló elmélyült megvitatására ugyanazon ülészakon került sor.

A munkaerőpiaci problémák és fejlemények kérdéskörének megvitatása céljából *Irena E. Katowska* professzor által szervezett negyedik ülészak főreferátumát *Janusz Witkowski* professzossal társszerzésben maga *Irene E. Katowska* professzor írta és a konferencián *Janusz Witkowski* professzor mutatta be. Ezen kívül az ülészakon még két további dolgozat csoportosítására, értékelésére és megvitatására is sor került. A magyar résztvevők közül *Miltényi Károly* készített és küldött be erre az ülészakra "*A gazdasági aktivitás és a nyugdíjazás újabban megfigyelhető változása Magyarországon*" címmel dolgozatot.

Ezt követően ötödik ülészakként *Wolfgang Lutz* professzor szervezésében egy előre beküldött dolgozaton kívül a népességetőreszámítások a IIASA-ban kidolgozott szcenárióinak a bemutatására és megvitatására került sor.

A *Jerzy Z. Holzer* professzor által szervezett hatodik ülészak témáját a népességgazdaság kérdésköre képezte. Az ülészak főreferátumát *Adam Kurzynowski* professzor írta és adta elő. Ezen kívül még nyolc további dolgozat bemutatására, csoportosítására, értékelésére és megvitatására került sor. A magyar résztvevők közül *Kamarás Ferenc* készített és küldött be erre az ülészakra "*A népességgazdaság hatása a termékenységre*" címmel dolgozatot.

A konferenciára a programban feltüntetettek kívül mintegy nyolc további dolgozatot is benyújtottak. Ezek bemutatására és megvitatására szintén nyílt lehetőség.

A konferencián az *GB Népesedési Egységet* képviselő *Tomáš Frejka* professzor ismertette és értékelte a nemzetközi demográfiai konferenciák második világháború utáni történetét. Ennek során elismeréssel említette az 1962. évi és 1965. évi magyarországi nemzetközi demográfiai szimpozionokat is. Kíváncsún lenné, hogy hazánk ismét a nemzetközi demográfiai konferenciákat szervező országok élvonalába kerüljön.

Valkovics Emil

BESZÁMOLO

Az öregedés Európában: Hollandia és Magyarország helyzetének várható alakulása c. kétoldalú összehasonlító projektről tartott tudományos ülésről (NIAS, Wassenaar 1995. június 25.—július 8.)

A kéthetes study center célja az volt, hogy a holland tudományos kutatási alapokból finanszírozott kutatás programját részletesen kidolgozzuk, kijelölve a felelős személyeket. Ez lényegében azt jelentette, hogy kialakítottuk a projekt végeredményeként kiadandó (angol nyelvű) kötet szerkezetét (fejezetek és alfejezetek). Kijelöltünk továbbá minden fejezetért és alfejezetért felelősként egy-egy holland, illetve magyar résztvevőt.

A kialakított fejezet-beosztás a következő:

1. bevezetés
2. az öregedés demográfiai háttere
3. az idős népesség társadalmi-demográfiai jellemzői
4. az öregedés hatása a családra
5. az öregedés hatása a munkaerőpiacra, a társadalombiztosításra és a nyugdíjrendszerre
6. az öregedés hatása az egészségügyre és a népjlétre
7. népességelőrejelzések (2010-ig)
8. scénáriók (2010—2050-ig)
9. befejező következtetések; összefoglalás és politikai ajánlások.

Kialakítottuk továbbá a program időrendjét. Ezek szerint minden alfejezet megírására kijelöltünk egy (vagy magyar vagy holland) személyt. A kijelölt személy partnere köteles szeptember végéig az összes ide vonatkozó anyagot a kijelölt szerzőnek megküldeni saját országára vonatkozóan. (A kéthetes tárgyalások egyik legfőbb témája egyébként az volt, hogy részben plenáris üléseken, részben témakörönként egyeztetttük a már előzőleg levelezés útján megküldött témavázlatokat és statisztikai táblázatokat, annak érdekében, hogy ezeket lehetőség szerint összehasonlíthatóvá tegyük.) Ezt követően november végéig a kijelölt szerző elkészíti a témakör szerinti alfejezeteket, melyek mindkét ország anyagát együttesen összehasonlítható megközelítésben tárgyalják. Ezt a partnereken kívül megkapják a fejezet főfelelősei, valamint a kötet szerkesztői is (holland részről *Gijs Beets*, magyar részről én kaptam felkérést a kötet szerkesztésére, illetve az ezt megelőző munkálatok koordinálására).

Ezt követően kerülne sor az egyes alfejezetek és fejezetek további egyeztetésére elsősorban levelezés útján. Ennek befejezése egy újabb egyhetes, a NIAS-ban tartandó study center keretében történne valamikor 1996 első negyedében. Ennek nyomán az 1—7-es fejezetek véglegesítése a második negyedévben megtörténne; ugyanakkor kerülne sor a 8. fejezet feltétel-rendszerének és alternatívának kialakítására is.

A véglegesített tanulmányok megbeszélése 1996 októberében egy háromnapos konferencia keretében történne, melyen részt vennének mindkét országból az érintett kormányzati, illetve döntést hozó szervek képviselői is. A konferencián történtek figyelembevételével történne a kötet véglegesítése és angol nyelvű kiadása egy

holland kiadó részéről. A magyar félnek jogában áll az anyagot (részben vagy egészben) magyar nyelven is kiadni¹

Miltényi Károly

A JOGI INFORMATIKAI OKTATÁS MAGYARORSZÁGON

Konferenciaismertető

Első alkalommal került megrendezésre "A jogi informatika oktatása Magyarországon" című konferencia. 1995. május 11-én az ELTE Professzorok Házában a FEFA támogatásával.

Örömdetes hír, s örültek is a szakemberek, a résztvevők, hogy rohanó, elgépiesedő világunkban, felismerve a számítógép, az információ fontosságát konferenciát rendeznek e témában.

A megnyitót *dr. Kovacsics József* ny. egyetemi tanár, az állam és jogtudományok doktora, a Jogi Informatikai Társaság elnöke tartotta. Bevezetőjében elmondta, hogy a előadások témakörei úgy lettek csoportosítva, hogy abban szerepet kapjanak a jogi informatikát alkalmazó szervek/főhatóságok képviselői, következésképpen megfogalmazódnak azok az elvárások, amelyeket a gyakorlat támaszt az oktatással szemben. Ugyanakkor tájékoztatást kaphattak a konferencia résztvevői az oktatás helyzetéről is.

Megnyitó beszédében a továbbiakban történeti áttekintést adott a közigazgatási és igazságügyi informatika, a közigazgatási statisztika múltjára vonatkozóan, majd a hiányosságokat kiemelve felhívta a figyelmet az informatika szerepére a társadalomban, az állampolgárok tájékoztatásának jelentőségére, az adat- és titokvédelem fontosságára, s mint az 1994. november 5-én megrendezett a Jogi Informatikai Társaság első konferenciáján hangsúlyozta "Az információ jelentőségét az Európa Parlamentbe tömörült nyugati országok már felismerték. Ezért hirdették meg az ún. Demoszthenész programot. Saját hazánkban a nehézségek ellenére urai akarunk lenni sorsunknak. Joggal elvárja a lakosság, hogy az életét érintő kérdésekben reális tájékoztatást kapjon. Ha ez megtörténik, akkor növekedni fog a közügyek iránti érdeklődés. Az állami és államigazgatási szervek információs rendszereinek a hatékonyabbá tételében, a meglévő információs rendszerek közötti kommunikáció megvalósításában az informatikusoknak is szerepet kell kapni."

¹A magyar résztvevők részére (*Klinger András, Miltényi Károly, Józán Péter, Csernák Józsefné, Hablicsek László, Fóti János, Utsi Ágnes, Gárdos Éva*) a study centerről *Beets* által készített jelentéstervezet kézhezkapása után megbeszélést tartunk. Ezen részt vesznek *Cseh-Szombathy László, Mészáros Árpád* és *Valkovics Emil* is, akik egyes anyagrészek elkészítésében közreműködnek.

Véleménye szerint az előadások forrásul szolgálnak majd a felsőoktatás jogi informatikai képzésében.

A megnyitó után *dr. Ficzer Lajos* az ELTE ÁJTK tanszékvezető egyetemi tanára, dékán, az állam- és jogtudományok doktorának, az ülészak elnökének a megnyitó beszéde következett.

Örömmel üdvözölte a konferencia megrendezését, s reményét fejezte ki, hogy nemcsak a gazdasági élet szereplői, de a Kormány, az államigazgatási szervek szakemberei is felismerik az informatika, a jogi informatika oktatásának szükségességét, s támogatását fejezte ki az oktatás terén.

Az ülészak első előadását *dr. Dobay Péter* a JPTE tanszékvezető egyetemi docense, kandidátus tartotta. Előadásának címe "Az információ értéke, haszna és menedzselése".

Mint mondotta "Az információs társadalom húszéves víziója a megvalósulás korába lépett: néhány fejlett ország kezdeményezései után az Európai Közösség több százmillió állampolgár számára hirdeti meg informatikai programját, egy újfajta társadalmi együttműködés technikai és szervezési alapjait. Miközben mindannyian használjuk s egyben szolgáljuk az egyre hatalmasabb információs rendszereket, a közigazdászok egyre sürgetőbben követelik, hogy számoljunk be arról: mibe kerül mindez az egyénnek, vállalatnak, társadalomnak, s vajon megéri-e a ráfordításokat amellet, hogy elegáns, kihívó, s lenyűgözően "korszerű". A hatvanas évek végéig valóban úgy tűnt, hogy az informatikai rendszerek kapcsán nemigen illik megkérdezni, hogy mennyibe kerültek, s mit eredményeztek. Az eufória azonban az egyre nagyobb és drágább rendszerekkel, a tömeges mikroszámítógépes alkalmazásokkal, s a ma szorgalmazott világméretű információs szupersztrádák várható költségeinek publikálásával elmúlt, s lassan kialakul egyfajta gazdálkodási-menedzselési igény az informatikai alkalmazások területén is.

Az előadás elkülöníti az információ-gazdaság, a gazdaság-informatika és az információ-management fogalmait, ismerteti az információ értékéről és hasznáról kialakulóban lévő elképzeléseket. Végül két egyszerű példán érzékelteti, hogyan lehet kisebb szervezetek informatikai rendszerének vizsgálatát elkezdeni, s a(vezető ...) laikusokkal szemben védhetővé tenni a rendszer kiépítésére és működtetésére fordított emberi, anyagi, szellemi erőforrások mennyiségét." Szemléletesen, világosan mutatta be, hogy világunkban "az információ hatalom", melynek igenis értéke van, tehát pénz, vagyon, s ugyanolyan része a társaság vagyonának, mint pl. egy "meleghengermű". Sajnos nálunk ennek felismerése lassú folyamat, de bízunk benne, hogy az oktatás, a szakemberek segítségével rövid időn belül megváltozik ez a helyzet.

A következő előadást *dr. Nyíri Sándor* a BM rendészeti helyettes államtitkára tartotta, "A rendészeti igazgatás elvárásai a jogi informatika oktatásától" címmel.

Bevezetőjében köszönetét fejezte ki a szervezőknek a színvonalas konferencia megrendezéséért, majd kifejtette mennyire fontos a kriminálinformatikának, kriminálstatisztikának szerepe a bűnözésnek, mint negatív társadalmi jelenségnek a vizsgálatában, s egyben elvárásait is megfogalmazta a magyar kriminálinformatikával szemben "Kérem segítsenek kialakítani az áldozattá válás rendszeres felmérésének módszertanát és az eredményes értékelésének szempontjait", majd folytatta: "Érdekes lehet megismerni a nyugati országok tapasztalatait és úgy kell megszervezni a

munkát, hogy illeszkedjen az ENSZ felmérések rendszerébe, de figyelembe kell venni a magyarországi sajátosságokat is."

Előadásának további kérdése a bűnüldözési munka számítógépes támogatása, melyet az ügyszorgalom, az ügyintézés mérésében és értékelésében lehetne hasznosítani. "Különösen szeretnénk, ha az ügyintézés, a különböző eljárásjogi iratok készítése és a statisztika olyan egységgé válna, amelyben a rendszer figyelmeztet a törvényességi követelményekre, támogatja a felhasználót nemcsak az eljárásjogi okmányok regisztrálásában, hanem szakszerű elkészítésében is, és eközben lehetőleg automatikusan gyűjti a statisztika számára is az információkat. A rendészeti igazgatás egyik legfontosabb elvárása a jogi informatika művelőivel szemben: örömeztetésnek meg bennünket korszerű, magas színvonalú újabb és újabb tananyagokkal, nagyobb szükség van rájuk, mint azelőtt bármikor!"

A konferencia következő előadását *dr. Baracka Róbertné* a BM közjogi helyettes államtitkára "A közigazgatás és információ" címmel tartotta. Előadásában hangsúlyozta a korábbi előadókhoz hasonlóan az információ hatalmát, jelentőségét a Kormány, a közigazgatás munkájában, a bürokrácia útvesztőjében.

Végül, de nem utolsósorban az előadások sorát *MMag Erich Schweighofer*, a Bécsi Egyetem magisztere zárta "Die Rechtsinformatische Bildung an den österreichischen Universitäten", A jogi informatika mint tantárgy a jogi karokon — ausztriai tapasztalatok címmel.

Megfogalmazta, hogy "a jogi képzés reformjáról jelenleg folyó vitában törekedni kell arra, hogy több figyelmet fordítsanak az igen fiatal Jogi informatika tantárgyra. Ha a vita nem is veszi figyelembe a jogi informatika minden kívánságát, számol a jogi informatika fontos szerepével. Ez jelentősen előmozdíthatja szorosabb beépítését az oktatásba. A szükséges személyi számítógép felszerelés segítségével minden hallgató könnyebben hozzáférhet a joghoz, mint az a hagyományos eszközök segítségével lehetséges volna. A jogi informatikának a jogi oktatásba történő beépítését mindenesetre előnyben kell részesíteni a különálló kurzusként való elkülönítéssel szemben, amennyiben az elengedhetetlenül szükséges alapismeretekről van szó. Emellett a jogászok meghatározott szakosodásával kapcsolatosan tanfolyamokat kell meghirdetni, ugyanakkor ügyelni kell arra is, hogy ezekhez megfelelő foglalkoztatottsági esély is kapcsolódjon.

Az előadások után a korreferátumok következtek, melyek bemutatták a jogi informatika oktatás jelenlegi helyzetét a hazai felsőoktatási intézményekben.

- A jogi informatikai oktatás helyzete a JPTE-n, *dr. Balogh Zsolt* egyetemi adjunktus,
- A jogi informatikai oktatás helyzete az ELTE Jogi Karán és a Jogi Továbbképző Intézetben, *Hablicsek László* intézetigazgató helyettes,
- A jogi informatikai oktatás helyzete a JATE-n, *Hekáné dr. Szondy Ildikó* egyetemi adjunktus,
- A jogi informatikai oktatás helyzete az Államigazgatási Főiskolán, *dr. Horváth Katalin* tanszékvezető főiskolai docens,
- Menedzser-titkár képzés a GATE Vezetőképzőjében, *Sójáné Dux Ágnes*, számítástechnikai Kabinet vezető — *dr. Márffy Mária* egyetemi adjunktus,
- A jogi informatikai oktatás helyzete a Miskolci Egyetem Jogi Karán, *dr. Torma András* tanszékvezető egyetemi docens, kandidátus.

A helyzetelemzések bemutatása után *dr. Balogh Zsolt* az alábbi javaslatot terjesztette elő a konferencia határozatára vonatkozóan:

"A Jogi Informatikai Társaság, valamint az ELTE Statisztikai és Jogi Informatikai Tanszéke a "Felzárkózás az Európai Felsőoktatáshoz Alap" támogatásával f. év május 11-én tartott Konferenciáján a következő határozatot hozta².

A jogász informatikusok úgy ítélik meg, hogy a Kormánynak az ország gazdasági helyzetének stabilizálását célzó programjában *jelentős kitörési pont lehet a jogi élet területét érintő informatikai képzés és továbbképzés fejlesztése*.

Ennek révén érhető el a döntések előtt a gyors, pontos és megbízható tájékoztatás, a szervezeteknek, a munkafolyamatoknak az áttekintése. Az üresjáratok és párhuzamosságok megszüntetéséhez, a munkateher és a létszámok optimalizálásához is alapvető információkat nyújt a számítógépes megfigyelés és feldolgozás.

Mivel a képzés és továbbképzés nem követte a gépbeszerzés kiadásait — évente 30 milliárdot fordít az állam számítástechnikai eszközökre és szolgáltatásokra —, előbbire fordított kiadások még az 1%-ot sem érik el. *Az oktatás, a továbbképzés és a kutatás koordinálatlan. Hiányoznak a személyi és tárgyi feltételek.*

Ezért azzal a javaslattal fordul a JIT a Miniszterelnöki Hivatalhoz, a művelődési és közoktatási, a belügy- és az igazságügyi miniszter urakhoz, az MTA főtitkárához, a KSH elnökéhez, valamint az érintett egyetemek vezetőihez, hogy saját hatáskörükben *vizsgálják meg a jogi informatika helyzetét, és tegyék meg a szükséges intézkedéseket.*"

Zárszávaiban *dr. Kovács Józsefné*, tanszékvezető egyetemi tanár, a jogtudományok doktora megállapította, hogy a konferencia sikere az előadásoknak, beszélőknak és a szakemberek részvételének köszönhető. Felhívta a figyelmet arra, hogy a jövőben még inkább együtt kell dolgozniuk a szakembereknek, fokozni kell a párbeszédet a résztvevők között. Különösen kihangsúlyozta a szakemberképzés fontosságát, ezen belül is a tudományos minősítés megoldásának fontosságát. Jelenleg ugyanis az interdiszciplináris tudományokban a minősítés megoldatlan, s ez a tény akadályozza mind a tudomány fejlődését, mind az oktatást. Végezetül köszönetet mondott a résztvevőknek és a további munkákhoz mindenkinek sok sikert és jó egészséget kívánt.

dr. Vass Lucia

² Az előterjesztett határozati javaslatot a konferencia résztvevői egyhangúan elfogadták. (Szerk.)

AZ EURÓPAI DEMOGRÁFIAI OBSZERVATÓRIUM ELŐKÉSZÍTŐ KONFERENCIÁJA

1995. április 28–29-én Párizsban tartották francia kezdeményezésre az előkészítő konferenciát, melyen mintegy 80 fő vett részt. (A kezdeményezésben a főszerepet *Gerard Calot* játszotta, aki 1972 és 1992 között az INED igazgatója volt.) Egyrészt az érintett nemzetközi szervezetek, másrészt az európai országok statisztikai hivatalainak és demográfiai kutató intézeteinek vezetői vettek részt a konferencián. Az obszervatórium olyan kutató intézet jellegű intézmény lenne, mely egyrészt a demográfiai adatokat és elemzéseket gyűjtené össze és tenné hozzáférhetővé az európai országok körében, másrészt — együttműködve az érintett országokkal — nyomon követné és publikálná a népesedési szempontból releváns törvényeket, illetve jogszabályváltozásokat az egyes országokban.

Az intézmény párizsi székhelyű volna, és jelentős részben francia forrásokból történne a finanszírozás is. Tagdíjat fizetnének azonban a résztvevő országok is; a közép- és kelet-európai országok hozzájárulása természetben, szolgáltatások formájában történne.

A konferencia résztvevői elvileg támogatták és hasznosnak tartották az obszervatórium létesítésének gondolatát. A szervezeti és működési szabályzat egyes részeivel és főleg finanszírozási kérdésekkel kapcsolatban azonban bizonyos aggályok is felmerültek. Így a konferencia előkészítőire, illetve megrendezőire vár számos, a konferencián felvetett kérdés tisztázása, mielőtt az obszervatórium létesítését illetően végleges döntés születne.

Magyar részről *Klinger András*, a KSH elnökhelyettese, és *Miltényi Károly*, a Népeségstudományi Kutató Intézet igazgatója vett részt a konferencián, támogatva az obszervatórium létesítésének javaslatát és jelezve intézményeik részvételi szándékát.

Miltényi Károly

EURÓPAI NÉPESEDÉSI KONFERENCIA MILÁNÓBAN

Milánóban 1995. szeptember 4. és 8. között került sor az Európai Népesedési Konferencia megrendezésére. A finnországi Jyväskylä és Párizst követően ezúttal harmadik alkalommal találkoztak Európa és a világ más régióinak demográfusai, hogy szakmai eszmecsere folytassanak az aktuális népesedési kérdésekről. A Konferenciára a Nemzetközi Népeségstudományi Unió (IUSSP), az Európai Népeségstudományi Társaság (EAPS), valamint az olasz népeségstudományi intézetek konzorciumának közös rendezésében került sor.

A Konferencia főbb témakörei szorosan kapcsolódtak azokhoz az újabb demográfiai jelenségekhez, amelyek az európai országok legutóbbi népesedési folyamatait jellemzik. Ezek közé tartozik a termékenység eddig még soha nem tapasztalt alacsony szintre csökkenése, a halandóság javulásával párhuzamosan jelentős területi és társadalmi különbségek kialakulása az egészségi állapot, a megbetegedések és a halandóság területén, az európai népesség további jelentős

előregedése és ezek következményei. A házassági mozgalomban és a családalapításban történt változások, az új együttélési szokások megjelenése és tömegessé válása, olyan változatos életformák megjelenése, amelyek lényegesen módosíthatják a háztartások eddigi szerkezetét. Ezzel egyidejűleg a nemzetközi vándormozgalom újjáéledésének lehetünk szemtanúi Európában, amely hol akaratlagosan hol kényszer hatására történik.

A vázolt demográfiai folyamatok dinamikáját tekintve felvetődik a kérdés, hogy az eddigi népesedési trendek szerves folytatásáról van-e szó, amely egy újabb fejlődési szakaszt jelent az elmúlt évtizedek demográfiai változásainak, vagy pedig olyan merőben új jelenségeknek lehetünk-e tanúi, amelyek nem illeszthetők az elmúlt ötven év demográfiai trendjeihez és teljesen újarájzolják az ezredfordulói Európa demográfiai térképét. E gondolatok és kétségek a Konferencia címében is megjelennek, amelynek a "Fejlődés vagy forradalom az európai népesedésben?" címet adták a szervezők.

A Konferencián mintegy 35 országból több mint 300 szakember vett részt, többségükben Európából, de jelen voltak más régiók neves demográfusai és az ENSZ szakosított szerveinek képviselői is. Magyarországot *Klinger András*, a KSH elnökhelyettese, *Miltényi Károly*, a KSH NKI nyugalmazott igazgatója, *Pongrácz Tiborné*, a KSH NKI tudományos főmunkatársa, *Kamarás Ferenc*, a KSH osztályvezetője és *Molnár Attila*, a KSH főelőadója képviselte. A magyar résztvevők mindegyike az egyes szekciók szervezőjeként, kommentátorként vagy előadóként szerepelt a Konferencián.

A Konferencia szakmai programjában 8 fő témakört és ezen belül 21 szakosított témát jelöltek meg a szervezők. A fő témaköröket plenáris ülés keretében egy-egy felkért neves szakember előadása vezette be, amit ugyancsak egy-egy felkért, a témában járatos demográfus kommentált. A plenáris üléseken is lehetőség volt hozzászólásokra, kérdések feltevésére és észrevételek megtételére. Az igazi szakmai munka és érdemi vita a szakosított üléseken történt, amelyek párhuzamosan folytak a plenáris ülést követően. A 21 szekcióba mintegy 135 dolgozat és tanulmány készült, amelyeket előzőleg kellett benyújtani elfogadásra a szekció szervezőjének. A tanulmányok, ill. dolgozatok többsége rövidített formában ugyan, de ismertetésre került a szekció üléseken.

Az első fő témakör a családalapítás és a demográfiai életút első szakaszának problematikáját tárgyalta. Ennek keretében a szülői szerepvállalásban történő változásokról, ezek háttéréről és indítékairól hangzott előadás a plenáris ülés keretében *Kathleen Kiernan* tolmácsolásában. Egy szekció foglalkozott az Európai Termékenységi és Családvizsgálat eredményeivel, főleg az országok közötti összehasonlításra koncentrálva. Ebben a szekcióban került sor *Kamarás Ferenc* előadására, amely a lengyel és a magyar eredményeket hasonlította össze a termékenység, a reprodukciós magatartások és a születésszabályozási gyakorlat területén. A nők helyzetéről és a szülői stratégiákról szóló szekcióban ugyancsak magyar résztvevő, *Pongrácz Tiborné*, volt a szervező és az ülés levezető.

Rétegződés és mobilitás volt a második fő témakör. A plenáris ülésen *Jerzy Holzer* tollából hangzott el előadás, amelyben a piacgazdaságra áttérő ún. "átmeneti országok" társadalmi-gazdasági gondjairól és ezek demográfiai vonzatairól volt szó. A szekció üléseken a különböző vallású és etnikumú népességcsoportok, valamint a

menekültek demográfiai jellemzőiről hangzottak el előadások. Külön szekció foglalkozott a demográfiai folyamatok dinamikájának területi különbségeivel és a társadalmi szerkezet és a vándorlás témakörével.

A harmadik nagy témakör a nemzetközi vándorlással foglalkozott. Ennek keretében a többnemzetiségű együttélés problematikájáról, a vándorló népesség demográfiai, gazdasági és társadalmi jellemzőiről, a beilleszkedés mértékének és mérésének lehetőségeiről váltottak eszmecsere a plenáris ülésen és szekciókban.

Az öregedés és a generációk közötti szolidaritás volt a következő nagy témakör. A plenáris ülés kommentátora *Klinger András* volt, a témát bevezető előadást pedig *Giovanni Sgritta* tartotta, amelyben a szociális szervezetek és személyes kapcsolatok új formáinak kialakulásáról beszélt az öregedő társadalmakban. Az időskorúak életfeltételeit, szociális kapcsolatait és gazdasági helyzetét tárgyaló szekció ülésén *Miltényi Károly* volt a beküldött dolgozatok felkért kommentátora.

Az egészség, megbetegedés, halandóság és éltminőség kérdéskörével foglalkozott az ötödik fő témakör. Érdekes előadást tartott a plenáris ülésen *Jaques Légaré*, amelyben a várható élettartam meghosszabodásával és az időskorú népesség egészségi állapotával foglalkozott főleg olyan vonatkozásban, hogy a mennyiségi növekedés milyen éltminőséggel jár együtt az öregedő társadalmakban. A szekciókban a morbiditás és mortalitás társadalmi különbségeiről és egyenlőtlenségeiről volt szó, valamint a munkakörülmények, a környezeti stresszhatások és az egészségi állapot kapcsolatáról. Ez utóbbi szekció ülésére küldött dolgozatot *Molnár Attila*, amelyben a kissúllyal szülöttek beiskolázási esélyeit elemezte egy longitudinális vizsgálat eredményei alapján.

A demográfia elméleti módszertani kérdéseivel foglalkozott a hatodik témakör. A plenáris ülésen *Guillaume Wunsch* tartott érdekfeszítő előadást arról, hogy szükség van-e elméletek felállítására ahhoz, hogy megértsük és megmagyarázzuk a legutóbbi demográfiai trendeket. Két szekció is foglalkozott a demográfiai élet(esemény)történetek elemzési lehetőségeivel. Az egyikben a kérdéskör elméleti módszertani problémáival foglalkoztak, míg a másikban konkrét alkalmazásokat mutattak be a dolgozatot beküldők. A demográfiai folyamatok matematikai modellek által történő elemzését és a demográfiai adatok összehasonlíthatóságának módszertani problematikáját ugyancsak külön-külön szekciókban vitatták meg a résztvevők.

Az európai népesség jövőjét tárgyalta a következő nagy témakör. A plenáris ülésen *Ron Lesthaeghe* tartott előadást az 1990. évi Európai Értékvizsgálat alapján, amelynek eredményeit összevetette az 1980. évi hasonló vizsgálat eredményeivel. Ebben az egyének vallási, erkölcsi, politikai beállítottságát vizsgálták és ezek kapcsolatát olyan tényleges demográfiai eseményekkel, mint a szülői ház elhagyása, az együttélés gyakorlata, a szülői szerepek és a gyermekek vállalása. Külön szekciót szenteltek a népességi és háztartási prognózisok problémájának.

A nyolcadik témakör a különböző politikák demográfiai hatásával foglalkozott. A plenáris ülésen felkért szakemberek fejthették ki véleményüket arról, hogy meglátásuk és tapasztalataik szerint milyen politikáknak lehetnek demográfiai hatásai. Magyar részről, mint felkért hozzászóló, *Klinger András* fejthette ki véleményét a kérdéskörrel. Külön szekcióban foglalkoztak a népesedési politikák fogadtatásával, valamint a médiák és a népesedési magatartások közötti kapcsolattal. A népesedési

célú intézkedések rövid és hosszú távú hatásáról *Kamarás Ferenc* tartott előadást a magyar termékenységi adatokat trendjei alapján.

A hivatalos szakmai programok mellett számos informális ülésre is sor került. A Konferenciával egyidejűleg tartották meg az EAPS V. általános közgyűlését, amelyen az elmúlt négy év szakmai tevékenységét értékelték és áttekintették a pénzügyi helyzetet és az adminisztratív kérdéseket. Ezt követően került sor az új vezetőség megválasztására. Az elnökségből leköszönő *Charlotte Höhn* után *Graziella Caselli* (Olaszország) lett az EAPS új elnöke, alelnökké választották *Tapani Valkonent* (Finnország), általános titkár és gazdasági felelős lett *Nico van Nimwegen* (Hollandia). A tanács tagjaivá választották *Janina Jozwiakot* (Lengyelország) és *Alexander Advееv-et* (Oroszország). Bejelentették továbbá, hogy a következő közgyűlés színhelye Hágában lesz 1999-ben.

Kamarás Ferenc

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

SERBANESCU, F.—MORRIS, L.—STUPP, P.—STANESCU, A.: *The Impact of Recent Policy Changes on Fertility, Abortion and Contraceptive Use in Romania*. (Az újabb politikai változások hatása a termékenységre, abortuszra és a fogamzásgátlók használatára Romániában.) *Studies in Family Planning*, 1995. márc.-ápr. 76—87. p.

A történéseket és az azokat előidéző faktorokat jelentő számokat többnyire körmönfont számításokkal és modellekkel lehet szóra bírni; előfordul azonban, hogy a számok "maguktól" is beszélni kezdenek. Ilyenek például a jelen cikkben közölt számok: Romániában a befejezett termékenység mutatói (TFR): 1967/68 — 3,6; 1970 — 2,9; 1985/89 — 2,3 és 1990/93 — 1,5. Fő mondanivalójuk a címben van.

Korábban Románia a közép- és kelet-európai kommunista országok közül a legerősebb pronatalista politikát alkalmazta. A nem kívánt szülések megakadályozására, modern fogamzásgátlás hiányában, főleg az illegális terhességmegszakítás szolgált. Ennek eredményeként az anyai halálozás a legmagasabb volt Európában, tízszer nagyobb mint bármely más európai országban. A drámai tapasztalat azt bizonyította, hogy a tiltó törvények, korlátozások ellentétes irányba befolyásolják a reprodukciós egészségi helyzetet.

1989. december 26-án, a forradalom során, hatályon kívül helyezték a tiltó rendelkezéseket, legalizálták a művi abortuszt és a fogamzásgátlást. Ennek eredménye volt, hogy 1990-ben a legális terhességmegszakítások száma 200-at közelítve világcúcsot ért el 1000 15—44 éves nőre eső aránnyal, ami hétszer magasabb mint pl. az Egyesült Államokban. Ugyanakkor az anyai halálozás 1992-re látványosan csökkent 170-ről 60-ra 100 000 élveszülésre vonatkoztatva, ami azonban még mindig a legmagasabb Európában. A modern fogamzásgátlók használata viszont nem emelkedett lényegesen.

Ilyen előzmények után hajtották végre 1993-ban a "Románia Reprodukciós Egészségügyi Felvétel" c. vizsgálatot, melynek eredményeit ismerteti és elemzi ez a cikk. A mintát az 1992-es népszámlálás adataiból vették azok közül a háztartások közül, melyekben legalább egy 15—44 éves nő élt. A kiválasztott 12 387 háztartásból 5283 megfelelő korú nő közül 4861 válaszolt a kérdésekre, ami 92%-nak felel meg. A feldolgozás során megállapították, hogy a minta megfelelően reprezentálja az ország teljes női népességét kor, családi állapot és termékenység szerinti megoszlásban. A kérdések kiterjedtek a reprodukciós egészségi helyzet főbb témáira, így az összes terhességek és szülések történetére, családtervezésre, fogamzásgátlók ismeretére és alkalmazására, az anyák és gyermekek egészségi állapotára, az AIDS-szel kapcsolatos tájékoztatottságra stb.

A feldolgozás során az adatokat két egymást követő hároméves időszakra csoportosították összehasonlítás céljából. Az eredményeket táblázatokban és grafikonon mutatják be a szerzők az általában szokásos demográfiai ismérvek szerint: kor, családi állapot, iskolázottság. A vizsgálat egyik fő témája — a fogamzásgátlás — szemszögéből elemzik a válaszokat: mennyien ismernek és alkalmaznak és szándékoznak alkalmazni hagyományos vagy modern eszközöket, és miért? E táblák

értékelésében vizsgálandónak ítélik a szerzők azokat a tényeket, melyek arra mutatnak, hogy Romániában a családtervezés alkalmazása még mindig "fejletlen" (fejlődő?). Mi az oka annak, hogy a (házas-)párok a termékenység csökkentésének eszközét többnyire még mindig az abortusz alkalmazásában látják? Információbeli és nevelési hiányosságok? Kire tartozna ez? Média, iskola, propaganda — gazdasági szinten is, anyagi és beszerzési lehetőségek; egészségügyi szolgálat?

H.L.

COURBAGE, Y.: La politique démographique en Égypte et son évaluation. Que nous apprennent les enquêtes récentes? (Az egyiptomi népesedéspolitika és értékelése. Mit tudunk meg a legújabb adatgyűjtésekből?) Population, 1994/4-5. 1041—1056. p.

A korábbi népesedéspolitika sikertelenségén elbizonytalanodva az egyiptomi kormány meglehetősen szerény célt tűzött ki a termékenység csökkenését illetően: 25 ezrelékes arányt 2007-re. A termékenységi arányszám ugyanis csak 1992-ben süllyedt 30 ezrelék alá, holott ezt a nasszeri időkben már 1978-ra tervezték. Az ország népessége eközben elérte a 60 milliót, ami a mindössze 36 000 km² használható terület figyelembevételével Egyiptomot a világ legsűrűbben lakott régiójává teszi. A vezető elit és az egyetemi körök már a 20-as évektől megkongatták a vészharangot a túlnépesedés veszélye miatt, de ez a felismerés csak jóval a második világháború után érezte hatását a népesedéspolitika kialakításában. A jelenlegi célkitűzés óvatosságát viszont a társadalomnak a kis létszámú családokra vonatkozó fenntartása, valamint a vezető politikusok demográfiai érdeklődésének bizonyos csökkenése indokolja. A népesedési problémákat és megoldásuk lehetőségét új megvilágításba helyezi az a két tanulmány, amely az 1991-ben, ill. 1992-ben végrehajtott anya- és gyermekegészségügyi, ill. demográfiai és egészségi adatfelvétel eredményeit teszi közzé. A vizsgálatok kiterjedtek a népesedéspolitikát meghatározó néhány fontos területre: a termékenység, a nők iskolázottsága, a házasságkötési kor, a születésszabályozás, a női halandóság és egészségi állapot alakulására. Az egyiptomi népesedéspolitika a modern fogamzásgátló módszereket helyezi előtérbe a termékenység csökkentésére, más eszközök rovására. Egyes muzulmán és arab országok tapasztalatai ugyanakkor azt mutatják, hogy a demográfiai átmenet meggyorsításának nem a modern születésszabályozás az egyedüli módja. Törökországban például hatékonyabban alkalmazzák a hagyományos fogamzásmegelőző eljárásokat, míg Indonéziában a társadalmi-gazdasági fejlődés ellenére igen elterjedt a hosszabb ideig tartó szoptatás gyakorlata. A Maghreb térség három országának (Algéria, Marokkó, Tunézia) példája arra utal, hogy nem valószínűsíthető meg a termékenység csökkentése a korai házasságkötések mellett: 1992-ben ezekben az országokban a nők házasságkötési átlagos életkora 25 év felett volt, míg Egyiptomban 22,4 év. A házasságkötési kor emelkedése viszont felveti az egyiptomi nők társadalmi helyzetének általánosabb problémáját. Ez a helyzet ugyanis rosszabbodni látszik, amint azt

a leánygyermek magasabb halandósága, a méh kimetszésének gyakorlata, a nők alacsonyabb iskolázottsága és foglalkoztatása bizonyítja.

R.G

AMANI, M.: *Situation démographique de l'Iran en 1991*. (Irán népesedési helyzete 1991-ben.) Population, 1994/6. 1159–1169. p.

Az 1986-ban végrehajtott negyedik népszámlálás után 5 évvel teljeskörű népességfelvételre került sor Iránban. A tanulmány az Iráni Statisztikai Hivatal által közzétett főbb eredményeket ismerteti.

A népesség száma 1956 és 1991 között folyamatosan emelkedett 19 millióról csaknem 56 millióra. Ez az ütem Iránt a magas demográfiai növekedési arányszámú országok közé helyezi. A férfi/nő arány mindig 1 fölött volt, aminek oka elsősorban a leánygyermek és a termékeny korban lévő nők magasabb halandósága. A város-község szerinti megoszlásban erős eltolódás következett be a városi népesség aránya javára: 1986 óta a helyhatósággal rendelkező vagy legalább 5000 fős népességű településeken él az ország lakosságának több mint fele. A négy legnagyobb, milliós városban él a népesség harmada.

A háztartások száma az utóbbi öt évben 12%-kal növekedett, és túllépte a 10 milliót, átlagos nagyságuk pedig az 5 főt. A háztartások és családok létszámának növekedése a falvakban sokkal hangsúlyozottabb, mint a városokban. A házasságkötés fiatalon történik és általános, bár 1991-ben bizonyos csökkenés volt kimutatható. A többnejűség alacsony szinten ugyan, de előfordult a népszámlálási adatok szerint, az 1991. évi felvételben viszont szinte teljesen eltűnt. A férfiak átlagos házasságkötési kora az 1956 és 1986 közötti népszámlálások szerint folyamatosan csökkent, 1991-re viszont emelkedett, míg a nők esetében az emelkedés már 1976-tól kimutatható, valószínűleg iskolázottságuk növekedésének köszönhetően.

A népesség születési hely és lakóhely szerinti vizsgálata lehetővé teszi a vándorlás mérését. Az első népszámláláskor az iráni népesség mindössze 11%-ának lakóhelye különbözött a születési helytől; 1986-ban, a negyedik népszámlálásnál ez az arány már 25,3% volt. Az 1991. évi felvétel szerint csaknem 1 millió bevándorolt élt Iránban, akiknek 81%-a Afganisztánból érkezett. Az írni-olvasni tudók aránya a népesség egészéhez viszonyítva gyorsan nőtt, ezen belül a férfiaké nagyobb ütemben mint a nőké, a városokban gyorsabban mint a falvakban.

A népességnövekedés tényezőit illetően alapvető, hogy az Irakkal folytatott háború után ismét engedélyezték a fogamzásgátló eszközök használatát, az afgán bevándorlás pedig megszűnt. A népességnövekedés üteme 1986 és 1991 között az évenkénti 3,91%-ról 2,46%-ra csökkent. A legutóbbi népszámlálás és az 1991-es felvétel adatai alapján lehetőség van a halandósági és születési arányszámok becslésére is.

R.G.

BARBIERI, M.—ALLMAN, J.—SAN, P.B.—THANG, N.M.: *La situation demographique du Viet Nam*. (Vietnam népesedési helyzete.) *Population*, 1995/3. 621—651. p.

A XX. század kezdetén Vietnam népessége 13 millió volt, majd valamivel több mint 50 év alatt megkétszereződött (27 millió 1995-ben) és további 25 évvel később 53 millióra nőtt. Ezt a rohamos növekedést mindenekelőtt a halandóságnak a század eleje óta tartó fokozatos csökkenése idézte elő, a hosszú ideig tartó háborúskodások ellenére, a születésszámok magas szinten történt stagnálása mellett. Az ország 1989-ben tartott második népszámlálása idején a népességszám már több mint 64 millió volt, ami Vietnámot Délkelet-Ázsia második, Földünknek pedig 13. legnépesebb országává teszi. A népesség 80%-a falvakban él, mégpedig legnagyobb koncentrációban a Vörös folyó, illetve a Mekong termékeny deltavidékén.

Az 1970-es évtized végéig Vietnam demográfiai helyzete és az azt befolyásoló társadalmi-gazdasági környezet igen kevésbé volt ismert a megbízható adatok hiányában. Az 1979-ben tartott első népszámlálást megelőző időszakból csupán a francia gyarmatosítás korszakában végrehajtott bizonyos összeírások és a kettészakított ország egyes részeiben tartott részleges népszámlálások, demográfiai felvételek nyújthatnak némi támpontot. Az 1988-ban elkezdődött gazdasági és politikai liberalizálódás a gazdasági és társadalmi adatok teljesebb felvételét és hozzáférhetőségét is biztosítja.

Vietnam jelenleg a demográfiai átmenet második szakaszát éli. A halandóság viszonylag alacsony és ugyanez igaz a termékenységre is. A népesség belső vándorlása a háború alatti és azt közvetlenül követő időszakhoz képest jelentősen lelassult, a gazdasági és politikai nyitás pedig a kivándorlás csökkenését eredményezte. A kormány népesedéspolitikájának előterében a termékenység további mérséklése áll, amelyet hatékony családtervezési programmal kívánnak elérni. A különböző adatfelvételek eredményei ugyanis arra utalnak, hogy a házaspárok által kívánatosnak tartott gyermekszám jóval alacsonyabb, mint a ténylegesen született gyermekek átlagos száma. A termékenység alakulása az elkövetkező tíz évben alapvetően meghatározza majd a XXI. századi Vietnam népességének számát és összetételét. Az ENSZ népesedési előrejelzései szerint Vietnam lakosainak száma 2025-ben 105—125 millió lesz, attól függően, hogy a teljes termékenységi arányszám 2005-ig, vagy csak jóval később éri el a 2,6 gyermek/nő értéket. A 15 éven aluli népesség aránya a különböző hipotézisek szerint 20—26% lesz, ugyanakkor a 65 évnél idősebbek aránya a népességen belül semmiképpen nem fogja elérni a 8 százalékot sem.

A Vietnam népességfejlődését meghatározó legfontosabb tényezők között a kormányzati politika alakulásának jelentőségét, valamint a gazdasági és társadalmi fejlődés ütemének alakulását kell említenünk. Vietnam gazdasága teljes átalakuláson ment és megy keresztül. Az ennek keretében hozott intézkedések első eredményei kiemelkedő sikereket jeleznek. Így például az 1988-ban tapasztalt 300%-os inflációt 1989 végére nullára csökkentették. A kereskedelmi mérleg elsősorban a mezőgazdasági termelésnek (és ezen belül a rizs-exportnak) köszönhetően fokozatosan pozitívvá vált. Az ország megnyílt az import előtt, növekszik a közös vállalkozások száma, fejlődik az idegenforgalom és teljesen liberalizálták a belső piacot. Mindezzel egyidőben Vietnam gyakorlatilag nem szorul külső anyagi segítségre. A gazdaság

általános fellendülését jól jelzi a bruttó nemzeti termelés több mint 8%-os növekedése 1992-ben.

A gazdaság helyzetének javulása a társadalom életének minden szférájában, így a családi struktúra és a demográfiai magatartások területén is alapvető változásokat eredményez. Ez alapvetően meghatározza az ország népesedési helyzetének közeljövőben várható alakulását. Az urbanizáció pedig meglehetősen alacsony szintéről rövidesen sokkal magasabb fokra fognak lépni. Nagy valószínűséggel előre jelezhető az egészségügy jelentős fejlődése is, valamint a termékenység csökkenése, illetve alacsonyabb szinten történő stabilizálódása a népesség nagyobbik fele esetében. Ugyanakkor a népesség leghátrányosabb helyzetben lévő rétegei, így például a csaknem 50 féle kisebbséghez tartozó nemzetiségi csoportok esetében aggasztó körülmények alakulhatnak ki, ha a 80-as évek végéig még a kormányzat által biztosított szociális és gazdasági ellátások pótlására nem találnak megfelelő megoldást.

R.G.

SCHWARTZ, K.: *Frauenerwerbstätigkeit im Lebenslauf gestern und heute.* (A nők munkavállalása életük folyamán tegnap és ma.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1993—94/4. 541—575. p.

A nők mindig keményen dolgoztak. Munkájuk azonban hosszú időszakon keresztül a háztartás ellátásra, a gyermekek nevelésére, és emellett a férjük üzében, gazdaságában folytatott kisegítő tevékenységre korlátozódott. Tevékenységüket tehát többnyire személyre szóló anyagi ellenszolgáltatás nélkül végezték, ami eleve meghatározta függő helyzetüket.

A vázolt kiinduló állapothoz képest a női népesség foglalkoztatásának felvételei alapvetően módosultak. A változás hosszú és bonyolult folyamat volt, amelyet a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján több mint 100 évre visszamenőleg vizsgálhatunk. A munkaképes korcsoportokhoz tartozó (15—64 éves) nők körében a gazdaságilag aktívak aránya már a századforduló körül növekedni kezdett: az 1882. évi 36%-kal szemben, 1907-ben 45%-ot tett ki. A növekedés nem volt folyamatos, sőt a második világháború után visszaesés következett be. A nők foglalkoztatása — a régi szövetségi területen — csak 1961-ben haladta meg az 1907. évi szintet, majd 1970-ben érte el az 50%-ot. Az utolsó két évtizedben a mutató értéke viszonylag jelentősen, 8 százalékponttal emelkedett.

A századforduló táján a nők munkavállalását még igen erősen befolyásolta a családi állapot. A foglalkoztatott nők akkor elsősorban a hajadonok közül kerültek ki, míg a házasságban élő munkaképes korú nőknek csak egytized része folytatott aktív kereső tevékenységet. A helyzet azóta alapvetően megváltozott, mert napjainkban már a férjes nők többsége (1992-ben 55%) szintén gazdaságilag aktívnek minősült. (A hajadonoknak ugyanebben az időben kétharmada, az elváltaknak négyötöde tartozott az aktív keresők kategóriájába.) A gazdasági aktivitás emellett továbbra is lényeges mértékben függ a gyermekek számától. Az egy gyermeket nevelő nőknek ugyanis közel kétharmada vállalhat munkát, míg három gyermek

mellett az anyáknak kevesebb mint fele, négy és több gyermek mellett csak egyharmada tud bekapcsolódni valamilyen kereső foglalkozásba. A gyermekneveléssel kapcsolatos lekööttség a nők korspecifikus gazdasági aktivitására is hatást gyakorol. A házasságban élő nők gazdasági aktivitása ugyanis a 40–49 évesek korcsoportjában éri el a maximumot, vagyis akkor amikor a gyermekek általában már nem igényelnek gondozást.

A nők gazdasági aktivitásának általános alakulására vonatkozó visszatekintő adatok értékelése alapján megállapítható, hogy a 20 éven aluliak gazdasági aktivitása az utóbbi évtizedben visszaesett, mert a tanulmányi idő meghosszabbodása folytán a munkába lépés ideje általában későbbre tolódott. Ezzel párhuzamosan csökkent a foglalkoztatottak aránya a legmagasabb (60–64 éves) korcsoportban is, melyre főként a segítő családtagként dolgozók viszonylag nagy száma volt jellemző. Ugyanakkor erősen növekedett az aktivitási ráta a középső korcsoportokban.

A vizsgált téma szempontjából nem hanyagolható el az a körülmény, hogy az új szövetségi tartományokban (Kelet-Berlint is ide értve) a nők gazdasági aktivitása tekintetében egészen más sajátosságok észlelhetők, mint a régi szövetségi területen. Az új országrészben a nők korspecifikus gazdasági aktivitási rátája közel azonos a férfiakéval, és a családi állapotra jellemző különbségek is alig észlelhetők.

A női munkaerő helyzetének értékeléséhez némely vonatkozásban a férfiakkal való összehasonlítás is szükséges. Lényeges tényező például a munkanélküliség kérdése. Németországban — az 1992. évi adatok szerint — ebből a szempontból a nők jóval kedvezőtlenebb helyzetben voltak: a női munkanélküliek aránya 10,3%-ot tett ki, szemben a férfiak 6,2%-os arányával. További alapvető különbség, hogy a nőknek 40%-a, a férfiaknak viszont csak 8%-a dolgozott rész munkaidőben (30 óránál rövidebb munkahetet alapul véve). Ez — más okokkal együtt — jelentős mértékben hozzájárult a nők hátrányára fennálló kereseti differenciákhoz.

A rendelkezésre álló adatforrások lehetőséget nyújtanak arra is, hogy az aktív kereső tevékenységben való részvétel jellegét, időtartamát tekintve megrajzolják azokat a tipikus életutakat, amelyekben a nők a munkaképes életszakasz folyamán keresztül mehetnek.

Az első változatot a nők azon csoportja alkotja, amelyik az iskolából kilépve munkát vállal, de gyermeke megszületése után nem tér vissza a kereső tevékenységhez.

A második — ma már szűkebb — réteg képviselői a gyermek születése előtt és később sem kívánnak bekapcsolódni a kereső munkába.

A harmadik variáns esetében a nők munkába állnak, és a nyugdíjkorhatárig folyamatosan (megszakítás nélkül) végzik munkájukat.

A negyedik kategóriába azok sorolhatók, akik a gyermek születéséig dolgoznak, majd — a kereső tevékenységet megszakítva — gyermekük felnevelésével foglalkoznak, de ezt követően ismét visszatérnek foglalkozásukhoz, és egészen a nyugdíjkorhatárig gazdaságilag aktívak maradnak.

E négy fő típus természetesen csak a legjellegzetesebb életutak felvázolására alkalmas, közülük az első kettő inkább a hagyományos, a második kettő pedig a korszerűbb életstratégiákat érzékelteti.

Az említett változatok tovább részletezhetők aszerint, hogy az anya egy, két vagy több gyermek szülésére vállalkozik. Az alacsony gyermekszám (két-, sőt

egygyermekes családok elterjedése) nyilván megkönnyíti a modernebb életstratégia valóra váltását.

Az egyéni igényeknek, elgondolásoknak megfelelő életstratégia kidolgozását és megvalósítását kétségkívül a biztosítási rendszer által kínált lehetőségek is megkönnyítik.

F.J.

PRIOUX, F.: *Le droit et les familles non mariées en France*. (A jog és a nem házas családok Franciaországban.) Population, 1994/6. 1347—1374. p.

Franciaországban az 1960-as évekig csak a házasságkötéssel és a házasságból született gyermekkel létrejött családokat ismerte el a törvény. A házasságon kívül született gyermek kifejezetten hátrányos megkülönböztetésben részesült, és az esetek többségében egyedül az anyával való kapcsolatát ismerték el. Ugyanakkor a házasságot csak az egyik fél halála bonthatta fel, mivel a válást a törvény kizárólag kirívóan súlyos helyzetekben engedélyezte. Az 1960-as és 70-es évtized során a francia családjogi törvények jelentős részében (pl. a gyámságra, az örökbefogadásra, a szülői felügyeletre vagy a válásra vonatkozóknak) alapvető változtatásokat hajtottak végre. A megszületett gyermek pl. családban élők minősült, ha mindkét szülő elismerte. Engedélyezték a kölcsönös egyetértéssel alapuló válást is. Ugyanakkor szabaddá tették a fogamzásgátló szerek használatát és a művi vetélést, valamint 18 évre csökkentették a nagykorúság korhatárát. A váláskor kimondott kizárólagos szülői felügyelet azonban valójában a gyermeknek az anyával való kapcsolatát helyezte előnybe. A nem, házas családban élő gyermekek számának gyors növekedése a törvényhozót álláspontjának megváltoztatására készítette: az elvált vagy egymással házasságot nem kötött szülők jogait és kötelességeit a házasokéhoz közelítette a gyermek felügyelete terén. Az új törvények a két szülő közös felelősségét hangsúlyozzák, és bizonyos konfliktusok elkerülésével lehetővé teszik, hogy több gyermek őrizhesse meg kapcsolatát mindkét szülővel. E reformok végső soron alapul szolgáltak a családtagok közötti kapcsolatok újraértelmezéséhez, és kifejezésre juttatták a gyermekek egyenjogúságát családi körülményeiktől függetlenül. Hasonló módosulások történtek a többi nyugati ország családtörvényeiben is, részben tudomásul véve, részben meg is előzve a szokások alakulását, az egyenjogúság elvének érvényesítésével, a nemzetközi emberi jogi megállapodásokat követve. Ebben a skandináv országok jártak élen, de nem sokkal később követték őket a mediterrán országok (Olaszország, Spanyolország, Görögország). A 80-as évek végéig kellett azonban várni, hogy Belgiumban, Nagy-Britanniában és Ausztriában is megszűnjön a természetes és a törvényes gyermek közötti megkülönböztetés.

R.G.

BRUNET, J.B.: *Le SIDA en Europe*. (Az AIDS Európában.) Futuribles, 1995. január. 3–18. p.

Világméretű összehasonlításban Európát viszonylag kevésbé érintette meg az AIDS. A járványnak a 70-es évek végén történt felfedezése óta 1994-ig a HIV által fertőzött 16 millió személy közül csupán 500 000 való Európába, a 4 millió tényleges AIDS-es betegnek is csak 4%-a európai.

Ez az állapot nyilván nem egyszerűen a járvány terjedésének időbeli eltolódásával magyarázható. Bár az első esetek itt is több mint 15 évvel ezelőtt jelentek meg, Európában a vírus terjedése nem volt olyan rohamos és tömeges, mint egyes afrikai régiókban, ahol több fővárosban a terhes nők 10–30%-ánál HIV-fertőzöttséget diagnosztizáltak. A HIV terjedésének módjai mindenütt egyformák (a vérárammal, szexuális úton vagy az anyáról a magzatra vagy újszülöttre), a terjedést elősegítő körülmények azonban lényegesen eltérőek, a fertőzésnek a fejlődés problémáihoz és az anyagi források hiányához kapcsolódó, specifikus okai is vannak.

Elégedettségre a fejlett országoknak sincs okuk, mert pl. az AIDS 1990 óta a fiatal férfiak elsőszámú halálórává lépett elő az USA 100 000 főnél népesebb nagyvárosainak többségében és a nyugat-európai fővárosok nagy részében. Párizsban ugyanebben az időszakban a 20–34 éves férfiak és nők halandóságának mintegy negyedét az AIDS okozta. Ezért is különös jelentőséggel bír, hogy 1984 óta az európai országok közös megfigyelő rendszert hoztak létre az AIDS ellenőrzésére. Az egységes definíciók alkalmazásával készülő negyedéves országokénti jelentések alapján Párizsban aktualizálják a nemzetközi adatbázist, ami elősegíti a járvány alakulásának vizsgálatát. Ezek szerint az észak-európai országokban az új fertőzések számának növekedése viszonylag lassú, és az esetek többsége a homoszexuális férfiaknál jelentkezik, míg Spanyol- és Olaszországban sokkal gyorsabb a növekedés, mégpedig többnyire a toxikomániás közegben.

Az AIDS heteroszexuális népességen belüli terjedésének bizonytalan jövője mellett ugyancsak rendkívül nehéz előrelátni, hogyan alakul a járvány Kelet- és Közép-Európa országaiban. Ezek némelyikében némi késedelemmel a nyugati tendenciák érvényesülése látszik megvalósulni. Ebbe az irányba hat a gazdasági és társadalmi problémák súlyosbodása, a határok megnyitása, a polgárháborúk sorozata, a toxikománia és a prostitúció terjedése, valamint a hatékony megelőzési stratégiák kialakításának nehézsége a szükséges források hiánya és az egészségügyi ellátási rendszer szétesése miatt.

Nyugat-Európában a vértranszfúzió általi fertőzések száma radikálisan csökkent az utóbbi években, a magzati AIDS-fertőzések aránya viszont 1989 óta stagnál. A terhes nők következetes vizsgálata eredményeként a szérum-pozitív nők jelentős hányada megszakítja terhességét, a szülést mégis vállalók pedig lemondanak a szoptatásról. Ugyanakkor Kelet-Európa egyes országaiban, így pl. Csehszlovákiában és Oroszországban szinte nem is volt HIV-fertőzött szülő nő a 80-as évek vége és a 90-es évek eleje közötti periódusban. Újabb vizsgálatok egyébként egy hatékony vírusellenes kezelés lehetőségét igazolják, amely révén a fertőzés anyáról magzatra történő átvitelének veszélye 2/3-ával csökkenthető.

A HIV-fertőzés elterjedésének és jövőendő alakulásának jobb megértését szolgálják azok a prevalencia vizsgálatok, amelyeket adott időpontokra vonatkozóan

rendszeresen ismételve végeznek a népesség különböző csoportjaiban. A legmagasabb fertőzöttségi arányokat a leginkább érintett országok nagyvárosi körzeteiben tapasztalták. A részletesebb elemzések a fertőzés kockázatának társadalmi-demográfiai csoportok szerinti egyenlőtlenségét is kimutatták. Külön vizsgálatokat végeztek a szexuális úton terjedő betegségekből érintett páciensek körében, e betegségek előidézésében ugyanis éppen azok a magatartásformák (a szexuális partner gyakori cseréje, az óvszerek használatának mellőzése) játszanak kiemelt szerepet, amelyek a HIV-fertőzés kockázatát is jellemzik.

R. G.

FULLER, J.H.: Recent developments in diabetes epidemiology in Europe. (A diabetes epidemiológiájának alakulása Európában.) *World Health Statistics Quarterly*, 1992/4. 350—354. p.

Az Európai Közösség 1988-ban fogadta el és indította a diabetes epidemiológiájának és megelőzésének összehangolt akcióprogramját (Eurodiab). A program fő célkitűzései között szerepelt az inzulinfüggő diabetes mellitus incidenciájának jellemzése az EK és Európa egésze egyes régióiban, az Észak-Dél különbségekre vonatkozó bizonyítékok megerősítése vagy cáfolása, a genetikai és környezeti tényezők jellegére és összefüggéseire vonatkozó kutatások előkészítése; a diabetes következményeként előforduló vese-, retina-, ideg- és érrendszeri komplikációk gyakoriságának mérése 16 európai ország több mint 3200 klinikai betegen, valamint a szövődmények rizikótényezőinek megállapítása; a diabetesre vonatkozó különböző egészségügyi információk érvényességének vizsgálata, a megfelelő európai epidemiológiai adatok gyűjtése és ellenőrzése. Az inzulinfüggő diabetes előfordulása különösen gyakorinak bizonyult Szardínia szigetén. A program során kapott adatok összevethetők a rendszeres egészségügyi statisztikai adatokkal, egyebek között a halálozási bizonyítványok haláloki rovatai alapján készített statisztikákkal, valamint a gyógyszerfogyasztásra vonatkozó információkkal.

Egyes országokban speciális vizsgálatokat is végeztek a diabetes és a koronáriás szívbetegségek összefüggéséről, valamint a nem megfelelő magzati és újszülöttkori táplálkozásnak a nem inzulinfüggő diabetes kialakulását elősegítő hatásáról is. Az új ismeretek jelentősen befolyásolják a diabetes leküzdését célzó közös egészségpolitikai intézkedések kialakítását.

R. G.

GHENDON, Y.: Influenza — its impact and control. (Az influenza hatásai és leküzdése.) *World Health Statistics Quarterly*, 1992/2—3. 306—311. p.

Gyakran alábecsülik az influenzát, mint közegészségügyi problémát. Járványai pedig gyorsan terjednek egyik országról a másikra, és egy átlagos évben világméretben mintegy 500 millió embert érinthetnek. A betegség akár halálos is lehet,

különösen az A-típusú, valamint az 1957-ben, ill. 1968-ban megjelent ázsiai és hongkongi vírus, amelyek becslések szerint legalább 100 000 ember halálát okozták az USA-ban. Bár az influenza által okozott halálozások elsősorban az időskorúaknál fordulnak elő, hatásai minden korosztályt súlyosan érintenek, nem kerülve el az iskolákat és munkahelyeket sem. Mindez kemény megpróbáltatásokat és anyagi terheket ró az egészségügyre és a társadalomra.

Amikor a járványt okozó vírus fajtája hasonlít az oltóanyagban lévőhöz, a megbetegedéseknek akár 80%-a elkerülhető lenne. Ez az USA esetében pl. 2,5 milliárd dollár megtakarítást jelenthetné. A komplikáció veszélye a krónikus tüdőbetegségben vagy szív- és érrendszeri megbetegedésben szenvedő felnőttek és gyermekek influenzája esetében a legnagyobb, de hasonló a helyzet a hosszabb kórházi kezelésen lévő betegeknél is. Ugyancsak gondoskodni kellene egyes kisebb kockázatnak kitett csoportok, mint pl. az egészséges időskorúak, a krónikus emésztőszervi betegek és a tartósan aszpirint szedő gyermekek, serdülők oltásáról, de fontos lenne a nagyobb kockázatú csoportokkal rendszeres kapcsolatban álló egészségügyi személyzet és a legfontosabb közszolgáltatásokat ellátó személyek védőoltása is.

Az influenza leküzdésének stratégiáját az immunitás kialakítására kell alapozni. A védőoltások inaktivált vagy gyengített aktivitású vírust tartalmaznak. Tartós immunitást jelent egy adott vírussal szemben az is, ha valaki ugyanolyan típusú fertőzésen már korábban átesett. Ez azt sugallja, hogy a fertőzést szimuláló, gyengített vírust tartalmazó vakcina hatékonyabb védelmet nyújt, mint az inaktivált, de az állatkísérletek alapján szerzett ismeretek az emberen való tömeges alkalmazásig még kiegészítésre szorulnak. A védőoltásokon kívül egyes antivírus gyógyszerek is hatékonyak bizonyultak.

A megfigyelésnek is nagy szerep jut az influenza elleni küzdelemben. Itt az elsőrendű cél a járvány fellobbbanásának korai észlelése és a vírus fajtájának gyors azonosítása. Haladéktalanul fel kell mérni a várható morbiditási-halandósági hatásokat, és el kell különíteni az oltóanyag összetételének meghatározásához, valamint az előállításához szükséges vírusfajtákat. A WHO 1947 óta működő influenzaellenes programja különös figyelmet fordít az új vírusfajták felismerésére és izolálására a hatékony oltóanyagok összeállítása érdekében. Ebben a munkában 110 országos intézmény és 3 nagy kutatóközpont segíti. Az országos laboratóriumok elkülönítik a vírust és további elemzésre megküldik a kutatóközpontoknak. A WHO a különböző forrásokból beérkező információk alapján minden év februárjában ajánlást tesz közzé a következő járványidőszakban alkalmazandó oltóanyag összetételére.

R. G.

ANDREEV, E.M.—BIRYUKOV, V.A.—SHARBUROV, K.JU.: *Life expectancy in the former USSR and mortality dynamics by cause of death: regional aspects.* (A várható élettartam és a haláloki halandóság alakulása a volt Szovjetunió tagköztársaságaiban.) *European Journal of Population*, 1994/3. 275—285. p.

A tanulmány célja, hogy átfogó képet adjon a halandóság alakulásáról a volt Szovjetunió köztársaságaiban az 1960-as évektől napjainkig. Az áttekintés során a

szerzők a halálokok két nagy csoportját különböztetik meg: az *endogén* okokat, amelyek közé elsősorban a daganatokat és a keringési rendszer betegségeit sorolják, valamint az *exogén* okokat, ahová egyebek mellett a fertőzések, a balesetek és a légúti megbetegedések kerülnek.

Az 1960-as évek derekára a volt Szovjetunió legnagyobb részén jelentősen csökkent a gyermekkori fertőzések, a tuberkulózis és néhány más halálok gyakorisága. Ezzel egyidejűleg azonban kedvezőtlenebb tendenciák is mutatkoztak: emelkedett a 15—59 éves férfiak halandósága, amit aztán a nők és az idősebb férfiaké is követett. Ennek eredményeként 1980-ban a férfiak születéskor várható élettartama 3,75 évvel volt alacsonyabb, mint 1966-ban. A nők körében a csökkenés mértéke kisebb volt (1,74 év). A halandóság romlása azonban nem jelentkezett az ország minden területén: Kirgíziában, Tadzsisztánban és Azerbajdzsánban pl. ebben az időszakban jelentős mértékben nőtt a várható élettartam.

Az 1980-as évek közepétől az addigi zömmel negatív irányú fejlődést a halandósági viszonyok lényeges javulása váltotta fel. Kiemelkedő mértékben csökkent a *balesetek* gyakorisága: a férfiak várható élettartamának emelkedése több mint 50%-ban e halálok visszaszorulásának tulajdonítható. A havonkénti adatok vizsgálata alapján megállapítható, hogy a baleseti halálozások kedvező alakulása elsősorban az 1985 májusában bevezetett *alkoholellenes intézkedések* eredménye.

1987 után azonban megtört a javuló tendencia. A balesetek újra szaporodni kezdtek, lelassult az exogén halálokok terén korábban tapasztalt csökkenés, az endogén halálokok gyakorisága pedig számos tagköztársaságban — elsősorban Örményországban — növekedett. Mindez vélhetőleg összefüggésben van az ebben az időszakban mind jobban elmélyülő *gazdasági válsággal*.

Az időbeli változások nyomon követése mellett a szerzők figyelmet szentelnek az egy adott időpontban fennálló különbségeknek is. Egyrészt a volt Szovjetunió 1980-as évekbeli helyzetét összehasonlítják a fejlett nyugati országokéval, másrészt részletesen foglalkoznak a volt Szovjetunió belüli területi különbségekkel. A nemzetközi összehasonlítás eredményeként megállapítják, hogy a volt Szovjetunió elmaradása a fejlett világ mögött a férfiak esetében több mint felerészből, a nők esetében pedig egyharmadában az *exogén* halálokok magas arányának tulajdonítható. Az országon belüli területi eltérésekkel kapcsolatban pedig arra a következtetésre jutnak, hogy az egyes köztársaságok *két nagy csoportra* bomlanak: az egyikben — ide tartoznak az *európai* köztársaságok, pl. Észtország és Litvánia — a kedvezőtlen halandósági helyzet túlnyomó részben az *endogén* halálokok nagy gyakoriságával magyarázható, míg a másikon — ide sorolhatók az *ázsiai* területek, pl. Tadzsisztán vagy Üzbegisztán — az *exogén* okok szerepe a meghatározó.

M.F.

WISTER, A.V.—GEE, E.M.: *Age at death due to ischemic heart disease: gender differences.* (Az ischemiás szívbetegség okozta halandóság kormegoszlásának nemek szerinti különbségei.) *Social Biology*, 1994/1—2. 110—126. p.

A tanulmány középpontjában az a kérdés áll, vajon az ischemiás szívbetegséget befolyásoló különféle — részint társadalmi, részint biológiai — tényezők hatása eltérő-e a férfiak és a nők esetében, s ha igen, akkor ezek a nemi különbségek változnak-e aszerint, hogy a halál mely életkorban következik be. E kérdés megválaszolására a szerzők az Egyesült Államokban végzett nagyszabású halandósági vizsgálat, a National Mortality Followback Survey adatait használta fel. Ez a kutatás az 1986-ban 25 évesnél idősebb korban meghaltak 10%-os mintáján alapult, s a mintába került személyek halálozási lapjain szereplő adatokat kapcsolta össze az elhunytak rokonaitól, ill. közeli ismerőseitől kapott információkkal. A teljes esetszám több mint 16 ezer volt; a szerzők ebből válogatták le azt a mintegy 3000 esetet, ahol a halál oka ischemiás szívbetegség, az elhunyt bőrszíne pedig fehér volt.

A szívbetegséget befolyásoló tényezőket a szerzők három nagyobb csoportba sorolták. Az *életmód* jellemzésére a dohányzást, az alkoholfogyasztást és a rendszeres testmozgást használták; a *társadalmi státuszt* a foglalkozással igyekeztek megragadni; végül a *biológiai* tényezők szerepét részint a testtömeg indexszel mérték, részint pedig azzal, hogy az elhunyt szülei maguk is szívbetegségben haltak-e meg.

A függő változó a halálozáskori életkor volt. A szerzők itt négy csoportot különböztettek meg: az igen fiatalon (25 és 44 év között), az életük derekán (45—64 év között), az idős korban (65 és 79 év között), valamint a nagyon idős korban (79 év felett) meghaltakat. E négy kategóriából három dichotóm változó képeztek (nagyon fiatalok versus idősebbek, fiatalok versus idősebbek és nagyon idősek versus fiatalabbak), majd e változók és a különböző oksági tényezők kapcsolatát logisztikus regresszioelemzéssel vizsgálták. Az elemzés során végig külön kezelték a férfiakat és a nőket.

Az eredmények szerint valamennyi korcsoportban fontos kockázati tényező a *betegség családi halmozódása*. Érdekes módon e tényező hatása nemenként változik: a férfiak halandóságát inkább az apa, a nőket viszont az anya szívbetegsége befolyásolja. Kivált élesen jelentkeznek ezek a nemi különbségek a legfiatalabbaknál, ahol kizárólag a saját nemű szülő kórtörténete játszik szerepet.

A *dohányzással* kapcsolatos adatok vegyes képet mutatnak: míg az igen fiatalon (45 év alatt) elhunytaknál az életmódnak ez a mutatója csak a férfiak halandóságát növeli, addig a fiatalon és az életük derekán (65 éves koruk előtt) meghaltakat együtt tekintve a cigarettafogyasztás éppenséggel a nők számára nagyobb kockázati tényező.

A *foglalkozás* hatása valamennyi korcsoportban lényegesen erősebb a nők, mint a férfiak körében; a fiatalon meghalt férfiak esetében e tényező szerepe statisztikailag nem is szignifikáns. A nők esetében a kék-galléros munkakörben és a mezőgazdaságban dolgozók halandósági kockázata *kisebb*, mint a fehér-gallérosoké vagy a szolgáltatási szektorban tevékenykedőké.

Az adatok egyik nemnél sem támasztják alá azt a közkeletű vélekedést, miszerint a mérsékelt *alkoholfogyasztás* megóv a szívbetegség okozta halálozástól.

Ellenkezőleg: a fiatalkori szívhalandóság kockázata azok körében a legalacsonyabb, akik a legkevesebbet isznak.

M.F.

MARTIKAINEN, P.: *Mortality and socio-economic status among Finnish women.* (A társadalmi-gazdasági státusz és a halandóság kapcsolata a finn nők körében.) *Population Studies*, 1995/1. 71–90. p.

A halandóság társadalmi különbségeinek vizsgálata a nők körében nehezebb, mint a férfiak esetében. Míg ugyanis a férfiak társadalmi-gazdasági státusza viszonylag könnyen meghatározható *foglalkozásuk* alapján, a nőknél e mutató használhatósága meglehetősen könnyen korlátozott. Egyrészt a nők jelentős része egyáltalán nem dolgozik, másrészt a munkát vállalók pályáját is rendszerint megszakítja a családalapítás. Ebből kiindulva tanulmányában a szerző *egyszerre több* mutatóval igyekszik megragadni a nők társadalmi helyzetét. A foglalkozás mellett figyelembe veszi az iskolázottságot, a családi jövedelmet és a lakáskörülményeket is.

A társadalmi helyzetnek ez a többdimenziós megközelítése nem csupán pontosabbá teszi a mérést, de hozzájárul a társadalmi státusz halandóságra gyakorolt hatásának megértéséhez is. Az egyes mutatók ugyanis az életpálya más-más szakaszára vonatkoznak: az iskolázottság elsősorban a *korai*, a foglalkozás vagy a jövedelem viszont inkább a *későbbi* élmények, tapasztalatok szerepét jelzi. Ennek megfelelően az oksági magyarázat is más és más aszerint, hogy a vizsgált négy mutató közül melyiknek nagyobb a súlya a halandóság meghatározásában.

A kutatás adatbázisát a hivatalos statisztikai nyilvántartások alkották. Az elemzés során a szerző az 1980. évi népszámlálás adatait kapcsolta össze az 1981 és 1985 között elhunytak halálzási lapjain szereplő információkkal. A halálozások száma ebben az 5 éves időszakban 15 300, a halandóság kockázatának kitett rizikónépesség nagysága pedig közel 4 és fél millió volt. Az egyes halálokokat a szerző négy nagy csoportba sorolta, megkülönböztetve a rák, a keringési rendszer betegségei, a baleset, ill. erőszak és az egyéb betegségek okozta halálozásokat. A rákhalandóságon belül külön kezelte a mellrákot.

A vizsgálat eredményei szerint a mellrákot leszámítva *a rák és főleg a keringési rendszer betegségei által okozott halálozások esetében az iskolázottság szerepe nagyobb, mint a foglalkozásé.* Ez utóbbi halálóki csoportban pl. a legalacsonyabb iskolai végzettségű nők kockázata 137%-kal haladja meg a legmagasabb iskolázottságúakét, míg a fizikai dolgozók halandósága "csupán" 97%-kal múlja felül a felső szintű szellemiekét.

A mellrák társadalmi rétegenkénti gyakorisága az iskolázottság és a foglalkozás mutatóját használva egyaránt élesen elüt a rák többi fajtájától. Míg ugyanis a rák általában a társadalmi rangléta alján elhelyezkedőknél fordul elő sűrűbben, addig *a mellrák kockázata éppenséggel a magasabb státuszúak körében a legnagyobb.*

A baleset, ill. erőszak okozta halálozások esetében mind a foglalkozást, mind az iskolázottságot tekintve *U alakú kapcsolat* rajzolódik ki: a halandóság kockázata a

közepes státuszúak körében a legalacsonyabb, a hierarchia két szélső pontján pedig nagyjából azonos.

Ellentétben a családi jövedelem viszonylag szerény magyarázó erejével, a *lakásvizonyok* szerepe a mellrák kivételével valamennyi halálok esetében jelentős. Az öröklakással rendelkezőkhöz viszonyítva a bérlakásban élők halandósága mindenütt magasabb; a többlethalandóság mértéke 20% (rák) és 60% (egyéb betegségek) között változik. A lakáskörülményeknek ez a hatása független az elhunyt életkorától, iskolázottságától és gazdasági aktivitásától.

M.F.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata
1994. No. 4.

- RUZKOVÁ, J.—ALES, M.*: A Cseh Köztársaság népességének alakulása 1993-ban.
BÉLÁCEK, J.: A körzetek alakulásának vizsgálata a relatív népességnövekedés évenkénti összetevői alapján.
SIPEK, A.: Az encephalitis és a hepatitis összefüggései a népességben.
PANDEY, H.: Néhány valószínűségi modell az indiai hegyi falvakból elvándorló népességre.

1995. No. 1.

- PAVLÍK, Z.*: A világ demográfiai szemmel.
FIALOVÁ, L.: A demográfiai események szezonaritása a cseh megyékben a XVII—XX. században.
RUZICKA, L.: Az ausztráliai öngyilkossági arányszámok alakulása 1971—1991-ben.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedéstudományi Társaság folyóirata
1994. No. 4.

- UDRY, J.R.*: A nemek természete.
ASTONE, N.M.—MCLANAHAN, S.S.: Családszerkezet, lakásmobilitás és iskolai bukások összefüggései.
KRAFT, J.M.—COVERDILL, J.E.: Foglalkoztatás és a fogamzásgátló eszközök használata a szexuálisan aktív, egyedülálló latin-amerikai származású, fekete bőrű és fehér nőknél.

- BREWSTER, K.L.: Szomszédsági viszonyok és szexuális átmenet a fiatal fekete bőrű nőknél.
- TOLNAY, S.E.—GLYNN, P.J.: A magas termékenység az amerikai délen a baby-boomot megelőző időszakban.
- HIMES, C.L.: Halandósági korviszonyok és halálloki struktúra Svédországban, Japánban és az USA-ban.
- RICHTER, K.—PODHISITA, C.—CHAMRATRITHIRONG, A.—SOONTHORNHADA, K.: A gyermekgondozás és a termékenység összefüggése Thaiföld városaiban.

1995. No. 1.

- ECKBERG, D.L.: Az emberölések száma a XX. század elején az USA-ban.
- MACUNOVICH, D.J.—EASTERLIN, R.A.—CRIMMINS, E.M.—SCHAEFFER, C.M.: A baby-boom hatásai.
- SILVERSTEIN, M.: Az időskorúak és gyermekeik közti időbeli távolság stabilitása és változásai.
- BENNETT, N.G.—BLOOM, D.E.—MILLER, C.K.: A nem házas szülések hatása az első házasságkötésekre.
- ETTNER, S.L.: A "szülőgondozás" hatása a női munkavállalásra.
- THOMSON, E.—BRANDRETH, Y.: A termékenységi igény mérése.
- BUMPASS, L.—RALEY, R.K.: Az egyszülős családok újradefiniálása: élettársi kapcsolat és a családi realitások megváltozása.
- GUILKEY, D.K.—BOLLEN, K.A.—MROZ, T.A.: Kétváltozós eredmények és endogén magyarázó változók: tesztek és megoldások a fogamzásgátló eszközök használatára vonatkozó tunéziai igénnyel kapcsolatos alkalmazással.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népeségtudományi Társaság folyóirata

1994. No. 1.

- WILLEKENS, F.: Az európai migrációs folyamatok vizsgálata. A különböző forrásokból származó adatokat kombináló statisztikai adatbázis felé.
- VASSIN, S.: A halandósági görbék epidemiológiai átmenete.
- CARLSON, E.: A bolgár termékenység múltjának és jövőjének gazdasági összefüggései.

1994. No. 2.

- CASTIGLIONI, M.—ZUANNA, G.D.: Innováció és hagyomány: reprodukciós és házassági magatartás Olaszországban az 1970—80-as években.
- BLOM, S.: Házasságkötés és élettársi kapcsolat egy változó társadalomban: az 1945-ben és 1960-ban született norvég férfiak és nők esete.

1994. No. 3.

- GARENNE, M.—GINNEKEN, J.: Visszatekintő vizsgálatok összehasonlítása egy longitudinális követő felvétellel Szenegálban.
- GALLOWAY, P.R.: Az 1650 és 1881 közötti Észak-Olaszország népességének egy rekonstrukciós vizsgálata a népességelőreszámítás inverziójának módszerével, angliai, franciaországi és svédországi összehasonlításban.
- ANDREJEV, E.M.—BIRJUKOV, V.A.—SHABUROV, K.J.: Várható élettartam a korábbi Szovjetunióban és a halandóság alakulása halálokok szerint: regionális szempontok.

1994. No. 4.

- CALHOUN, C.A.: A gyermekek hatása a házas nők munkavállalására: európai és amerikai adatok összehasonlítása.
- VAN DER VEEN, W.J.: Számít-e, hogy hol élek Nyugat-Európában? A regionális halandósági differenciák elemzése Belgiumban, Németországban és Hollandiában.
- TABAH, L.: A kairói konferencia előzményei.

GENUS

a Római Tudományegyetem Népeségtudományi Intézetének folyóirata

1993. No. 3—4.

- YI, Z.—VAUPEL, J.—ZHENGLIAN, W.: Házasságkötés és termékenység Kínában, 1950—89.
- WELLER, R.—SLY, D.—SUKAMDI, A.—EKAWATI, R.: A születések számának és időzítésének problémái Indonéziában.
- KOHLI, K.L.—AL-OMAIM, M.H.: A termékenység változásai Kuvaitban: 1970—1985.
- KOUAOUCI, A.: A termékenység mint különböző időtartamok függvénye. Módszertan és alkalmazás Szudán, Szíria és Tunézia esetére.
- DAN, O.C.: Az anya iskolázottsága és a házas termékenység négy afrikai országban.
- ADAMCHAK, D.J.—MBIZVO, M.T.: Strukturális és magatartásbeli változás: a zimbabwei termékenység hanyatlása.
- GALLO, P.G.—FLORIO, A.: A női termékenység Algírban: biodemográfiai és társadalmi tényezők.
- LAMUR, H.E.: Egy amszterdami klinikán abortált, karibi származású nők társadalmi-demográfiai jellemzői.
- SEROW, W.J.—SLY, D.F.: Népesedéspolitikai az ipari országokban.
- GUPTA, P.D.: Halandósági és születési arányszámok új számítása korcsoportok szerint az USA-ban.

GIORGI, P.: A születési sorszám szerinti pillanatnyi termékenység újraértékelése a páritás figyelembevételével Olaszországban, az 1950—1990-es időszakra.

1994. No. 1—2.

A 60 éves GENUS legfontosabb bibliográfiai adatai.

1994. No. 3—4.

DORMOR, D.J.: A nők helyzete és halandósága.

GESANO, G.: A demográfiára alapozott vándorláspolitikai abszurditása és megvalósításának nehézségei.

RAHMAN, M.M.—ISLAM, M.N.: A családtervezési szolgálatok munkatársainak, koordinátorainak és kutatóinak szerepe a sterilizálási folyamatokban Bangladesben.

ERMISCH, J.F.—WRIGHT, R.E.: Egyedülálló szülővé válás: a házasságok felbomlásának elemzése Nagy-Britanniában.

NEUPERT, R.F.: Egy valószínűségi termékenységi modell alkalmazása a nők családi életciklusának vizsgálatára Paraguayban.

KINTNER, H.J.: A csecsemőhalandóság csökkenése Németországban, 1871—1925: a változók és a kapcsolatok struktúrájának átalakulása.

WRIGHT, R.E.: Háztartásstruktúra és szegénység.

AGUIRRE, A.: Az előző szülés módszerének kiterjesztése a csecsemőhalandóság vizsgálatára.

GUPTA, D.P.: Arányszámok standardizálása és felbontása többdimenziós adatok alapján.

NASZELENIE

a Bolgár Tudományos Akadémia Népesedéskutató Intézetének folyóirata

1994. No. 1—2.

MINKOV, M.: A demográfiai folyamatok és a munkaerőképzés.

PANKOVA, V.: A kivándorlás tényezői.

GARDEV, K.: A bolgárok elvándorlásának okai.

ALEXANDROV, E.: A külföldön élő bolgárookra vonatkozó törvényről.

MIHAJLOV, N.: A bolgár törvénykezés és a kisebbségek (1944—1984).

NIKOLOVA, M.: A női vállalkozás demográfiai szempontjai.

TSCHALAKOVA, D.: A bolgár csecsemőhalandóság egyes jellemzői az 1976—1990-es időszakban.

SPASSOVSKA, L.: A bolgár serdülők nézetei a válásról.

BALKANSKA, P.—YATSEMRISKAYA, R.: A hosszú élet jelenségének néhány pszichológiai és társadalmi vonatkozása.

STOYANOVA, T.: Népeségfejlődés az izraeli kibbucokban.

1994. No. 3.

- ILIEVA, N.*: Fogalmi kérdések a reprodukzív magatartás változásainak magyarázatában.
- KOLEDAROV, P.*: A bolgár területek belső vándorlása a török uralom idején.
- GUECHEV, G.*: Módszertan az alternatív foglalkoztatási programok kidolgozására a piacgazdaságba való átmenet időszakában.
- MITCHEV, N.*: A népesség vándorlásának lényegéről és formáiról.
- ZLATANOVA, V.—STOILOVA, R.—GALABOV, A.*: A friss diplomás nők potenciális munkanélkülisége.
- GOLÉMANOV, N.*: Kor szerinti standardizálás: módszerek és normák választása.
- POPOVA, S.*: Leleki egészség: tendenciák és problémák világszerte és Bulgáriában.
- SPASSOVSKA, L.*: A heteroszexuális élettársi kapcsolatokra vonatkozó első empirikus vizsgálat Bulgáriában.
- BALKANSKA, P.*: Az időskorúakkal való együttélés.
- STOIANOVA, G.*: A bolgárok múltja, jelene és jövője Romániában.
- HADJINIKOLOVA, G.*: A bolgárok Ukrajnában és Moldáviában.

NOTAS DE POBLACION

a Latin-amerikai Népesedéstudományi Központ folyóirata
1993. december (58)

- RODRIGUEZ, B.J.*: A rövid távú demográfiai fluktuációk elemzése.
- MASSÉ, G.*: A XIX. századi Buenos Aires-i bevándorlás újraértékelése.
- RODRIGUEZ, J.*: Nagy-Santiago népességfejlődése.
- LEDO, C.*: Urbanizációs problémák és a szegénység heterogeneitása Cochabamba külvárosban, 1992.
- Latin-Amerika és a karibi térség: a népesedés dinamikája és a fejlődés — Összefoglaló jelentés (CELADE).
- Latin-amerikai és karibi közös nyilatkozat a népesedésről és fejlesztésről.

1994. június (59)

- SZASZ, I.*: A női munkaerő és vándorlás Santiagóban (Chile), 1950—1990.
- BAJRAJ, R.F.—BRAVO, J.*: Gazdasági változások és népesedési válaszok Latin-Amerikában.
- ROFMAN, R.*: A felnőtt halandóság differenciális vizsgálata Argentínában.
- PEYSER, A.—CHACKIEL, J.*: A bennszülött népesség a latin-amerikai népszámlálásokban.
- BERCOVITCH, A.—MADEIRA, F.*: Demográfiai törések Brazíliában és Sao Paulo államban.
- DE VOS, S.*: Előzetes demográfiai információk a 15—45 éves, nem házas háztartásfő anyákról Brazíliában, 1970—1980.

LEE, R.D.—ROFMAN, R.: A halandóság modellezése és előreszámítása Chilében.

POPULATION

a francia Országos Népeségtudományi Intézet folyóirata

1994. No. 4—5.

- AVDEEV, A.—MONNIER, A.: A mai orosz termékenység vizsgálata.
 AVDEEV, A.—BLUM, A.—TROTSKAJA, I.: Az orosz és szovjet abortuszstatisztika története 1991-ig.
 KAUFMANN, J.C.: Az egyszemélyes háztartások Európában.
 MEIL LANDWERLIN, G.: A családpolitika alakulása Spanyolországban.
 JACQUOT, A.: A vándorlás és az eltérő öregedés a vidéki és városi területeken. Bretagne és Lorraine vizsgálata.
 WEISS, Y.: A közgazdászok és a párkapcsolatok. A házasságkötések és a házassági piac működése.
 COURBAGE, Y.: A népesedéspolitika alakulása és értékelése Egyiptomban.
 MONNIER, A.—GUIBERT-LANTOINE, C.: A népesedés alakulása Európában és a fejlett tengerentúli országokban.
 BANENS, M.: Az alulnépesedés előrejelzése a részleges tendenciák módszerével.
 BOCQUET-APPEL, J.P.: Az információ területi terjesztésének akadályai Franciaországban 1900 körül.
 LASSALLE, D.: Az öngyilkosság Észak-Írországban, 1971—1991.
 AMANI, M.: Irán népesedési helyzete 1991-ben.
 FESTY, P.: Felnőtt halandóság és az árvák aránya Ausztriában 1991-ben.

1994. No. 6

- FESTY, P.: A gyermek a családban. A gyermekek családi környezetének változásai az utóbbi 20 évben.
 LEFRANC, C.—THAVE, S.: A gyermekek családi környezetének fejlődése.
 TOULEMON, L.: A gyermekek helye a házaspárok történetében.
 PRIOUX, F.: A jog és a nem házasságok Franciaországban.
 ERMISCH, J.: Gazdaság, politika és családi változások.
 EKERT-JAFÉ, O.: Lehet-e számszerűsíteni a gyermekek költségeinek növekedését?
 DUNCAN, G.J.—YEUNG, J.W.—RODGERS, W.: Az egyszülős családok az USA-ban.
 RAINWATER, L.—SMEEDING, T.M.: Az európai gyermekek anyagi jóléte.
 VALETAS, M.F.: Élelmiszersegélyek fizetése Franciaországban és Oroszországban.
 CALOT, G.: Pénzügyi jog, családi állapot és gyermekszám.
 LESTHAEGE, R.—MOORS, G.: A családi és háztartási formák különbözőségének magyarázatai. Gazdasági elméletek vagy kulturális tényezők.
 BOZON, M. — VILLENEUVE-GOKALP, C.: A generációk közötti kapcsolatok tétje a serdülőkor végén.
 MARTIN, C.: A házasság felbomlása utáni életutak sokfélesége.

- BHROLCHÁIN, M.N.—CHAPPELL, R.—DIAMOND, I.*: Az elvált szülők gyermekeinek iskolázottsága és más társadalmi-demográfiai jellemzői.
CONDRAN, G.A.—FURSTENBERG, F.F.: A gyermekek jólétének alakulása és a család átalakulása Amerikában.

1995. No. 1.

- COURBAGE, Y.—KHLAT, M.*: A Franciaországban élő marokkóiak halandósága és halálukai, 1971—1991.
BELLA, N.: A termékenység Kamerunban.
LOCOH, T.—THIRIAT, M.P.: A nyugat-afrikai nők válása és újrահázasodása. Togo példája.
ANTOINE, P.—DJIRE, M.—LAPLANTE, B.: A nőtlenségből való kilépés társadalmi-demográfiai tényezői Dákarban.
RONSIN, F.: Háború és házasságkötés. A második világháború és két további háború hatása a franciák nupcialitására.
COURGEAU, D. - NAJIM, J.: Töredékes életrajzok elemzése.
COURBAGE, Y.: A demográfiai "robbanás" vége a Földközi-tenger térségében?

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Fényes Elek utca 14/18.

Postai irányítószámunk: 1024

Telefon: 212-6549

Kiadóhivatal: 1024. Budapest, Fényes Elek u. 14/18.

Telefon: 212-6576 Fax: 212-6680

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: — — — —

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál

(HELIR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. — 1900)

közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a

Postabank Rt.: 219-98636/021—02809 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj: félévre 260, — Ft, egész évre 520, — Ft

Szede: a Szerkesztőség

1996 FEBR. D. 1.

DEMOGRÁFIA

1995. XXXVIII. ÉVF.

4

DEMOGRÁFIA

38. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
1995

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÁNYI DEZSŐ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VALKOVICS EMIL, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

FELELŐS KIADÓ:

CSERNÁK JÓZSEFNÉ igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1024. Budapest II., Fényes Elek u. 14—18.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Klinger András</i> : A demográfiai kutatások 50 éve, 1945–1995. Eredmények és tapasztalatok Magyarországon	253
<i>Csernák Józsefné</i> : A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon, 1980–1994	275
<i>Hablicsek László</i> : Néhány gondolat a magyarországi demográfiai kutatások jövőjéről	296

KÖZLEMÉNYEK

<i>Kamarás Ferenc</i> : Európai Termékenységi és Családvizsgálat Magyarországon	309
<i>Pergel Józsefné</i> : Városok és községek	340

FIGYELŐ

Emlékeztető az MTA Demográfiai Bizottságának 1995. november 6-i üléséről	366
A Nemzetközi Családtervezési Szövetség közgyűlése	368
A népesedési kutatások prioritásai	369
Az INED fennállásának 50. évfordulója	370

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Thygesen, L.</i> : The register-based system of demographic and social statistics in Denmark — an overview. (A nyilvántartásokon alapuló népesedés- és társadalomstatisztika Dániában — áttekintés.) Statistical Journal of the United Nations ECE, 1995/1. 49–55. p. (R.G.)	372
<i>Harala, R.</i> : Evaluation of the results of the register-based population and housing census 1990 in Finland. (A nyilvántartások alapján végzett 1990. évi finn népszámlálás és lakáösszeírás eredményeinek értékelése.) Statistical Journal of the United Nations ECE, 1995/1. 63–72. p. (R.G.) ...	373
<i>Von Cube, A.</i> : Konzeption für eine Umweltdemographische Gesamtrechnung (UDG). — Ein Beitrag der Bevölkerungswissenschaft zur Umweltdebatte. (Gondolatok egy környezetdemográfiai adatgyűjtési rendszerről. — Demográfiai hozzászólás a környezetről folyó vitához.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1995/1. 27–65. p. (R.G.)	375
<i>Witte, J.C.—Wagner, G.G.</i> : Declining fertility in East Germany After Unification: A Demographic Response to Socioeconomic Change. (Csökkenő termékenység Kelet-Németországban az egyesítés után: demográfiai válasz a társadalmi-gazdasági változásra.) Population and Development Review, 1995/2. 387–397. p. (H.L.)	376
<i>Pohl, K.</i> : Kinderwunsch und Familienplanung in Ost- und West-deutschland. (A gyermek utáni vágy és a családtervezés Kelet- és Nyugat-Németországban.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1995/1. 67–100. p. (F.J.)	377

<i>Kiernan, K.—Lelièvre. A.: Devenir parent hors mariage en France et en Grande-Bretagne: Les différentes facettes d'un statut particulier. (Szülővé válni házasságkötés nélkül — Franciaország és Nagy-Britannia. Egy speciális állapot eltérő összetevői.) Population, 1995/3. 821—827. p. (G.M.)</i>	379
<i>Haskey, J.: Trends in marriage and cohabitation: the decline in marriage and the changing pattern of living in partnerships. (A házasság és az élettársi együttélés trendjei: a házasság hanyatlása és az élettársi közösség változó modellje.) Population Trends, 1995. Summer, 5—15. p. (R.G.)</i>	380
<i>Blayo, C.: L'évolution du recours à l'avortement en France depuis 1976. (Az abortuszok számának alakulása Franciaországban 1976 óta.) Population, 1995/3. 779—810. p. (R.G.)</i>	381
<i>Masuy-Stroban, G.—Gourbin, C.: Infant Health and Mortality Indicators. (Csecsemők egészségi állapot és halandósági mutatói.) European Journal of Population, 1995/1. 63—84. p. (R.G.)</i>	382
<i>Gärtner, K.: Sterblichkeitstrends in Ausgewählten für Industrieländern. (A halandóság alakulása egyes iparilag fejlett országokban.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1995/1. 101—124. p. (M.F.)</i>	383
<i>Harding, S.: Social class differences in mortality of men: recent evidence from the OPCS longitudinal study. (Társadalmi különbségek a férfiak halandóságában: egy új angol longitudinális vizsgálat eredményei.) Population Trends, 1995. Summer, 31—37. p. (M.F.)</i>	384
<i>Craig, J.: Males and females — some vital differences. (Férfiak és nők — életbevágó különbségek.) Population Trends, 1995. Summer, 26—30. p. (M.F.)</i>	385

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	386
Journal of Marriage and the Family	387
Naszelenie	388
Notas de Poblacion	389
Population	390
Population and Development Review	390
Population Studies	392
Population Trends	392
Studia Demograficzne	393
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	393

*Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>András Klínger</i> : 1945—1995: Half a century of population research. Past achievements and experiences of Hungary	253
<i>Magdolna Csernák</i> : The situation of the demographic science in Hungary, 1980—1994	275
<i>László Hablicsek</i> : Notes on the future of demographic research in Hungary . . .	296

ARTICLES

<i>Ferenc Kamarás</i> : European Fertility and Family Planning Survey	309
<i>Mrs. Józsefné Pergel</i> : Towns and villages	340

CHRONICLE

Report on the November 6. 1995 session of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences	366
General assembly of the International Planned Parenthood Federation	368
Priorities in demographic research	369
Fiftieth Anniversary of INED	370

REVIEW

ARTICLES

<i>Thygesen, L.</i> : The register-based system of demographic and social statistics in Denmark — an overview. Statistical Journal of the United Nations ECE, 1995/1. 49—55. p. (G.R.)	372
<i>Harala, R.</i> : Evaluation of the results of the register-based population and housing census 1990 in Finland. Statistical Journal of the United Nations ECE, 1995/1. 63—72. p. (G.R.)	373
<i>Von Cube, A.</i> : Konzeption für eine Umweltdemographische Gesamtrechnung (UDG). — Ein Beitrag der Bevölkerungswissenschaft zur Umweltdebatte. (A conception for a world survey on environmental demography. Demographic comments to the debate on environment.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1995/1. 27—65. (G.R.)	375
<i>Witte, J.C.—Wagner, G.G.</i> : Declining Fertility in East Germany After Unification: a Demographic Response to Socioeconomic Change. Population and Development Review, 1995/2. 387—397. p. (L.II.)	376
<i>Pohl, K.</i> : Kinderwunsch und Familienplanung in Ost- und Westdeutschland. (Desire for children and family planning in East- and West-Germany.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1995/1. 67—100. p. (J.F.)	377
<i>Kiernan, K.—Lelièvre, É.</i> : Devenir parent hors mariage en France et en Grande-Bretagne: Les différentes facettes d'un statut particulier. (Parenthood without marriage in France and in Great Britain. Different components of a special status.) Population, 1995/3. 821—827. p. (M.G.)	379

<i>Haskey, J.</i> : Trends in marriage and cohabitation: the decline in marriage and the changing pattern of living in partnerships. <i>Population Trends</i> , 1995. Summer, 5—15. p. (G.R.)	380
<i>Blayo, C.</i> : L'évolution du recours à l'avortement en France depuis 1976. (Evolution of the course of abortions in France since 1976.) <i>Population</i> , 1995/3. 779—810. (G.R.)	381
<i>Masuy-Stroban, G.—Gourbin, C.</i> : Infant Health and Mortality Indicators. <i>European Journal of Population</i> , 1995/1. 63—84. p. (G.R.)	382
<i>Gärtner, K.</i> : Sterblichkeitstrends in Ausgewählten für Industrieländern. (Mortality trends in selected industrial countries.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1995/1. 101—124. p. (M.F.)	383
<i>Harding, S.</i> : Social class differences in mortality of men: recent evidence from the OPCS longitudinal study. <i>Population Trends</i> , 1995. Summer, 31—37. p. (F.M.)	384
<i>Craig, J.</i> : Males and females — some vital differences. <i>Population Trends</i> , 1995. Summer, 26—30. p. (F.M.)	385

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

<i>Demografie</i>	386
<i>Journal of Marriage and the Family</i>	387
<i>Naszelenie</i>	388
<i>Notas de Poblacion</i>	389
<i>Population</i>	390
<i>Population and Development Review</i>	390
<i>Population Studies</i>	392
<i>Population Trends</i>	392
<i>Studia Demograficzne</i>	393
<i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i>	393

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

THE STUDIES ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A DEMOGRÁFIAI KUTATÁSOK ÖTVEN ÉVE, 1945—1995 EREDMÉNYEK ÉS TAPASZTALATOK¹

KLINGER ANDRÁS

Magyarországon igen hosszú hagyományai vannak a népességtudománynak. Már 250 évvel ezelőtt megindultak demográfiai tárgyú kutatások, amelyeknek nemzetközileg is ismert képviselője *Hatvani István*, aki főleg a korai halandósági táblák elkészítését végezte el. A leíró statisztikai iskolába tartozott *Bél Mátyás*, aki 1735-ben jelentette meg "Notitia Hungariae novae historico-geographica" című művét. *Schwartner Márton* 1798-ban kiadott műve (Statistik des Königreiches Ungarn) már a politikai aritmetika hatását is mutatja. Őket követte a XIX. század harmincas éveitől *Fényes Elek*, aki a rendelkezésre álló elég hiányos adatok segítségével leírta és elemezte Magyarország népesedési viszonyait. Kortársa volt *Kőrösi József*, aki a standardizálás módszerét fejlesztette ki. A hivatalos magyar statisztika megteremtője, 1867-től a Központi Statisztikai Hivatal vezetője *Keleti Károly* volt, aki megszervezte a korszerű magyar népszámlálásokat és létrehozta a népmozgalmi statisztikát és ezek segítségével behatóan elemezte az ország népesedési viszonyait, főleg 1871-ben kiadott "Hazánk és népe" c. munkájában. A két világháború közötti időszak jeles demográfus képviselője volt *Kenéz Béla*, aki a népesedés és a gazdaság összefüggéseit kutatta, de jelentősége van általános demográfiai munkáinak is. Ugyanebben az időben tevékenykedett *Földes Béla*, aki a demográfia társadalmi összefüggéseit tárta fel, valamint *Acsády Ignác* és *Thirring Gusztáv* is, akik főleg történeti demográfiai munkásságukkal tűntek ki.

A II. világháború után a demográfia magyarországi művelésében is új korszak nyílt meg. Az azóta eltelt 50 éves időszakot három nagyobb korszakra oszthatjuk:

1. 1945—1955: a demográfiai kutatások lassú megindulása (főleg a II. világháború demográfiai hatásainak kutatása, a népesedésszatisztika újraszervezése)
2. 1955—1980: a demográfia intézményrendszerének kiépülése, demográfiai kutatások megindítása, népesedéspolitika megalapozása
3. 1980-1995: a demográfia kialakult szervezetének, kutatásainak stabilizálása.

¹A Francia Nemzeti Népességtudományi Intézet (INED) 50 éves fennállása alkalmából rendezett konferencián (Párizs, 1995. október 25—27.) tartott előadás magyar nyelvű változata.

A demográfiai tudomány magyarországi elmúlt 50 évének összefoglalását az alábbiakban három aspektusból tárgyaljuk:

- a demográfia intézményrendszere;
- demográfiai kutatások;
- demográfiai publikációk.

A DEMOGRÁFIA INTÉZMÉNYRENDSZERE

A magyar demográfiai kutatások intézményrendszere az 1950-es évek végétől épült ki folyamatosan arra a színvonalra, amely lényegében 1980 óta biztosítja a megfelelő kutatásokat, azok koordinációját és publikációját.

A népeségtudományi intézményrendszerének kialakulása előtt lényegében csak egy olyan szervezet működött, amely hivatásszerűen foglalkozott demográfiai kutatásokkal és ez a Központi Statisztikai Hivatal volt. Ezt a magyar önállóság kivívásával — az ún. kiegyezéssel — egyidejűleg hozták létre: 1867-ben. Feladatai közé tartozik azóta is a demográfiai statisztika alapvető művelése: az 1869-től végrehajtott tízévenkénti népszámlálások lebonyolítása, a népmozgalmi statisztikai adatgyűjtések centralizált végzése. Emellett a magyar KSH már a múltban is, de különösen az 1950-es évek közepétől egyre nagyobb mértékben kezdeményezője és végrehajtója a különböző reprezentatív demográfiai vizsgálatoknak (mikrocenzusok, folyamatos demográfiai megfigyelések, termékenységi-családtervezési-születésszabályozási vizsgálatok, öregkorúakra vonatkozó kutatások stb.).

A statisztikai adatgyűjtés és feldolgozás mellett 1955-től évente publikálja a Demográfiai Évkönyvet és sokrétű elemzési munkát is végez a népesség összetételéről, ill. a különböző népesedési folyamatokról. Az 1950-es évek első felétől tevékenysége kiterjed a különböző kormányzati szintű népesedéspolitikai intézkedések (1953, 1968, 1973, 1984) tudományos előkészítésére is.

A magyarországi tudományegyetemeken már 1945 előtt is folytak demográfiai oktatási és kutatási tevékenységek. Ez a folyamat 1945 után — különösen az első és a második időszakban — folytatódott. Elsősorban az egyetemek állam- és jogtudományi karain működő statisztikai tanszéken tekinthető jelentősnek — a változó intenzitású és eredményességű — kutatómunka. A Budapesti Egyetemen (ma Eötvös Lóránd Tudományegyetem) 1948-tól *Varga István* alakított ki jelentős demográfiai iskolát, főleg a gazdaságdemográfia terén. Őt követte az ötvenes évek folyamán *Theisz Ede*, aki a demográfiai módszertan terén fejtett ki jelentős tevékenységet. Utóda a hatvanas évek elejétől a nyolcvanas évek végéig *Kovacsics József* volt, aki a történeti és területi demográfia terén tevékenykedett. Jelenleg *Kovacsics Józsefné* vezeti ezt az intézetet, aki a demográfia és bűnözés kapcsolatait kutatja és módszertani kérdésekkel is foglalkozik. A Pécsi (ma Janus Pannonius) Egyetemen az ötvenes évekig *Kislégi Nagy Dénes* tevékenykedett, aki a demográfia általános kérdései mellett gazdaságdemográfiával is foglalkozott. Őt követte a ma is működő *Hoóz István*, aki népesedéspolitikai, népesedésméleti kutatásai mellett a nemzetiségek demográfiájával foglalko-

zik. A Szegedi (József Attila) Egyetemen a negyvenes évek végétől a nyolcvanas évekig *Horváth Róbert* vezette a demográfiai kutatásokat is, főleg történeti demográfiai és népesedéstudományi tárgykörben. A tudományegyetemek mellett az 1950-ben létrehozott Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen is folyik demográfiai képzés és oktatás. Ez főleg az *Andorka Rudolf* által vezetett Szociológiai Tanszéken volt jelentős a nyolcvanas évektől kezdve, leginkább a népesedéspolitika és a társadalmi mobilitás tárgykörében. Az egyetemeken a demográfiai képzés csak graduális szinten folyik és ez sem önállóan. Általában a statisztikai képzés keretében vagy pedig nem kötelező szakkollégium formájában. Jelenleg folyik egy posztgraduális (Ph.D. fokozatot jelentő) demográfiai képzés kialakítása.

Az önálló demográfiai intézményrendszer kialakítása az 1950-es évek végén indult meg és a következő alapokon nyugszik:

1. 1958-ban megindult a Demográfia c. negyedéves népeséstudományi szakfolyóirat, amely azóta folyamatosan megjelenik és jelenleg a 38. évfolyamánál tart. A folyóirat Beköszöntőjében megadta célját — amit a szerkesztésnél azóta is követnek. Eszerint: "Új folyóirattal jelentkezünk. Olyan folyóirattal, mely társadalmunkat közvetlenül érintő, mégis eddig kellő figyelemben nem részesített emberi életfolyamatok és népességi sajátosságok tudományos vizsgálatával kíván foglalkozni... Folyóiratunkat elsősorban a demográfiai kutatások eredményeihez fűződő — elsősorban minden embert érintő — általános érdek, a népességi kérdések iránt érzett társadalmi felelősség és a tudományos szükségesség hívta létre." A folyóirat alapító felelős szerkesztője, majd főszerkesztője 1958 és 1979 között *Szabady Egon* volt. 1980 óta a főszerkesztői tisztet *Klinger András* tölti be. A folyóirat az eddigi 38 évfolyamával alapvető szerepet tölt be a magyar demográfiai kutatások bemutatásával és teret enged, hogy a magyar olvasók megismerjék a nemzetközi demográfiai irodalom főbb eredményeit is.

2. 1962-ben a Magyar Tudományos Akadémia a magyar népeséstudomány fejlesztése érdekében határozatot hozott egy Demográfiai Bizottság létrehozásáról. A tudományág interdiszciplináris voltára tekintettel az Akadémia Elnökségi Bizottságként hívta létre, ami azt jelentette, hogy nem tartozott egyetlen (szakmai) osztályhoz sem, hanem közvetlenül az Elnökség felügyelte. Később (1965-ben) az elnökségi bizottságok megszűntek és azóta a Demográfiai Bizottság a IX. Gazdasági- és Jogtudományok Osztályához tartozik (a szociológiai tudományos bizottsággal együtt). A Demográfiai Bizottságnak megalakulása óta a tudományág országban folyó munkáinak koordinálása, a tudományos eredmények megvitatása (tudományos ülések, konferenciák, kongresszusok szervezése) és az új tudományos módszerek bevezetése a legfőbb feladata. A Bizottság tagjait — általában négy éves időtartamra a népeséstudománnyal foglalkozó különféle tudományágak képviselői közül előbb az akadémia elnöke, majd utóbb a IX. osztály elnöke kéri fel. Így részt vesznek a Bizottság munkájában a demográfusok mellett a közgazdaságtan, a történettudomány, a jogtudomány, a néprajz, a földrajz, a matematika, a biológia, az antropológia, a közegészségügy és az orvostudomány képviselői. A Bizottság első elnöke *Péter György* volt (1960–1969).

Őt követte *Szabady Egon* (1970–1979), aki ezt megelőzően a megalakulástól a Bizottság titkára, illetve 1967-től alelnöke volt. 1980 és 1990 között *Barta Barnabás* volt a Bizottság elnöke. 1991 óta pedig *Klinger András* tölti be ezt a tisztséget.

3. 1963 elején a Központi Statisztikai Hivatalban megalakult a Népesseg-tudományi Kutató Csoport, amelynek irányítását a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottsága látta el. A Csoport megalakulását az erre szükségessé, hogy a Statisztikai Hivatalban addig folytatott, egyre növekvő mennyiségű demográfiai kutatómunka már nem tudta kielégíteni a népesseg-tudománnyal szemben támasztott fokozódó igényeket. A fokozódó igények emellett módszertani téren is éreztették hatásukat, a Csoportnak több, sajátos módszertani problémát kellett kidolgoznia, eddig nem alkalmazott módszerek felhasználásának lehetőségeit kellett megvizsgálnia. A Kutató Csoport később (1968-ban) Intézetté alakult át. Így módon a Központi Statisztikai Hivatal Népesseg-tudományi Kutató Intézete 33 éve végzi tevékenységét, változó létszámú és összetételű kutatógárdájával. A Kutatócsoport, illetve az Intézet első igazgatója *Szabady Egon* volt (1962–1977). Őt követte *Tekse Kálmán* (1977–1978), akinek tragikus halála után *Molnár László* látta el az igazgatói teendőket (1978–1980). Őt *Monigl István* követte (1981–1990), majd *Miltényi Károly* (1990–1995) nevezték ki az Intézet igazgatójává. Jelenleg — ez év július 1-től — *Csernák Józsefné* látja el az igazgatói teendőket.

4. 1976-ban létrejött a Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaság, amelynek céljai között a népesseg-tudomány tudományos művelése is szerepel, különös tekintettel a termékenység, családtervezés és születésszabályozás témakörében. Széles körű, interdiszciplináris tagságával, területi szervezeteivel, tudományos tanácskozásaival és évenkénti konferenciáival a népesseg-tudomány népszerűsítését is szolgálja. A Társaság elnöke 1976 és 1980 között *Szabady Egon* volt. Ezt követően *Zsolnai Bélát* választották elnökké, aki 1980 és 1988 között látta el ezt a tisztséget. Azóta *Klinger András* a tudományos társaság elnöke.

5. A Magyar Statisztikai Társaság újjáalakulása — 1990 — után létrejött a Társaság Demográfiai Szakosztálya, amely gyakorlatilag egy Demográfiai Társaság funkcióit látja el. Munkájában minden érdeklődő, a népesseg-tudománnyal foglalkozni kívánó személy részt vehet. Tudományos ülései, konferenciái széles érdeklődést váltanak ki. A Szakosztály elnöke *Andorka Rudolf*.

DEMOGRÁFIAI KUTATÁSOK

A demográfia intézményrendszere kialakulásával párhuzamosan indultak meg a különböző területeket felölelő demográfiai kutatások. Ezek lényegében mind a Központi Statisztikai Hivatal keretében folytak, részben a Hivatal Népesedésszatisztikai Főosztályán, részben a Népesseg-tudományi Kutató Intézetben (szétválasztásuk nem lehetséges, mert nagyrészüket a két intézmény munkatársainak közös munkájában folyt).

A teljesség igénye nélkül — a főbb népesedési témakörök szerint — ismertetjük azokat a lényegesebb kutatási tevékenységeket, amelyek Magyarországon az elmúlt több, mint 40 éves időszakban folytak.

A termékenységgel kapcsolatos kutatások

A demográfiai kutatások legszélesebb területét már a kezdettől fogva a termékenységgel kapcsolatos kérdések beható vizsgálata képezte. A magyar népmozgalmi statisztika már az 1930-as évek közepe óta széles körű ismereteket adott a születések sok vonatkozásáról (a születési sorszám kérdezése 1937 óta szerepel a teljes körű megfigyelésre és 1940 óta kohorsz vizsgálatokra is alkalmas adatok állnak rendelkezésre). A század eleje óta gyűjtenek adatokat a halálzási lapokon a meghalt nők gyermekszámára vonatkozóan. A tízévenkénti népszámlálások 1930 óta gyűjtenek adatokat a gyermekszámra és a házasságtartamra vonatkozóan. 1945 után még jobban kibővült a megfigyelési kör a népmozgalmi statisztikában és az 1970-es és az 1990-es népszámlálás a női népesség 20%-ára vonatkozóan teljes házasság- és születéstörténetet tudakolt, így lehetőség nyílt retrospektív kohorsz termékenységtörténet elkészítésére (KSH, 1986a). A népesség 2%-ára kiterjedő mikrocenzusok (1963, 1968, 1973, 1984, 1995) további részletesebb információkat adnak a termékenységi helyzetre vonatkozóan.

Az első — kísérleti jellegű — termékenység-családtervezés-születésszabályozás (magyar rövidítéssel TCS) vizsgálat lebonyolítására — a hagyományos KAP kérdéskörben 1958—1960 között került sor. Majd azt követően, hogy 1962-ben elérte Magyarország a világon akkor tapasztalt termékenységi mélypontot, újabb — már a női népességet reprezentáló, 0,5%-os mintán alapuló — adatfelvételre került sor 1966-ban. Ez része volt a Nemzetközi Családtervezési Szövetség (IPPF) által kezdeményezett nemzetközi összehasonlító vizsgálatnak (KSH, 1963, 1964, *Acsádi, Klinger, Szabady*, 1970).

Ezt követte 1977-ben egy újabb reprezentatív vizsgálat, amely a World Fertility Survey európai programjához csatlakozott és így — az 1973-as magyar népesedéspolitikai intézkedések pozitív eredményeit is bemutatva — lehetőséget kínált az európai összehasonlításhoz. Tíz év múlva — egy újabb, 1984-ben bevezetett népesedéspolitikát követően — került sor 1986-ban a következő reprezentatív vizsgálatra, amely első ízben nemcsak a házasság, de a nem házassági állapotú nők termékenységi, családtervezési és születésszabályozási viszonyait is tudakolta. Az utolsó ilyen jellegű vizsgálatot 1993-ban hajtotta végre a KSH, követve az ECE irányelveit a Family and Fertility Survey (FFS) vizsgálatokra vonatkozó irányelvei alapján. Ekkor került első ízben megfigyelésre a férfiak magatartása is (*Klinger*, 1975, KSH, 1982, 1986b, *Mészáros*, 1989).

A retrospektív vizsgálatok mellett már 30 éve elindultak Magyarországon a longitudinális vizsgálatok is. Ezeket "házassági longitudinális vizsgálatnak" nevezik, mivel a reprezentatív minta kiválasztása a házasulók között történik és az első megkérdezésre még a házasságkötés előtt kerül sor. Egy-egy

házassági kohorszból általában 5%-os kiválasztás történik és a kiválasztott házaspárokat a házasságkötés előtt, majd háromévenként keresik fel (a változások nyomon kísérése céljából). Első ízben az 1966-ban házasultak kerültek kiválasztásra, őket 1980-ig figyelték meg (összesen 5 alkalommal). A következő megfigyelt kohorsz az 1974-es volt, őket eddig 6 alkalommal keresték fel, utoljára 1990-ben. A harmadik minta az 1982-ben házasultakat reprezentálja, velük eddig háromszor találkoztak, utoljára 1989-ben. A "legfiatalabb" kohorsz az 1991-es. Velük még csak a házasságkötésük előtt találkoztak az összeírók (*Kamarás, Oroszi, 1983, Kamarás, 1988*).

Külön kutatások történtek a művi abortuszokra vonatkozóan az ötvenes évek folyamán (reprezentatív alapon), mielőtt 1957-től a teljes körű rendszeres statisztikai megfigyelésük megindult volna. Hasonlóképpen előbb reprezentatív módszerrel vizsgálták a (korai és középidős) magzati veszteségeket (akkori nevükön a spontán vetéléseket és a halvaszületéseket), de a 70-es évek eleje óta ezek teljes körű rendszeres megfigyelésére is sor kerül (*Mészáros, 1989, Pongrácz, S. Molnár, 1991*).

A termékenységgel kapcsolatos különféle mélyreható vizsgálatok lehetővé tették, hogy egyértelmű kép alakuljon ki a második világháború utáni magyar termékenység fejlődéséről. Ez lényegében aláhúzza azt, hogy Magyarországon a különböző egymás utáni nemzedékek gyermekszáma fokozatosan visszaesett (*Andorka, 1987*).

A legkevesebb gyermekük az 1930-as években született nőknek született. Az ennél fiatalabb kohorszok termékenysége fokozatosan növekszik, de alatta marad az egyszerű reprodukció szintjénél. Növekszik a modern fogamzásgátlók használata és ha csökkent is, de még mindig magas a művi abortuszok gyakorisága. Fokozatosan csökken a termékenységben a múltban erősen megmutató — területi és társadalmi — differenciálódás. A különböző időszakokban bekövetkezett népesedéspolitikai intézkedések először csak az időszakos születésszámot befolyásolta (az adott évekre számított teljes termékenységi arányok a pozitív intézkedések hatására a születések előrehozatalát mutatták, amit azután erős visszaesés követett). Az újabb intézkedések — különösen a nyolcvanas évek közepe óta — tényleges termékenységnövelő hatást is hoztak — legalábbis a csökkenő trendek megállítását. Elsősorban a kétgyermekes családmódel vált uralkodóvá, visszaesett az egygyermekesek aránya, nem nőtt a gyermekteleneké és kismértékben emelkedés tapasztalható a háromgyermekesek arányában is. Lényegében eltűntek — statisztikailag — az ennél több gyermeket szülő nők. Mindez azzal járt, hogy az 1990-es évek folyamán — a társadalmi-politikai változások hatására — nem zuhant a magyar termékenység. A népesedéspolitikai kedvezmények — finansziális okok miatti — fokozatos elvonása a közelmúlttól kezdve azonban megindította a születésszám jelentős visszaesését (*Kulcsár, 1983, Monigl, 1991, Klinger, 1984*).

Halandósággal kapcsolatos kutatások

A termékenységi kutatások hosszú ideig tartó prioritása mellett a magyar halandóságnak az 1960-as évektől elindult fokozatos romlása miatt egyre inkább előtérbe állították a halandóság kutatását. Már a hatvanas évek folyamán új, egységes módszerrel átszámolásra kerültek a történeti magyar halandósági táblák, ami a halálozási idősorok jobb megértését tették lehetővé. Azóta évente történik a halandósági táblák kiszámítása és közzétevése. Az országos táblák mellett fokozatosan kialakultak a területi halandósági táblák számításai is. Ugyancsak készültek a népszámlálás körüli évekre vonatkozóan társadalmi réteg szerinti halandósági táblák és több alkalommal számítottak halálóki halandósági táblát is (KSH, 1988a).

A hetvenes évek eleje óta folyamatos vizsgálatok folynak a halandóság területi különbségeinek behatóbb feltárására. A nyolcvanas években részletes továbbkövetésre tervezett vizsgálat indult meg a legmagasabb és a legalacsonyabb halandóságú két magyar megye differenciáinak feltárására. Ugyancsak beható elemzések történtek a társadalmi-foglalkozási különbségek feltárására, ami az életmód és egészségi állapot összefüggéseit tárta fel (KSH 1988b, *Klinger*, 1987).

Külön vizsgálták egyes halálokok előfordulását és az azokkal kapcsolatos összefüggéseket. A hatvanas évektől kezdve a halálos balesetek (közúti és üzemi) részletes megfigyelése folyik. Részletes vizsgálatokat végeztek az öngyilkosságok okaira vonatkozóan, a halálos végű öngyilkosságok mellett megfigyelések folytak az öngyilkossági kísérletekre vonatkozóan. A kilencvenes években beható kutatások indultak meg az elkerülhető halálozások megállapítására (KSH, 1964, *Moksony*, 1984, *Gyárfás*, *Makara*, 1985).

Már a hatvanas évek elejétől különböző reprezentatív vizsgálatok folytak a magyar csecsemő- és különösen perinatális halandóságot okozó koraszülöttség okainak feltárására. A demográfiai okok (kor, születési sorrend, születések közötti időszak) mellett az életmód, termékenységtörténet (különösen az előző művi abortuszok előfordulása) és a perinatális gondozás kérdései szerepeltek e többször megismételt vizsgálatokban. Reprezentatív mintán egy újszülött kohorsz (1970-es) longitudinális továbbkövetéses vizsgálata is folyik, amely a születési súly hatását kutatja a testfejlődésre, az egészségi állapotra és az intelligencia hányadosra. Külön longitudinális vizsgálat kutatta a koraszülöttek élet (egészségi és oktatási) esélyeit (*Klinger*, 1982, *Nemeskéri* és *tsai*, 1983, *Joubert*, *Gárdos*, 1991).

Az egészségi állapot jobb megismerése érdekében többször került sor országos mintán alapuló morbiditási adatfelvételre. A kikérdezésen alapuló ún. health interview survey került megszervezésre az 1984. évi mikrocenzus alkalmával — amely kiterjedt a népesség 2%-ára. Ezt követte egy 0,5%-os mintán alapuló újabb vizsgálat 1986-ban, amely elsősorban az egészségi állapot és az életmód kapcsolatait kutatta. 1994-ben egy újabb beható egészségi állapot és táplálkozási felvételt hajtott végre a KSH. Világbanki támogatással újabb speciális kikérdezések lesznek 1986-ban és tervezik egy orvosi vizsgálaton alapuló Health Examination Survey végrehajtását is (KSH, 1987, 1994, *Miltényi* és *tsai*, 1990, *Falussy* és *tsai*, 1992).

A mortalitással és a morbiditással foglalkozó vizsgálatok aláhúzták azt, hogy Magyarországon az 1945 után bekövetkezett határozott javulás után a hatvanas évek közepe óta fokozatosan romlik a lakosság egészségi állapota és emiatt nem növekszik tovább az élettartam. Különösen a középkorú férfiak halandósága romlott az elmúlt 30 évben jelentősen és emiatt a férfiak élettartam mutatói csökkenést mutatnak. A nők körében sem javult lényegesen azóta az élettartam. A kilencvenes években a romlás ugyan leállt, de a halandósági mutatók igen magas szinten stabilizódtak. A kutatások bebizonyították, hogy az általános rosszabbodás a halandóság — területi, iskolázottsági, társadalmi-foglalkozási — differenciálódásának fokozódásával jártak együtt (Józsa, 1994a, 1994b).

A romlás okai között elsősorban az életmódban bekövetkezett változások jársanak alapvető szerepet: az alkoholizmus és a dohányzás fokozódása, a helytelen táplálkozási szokások, a munkahelyi és környezeti ártalmak növekedése, bizonyos rétegek túlzott munkavégzése.

Nupcialitással, családdal kapcsolatos kutatások

A termékenységi helyzetet — de lényegében a halandóságot is — erősen befolyásoló családi viszonyokban bekövetkezett változások később érték el a magyar társadalmat. Ezért az ezekkel kapcsolatos kutatások prioritása csak a nyolcvanas évek második felétől jelentkezett (Klinger, 1994).

A népszámlálások ugyan már a negyvenes évek végétől egyre nagyobb mértékben foglalkoznak a családok és a háztartások nagyságával, összetételével. Az 1949-es népszámlálástól kezdve szerepel a magyar népszámlálások programjában család-, és 1960-tól háztartásstatisztika. A folyó népmozgalmi statisztikában is a hatvanas évek közepe óta bővül a megfigyelt adatok köre. Különösen a válási lapok kérdésköre növekedett, lehetőséget adva az egyre növekvő házasságfelbontások részletesebb megfigyelésére.

A rendelkezésre álló bővülő információ alapján már a hatvanas évek közepétől kezdve folyamatosan készülnek házassági és házasságmegszűnési táblák és az elemzések születési és házasságkötési kohorsz alapján is elvégezhetőkké váltak. A népszámlálások adatai — 1970-től egyre bővülő módon — lehetőséget adnak arra, hogy a de jure családi állapot szerinti vizsgálatok mellett a de facto együttélési kapcsolatokat is feltárják (Pallós, Vukovich, 1960, Vukovich, 1961, Csernák, 1983, KSH, 1987).

Több témában került sor reprezentatív vizsgálatok elvégzésére. Ezek egyik első témaköre a válások okainak megfigyelését tűzte ki célul: három ilyen jellegű országos mintán alapuló adatgyűjtésre került sor (először 1965-ben) majd hetvenes években (azóta a jogszabály változások megnehezítették az ilyen jellegű kutatásokat). Az 1984-es mikrocenzushoz kapcsolódóan a családi élettel kapcsolatban két téma került részletesebb elemzésre: a kisgyermekes családon belüli és intézményben történő ellátásáról, illetve a házasságon kívüli együttélés kérdéséről (Klinger és tsai, 1965, KSH, 1975, Csernák, Pongrácz, S. Molnár, 1992).

A kutatások aláhúzták azt, hogy Magyarországon a hosszú ideig fennálló korai és magas házassági arányok a nyolcvanas évek eleje óta fokozatosan és a kilencvenes években erősen megváltoztak. Kismértékben növekedett az első házasságkötési kor (de még mindig igen alacsony), és minden korcsoportban (de különösen 25 év alatt) fokozatosan erősen visszaesett a házassági arány. Ez mind az első házassági gyakoriságban, mind pedig az újr házasságban megmutatkozik (itt húsz év drasztikus visszaesés tapasztalható). Nem lehet még választ adni arra, hogy a teljes házassági arány időszakos mutatójának nagymértékű visszaesése mögött a házasságkötések későbbre halasztása áll, vagy pedig a népesség múltbeli, lényegében teljes beházassodása után jelentőssé válik azok aránya, akik nem kötnek formális házasságot. Az együttélők aránya ugyan az elmúlt másfél évtizedben növekedett, de még igen alacsonynak tekinthető (bár a házasságon kívüli születések arányának csaknem négyszeressé válása már egy megváltozott helyzetet takar). 1945 után fokozatosan növekedett a válások aránya és elérte a nyolcvanas évek folyamán azt a maximális szintet, ami a házasságok kétötödének válással végződését jelentette. Azóta a válások száma kismértékben visszaesett, de a házasságkötések erősebb csökkenése miatt a válási ráta lényegében magas szinten stabilizálódott. A férfi többelhalandóság miatt az özvegyülési gyakoriság — már a középkorú nők esetében is — erősen növekedett. Mindezek azzal jártak együtt, hogy a nyolcvanas évek eleje óta a házasságok mérlege negatív előjelű (évente több házasság szűnik meg, mint ahányat megkötnek) (Cseh-Szombathy, 1978, Csernák, 1994).

A vándorlással kapcsolatos kutatások

A hatvanas-hetvenes években társadalmi-politikai okokból a népesség belső vándorlása egyre erőteljesebbé vált Magyarországon. Ezért prioritást kaptak a népesség lakóhelyváltozásával kapcsolatos kutatások. 1955-től — az akkor bevezetett lakásbejelentési jogszabályok alapján — lehetővé vált a népesség országon belüli lakóhelyváltozásának folyamatos megfigyelése. Azóta is minden állandó és ideiglenes lakóhelyváltozásról értesül a KSH és a legfőbb demográfiai ismérvek felhasználásával településszintű adatok állnak rendelkezésre a lakosság belső mozgásáról. A vándorlások okainak jobb megismerése különféle — kisebb mintán alapuló — adatgyűjtésre került sor a hatvanas és hetvenes években (Sárfalvi, 1965, KSH 1985, Harcsa, 1987).

A nemzetközi vándorlás 1990 előtt nem volt jelentős Magyarországon, ezért erre vonatkozó kutatások elég elenyészőek voltak. Egyedül az 1956-os forradalmat követő jelentős számú — illegális — külföldre távozásról készült külön kutatás (KSH, 1957). A kilencvenes években a politikai változások hatására relatíve megnövekedett a nemzetközi vándorlási mozgalom. Ezért elindultak nagyobb számú kutatások e téren is. Elsősorban a Magyarországra történő bevándorlás elemzésére van statisztikai lehetőség. A különböző célú ideérkezők megfigyelésén belül több vizsgálat készült a Magyarországra menekültek számára és összetételére vonatkozóan. Nem megoldott még a

Magyarországról tartósan külföldre távozottak megfigyelése (KSH, 1990, Tóth, 1993, Juhász, 1994).

Az eddigi kutatások aláhúzzák, hogy 1950 és 1970 között igen erőteljes volt a népesség belső vándorlása, elsősorban gazdasági-politikai okokból. Igen jelentős számú személy költözött faluról városba és két irányú területi mozgás is megfigyelhető volt: az ország központja felé (Budapestre és a főváros agglomerációs területére) és hosszú ideje tanúi lehetünk egy kelet–nyugati irányú vándorlásnak. A nyolcvanas években már lelassult ez a tendencia és a kilencvenes évek folyamán már jelentősebb vándorlás csökkenés mutatkozik. Bizonyos visszavándorlásnak is tanúi vagyunk — amit a munkanélküliség is fokoz — és így már csökkenni kezd a nagyvárosok népességszáma. A nemzetközi vándorlás volumene ugyan a mérténél magasabb volt az előző időszakokban is (ez főleg az illegális Nyugatra távozások miatt volt így), de 1990 óta a kivándorlás inkább visszaesett, ugyanakkor Magyarország bevándorló országgá vált (de e téren is inkább az illegális munkaerő-vándorlás és menekülők vannak többségben).

A népesség összetételével kapcsolatos kutatások

Sokrétű vizsgálat történt az elmúlt 50 éves időszakban a népesség különféle ismérvei szerinti összetételére vonatkozóan (Acsádi, Klinger, Szabady, 1959, Szabady, 1964, Cseh-Szombathy és tsai, 1984). A hagyományos adatgyűjtések — a népszámlálások, amelyekre az utolsó 50 évben 5 ízben került sor — és a tízéves időszakban végrehajtott mikrocenzusok — erre 2%-os mintán 4 ízben került sor, a következő 1996-ban lesz — folyamatosan feltárták a népesség demográfiai, kulturális és társadalmi-foglalkozási helyzetében bekövetkezett változásokat. Az általános kép jobb megismerésére és a változások behatóbb elemzése érdekében különféle célú és tartalmú reprezentatív vizsgálatot hajtott végre a KSH.

A népesség összetételével foglalkozó felvételeket lényegében két csoportra oszthatjuk: vagy egy társadalmi-demográfiai folyamat reprezentatív megfigyelését tűzte ki céljául, vagy pedig egy-egy demográfiai tulajdonsággal rendelkező homogén népességi csoport (subpopuláció) elemzésére irányult. Az igen nagyszámú ilyen jellegű vizsgálat közül csak a legfontosabbakat emeljük ki.

Az öregedési folyamat felgyorsulása és az időskorúak anyagi, szociális, egészségi ellátása problémáinak megismerésére többször került sor az időskorúak külön vizsgálatára. 1984-ben a mikrocenzussal egyidejűleg részletes kutatás folyt az 55 éven felüli nők és a 60 éven felüli férfiak 2%-ára vonatkozóan. Ezt a 70 évesek és idősebbek vonatkozásában az 1990-es népszámlálás után egy kisebb mintán — bővebb kérdésselanyaggal — megismélték. 1994-ben egy 1%-os vizsgálat történt az 55 éves és idősebb népességről. Ugyancsak az időskorúak kérdéskörében többváltozós táblamódszerrel elemezték a foglalkoztatottság-nyugdíjbavonulás-halandóság változásait a nyolcvanas évek folyamán. Ennek megismétlésére kerül sor a kilencvenes

évek első felére vonatkozóan a nyugdíjrendszer reformja megalapozásául (KSH, 1985, 1988, 1995).

A gyermekekre és fiatalokra vonatkozóan is történtek külön megfigyelések, amelyek elhelyezésükre, iskolázottságukra, iskolabajárásukra, életmódjukra vonatkozott. A legutóbbi ilyen kutatásra 1995-ben került sor, de volt már hasonló vizsgálat 1984-ben is. Külön kutatás történt 1983-ban a tizenévesekre vonatkozóan, különösen terhességeik kimenetele, megszületett gyermekeik sorsa tekintetében. A 90-es évek elején (1993-ban) végrehajtott újabb kutatás alapul szolgált az 1983-ban serdülőkorban született anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálatára is. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat részeként 1991-ben a kisgyermekes családok életkörülményeivel foglalkozó vizsgálatra is sor került (KSH, 1986, *Pongrácz*, 1987, *Pongrácz, S. Molnár*, 1993, 1994).

A foglalkoztatottság részletes elemzését egyre növekvő információ anyaggal biztosították a népszámlálások. A hagyományos ismérvek mellett részletes adatok állnak rendelkezésre a foglalkozás és iskolázottság (szakképzettség), az ingázás (munkahely és lakóhely között), a mellékfoglalkozás (mezőgazdasági tevékenység, nyugdíj melletti foglalkoztatottság), a népesség (nemcsak az aktív keresők) társadalmi-foglalkozási rétegződése témakörében. Ezeket kiegészítve több témában került megszervezésre reprezentatív megfigyelés. Így már az 1960-as évektől kezdődően többször került sor társadalmi mobilitási vizsgálatra, amely az inter- és intragenerációs mobilitást kutatta (az első ilyen vizsgálat sorozatra 1962–64-ben került sor, majd esetenként 0,5%-os mintán 1973-ban, 1983-ban és legutóbb 1992-ben volt ilyen felvétel) (*Klinger, Szabady*, 1965, *Valkovics*, 1967, *Andorka*, 1970, KSH, 1981, *Munkácsy*, 1986).

1990 után megszervezésre került a folyamatos munkaerő-vizsgálat, amely egy 0,7%-os országos mintán negyedévenként vizsgálja a foglalkoztatottság és a munkanélküliség alakulását. A vizsgálat a negyedéves adatok elemzése mellett longitudinális megfigyelésre is alkalmas, mivel a mintába került háztartások hat negyedéven keresztül kerülnek megfigyelésre (*Fóti, Illés*, 1992).

A demográfiai magatartás meghatározásának jobb megismerését is szolgálták azok az időmérleg vizsgálatok, amelyek reprezentatív mintán kutatták a kiválasztott személyek egy napjának tevékenységét, ami - kiegészítő adatokkal együtt — az életmód általános megállapítását is szolgálta. Ilyen országos vizsgálatra — általában 0,5%-os mintán, négyszeri megkérdezéssel — először 1963-ban került sor, ezt követte az 1976/77-es, az 1986/1987-es, majd legutoljára az 1993-as kutatás (ez utóbbi kisebb mintán, egyszeri megkérdezéssel). Ezek eredményei más vizsgálatokkal — egészségi állapot, mobilitás, jövedelmi és vagyoni helyzet — komplex képet adnak a háztartások, családok, ill. a népesség általános helyzetéről. Speciális életmód felvételt először ugyancsak 1963-ban tartottak (egy rétegződési vizsgálat keretében). 1978-ban a jövedelmi felvételhez kapcsolódott ilyen vizsgálat, 1981/82-ben pedig egy sorozatfelvételt végeztek a lakásviszonyok, az egészségügyi helyzet és a kulturális szokások feltárására. Más célúak, de

ezekhez jól kapcsolódóak a presztízs felvételek, ezeket 1983-ban és 1988-ban hajtottak végre (KSH, 1966, *Harcza*, 1994).

Különös érdeklődés kíséri Magyarországon a nemzeti kisebbségek helyzetét. Már a számuk megállapítása is nehézségeket okoz, mert a hagyományos összeírások — népszámlálások — során szerzett információk (anyanyelv, nemzetiség, nyelvtudás) a bevallás pontatlansága miatt nem tárják fel megbízhatóan a nemzeti kisebbségekhez tartozók számát és összetételét. Még kevesebb információ áll rendelkezésre demográfiai magatartásuk különbségeire vonatkozóan. Ezért a népszámlálásokhoz kapcsolódóan — először kísérleti jelleggel 1960 után egy megyében, majd 1970-ben és 1980-ban országosan — külön kutatás folyt a nemzeti kisebbségekre vonatkozóan, amelyek a nemzetiségek által lakott települések lakóinak "nemzetiségi kulturális identitását" kívánta meghatározni és ezzel közelebb kerülni demográfiai megfigyelésükhöz. 1994-ben külön kutatás folyt a legnagyobb magyarországi nemzeti kisebbség: a cigányság létszámának, összetételének (főleg munkanélküliségi helyzetének) megállapítására (*Hoóz*, 1968, 1973, *JPTE*, 1989, *Kovácsics*, 1994)

Történeti demográfiai kutatások

Az aktuális demográfiai helyzet elemzése mellett a magyar demográfusok mindig jelentős tevékenységet fejtettek ki a múlt jobb megismerésére. Ezek a munkák vagy átfogó módon kísérelték meg feltárni a távolabbi vagy közelebbi múlt demográfiai helyzetét (a meglévő történeti információk újrafeldolgozásával vagy újrakiadásával), vagy pedig becslési eljárásokkal kívánták meghatározni egy-egy demográfiai mutató alakulását (*Dányi*, 1968).

Az átfogó kutatások közül kiemelkedik az az összefoglaló munka, ami 1963-ban jelent meg és történések, ill. demográfusok tollából foglalta össze azokat az ismereteket, amelyeket addig feltártak Magyarország népességéről. Ennek újabb összefoglalását szolgálja az a — 1995-96-ban négy konferencián elhangzó anyagok összefoglalását jelentő — kötet sorozat, amely Magyarország milecentenárium (a magyaroknak a Kárpát-medencébe történő betelepülése 1100. évfordulójára) készül. Külön kutatás és publikáció készült a két világháború közötti népességfejlődésről (1965-ben) és a magyarországi demográfiai átmenetről (1987-ben) (*Kovácsics*, 1963, *Acsádi, Klinger*, 1965, *Andorka és tsai*, 1991).

Ugyancsak a demográfia történeti megalapozását szolgálja a történeti statisztikai helységnévtárak kiadása, amely a fellelhető demográfiai forrásokat és adatokat is tartalmazza (a közgazdasági helyzet és helynévtárak mellett). Eddig a 19 magyar megyéből 5-ről jelentek meg ilyen kötetek. A speciális érdeklődés miatt folyamatosan kerülnek közlésre településszintű történeti adatsorok a népesség anyanyelvi/nemzetiségi, illetve vallási megoszlására vonatkozóan (*Kovácsics*, 1991).

Több magyar demográfus foglalkozott családrekonstrukcióval. A XVIII. század elejétől kezdve volt lehetőség több magyar község egyházi anyaköny-

vei alapján megbecsülni ezzel a módszerrel a házasodás és a családalakulás, ill. a termékenység alakulását (Andorka, 1988).

Összefoglaló munka készült az egyházi anyakönyvek alapján a főbb népesedési mutatók feldolgozásával községi szinten. Ezzel a hivatalos népmozgalmi statisztika 1876-os megindulását megelőzően 1828-ig sikerült visszavezetni a népmozgalmi területi adatsorokat.

Külön kutatások foglalkoztak járványtörténettel, amelyek feltárták — különösen a XIX. századra vonatkozóan — a halálozási kríziseket (Mádai, 1983). Ide kapcsolódnak a korai — XVIII—XIX. századi — halandósági táblák újrafeldolgozásai is, amelyek megbízhatóbb módon tárják fel a múltbeli halandósági viszonyokat. Paleoantropológiai kutatások segítségével még régebbre mentek egyes kutatók az élettartam meghatározásában: lényegében a korai középkortól kezdve vizsgálták — temetők anyagainak gerontológiai feldolgozása alapján — az élettartam valószínű hosszát (Acsádi, Nemeskéri, 1970).

Népességelőreszámítással kapcsolatos kutatások

A magyar demográfia nemcsak a népesedés jelenével és múltjával, hanem jövőjével is foglalkozik. Az első népességelőreszámítások — egyszerű módszerrel — 1949-ben készültek, az akkori népszámláláshoz kapcsolódva. Már a komponens módszert felhasználva történt az 1960-as évektől kezdődő prognózis számítás. Ezek előbb a népesség (nem és kor szerinti) számának előrebecslését tűzték ki célul és 20—30 éves időtartamra évenkénti — vagy öt évenkénti lépésben — számoltak előre. A későbbi gyakorlatban a nemzetközi irodalomban használt módon: változatlan, alacsony, közepes és magas változatban készítették ezeket (különbféle termékenységi és halandósági hipotéziseket felhasználva). Bizonyos esetekben — főleg egyes népesedéspolitikai intézkedések várható hatásait feltételezve — olyan feltételt is alkalmaztak, hogy "mi lenne, ha...?" az adott intézkedés feltételezett hatást váltana ki. A népességelőreszámításoknak hosszú sorozata van: 1963, 1966, 1968, 1972-ben, 1978-ban, 1981—1982-ben és 1986—87-ben végeztek népességelőreszámítást. Az 1990-es években készült népességelőreszámítások alapvetően változatlan demográfiai feltételekkel (az adott év korspecifikus vagy kohorsz mutatóinak változatlan előrebecslésével) számoltak, ugyanakkor a korábbiaknál gyakrabban (2 évente) kerülnek aktualizálásra, 1984-től kezdődően rendszeresen sor került a szcenárió módszer alkalmazására is hosszú távú trendek alapján, adott szintek elérésének feltételezésével.

A népességelőreszámítások kibővültek bizonyos szubpopulációk előrebecslésével is. Így 1981-ban és 1986-ban területi népességelőreszámítás készült (az ország 20 területi egységére, illetve azokon belül a községekre és a városokra vonatkozóan) egy 20 éves időszakra vonatkozóan, a népesség vándorlásának különféle intenzitását figyelembe véve. Család-háztartás előreszámítás 1983-ban, 1987-ben, és 1994-ben készült. Az 1990-es évekig a módszer hagyományos headship rate volt, felhasználva a családi állapot és a háztartási állás adatokat és feltételezve ezek változásait (így ezek a család-

háztartásszám, összetétel és nagyság mellett a családi állapot és a háztartási állás jövőjét is előrebecsülték). Az 1994. évi előreszámításban a családi állapot előreszámítása már dinamikus modell alapján került kidolgozásra. Ugyancsak készült előreszámítás a népesség gazdasági aktivitására vonatkozóan is (1987-ben és 1994-ben) (Pallós, 1973, *Bies, Hablicsek, Szabó*, 1983, 1984, *Csernák, Szabó*, 1988, *Hablicsek*, 1993, 1994a, 1994b).

DEMOGRÁFIAI PUBLIKÁCIÓK

A demográfiai kutatások "termékeit" a demográfiai publikációk jelentik. A II. világháború utáni időszakban lényegében elég gyér publikálási lehetőség állt rendelkezésre: lényegében a Központi Statisztikai Hivatal havonta megjelölt folyóirata: a Statisztikai Szemle biztosított csak lehetőséget demográfiai tárgyú cikkeknek. Ez a lehetőség az egész 50 éves időszakban rendelkezésre állt. Jelentős publikálás bővülés 1958-tól áll fenn, amikor megindult a népeségtudományi önálló folyóirat, a Demográfia c. negyedéves folyóirat. A Központi Statisztikai Hivatal e két folyóirata az alapvető publikációs forrása a magyar demográfusoknak. Ezen kívül természetesen más folyóiratok is közölnek demográfiai tárgyú cikkeket.

A könyvek kiadása is az ötvenes évek közepéig elég nehézkes volt. A hatvanas években az államosított könyvkiadás már több lehetőséget biztosított demográfiai tartalmú könyvek megjelentetésére (ezzel főleg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó foglalkozott, de néhány művet megjelentetett a Magyar Tudományos Akadémia kiadója is: az Akadémiai Könyvkiadó is). A Központi Statisztikai Hivatal is rendelkezett önálló könyvkiadóval: a Statisztikai Kiadóval és ez a kimondott statisztikai kiadványok (Demográfiai Évkönyv — eddig 39 ilyen kötet jelent meg — népszámlálási kötetek — az 1949 és 1990 között tartott 5 népszámlálás anyagát összesen 150 kötetben tették közzé, népesedéssziszttikai elemző kiadványok) mellett publikált demográfiai tudományos műveket is. A Népeségtudományi Kutató Intézet saját kiadványait önálló kötet sorozatban adja ki (eddig 156 ilyen kiadvány jelent meg).

Nehéz áttekinteni az elmúlt 50 év magyar demográfiai irodalmát és főleg tartalmi értékelését adni. Ehelyett megelégszünk rövid számszerű összefoglalással.

1945 és 1994 között összesen közel 1400 demográfiai témájú könyv jelent meg Magyarországon. Ebből csak 8 az 1954-ig terjedő időszakban, 274 darab 1955 és 1979 között és 1105 darab 1980 óta. E számszerű fejlődés jól tükrözi a demográfia iránti érdeklődés időbeli fokozódását. Ami a folyóiratcikkekkel illeti, 1980-ig csak a KSH által kiadott 2 folyóirat cikkanyagát tudtuk feldolgozni.

1945 és 1954 között a Statisztikai Szemle 29 demográfiai témájú cikket közölt összesen. A második időszakban — 1955 és 1979 között — a Statisztikai Szemlében 130 és — az 1958-ban megindult — Demográfiában 591 cikk látott napvilágot, vagyis összesen 721 (ami évi 29 tudományos publikációnak felel meg). A harmadik időszakban — 1980 és 1994 között — a

Statisztikai Szemlében 167, a Demográfiában 238 cikket, vagyis összesen 405 publikációt közöltek (ami évi átlagos 27 közleménynek felel meg) 1980 és 1994 között ismerjük az ország több szakfolyóiratában megjelent demográfiai tárgyú cikkek számát: ez jóval felülmúlja a KSH folyóirataiban közöltekét: 1590 ilyen közleményt vettünk számba, vagyis az utolsó 15 évben Magyarországon összesen 3100 demográfiai tárgyú könyv vagy folyóirat cikk látott napvilágot, ami évi átlagban több, mint 200 megjelenésnek felel meg.

A Demográfiai publikációk tartalmi megoszlását a mellékelt táblázat tartalmazza. Ha ezt áttekinthetjük — és csak az 1980 után publikált nem KSH folyóiratokban megjelent cikkeket tudjuk számításba venni — akkor azt tapasztaljuk, hogy a megfigyelésbe bevont több, mint 4000 publikáció tematikus megoszlása — csökkenő sorrendben — a következő volt:

morbiditás, egészségi állapot	19 %
népesedés, népességszám, struktúra	17 %
szociálpolitika	12 %
gazdaságdemográfia	11 %
termékenység	7 %
általános demográfia	7 %
településdemográfia	7 %
népesedésszociológia	6 %
házasodás, család	6 %
halandóság	5 %
vándorlás	3 %

Már ez a nagyvonalú összeállítás is aláhúzza, hogy viszonylag kisebb súlyt képeznek a magyar demográfiai irodalomban a szűkebb értelemben vett demográfiai alappályákkal foglalkozó publikációk. Ha csak a könyveket és a KSH folyóiratok közlésanyagát vesszük figyelembe, akkor kissé más képet kapunk (hiszen a többi folyóiratban a morbiditás-egészségügy, illetve a gazdaságdemográfia és szociálpolitika aránytalanul nagy súlyt képez). Így az itteni 2542 publikációból a termékenységi témák részaránya 9, a halandóságiaké 7, házasság-családé 6, a vándorlási pedig 2%. Érdekes az is, hogy ezek a témák időben hogyan változtak: 1980 előtt nagyobb volt az érdeklődés — e megfigyelési körben — a termékenység iránt, mint azt követően (arányuk 14%-ról 6%-ra esett vissza). Változatlan maradt viszont a házasság-család témája iránti érdeklődés (6%), a halandósággal kapcsolatos publikációké is visszaesett — a kérdés fontosságának fokozódása ellenére (9%-ról 3%-ra), változatlanul ritka marad viszont a vándorlási publikáció. Az általános demográfia szintén kevesebb szerzőt érdekelt (e publikációk részaránya 16%-ról 8%-ra esett vissza). Nőtt viszont a gazdaságdemográfia, a szociálpolitika és az egészségi állapot-morbiditás iránti érdeklődés.

A demográfia iránti érdeklődést, illetve a magyar demográfia eredményeinek megismertetését szolgálták azok a tudományos rendezvények (konferenciák, kongresszusok), amelyek az elmúlt évtizedekben megrendezésre kerültek. Ezek egyrésze nemzetközi tudományos rendezvény volt, amelyen nemzetközi vagy kormányközi szervezetek meghívására külföldi szakemberek is részt vettek. A mellékletbe foglaltuk a legfontosabb demográfiai rendezvények jegyzékét. Ebből kiderül, hogy az első ilyen jelentősebb értekezletre 1962-ben került sor. Azóta Magyarországon összesen 27 fontosabb értekezlet került megrendezésre. Ezek témái elég sokrétűek voltak. A fontosabb demográfiai területek közül a legtöbb konferencia a termékenység — születésszabályozás — családtervezés kérdéskörében került megrendezésre (7). 3—3 rendezvényt tartottak egészségi-biológiai-antropológiai, népesedéspolitikai és családi tárgykörben. A Konferenciák közül 11-et a második időszakban (1962 és 1979 között), 16-ot pedig 1980 óta rendeztek meg. Ezek a jelentősebb — nagyszámú résztvevőt magában foglaló — értekezleteken kívül az MTA Demográfiai Bizottsága évente 3—4 témaértekezletet, a Népeségtudományi Kutató Intézet további 4—5 téma megbeszélést hívott össze. Ezen kívül a KSH és az egyetemek is tartottak évi 3-4 demográfiai tudományos rendezvényt. Összességében demográfiai tudományos témájú rendezvények száma a hatvanas évek eleje óta mintegy 450-re tehető.

A fenti "statisztikai" összehasonlításból is látszik, hogy a magyar demográfiai irodalom eléggé "spontán" módon alakul. A szerzők érdeklődésének megfelelően íródnak a cikkek (illetve a kiadók elképzelései szerint kerülnek kiadásra egyes felajánlott tudományos művek, amit a piacgazdaságnak a könyvkiadásban is történő egyre nagyobb mérvű térhódítása miatt erősen csökkenő publikációs lehetőséget biztosít). Az utóbbi évtizedben talán még fokozottabban mutatkozik meg ez a tendencia és emiatt a demográfia egyes fontos témakörei mintha elhanyagoltabbá válnának. Vonatkozik ez különösen a termékenység és a halandóság kérdéskörére (és e témák kevésbé szerepeltek a Népeségtudományi Kutató Intézet eddigi érdeklődésében) és változatlanul alig foglalkoznak a (belső és külső) vándorlás kérdéskörével. A népeségi struktúra változásai tekintetében a szükségesnél kevesebb elemzés készül a foglalkoztatás/munkanélküliség kérdéskörében. Talán az öregedés és társadalmi-gazdasági-egészségügyi-szociális hatásainak tanulmányozása az egyetlen olyan égető demográfiai probléma, amellyel az utóbbi évtizedben a magyar demográfia művelői behatóan foglalkoznak.

Mindennek az összefoglalásával lezárható az elmúlt 50 év magyar népeségtudományának összefoglalása. A jövőben talán az eddiginél tudatosabban kellene megtervezni és koordinálni a demográfiai kutatásokat. A fő népesedési folyamatok kiemelt kutatása és publikációit kellene szorgalmazni és a nem túl jelentős számú kutató érdeklődését jobban felkelteni az ezekkel való behatóbb foglalkozásra. A szükséges bő információs bázis rendelkezésre áll, csak jobban ki kellene aknázni és modern (matematikai-statisztikai módszereknek az eddigieknél gyakoribb felhasználásával is) behatóbban elemezni.

MELLÉKLET

HIVATKOZÁSOK

(Válogatás az elmúlt ötven év demográfiai irodalmából, 1945—1994)

Rövidítések:

JPTE — Janus Pannonius Tudományegyetem
 KJK — Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
 KSH — Központi Statisztikai Hivatal
 NKI — Népeségtudományi Kutató Intézet
 SKV — Statisztikai Kiadó Vállalat

1. TERMÉKENYSÉG

- ACSÁDI GY., KLINGER A., SZABADY E., 1970 — Családtervezés Magyarországon. Az 1966. évi termékenységi és családtervezési vizsgálat (TCS) fontosabb adatai Budapest KSH NKI Közleményei 27. sz., 204 p., 28. sz., 212 p.
- ANDORKA R., 1987 — Gyermekszám a fejlett országokban. Budapest, Gondolat Kiadó, 372 p.
- KAMARÁS F., 1988 — Tizenhárom évvel a házasságkötés után: az 1974-ben kötött házasságok longitudinális vizsgálata, 1987. Budapest, KSH, 41 p.
- KAMARÁS F., OROSZI ZS., 1983 — Házasság és család az 1970-es években: Az 1966-ban és 1974-ben kötött házasságok longitudinális vizsgálata 1980-ig. Budapest, KSH, 93 p.
- KLINGER A. (szerk.), 1975 — Az 1974. évi családtervezési, termékenységi és születésszabályozási vizsgálatok főbb eredményei. Budapest, KSH sokszorosítás, 63 p.
- KLINGER A., 1984 — The impact of policy measures, other than family planning programmes on fertility: The use of the Hungarian longitudinal studies. Budapest, NKI Kutatási Jelentései 18. sz., 148 p.
- KSH, 1963 — Adatok a családtervezésről, születésszabályozásról és a terhességmegszakításról. Budapest, sokszorosítás, 172 p.
- KSH, 1964 — A termékenységi, családtervezési és születésszabályozási vizsgálat fontosabb adatai. Budapest, sokszorosítás, 1964, 115 p.
- KSH, 1982 — World fertility survey, Hungary. Budapest, 341 p.
- KSH, 1986a — Az 1937—68 években született női kohorszok termékenysége. Budapest, 77 p.
- KSH, 1986b — Összefoglaló az 1986. évi termékenységi vizsgálatokról. Budapest, 23 p.

- KULCSÁR K.* (szerk.), 1983 — A népesedés és népesedéspolitikai. Budapest, Kossuth K. 235 p.
- MÉSZÁROS Á.*, 1989 — Termékenységi különbségek, családtervezési szokások, születésszabályozási magatartások, 1966—1986. Budapest, KSH, 107 p.
- MÉSZÁROS Á.* (szerk.), 1989 — Az abortusz Európában. Kerekasztal konferencia. Budapest, 1989. június 5. Előadások. Budapest, KSH, 67 p.
- MONIGL I.* (szerk.), 1991 — Population and population policy in Hungary: Project no. 3. Research Review on Hungarian social sciences granted by the government. Budapest, Coordinating Council of Program Ts-3, 1991, 181 p.
- PONGRÁCZ T.-né—S. MOLNÁR E.*, 1991 — Abortuszkérdés Magyarországon. Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 39. sz., 90 p.

2. HALANDÓSÁG

- FALUSSY B.*, és társai., 1992 — Az egészségi állapot összefüggései az életmóddal és az időfelhasználással. Budapest. KSH NKI Kutatási Jelentései 44. sz., 180 p.
- GYÁRFÁS I., MAKÁRA P.* (szerk.), 1985 — Szívbetegség — társadalom: kockázat — megelőzés: Az eddigi eredmények összefoglalása. Budapest, Országos Kardiológiai Intézet, 1985. 183 p.
- JÓZAN P.*, 1994a — A halálozási viszonyok alakulása Magyarországon, 1980—1992. Budapest, KSH, 1994, 148 p.
- JÓZAN P.*, 1994b — "Epidemiológiai válság Magyarországon a kilencvenes években." Statisztikai Szemle, 1. sz., 5—20. p., 2. sz., 101—113. p.
- JOUBERT K., GÁRDOS É.*, 1991 — Terhesek és csecsemők egészségügyi és demográfiai vizsgálata. Budapest, KSH NKI Kutatási Jelentései, 40. sz., 82 p.
- KLINGER A.*, 1982 — Infant mortality in Eastern Europe, 1950—1980. Budapest, KSH, 144 p.
- KLINGER, A.*, 1987 — A halandóság társadalmi, foglalkozási különbségei Magyarországon. Demográfia, Vol. XXX. 2—3. sz., 240—272. p.
- KSH, 1964 — Az öngyilkosságok alakulása Magyarországon 1959—1963. Budapest, 76 p.
- KSH, 1987 — Egészségi állapot, egészségkárosító szokások az 1984. évi mikrocenzus alapján. Budapest, 202 p.
- KSH, 1988a — A halandóság különbségei halálokok és a települések lélekszáma szerint. Budapest, 169 p.
- KSH, 1988b — Socio-economic differential mortality. Reports of international seminar on the socio-economic aspects of differential mortality, Zamárdi, 9—12 September, 1986. Vol. 5. 1988. 306 p.
- KSH, 1994 — Az időskorúak egészségi állapota. Budapest, 1994. 221 p.

- MILTÉNYI K. és tsai., 1990 — Az egészségi állapot társadalmi összefüggései: az 1986. évi lakossági felvétel eredményei. Budapest, KSH, 189 p.
- MOKSONY F., 1984 — Települési tényezők és az öngyilkosság. Az öngyilkosság egyes demográfiai összefüggései egy összetételhatást vizsgáló elemzés eredményei. Budapest, KSH NKI Kutatási Jelentései 19. sz., 113 p.
- NEMESKÉRI J. és tsai., 1983 — A 18 éves sorköteles fiatalok testi fejlettsége, biológiai, egészségi állapota, Budapest KSH NKI Közleményei 53. sz., 675 p.

3. HÁZASSÁG ÉS CSALÁD

- CSEH-SZOMBATHY L. (szerk.) 1978 — Változó család. Kossuth Könyvkiadó, 255 p.
- CSERNÁK M., 1983 — Az első házasságkötések alakulása Magyarországon a II. világháború után. (Születési kohorszok házassági táblái). Budapest KSH NKI Közleményei 54. sz., 295 p.
- CSERNÁK M., 1994 — Újabb tendenciák a házassági viszonyok alakulásában. Demográfia, Vol. XXXVII. 3—4.sz., 298—314. p.
- CSERNÁK M., PONGRÁCZ M., S. MOLNÁR E., 1992 — Élettársi kapcsolatok Magyarországon. Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 46. sz., 83 p.
- KLINGER A. és tsai., 1965 — A válások okai. Budapest, KSH NKI Közleményei 5. sz., 95 p.
- KLINGER A., 1994 — A családok jelenlegi helyzete Magyarországon. Demográfia, XXXVII. 270—297.p.
- KSH, 1975 — A válás, a válások okai. Budapest, 1975, 297 p.
- KSH, 1987 — Házassági, özvegyülési, válási táblák. Budapest, KSH, 241 p.
- PALLÓS E., VUKOVICH GY., 1960 — A magyar házassági mozgalom néhány jellegzetessége. Demográfia, Vol. III. 159—191. p.
- VUKOVICH GY., 1961 — A magyar házassági mozgalom néhány jellegzetessége. Demográfia, Vol. IV. 45—467. p.

4. VÁNDORLÁS

- HARCSA I., 1987 — Vándorlás, mobilitás, keresetalakulás: Az 1983. évi mobilitás és jövedelmi vizsgálat alapján. Budapest, SKV Társadalomstatistikai Közlemények, 86 p.
- JUHÁSZ J., 1994 — A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás. Demográfia, Vol. XXXVII. 32—59. p.
- KSH, 1957 — Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai (1956. okt. 23—1957. ápr. 30.) Budapest, 1957. 80 p.

- KSH, 1985 — A területi és településhálózati fejlődést jellemző főbb folyamatok 1970—1983 között. Budapest, 1985. 20 p.
- KSH, 1990 — A Magyarországra menekülők főbb demográfiai és foglalkozási adatai, 1988. jan. 1.—1990. máj. 31. 1990. Budapest, 85 p.
- SÁRFALVI B., 1965 — A mezőgazdasági népesség csökkenése Magyarországon. Budapest, Akadémia Kiadó, 122 p.
- TÓTH P.P., 1993 — Nemzetközi vándorlás — Magyarország. Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 49. sz., 89 p.

5. NÉPESSÉG, NÉPESSÉG ÖSSZETÉTELE

- ACSÁDI GY., KLINGER A., SZABADY E., 1959 — A világ népessége. Budapest, KJK, 571 p.
- ANDORKA R., 1970 — Társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai II. Magyarországon. Budapest KSH NKI Közleményei 30. sz., 394 p.
- CSEH-SZOMBATHY L. és tsai. 1984 — A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a jövőbeni kutatás fő irányai. Budapest, KSH NKI Kutatási Jelentései 21. sz., 89 p.
- FÓTI J., ILLÉS S., 1992 — A munkanélküliség demográfiai vonatkozásai. Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 43. sz., 89 p.
- HARCSA I., 1994 — Életmód — életkörülmények a '90-es években. Társadalomstatistikai Füzetek 6. sz., 50 p.
- Dr. HOÓZ I., 1968 — Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében Budapest KSH NKI Közleményei 18. sz., 127 p.
- Dr. HOÓZ I., 1973 — Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében II. Budapest KSH NKI Közleményei 37. sz., 116 p.
- JPTE, 1989 — A cigányok számának és demográfiai helyzetének alakulása Baranya megyében. (A JPTE Módszertani Intézetének tanulmánygyűjteménye). Pécs, 353 p.
- KLINGER A., SZABADY E., 1965 — A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai I. Budapest és a városokban. Budapest KSH NKI Közleményei 7. sz., 325 p.
- KOVACSICS J. (szerk.), 1994 — Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája, 1910—1990. Az 1992. szeptember 2—5. között Budapesten megrendezett Nemzetiségi Statisztikai Konferencia előadásai. Budapest, KSH, 370 p.
- KSH, 1966 — Társadalmi rétegződés Magyarországon (15 000 háztartás 1963. évi adatai). Budapest, SKV, Statisztikai Időszaki Közlemények 90. sz., 1966.
- KSH, 1981 — Társadalmi mobilitás. Budapest, 307 p.
- KSH, 1985 — A nyugdíjaskorúak és a nyugdíjasok helyzete az 1984. évi mikrocenzus alapján. Budapest, 12 p.
- KSH, 1986 — Az ifjúság demográfiai és foglalkozási jellemzői az 1984. évi mikrocenzus alapján. Budapest, 229 p.

- KSH, 1988 — A legidősebb korúak fontosabb demográfiai és életviteli jellemzői. Budapest, 166 p.
- KSH, 1995 — Az időskorúak életmódjai, életkörülményei. Budapest, 196 p.
- MUNKÁCSY F., 1986 — Népesedés és foglalkoztatás. Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 30. sz., 133 p.
- PONGRÁCZ M., 1987 — Serdülőkori terhességek társadalmi-demográfiai vonatkozása. Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 32. sz., 217 p.
- PONGRÁCZ M., S. MOLNÁR E., 1993 — Kisgyermekes szülők. (Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb magyarországi eredményei.) Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 47. sz., 80 p.
- PONGRÁCZ M., S. MOLNÁR E., 1994 — Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata. Budapest KSH NKI Kutatási Jelentései 53. sz., 212 p.
- SZABADY E., 1964 — Bevezetés a demográfiába. Budapest, KJK, 609 p.
- VALKOVICS E., 1967 — Magyarország népességének gazdasági korfái. Budapest KSH NKI Közleményei 17. sz., 112 p.

6. TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIA

- ACSÁDI GY., KLINGER A., 1965 — Magyarország mépesedése a két világháború között. Budapest, KJK, 329 p.
- ACSÁDI GY., NEMESKÉRI J., 1970 — History of human life span and mortality, Budapest, Akadémiai Kiadó, 346 p.
- ANDORKA R., 1988 — A családrekonstrukciós vizsgálat módszerei. Budapest, KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek, 4. sz., 73 p.
- ANDORKA R. és tsai., 1991 — Demográfiai átmenet Magyarországon. Budapest KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek 9. sz., 232 p.
- DÁNYI D., 1968 — A magyar történeti demográfia a II. világháború után. Budapest KSH NKI Közleményei 20. sz., 59 p.
- KOVACSICS J. (szerk.), 1963 — Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig. Budapest, KJK, 441 p., 8 t.
- KOVACSICS J. (szerk.), 1991 — Magyarország történeti statisztikai helységnévtára. Budapest, KSH és MTA kiadványsorozata: 1991, 260 p., 1991, 304 p., 1993, 304 p., 1994, 456 p.
- MÁDAI L., 1983 — Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe Európában és az Egyesült Államokban. Budapest, KSH NKI Kutatási Jelentései, 9. sz., 75 p.

7. NÉPESSÉGELORESZÁMÍTÁSOK

- BIES K., HABLICSEK L., SZABÓ K., 1983 — Magyarország népessége, 1981—2001. Országos népességelőreszámítás. Budapest, KSH NKI Közleményei 55. sz., 207 p.

- BIES K., HABLICSEK L., SZABÓ K., 1984 — Magyarország népessége, 1981—2001. Területi népességelőreszámítás. Budapest, KSH NKI Közleményei 56. sz., 231 p.
- CSEERNÁK M., SZABÓ K., 1988 — A családok és háztartások előreszámítása, 1986—2021. Budapest, KSH NKI Kutatási Jelentései 35. sz., 145 p.
- HABLICSEK L., 1993 — Magyarország népességének előreszámítása, 1993—2020. Az 1993. évi népességi és az 1992. évi népmozgalmi adatokon alapuló technikai előreszámítás eredményei. Budapest KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek 14. sz., 55 p.
- HABLICSEK L., 1994a — Családok, és háztartások előreszámítása, 1990—210. Az 1990. évi népszámlálás és az 1992. évi népmozgalom adatain alapuló technikai előreszámítás eredményei. Budapest KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek 15. sz., 93 p.
- HABLICSEK L., 1994b — Gazdasági aktivitás. Budapest KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek 16. sz., 79 p.
- PALLÓS E., 1973 — Magyarország népességének előreszámítása (1972—2001). Budapest, KSH NKI Közleményei 36. sz., 199 p.

Tárgyszó:

Demográfiai kutatás

**1945—1995: HALF A CENTURY OF POPULATION RESEARCH
PAST ACHIEVEMENTS AND EXPERIENCES OF HUNGARY**

A DEMOGRÁFIAI TUDOMÁNY HELYZETE MAGYARORSZÁGON, 1980–1994¹

CSERNÁK JÓZSEFNÉ

BEVEZETÉS

A demográfiai kutatásokról átfogó helyzetelemzés közel másfél évtizeddel ezelőtt — 1981-ben — készült, amikor az MTA Demográfiai Bizottsága az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya megbízása alapján áttekintette az 1976 és 1980 közötti ötéves időszakban Magyarországon folytatott kutatásokat. Noha ez a tudományági elemzések sorának egyikeként készült, elkészülését külön is indokolta a magyar népesedési helyzet kedvezőtlen alakulása.

A helyzetelemzés a demográfiai, valamint a más tudományágak demográfiai indíttatású, rokonjellegű kutatásait ölelte fel. Az elemzés áttekintette a hazai demográfiai kutatásokat tematikájuk és kutatóhelyek szerint, összefoglalta a demográfiai kutatások főbb eredményeit és problémáit, bemutatta a tudományág hazai és nemzetközi tapasztalatait, valamint publikációs tevékenységét.

A tudományági helyzetelemzést a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának állásfoglalásával együtt a KSH népességtudományi Kutató Intézet "A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon" címmel közreadta (KSH NKI Kutatási Jelentései, 1982. 7. sz.).

Néhány évvel később, a Minisztertanács 3060/1984. számú, a népesedési helyzettel és teendőkkel foglalkozó határozata írta elő a megelőző három-öt év demográfiai kutatásainak áttekintését. Az elemzés a kutatások eredményeinek összefoglalása mellett felvázolta a jövőbeni demográfiai kutatások főbb teendőit is. Mivel célja a kutatási eredmények népesedéspolitikai felhasználhatóságának vizsgálata volt, a népesedéspolitikai döntésekben csak közvetetten felhasználható kutatási eredményekkel, általában az alapkutatásokkal csak érintőlegesen foglalkozott. Az elemzést 1984 májusában kibővített ülésén megvitatta és elfogadta az MTA Demográfiai Bizottsága, ezt követően jóváhagyta az MTA főtitkára és a KSH elnöke. A fő kutatási irányok és teendők kijelölésével ez a tudományági felülvizsgálat közvetlen előzményét jelentette az OKKFT részeként 1986–1991 között megvalósított "Népesedéspolitikai kutatások" című döntéselőkészítésre orientált kutatási programnak, amelynek keretében először részesültek a demográfiai kutatások kiemelt kormányzati figyelemben és többlet anyagi támogatásban.

Az elemzést az MTA Demográfiai Bizottságának és a TKB ezen alapuló, a demográfia helyzetére és fejlesztésére vonatkozó állásfoglalásával együtt "A népesedéssel összefüggő tudományos kutatások főbb eredményei, a

¹ Az MTA Demográfiai Bizottságának 1995. november 6-i ülésén megvitattott tanulmány. (A vitáról szóló Emlékeztető megtalálható a szám 366–368. oldalán.) A vitában elhangzott javaslatok alapján átdolgozott anyag a KSH Népességtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentések című sorozatban 1996-ban jelenik meg.

jövőbeni kutatás fő irányai" címmel ugyancsak kiadta a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet (NKI Kutatási Jelentései, 1984. 21. sz.).

E munkákat követően az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya és az MTA Demográfiai Bizottsága még több ízben, 1987-ben, 1989-ben, legutóbb 1992-ben foglalkozott a hazai demográfiai kutatások kérdésével. Az előterjesztések részeként elsősorban a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos tevékenységének, illetve az Intézet felülvizsgálatait követő helyzetnek az értékelésére került sor.

I. A HELYZETELEMZÉS ÖSSZEÁLLÍTÁSÁNAK ELVEI

Magyarországon a demográfiai kutatások főhivatású intézménye a Központi Statisztikai Hivatal felügyelete alatt működő Népeségtudományi Kutató Intézet, illetve bázisintézményi jelleggel folynak kutatások a Központi Statisztikai Hivatal több szakfőosztályán is. A két intézményben folyó kutatások jelentik a szűkebb értelemben vett demográfiai alapkutatásokat. Ahhoz azonban, hogy a demográfiai tudomány állásáról átfogó helyzetelemzést adhassunk, figyelembe kell venni a tudományág interdiszciplináris jellegét, vagyis azt, hogy tágabb értelemben véve demográfiai célú, illetve tárgyú kutatások a bázisintézményeken kívül másutt — például egyetemi tanszékeken —, illetve más tudományágakhoz tartozó kutatóhelyeken is folynak.

Az 1981-ben készült helyzetelemzés tapasztalatain okulva, amellyel szemben az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya részéről az a kifogás merült fel, hogy túl szélesen fogalmazta meg a demográfia területét és a más tudományterületeken folyó munkákat is demográfiai tartalmúnak fogta fel, a beszámolásra kért kutatóhelyek, illetve kutatók körét szűkebbre vontuk.

Beszámolásra szóló felkérést küldtünk az MTA Demográfiai Bizottsága minden tagjának, függetlenül attól, hogy milyen intézményhez kötődnek, akár aktív, akár inaktív (nyugállományú) kutatóként. Intézményeknek címzett, tartalmában egységes, de személyhez szóló egyéni körlevél formájában fordultunk továbbá azokhoz a kutatóhelyekhez, amelyekről ismereteink szerint feltételezhető volt, hogy demográfiai kutatásokkal is foglalkoznak. Ily módon összesen 42 felkérő levelet küldtünk ki, ebből 33-ra érkezett válasz. Mivel a válaszadók közül többen is ugyanabban az intézményben dolgoztak, például a KSH szakfőosztályain vagy a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben, végeredményben 14 kutatóhelyről, illetve intézményről kaptunk értékelhető információkat.

A felkérő levelekben — az MTA tudományos bizottságai számára a diszciplináris helyzetelemzések szempontjaira vonatkozó ajánlásnak megfelelően — az alábbi információk megadását kértük:

1. A kutatóhely megnevezése
2. Kutatási téma/témák
3. A kutatás személyi, intézményi feltételei (főállású tudományos, illetve oktatói munkacsoport létszáma, tudományos minősítések helyzete, ha lehet kor szerint), 1988-ig visszatekintő adatok alapján.

4. A tudományos utánpótlás helyzete; lehetőségek és problémák.
5. A tudományos informatikai infrastruktúra (könyvtár, adatbázis stb. hozzáférési, szerzési lehetőségei) helyzete az adott kutatóhelyen.
6. Tudományos teljesítmények, 1980-tól
 - hazai és külföldi publikációk, előadások
 - a demográfiai kutatások eredményeinek megjelenése a hazai felsőoktatásban
 - a kutatások hatásai (felsőbb szervek döntéshozatala, közvélemény formálása stb.)
7. Az MTA új, köztestületi státusának megítélése a demográfia szemszögéből (vélemény az 1994. évi XL. tv. végrehajtásáról és problémáiról).

A felkérő levelekhez mellékeljük a Magyarországon folyó demográfiai kutatások tematikáját (I. számú Melléklet) és kértük a kutatókat (kutatóhelyeket), hogy demográfiai kutatásaikról a megadott tematikai keretbe illesztve készítsenek rövid beszámolót.

A helyzetelemzés elkészítéséhez 1995. augusztus 15-i határidőre kértük a válaszokat. Ezt a határidőt, feltehetően a nyári szabadságok miatt, csak nagyon kevesen tartották meg. Gyakorlatilag szeptember 20. körül lehetett megkezdeni a beérkezett válaszok elemzését.

Az alábbi kutatóhelyek (intézmények) jelezték, hogy a demográfia egy vagy több területén végeznek kutatómunkát:

KSH Népszégtudományi Kutató Intézet (főhivatású kutatóhely)

Központi Statisztikai Hivatal

Népesedés- és Egészségügyi Statisztikai Főosztály

Népszámlálási Főosztály

Társadalomstatisztikai Főosztály

Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem

Gazdaságföldrajzi Tanszék

Statisztikai Tanszék

Szociológiai Tanszék

Janus Pannónius Tudományegyetem, Pécs

Közgazdaságtudományi Kar

Statisztikai és Demográfiai Tanszék

József Attila Tudományegyetem, Szeged

Állam- és Jogtudományi Kar

Statisztika Tanszék

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba

Bölcsészettudományi Kar

Szociológiai Tanszék

Juhász Gyula Tanítóképző Főiskola, Szeged
Történettudományi Tanszék

MTA Szociológiai Intézete

Országos Csecsemő- és Gyermekegészségügyi Intézet

Igazságügyi Minisztérium

A kapott válaszok mind hosszúságuk, mind tartalmuk tekintetében meglehetősen heterogének voltak. Az esetek egy részében a válaszadók megelégedtek publikációs jegyzékük megküldésével. Többségében azonban részletes, fontos információkat tartalmazó helyzetelemzéseket kaptunk. A pontok egy részére nem kaptunk viszont érdemleges választ. Így a kutatások személyi feltételeiről (3. pont) továbbra is hiányosak az ismereteink. Ugyanez vonatkozik a kutatók nemzetközi szereplésére (6. pont). Senki sem válaszolt a 7. pontra (MTA köztestületi státuszának megítélése), így ezzel nem is foglalkozunk a helyzetelemzésben.

II. DEMOGRÁFIAI KUTATÁSI IRÁNYOK MAGYARORSZÁGON, 1980—1994

A demográfia mint a társadalomtudományok egyik önálló ága tárgyat tekintve bizonyos értelemben "határtudomány". A demográfia tárgya az ember a maga természeti-biológiai tulajdonságaival, de megfigyeléseinek alanya a népesség, amelyen — tágran értelmezve — az emberek sokaságát értjük.

A demográfia a népességet, a népesedés jelenségeit társadalmi környezetükben, társadalmi-gazdasági kölcsönhatásaikban és következményeikben vizsgálja, ami egyértelműen társadalomtudományi vonzatára utal. Tárgya miatt azonban mégsem tekinthető "tisztá" társadalomtudománynak, vagyis a társadalmi-gazdasági kölcsönhatások mellett vizsgálódásának körébe kell vonnia a természeti-biológiai, azaz természettudományi alapokon nyugvó összefüggéseket is.

A demográfia tárgyának e kettős jellege azzal jár, hogy a demográfiában különösen nagy fontossága van a tudományágak közötti együttműködésnek, a különböző diszciplinák ismeretanyagából merítő elemzéseknek.

Ezen a téren a demográfiai kutatások fejlődésében világszerte átfogó irányváltás figyelhető meg. Az elmúlt egy-másfél évtizedben jelentősen csökkent a súlya annak az irányzatnak, amely a demográfiai kutatások tisztaságát hirdeti, és amely mindenekelőtt a népesség és a népesedés részletes leírását, a népesedési folyamatok és struktúrák más társadalmi jelenségektől elszigetelt, kizárólag demográfiai eszközökkel történő feltárását tartja feladatának. Egyre erősödő törekvés tapasztalható a bonyolult demográfiai valóság mind sokoldalúbb elemzésére, más tudományágak, mindenekelőtt a szociológia, a történettudomány, a közgazdaságtudomány, a társadalomlélektan, a biológia, néprajztudomány, az orvostudomány és a földrajztu-

domány szerepének fel- és elismerésére, eredményeik hasznosítására. Ez az elmúlt másfél évtizedben az interdiszciplináris megközelítés általánosabbá válását igényelte és jelentette.

A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy egy-egy ország népesedési helyzete nagymértékben meghatározza a demográfiai kutatások súlypontjait, prioritásait, struktúráját. Emellett bizonyos általános tendenciák is megfigyelhetők a demográfiai kutatásokban. Így a korábbiaktól eltérő súllyal jelentek meg világszerte a demográfiai kutatások számára olyan népesedési folyamatok, mint például a népesség öregedése, az urbanizáció, a belföldi és a nemzetközi vándorlás.

A demográfia kutatások hazai helyzetét tekintve az 1980-as évtizedben a tudományág erőfeszítéseit a kedvezőtlen népesedési helyzet részletesebb feltárására és a népesedéspolitika tudományos megalapozására koncentrált. Ennek egyik fő eszközeként, az *1981-1985 közötti időszak* kutatási prioritásainak megvalósítására a KSH szakfőosztályai és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet együttműködésével létrejött a "Népesedés és népesedéspolitika" című tárcaszintű kutatási főirány. A főirányon belül kiemelt szerepet kapott a halandóság és a népesedéspolitika, valamint a jövőbeni népességfejlődés kutatása. Nemzetközi mércével is mérve jelentős eredmények születtek, lényeges előrehaladás történt az alábbi területeken:

- A termékenység alakulására ható tényezők kutatásában;
- A hazai halandóság életkor, nemek, társadalmi-foglalkozási rétegek, terület szerinti különbségeinek feltárásában;
- A házassági mozgalom és a család belső életének kutatásában;
- A népességprognózisok átfogó rendszerének kialakulásában;
- A népesedés és a kulturális-tudati tényezők összefüggéseinek kutatásában, ideértve a rendszeres népesedési közvéleménykutatások kiépülését is;
- A népesedéspolitika elméleti alapjaival, a hazai és nemzetközi tapasztalatok általánosításával foglalkozó kutatásokban.

E program kibővített és továbbfejlesztett folytatását jelentette az 1980-as évek második felében, az *1986-1991 közötti időszakban* az Országos Középtávú Kutatási Terv (OKKFT) részeként kiemelt "Népesedéspolitikai kutatások" című Ts-3/3 kutatási program, amely ugyancsak a KSH és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet együttműködésével valósult meg. A program fő célokként a népesedéssel összefüggő társadalmi cselekvés tudományosan magas színű és a korábbinál folyamatosabb megalapozását, a népesedéspolitika korszerűsítése lehetőségének tudományos körvonalazását, a népesedés és a társadalmi-gazdasági fejlődés közötti kölcsönös kapcsolatok teljesebb feltárását, a népesség minőségi oldalainak elemzését, valamint a tudományos eredmények gyorsabb és teljesebb kézreadását, a közvélemény hatékonyabb informálását jelölte meg. Nagy fontosságúnak minősítette a program a nemzetközi kutatási kapcsolatok szélesítését, az élen járó külföldi eredmények jobb megismerését és adaptálását, valamint a hazai társadalomtudományi kutatásnak az adott témakörökben kiemelkedő szerepet játszó kutatóhelyeivel a kapcsolatok jelentős bővítését.

A program súlyponti feladatai az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának 1983. évi állásfoglalása és a Minisztertanácsnak a népesedés-

politika távlati koncepciójához kapcsolódó 1984. évi belső határozata alapján a következők voltak: a) a népesedéspolitikai, a népesség reprodukciójának minőségi kérdéseivel, valamint a gazdaságdemográfiai kérdésekkel foglalkozó kutatások kiemelése; b) a termékenység és a halandóság mint a népesedést meghatározó és a népesedéspolitikát közvetlenül érintő népesedési alapfolyamatok kiemelt kutatása; c) a kritikusan alakuló családdemográfiai és öregedési kutatások kiemelése.

A kutatási programban 9 alirány alakult ki:

- A népesedéspolitika tartalma céljai, eszközei és hatékonysága;
- A népességfejlődés és gazdaságfejlődés kölcsönhatásai;
- A termékenység szintje és minősége;
- A népesség reprodukciójának minősége, egészségi állapota, biológiai státusza;
- A halandóság társadalmi-gazdasági összefüggései;
- A népesség struktúrájának jellemzői különös tekintettel az öregedésre és ennek társadalmi-gazdasági hatásaira;
- A családalakulás folyamatának, a családok (háztartások) összetételének és funkciójának változása;
- A mikroszimulációs modellek demográfiai felhasználása;
- Szív- és érrendszeri megbetegedések kockázati tényezőinek felmérése, az ezekkel közvetlenül vagy közvetve, összefüggő társadalmi háttér differenciált feltárása.

A "Mikroszimulációs modellek ..." című alirány munkáját 1986-ban eredményesen befejezte. A "Szív- és érrendszeri megbetegedések ..." című alirányt az Egészségügyi Minisztérium kezdeményezte, bázisintézménye a Kardiológiai Intézet volt.

A kutatási program lehetőséget teremtett a demográfiai kutatások jelentős kiterjesztésére és elmélyítésére. Jelentős tudományos eredmények születtek, így többek között a hosszú távú népességfejlődés elemzésében, a népességlelőrszámítások kiszélesítésében, a népesedéspolitika elvi-elméleti kérdései, a családdemográfia egyes részfolyamatai, valamint a népesedési közvélemény-kutatások területén.

Az 1990-es évek első felében a demográfiai kutatások irányvonalát, prioritásait több tényező határozta meg.

Az elmúlt fél évtizedben gyökeresen megváltozott a magyar társadalom képe és a rendszerváltozással összefüggésben átalakult a népességfejlődés széles értelemben vett társadalmi-gazdasági környezete; megváltoztak a foglalkozási, az elosztási viszonyok, az életszínvonal, átalakulóban van a társadalmi szolgáltatások rendszere. Gazdasági felzárkózásunk Európához és a társadalmi rendszerváltozás önmagában is nehezen mérhető népesedési hatásokkal jár. Jelenlegi népesedési helyzetünk alapján a következő évtizedekben több vonatkozásban további romlásra kell számítanunk. Várható, hogy a népesség száma tovább csökken, igen magas szintet érhet el a halandóság, a fiatal korosztályok termékenységi magatartása még kedvezőtlenebbül alakulhat. Nem zárható ki további lényeges visszaesés a házasságokban és emelkedés a válásokban. Egyre sürgetőbb feladat a népesség öregedéséből adódó társadalmi feladatokra történő felkészülés. Elképzelhető, hogy az előttünk álló hosszabb időszakban sem javul a lakosság egészségi

állapota, mivel az egészségügyi ellátás feltételei általában kedvezőtlenek, sőt egyes vonatkozásokban hosszabb távon is romlás jelentkezhet. Új, jelentős kutatási és népesedéspolitikai feladatot jelent a nemzetközi vándorlás és a népességfejlődés összefüggéseinek problémaköre.

Népesedési viszonyaink kedvezőtlen alakulásával összefüggésben az 1990-es évek első felében továbbra is kiemelt prioritást élveztek az alábbi területek:

- A hazai népesedés problémáival és sajátosságaival (termékenység, halandóság, népességszökkenés és a kedvezőtlen korstruktúra, a népesség öregedése, a házasság-válás-család, területi struktúra), ezek összefüggéseivel és hatásaival foglalkozó kutatások;
- A népesség egészségi-biológiai állapotával foglalkozó kutatások;
- A népesség számának és különböző ismérvek szerinti összetételének előreszámítása;
- A népesség történeti fejlődésének kutatása, különös tekintettel a demográfiai átmenet kérdéseinek kutatására.

Tekintetbe véve a hazai népesedési helyzetet, várható a demográfiai kutatások iránti igény növekedése. Ez szükségessé teszi a kutatások elmélyítését a jelenleg is prioritást élvező témák mellett főként az alábbi vonatkozásokban:

- A népességlőreszámítások rendszerének kidolgozása;
- A népesedés és a gazdaság kölcsönös kapcsolatát elemző kutatások;
- A népesség reprodukciós és általános népesedési magatartását alakító kulturális-tudati viszonyok, a népesedés és a kulturális-tudati tényezők közötti összefüggések kutatása;
- A demográfiai módszertani kutatások;
- A jövőbeli népesedési helyzet meghatározó múlt, elsősorban az utóbbi 70–80 év népesedési folyamatainak kutatása;
- Az országhatárok mentén, a Kárpát-medencében élő magyarság demográfiai helyzete és ehhez kapcsolódóan a nemzetközi vándorlás elemzése;
- A hazai kisebbségek demográfiai helyzete.

A tudományág és intézményei jelenlegi helyzetéből, a tudományággal szembeni társadalmi igények változásából adódó szükséglet, hogy a jövőben hatékonyabban kell érvényesíteni a kutatásokban az interdiszciplináris megközelítés elvét, mindenekelőtt a szociológiával, a közgazdaságtudománnyal, a társadalomlélektannal, a biológiával és az orvostudománnyal erősítve és szélesítve a kutatási együttműködést, e tudományágak együttműködését biztosító programokat szervezve.

A tudományág nemzetközileg erőteljesen "monopolizált". Annak ellenére, hogy a nemzetközi tudományos közéletben, a tudományos eredményekben az utóbbi évtizedben jelentős kiegyenlítődés, újabb országcsoportok felzárkózása következett be (Belgium, Hollandia, Olaszország, Japán, illetve Lengyelország és Csehország), valamint az ENSZ és más nemzetközi szervezetek jelentősége növekvőben van, a meghatározó szerep továbbra is 3–4 angolszász és francia kutató intézmény kezében van. A hazai tudomány nemzetközi tudományos életbe történő integrálódást segítették az 1990-es évek első felében nemzetközi együttműködéssel, illetve nemzetközi támoga-

tással megvalósult vizsgálatok. Ilyen volt például a termékenység és a családtervezés nemzetközi összehasonlító vizsgálata, a magyar-japán együttműködésben készített összehasonlítás a népesség öregedésével kapcsolatban, a Világbank támogatásával készített egészségi állapot felvétel, a kisgyermekes családok vizsgálata stb. A hazai demográfia nemzetközi reputációját jelzi, hogy az elmúlt másfél évtizedben a tudományág nemzetközi szervezetei több konferenciát Magyarországon rendeztek meg, a hazai bázisintézmények részvételével.

A hazai demográfia jelenlegi nemzetközi kapcsolatrendszere lényegében az elmúlt évtizedekben kivívott rangjához fűződik, további bővítése a hazai demográfiai kutatások nemzetközi elimertségének megőrzéséhez, erősítéséhez elengedhetetlenül szükséges. Az 1980-as évek végétől, szoros összefüggésben a volt szocialista rendszer összeomlásával az érintett országok kutatóhelyeihez fűződő korábbi kapcsolatok meglazultak, illetve átrendeződtek. A magyar népesedés sajátosságai, a népesedési kutatások eddigi eredményei, ezek nemzetközi elismerése ugyanakkor nagy lehetőséget nyújtanak arra, hogy a jövőben szélesebb körben jöjjenek létre — mind nyugati, mind keleti viszonylatban — nemzetközi együttműködésben végzett kutatások. E kapcsolatok nemcsak a nemzetközi elismerést növelhetik, hanem lényeges feltételként hozzájárulhatnak a tudományág fejlődéséhez is.

III. A DEMOGRÁFIA HAZAI KUTATÁSI FELTÉTELEI

A magyar demográfiai kutatások intézményrendszere az 1950-es évek végétől épült ki folyamatosan arra a színvonalra, amely lényegében 1980 óta biztosítja a megfelelő kutatásokat, azok koordinációját és publikációját.

A demográfiai kutatásoknak két bázisintézménye van Magyarországon: a Központi Statisztikai Hivatal és az annak felügyelete alatt működő Népességtudományi Kutató Intézet. A demográfiai kutatásokkal foglalkozó Intézet létrehozását megelőzően a KSH volt az egyetlen szervezet, amely hivatásszerűen foglalkozott demográfiai kutatásokkal. A Népességtudományi Kutató Intézet jogelődjét az Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának kezdeményezésére alapította a KSH elnöke 1962-ben. Létrehozását a népességtudománnyal szemben támasztott fokozódó igények tették szükségessé. Az először Csoportként funkcionáló kutatóhely az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának egyetértésével 1967-ben intézeti rangot kapott és neve 1968. január 1-től KSH Népességtudományi Kutató Intézetre változott. Az Intézet feladatköre a népességtudomány elméleti és gyakorlati művelése, ennek keretében alap- és alkalmazott kutatások végzése, a népesség és a népesedési folyamatok kutatása, a társadalmi-gazdasági fejlődés és a népesedés közötti kölcsönhatások, összefüggések tudományos feltárása és előrejelzése, a népesedéspolitika tudományos megalapozása, a demográfiai kutatás módszereinek fejlesztése. Az Intézet tehát amellet, hogy egy államigazgatási intézmény felügyelete alatt áll, a demográfiai kutatások tekintetében lényegében "akadémiai kutató intézeti" jelleggel működik. Ennek elismerése fejeződik ki abban, hogy a Magyar Tudományos Akadé-

mia az Intézetet megalakulásától kezdve folyamatosan költségvetési támogatásban részesíti.

A Népeségtudományi Kutató Intézet működésének 33 éve alatt változó létszámú és összetételű kutatógárdával, időről időre megújított tevékenységével nemzetközileg elismert kutatási központtá vált. A demográfiai kutatások személyi, intézményi feltételeit ezért célszerűnek tűnik a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetéről készült helyzetfelmérésre alapozni. Ezt nemcsak az indokolja, hogy ez az egyetlen főhivatású demográfiai kutatóhely. Az egyéb kutatóhelyekről kapott részinformációkból ugyanis arra lehet következtetni, hogy a Kutatóintézet működési feltételeiben bekövetkezett változások sok tekintetben általánosíthatók, a tudományág egész helyzetére jellemző vonásokat mutatnak.

A kutató munka anyagi és személyi feltételei az Intézetben 1988 óta a növekvő feladatokhoz viszonyítva relatív, egyes területeken pedig abszolút mértékben romlottak. Tartóssá vált feszültség jellemzi az Intézet kutatásaival szembeni igények, szükségletek, valamint az Intézet kutatási kapacitása és a kutatási szolgáltatások közötti helyzetet, illetve külön is az Intézet bérhelyzetét.

A kutatások biztonságát az is hátrányosan érintette, hogy az 1980-as évek második felétől jelentősen nőttek az aránytalanságok az Intézet finanszírozásának területén. Ehhez hozzájárult az is, hogy az MTA támogatás nominális nagysága az utóbbi mintegy 10–15 évben lényegében nem változott (ez közvetlenül visszavezethető az MTA súlyos finanszírozási problémáira is) és így az MTA hozzájárulási aránya az Intézet költségvetésében a korábbi kb. 1/3-os arányról 1990-es évek elejére mintegy 3 százalékra csökkent, azaz jelképpessé vált, bár elvi jelentősége változatlan.

Az alaptevékenység anyagi ellátottságának folyamatos és az utóbbi időben felgyorsuló romlása miatt az Intézet 1986-tól egyre nagyobb mértékben vett igénybe külső forrásokat, 1991-ig OKKFT, majd ezt követően elsődlegesen az OTKA, illetve OKTK konstrukciókból. Ezek igénybevétele a kutatásfinanszírozás jelenlegi hazai rendszerében gyakorlatilag nélkülözhetetlen. Az OKKFT kutatási program megvalósításához rendelkezésre bocsátott pénzügyi támogatás mértéke 1988-ban elérte az Intézet költségvetésének felét, 1991-ben 43 százalékát. Ezen anyagi eszközök megszűnése 1992 januárjától rendkívül érzékenyen érintette az Intézetet. Annak ellenére, hogy az Intézetben folyó kutatások szinte kivétel nélkül pályázatokkal elnyert támogatást is kapnak, az így befolyó pénzeszközök — a pályázatokkal kapható alacsony összegek miatt — nem túl jelentősek, mindössze a kutatások fenntartására alkalmasak. Az Intézet lényegében szűkös körülmények között, a központi költségvetésből származó keretek között évenként változó nagyságú, előre nehezen tervezhető pénzeszközökkel gazdálkodik (1. tábla).

Az Intézet törekvéseivel ellentétben az Intézet aktív kutatói állománya az elmúlt években igen jelentősen — 1988 és 1994 között kevesebb mint a felére — 25 főről 10 főre csökkent (2. tábla). Ebben részben az Intézet alacsony bérszínvonala, részben a felsőbb irányító szervek által előírt létszámcsökkenés játszott szerepet. A kutatási kapacitást növelő tényező, hogy az Intézet keretjelleggel működik, és az együttműködésben készülő, illetve a pályázatokból finanszírozott, megbízások alapján elvégzett kutatások

rendszerét kiépítette. Ezen az úton a pályázati támogatások célszerű felhasználásával egyes részterületeken sikerült a kutatásokat fellendíteni, illetve más kutatóhelyekhez fűződő kapcsolatokat megerősíteni, illetve új kapcsolatokat kialakítani.

A rendelkezésre álló információk szerint a Központi Statisztikai Hivatalban mintegy 15 főre tehető a statisztikusi munkakörben demográfiai kutatásokkal is foglalkozók száma. A Népeségstudományi Kutató Intézethez hasonló gondokról számoltak be a demográfiai oktatási és kutatási tevékenységet folytató egyetemi tanszékek is. A pécsi Janus Pannonius Egyetem Közgazdasági Karának Statisztikai és Demográfiai Tanszékén 1988 óta 8-ról 5 főre, A szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Statisztika Tanszékén 4 főről 3-ra csökkent a demográfiával foglalkozó oktatók száma.

Az egyéb egyetemi tanszékeket, és más kutatóhelyeket, illetve intézményeket figyelembe véve jelenleg mintegy 40–45 főre tehető a demográfiai tudományágat a gyakorlatban is művelők száma.

A demográfia területén tudományos minősítéssel rendelkezők száma az 1980-as években kissé növekedett, de jelenleg is rendkívül alacsony. A szűkebb értelemben vett szakmában jelenleg mintegy 15 főnek van tudományos fokozata, ebből mindössze hárman a tudomány doktorai.

IV. A TUDOMÁNYOS UTÁNPÓTLÁS HELYZETE

A demográfiai tudomány jelenlegi helyzetében, a tudományosan minősítették számában lényeges szerepet játszik az, hogy a demográfia intézményrendszerének kiépülését nem kísérte a demográfusképzés bevezetése. A demográfiának nincs önálló egyetemi tanszéke, az egyetemeken a demográfiai képzés csak graduális szinten folyik és ez sem önállóan, általában a statisztikai képzés keretében vagy pedig nem kötelező szakkollégium formájában (például a BKE, JPTE, JATE).

A BKE Statisztika Tanszékének tájékoztatása szerint a demográfia oktatásának tantervi lehetőségei korlátozottak, a demográfiai témák önálló tárgyként való oktatására a különböző szakirányoknál alternatív jelleggel, a statisztika szakirányon és a tanárképző szakon törzsanyagként, a továbbképző tagozaton szintén kötelező jelleggel kerül sor. Összességében azonban az érintett hallgatói kör csak töredékét teszi ki a teljes hallgatóságnak.

A szegedi JATE ÁJTK Statisztika Tanszékén, ahol korábban fakultatív kurzusokat tartottak a demográfia elmélet és a gazdaságdemográfia tárgyköréből, ugyancsak problematikus az utánpótlás helyzete. Hasonló a helyzet a KSH Népeségstudományi Kutató Intézetben is, ahonnan az elmúlt években elsősorban a fiatal munkatársak váltak ki, többen közülük más jobban jövedelmező szakmát választottak.

A demográfusi szakképzés hiánya is hozzájárul ahhoz, hogy komoly gondok vannak az oktatói és a tudományos utánpótlás tekintetében. Ezen a téren különösen súlyos a helyzet az egyetemi tanszékeken. Érdemes ezzel kapcsolatban idézni a pécsi JPTE Statisztikai és Demográfiai Tanszékének

véleményét, ahol a korábbi években kötelező demográfia oktatás folyt a statisztika tárgy keretében a jogász- és közgazdászképzésben:

"Mivel demográfiát sem önálló kötelező tantárgyként nem oktatunk, sem demográfiai szak nem működik egyik karunkon sem, az oktató és a tudományos utánpótlás jelenleg megoldhatatlannak látszik. Kiválasztási lehetőséget azoknak a szakdolgozatoknak írói jelentenének (közgazdászok), akik valamilyen népesedési témát dolgoznak fel. Szakmai érdeklődésük ellenére azonban inkább közgazdasági munkákat választanak, hisz a gyakorlati életben többször annyit keresnek, mint oktató, vagy kutató munkával."

A BKE Gazdaságföldrajz Tanszékén, ahol egy főállású oktató végez demográfiai kutatást, előadásokkal, szemináriumokkal, szakdolgozatokhoz, tudományos diákköri munkákhoz nyújtott segítséggel igyekeznek hozzájárulni a hallgatók demográfiai érdeklődésének felkeltéséhez, tájékozottságuk növeléséhez és ezzel a demográfia tudományos utánpótlásához.

A még szervezés alatt álló Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának Szociológia Tanszéke viszont azt jelezte, hogy a Tanszéken a hallgatók két éven keresztül fognak hallgatni demográfiát.

A tudományágban dolgozó kutatók tudományos minősítésének kérdése ugyancsak nem megoldott. Demográfusok tudományos fokozatot jelenleg is a szociológiai tudományban szerezhetnek. Jelenleg folyik egy posztgraduális (Ph.D. fokozatot jelentő) demográfiai képzés kialakítása, ugyancsak a Budapesti Közgazdasági Egyetemen. A Demográfiai PhD programra vonatkozó pályázatot a Statisztika Tanszék a már működő Szociológia PhD program B típusú alprogramjaként nyújtott be. Ez megalapozza a Tanszék bekapcsolódását a demográfiai kutatásba és oktatásba.

A tudományos utánpótlás területén jelentkező gondok kedvezőtlen hatásai már megmutatkoznak a kutatógárda korösszetételében: az elmúlt néhány évben gyors eltolódás következett be az idősebb korosztályok irányába.

V. A TUDOMÁNYOS KÖZLÉS LEHETŐSÉGEI

Az elmúlt tizenöt évben a tudományos közlés lehetőségei jelentősen bővültek. Első helyen az 1958 óta megjelenő Demográfia című folyóiratot kell megemlíteni, amely eddigi 38 évfolyamával alapvető szerepet tölt be a magyar demográfiai kutatások bemutatásával és teret enged, hogy a magyar olvasók megismerjék a nemzetközi demográfiai irodalom főbb eredményeit is.

Az 1980-as évek közepe óta a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet a korábban alapított, nemzetközileg is ismert "Közlemények" című sorozata mellett további kiadványsorozatokkal jelentkezett, módot keresve az eredmények szélesebb körű megismertetésére. Az elmúlt 15 évben az Intézet 109 nagyobb terjedelmű kiadványt jelentetett meg különböző sorozataiban ("Közlemények", "Kutatási Jelentések", "Történeti Demográfiai Füzetek", "Demográfiai Tájékoztató Füzetek", "Demográfiai Módszertani Füzetek").

A demográfia iránti érdeklődést, illetve a magyar demográfia eredményeinek megismertetését szolgálták azok a tudományos rendezvények

(konferenciák, kongresszusok), amelyek az elmúlt évtizedekben megrendezésre kerültek. Ezek egyrésze nemzetközi tudományos rendezvény volt, amelyen nemzetközi vagy kormányközi szervezetek meghívására külföldi szakemberek is részt vettek.

Az 1980-as évek eleje óta Magyarországon 16 fontosabb konferenciát tartottak, ebből hét nemzetközi rendezvény volt, változatos tárgykörrel (termékenység — születésszabályozás — családtervezés, népességelőreszámítások, népesedéspolitikai, család, időskorúak, differenciális halandóság, nemzeti kisebbségek).

Ezen a jelentősebb — nagyszámú résztvevőt magában foglaló — értekezleteken kívül az MTA Demográfiai Bizottsága évente 3—4 témaértekezletet, a Népességtudományi Kutató Intézet további 4—5 téma megbeszélést hívott össze. Ezen kívül a KSH és az egyetemek is tartottak évi 3—4 demográfiai tudományos rendezvényt.

VI. A TUDOMÁNYOS INFORMATIKAI STRUKTÚRA HELYZETE

Az elmúlt másfél évtizedben a demográfiai kutatások infrastrukturális feltételei kutatóhelyek szerint differenciáltan változtak.

A tudományág bázisintézményeiben különösen az 1980-as évek második fele óta jelentős fejlődés következett be a számítástechnikai ellátottság terén. Jelentősen korszerűsödtek a kiadványok elkészítésének technikai feltételei, a kiadványok a korábbinál lényegesen gyorsabban és tetszetősebb formában jelenhetnek meg. Mindkét tekintetben a KSH bizonyos mértékig jobb adottságokkal rendelkezik a tudományos eredmények előállításában mint a KSH Népességtudományi Kutató Intézet.

Általános probléma a nemzetközi folyóiratok és könyvek beszerzési lehetőségeinek szűkülése az e célt szolgáló pénzeszközök csökkenése miatt. Ebben a tekintetben az egyetemi tanszékek ugyancsak kedvezőtlenebb helyzetben vannak, mint a tudományág bázisintézményei, ahol az elmúlt években szintén jelentős visszaesés következett be a pénzügyi források elapadása miatt. A helyzetet jól tükrözi a szegedi JATE ÁJTK Statisztika Tanszékének beszámolója:

"Az informatikai infrastruktúra helyzete a Tanszéken "siralmas". Már a megjelenő hazai adattárak, kiadványok, folyóiratok közül is csak a legszükségesebbeket tudjuk beszerezni (mint például az évkönyveket, Demográfia, Statisztika Szemle, Havi Közlemények) a reálértékben mindinkább szűkülő forinteret következtében; ami pedig behatárolja a kutatási lehetőségeket is."

VII. A TUDOMÁNYOS PUBLIKÁLÁS HELYZETE²

A demográfiai kutatások "termékeit" a demográfiai publikációk jelentik. A II. világháború utáni időszakban elég gyér publikálási lehetőség állt rendelkezésre: lényegében a Központi Statisztikai Hivatal havonta megjelenő folyóirata: a Statisztikai Szemle biztosított csak lehetőséget demográfiai tárgyú cikkeknél. A publikálási lehetőségek bővülését jelentette, amikor 1958-ban megindult a népeségtudomány önálló folyóirata, a Demográfia c. negyedéves folyóirat. A folyóirat jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet közös kiadásában jelenik meg. Ez a két folyóirat az alapvető publikációs forrása a magyar demográfusoknak. Ezen kívül természetesen más folyóiratok is közölnek demográfiai tárgyú cikkeket.

A könyvek kiadása az ötvenes évek közepéig elég nehézkes volt. A hatvanas években az államosított könyvkiadás már több lehetőséget biztosított demográfiai tartalmú könyvek megjelentetésére (ezzel főleg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó foglalkozott, de néhány művet megjelentetett a Magyar Tudományos Akadémia kiadója is: az Akadémiai Könyvkiadó is). A Központi Statisztikai Hivatal is rendelkezett önálló könyvkiadóval: a Statisztikai Kiadóval és ez a kimondott statisztikai kiadványok (Demográfiai Évkönyv — eddig 39 ilyen kötet jelent meg —, népszámlálási kötetek — az 1949 és 1990 között tartott 5 népszámlálás anyagát összesen 150 kötetben tették közzé, népesedésszisztematikai elemző kiadványok) mellett publikált demográfiai tudományos műveket is. A Népeségtudományi Kutató Intézet saját kiadványait önálló kötetsorozatban adja ki (eddig 156 ilyen kiadvány jelent meg).

A demográfiai tárgyú publikációk számának időbeli alakulása jól tükrözi a demográfia iránti érdeklődés fokozódását. Míg a II. világháborútól az 1970-es évek végéig terjedő időszakban Magyarországon összesen mintegy 1040 demográfiai tárgyú könyv, kiadvány, illetve folyóiratcikk jelent meg, az 1980-tól 1994 végéig terjedő másfél évtizedben 3110 darab látott napvilágot. 1980 és 1994 között mintegy 1115 könyv és kiadvány, közel 2000 folyóiratcikk jelent meg (3. tábla).

Érdekes képet mutat az egyes demográfiai témák iránti érdeklődés időbeli változása, ha a szűkebb értelemben vett demográfiai alappolyamatokkal foglalkozó magyar szakirodalmat nézzük. 1980 előtt nagyobb érdeklődés mutatkozott a termékenység iránt, mint azt követően. Változatlan maradt a házasság-család témája iránti érdeklődés, a halandósággal foglalkozó publikációké is visszaesett, annak ellenére, hogy a kérdés fontossága fokozódott. Változatlanul ritka maradt a vándorlásokkal kapcsolatos publikálás. Az általános demográfia szintén kevesebb szerzőt érdekelt. Nőtt viszont a gazdaságdemográfia, a szociálpolitika és az egészségi állapot-morbiditás iránti érdeklődés (4–8. tábla).

A demográfiai kutatások eredményeinek egy része az elmúlt években az egyetemi tanszékeken tankönyvek formájában is megjelent. A szegedi JATE-en 1992-ben egyetemi jegyzet jelent meg "Bevezetés a demográfiába"

² Részben Klinger András e számban megjelent tanulmányának felhasználásával.

címmel, a pécsi JPTE-en kiadás alatt áll a legújabb demográfia tankönyv "Népesség és népesedés" címmel. Még mindig probléma azonban az 1964-ben megjelent "Bevezetés a demográfiába" című átfogó munkához hasonló kézikönyv hiánya.

Az információk hézagossága miatt nehéz megállapítani a hazai demográfusok külföldi publikációinak alakulását. A kutatóhelyek által beküldött helyzetelemzésekhez csatolt egyéni publikációs jegyzékek alapján becslésszerűen arra lehet következtetni, hogy 1980–1994 között a publikációknak körülbelül egyharmada-kétötöde külföldön jelent meg, illetve nemzetközi konferencián hangzott el előadás formájában.

III. A DEMOGRÁFIA HATÁSA A HAZAI INTÉZMÉNYEK FORMÁLÁSÁBAN

A demográfiai kutatások nem öncélúan folynak, hanem az a rendeltetésük, hogy a — tágabb értelemben vett — magyar népesedési helyzet megismerését, problémáinak feltárását szolgálják, segítséget nyújtsanak a felismert nehézségek leküzdésében, a népesedési helyzet javításában.

A demográfiai kutatások eredményei az elmúlt években rendszeresen hasznosultak a népesedési helyzet javítását célzó, kormányzati szintű népesedéspolitikai programokban (1984, 1994), a népesedési helyzetet közvetlenül érintő törvények előkészítésében (például az 1992. évi magzatvédelmi törvény), továbbá a népesedési helyzettel kapcsolatos egyéb kormányzati munkában.

Így többek között demográfusok is részt vettek a távlati népesedéspolitika alapelveiről szóló 1994. évi Kormány határozat előkészítésében és szövegének kialakításában. A demográfusok részt vettek az abortuszkérdés megvitatásában és szerepük volt abban, hogy az 1992-es magzatvédelmi törvény elfogadásakor a kevésbé szigorú törvényjavaslat kapott támogatást. A demográfia eredményei felhasználásra kerültek az 1994. évi kairói Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferenciára készített magyar kormányálláspont kidolgozásában, illetve a magyar kormánydelegációnak demográfus tagjai is voltak.

Ahhoz, hogy a demográfiai kutatások eredményei szélesebb körben is ismertté váljanak, hogy a népesség, a népesedés ügye valóban állampolgári ügygé váljék, még sok tennivaló van. Így mindenképp a demográfiai ismeretek szélesebb körű és hatékonyabb terjesztésében, a rokonszomszágokkal való együttműködés szorosabbá tételében, valamint abban, hogy az állami döntéshozatalban a népesedési szempontok jobban érvényesüljenek, fontos és megoldásra váró feladatok vannak.

Tárgyszavak:

Tudomány, demográfiai kutatás

*1. A kiadások alakulása (ezer Ft-ban) és megoszlása (%-ban)
a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben 1988–1994
Sums of the costs (thousand HUF) and their distribution (%)
in the Demographic Research Institute of the
Hungarian Central Statistical Office, 1988–1994*

Év	Összesen	Központi költségvetés		MTA		Egyéb pénzeszközök	
1988	17.693	8.318	47,0	336	1,9	9.039	51,1
1989	19.930	10.726	53,8	355	1,8	8.849	44,4
1990	23.494	13.160	56,0	437	1,9	9.897	42,1
1991	30.138	16.739	55,5	497	1,7	12.902	42,8
1992	23.214	18.833	81,1	571	2,5	3.810	16,4
1993	26.299	19.735	75,0	489	1,9	6.075	23,1
1994	23.144	16.013	69,2	658	2,8	6.473	28,0

*2. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet létszámadatai, 1988–1994
Staff data of the Demographic Research Institute of the ICSO, 1988–1994*

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Kutatók	25	23	14	11	11	10	10
Nyugdíjasok	2	2	2	2	2	1	1
Összesen	27	25	16	13	13	11	11
Nem kutatók	17	15	16	12	10	7	7
Nyugdíjasok	2	2	2	2	2	3	2
Összesen	19	17	18	14	12	10	9
Mindösszesen	46	42	34	27	25	21	20

3. *Demográfiai témák megjelenési hely szerint 1945—1994*
Demographic themes by the place of publication 1945—1994

	1945—79 összesen	1980—84	1985—89	1990—94	1980—94 összesen	Mindösszesen
Könyv	243	224	403	379	1006	1249
KSH NKI kiadvány ¹	47	35	42	32	109	156
Folyóiratok						
Demográfia ²	591	83	57	98	238	829
Statisztikai Szemle	159	33	47	87	167	326
Egyéb ³		338	725	527	1590	1590
Összesen	1040	713	1274	1123	3110	4150

¹1963—

²1958—

³1980—

A 3.—8. tábla a KSH Könyvtár- és Dokumentációs Szolgálat és a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Könyvtára munkatársai által végzett feldolgozás alapján készült.

4. Demográfiai témák az 1945 és 1994 között Magyarországon megjelent könyvekben
Demographic themes in the books published in Hungary from 1945 through 1994

Téma	1945—79 összesen	1980—84	1985—89	1990—94	1980—94 összesen	Mindösszesen
1. Népesedésmélet, demográfiai kutatás, történeti demográfia, humángenetika, biodemográfia	41	9	34	28	71	112
2. Népmozgalom, népesedés, népességszám, népesedéspolitik	33	23	20	24	67	100
3. Népesedésstatisztika, népszámlálás, mikrocenzus, népességnylvántartás, népességelőrejelzés	23	19	24	35	78	101
4. Termékenység, születésszabályozás, abortusz	13	16	19	9	44	57
5. Házasságkötés, válás, család, háztartás	6	20	21	13	54	60
6. Halandóság, halálozás	19	28	22	5	55	74
7. Egészségügy, morbiditás, baleset	34	37	77	67	181	215
8. Szociálpolitika, gyermekintézmények, társadalmi	10	35	122	54	211	221
9. Gazdasádemográfia, emberi erőforrás, gazdasági aktivitás, foglalkoztatottság, foglalkoztatáspolitik, (munkaerőmobilitás)	35	21	38	61	120	155
10. Vándorlás (hazai, nemzetközi, ingázás)	5	1	2	11	14	19
11. Etnikum	5	7	5	41	53	58
12. Településdemográfia, településpolitika, urbanizáció	19	8	19	31	58	77
Összesen	243	224	403	379	1006	1249

5. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet kiadványsorozataiban
megjelent tanulmányok témái, 1963-1994

*Subjects published in the publication series of the
Demographic Research Institute of the HCSO, 1963—1994*

Téma	1963—79 összesen	1980—84	1985—89	1990—94	1980—94 összesen	Mindösszesen
1. Általános demográfiai kutatások, népesedésméletek	5	5	3	2	10	15
2. Területi demográfia	4	1	2	—	3	7
3. Népeségnagyság és változása	6	9	14	10	33	39
4. Strukturális demográfia	7	—	2	2	4	11
5. Családdemográfia	3	2	—	1	3	6
6. Termékenység	3	1	—	—	1	4
7. Halandóság	1	1	—	—	1	2
8. Vándorlások	1	—	—	2	2	3
9. Reprodukció	0	—	—	—	0	0
10. Demográfiai és gazdasági-társadalmi kölcsönhatások	4	5	4	2	11	15
11. Népesedéspolitika	4	7	11	7	25	29
12. Demográfiai kutatási és elemzési módszerek	1	2	3	1	6	7
13. Egyéb, interdiszciplináris témák	8	2	3	5	10	18
Összesen	47	35	42	32	109	156

6. Demográfiai témák a hazai folyóiratokban 1980 és 1994 között⁴
Demographic topics in Hungarian journals from 1980 through 1994

Téma	1980—84	1985—89	1990—94	Összesen
1. Népesedésmélelt, demográfiai kutatás, történeti demográfia, humán-genetika, biodemográfia	10	19	14	43
2. Népmozgalom, népesedés, népességszám, népesedéspolitiká	11	26	15	52
3. Népesedésstatistika, népszámlálás, mikrocenzus, népességnyilván-tartás, népességelőrejelzés	5	5	17	27
4. Termékenység, születésszabályozás, abortusz	16	30	21	67
5. Házasságkötés, válás, család, háztartás	18	57	35	110
6. Halandóság, halálozás	22	25	14	61
7. Egészségügy, morbiditás, baleset	107	206	130	443
8. Szociálpolitika, gyermekintézmények, társadalmi juttatás	51	135	99	285
9. Gazdaságdemográfia, emberi erőforrás, gazdasági aktivitás, foglalkoztatottság, foglalkoztatáspolitiká, (munkaerőmobilitás)	26	94	62	182
10. Vándorlás (hazai, nemzetközi, ingázás)	15	21	31	67
11. Etnikum	16	62	69	147
12. Településdemográfia, településpolitika, urbanizáció	41	45	20	106
Összesen	338	725	527	1590

⁴A Demográfia és a Statisztikai Szemle kivételével.

7. Demográfiai témák a Statisztikai Szemle című folyóiratban 1945 és 1994 között
Demographic themes in the journal entitled Statisztikai Szemle (Statistical Review)
from 1945 through 1994

Téma	1945—79 összesen	1980—84	1985—89	1990—94	1980—94 összesen	Mindössz- szesen
1. Népesedéstudomány, demográfiai kutatás, történeti demográfia, humángenetika, biodemográfia	6	5	1	5	11	17
2. Népmozgalom, népesedés, népességszám, népesedéspolitikai	26	7	9	8	24	50
3. Népesedéstudomány, népszámlálás, mikrocenzus, népesség-nyilvántartás, népességtudomány	33	10	15	16	41	74
4. Termékenység, születésszabályozás, abortusz	8	1	2	7	10	18
5. Házasságkötés, válás, család, háztartás	5	1	3	9	13	18
6. Halandóság, halálozás	21	—	3	7	10	31
7. Egészségügy, morbiditás, baleset	24	3	4	6	13	37
8. Szociálpolitika, gyermekintézmények, társadalmi juttatás	3	—	—	—	0	3
9. Gazdaságtudomány, emberi erőforrás, gazdasági aktivitás, foglalkoztatottság, foglalkoztatáspolitikai, (munkaerőmobilitás)	11	1	6	8	15	26
10. Vándorlás (hazai, nemzetközi, ingázás)	4	2	1	4	7	11
11. Etnikum	1	2	—	4	6	7
12. Településtudomány, településpolitikai, urbanizáció	17	1	3	13	17	34
Összesen	159	33	47	87	167	326

8. *A Demográfia című folyóiratban megjelent cikkek témái, 1958–1994*
Topics published in the journal entitled Demográfia (Demography), 1958–1994

Téma	1958-79 összesen	1980-84	1985-89	1990-94	1980-94 összesen	Mindösszesen
1. Általános demográfia és népesedésméletek	47	7	4	4	15	62
2. Területi demográfia	36	7	2	0	9	45
3. Népességnagyság és változása	52	3	8	12	23	75
4. Strukturális demográfia	25	6	0	9	15	40
5. Családdemográfia	40	8	7	13	28	68
6. Termékenység	121	18	4	12	34	155
7. Halandóság	47	5	5	6	16	63
8. Vándorlások	11	3	3	1	7	18
9. Reprodukció	14	2	1	—	3	17
10. Demográfiai és gazdasági-társadalmi kölcsönhatások	74	14	9	20	43	117
11. Népesedéspolitikák	40	3	8	11	22	62
12. Demográfiai kutatási és elemzési módszerek	16	3	1	3	7	23
13. Demográfiai források	44	1	1	0	2	46
14. Egyéb témák	24	3	4	7	14	38
Összesen	591	83	57	98	238	829

NÉHÁNY GONDOLAT A MAGYARORSZÁGI DEMOGRÁFIAI KUTATÁSOK JÖVŐJÉRŐL¹

HABLICSEK LÁSZLÓ

1. Bevezetés

A magyarországi demográfiai kutatások jövőbeni alakulásáról egy biztos kép felvázolása egyrészt meglehetősen egyszerűnek tűnik, más oldalról viszont igen bonyolult is lehet. Egyrészt kiindulhatunk a jelenlegi helyzetből, a folyó kutatási programokból, a működő intézményekből, az ismert kutatói állományból. Mindez rövidebb távra konkrét kutatási témákban, adatgyűjtésekben, publikációkban testet öltő jövő felvázolását lehetővé teszi. Másrészt viszont érzékeljük a gyorsan változó körülményeket, kezdve a gazdasági és a társadalmi átmenetből fakadó kihívásokkal, folytatva a rendelkezésre álló információk valóságos expanziójával, figyelembe véve a kutatási eszközöknek a számítástechnika generálta "forradalmát". Ezeket tekintve jelentősnek érezzük a jövőbeni bizonytalanságokat a tudományág számára nemcsak hosszabb távon, hanem akár a következő öt évre szólóan is.

A demográfiai tudomány jelentős hagyományokkal rendelkezik Magyarországon. A statisztikai adatok szisztematikus előállítására és széles körű publikálásra egyrészt visszatérően alapot adott a színvonalas kutatások folytatásához, másrészt lehetőséget is nyújtott arra, hogy a magyarországi adatokra támaszkodva új módszereket, eljárásokat, elemzési technikákat dolgozzunk ki, illetve alkalmazzunk, jelentős tartalmi és módszertani eredmények szülessenek, előkelő helyet vívjunk ki a nemzetközi demográfiában.

Szlogen volt az elmúlt 30 évben Európában, hogy Magyarországon minden adat elérhető, amit a demográfiai kutatás megkíván. Ez mindennek-előtt a szűkebb értelemben vett népesedésszisztematikai tényanyagra vonatkozott, amely jellegénél fogva teljesen konform volt a nyugati országok adataival. Erre a bázisra épült a klasszikus demográfia gyors tempóban fejlődő módszereit és "önmagát magyarázó" elemzési technikáját alkalmazva a magyar demográfiai kutatás. Ezen az alapon nemcsak nemzetközi, hanem jelentős hazai ismertségre és elismertségre is szert tett a tudományág. Az 1970-es évek elején általános vélemény volt Magyarországon, hogy "a mi demográfusaink mindent tudnak a népességről" és ez a közvélekedés nagymértékben hozzájárult a demográfiai szempontból releváns politikák

¹ A Francia Nemzeti Demográfiai Kutató Intézet (INED) megalakulásának 50. évfordulója alkalmából rendezett konferencián (Párizs, 1995. október 25–27.) tartott előadás magyar nyelvű változata.

fejlődéséhez és a jól ismert, széles körű családtámogatási és gyermekgondozási rendszer kifejlesztéséhez is.

A demográfiai alapkutatások döntő része a magyarországi Központi Statisztikai Hivatalban folyt a múltban. A kutatásoknak ez az intézményi koncentrációja, amely követte a múlt század végének és a XX. század első felének hagyományait, vezetett el a statisztikai megfigyelés, a kutatások és a demográfiai tudományos tevékenység alapvető intézményeinek kialakulásához. Ennek az intézmény-struktúrának a legfontosabb elemei ma: a KSH Népszámlálási és Lakossági Adatgyűjtési Főosztálya, a KSH Népesedési- és Egészségügyi Statisztikai Főosztálya, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága. Az alap-demográfiai jelenségeket érintő kutatások gyakorlatilag ezen intézmények égisze alatt folytak az elmúlt ötven évben. Ezek mellett és ezeket általában kiegészítve folytak a demográfiai, demográfiai jellegű kutatások az egyetemeken, illetve egyéb kutatóhelyeken.

2. A változó helyzet 1990–1995 között

Az elmúlt öt év jellemezhető azzal, hogy fennmaradt és hagyományait követve működött a megelőző 30–40 évben kialakult intézményi, szellemi, információs potenciál, ami a demográfiai kutatások számára végeredményben kedvezőnek tekinthető. Ugyanakkor említésre méltó változásokat is megfigyelhettünk. Ezeknek a változásoknak néhány eleme a következő;

- A gazdasági és a társadalmi átmenettel összefüggésben a társadalomtudományok valamennyi területén nagyon részletes információkra és több tudományterületet felölelő komplexebb kutatásokra szóló igények jelentek meg. Az átmenettel összefüggő kihívások következtében elsősorban a szociológiai, a közgazdasági, a munkatudományi és a közvéleményt érintő kutatások területén megfigyelhetővé vált a demográfiai faktorok növekvő súlyú vizsgálata. A társadalmi adatfelvételek az utóbbi időszakban már nemcsak úgymond reprezentatívak kor és nem szerint, hanem fokozatosan magától értetődővé vált az is, hogy az elemzésekben is alkalmazzák az alap-demográfiai elveket és módszereket. Ily módon azt láthattuk, hogy a demográfiai típusú információk és elemzések populáritása emelkedő tendenciát mutat, s a demográfiai elvek és módszerek alkalmazói jelentős sikereket könyvelhetnek el. Ez azonban azzal a következménnyel is járt, hogy a demográfiai jelenségek és a népesedési helyzet klasszikus leírásai elkezdtek veszíteni korábbi szerepükből.
- Megjelent és igen gyorsan polgárjogot nyert a kutatásban a személyre szóló számítástechnika. Azzal, hogy lehetővé vált viszonylag nagy tömegű információ tárolása, gyors feldolgozása, a kutatási részeredmények és a minőségi végeredmék előállítás egyetlen asztali konfigurációval, amely újabban már kiegészül a nagyobb adatbázisok PC-s lekérdezésével, és általában a számítógépes hálózatok végtelen lehetőségeinek

kihasználásával, a kutatási eszközök radikális változásokon mentek keresztül. Ezek az új eszközök az utóbbi öt évben nemcsak a kutatásokban váltak hallatlanul fontossá, hanem az intézmények mindennapi életében is nélkülözhetetlenek.

A kutatások szempontjából ezen változások közül is kiemeljük azt, hogy az új eszközök az *eseti szintű adatbázisok* kezelésének, feldolgozásának lehetőségével a demográfiában is új elemzési "helyzetet" alakítanak ki. Az adatfelvételek, akár egy mikrocenzus, sőt egy egész népszámlálás teljes adatbázisának felhasználása a kutatási eredmények többszörösét szolgáltathatják, mint a szokásos, számban és információtartalomban is korlátozott statisztikai táblázatok. Ez egy olyan helyzethez vezet el, amelyben a figyelem legelőször is arra irányul, hogy létrejőjenek a kutatások többcélú információs adatbázisai. Minden intézmény törekszik arra, hogy létrehozza saját adatbázisait. Kialakul az adatgyűjtés decentralizációja és az adatbázisok piaca is. Ennek egyik következménye, hogy a statisztikai tevékenység is megváltozik: az információk kizárólagos nyújtásától az információk egy részének összegyűjtésére és publikálására "korlátozódik".

- A népességgel összefüggő részletes statisztikai információk összegyűjtése és közzététele hosszú hagyományra tekint vissza Magyarországon, és ez az elmúlt 40 évben sem változott. A statisztikai adatok "termelését" az adatszolgáltatási kötelezettség, a teljeskörűség jellemezte, reprezentatív adatfelvételekre kiegészítő jelleggel, speciális kérdések megválaszolása céljából került sor. Az elmúlt öt évben a statisztikai megfigyelés is bonyolultabbá, nehezebbé vált, részben az adatszolgáltatási hajlandóság változása (csökkenése), részben az adatszolgáltatási kötelezettség szűkítése, s az adatszolgáltatatók fokozott védelme miatt is. Az összcsoportláshoz szokott statisztikusok számára új feladatként jelentkezett a nem teljes körű adatfelvételekből a statisztikai adatok *becslése*. Itt nemcsak az adatfelvételeken alapuló információk problémáit kell megemlíteni, tehát azt, hogyan képezzünk statisztikai adatot reprezentatív adatfelvételtől, hanem az adatfelvételek harmonizációjának problémáját is, hiszen gyakorta előfordul, hogy a különböző adatfelvételek ugyanazokat a kérdéseket teszik fel, de eredményeik lényegesen eltérnek. Ezért az információ képzés mellett a mostani időszakban az adatfelvételi módszerek, a definíciók egységesítése, az európai standardok alkalmazása is igen lényeges tevékenységi kört jelent, ami — miközben új kutatási témákat is kiemel — általában véve *korlátozza* a hagyományos kutatási területekre jutó kapacitásokat a demográfiai kutatások területén is.
- Új jelenségek módosították a kutatások fókuszait az elmúlt időszakban. Igen lényegesek a gazdasági aktivitásban és inaktivitásban, a munkanélküliségben történt változások. Nagyon jelentős változás volt a jövedelmek radikális differenciálódása és a szegénység megjelenése. A gazdasági átmenet és a privatizáció következtében a vállalatok, vállalkozások, vállalkozók száma a korábbinak többszörösére növekedett. Új időszak

kezdődött a nemzetközi vándorlás területén is. Mindez azt jelentette, hogy a kutatások számára nemcsak új népességesoportok alapstatisztikái (tehát létszámuk, nemek és kor szerinti megoszlásuk) váltak szükségessé, hanem a csoportok magatartásának komplexebb leírása is. Új adatfelvételek, mint a munkaerőfelvétel, a háztartási jövedelmi és fogyasztási felvétel, új időmérleg vizsgálatok stb. jöttek létre. Lépések történtek annak érdekében, hogy az adatfelvételekben lehetőleg egységes demográfiai szemlélet érvényesüljön (tehát ugyanazokat a demográfiai kérdéseket kérdezzék valamennyi társadalmi adatfelvételben).

- Az új jelenségek vizsgálata mellett meg kellett őriznünk a kutatási tevékenységet a demográfia tradicionális területein is és folytatni a kutatásokat Magyarország jól ismert demográfiai problémáira vonatkozóan. Hangsúlyozni kell mindenekelőtt a halandóság és az egészségi állapot területén folyó kutatási tevékenység szükségességét, hiszen közismert a magyarországi mortalitás egyedülálló alakulása (stagnálás, illetve növekedés az utóbbi 30 évben), az alacsony élettartam, amely egyébként ellentétben áll az ország jelentős modernizálódásával az utóbbi időszakban. Természetesen a kutatásokban hagyományosan nagy figyelmet kellett fordítani az alacsony termékenységre, a családdal, háztartásokkal, életkörülményekkel összefüggő kérdésekre, és természetesen a népesség öregedésére. A népesség csökkenése, amely 15 évvel ezelőtt kezdődött, szintén állandó és "populáris" tárgya volt a kutatásoknak az utóbbi öt évben. Mint a népességfejlődés általános kerete, az első és a második demográfiai átmenet is vizsgálándó volt. Ebből is kiemelendő a második demográfiai átmenet, amely egyelőre úgy tűnik, hogy az alacsony reprodukció és a magas halandóság vegyülete lesz Magyarországon és általában a kelet-európai régióban.

- A kutatási tevékenység minden területén előtérbe kellett állítani a demográfiai jellegű folyamatok differenciáltságát. A demográfiai átmenetek Magyarországon minden időben nagyon differenciált változásokat mutattak, amelyben az átlagok számos vonatkozásban többé-kevésbé egy "szokásos" európai fejlődést mutattak, ugyanakkor ezen átlagok körül mindig nagyok voltak a szóródások, a nagy népességesoportok között nagyon jelentős differenciákat lehetett megfigyelni. Ezeknek a differenciáknak a kiterjedése és ezzel összefüggésben a differenciális demográfiai magatartás vizsgálatának szükségessége növekedett az utóbbi években.

A halandóság erre jó példa, hiszen az élettartamban megnyilvánuló különbségekre Magyarországon a tíz év a jellemző. Tízéves különbségeket figyelhetünk meg a férfiak és a nők életkilátásaiban, a házasság és nem házasság között, a keleti országrész falvainak lakosai és a nyugati országrész városainak lakosai között, a magas és az alacsony iskolai végzettségű emberek között stb.

- A tradicionális demográfiai problémák, az új jelenségek, a differenciáltság meg kellett, hogy jelenjen azokban a kutatásokban is, amelyek a

népesség jövőbeni perspektíváival foglalkoznak. Sokkal komplexebb demográfiai előreszámításokat kell készíteni, olyanokat, mint részletes család és háztartás előreszámítások, az iskolai végzettség, a szakképzettség előrebecslései, a gazdasági aktivitás (tehát a különböző aktivitási, inaktivitási csoportokba tartozó népesség száma és megoszlása) előrebecslése, nem is szólva ezek kombinációiról, regionális kiterjesztéséről, s mindezekben túlmutatóan az ezeken alapuló legkülönbözőbb hatásvizsgálatokról.

- A politikai változások után a statisztikai és a kutató munka függetlensége nemcsak tradíciókon alapszik, hanem törvények is garantálják azt. Ugyanakkor az ország jelenlegi gazdasági helyzetében növekszik a szakadék a kutatási követelmények és a rendelkezésre álló költségvetési források között. Ebből adódóan az "önkormányzatiság" elve a kutatások területén össze kellett, hogy kapcsolódjon az "önmenedzseléssel". Kialakult a kutatások egyéni pályázatokon alapuló finanszírozása. Ez együttjárt az alapkutatások bizonyos térvessztésével és az alkalmazott kutatások bizonyos előretörésével. Különösen a társadalmi és a gazdasági átalakulás nagy komplex problémái, mint az államháztartás reformja, a jóléti rendszer és alrendszerének reformjai vetették fel a demográfusok fokozottabb részvételének igényét a hosszú távra szóló döntések szakmai megalapozásában. Az olyan parlamenti-kormányzati döntések azonban, mint például a családtámogatási és gyermekgondozási rendszer átalakítása, így többek között a jövedelmi plafonok alkalmazása, egyes korábbi intézmények (például a gyermekgondozási díj) megszüntetése jelentős dilemmák elé is állítják a demográfusokat. Az ilyen jellegű beavatkozások szakmailag nem jól indokolhatók, következményeik nehezen felmérhetők.

Összegezve, az utóbbi öt évben véleményünk szerint a demográfiai kutatások egy újabb időszakának kellett elkezdődnie Magyarországon. Ez az adatbázisok fejlesztésével és használatával, a számítástechnika és a hálózati lehetőségek kiaknázásával egyik oldalról; a differenciált demográfiai magatartás és az új jelenségek tanulmányozásával, a demográfiai elvek és módszerek széles körű alkalmazásával másik oldalról; végzetül a finanszírozási rendszer átalakulásával, az alkalmazott demográfiai kutatások és ezek között a "politika közeli" elemzések bizonyos térnyerésével és azzal a növekvő dilemmával, hogyan kapcsolható mindez össze az alapkutatásokkal és a tudományág általános fejlődésével.

3. Kutatóintézeti stratégia, fejlesztési koncepció

Ha sorra vesszük a magyar demográfia palettáján működő intézményeket, akkor kétségtelen, hogy a jövő szempontjából a legizgalmasabb kérdés az, hogy mire vállalkozhat a Népességtudományi Kutató Intézet, amely alapszabálya szerint a demográfiai kutatások bázisintézménye. Mint "főhivatású"

kutató intézetnek nemcsak a népesedési helyzet leírása a feladata, ezt a demográfiai adatokat termelő statisztikai hivatali partner-főosztályokkal együtt elvégzi. Ezen túlmenően a kutatóintézetnek a demográfia meghatározó területein és problémáiban szakmai válaszokat is meg kell fogalmaznia, valamint integratív funkciót is betöltenie. Ezt nem könnyíti meg a magyarországi kutatásfinanszírozás, amely az utóbbi időben, legutóbb már akadémiai szinten is az egyéni kutatást helyezte előtérbe a többágú, diszciplináris célú fejlesztési projektek támogatása helyett.

3.1. Intézeti szintű kutatási tevékenység

Abból indulunk ki, hogy az egyéni kutatási tevékenység mellett a kutatóintézetnek rendelkeznie kell intézeti szintű kutatási-fejlesztési programmal. Kiindulhatunk abból, hogy melyek a demográfiai legfontosabb tradicionális vizsgálati területei. Így felépíthetünk egy olyan programot, amelyben termékenység- és halandóságkutatás, a családdemográfia, a vándorlások mellett a népesség strukturális jellemzői, a történeti és a modern népességfejlődés kutatása szerepelnek főbb témákként. Konkretizálhatjuk ezeket a hagyományos területeket a legaktuálisabb folyamatok és jellemzők szerint: az alacsony termékenység és a magas halandóság vizsgálata, a népesség öregedésének kutatása, a népességsökkenés elemzése, második demográfiai átmenet stb. Kiemelhetjük azoknak az új jelenségeknek a kutatását, amelyek az utóbbi időben kerültek reflektorfénybe, mint a gazdasági aktivitás és a demográfiai jellemzők változása közötti összefüggések, a jövedelem-differenciálódás népességi következményei stb.

Mégis az tűnik célszerűnek, hogy ehelyütt egy általánosabb koncepcionális keretben gondolkodva olyan alapfeladatokat vegyünk sorra, amelyek sok szempontból átfogják az említett konkrétabb tématerületeket, keretet adnak, illetve nélkülözhetetlen elemei valamennyi kutatási projektnek, megvalósításuk részben megteremti annak feltételét, hogy a magyarországi kutatóintézet egyike legyen az eredményesen működő hasonló európai intézeteknek.

Három ilyen átfogó jellegű intézeti szintű kutatási-fejlesztési keretprogramot emelünk ki.

a) A demográfiai magatartás változása a gazdasági átmenettel és a jóléti rendszer átalakulásával összefüggésben, különös tekintettel a családpolitikára

Ez a kutatási-fejlesztési program a magyarországi népességgazdasági tudományos megalapozását szolgáló korábbi programok korszerűsített változata lenne. Célja a demográfiai magatartás leírása, a változások nyomon követése, a differenciák feltárása, a magatartást befolyásoló tényezők vizsgálata az egyéni-családi életciklus különböző szakaszaiban. A demográfiai meghatározottságok mellett különös figyelmet fordítana egyrészt az anyagi jólét alakulására, másrészt a magatartás kulturális és tudati tényező-

ire. Vizsgálná a jóléti rendszer szolgáltatásainak igénybevételét, különös tekintettel a családtámogatásra és a gyermeknevelés támogatására, feltárná a családpolitikával szemben támasztott igényeket, mérné az egyének-családok demográfiai-családpolitikai ismeretszintjét, tájékozódna az egyének-családok népesedéssel összefüggő terveiről, különös tekintettel a családalapításra, a gyermekvállalásra és -nevelésre.

Kiemeljük azt, hogy ennek a kutatási-fejlesztési programnak népesedés-politikai-családpolitikai vetületei, irányultságai is vannak. Egyrészt a népesedéspolitika még létező fogalom Magyarországon, bár kétségtelen, hogy a múltban jórészt azonosult egyfajta gyermekszám-ösztönző politikával. Az újabb kísérletek pedig, amelyek egy ennél szélesebb népesedéspolitikát, a népesedés szempontjából releváns politikáknak valamiféle integrációját célozták meg, nyilatkozatszinten maradtak és nem jártak együtt semmilyen intézményesült forma kialakulásával. Ezért is hangsúlyos a családpolitika szerepe.

A széles tematikán belül számtalan igen fontos kutatási projekt folyik, illetve indítható el, mégis két elemet kiemelendőnek tartunk. Az egyik az, hogy szükség van egy magyarországi demográfiai panelfelvételre, amelynek fókuszában a család áll. Ez egy állandó és változó blokkokból összeállított, évenként megismételt adatfelvételt jelent. Ez nem feltétlenül jelent új adatfelvételt, hiszen jelenleg már negyedik hullámánál tart a Magyar Háztartás Panel felvétel, lehetséges, hogy legcélszerűbben ehhez kell kapcsolódni és összekötni azt speciális demográfiai blokkok lekérdezésével és az adatok elemzésével.

A program egy másik állandó eleme lehetne, Magyarország demográfiai helyzetében különös aktualitással egy évente megjelenő "fehér könyv" a demográfiai helyzet alakulásáról, a családpolitikáról, alapozva egyrészt a folyamatos statisztikára, annak szakmai elemzésére, másrészt a népesedési és családpolitikai adatfelvétel eredményeire, valamint más információkra és kutatásokra.

b) Népeségelőszámítások, társadalmi-demográfiai előrebecslések

Ez a kutatási-fejlesztési program adná a Népeségstudományi Kutató Intézet egyik alapszabály szerinti feladatának, az előszámítási tevékenységnek a keretét. Ennek szűkebb célja, hogy az államigazgatás, a tervezés és más felhasználási területek számára rendszeresen készüljenek megbízható és részletes népeségelőszámítások és más, demográfiai jellegű előrebecslések, elsősorban család- és háztartás-előszámítások, iskolázási-iskolázottsági projekciók és gazdasági aktivitási-inaktivitási előrebecslések.

A hazai és a nemzetközi tapasztalatok is azt mutatják azonban, hogy ideje túllépni a hagyományos előszámítási tevékenységen és hozzáfogni a *demográfiai jövőkutatás* fejlesztéséhez. Ennek számos eleme van, kezdve a hagyományos előszámítások módszertanának állandó fejlesztésétől, a hipotézisek jobb megalapozásától, az előszámítások rendszerének és

adatbázisának létrehozásán át, a komplexebb demográfiai előrebecslések létrehozásáig.

A *demográfiai jövőkutatás* fejlesztése a program kulcsszava. Ez abban különbözik a hagyományos előreszámítási tevékenységtől, hogy a demográfiai (jellegű) folyamatok elemzése során a jövőre vonatkozó következtetéseket, hipotéziseket, forgatókönyveket állít fel, vizsgálja a demográfiai (jellegű) folyamatokra ható tényezőket, az összefüggéseket és következményeket. Lényegében a kutatási tevékenység jövőorientált kibővítését jelenti.

Természetesen reménytelen vállalkozás lenne egyetlen teljesen részletes demográfiai jövőkép előállítása az előreszámítások hagyományos számszerűségében, a jövőkutatás azért is hasznos lehet a demográfiában, hogy bizonyos pontokon "megtorjé" a túlságosan is számszerű hagyományos módszerek egyeduralmát.

A demográfiai jövőkutatás és a hagyományos előreszámítási tevékenység metszetében képzeljük el a *demográfiai előreszámítások rendszerét*. Ez azt célozza meg, hogy két évente kerüljenek kidolgozásra, illetve aktualizálásra a demográfiai alapelőreszámítások. Első megközelítésben tartalmazná országos és területi népességelőreszámítást, a családok és háztartások előreszámítását, az iskolázás-iskolai végzettség és gazdasági aktivitás-inaktivitás demográfiai jellegű előrebecslését, állandóan korszerűsödő módszerekkel, aktualizált hipotézisekkel, részben a felhasználói igényeknek megfelelő kidolgozottsági fokkal.

Az alapelőreszámítások kidolgozása mellett összekapcsolt előrebecslések készítése, hosszú távú szcenáriók közreadása, speciális témájú projekciók, modellszámítások végzése is része lehet a programnak.

c) A demográfiai kutatási információs bázis és módszertan fejlesztése

Ez szintén olyan kutatóintézeti program keret, amely átfogó jellegű és érinti valamennyi kutatási témát. Célja a kutatások információigényének szisztematikus kielégítése, a kutatási módszertan fejlesztése, a témakialakítás, az adatfeldolgozás, az elemző módszerek, az elemzési, publikációs és dokumentációs standardok kialakítása.

Miután a Népességtudományi Kutató Intézet a Központi Statisztikai Hivatal felügyelete alatt működik, ez a fejlesztési program kapcsolódik a Hivatalban folyó informatikai fejlesztéshez is, ugyanakkor a kutatóintézet jellegéből adódóan önálló fejlesztéseket is feltételez és speciális rendszerek kialakítását is igényli.

A *demográfiai kutatás-informatikai rendszer* fejlesztése címszó alatt lehet összefoglalni a kutatóintézet informatikai fejlesztésének programját a rendszer és az eszközök oldaláról. Ez általánosságban a hatékony intézeti számítástechnikai eszközöknek és a hálózati lehetőségek kihasználásának a kombinációja. Az elsődleges hálózati kapcsolat adott, ez a Hivatal hálózati rendszere, ugyanakkor mind fogadó, mind küldő oldalról kapcsolódni kell más országos intézményekhez, illetve komputerhálózatokhoz is (Internet, Compuserve), az államigazgatási levelező rendszerhez, az E-Mail rendszer-

hez. Külön feladat a nemzetközi adatok és az elektronikus szakirodalom elérhetőségének biztosítása, ami a kutatás igen lényeges feltételét jelenti.

Célul kell kitűzni, hogy a kutatóintézet folyamatosan bővülő *demográfiai kutatási információs bázist és adatbankot* hozzon létre és működtessen, amelynek az a célja, hogy megteremtse és folyamatosan fejlessze a kutatások információs háttérét. Ez egy vagy több metaadatbázis formájában valósítható meg. Jellege szerint tartalmazhatja a folyamatos statisztikai adatokat, a népszámlálások, mikrocenzusok, egyedi felvételek állományait, a hazai, KSH-n kívüli demográfiai kutatási vonatkozású felvételek, feldolgozások állományait, előreszámítási adatbankot, nemzetközi demográfiai, demográfiai vonatkozású adatállományokat, írott és elektronikus úton terjesztett publikációkat, azok feldolgozásait, demográfiai és statisztikai elemző módszereket, szoftvereket, nomenklatúrákat, jegyzékeket, listákat, a kutatómunka, az ügyintézés, a kapcsolatok dokumentációit stb.

3.2. Publikációs és ismeretterjesztő tevékenység

A kutatási produktumoknak, eredményeknek, tevékenységnek, általában a belföldi és a nemzetközi demográfiai tudományról szóló információknak rendszeres, nivós, széles körű terjesztése, az ismeretterjesztő-oktató tevékenység fejlesztése nélkülözhetetlen ahhoz, hogy egy kutatóintézet és általában a demográfiai kutatás eleget tudjon tenni diszciplináris kötelezettségének, megfelelő feltételeket biztosíthassunk a tudományág fejlődése számára, emeljük tevékenységünk ismertségét és elismertségét.

Ezen a területen a Népeségtudományi Kutató Intézetnek valódi áttörést kellene elérni a következő időszakban, amelynek vannak mennyiségi, minőségi és szervezési oldalai, amelyek az alábbiak szerint körvonalazhatók:

a) Demográfiai publikációs rendszer kialakítása

Az Intézet kiadványsorozatait színvonalában és a megjelenés minőségében is új szintre kell emelni. Ehhez első lépésben áttekintendő a kiadványsorozatok helyzete, újrafogalmazandó feladatkörük és ennek megfelelően meghatározandók azok a minimális követelmények és feltételek, amelyek a rendszeres megjelenéshez szükségesek.

Ezzel kapcsolatban több elemet indokolt végiggondolni. Egyrészt indokolt lenne a kutatómunka szervezésébe originálisan beépíteni a több célú publikálást. A kutatási témával kapcsolatos hazai és nemzetközi előzmények és eredmények összefoglalása, a kutatás módszertana, a vizsgálat összefoglalása, eredményeinek elemzése, értékelése, lényegretörő, a szakmai-politikai felhasználást érintő összefoglalása, idegennyelvű összefoglaló, tanulmány készítése, a témával összefüggő konferencia, workshop, szeminárium anyagának megjelentetése, a témához kapcsolódó oktatási-ismeretterjesztő anyag készítése, előadások, szemináriumok és segédanyagok közzlése, önálló tanulmányok, cikkek készítése mind-mind beleférne egy kutatás prezentációs

keretei közé. Ezzel összefüggésben igen lényeges az elektronikus szöveg- és kiadványkészítés gyors és hatékony rendszerének kidolgozása.

A kutatóintézet kiadványsorozatainak olyan menedzselése szükséges, amely önmagában jelentősen járul hozzá a keretintézeti jelleg erősítéséhez és a megfelelő publikációs "merítési bázis" kialakításához.

b) Ezredvégi Népesedés Szeminárium-sorozat

Célja a legfontosabb, szakmai, politikai szempontból legaktuálisabb demográfiai kérdések megvitatása, műhelyviták szervezése, hazai és külföldi szakemberek meghívása, kisebb workshopok lebonyolítása, tájékoztatók szervezése a hazai és a külföldi jelentős demográfiai eseményekről, eredményekről. Az interdiszciplináris kapcsolatok erősítése, szakmai klubok kialakítása.

c) Jelentés a Népeségtudományi Kutató Intézet tevékenységéről

Sokkal nagyobb hangsúlyt indokolt fektetni arra, hogy a magyarországi demográfiai kutató intézet tevékenységéről rendszeresen és részletesen tájékoztassunk. Ezt a célt szolgálja az évről-évre ismétlődő Riport készítése magyar és angol nyelven, amelyben részletes információkat közölnek az év során kereteink között végzett tevékenységről, általában a magyarországi demográfia alkotásairól és alkotóiról, a folyó kutatási témák állásáról.

d) A demográfia oktatása

Magyarországon a demográfia oktatása mindig is kritikus terület volt és ez az elmúlt években sem változott. Nincs ugyanis graduális demográfus képzés. Az utóbbi időben valamelyest elmozdultunk erről a pontról, az elmúlt évben fejeződött be az első posztgraduális demográfus továbbképző tanfolyam az Állam- és Jogtudományi Egyetem és a Jogi Továbbképző Intézet szervezésében. Jelenleg folyik a demográfus PhD előkészítése a Közgazdaságtudományi Egyetemen. Ugyanakkor korábban jelentős demográfiai tárgy-oktatási és kutatási hagyományokkal rendelkező tanszékek megszűntek, illetve a demográfiai oktatása szempontjából nehéz helyzetbe kerültek.

Úgy tűnik, változtatni kell az eddigi magatartáson és miközben fenntartjuk a szűkebb körű alapidemográfiai oktatásra való törekvést, valamint megvalósítjuk a demográfus doktorandusz képzést, nyitni kell az alkalmazott demográfia oktatása irányában. Az oktatás kritikus helyzete a kutatóintézet számára egy olyan szükségletként jelenik meg, hogy *kutatási feladattá* tegye a demográfiai oktatási programok kidolgozását és *intézeti kötelezettséggé* az oktatás sokoldalú támogatását.

Külön fejezete lehet a demográfia oktatásának az alkalmazott demográfiai oktatási program kifejlesztése (applied demography, demographics), amely a demográfiai szemléletmódot és módszertant alkalmazná a társadalmi-gazdasági-politikai jelenségekre és szubjektumokra. Ezzel nemcsak a demográfiai oktatás "merítési bázisa" szélesedhetne ki, de a kutatás is bizonyos új dimenziókat nyerhetne.

Az alkalmazott demográfia a legegyszerűbb esetekben az általános demográfiai folyamatok specifikus következményeit írja le (pl. az öregedés, a korcsoportok létszám-hullámzása és a mondjuk a rádió műsorszerkezete). A tiszta alkalmazások területén (pl. társadalmi csoportok, humán erőforrások, munkaerő, pártok) a specifikus népesség sajátos demográfiai viszonyaival foglalkozik. A rendszer alkalmazásokban (pl. a jóléti rendszer demográfiája) az input és az output oldalon megjelenő népesség (esetleg a közvetítő népességcsoport) leírását adja. Bonyolultabb megközelítésekben a humán populációt helyettesíthetjük más szubjektumokkal (pl. lakásállomány, gazdasági szervezetek, gépkocsiállomány stb.) és ezekre alkalmazhatjuk a demográfiai elveket és elemzési módszereket. A felsorolásból is látható, hogy igen széles területen hasznosítható ismeretanyagról van szó, s a kutatóintézeti keretek között egy viszonylag rövid intervallumban megtörténhet az idevonatkozó szakirodalom összegyűjtése és feldolgozása, hozzáférhetővé tétele, s a tananyagok kidolgozása.

3.3. *A hazai és a nemzetközi kapcsolatok fejlesztése*

A Népességtudományi Kutató Intézet jelenlegi helyzete és feltételei alapján sem indokolatlan arra törekedni, hogy diszciplináris misszióinkból adódóan a demográfiai kutatások valódi bázisintézményévé váljunk. Ez a keretintézeti jelleg fokozott érvényre juttatásával érhető el és ebben meghatározó jelentősége van a hazai és a nemzetközi kapcsolatoknak.

A belföldi kapcsolatok közül természetesen kiemelendők a Központi Statisztikai Hivatallal lévő kapcsolatok, ahol egyrészt az Intézet részt vesz a statisztikai jellegű adattermelésben, például a demográfiai előrebecslések készítésével, másrészt együttműködik a Hivatalban folyó kutató-elemző tevékenység területén. Ez nemcsak lehetősége az Intézetnek, de a szűk kapacitások miatt kényszer is. A Hivatalbeli kapcsolatok fejlesztésében fontos szerepe van az Intézet Tudományos Tanácsának.

A Magyar Tudományos Akadémia az Intézet alapszabálya szerint szakmai kontrollt, diszciplináris "odafigyelést" jelent az Intézet irányában. Ez az MTA Demográfiai Bizottságán keresztül valósul meg.

A népesedési szempontból releváns politikák szakmai megalapozása, a kutatási eredmények államigazgatási szintű hasznosulása szempontjából kiemelkedőek a minisztériumokkal, más országos hatáskörű szervekkel a kapcsolatok. Törekedni kell arra, hogy az Intézetben (és általában a KSH-ban) meglévő demográfiai szakértelmet "magától értetődően" hasznosítsák az államigazgatási projekteknél.

A kutatóintézetek közül lényeges szerepe van a TÁRKI-val történő együttműködésnek, elsősorban a kutatási információk beszerzése (a Panel és más felvételek másodelemzése), valamint új információk előállítása (évenkénti demográfiai kiegészítő adatfelvétel, egyedi adatfelvételek) területén.

Magától értedődően fejleszteni kell a kapcsolatokat más társadalomtudományi kutatóhelyekkel, valamint lehetőség szerint oktatási-kutatási téren egyaránt az egyetemekkel. A kutatási célú alapítványokkal történő együttműködés révén több lényeges interdiszciplináris hazai és nemzetközi projektekben vehet részt a demográfia és a kutatóintézet. Az alkalmazott demográfiai kutatások fejlesztésével összefüggésben a gazdálkodó szervezetek alkalmazott demográfiai kutatási igényeinek fellárására, együttműködések kialakítására lehet törekedni.

Az *Intézetnek hagyományosan jók a nemzetközi kapcsolatai*. Ebben kifejeződik az, hogy az Intézet önálló tudományági bázis és helye van az európai hasonló intézmények között, potenciális együttműködő partner. Így többek között rendszeresek a német-lengyel-magyar demográfiai találkozók, jelenleg folyik a holland-magyar összehasonlító projekt a népesség öregedéséről.

Az Intézet nemzetközi kapcsolatait hátráltató tényező egyrészt a forráshiány, másrészt az idegennyelvűség alacsony szintje, végül a kapacitások szűkössége. Az idegennyelvű (elsősorban angol) megjelenésben fordulatot indokolt elérni egy új kiadványsorozat indításával és a kiadványok angolnyelvi standardjainak érvényesítésével.

Törekszünk arra, hogy fogadó intézménnyé is váljunk, lehetőségeket és még jobb körülményeket teremtsünk arra, hogy kutatókat, ösztöndíjasokat fogadjunk, illetve vegyünk részt ilyen programok lebonyolításában.

A kapcsolatok lényeges eleme ma már minden intézménynél a PR-tevékenység, az intézmények arculattervezése. Ez alól a *"főhivatású" kutatóintézet sem lehet kivétel*. Az intézmények megjelenésének módja, külleme jelentős hatást gyakorolhat ismertségére és elismertségére. Részben a számítástechnika adta lehetőségek ugrásszerű javulásával ma már alapkövetelménynek számít, hogy egy intézmény gondosan megtervezett formákban, minőségi anyagokkal jelenjen meg a partnerek és felhasználók előtt, célzott informálást végezzen, tűnjön ki gondosságával, precizitásával és nem utolsósorban legyen figyelmes a partnerek irányában.

* * *

Szándékosan nem beszéltünk ennek a fejlesztési programnak a finanszírozási igényeiről és kereteiről és megvalósulásának egyéb feltételeiről. Abból indultunk ki, hogy olyan keretet vázolunk fel, amely így vagy úgy részlegesen mindenképpen megvalósul, hiszen egy kutatóintézet működésével együtt járnak a vázolt tevékenységi körök és fejlesztési javaslatok.

Egy képet szeretnénk volna nyújtani arról, hogy mire törekszünk, milyen kereteket kínálunk hazai és nemzetközi partnereinknek az együttműködésre. Úgy gondoljuk, hogy az együttműködési keretek korántsem kiaknázottak, azokban nagyon sok még a tartalék. Ezeknek a tartalékoknak a feltárása,

úgy vélem, hasznos lehet, mind a magyar demográfia és társadalomtudomány, mind a nemzetközi demográfia további fejlődésére.

Tárgyszó:

Demográfiai kutatás

NOTES ON THE FUTURE OF DEMOGRAPHIC RESEARCH IN HUNGARY

KÖZLEMÉNYEK

EURÓPAI TERMÉKENYSÉGI ÉS CSALÁDVIZSGÁLAT MAGYARORSZÁGON

KAMARÁS FERENC

ELŐZMÉNYEK

Az 1980-as években Európa-szerte felgyorsultak azok a kedvezőtlennek vélt demográfiai folyamatok, amelyeknek első jelei már az 1970-es években jelentkeztek főleg a nyugat-európai országokban. Számos országban drasztikusan csökkent a termékenység szintje és tartósan az egyszerű reprodukciós szint alá süllyedt. Jelentősen visszaesett a házassági kedv az először házasulóknál és az újráházasulóknál egyaránt. Ezzel párhuzamosan egyre elterjedtebbé vált az együttélés, növekedett a házasságon kívüli születések aránya. Erősen emelkedett a válások gyakorisága, a házasságon kívüli együttélési formákról pedig nem lehetett igazán tudni, hogy mennyire tekinthetők stabilnak. Emelkedett a nők iskolai végzettségi szintje, egyre nagyobb részt vállaltak a házon kívüli munkában. Az új típusú családalapítási formák terjedése, a családok stabilitásának gyengülése, a nők képzettségi és foglalkoztatottsági szintjének emelkedése mind hatással volt a termékenységre. Megváltoztak a gyermekvállalással kapcsolatos szokások, amelyek a fiatalon szült gyermekek ritkulásával, az első gyermekek világrahozatalának későbbre halasztásával és az általános termékenységi szint csökkenésével jártak együtt.

Az 1980-as években Magyarországon és a többi közép-kelet-európai országban is megjelentek, az 1990-es években pedig egyre határozottabbá válnak ezek a demográfiai jelenségek. Mindemellett a már korábban kialakult kelet- és nyugat-európai demográfiai mintáknak megmaradtak bizonyos sajátos vonásai és az egyes országok között, sőt egy-egy országon belül továbbra is maradtak különbségek. A vázolt demográfiai folyamatok időszerűvé és indokoltá tették egy olyan egységes alapokon nyugvó vizsgálat megtervezését és végrehajtását, amely biztosítja az országok közötti összehasonlíthatóságot és ajánlásként az európai régió valamennyi országára kiterjed. Az 1990-es évek elején az ENSZ Európai Gazdasági Bizottság Népesedési Egysége vállalta a kezdeményező és koordináló szerepet egy ilyen projekt beindítására. Felkért nemzetközi szakértői csoport munkája eredményeként egy olyan kérdőív kidolgozására került sor, amely segítségével választ lehet adni a fentebb jelzett demográfiai folyamatok elterjedtségére, valamint a regionális és nemzeti sajátosságok kimutatására. Az ENSZ EGB ezt a kérdőívet ajánlotta a vizsgálatához csatlakozó országoknak. Az alapkérdőív tíz fejezetből áll, amelyek rendre a háztartásösszetétel, a szülői ház, a partnerkapcsolatok, a teljes termékenységtörténet, a születésszabályozási gyakorlat kérdésköreit tárgyalják. Emellett külön fejezetek foglalkoznak a gyermekvállalást motiváló tényezőkkel, a házasság és család intézményének megítélésével, az iskolázottság- és foglalkozástörténettel, valamint a partnerra vonatkozó néhány kérdéssel. A fentiekből is kitűnik a kérdőív egyik sajátossága, hogy élettörténeti adatokat tartalmaz a különböző demográfiai jellegű

eseményekről, így a vizsgálatban szereplő idősebb és fiatalabb generációk ezzel kapcsolatos magatartása és gyakorlata, valamint ezek változása is feltárható a vizsgálati eredmények alapján.

A vizsgálatban ez ideig tizenöt európai ország, az európai régió kívül pedig az Egyesült Államok, Kanada és Új-Zéland jelezte részvételi szándékát. Az országok többségénél már végrehajtották az adatfelvételt, kisebb részénél a végrehajtás jelenleg is folyik, vagy az előkészítés stádiumában áll. Magyarország az első között csatlakozott az Európai Termékenységi és Családvizsgálathoz és az előkészítési, kérdőívkialakítási munkákban is részt vettek szakértői. A magyar adatfelvételre több lépésben 1992. november és 1993. december között került sor. A női népesség mellett ilyen speciális témakörben első alkalommal a férfiaknál is végrehajtásra került az adatfelvétel. A személyes interjúkra a kérdezettek otthonában került sor, akiket egyrészt a KSH ELAR összeírói, másrészt az országos védőnői hálózat külön felkészített védőnői kerestek fel. A vizsgálat országosan reprezentatív a 18–41 éves női, valamint a 20–44 éves férfi népesség körében. A minta kiválasztása Budapesten és a megyei jogú városoknál egylépcsős arányos kiválasztással, a többi településnél kétlépcsős rétegezett kiválasztással történt. A rétegezés a település nagyságkategóriái szerint történt, rétegenként véletlenszerűen kerültek a mintába a kiválasztott települések. Az egyes településtípusonként kor és nem szerint megadott mintabeli esetszám alapján az Országos Személyi- és Lakcímnnyilvántartó Hivatal választotta ki ugyancsak véletlenszerűen a mintába került nőket és férfiakat. A cél az volt, hogy 4000 nő és 2000 férfi kerüljön a mintába. Különböző okok miatt azonban összességében 3554 nőről és 1919 férfiről sikerült teljes értékű kérdőívet kitölteni és a szükséges információkat begyűjteni.

A magyar kérdőív tartalmát és formáját tekintve egyaránt teljes egészében követte az ENSZ EGB által kidolgozott és javasolt alapkérdőívet. Ez tette lehetővé, hogy az adatbevitelre, az összefüggések ellenőrzésére és az adatok elsődleges feldolgozására ugyancsak az ENSZ EGB által rendelkezésre bocsátott és erre a vizsgálatra készített ISSA (Integrated System of Survey Analysis) programcsomagot használhassuk.

Ez a programcsomag témakörönként tartalmazza azokat a standard táblákat, amelyeket a résztvevő országok nemzeti jelentéseinek összeállításához javasolnak és amelyek így bizonyos mértékben a nemzetközi összehasonlítást is biztosítják egyben. Az alábbi rövid elemzés főleg ezeken a standard táblákon alapul, bár a sajátos magyar viszonyoknak megfelelően ezeken kívül is történtek feldolgozások. Az elemzés főleg helyhiány miatt nem terjedhet ki valamennyi témakörre és a feldolgozott témakörökön belül is csak a legfontosabb megállapításokra és eredményekre szorítkozik. A vizsgálat most nem tárgyalt témaköreire, valamint a leginkább érdeklődésre számító témakörök részletesebb elemzésére később még szeretnénk visszatérni a folyóirat hasábjain is.

A VIZSGÁLAT FONTOSABB EREDMÉNYEI

A szülői ház

A családi háttér és szülői ház jelentősége nem vitatható a gyermekek életében. Olyan normákat, értékeket és magatartási mintákat közvetít a gyermekek számára, amelyek meghatározó szerepet játszanak egész életük folyamán. Ez pozitív és negatív szempontból egyaránt igaz. Korábbi magyar vizsgálatok kimutatták például, hogy az elvált szülők gyermekei önmaguk is gyakrabban válnak, mint a mindkét szülővel nevelkedett gyermekek. A testvérszám és saját családba kívánt gyermekszám közötti kapcsolat viszont már inkább negatív volt. A testvér nélkül "egykeként" nevelkedett gyermekek többsége nem szeretne volna ugyanezt az állapotot saját gyermeke számára is és így rendszerint egynél több gyermeket kívántak. A nagycsaládban nevelkedettek viszont általában kevesebb gyermeket kívántak saját családjukba, mint testvéreik száma volt.

A szülői ház termékenységet a testvérek számával lehet mérni. A mintában szereplő legidősebb korosztályok szülei többségükben már a második világháborút követően hozták világra gyermekeiket, míg a legfiatalabb korosztályok szülei főleg az 1970-es években születtek gyermekeiket. Az általános termékenység csökkenése jól nyomon követhető abban, hogy a fiatalabb generációk átlagos testvérszáma mintegy 20–25%-kal alacsonyabb, mint a 40 évnél idősebbeké. A csökkenés legfőbb oka a három vagy ennél több testvérrel nevelkedők (négy- és többgyermekes szülők) arányának erős visszaesése. Az átlagos testvérszám csökkenése ellenére nem emelkedett, a nőknél pedig határozottan csökkent a testvér nélkül felnevelkedők aránya (1. tábla). Feltűnő, hogy a férfiaknál rendre magasabb az "egyke" fiú, illetve a testvér nélkül felnevelkedők aránya mint a nőknél. Ennek eredményeként a férfiak átlagos testvérszáma is alacsonyabb, mint a nőké (1.a tábla). Úgy tűnik, hogy ha az alacsonyabb termékenység fiúgyermek preferenciával párosul, akkor több lesz a testvér nélkül felnevelkedő fiú mint leány. Feltehető, hogy ez áll e jelenség mögött, bár ezt bizonyítani a jelenlegi vizsgálat alapján nem állt módunkban. Mindenesetre korábbi magyar vizsgálatok enyhe fiúpreferenciát mutattak ki a családterveknél, illetve a kívánt gyermekszám nemi összetételénél.

Az érzelmi biztonságot nyújtó családi háttér főleg a kiskorú gyermek számára fontos, olyan tényező, amely további életük alakításában is meghatározó szerepet játszhat. Így nem mindegy, hogy gyermekkori éveikben egyszülős vagy kétszülős családban nőnek-e fel a gyermekek. A vizsgálatban szereplő nők 14%-a, a férfiak 10%-a az egyik vagy mindkét szülő nélkül nevelkedett 15 éves koráig. A fiatalabb generációknál az átlagosnál magasabbak ezek az arányok. Így a 20–24 éves nőknél 16%, a hasonló korú férfiaknál pedig közel 13% volt ez az arány. Az esetek döntő többségében itt egyszülős családokról van szó, ahol főleg az apák kiválásával vagy elvesztésével az anya él együtt gyermeké(i)vel. Az egyszülős családokban nevelkedő gyermekek növekvő arányáért elsősorban a szülők válása a felelős. Az eredmények egyértelműen jelzik a válások növekvő dinamikáját az elmúlt évtizedekben. A fiatalabb generációk felé haladva egyre nő azoknak az aránya, akiknek a szülei

elváltak. Ennek eredményeként a 25 év alatti korosztályoknál 15 éves korukig kétszer annyian éltek át szüleik válását, mint a 40 év feletti generációknál.

A szülői házból való kiválás leggyakrabban a házasságkötéssel történik. Megszűnhet a szülőkkel való együttélés úgy is, hogy házasságkötés nélkül költözik el a gyermek tanulás vagy munkavégzés miatt, de az is elképzelhető, hogy a szülők költöznek el és hagyják önállóan élni gyermeküket. A leányok és a fiúk gyakorlatát illetően itt jelentősek a különbségek. Ugyanazon életkorig a leányok jóval nagyobb hányada hagyja el a szülői házat, mint a fiúk közül. Ez különösen a fiatalabb életkorokban igaz és főleg az eltérő házasságkötési korról magyarázható. Így 24 éves életkoráig a leányok több mint fele (57%) hagyta el a szülői házat, míg a fiúknak csak alig több mint egynegyede (27%). A későbbi életkorokban már csökkennek a különbségek, de az eredmények alapján több fiúgyermek él a szülei 30 vagy 40 éves életkora felett is mint amennyi leánygyermek. Főleg a változó házasságkötési gyakorlattal magyarázható az jelenség is, hogy a mai 30 év alatti generációknál egyre többen élnek még a szüleikkel (kevesebben hagyták el a szülői házat) életük 20, 24 vagy 29 éves koráig mint a 30 évnél idősebb generációknál. Emögött a házasságkötések elhalasztása, a házassági kedv csökkenése és az első házasságkötési kor emelkedése áll. Ennek eredményeként emelkedett a szülői ház elhagyásának medián életkora, ami különösen a leánygyermekéknél számottevő, így a 20–24 éves vizsgálati nők 1 évvel magasabb (21,9 év) mint a 40 év feletti generációknál (20,9 év).

Partnerkapcsolatok

Magyarországon a partnerkapcsolat létesítésének legáltalánosabb formája a házasságkötés. A házasságon kívüli partnerkapcsolat létesítésével csak akkor számol a vizsgálat, ha az együttlakással párosult. A házasságon kívüli együttélésnek azonban tárgyi feltételei is vannak. Korábbi házassági longitudinális vizsgálatok eredményei szerint a fiatal házasok csak mintegy egynegyede kezdi önálló lakásban házassélettét, kétharmaduk pedig valamelyik fél szüleihez költözik és velük él együtt. Így a házasságon kívüli együttéléshez az esetek egy jelentős részénél a szülői otthon hozzájárulása is szükséges. Az első partnerkapcsolat létesítésénél két ellentétes irányzat figyelhető meg a vizsgálati eredmények alapján. Mivel a házasságkötési arányszámok jelentősen visszaestek az elmúlt évtizedben, a fiatalabb generációk felé haladva egyre csökken azoknak az aránya, akiknél az első partnerkapcsolat egyben a házasságkötést is jelenti. Jól jellemzi a visszaesés mértékét az a tény, hogy a 20–24 éves nőknek csak 21%-a kötött házasságot 20 éves koráig, míg a 40 éven felüli nőknek már csaknem kétszerese (41%) élt már házasságban eddig az életkorig. A házasságkötés mint az első partnerkapcsolat létesítésének formája nemcsak a fiataloknál, hanem a középkorú generációknál is vesztett jelentőségéből. Így a 24, 29, vagy 34 éves életkorig első házasságukban élők aránya is csökkenő irányzatot mutat. Itt tehát nemcsak egy időzítési elemről van szó, nevezetesen hogy a fiatalon elhalasztott házasságok később ugyanolyan arányban kötnek meg mint a múltban, hanem ez egy magatartás-változást is jelent a házassággal mint intézménnyel

szemben. Ez a jelenség a nőknél és a férfiaknál egyaránt megfigyelhető (2. és 2.a táblák).

A másik irányzat az, hogy dinamikusan emelkedik azoknak az aránya, akiknél az első partnerkapcsolat házasságon kívüli együttélést jelent. Így a 20–24 éves nőknél 20 éves életkoráig négyszer annyian éltek már együtt partnerükkel házasságon kívül (17%), mint a 40 éven felüli nőknél hasonló életkorig (4%). A mai 22–24 éves nők 1/5-e kezdte ilyen formában első partnerkapcsolatát és ez magasabb arány, mint a náluk idősebb korosztályoknál egész életük folyamán az ilyen együttélési gyakorlat valaha is előfordult. A férfiak későbbi életkorban és kisebb arányban kötik meg első házasságukat mint a nők. Így valamennyi férfi korcsoportban alacsonyabb azoknak az aránya, akiknél az első partnerkapcsolat egyben házasságkötést is jelentett. Ezzel szemben a 25 év feletti férfiaknál rendre magasabb az első partnerkapcsolatukat házasságon kívüli együttéléssel kezdők aránya mint a hasonló korú nőknél. A férfiaknál is markánsan jelentkezik az az irányzat, hogy a 40 év felettiekől a fiatalabb korúak felé haladva emelkedik az azonos életkorig ilyen párkapcsolatot teremtők aránya.

Természetesen a házasságon kívüli első partnerkapcsolatok egy jelentős része később házassággal végződik. A nőknél egy évnél rövidebb együttélés után az esetek 37%-nál, négy évi együttélés után pedig mintegy háromnegyedénél megkötötték a házasságot. A férfiaknál az a feltűnő, hogy magasabb együttélési arányokat ritkábban követi házasságkötés mint a nőknél.

A házasságon kívüli együttélés növekvő arányai jelenleg nem tudják ellensúlyozni a házasságkötések erősen csökkenő trendjét, így a mai fiatalabb életkorúak összességében később és kisebb arányban teremtik meg első partnerkapcsolatukat mint az idősebb korosztályok ezt hasonló életkorukig tették. Mindezek hatására emelkedett az első partnerkapcsolat medián életkora, a 20–24 éves nőknél ez 21,4 év volt, szemben a 40 év felettiek 20,5 évével, a 25–29 éves férfiaknál pedig 24,2 év, szemben a 40 évnél idősebb férfiak 23,7 évével.

A különböző típusú együttélési formák stabilitására lehet következtetni azáltal, hogy milyen arányban szűntek meg válással vagy különéléssel. A vizsgálati eredmények alapján erre eléggé nehéz egyértelmű választ adni. Ami egyértelműnek tűnik és egyben meglepő eredmény, az, hogy stabilabbak azok a házasságok, ahol a házasságkötést nem előzte meg együttélés, mint azok, ahol a párok előbb együtt éltek és ezt követően kötötték házasságot. Ez a nőknél és a férfiaknál egyaránt igaz (2.1 és 2.1.a táblák). Más szóval a házasságtartam szerinti válási arányok rendre magasabbak az együttélést követő házasságoknál, mint azoknál, akik nem éltek együtt házasságkötésük előtt. Azoknál a partnerkapcsolatoknál, ahol az együttélést nem követte később házasságkötés, meglehetősen vegyes a kép. A fiataloknál, akiknél mint láttuk egyre inkább terjed az együttélés, meglehetősen instabilnak látszanak az ilyen első kapcsolatok és jóval magasabb arányban bomlanak fel mint a házasságok. A 35 év feletti női generációknál viszont a házasságon kívüli együttélési forma tűnik a legstabilabb partnerkapcsolatnak, mert a legkisebb arányban szűntek meg az együttélés tartamát tekintve. Így a 35 évnél idősebb együttélő nőknél 16–17%-nak szűnt meg az első ilyen partnerkapcsolata, a házasságkötéseknél 24–25% volt a felbomlások aránya, a házasságot megelőzően együttélőknél pedig 35–39%-nak szűnt meg elsősorban válással az első partnerkapcsolata. (A megözvegyülések aránya nem játszik jelentős

szerepet ezeknél az életkoroknál, így a kapcsolatok megszűnése döntő többségében a válások miatt következik be)

Valamennyi típusú első partnerkapcsolatot figyelembe véve az eredmények azt mutatják, hogy általában későbbben és kisebb arányban kerül sor az első kapcsolat megteremtésére, ennek ellenére stabilitásuk nem nőtt és különösen a fiatalabb korcsoportoknál a rövidebb ideig tartó első partnerkapcsolatok bomlanak fel nagyobb arányban mint az idősebb generációknál. Ezen belül a házassággal kezdődő vagy végződő első partnerkapcsolatok nem bomlanak fel gyakrabban mint a múltban. Ritkábban, de talán megfontoltabban kötöttek a házasságok, de a házasságon kívüli együttélés növekedése és az ilyen kapcsolatok nagyobb instabilitása erősen közre játszik a felbomlások arányának emelkedésben.

Termékenység, gyermekvállalás

A vizsgálatban szereplő legidősebb nők az 1950-es évek elején születtek és az 1960-as évek második felében léptek szülőképes korba, míg a legfiatalabb generációk az 1970-es évek első felében születtek és az 1980-as évek végén kezdték termékenységük történetét. Durván egy generációtávolság választja el a legidősebb és a legfiatalabb korosztályokat, de ez idő alatt lényeges változások történtek a demográfiai magatartásokban. A családalapítás és a partnerkapcsolat-teremtés mellett ez a gyermekvállalási stratégiákra is hatással volt. A változások legfőbb vonásai az első házasságkötés és az első gyermekvállalás későbbre halasztása, ami megemelte a szülő nők átlagos életkorát és a fiatalok termékenységének erős visszaesésével párosult. Az új típusú együttélési formák terjedése viszont dinamikus növelte a házasságon kívüli születések arányát ugyancsak a fiatalabb generációknál.

A vizsgálati eredmények alapján jól nyomon követhetők ezek a folyamatok. Különösen feltűnőek az első gyermekvállalás időzítésében történt változások. A 25 évnél idősebb nők 1/3-a szülte meg első gyermekét 20 éves életkoráig és legalább 2/3-a 24 éves koráig, míg a 20–24 éves nőknek csak 1/4-e, illetve 2/5-e hozta világra első gyermekét 20, illetve 24 éves koráig. Ez utóbbiak jóval alacsonyabb arányok és kérdésessé teszik, hogy a mai fiatalok vállalnak-e a jövőben olyan arányban legalább egy gyermeket, mint azt az idősebb generációk tették. A 35 évnél idősebb nők 92–94%-a vállalt legalább egy gyermeket és így körükben nagyon alacsony a gyermektelen nők aránya (3.1 tábla). Nemcsak az első hanem a második gyermekek későbbre halasztásának is tanúi lehetünk a 25 évnél fiatalabb nőknél. Az első gyermek 2, illetve 3 éves koráig csak fele annyian születték meg második gyermeküket mint a 30 év feletti nők. Az 1950-es években született női generációk 75–79%-a szülte meg második gyermekét is az első gyermek 15 éves koráig. Ennek eredményeként körükben magas, 50% feletti a kétgyermekesek aránya. Így a befejezett termékenységhez közel álló nők között soha nem volt ilyen alacsony a gyermektelenek és ilyen magas a kétgyermekesek aránya mint jelenleg. A reprodukció szempontjából lényeges három- vagy többgyermekesek aránya viszont itt sem éri el a 20%-ot, így az átlagosan 1,9 körüli gyermekszám mintegy 10–12%-kal marad el az egyszeri reprodukciós szinttől (3. tábla). A férfiak átlagos gyermekszáma valamennyi korcsoportban elmarad a nőkétlől. Ez a fiatalabb generációknál a férfi

családalapítási és gyermekvállalási szokások eltéréséből adódik, a 40 év feletti férfiaknál viszont már az alacsonyabb termékenységet is jelzi. Ebben az életkorban is több a gyermektelen és az egygyermekes férfi és jóval alacsonyabb a három- és többgyermekes, mint a hasonló korú nőknél. A gyermekvállalás időzítésében a nőkéhez hasonló irányzatok jelentkeznek a fiatalabb férfi generációknál is (3.a tábla).

A házasságon kívüli születések jelentős növekedése figyelhető meg a vizsgálati eredményekben. Különösen feltűnő, hogy a 20 évnél fiatalabb nők 40%-a házasságon kívül szülte meg első gyermekét, míg a 35 évnél idősebbek között csak 7–8% volt az ilyen nők aránya. Az is figyelmet érdemel, hogy a házasságon kívüli szülések többségénél az anyának nem volt tartós partnerkapcsolata. A 20 év alatti nők 30%-a ily módon vállalta első gyermekét házasságon kívül, de az idősebb korcsoportú nőknél is rendre magasabb a partnerkapcsolat nélküli szülés mint az együttéléses gyermekvállalás. Lehet, hogy éppen az első gyermek megszületése készteti a párokat arra, hogy később együtt éljenek, vagy esetleg házasságot kössenek (4. tábla). A férfiaknál annyiban más a kép, hogy a házasságon kívül született első gyermekeiknél rendre magasabb az együttélők aránya, mint azoké, akik nem éltek együtt partnerükkel. Ez érthető, hiszen a tartós partnerkapcsolat nélküli születéseknél a férfiak egy része nem vállalja, vagy esetleg nem is értesül első gyermeke megszületéséről. Mindemellett férfiaknál is dinamikusan nő a házasságon kívüli születések aránya, mivel a 20–24 éves férfiak 1/3-a így vállalta első gyermekét, a 35 év feletti férfiaknál viszont csak alig 5–6%-ban fordult ez elő (4.a tábla).

Az iskolai végzettség fontos szerepet játszik a családalapítási és gyermekvállalási szokásokban. Minél tovább tanulnak a nők, annál később vállalják első gyermeküket. Így lényeges különbségek alakulnak ki a fiatalabb életkorokig szült első gyermekek arányában a nők iskolai végzettsége szerint. Az általános iskolát végzett nők négyszer annyian szülték meg első gyermeküket 24 éves korukig (67%) mint a diplomás nők (17%). A kor előrehaladtával ezek a különbségek jelentősen csökkennek és a propagatív kor második felében lényegében kiegyenlítődnek. A 35 év feletti diplomás nők mintegy 91%-a szült legalább egy gyermeket és bár ez némileg elmarad az ennél alacsonyabb végzettségűek 92–96%-os arányától, a különbségek jelentéktelenek (3.2 tábla). A második gyermeknél hasonló módon jelentkeznek az időzítési elemek, de ezek már kevésbé egyenlítődnek ki a kor előrehaladtával és végül az érettségizett vagy diplomás nők között mintegy 10%-kal alacsonyabb azok aránya, akik a második gyermeküket is világra hozták, mint a csak nyolc általánost végzett vagy a szakmunkás végzettségű nők között (3.3 tábla). Figyelmet érdemel, hogy az iskolai végzettségi szint emelkedésével nem csökken automatikusan a második vagy harmadik gyermekeküknek életet adó nők aránya. Sőt a 35 év feletti diplomás nők között többen szülték meg harmadik gyermeküket is, mint az érettségizett nők körében és a háromgyermekesek aránya lényegében azonos a szakmunkás végzettségű nőkével (3.4 tábla). Mindezek hatása az átlagos gyermekszámokban is megmutatkozik, mivel a 35 évnél idősebb diplomás nőknek jelenleg több gyermekük van, mint a hasonló korú érettségizett nőknek (6.1 tábla). A szülőképes kor vége felé járó diplomás nők nagyobb arányú és magasabb paritású gyermekeinek világrajövetelében minden bizonnyal szerepet játszott a GYED intézményének 1984-ben történt bevezetése. A fiatalabb korcsoportoknál valamennyi iskolai végzettségi szintnél megfigyelhető az első és a második gyermekek szülésének későbbre

halasztása és ez a késleltető magatartás a végzettségi szint emelkedésével egyre határozottabbá válik. Így az is kérdéses, hogy a mai fiataloknál megszületnek-e olyan arányban a második és a harmadik gyermekek, mint ahogy ez a 35 év feletti nőknél iskolai végzettségüktől függetlenül jelenleg megmutatkozik.

Születésszabályozás

A későbbi családalapítás és gyermekvállalás elterjedése nem jelenti egyben azt is, hogy a fiatalok később kezdik szexuális életüket. A házasságon kívüli első szexuális kapcsolat ugyanis jóval gyakoribb a mai fiatalok körében, mint azoknál a nőknél, akik az 1970-es években voltak tizenévesek. A nőknél a 16 vagy 17 éves életkorig szexuális kapcsolatot létesítettek aránya kétszeresére emelkedett az idősebb generációktól a mai fiatalokig haladva és 18, illetve 46 százalékot ért el. Még jelentősebbek a különbségek, ha kiküszöböljük az eltérő házasságkötési gyakorlat hatását és csak azoknak a szexuális gyakorlatát vetjük egybe, akik nem kötöttek házasságot 20 éves korukig. Ebben az esetben a különbség három-négyszeres a mai fiatalok körében az idősebb generációkhoz képest. Nemcsak gyakoribb a házasság előtti szexuális kapcsolatot a mai fiatalok körében, hanem korábban is kezdik a szexuális életet. A medián kor azt fejezi ki, hogy az egyes generációkhoz tartozók fele hány éves koráig létesített először szexuális kapcsolatot. Ez az életkor a nőknél 19,1 évről 18,2 évre csökken az idősebb és fiatalabb generációk között annak ellenére, hogy a tizenéves házasságkötések aránya jóval gyakoribb volt az idősebb női generációknál (5.1 tábla). A férfiaknál is hasonló irányzat figyelhető meg, így a 40 év feletti férfiaknál 18,5 év volt az első szexuális kapcsolat medián életkora, míg a 20–24 éveseknél 18,0 év (5.1.a tábla).

A szexuális magatartásokban történt változások a fogamzásgátlási gyakorlatra is hatással voltak. A mai tizenévesek háromnegyede már alkalmazott valamilyen védekezési módszert az első szexuális érintkezés alkalmával, míg a 40 évnél idősebb női generációknál csak egyharmad volt ez az arány. Jelentősen csökkent az első fogamzásgátlás medián kora, a 40 év feletti nők 21,4 évről 18,7 évre a 20 évnél fiatalabb nőknél. Rövidült a különbség az első szexuális kapcsolat és az első védekezés medián kora között. Ez az idősebb női generációknál több mint két év, ami azt jelenti, hogy az első gyermek megszületése előtt gyakorlatilag nem védekeztek. A legfiatalabb generációknál ez a különbség 0,5 év, ami egy erősen megváltozott szexuális életet, fogamzásgátlási gyakorlatot és termékenységi magatartást is jelez. A férfiaknál is hasonlóak a trendek, ami mégis figyelmet érdemel, az az, hogy a férfiak is egyre fiatalabban és a nőkkel azonos életkorban létesítik első szexuális kapcsolatukat, a fogamzásgátlást viszont a nőknél későbbi életkorban alkalmazzák először. Ez részben azt jelenti, hogy akár az első szexuális érintkezéskor, akár később a férfiak többsége a nőkre bízta a védekezés felelősségét a nem kívánt terhesség megakadályozására. De jelentheti azt is, hogy a korszerű védekezési módszereket főleg a nők alkalmazzák és ennek semmi külső jele nincsen, így alkalmi szexuális kapcsolatnál a férfiak akár nem is tudhatnak arról, hogy partnerük védekezik-e vagy sem.

Ami az alkalmazott védekezési módszert illeti, Magyarországon sajátos a helyzet ateikintetben, hogy a nők 40 éves koráig a pill használata a leggyakoribb valamennyi korcsoportban. A párkapcsolatban élő termékeny és nem terhes nők körében magas a védekezők aránya és ezek túlnyomó többsége hatékony védekezési eszközt használ (pill, IUD). A kor előrehaladtával fokozatosan növekszik az IUD-val védekezők aránya és csökken a pillt használóké. A condom nem tartozik a népszerű védekezési eszközök közé Magyarországon. Bár a 25 évnél fiatalabb nőknél ez a második leggyakoribb védekezési módszer, aránya csak alig egyötödét teszi ki a pilllel védekezőkének. Hasonló módon alacsony a természetes védekezési módszert alkalmazók aránya is (megszakított érintkezés, időleges megtartóztatás). A nem védekező fiatal nők többsége terhes vagy gyermeket akar, az idősebbek között viszont emelkedik a nem termékeny nők aránya. A védekezési célú sterilizáció viszonylag ritka Magyarországon és csak egy bizonyos kor és gyermekszám felett engedélyezett (5. tábla). A párkapcsolatban élő férfiaknál hasonló a helyzet, közöttük viszont rendre alacsonyabb a védekezők és magasabb az ismeretlen védekezési státusúak aránya (5.a tábla). A párkapcsolat nélkül élő nők és férfiak körében természetesen alacsonyabb a fogamzásgátlást alkalmazók aránya, a védekezők között viszont feltűnően magas a condom használata a leggyakoribb. A fiatalok között viszont feltűnően magas a nem válaszolók és az ismeretlen státusúak aránya. A partnerkapcsolat nélkül élő tizenéves leányok 41 százaléka vallotta azt, hogy volt szexuális kapcsolata a vizsgálatot időpontját megelőző négy hétben. Döntő többségük védekezett is pilllel vagy condommal és feltűnően alacsony volt közöttük a nem védekezők aránya. A fiatalok mintegy 17 százaléka mondott határozott nemet a szexuális kapcsolat után érdeklődő kérdésre, viszont meglehetősen magas, közel 40 százalékos volt a nem válaszolók aránya.

A viszonylag magas arányú és korszerű fogamzásgátlási gyakorlat ellenére Magyarországon nemzetközi viszonylatban magas az abortuszok aránya. A 40 év feletti nők 1/4-e vallotta azt, hogy legalább egyszer már átesett terhességmegszakításon, a tizenéves leányoknak pedig 7–8%-a nyilatkozott így. A tizenévesek csökkenő termékenység és növekvő védekezés mellett gyakrabban esnek át terhességmegszakításon azonos életkorig, mint az idősebb korosztályok. Egy valószínű magyarázata lehet erre az, hogy a nem kívánt terhességek zöme alkalmi szexuális érintkezésből adódik, amikor a fiatalok mellőzik a védekezést és a véletlenre bízzák a következményeket. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy 19 éves koráig a tizenévesek mindössze 22 százalékanak volt tartós partnerkapcsolata, viszont 69 százaléuk már túl volt az első szexuális kapcsolaton. Tanulsága a vizsgálatnak az is, hogy sikerrel vagy sikertelenül, de főleg a nők védekeznek a nem kívánt terhességek ellen a fiatalok és nem fiatalok között egyaránt és ez a férfiak nagyobb felelősségérzetét is felveti a nem kívánt terhességek megelőzésében.

Termékenységi preferenciák

A családba végleg kívánt gyermekek száma a már életben levő és az ezen kívül még szülni kívánt gyermekszámok összege. E mutatónak nagy jelentősége van a tekintetben, hogy a mindenkori tényleges termékenységi helyzetet veti egybe a

jövőbeni termékenységi preferenciákkal. Értékéből következtetni lehet a reprodukció szempontjából lényeges befejezett termékenység jövőbeni alakulására. Mivel a mutató egy már megvalósított tényből (életben levő gyermekek) és egy szándékból (még kívánt gyermekek) tevődik össze, gyakori a vita arról, hogy mennyire fejezi ki a várható termékenységi viszonyokat. Kétségtelen, hogy minél nagyobb részt képvisel a jövőbeni szándék a már meglevő gyermekekkel szemben, annál bizonytalanabb a mutató valóságtartalma, mivel a szándékok idővel gyakran változhatnak. Így a fiataloknál és a nem házasoknál több a bizonytalanság a végleg kívánt gyermekek számában mint a szülőképes kor vége felé járó generációknál. Mindezek figyelembe vétele mellett is érdemes megvizsgálni e mutató alakulását és összevetni korábbi hasonló eredményekkel. A nők átlagosan valamivel több gyermeket kívánnak mint a férfiak és határozottabb elképzelésük van a végleges családnagyságukról, mivel valamennyi korcsoportban kisebb a bizonytalanok aránya, mint a férfiaknál (6. és 6.a táblák). A nőknél átlagosan kívánt 2,1 gyermek, ha nem is éri el az egyszerű reprodukciós szintet, de erősen megközelíti azt, ami a hosszú távú magyar termékenységi trendeket ismerve magasnak tekinthető. Különösen a fiatalok 2,1—2,2-es gyermekszám tervei érdemelnek figyelmet, mert náluk a legnagyobb a különbség a tényleges termékenység és a jövőbeni szándékok között. Az eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy az a tény, hogy jelenleg a fiatalok egyre kevésbé kötnek házasságot és vállalnak gyermeket, terveik szerint nem jelenti azt, hogy kevesebb gyermeket is kívánnának végleges családnagyságként, mint a múltban. Az 1977-ben és 1986-ban lefolytatott hasonló keresztmetszeti vizsgálatoknál is hasonló, sőt egy árnyalattal alacsonyabb, 2,0—2,1 volt a 25 évnél fiatalabbak gyermekszám terveinek átlaga. Természeteszerű, hogy náluk a legnagyobb a bizonytalanság is a jövőt illetően, hiszen a tapasztalatok azt mutatják, hogy az első gyermekek későbbre halasztása egyben kevesebb gyermeket is jelent. A befejezett termékenységhez közel álló 40—44 éves nők már megvalósított gyermekszáma (1,9) és a kívánt végső családnagyság (2,0) között már nincs lényeges különbség, ezért reálisnak tekinthető. Ez viszont jobban elmarad az egyszerű reprodukciótól, mint a fiatalok tervei.

Az iskolai végzettség szerinti végleg kívánt gyermekszámoknál az érdemel figyelmet, hogy a különbségek a fiataloknál nem jelentősek, majd a kor előrehaladtával egyre nőnek. A harminc év alatti nőknél azok kívánják a legkevesebb gyermeket, akiknek szakmukás képesítésük van, a harminc év feletti nőknél pedig az érettségizett nők. A felsőfokú végzettségű nők viszont rendre több gyermeket kívánnak mint az érettségizettek (6.1 tábla). Ha a végső családnagyság-tervek iskolai végzettség szerinti stabilitását azzal mérjük, hogy összehasonlíjuk az azonos iskolai végzettségű fiatalok és a befejezett termékenységhez közel álló idősebbek kívánt gyermekszámait, akkor érdekes kép alakul ki. Kor szerint legkevésbé változik a szakmukás végzettségű nők kívánt gyermekszáma, tehát a fiatalok tervei és a 40 év feletti nők többségében már megvalósított gyermekszám között a legkisebb a különbség. A kor előrehaladtával viszont egyértelműen csökken az érettségizett nők és a felsőfokú végzettségűek kívánt családnagysága. A csökkenés az érettségizett nőknél a legjelentősebb, így végül is nekik van a legkevesebb gyermekük és a legkisebb családnagyságot is kívánják 40 éves koruk felett. A legfeljebb nyolc általános iskolát végzett nők kívánt gyermekszáma korcsoportonként hullámzó, de az idősebeknél egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy nekik van a legtöbb gyermekük és a

kívánt gyermekszámuk is a legmagasabb. Így a 40 év feletti nőknél már elég jelentőssé válik a legfeljebb nyolc általánost végzetek (2,4) és az érettségizettek (1,75) végleg kívánt gyermekszámai közötti különbségek.

Akár a terveket, akár a befejezett termékenységhöz közeli tényleges gyermekszámot nézzük, elmondható, hogy Magyarországon nem jellemző az akaratlagos gyermektelenség. Mindenki kíván legalább egy gyermeket és így rendkívül alacsony, a biológiai meddősség hatásán van a gyermektelen nők aránya. A fiatalok mindössze 1–2%-a kívánja gyermektelenül leélni életét, valószínű, hogy ennél jóval többen lesznek, akik akarva vagy akaratlanul gyermek nélkül maradnak. Ugyancsak alacsonynak tűnik az egy gyermeket kívánók 11% körüli aránya a 30 évnél fiatalabb nőknél. A kor előrehaladtával egyre emelkedik az egy gyermek mellett maradók hányada és a 40 év feletti nőknél már 22%-ot ér el. A kétgyermekes családnagyság kívánása a legáltalánosabb mind a fiatalok, mind az idősebb generációk körében és ténylegesen is az ilyen családtípus a leggyakoribb. Figyelmet érdemel, hogy a fiatalabb női korcsoportokban többen szeretnék három gyermeket mint csak egyet. Ahogy közelednek a befejezett termékenységhöz, úgy csökken a három gyermeket és nő az egy gyermeket kívánók aránya. A 40 évnél idősebb nőknél a három és több gyermekek együttes aránya sem éri már el az egygyermekesekét (6. tábla). A férfiak alacsonyabb kívánt gyermekszáma abból adódik, hogy kevesebben szeretnék nagycsaládban élni, mint a nők. Így a három vagy több gyermeket kívánók aránya rendre alacsonyabb mint a nőknél (6.a tábla).

Értékek és elvárások

A családalapítási szokások változása, a házasságok stabilitásának gyengülése, az újracházassodási kedv rohamos csökkenése és mindezzel párhuzamosan a házasságon kívüli együttélési formák terjedése felveti a kérdést, hogy vajon a házasság intézményének olyan válságáról van-e szó, amely a folyamatok hosszabb távú eredményeként magát a házasság intézményét is veszélyezteti. A kevesebb gyermek vállalása, a házasságon kívüli születések terjedése, a szülői szerepek és a szülő gyermek viszony változása szintén felveti a kérdést, hogy ez mennyiben tükrözi a családdal és ezen belül a gyermekekkel kapcsolatos értékek és elvárások változását. A vizsgálatban szerepelt néhány kérdés, amelyek az a témakörrel kapcsolatos véleményeket tudakolták. Az eredmények alapján egyértelmű, hogy a nők és a férfiak döntő többsége, közel 80%-a nem ért egyet azzal a véleménnyel, hogy a házasság idejétmúlt intézmény lenne. Sajnos nincsenek korábbi hasonló vizsgálati eredményeink, így nem tudjuk, hogy azok táborra, akik egyetértenek ezzel a véleménnyel, időközben növekedett vagy csökkent. A nők 13%-a, a férfiak közül ennél többen, 15,5% tartozott ide. A legfiatalabb és a legidősebb válaszolók között közel egy generáció a távolság, ennek ellenére a vélemények meglehetősen hasonlóak. A nők mintha jobban ragaszkodnának a házasság intézményéhez mint a férfiak, viszont több közöttük az olyan, akinek nincs kialakult véleménye erről a kérdéstről. Különösen a fiatal nők között emelkedik a bizonytalanok aránya, a fiatal férfiaknak ezzel szemben van határozott véleménye erről a kérdéstről és közöttük a legmagasabb azok aránya, akik elvetik a házasság intézményét (7. és 7.a táblák).

Bár a többségi vélemény házasságpárti, emellett meglehetősen nagy toleranciával viseltetnek a házasságon kívüli és a stabil partnerkapcsolat nélküli gyermekvállalással szemben. A nők 77%-a egyet ért azzal, hogy egyedülállóként is vállalhasson gyermeket egy nő, ha ezt így akarja. A férfiak nem nagyon tiltakoznak ezzel a nézettel, mivel ha némileg kisebb arányban is, de döntő többségük (74%) egyetért ezzel a véleménnyel. Igaz viszont az is, hogy a férfiak valamennyi korcsoportjában rendre magasabb az egyet nem értők aránya is mint a nőknél. Itt sem találni számottevő különbséget az egyes generációk között, de a fiatal 20 év alatti nőknél ennél a kérdésnél is a legtöbb a bizonytalan véleményűek aránya.

A házasság és a család ma már nem azonos fogalmak, hiszen házasságon kívül is lehet például családi életet élni. A magas válási arányszámok mellett az eddigi magyar tapasztalatok azt mutatják, hogy a házasságon kívüli együttélések is meglehetősen sérülékenyek, különösen a fiatalok körében, hiszen jóval magasabb arányban szűnnek meg, mint a házasságok. Ezek a tünetek a családi élet problémáit tükrözik. Így nem meglepő, hogy a nők mintegy 93%-a, a férfiaknak pedig 87%-a egyetért azzal, hogy a jövőben nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a családi életre, foglalkozni a problémáival és megoldási lehetőségeket találni a felmerülő gondokra. A házasság intézményével szembeni ellenszenvhez hasonlóan ennél a kérdésnél is a fiatal, 20–24 éves férfiak között találni a legtöbb egyet nem értő véleményt.

A szülők gyermekeik iránti felelősségét fogalmazta meg az a kérdés, amely arról kérte a véleményeket, hogy "a szülők kötelessége, hogy mindent megtegyenek gyermekeikért, akár a saját jólétük rovására is" vagy hogy "a szülőknek is megvan a saját életük és ez nem kívánható meg tőlük". Mind a nők, mind a férfiak 2/3-a az első változatot választotta, tehát a minden áron való szülői felelősséget gyermekeikért. A válaszoknál viszont itt már eléggé jelentősek a különbségek a fiatalabb és az idősebb generációk között. Minél fiatalabbról van szó, annál kevésbé választják ezt a változatot. Ez bizonyos szempontból érthető, mivel a fiatalok többségének még nincs gyermeke, így nem is lehetnek szülők és nem gondolkozhatnak szülői fejjel. Másrészt az is elképzelhető, hogy ebben a kérdésben ténylegesen is változnak az értékrendek és ezen belül a gyermekek szerepének megítélése. Összességében a nők 11%-a, a férfiak mintegy 14%-a választotta a második változatot, de közel ennyien voltak azok is, akik úgy vélekedtek, hogy a kérdés illetlen feltevése túlságosan sarkított és egyik változatot sem választanák mint szülők. A bizonytalanok, a választani nem tudók aránya ennél a kérdésnél is a fiataloknál volt a legmagasabb.

Tárgyszavak:

Termékenység, család

1. A szülői ház (nők)
The parental home (females)

	A nők korcsoportja (a felvétel idején)						Összes
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-41	
	Születési kohorszok						
	1973- 74	1968- 72	1963- 67	1958- 62	1953- 57	1951- 52	

a) A kérdezettek százalékos megoszlása anyáik által

szült gyermekek száma szerint

egy gyermeket	10,2	11,7	14,3	14,2	14,7	17,9	13,9
két gyermeket	60,5	53,7	49,2	44,0	38,0	33,6	45,5
három gyermeket	19,0	20,9	19,5	19,3	22,1	21,1	20,5
négy és több gyermeket	10,2	13,7	16,9	22,6	25,3	27,4	20,1

b) A kérdezettek anyái által átlagosan szült gyermekek

száma

	2,5	2,5	2,7	2,9	2,9	3,0	2,8
--	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

c) A kérdezettek aránya, akik 15 éves korukig együtt éltek

mindkét szülővel	87,1	84,1	85,4	84,7	87,9	87,4	85,8
csak az apával	2,7	1,3	1,3	1,7	0,6	1,3	1,3
csak az anyával	10,2	12,7	11,1	11,1	9,6	9,4	10,9
szülő nélkül	0,0	1,9	2,1	2,5	1,9	1,8	2,0

Összesen	147	756	700	763	965	223	3 554
----------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-------

d) A kérdezettek kumulált arányai, ahol a szülők elváltak vagy külön éltek

a kérdezett adott életkoráig

1	1,4	1,3	1,6	1,2	1,5	2,7	1,5
5	6,8	7,0	5,7	5,3	3,7	4,1	5,3
10	12,9	12,4	9,3	9,4	6,3	5,4	9,1
15	15,0	16,5	13,1	12,2	8,3	7,7	12,1
20	-	19,4	15,4	14,6	9,6	12,6	14,4
25	-	-	16,9	15,6	11,1	14,4	15,6

e) A kérdezettek kumulált arányai, akik elhagyták

szüleiket az adott életkorukig

10	0,0	0,3	0,1	0,3	0,1	0,0	0,2
15	2,1	3,1	3,0	4,6	4,2	1,8	3,6
20	-	42,9	50,0	53,4	51,3	51,4	48,4
25	-	-	84,0	85,4	83,5	79,5	75,5
30	-	-	-	94,7	93,2	94,5	81,7

A szülői ház elhagyásának

medián életkora

	-	21,9	21,0	20,7	20,9	20,9	21,1
--	---	------	------	------	------	------	------

Abszolút szám	143	750	692	755	951	220	3 511
---------------	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-------

1.a A szülői ház (férfiak)
The parental home (males)

	A férfiak korcsoportja (a felvétel idején)					Összes
	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	
	Születési kohorszok					
	1969- 73	1964- 68	1959- 63	1954- 58	1949- 53	

a) A kérdezettek százalékos megoszlása anyáik által

szült gyermekek száma szerint

egy gyermeket	18,0	18,6	18,7	15,2	13,2	16,7
két gyermeket	58,5	48,0	46,0	46,6	35,5	47,2
három gyermeket	14,1	18,6	20,4	20,3	24,8	19,5
négy és több gyermeket	9,4	14,9	14,9	17,9	26,4	16,5

b) A kérdezettek anyái által átlagosan szült gyermekek

száma

	2,2	2,5	2,5	2,7	3,0	2,6
--	-----	-----	-----	-----	-----	-----

c) A kérdezettek aránya, akik 15 éves korukig együtt éltek

mindkét szülővel	87,3	90,1	89,6	91,2	91,8	89,9
csak az apával	1,0	1,1	1,4	0,7	1,6	1,1
csak az anyával	11,2	8,2	8,5	7,0	5,5	8,1
szülő nélkül	0,5	0,6	0,5	1,2	1,1	0,8

Összesen

	409	352	364	430	364	1 933
--	-----	-----	-----	-----	-----	-------

d) A kérdezettek kumulált arányai, ahol a szülők elváltak vagy külön éltek

a kérdezett adott életkoráig

1	1,0	0,6	1,1	0,7	1,1	0,9
5	5,9	3,7	4,1	1,6	2,5	3,5
10	9,0	7,4	8,0	3,0	4,7	6,4
15	12,7	9,7	10,5	6,1	6,1	9,0
20	17,4	12,8	12,9	8,2	8,0	11,9
25	-	12,8	14,6	8,9	9,1	12,7

e) A kérdezettek kumulált arányai, akik elhagyták

szüleiket az adott életkorukig

10	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,1
15	0,7	0,6	1,9	1,9	3,1	1,7
20	16,6	18,0	18,6	20,9	21,7	19,2
25	-	62,3	65,0	66,0	66,4	56,8
30	-	-	86,9	85,0	85,8	69,9

A szülői ház elhagyásának
medián életkora

	-	24,3	24,5	24,0	24,2	24,3
--	---	------	------	------	------	------

Abszolút szám

	403	350	360	421	360	1 894
--	-----	-----	-----	-----	-----	-------

2. Partnerkapcsolatok létesítése (nők)

Establishment of partnerships (females)

A nők korcsoportja (a felvétel idején)							Összes
18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-41		
Születési kohorszok							
1973-74	1968-72	1963-67	1958-62	1953-57	1951-52		

- a) Az adott életkorig létesített első partnerkapcsolatok kumulatív arányai,
ahol a kapcsolat házasság vagy együttélés volt

15	1,4	1,2	2,0	2,1	1,6	0,9	1,6
19	22,4	35,2	40,0	46,2	43,7	44,3	40,9
24	-	60,7	83,8	87,1	85,9	85,1	77,7
29	-	-	87,5	94,6	94,1	94,1	82,9
34	-	-	-	95,0	96,0	98,2	83,7
39	-	-	-	-	96,8	98,6	83,9
40	-	-	-	-	-	98,6	83,9
Az első partnerkapcsolat medián életkora	-	21,4	20,8	20,3	20,5	20,5	20,7

- b) Az adott életkorig létesített első partnerkapcsolatok kumulatív arányai
ahol a kapcsolat előzetes együttélés nélküli házasság volt

15	0,0	0,3	0,4	0,4	0,7	0,0	0,4
19	10,2	21,5	31,3	37,9	38,2	41,2	32,2
24	-	39,8	65,7	72,3	76,8	78,3	63,1
29	-	-	68,1	77,9	83,2	85,1	66,9
34	-	-	-	78,1	84,7	87,8	67,6
39	-	-	-	-	84,9	88,2	67,7
40	-	-	-	-	-	88,2	67,7

- c) Az adott életkorig létesített első partnerkapcsolatok kumulatív arányai,
ahol a kapcsolat együttélés volt

15	0,7	0,9	1,6	1,7	0,7	0,9	1,2
19	11,6	13,5	8,8	8,3	5,4	3,2	8,5
24	-	20,7	18,1	14,8	8,9	6,8	14,5
29	-	-	19,4	16,7	10,8	9,0	15,8
34	-	-	-	16,9	11,1	10,4	16,0
39	-	-	-	-	11,6	10,4	16,1
40	-	-	-	-	-	10,4	16,1
Abszolút szám	147	749	697	759	956	221	3 529

- d) Házasságkötéssel végződött együttélések kumulatív arányai az együttélés tartama szerint

0	11,8	27,7	45,9	33,6	51,4	30,4	37,6
1	23,5	38,1	57,0	53,1	64,9	47,8	51,1
2	23,5	42,6	67,4	62,5	71,2	60,9	58,7
3	23,5	43,2	68,9	66,4	74,8	69,6	61,2
4	23,5	43,2	70,4	70,3	77,5	73,9	63,1
5	23,5	43,2	73,3	71,9	77,5	73,9	64,1
10	23,5	43,2	75,6	71,9	78,4	78,3	65,0
15	23,5	43,2	75,6	72,7	78,4	78,3	65,2
20	23,5	43,2	75,6	72,7	78,4	78,3	65,2
Abszolút szám	17	155	135	128	111	23	569

2.a Partnerkapcsolatok létesítése (férfiak)
Establishment of partnerships (males)

	A férfiak korcsoportja (a felvétel idején)					Összes
	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	
	Születési kohorszok					
	1969-73	1964-68	1959-63	1954-58	1949-53	

- a) Az adott életkorig létesített első partnerkapcsolatok kumulatív arányai, ahol a kapcsolat házasság vagy együttélés volt

15	0,0	0,0	0,5	0,0	0,3	0,2
19	7,1	10,3	9,6	9,9	10,5	9,5
24	24,3	56,9	61,0	61,4	63,0	52,8
29	-	67,4	83,5	83,1	89,2	68,7
34	-	-	86,3	87,8	94,2	71,2
39	-	-	-	88,7	95,0	71,6
40	-	-	-	-	95,0	71,6

Az első partnerkapcsolat
 medián életkora

-	24,2	24,3	24,0	23,7	24,1
---	------	------	------	------	------

- b) Az adott életkorig létesített első partnerkapcsolatok kumulatív arányai ahol a kapcsolat előzetes együttélés nélküli házasság volt

15	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,1
19	2,7	7,4	5,8	6,6	8,0	6,1
24	13,0	37,7	46,7	51,8	54,7	40,5
29	-	43,7	64,8	70,4	78,7	53,7
34	-	-	66,8	73,4	82,9	55,5
39	-	-	-	73,6	83,4	55,7
40	-	-	-	-	83,4	55,7

- c) Az adott életkorig létesített első partnerkapcsolatok kumulatív arányai, ahol a kapcsolat együttélés volt

15	0,0	0,0	0,3	0,0	0,3	0,1
19	4,4	2,9	3,8	3,3	2,5	3,4
24	11,3	19,1	14,3	9,6	8,3	12,3
29	-	23,7	18,7	12,7	10,5	15,0
34	-	-	19,5	14,4	11,3	15,7
39	-	-	-	15,1	11,6	16,0
40	-	-	-	-	11,6	16,0
Abszolút szám	407	350	364	425	362	1 908

- d) Házasságkötéssel végződött együttélések kumulatív arányai az együttélés tartama szerint

0	30,4	30,1	31,0	34,4	39,5	32,5
1	39,1	39,8	42,3	57,8	46,5	45,1
2	43,5	50,6	46,5	62,5	55,8	51,9
3	45,7	50,6	49,3	64,1	60,5	53,9
4	45,7	50,6	53,5	64,1	62,8	55,2
5	45,7	50,6	53,5	64,1	67,4	55,8
10	45,7	50,6	53,5	64,1	67,4	55,8
15	45,7	50,6	53,5	64,1	67,4	55,8
20	45,7	50,6	53,5	64,1	67,4	55,8
Abszolút szám	46	83	71	64	43	308

2.1 Partnerkapcsolatok felbomlása (nők)

Dissolution of partnerships (females)

	A nők korcsoportja (a felvétel idején)						Összes
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-41	
	Születési kohorszok						
	1973-74	1968-72	1963-67	1958-62	1953-57	1951-52	

a) Az első partnerkapcsolat felbomlásának kumulatív arányai a kapcsolat tartama szerint

1 év	15,6	10,8	4,6	4,6	4,3	3,7	5,5
2 év	18,8	13,5	6,6	7,2	7,2	6,5	8,1
3 év	18,8	15,3	8,4	8,6	8,5	7,9	9,6
4 év	18,8	15,7	10,0	10,9	10,2	8,8	11,2
5 év	18,8	15,7	11,9	13,4	11,1	11,1	12,6
10 év	18,8	15,9	15,2	19,8	19,0	17,6	17,8
15 év	18,8	15,9	15,2	21,6	23,9	25,5	20,4
20 év	18,8	15,9	15,2	21,7	26,5	27,8	21,4
Abszolút szám	32	452	607	718	916	216	2 941

b) Az első partnerkapcsolat felbomlásának kumulatív arányai a kapcsolat tartama szerint, ahol ez előzetes együttélés nélküli házasság volt

1 év	6,7	4,4	3,0	3,0	3,5	2,6	3,3
2 év	6,7	6,7	4,7	4,2	6,3	4,7	5,4
3 év	6,7	7,7	5,7	5,2	7,7	6,2	6,6
4 év	6,7	8,1	7,6	7,3	9,3	6,7	8,1
5 év	6,7	8,4	8,9	10,1	10,2	8,8	9,6
10 év	6,7	8,7	11,6	15,4	17,4	15,5	14,4
15 év	6,7	8,7	11,6	17,2	22,0	22,3	17,0
20 év	6,7	8,7	11,6	17,6	24,3	24,9	18,1
Abszolút szám	15	298	473	592	804	193	2 375

c) Az első partnerkapcsolat felbomlásának kumulatív arányai a kapcsolat tartama szerint, ahol ez együttélés volt

1 év	25,0	21,7	7,5	11,1	8,2	4,3	12,7
2 év	31,3	24,3	10,4	17,5	10,0	13,0	16,4
3 év	31,3	27,0	13,4	18,3	10,9	13,0	18,2
4 év	31,3	27,0	14,2	19,0	11,8	13,0	18,7
5 év	31,3	27,0	15,7	19,0	11,8	17,4	19,3
10 év	31,3	27,0	15,7	22,2	16,4	17,4	20,9
15 év	31,3	27,0	15,7	22,2	16,4	17,4	20,9
20 év	31,3	27,0	15,7	22,2	16,4	17,4	20,9
Abszolút szám	16	152	134	126	110	23	561

d) Az első partnerkapcsolat felbomlásának kumulatív arányai a kapcsolat tartama szerint, ahol ez előzetes együttélést követő házasság volt

1 év	0,0	6,0	5,0	5,4	4,6	16,7	5,7
2 év	0,0	7,5	5,9	7,6	4,6	16,7	6,8
3 év	0,0	7,5	6,9	10,9	6,9	16,7	8,4
4 év	0,0	7,5	7,9	14,1	8,0	16,7	9,8
5 év	0,0	7,5	8,9	15,2	10,3	22,2	11,1
10 év	0,0	7,5	14,9	25,0	18,4	22,2	17,1
15 év	0,0	7,5	14,9	27,2	29,9	38,9	21,1
20 év	0,0	7,5	14,9	27,2	34,5	38,9	22,2
Abszolút szám	4	67	101	92	87	18	369

2.1.a Partnerkapcsolatok felbomlása (férfiak)
Dissolution of partnerships (males)

	A férfiak korcsoportja (a felvétel idején)					Összes
	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	
	Születési kohorszok					
	1969-73	1964-68	1959-63	1954-58	1949-53	

- a) Az első partnerkapcsolat felbomlásának kumulatív arányai a kapcsolat tartama szerint
1 év	12,2	9,8	4,8	5,3	3,8	6,1
2 év	13,3	12,8	8,4	8,0	6,1	8,8
3 év	15,3	14,1	11,6	9,8	7,6	10,8
4 év	16,3	16,2	13,2	11,2	9,6	12,5
5 év	16,3	16,7	15,2	11,7	11,7	13,7
10 év	16,3	18,4	18,4	18,9	16,0	17,8
15 év	16,3	18,4	19,4	21,3	21,3	20,0
20 év	16,3	18,4	19,4	21,3	24,2	20,8
Abszolút szám	98	234	310	376	343	1 361
- b) Az első partnerkapcsolat felbomlásának kumulatív arányai a kapcsolat tartama szerint, ahol ez előzetes együttélés nélküli házasság volt
1 év	9,4	3,9	1,7	3,2	1,7	2,9
2 év	9,4	5,2	2,9	5,1	3,3	4,4
3 év	9,4	5,9	5,4	6,1	4,3	5,6
4 év	9,4	7,8	7,1	7,7	6,3	7,3
5 év	9,4	8,5	8,7	8,3	8,7	8,6
10 év	9,4	8,5	11,2	14,1	12,3	12,0
15 év	9,4	8,5	12,0	15,7	17,3	14,1
20 év	9,4	8,5	12,0	15,7	20,3	14,9
Abszolút szám	53	153	241	312	300	1 059
- c) Az első partnerkapcsolat felbomlásának kumulatív arányai a kapcsolat tartama szerint, ahol ez együttélés volt
1 év	15,6	21,0	15,9	14,1	14,0	16,5
2 év	17,8	25,9	23,2	20,3	20,9	22,1
3 év	20,0	28,4	29,0	25,0	23,3	25,7
4 év	22,2	29,6	30,4	25,0	25,6	27,1
5 év	22,2	29,6	31,9	25,0	25,6	27,4
10 év	22,2	29,6	34,8	31,3	30,2	30,0
15 év	22,2	29,6	36,2	31,3	30,2	30,4
20 év	22,2	29,6	36,2	31,3	30,2	30,4
Abszolút szám	45	81	69	64	43	302
- d) Az első partnerkapcsolat felbomlásának kumulatív arányai a kapcsolat tartama szerint, ahol ez előzetes együttélés követő házasság volt
1 év	0,0	0,0	5,3	2,4	6,9	2,9
2 év	4,8	2,4	7,9	2,4	6,9	4,7
3 év	4,8	2,4	7,9	4,9	10,3	5,8
4 év	4,8	9,5	10,5	4,9	10,3	8,1
5 év	4,8	11,9	13,2	12,2	10,3	11,0
10 év	4,8	14,3	15,8	17,1	20,7	15,1
15 év	4,8	14,3	15,8	26,8	27,6	18,6
20 év	4,8	14,3	15,8	26,8	31,0	19,2
Abszolút szám	21	42	38	41	29	171

3. Élveszületett gyermekek száma (nők)

Number of live-born children (females)

	A nők korcsoportja (a felvétel idején)						Összes
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-41	
	Születési kohorszok						
	1973-74	1968-72	1963-67	1958-62	1953-57	1951-52	

- a) A kérdezettek arányai az élveszületett gyermekek száma szerint

0	85,0	58,6	22,4	10,1	7,5	5,4	24,9
1	13,6	31,5	30,7	23,6	19,6	22,4	25,1
2	0,7	8,3	38,7	47,8	55,0	52,9	38,0
3	0,7	1,5	6,4	14,2	13,5	15,7	9,3
4	0,0	0,1	1,1	3,4	3,1	2,7	2,0
5+	0,0	0,0	0,6	0,9	1,3	0,9	0,7
Összesen	100,0	100,0	99,9	100,0	100,0	100,0	100,0
Abszolút szám	147	756	700	763	965	223	3 554

- b) Élveszületett gyermekek átlagos száma

0,2	0,5	1,4	1,8	1,9	1,9	1,4
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

3.a Élveszületett gyermekek száma (férfiak)

Number of live-born children (males)

	A férfiak korcsoportja (a felvétel idején)					Összes
	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	
	Születési kohorszok					
	1969-73	1964-68	1959-63	1954-58	1949-53	

- a) A kérdezettek arányai az élveszületett gyermekek száma szerint

0	87,3	52,6	23,9	19,3	10,7	39,2
1	11,5	27,0	25,8	19,8	24,7	21,4
2	1,2	18,2	42,6	47,9	49,7	31,8
3	0,0	1,7	6,0	10,0	9,6	5,5
4	0,0	0,6	1,4	1,9	3,8	1,5
5+	0,0	0,0	0,3	1,2	1,4	0,6
Összesen	100,0	100,1	100,0	100,1	99,9	100,0
Abszolút szám	409	352	364	430	364	1 919

- b) Élveszületett gyermekek átlagos száma

0,1	0,7	1,4	1,6	1,8	1,1
-----	-----	-----	-----	-----	-----

3.1 A termékenység időzítése

Timing of fertility

	A nők korcsoportja (a felvétel idején)						Összes
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-41	
	Születési kohorszok						
	1973-74	1968-72	1963-67	1958-62	1953-57	1951-52	

a) Az adott életkorig szült első gyermekek kumulatív arányai

15	0,0	0,5	0,6	0,5	0,3	0,4	0,5
19	15,0	17,5	22,1	26,0	21,9	23,3	21,7
24	-	41,4	66,0	70,4	71,8	73,5	61,6
29	-	-	77,3	86,4	87,8	85,2	72,4
34	-	-	-	89,6	92,0	92,4	74,7
39	-	-	-	-	92,2	94,2	74,8
40	-	-	-	-	-	94,2	74,8
Abszolút szám	147	756	700	763	965	223	3 554

b) A második gyermekek megszületésének kumulatív arányai az első gyermek életkora szerint

0	4,5	1,9	1,1	2,2	2,6	0,9	2,0
1	4,5	7,7	14,2	18,7	23,1	18,5	17,8
2	9,1	18,8	30,8	37,9	42,3	37,9	35,5
3	9,1	21,7	45,1	50,4	53,8	53,1	47,0
4	9,1	23,0	51,4	59,0	61,0	58,8	53,5
5	9,1	23,6	56,2	64,4	66,9	63,0	58,2
10	9,1	24,0	60,4	73,3	77,6	73,0	65,8
15	9,1	24,0	60,4	73,8	78,8	75,8	66,5
Abszolút szám	22	313	543	686	893	211	2 668

c) A harmadik gyermekek megszületésének kumulatív arányai a második gyermek életkora szerint

0	0,0	1,3	1,2	1,4	1,4	1,2	1,4
1	50,0	10,7	6,7	5,3	6,0	6,8	6,3
2	50,0	16,0	11,3	10,7	9,7	8,1	10,4
3	50,0	16,0	13,7	15,2	12,5	13,0	13,7
4	50,0	16,0	15,9	18,8	13,5	15,5	15,8
5	50,0	16,0	16,8	22,1	15,9	18,0	18,1
10	50,0	16,0	17,1	27,1	22,6	24,8	22,8
15	50,0	16,0	17,1	27,7	24,6	26,1	23,9
Abszolút szám	2	75	328	506	704	161	1 776

3.2 Az adott életkorig született első gyermekek kumulatív arányai
az anya legmagasabb iskolai végzettsége szerint
*Cumulative rates of first children born until the given age
by mother's highest school qualification*

	A nők korcsoportja (a felvétel idején)						Összes
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-41	
	Születési kohorszok						
	1973- 74	1968- 72	1963- 67	1958- 62	1953- 57	1951- 52	

a) Nyolc általánost végeztek

15	0,0	2,7	3,1	2,1	1,0	1,4
19	40,0	44,0	53,9	49,4	35,9	46,1
24	-	66,7	84,6	82,6	83,0	89,3
29	-	-	87,7	89,9	91,5	92,1
34	-	-	-	92,0	93,4	96,2
39	-	-	-	-	93,7	96,2
40	-	-	-	-	-	96,2
Abszolút szám	30	150	130	190	295	74

b) Szakmunkásképzőt vagy szakiskolát végeztek

15	2,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
19	21,2	21,1	26,5	36,0	32,0	19,0
24	-	47,1	75,1	87,3	83,9	83,2
29	-	-	80,3	92,4	91,7	92,8
34	-	-	-	94,3	94,5	95,2
39	-	-	-	-	95,1	95,2
40	-	-	-	-	-	95,2
Abszolút szám	47	208	193	158	181	42

c) Érettségizettek

15	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,0
19	1,4	5,9	12,1	15,2	12,3	12,0
24	-	30,6	62,2	66,5	66,0	68,0
29	-	-	76,6	86,4	86,3	85,3
34	-	-	-	89,0	91,6	94,6
39	-	-	-	-	91,9	95,9
40	-	-	-	-	-	95,9
Abszolút szám	70	345	265	289	359	75

d) Egyetemet vagy főiskolát végeztek

15	0,0	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0
19	0,0	1,9	2,7	4,0	3,9	3,1
24	-	17,3	39,6	41,8	48,0	43,8
29	-	-	63,9	74,9	80,6	65,8
34	-	-	-	82,7	90,0	81,4
39	-	-	-	-	90,8	90,8
40	-	-	-	-	-	90,8
Abszolút szám	0	52	111	127	129	32

3.3 A második gyerek megszületésének kumulatív arányai az első gyermek életkora és az anya legmagasabb iskolai végzettsége szerint
Cumulative rates of second children by the age of the first child and the mother's highest school qualification

	A nők korcsoportja (a felvétel idején)						Összes
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-41	
	Születési kohorszok						
	1973-74	1968-72	1963-67	1958-62	1953-57	1951-52	

a) Nyolc általánost végzettek

0	8,3	4,0	2,6	5,2	2,5	1,4
2	16,7	33,0	35,1	46,0	48,0	45,1
6	-	42,0	78,9	79,3	74,2	76,1
9	-	-	79,8	83,9	82,5	80,3
12	-	-	-	85,1	83,6	81,7
13	-	-	-	-	-	-
Abszolút szám	12	100	114	174	275	71

b) Szakmunkásképzőt vagy szakiskolát végzettek

0	0,0	1,0	1,9	1,3	2,9	0,0
1	-	4,1	16,2	18,1	27,1	12,5
4	-	22,4	52,6	63,8	59,4	60,0
9	-	-	65,6	79,2	77,1	72,5
13	-	-	-	79,9	80,0	80,0
16	-	-	-	-	-	82,5
Abszolút szám	9	98	154	149	170	40

c) Érettségizettek

0	0,0	1,0	0,0	0,8	1,8	1,4
4	-	10,5	46,3	49,8	57,6	45,7
8	-	-	52,7	62,4	73,6	57,1
14	-	-	-	65,1	76,1	65,7
15	-	-	-	-	-	67,1
Abszolút szám	1	105	203	255	330	70

d) Egyetemet vagy főiskolát végzettek

0	0,0	0,0	0,0	0,9	2,6	0,0
3	-	-	25,4	43,4	51,3	60,0
6	-	-	36,6	62,3	65,8	70,0
8	-	-	-	66,0	67,5	70,0
13	-	-	-	-	70,9	70,0
Abszolút szám	0	9	71	106	117	30

3.4 A harmadik gyermekek megszületésének kumulatív arányai a második gyermek életkora és az anya legmagasabb iskolai végzettsége szerint
Cumulative rates of third children by the age of the second children and the mother's highest school qualification

	A nők korcsoportja (a felvétel idején)						Összes
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-41	
	Születési kohorszok						
	1973-74	1968-72	1963-67	1958-62	1953-57	1951-52	

a) Nyolc általánost végeztek

0	0,0	2,4	0,0	2,0	1,3	1,7
1	50,0	14,3	9,9	10,7	9,1	10,3
2	-	23,8	18,7	22,1	14,7	12,1
5	-	-	30,8	36,9	21,6	32,8
11	-	-	-	47,7	31,5	39,7
14	-	-	-	-	33,6	39,7
16	-	-	-	-	-	41,4
Abszolút szám	2	42	91	149	232	58

b) Szakmunkásképzőt vagy szakiskolát végeztek

0	0,0	0,0	2,0	0,0	2,2	39,1
1	-	4,5	5,0	0,8	3,7	12,1
7	-	-	12,9	21,0	16,2	15,2
9	-	-	-	21,8	19,1	21,2
11	-	-	-	23,5	20,6	-
14	-	-	-	-	21,3	-
Abszolút szám	0	22	101	119	136	33

c) Érettségizettek

0	0,0	0,0	0,9	2,4	0,4	0,0
1	-	9,1	2,8	4,2	3,6	2,1
5	-	-	8,3	15,7	10,7	8,5
9	-	-	-	16,9	15,1	10,6
12	-	-	-	-	16,3	14,9
13	-	-	-	-	16,7	-
Abszolút szám	0	11	108	166	252	47

d) Egyetemet vagy főiskolát végeztek

0	0,0	0,0	3,7	0,0	2,4	0,0
2	-	-	18,5	8,5	12,0	4,3
4	-	-	22,2	15,5	18,1	8,7
9	-	-	-	16,9	24,1	21,7
12	-	-	-	18,3	27,7	-
Abszolút szám	0	0	27	71	83	23

4. Partnerkapcsolat az első gyermek születésekor (nők)
Partnership at the time of the birth of the first child (females)

	A nők korcsoportja (a felvétel idején)						Összes	
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-41		
	Születési kohorszok							
	1973-74	1968-72	1963-67	1958-62	1953-57	1951-52		
a)	Házasságkérdezetek aránya	59,1	82,1	90,4	90,2	91,7	92,4	89,7
b)	Együttélésben élők aránya	9,1	8,0	4,1	4,1	2,4	2,8	3,9
c)	Partnerkapcsolatban nem élők aránya	31,8	9,9	5,5	5,7	5,9	4,7	6,4
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	99,9	100,0
	Abszolút szám	22	313	543	686	893	211	2 668

4.a Partnerkapcsolat az első gyermek születésekor (férfiak)
Partnership at the time of the birth of the first child (males)

	A férfiak korcsoportja (a felvétel idején)					Összes	
	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44		
	Születési kohorszok						
	1969-73	1964-68	1959-63	1954-58	1949-53		
a)	Házasságkérdezetek aránya	67,3	88,0	93,5	94,2	94,5	92,1
b)	Együttélésben élők aránya	17,3	6,6	3,6	4,0	1,8	4,3
c)	Partnerkapcsolatban nem élők aránya	15,4	5,4	2,9	1,7	3,7	3,7
	Összesen	100,0	100,0	100,0	99,9	100,0	100,0
	Abszolút szám	52	167	277	347	325	1 168

5. A terhesség megelőzése (csak pároknál, nők)
Prevention of pregnancy (only with couples, females)

	A nők korcsoportja (a felvétel idején)						Összes
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-41	
	Születési kohorszok						
	1973- 74	1968- 72	1963- 67	1958- 62	1953- 57	1951- 52	

A kérdezettek százalékos megoszlása a születésszabályozás státusza szerint

a) Terméketlen (összesen)	0,0	1,7	3,0	5,9	11,3	12,0	6,7
kérdezett steril	0,0	0,0	1,8	3,9	8,8	10,4	4,7
egyéb okok	0,0	1,7	1,2	2,0	2,5	1,6	1,9
b) Termékeny, terhes	14,8	16,0	8,0	3,4	1,3	0,0	5,6
c) Termékeny, nem terhes, nem él szexuális életet	3,7	2,5	2,7	1,2	1,9	2,2	2,0
d) Termékeny, nem terhes, szexuálisan aktív, védekezik	77,8	63,3	75,6	77,4	72,4	66,7	72,6
tabletta	48,1	43,1	50,3	38,7	29,7	17,5	37,7
IUD	3,7	4,9	12,3	21,1	23,6	23,5	17,4
injekció	-	-	-	-	-	-	-
naptár módszer	0,0	0,5	0,5	0,5	0,4	2,7	0,6
kondom	11,1	8,4	6,4	8,3	7,5	9,8	7,8
időszakos abstinencia	3,7	1,5	1,2	2,7	3,5	3,8	2,5
megszakítás	11,1	4,9	4,8	6,1	7,4	8,7	6,3
egyéb módszerek	0,0	0,0	0,0	0,2	0,4	0,5	0,2
e) Termékeny, nem terhes, szexuálisan aktív, nem védekezik	0,0	6,4	4,5	5,5	3,1	6,6	4,7
f) Ismeretlen	3,7	10,1	6,2	6,6	10,0	12,6	8,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,1	100,1
Abszolút szám	27	406	561	641	798	183	2 616

5.a A terhesség megelőzése (csak pároknál, férfiak)
Prevention of pregnancy (only with couples, males)

	A férfiak korcsoportja (a felvétel idején)					Összes
	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	
	Születési kohorszok					
	1969-73	1964-68	1959-63	1954-58	1949-53	

A kérdezettek százalékos megoszlása a születésszabályozás státusza szerint

a)	Terméketlen (összesen)	1,2	2,3	2,8	8,2	12,3	6,5
	partner steril	0,0	1,9	1,8	6,1	10,3	4,9
	egyéb okok	1,2	0,5	1,1	2,0	2,0	1,5
b)	Termékeny, partner terhes	17,4	12,1	6,4	1,8	0,0	5,3
c)	Termékeny, partner nem terhes, nem él szexuális életet	3,5	1,9	2,5	1,5	1,3	2,0
d)	Termékeny, partner nem terhes, szexuálisan aktív, védekezik	54,7	61,9	68,3	71,1	64,2	65,7
	tabletta	40,7	39,1	39,5	34,2	29,1	35,4
	IUD	2,3	6,5	14,6	15,2	17,9	13,2
	injekció	-	-	-	-	-	-
	naptár módszer	0,0	1,4	1,1	2,6	1,0	1,5
	kondom	4,7	10,2	5,3	8,2	7,3	7,4
	időszakos absztinencia	0,0	2,8	3,6	4,4	3,0	3,2
	megszakítás	4,7	1,9	3,2	5,3	5,3	4,1
	egyéb módszer	2,3	0,0	1,1	1,2	0,7	0,9
e)	Termékeny, partner nem terhes, szexuálisan aktív, nem védekezik	8,1	11,2	5,0	3,8	6,6	6,5
f)	Ismeretlen	15,1	10,7	14,9	13,7	15,6	14,0
	Összesen	100,0	100,1	99,9	100,1	100,0	100,0
	Abszolút szám	86	215	281	342	302	1 226

5.1 Az első szexuális kapcsolat és védekezés (nők)

The first sexual relation and the defence (females)

	A nők korcsoportja (a felvétel idején)						Összes
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-41	
	Születési kohorszok						
	1973-74	1968-72	1963-67	1958-62	1953-57	1951-52	
a) Az első szexuális kapcsolat medián életkora	18,2	18,5	18,4	18,7	19,0	19,1	18,7
b) Az első védekezés medián életkora	18,7	19,0	19,1	19,9	20,8	21,4	19,9
c) Az első szexuális kapcsolatkor védekezők aránya	76,2	67,4	64,1	48,0	38,7	34,4	52,3
Abszolút szám	101	634	654	727	928	215	3 259

5.1.a Az első szexuális kapcsolat és védekezés (férfiak)

The first sexual relation and the defence (males)

	A férfiak korcsoportja (a felvétel idején)					Összes
	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	
	Születési kohorszok					
	1969-73	1964-68	1959-63	1954-58	1949-53	
a) Az első szexuális kapcsolat medián életkora	18,0	18,0	18,0	18,4	18,5	18,2
b) Az első védekezés medián életkora	19,1	19,1	20,6	20,5	20,9	20,1
c) Az első szexuális kapcsolatkor védekezők aránya	62,3	60,1	47,6	45,0	38,2	50,6
Abszolút szám	324	311	309	369	304	1 617

6. Összesen kívánt gyermekszám (nők)
Total number of desired children (females)

	A nők korcsoportja (a felvétel idején)						Összes
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-41	
	Születési kohorszok						
	1973-74	1968-72	1963-67	1958-62	1953-57	1951-52	

a) A kérdezettek százalékos megoszlása az

összesen kívánt gyermekszám szerint

0 gyermek	0,7	1,2	0,7	1,5	2,3	2,9	1,6
1 gyermek	11,6	8,6	11,3	13,3	17,2	22,0	13,4
2 gyermek	59,6	60,4	53,3	47,4	54,0	50,7	53,9
3 gyermek	16,4	14,2	14,4	16,6	14,6	17,1	15,1
4+ gyermek	4,8	3,8	2,4	5,3	5,0	3,9	4,2
nem tudja	6,8	11,8	17,8	15,9	6,9	3,4	11,9
Összesen	99,9	100,0	99,9	100,0	100,0	100,0	100,1
Abszolút szám	146	740	679	730	909	205	3 409

b) Átlagosan összesen kívánt
gyermekszám

2,2	2,1	2,1	2,1	2,1	2,0	2,1
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----

6.a Összesen kívánt gyermekszám (férfiak)
Total number of desired children (males)

	A férfiak korcsoportja (a felvétel idején)					Összes
	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	
	Születési kohorszok					
	1969-73	1964-68	1959-63	1954-58	1949-53	

a) A kérdezettek százalékos megoszlása az

összesen kívánt gyermekszám szerint

0 gyermek	2,9	1,2	1,7	5,0	3,3	2,9
1 gyermek	10,3	12,1	10,0	14,7	22,7	14,0
2 gyermek	60,0	59,4	50,1	48,9	48,8	53,4
3 gyermek	11,0	10,1	12,3	11,3	10,5	11,1
4+ gyermek	2,0	2,6	1,7	3,5	5,3	3,0
nem tudja	13,7	14,7	24,2	16,5	9,4	15,7
Összesen	99,9	100,1	100,0	99,9	100,0	100,1
Abszolút szám	408	347	359	423	361	1 898

b) Átlagosan összesen kívánt
gyermekszám

2,0	2,0	2,0	1,9	1,9	2,0
-----	-----	-----	-----	-----	-----

6.1 Az összesen kívánt, a már meglévő és a még kívánt gyermekek
 átlagos száma a kérdezett iskolai végzettsége szerint
 Total number of desired, already living and the average of additionally
 desired children by the educational level of the person interviewed

	A nők korcsoportja (a felvétel idején)						Összes
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-41	
	Születési kohorszok						
	1973-74	1968-72	1963-67	1958-62	1953-57	1951-52	

a) Az összesen kívánt gyermekek átlagos száma							
maximum 8 általános	2,28	2,13	2,35	2,46	2,26	2,40	2,31
szakmunkás	2,02	2,03	1,97	2,20	2,05	2,00	2,05
érettségizett	2,20	2,20	2,06	1,97	1,90	1,75	2,04
diplomás	-	2,20	2,13	2,08	1,96	1,92	2,06
b) A már meglévő gyermekek átlagos száma							
maximum 8 általános	0,50	1,0	1,9	2,2	2,2	2,2	1,9
szakmunkás	0,19	0,6	1,4	1,9	1,9	1,9	1,4
érettségizett	0,01	0,3	1,2	1,6	1,7	1,7	1,2
diplomás	-	0,2	0,9	1,5	1,8	1,8	1,3
c) A még kívánt gyermekek átlagos száma							
maximum 8 általános	1,78	1,1	0,4	0,2	0,1	0,2	0,4
szakmunkás	1,83	1,4	0,6	0,3	0,2	0,1	0,7
érettségizett	2,19	1,9	0,9	0,4	0,2	0,1	0,9
diplomás	-	2,0	1,2	0,6	0,2	0,1	0,8

7. Értékek és elvárások (nők)
Values and expectations (females)

	A nők korcsoportja (a felvétel idején)						Összes
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-41	
	Születési kohorszok						
	1973-74	1968-72	1963-67	1958-62	1953-57	1951-52	

A kérdezettek százalékos megoszlása az alábbi kérdésekben

a) "A házasság idejétmúlt intézmény"

egyért	8,2	12,0	14,0	12,6	13,5	13,0	12,9
nem ért egyet	76,7	78,6	78,9	80,4	81,7	79,4	79,8
nem tudja	15,1	9,4	7,1	7,0	4,8	7,6	7,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

b) "Meg kell adni a lehetőséget egy nőnek, ha egyedülállóként gyermeket akar, de nem akar állandó kapcsolatot egy férfival"

egyért	75,3	78,2	79,4	79,5	74,0	71,3	77,0
nem ért egyet	11,0	12,6	12,6	12,8	18,7	18,8	14,6
nem tudja	13,7	9,3	8,0	7,8	7,3	9,9	8,4
Összesen	100,0	100,1	100,0	100,1	100,0	100,0	100,0

c) "Jó lenne, ha a jövőben a családi élet nagyobb hangsúlyt kapna"

egyért	87,7	91,7	92,6	92,5	93,6	94,2	92,5
nem ért egyet	4,8	2,4	2,9	2,5	2,9	4,9	2,9
nem tudja	7,5	6,0	4,6	5,0	3,5	0,9	4,6
Összesen	100,0	100,1	100,1	100,0	100,0	100,0	100,0

d) A kérdezettek százalékos megoszlása az alábbi kérdésekben

"A szülő kötelessége, hogy mindent megtegyen a gyermekeiért, akár a saját jóléte rovására is"

57,8	59,5	66,3	69,2	71,6	65,5	66,5
------	------	------	------	------	------	------

"A szülőknek is megvan a saját életük és nem lehet azt kívánni tőlük, hogy feláldozzák a maguk jólétét a gyermekeikért"

10,9	10,6	12,9	10,4	11,0	12,6	11,2
------	------	------	------	------	------	------

Egyik sem	17,7	20,1	14,9	14,8	12,1	15,2	15,4
Nem tudja	13,6	9,8	6,0	5,6	5,3	6,7	6,9

Összesen	100,0	100,0	100,1	100,0	100,0	100,0	100,0
Abszolút szám	147	756	700	763	965	223	3 554

7.a Értékek és elvárások (férfiak)
 Values and expectations (males)

	A férfiak korcsoportja (a felvétel idején)					Összes
	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	
	Születési kohorszok					
	1969- 73	1964- 68	1959- 63	1954- 58	1949- 53	

A kérdezettek százalékos megoszlása az alábbi kérdésekben

a) "A házasság idejétmúlt intézmény"

egyetért	17,4	16,5	14,8	13,1	15,9	15,5
nem ért egyet	76,5	74,7	79,1	80,4	79,4	78,0
nem tudja	6,1	8,8	6,0	6,5	4,7	6,4
Összesen	100,0	100,0	99,9	100,0	100,0	99,9

b) "Meg kell adni a lehetőséget egy nőnek, ha egyedülállóként gyermeket akar, de nem akar állandó kapcsolatot egy férfival"

egyetért	74,6	75,0	72,8	75,5	72,0	74,0
nem ért egyet	18,1	17,3	18,4	15,7	19,2	17,8
nem tudja	7,3	7,7	8,8	8,9	8,8	8,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,1	100,0	100,0

c) "Jó lenne, ha a jövőben a családi élet nagyobb hangsúlyt kapna"

egyetért	82,4	85,8	90,4	88,1	89,3	87,2
nem ért egyet	8,1	6,3	2,7	4,2	4,7	5,2
nem tudja	9,5	8,0	6,9	7,7	6,1	7,6
Összesen	100,0	100,1	100,0	100,0	100,1	100,0

d) A kérdezettek százalékos megoszlása az alábbi kérdésekben

"A szülő kötelessége, hogy mindent megtegyen a gyermekeiért, akár a saját jóléte rovására is"

57,2	64,8	68,4	67,4	70,3	65,6
------	------	------	------	------	------

"A szülőknek is megvan a saját életük és nem lehet azt kívánni tőlük, hogy feláldozzák a maguk jólétét a gyermekeikéért"

	18,8	10,2	12,1	14,2	11,8	13,6
Egyik sem	14,9	17,0	13,7	10,2	11,3	13,3
Nem tudja	9,0	8,0	5,8	8,1	6,6	7,6
Összesen	99,9	100,0	100,0	99,9	100,0	100,1
Abszolút szám	409	352	364	430	364	1 919

VÁROSOK ÉS KÖZSÉGEK

PERGEL JÓZSEFNÉ

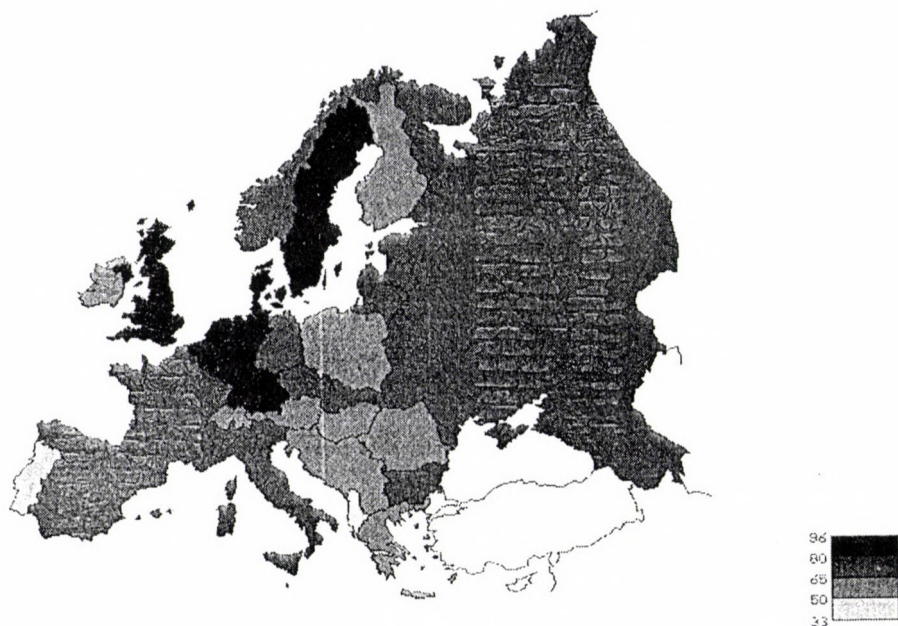
1990-ben az Európai Közösség népességének 78,3%-a, a kelet-európai országok lakosságának pedig 65%-a élt városokban és ma már az európai népesség több, mint 80%-a városi lakos. Ezek az arányok monoton növekedve, az országok fejlődésével csaknem párhuzamosan alakultak ki, ezért sokan a fejlettség egyik mutatójának tekintik.

1. A városi népesség aránya (%)

Rate of the urban population (%)

Ország	1970	1980	1985	1990	1991	1992	1993
Afganisztán	11	16	17	18	19	19	19
Argentína	78	83	85	86	86	87	87
Ausztria	52	55	56	58	59	59	60
Belgium	94	95	96	96	96	96	97
Bolívia	41	44	48	51	52	52	53
Dánia	80	84	84	85	85	85	85
Egyiptom	42	44	44	44	44	44	44
Egyesült Államok	74	74	75	75	75	76	76
Egyesült Királyság	89	89	89	89	89	89	89
Finnország	50	60	60	60	60	60	60
Franciaország	71	73	73	73	73	73	73
Németország	80	83	84	85	86	86	86
Görögország	53	58	60	63	63	64	64
Irak	56	66	69	72	72	73	73
Izland	85	88	90	91	91	91	91
Izrael	84	89	90	92	92	92	.
Japán	71	76	77	77	77	77	78
Kína	18	19	24	26	26	27	27
Kuba	60	68	71	74	74	75	75
Magyarország	49	57	61	64	65	66	66
Olaszország	64	67	68	69	69	70	70
Pakisztán	25	28	30	32	33	33	34
Qatar	80	86	88	90	90	91	91
Svájc	55	57	59	62	62	63	63
Uganda	8	9	10	11	11	12	12
Uruguay	82	85	87	89	89	89	90
Vietnam	18	19	20	20	20	20	20

Vajon Izland, ahol a városi lakosság a népesség több, mint 90%-át teszi ki, valóban fejlettebb, mint Franciaország vagy Ausztria, ahol ez az arány csak 73, illetve 60%. Mit mutat hát ez az arány?

I. A városi népesség százalékos aránya Európában, 1990
Urban population rates in Europe, 1990

Vajon ez a mutató objektív, összehasonlítható adatok alapján alakul ki? A témát részletesen vizsgálva kiderül, hogy a városi lakosság definíciója különbözik szinte minden országban.

Területi és népességi egységek a világ országaiban

Az emberi lakott helyek legkisebb csoportját településnek nevezzük. A település a rendszeres időközönként végrehajtott, összehangolt népszámlálásokhoz a nemzetközi szervezetek által javasolt elemi területi egység, amit elkülönült népességcsoport lakó- és munkahelyként definiálnak a következőképpen [12]:

- összefüggően beépített területen elhelyezkedő, felismerhető utcaszerkezetbe rendeződő épületegyüttes, vagy
- olyan épületegyüttes, ami — ha nem is része a fentiekben leírt beépített területnek — de olyan csoportot képez, melyhez helyileg ismert helynév szorosan kapcsolódik, vagy
- olyan épületegyüttes, amire a fenti definíciók egyike sem érvényes, de a legközelebbi szomszédos településtől 200 méternél távolabb fekszik.

Nem törik meg a beépített terület folytonosságát az ipari és kereskedelmi létesítmények, a nyilvános parkok, a játszóterek és kertek, a sportlétesítmények, a híddal ellátott folyók, a vasútvonal, a csatorna, a parkolóterület és más közlekedési infrastruktúra, a temető, templomkert stb. Azt a népességet, ami a településeken kívül él, szórt népességnek nevezzük.

A települések fenti definíciójából következik, hogy azok nem mindig és mindenhol esnek egybe az ország legkisebb közigazgatási egységével. A közigazgatási egység több települést is magába foglalhat, másrészt egy nagyobb település több közigazgatási egységbe szerveződhet. A településdefiníciók országonként eltérhetnek a házak között megengedett távolságban (50–200 méter) és a küszöbnépesség számában (50–1000 fő). Magyarországon fennálló sajátos probléma a tanyák azonosítása, mivel nálunk még nem végezték el a külterületi lakott helynevek rendezését, így nincs egyértelmű azonosítójuk, nevük.

A településdefiníciók a folytonosan beépített területek fogalmára épülnek. Európa országaiban erre vonatkozóan is eltérnek a meghatározások:

2. Folytonosan beépített területek definíciói
Definitions of constantly built-in areas

Ország	Alap népesség-aggregátum definíció		Területi egység elnevezése, amelyen a városi aggregátum alapul
	Az aggregátum mértéke (lakos)	Küszöb a beépített területre (méterben)	
Belgium	200	50 vagy 100	Statistikai szektor, kommuna
Dánia	200	200	Sogn
Németország	nincs	nincs	nincs
Görögország	nincs	200	kommuna
Spanyolország	nincs	nincs	nincs
Franciaország	50	200	kommuna
Írország	50 épület	200	szavazókörizet
Olaszország	nincs	nincs	nincs
Luxemburg	nem meghatározott	nem meghatározott	localité
Hollandia	nem meghatározott	nem meghatározott	Gemeente
Portugália	nem meghatározott	nem meghatározott	nincs
Egyesült Királyság			
Anglia és Wales	1000, és 20 ha vagy nagyobb terület	50	számlálókörzet
Skócia	500	50	helyi hatóság

Az utóbbi években az Európai Közösség számos országban helyhatósági reformot hajtottak végre, melynek során az adminisztratív beosztásokat is felülvizsgálták. Az elaprózódott adminisztratív egységeket egyesítésre bíztatták, sajnos nem nagy sikerrel. Európa más országaiban (Belgium, Dánia, NSZK, Írország, Egyesült Királyság) azonban következetesen végrehajtották a reformokat, melyek eredményeképpen az önkormányzatok száma harmadára, negyedére csökkent. Néhány európai ország adminisztratív egységeinek átlagos jellemzőit mutatja a 3. táblázat.

3. Az adminisztratív egységek földrajzi és demográfia jellemzői
Demographic and geographic characteristics of administrative units

Ország	Népesség- szám (ezer fő)	Népsűrűség fő/km ²	Egységek száma	Átlagos méret	
				km ²	népesség
Ausztria (1989)	7884	94	2347 9	36 9318	3359 876000
Belgium (1989)	9928	324	589	52	16855
Egyesült Királyság (1989)	57135	223	485	503	117804
Franciaország (1989)	56017	102	36538	15	1533
Jugoszlávia (1991)	10394	102	7392 29	14 3523	1406 358415
NSZK (1989)	61715	246	8587	29	7187
Magyarország (1990)	10382	111	3091 20	30 4652	3359 519098
Portugália (1989)	10305	111	4156 305	22 303	2480 33788
Románia (1991)	22755	95	2688 41	89 5814	8465 555006

A város a települések egyik fajtája. Az országok városait a településekből nem egységes kritériumok alapján képezik. A város definiálható jogi úton, de a legtöbb ország már megszabadult az adminisztratív határ béklyójától és a várost egy központ körül folytonosan beépített területként definiálták, ahol bizonyos számú népesség él. A városok küszöb-népességszáma egyes országokban 2000 fő (például Franciaországban), máshol 10 000 fő (például Spanyol- és Görögországban). Más országokban a népességszámra vonatkozó besorolást kiegészítették az aktív népességnek a mezőgazdaságban foglalkoztatottak részarányára, vagy az ingázásra, esetleg az emeletes lakások arányára vonatkozó kritériummal (például Hollandia). Van, ahol még ennél is több ismérvet vizsgáltak: a besorolásoknál a családnagyságot, az egy főre jutó telefonok számát is figyelembe vették (például Olaszországban).

A városok definíciója sem egyértelmű, de az, hogy melyik ország mit ért városi lakosságon, még inkább különbözik. Vannak országok, ahol a városok adminisztratív peremén élő külterületi népességet nem számolják a városi népességhez, mások a várossal egybeépült agglomeráció lakosságát is városinak tekintik. Az országok többsége városi lakosnak a városokban élő embereket nevezi. A városok földrészenként is különböznek. Más várostípus terjedt el Európában és mások a hagyományok az ázsiai földrészen. Az "újvilág"-ban a városok funkciója és felépítése is nagyon különbözik az Európában megszokottól. Sokan a jövő település-szerkezetének mintáját látják az amerikai dekoncentrációba, a szórt fejlődési formában.

Látjuk, hogy szinte minden országban más és más definíciót használnak a városi népesség meghatározására. Most vizsgáljuk meg, Magyarországon milyen fejlődésen ment át a városi népesség fogalma.

A magyar városfogalom kialakulása

Magyarországon a városok közigazgatási besorolással kapják rangjukat. A város fogalma hosszú fejlődés után jutott el a mai definícióhoz. Bár Magyarország területén már 2000 éve is álltak városok, és a városok jelentős szerepet játszottak a középkorban is, a jogi fogalmak vizsgálatában csak a múlt századig tekintünk vissza.

Városaink még 300 éve is igen kevés lakossal rendelkeztek. "A 18. század első évtizedeiben Makót, Ceglédet, Szentest, Mezőtúrt, vagy Halast legfeljebb 1—2000 ember lakta, Hódmezővásárhelyen, Jászberényben és Nagykőrösön 2—5000 fő élt, még olyan jelentős városokban, mint Szeged is csak alig éri el a lakosság száma (a katonasággal együtt) az 5000 főt. Kecskemét valamivel jelentősebb, Debrecen 10 000 fő körüli város." [1] Az ipari forradalom után egész Európában a városi népesség rohamosan nőtt. Magyarországon 1870 és 1970 között a jelenlevő népesség szintén monoton nőtt, kivéve a II. világháború okozta visszaesést. Ebben az időszakban hazánk mai területre számított népessége 5 011 310 főről 10 322 099 főre, azaz kétszeresére növekedett. Érthető tehát, hogy a települések jogainak szabályozása már a múlt században központi kérdéssé vált.

Az 1948. évi XXIII. törvénycikk a városokat már nagyságcsoportokba sorolja: "Oly városok, melyekben 12 000 lakosnál kevesebb vagyon, kis városoknak, — melyekben 12 000 lakosnál több, de 30 000 lakosnál kevesebb vagyon, közép városoknak, — és melyekben 30 000 lakosnál több vagyon, nagy városoknak nevezetnek." A megkülönböztetésnek szigorú anyagi vonzata is volt. A házadó például több, mint háromszorosa volt a nagyvárosokban, mint a kicsiben, és Budapesten kétszerese a nagyvárosinak.

Az 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről szóló törvény a következőképpen határozza meg a községek és a városok fogalmát:

1.§. A községek:

- a) városok, melyek a jelen törvény 64.§-a szerint rendezett tanácsal bírnak;
- b) nagy községek (mezővárosok és nagy faluk), melyek rendezett tanácsal nem bírnak ugyan, de a törvény által rájuk ruházott teendőket saját erejükből teljesíteni képesek;
- c) kis községek, melyek a törvény által a községekre ruházott teendőket korlátozott anyagi viszonyaik miatt saját erejükből teljesíteni nem képesek és e végből más községekkel kell szövetkezniök.

"Minden honpolgárnak valamely község kötelékébe kell tartozni", mondja ki az 1886-os XXII. törvénycikk 5§-a. A törvény X. fejezete az egyesülés, szétválás, illetve községgé szerveződés kritériumait is felsorolja.

Nemcsak a magasabb, hanem az alacsonyabb kategóriába lépést is szabályozta ez a törvény: Az alacsonyabb kategóriába sorolás vagy egyesülés az érintettek kérelmére, vagy kérelem nélkül is elrendelhető, ha a községek az eddigi állásuknak megfelelő kötelezettségüket nem teljesítik, elvesztik a fennállásukhoz kötött szellemi vagy anyagi kötelezettségeket vagy ha kötelezettségeiket csak a szomszédos községeket tetemesen felülmúló községi adó kivetésével tudják teljesíteni. A besorolásokról, az egyesületekről és a szétválásokról a törvényhatóság véleményének meghallgatása mellett a belügyminiszter határozott.

Az adminisztratív területi beosztásról rendelkező törvényeket a községek és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. törvény egészítette ki. Megalakították az Országos Községi Törzskönyvbizottságot, melynek feladata volt az újonnan alakuló községek elnevezése, a többszörösen előforduló község- és egyéb helynevek kiküszö-

bölése, a többnyelvű községek részére hivatalos név kijelölése és a hivatalos helynevek helyesírásának megállapítása.

A II. világháború után az 1950. évi 1. törvény rendezi — többek között — a helyi tanácsok jogállását is: "A Magyar Népköztársaság területe államigazgatási szempontból megyékre, járásokra, városokra és községekre tagolódik."

Az 1954. évi 9. számú törvényerejű rendelet a várossá és községgé szervezés kritériumait is megadja:

4.§. Várossá lehet szervezni azt a nagyobb lakossággal rendelkező egy vagy több községet, amely gazdasági, társadalmi adottságainál fogva városias jellegű feladatokat lát el, fejlődő ipara, kereskedelme, kulturális, szociális és egészségügyi intézményei vannak és politikai, gazdasági, igazgatási szerveinek irányító, szervező tevékenysége kihat a környékre. Figyelembe kell venni a belterületi lakosság iparban, kereskedelemben és egyéb munkaterületen való foglalkoztatottságát is.

5.§. Községgé szervezés alapvető feltétele, hogy a községgé szervezendő lakotthely (tanyaközpont) mintegy ötezer katasztrális hold mezőgazdasági területű és megközelítőleg ezeröt száz lakosú legyen, lehetőleg zárt települési formával, a lakosság legfontosabb kulturális, szociális és igazgatási ellátását biztosító szervekkel rendelkezzen és végül a tervezett belterülethez se legyen öt km-nél közelebb. Amennyiben a területen ipari, bányászati működik, vagy belterjes gazdálkodás folyik, ötezer katasztrális holdon aluli területtel is lehet községet szervezni.

1969-ben felülvizsgálták a nagyközségek szervezésének módját. Az 1016-os (IV. 29) Kormányhatározat a tanácsszervek munkája színvonalának emelése érdekében az alábbi határozatot hozta:

a) A megyei tanács az ötezer lakosú vagy ennél népesebb községet (indokolt esetben közös tanácsú községet) a tanács által előterjesztett kérelemre nagyközséggé és ennek megfelelően tanácsát nagyközségi tanácsá szervezheti át.

b) Lakosságának számától függetlenül nagyközséggé lehet átszervezni azt a községet, ami:

- járásszékhely, vagy
- a lakosság társadalmi összetételét, meglevő üzemeit, közintézményeit, valamint belterületét tekintve városiasodó jellegű, vagy
- útnyomórészt helybeli munkacélt foglalkoztató jelentős ipari, bányászati-mel rendelkezik, vagy
- országos jelentőségű gyógy- és üdülőhellyel rendelkezik.

A megyei tanács a döntésénél figyelembe kellett, hogy vegye a lakosság véleményét és az átszervezés költségvetési kihatásait, s ezek biztosításának módját.

Az 1971. évi I. törvény meghatározza a különböző szintű tanácsok feladatait és a KSH elnökét megbízza, hogy az államigazgatási helyneveket a Magyar Népköztársaság Államigazgatási Helynévkönyvében tartsa nyilván. Ez az évente megjelenő kiadvány tartalmazza — többek között — a települések nevét és a legutóbbi népszámlálás óta bekövetkezett közigazgatási változásokat is.

A törvény II. fejezete megadja a várossá, ill. nagyközséggé nyilvánítás feltételeit is:

a) Nagyközséggé lehet nyilvánítani azt a községet, — indokolt esetben közös tanácsú községet, — amelynek területén legalább ötezer lakos él. Lakosságának számától függetlenül nagyközséggé nyilvánítható az a község, amely

- járásszékhely; vagy
- a lakosság társadalmi összetételét, meglevő üzemeit, közintézményeit, valamint belterületét tekintve városiasodó jellegű; vagy

— országos jelentőségű gyógy- és üdülőhely.

- b) Nagyközség várossá nyilvánítását kezdeményezheti a nagyközség tanácsa, ha a község gazdasági élete jelentősen fejlődik és a községben olyan kereskedelmi, művelődésügyi, egészségügyi intézmények vannak, amelyek szervező, ellátó tevékenysége a környékre is kiterjed, továbbá lakosságának száma és foglalkozási összetétele, belterületének beépültsége és közműveinek színvonala is a városokra jellemzően alakult ki.

- c) Város megyei várossá nyilvánítását akkor kezdeményezheti a mintegy százezer lakosú megyeszékhely város tanácsa, ha kiemelkedő jelentőségű gazdasági és társadalmi szerepe van, és vonzáskörzete a megye területén túl terjed.

Részletesebb kritériumokat találunk az építésügyi és városfejlesztési miniszter és a Minisztertanács Tanácsai Hivatala elnökének 23/1974. ÉVM—MT TH számú együttes közleményében a nagyközségek várossá nyilvánítására tett javaslatok elbírálásának irányelvei között.

Az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium 7010/1983. (Ép. Ért. 31.) ÉVM számú irányelve a nagyközségek várossá nyilvánítására vonatkozó pályázatok elkészítéséhez és elbírálásához ad útmutatást. A pályázathoz mellékelni kellett a nagyközség népességi és foglalkoztatottsági adatait (például a népességszámot, a vándorlási különbözetet, az aktív és inaktív keresők számát, a foglalkoztatottak számát gazdasági áganként, az ingázók és a bejáró tanulók számát, a népesség iskolai végzettségét stb.), a nagyközség gazdasági, ellátó és igazgatási intézményhálózatának leírását (van-e helyi székhelyű iparvállalat, mezőgazdasági üzem, pénzügyintézet, kórház, mentőállomás, szociális otthon, múzeum, színház, áruház, földhivatal stb.) és az ellátottság színvonalát kifejező fontosabb mutatószámokat (összkomfortos lakások aránya, közüzemi víz- és csatornahálózatba bekapcsolt lakások aránya, a szennyvíztisztító kapacitása, egy körzeti orvosra jutó lakosok száma, bölcsődei, óvodai férőhelyek száma, költségvetési kiadás egy lakosra jutó értéke stb.).

Az 1990. évi, a helyi önkormányzatokról szóló LXV. törvény a következőképpen rendelkezik a községek és városok alakításáról: "A lakosság kezdeményezésére új község alakítható az olyan elkülönült, lakott településrészből, amely feltételei alapján képes az alapvető önkormányzati jogok gyakorlására és a következő feladatok teljesítésére: egészséges ivóvízellátás, alapfokú oktatás, egészségügyi és szociális alapellátás, közvilágítás, helyi közutak, köztemetők fenntartása, nemzeti és etnikai kisebbség jogainak érvényesítése.

- a) A községalakítás feltétele a kiépült helyi közszolgáltatások, legalább alsó tagozatos általános iskola, körzeti orvosi rendelő fenntartása — a szolgáltatások színvonalának lehetséges csökkentése nélkül — úgy, hogy erre a megmaradó község a saját területén is képes maradjon.

- b) A község a várossá nyilvánítását kezdeményezheti, ha a városi cím használatát fejlettsége, térségi szerepe indokolja. A képviselőtestület kezdeményezését a belügyminiszter útján terjeszti a köztársasági elnök elé.

- c) Az Országgyűlés — a képviselőtestület kérelmére — az ötvenezernél nagyobb lakosságszámú várost megyei jogú várossá nyilváníthatja. A megyei jogú város települési önkormányzat, és területén — megfelelő eltérésekkel — saját hatáskörként ellátja a megyei önkormányzat feladat- és hatáskörét is.

A fenti rövid felsorolásból is látszik, hogy az elmúlt 100 évben a városdefiníció Magyarországon sokat változott. Ezért nemcsak az európai harmonizáció miatt, hanem saját érdekünkben is meg kellene határozni egy egységes kritériumrendszert a városi népesség definiálására.

Harmonizációs javaslat

Bár napjainkban csökken a városi és falusi életmód közötti különbség, mégis szükség van a városi és falusi népességet megkülönböztető definícióra, mivel a két településtípust jellemző extenzív, ill. intenzív földhasználat miatt jelentősen eltér a szolgáltatások kapacitására, az új létesítmények elhelyezésére vonatkozó igényük. A városi adatokat felhasználók világszerte összehasonlítható adatokat igényelnek. Ezt felismerve az EUROSTAT munkabizottság hozott létre a probléma megoldására. A kutatómunka során arra a következtetésre jutottak, hogy a statisztikai rendszert földrajzi alapon kell megkonstruálni az EUROSTAT által más célra már kidolgozott és elfogadott nomenklatúrája segítségével. Az urbanizáció négy hierarchikus szintjét határozták meg.

1. A hagyományos, történelmileg kifejlődött városközpont, ahol a városi szerveződéshöz szükséges legtöbb központi funkciójú épület koncentrálódik. Határa egybeeshet az adminisztratív határral, vagy megrajzolható ott, ameddig a városias közlekedés és általános városias benyomás terjed.
2. Folytonosan beépített terület, ahol az urbanizáció mértékét az aggregált népességszám határozza meg. Ez az egyszerű morfológikus definíció automatikusan alkalmazható objektív kritérium, ami a városoknak homogén besorolást biztosít. A határ megrajzolásához mindössze megfelelő topográfiai térképek, légi vagy űrfelvételek szükségesek.
3. Funkcionális városi régió, ahol a népesség növekvő mobilitását és a gazdasági tevékenységben bekövetkező változásokat követhetjük nyomon. Első lépésként a munkaerőgyűjtő területek meghatározása a cél, majd más gazdasági és demográfiai indikátorok bevonását is javasolták.
4. Többközpontú városi régió, ami két vagy több városias területből integrálódott, amikor a folytonosan beépített területek összenőttek.

A javaslatnak a magyar viszonyokra való alkalmazása előtt röviden jellemezzük a magyar városokat.

A magyar városok általános jellemzése

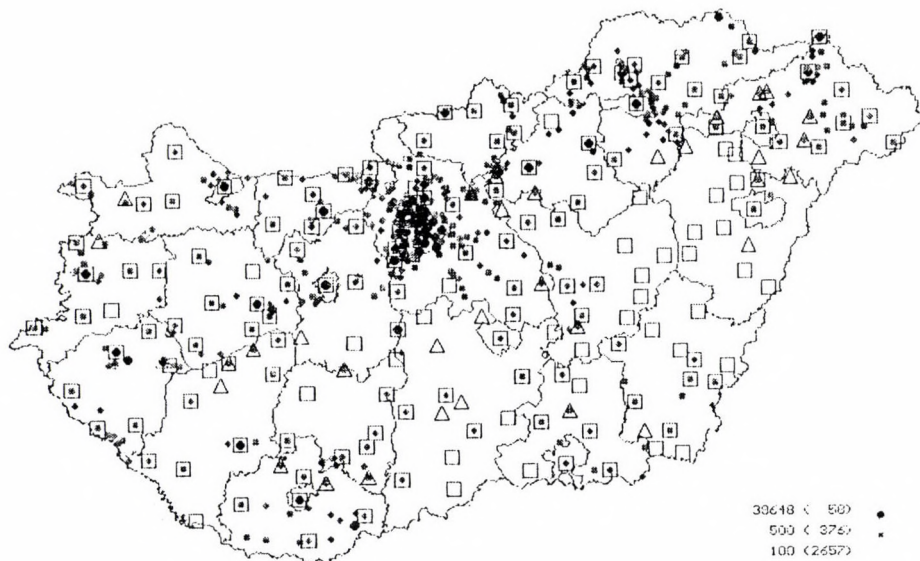
Jelenleg Magyarországon 200 város van. 1900-tól 1960-ig mindössze 22-vel növekedett városaink száma. Ekkor 63 város jogállású település volt az ország területén. 1984-re számuk 97-re növekedett, majd hirtelen megduplázódott: Például 1989-ben 41 település kapott városi rangot, így 1990-ben már 166 város volt.

Hazánkban a városok definícióit ma a települések ambíciói, jogi és gazdasági érdekek determinálják. Bár 1983-ban leszögezték, hogy "A várossá nyilvánítás ténye a központi költségvetési eszközökből származó juttatással nem járhat", mára ez az irányelv kissé megváltozott: a városi lakosság általában magasabb támogatást kap a központi keretből. Ez a településeket ösztönözheti a várossá nyilvánítás kérelmezésére, és igyekeznek kielégíteni a várossá válás kritériumait. Másrészt, mivel a városok lakossága bizonyos körzetekben másképpen adózik, ezért például az üdülőkörzetek lakossága nem annyira törekszik településük várossá nyilvánítására.

1990-ben Budapest területe 52 517 ha, a többi város összterülete 2 002 342 ha volt. Budapesten kívül a városok átlagosan 12 135,4 ha, a községek pedig 2501 ha területen helyezkedtek el. Az 1990 után alakult városoknál ez a szám 7574 ha. A következő táblázat a település-nagyságcsoportok néhány jellemzőjét mutatja.

4. A település-nagyságcsoportok néhány jellemzője
Some characteristics of size-groups of settlements

Település-nagyságcsoport	Település		Összterület		Lakónépesség		Átlagos terület (ha)	Lakónépesség átlag	Népsűrűség fő/km ²
	darab	%	(hektár)	%	száma	%			
100 000—300000	14	0.5	229644	2.5	2018373	19.5	16403,14	144169,50	878,91
50 000—99 999	26	0.8	226073	2.4	1913600	18.4	8695,12	73600,00	846,45
20 000—49 999	42	1.4	611987	6.6	1264463	12.2	14571,12	30106,26	206,62
10 000—19 999	79	2.6	774187	8.3	1127405	10.9	9799,84	14270,95	145,62
5 000—9 999	129	4.2	952127	10.2	888715	8.6	7380,83	6889,26	93,34
2 000—4 999	486	15.7	2167396	23.3	1444893	13.9	4459,66	2973,03	66,66
1 000—1 999	653	21.1	1930278	20.8	932296	9.0	2956,02	1427,71	48,30
500—999	712	23.0	1414999	15.2	519349	5.0	1987,36	729,42	36,70
200—499	675	21.8	796881	8.6	230216	2.2	1180,56	341,06	28,89
50—199	259	8.4	192432	2.1	34980	0.3	742,98	135,06	18,18
0—49	16	0.5	7179	0.1	533	0.0	448,69	33,31	7,42
Összesen: 3091	100		9303183	100	10374823	100	3009,76	3356,46	111,52

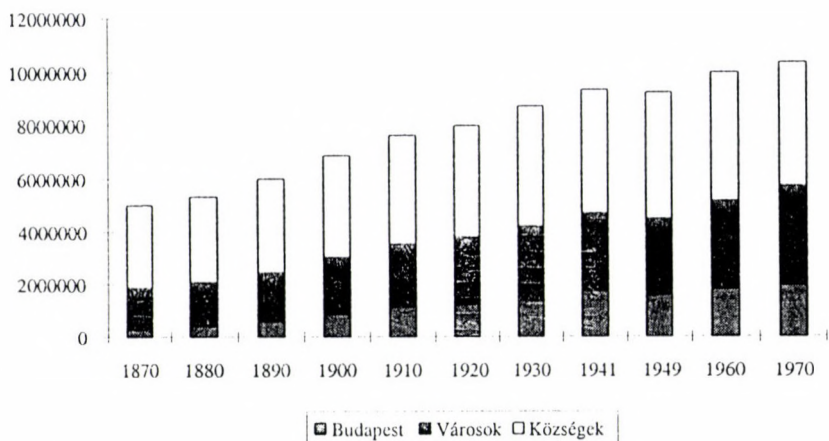
II. Városok és községek, ahol a népsűrűség 100 fő/km²-nél nagyobb
Towns and villages with a population density above 100 person/km²

A sűrűn lakott települések területi elhelyezkedését mutatja az előző ábra. A kartogramon a □ jel az 1990-ben város jogállású, Δ pedig az 1990 óta várossá nyilvánított településeket jelöli.

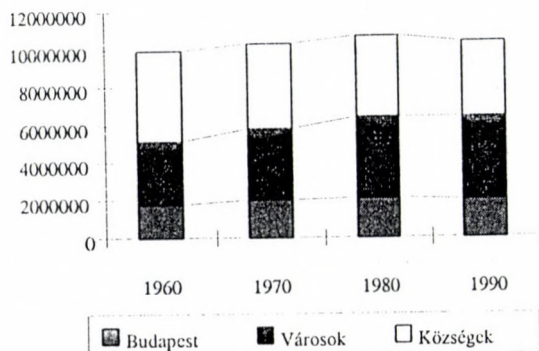
Magyarországon a népsűrűség 111 fő/km^2 . Legsűrűbben lakottak a nagyvárosaink: az 50 000 főnél népesebb városaink laksűrűsége 800 fő/km^2 felett van.

Budapest lakossága az elmúlt 120 évben monoton nőtt, a II. világháború miatti megtorpanást kivéve. Ugyancsak nőtt a városi népesség aránya, és 1960-ig a községekben élők száma is.

A községek lakossága még a háború alatt is növekedett. 1960 óta viszont a számuk erőteljesen, csaknem egy millió fővel csökkent (1960-ban a községek lakónépessége 4 845 475 fő, az 1990-es népszámláláskor már csak 3 957 550 fő volt).

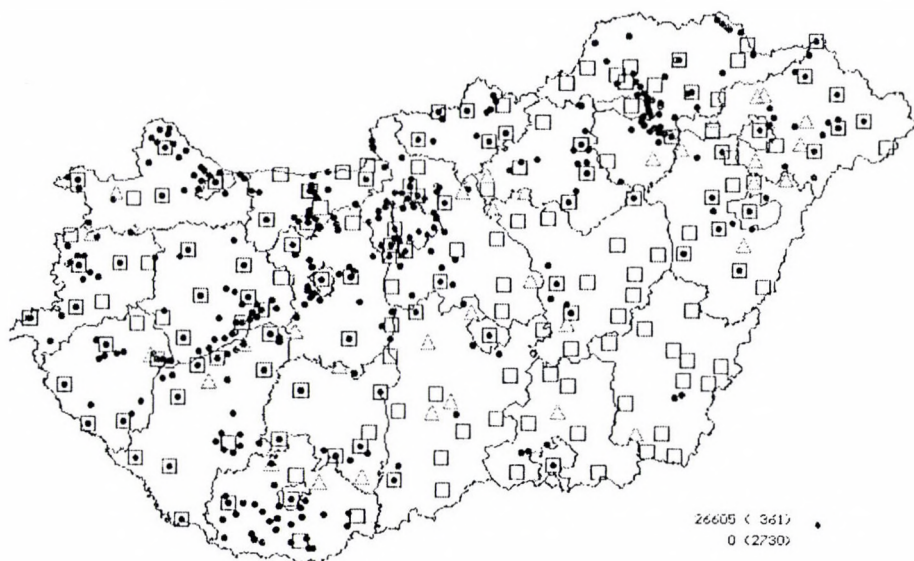
Az ábra a mai területre számolt népesség településtípusok szerinti megoszlásának változását szemlélteti. 1960-tól napjainkig a lakónépesség növekedése lelassult, majd csökkenni kezdett. Ezzel párhuzamosan 1960 óta a községek, 1980 óta pedig már Budapest lakónépessége is csökken, a többi városé viszont még most is növekszik.

Ezek a tények több okra vezethetők vissza:

- demográfiai okok, melyek az eltérő népesség-összetételből és termékenységből erednek,
- migrációból származó okok,
- adminisztratív várossá nyilvánítások által determinált okok.

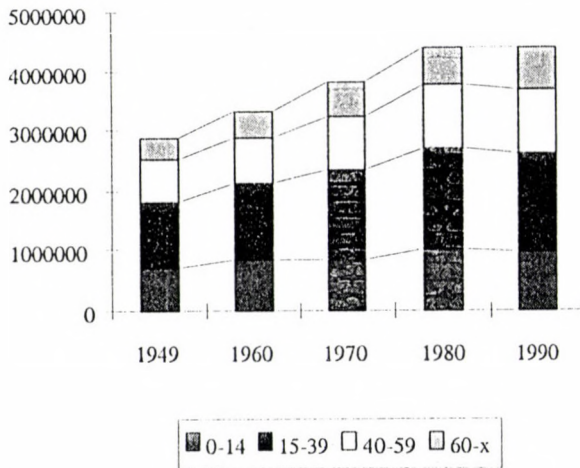
A városok tényleges szaporodása a század elején meghaladta a 10%-t, a 40-es évek elejére lecsökkent, majd a II. világháború után újra növekedésnek indult, de a 70-es években a növekedés üteme lelassult. A fogyás legnagyobb mértékben az 1000 és ennél kisebb lélekszámú községeket sújtotta. Viszonylag a legkedvezőbb fogyási arány (0,59%) a 10 000—19 999 fős településeken volt. Leginkább az 1000—5000 fős községek lakosságának a száma csökkent: a két utóbbi népszámlálás között lakosainak száma 220 ezerrel lett kevesebb.

III. Városok és községek, ahol 1980 és 1990 között volt természetes szaporodás
*Towns and villages experienced a natural population increase
 from 1980 through 1990*

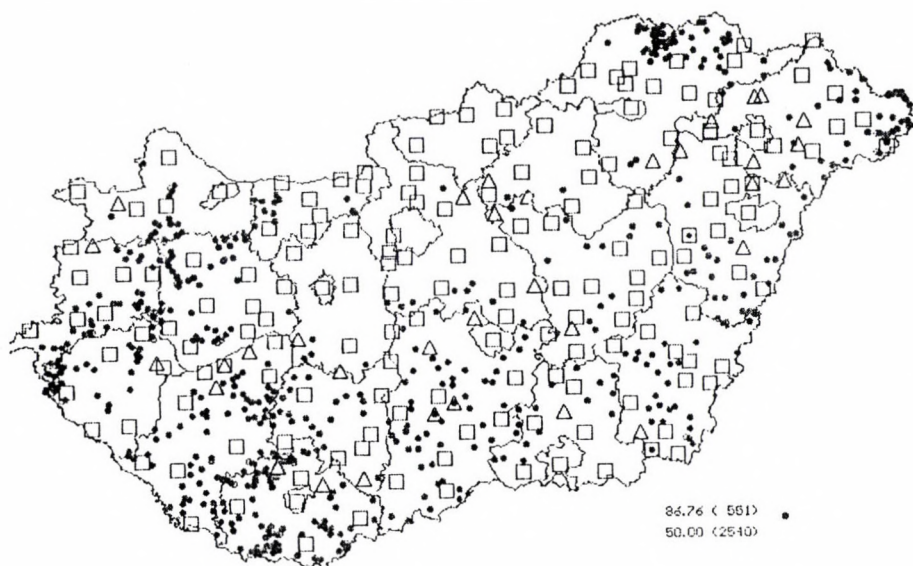
A férfiak és a nők aránya településtípusonként változik. Bár több község is van, ahol a férfiak többségben vannak, mégis a nők száma meghaladja a férfiakét minden település-nagyságcsoportban. Országosan 1000 férfira 1081 nő jut az 1990-es népszámlálás adatai szerint. A városokban ezzel megegyezik a férfi-nő arány, Budapesten magasabb (1148) a községekben pedig alacsonyabb (1048). Település-nagyságcsoportonként ennek az aránynak a változása nem monoton: A legkedvezőbb az arány a 500—5000 fős településeken, ahol 1000 férfira 1049—1046 nő jut.

A városi népesség között a 15—39 éves korosztály a meghatározó. A népesség korcsoportos összetételének változását mutatja a következő diagram. A középiskolai végzettségűek aránya a megfelelő korú népesség között a 100 000-nél népesebb városokban a legmagasabb (28,52%), majd monoton csökken a népességnagyság kategóriák szerint. A felsőfokú végzettségűek aránya a megfelelő korú népességben szintén a legnagyobb városokban a legmagasabb (19,3—19,7%), és monoton csökken a népességszám csökkenésével.

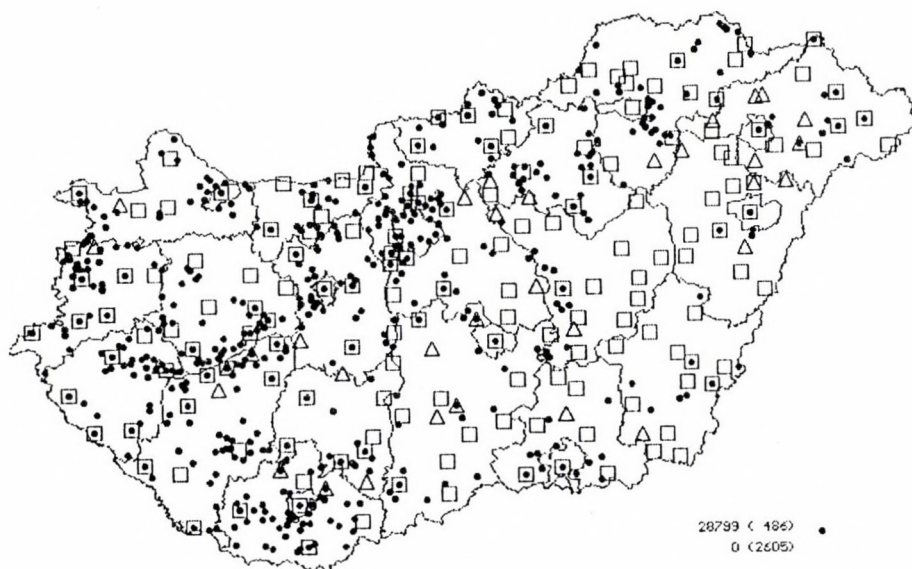

A születéskor várható átlagos élettartam nemenként eltér, sorrendben azonban hasonlóan alakul. Mindkét nemnél a legmagasabb korra a 30 és 50 ezer fős városokban számíthatnak, és a legalacsonyabbra pedig a legapróbb településeken.

Az iparban foglalkoztatott aktív népesség aránya a 10 000—50 000 lakosú városokban a legnagyobb, meghaladja a 40%-ot. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya az 50 000-nél népesebb városokban átlagban nem éri el az 5%-ot, és a többi városban is viszonylag alacsony, de van olyan város, ahol az 50%-ot is meghaladja.

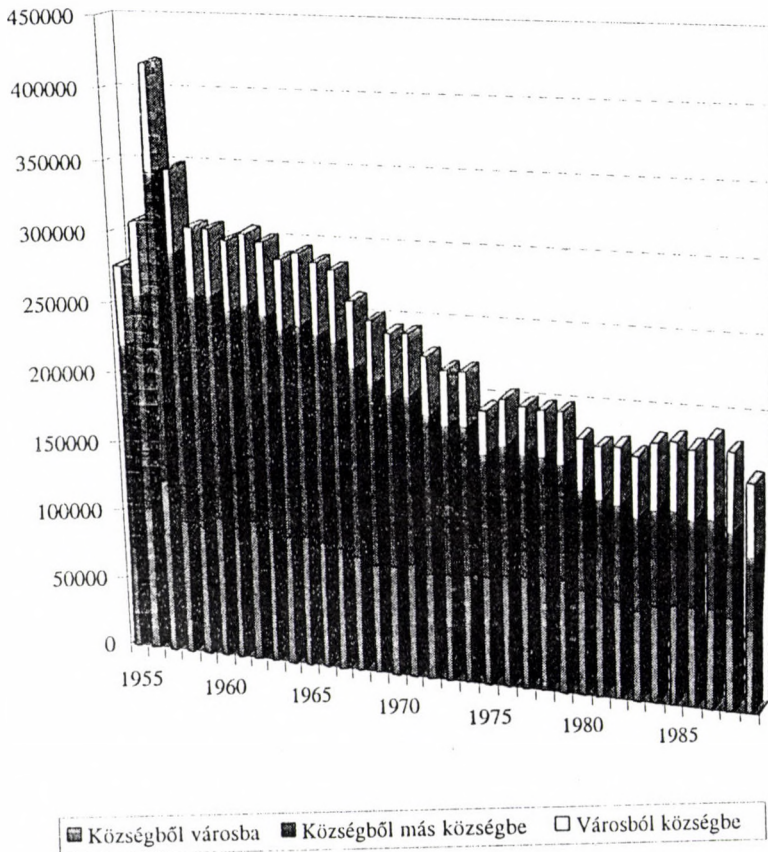
IV. Városok és községek, ahol a mezőgazdasági aktív keresők aránya
50%-nál nagyobb
Towns and villages where the share of agricultural active earners exceeds 50%

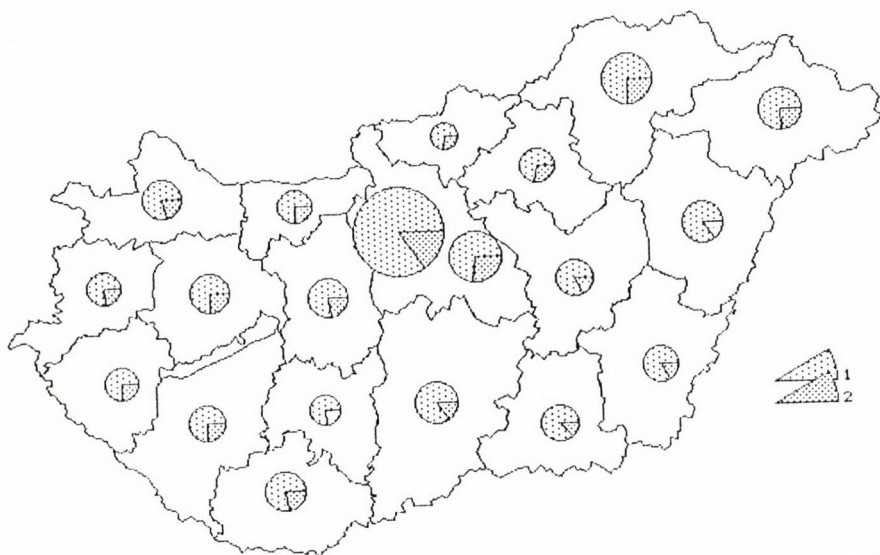
V. Városok és községek, ahol 1980 és 1990 között a vándorlási különbözet pozitív
Towns and villages showing a positiv migration balance between 1980 and 1990

A városi népességszámot a természetes népmozgalmi eseményeken kívül a vándorlások is befolyásolják (V. ábra). Az utóbbi években a vándorlások száma csökkent. A legnagyobb mértékű népességmozgás az 1956–57-es években volt. Utána a csökkenés csaknem monoton.

Főleg a községből más községbe való költözések száma csökkent erőteljesen, csaknem harmadára, miközben a városból a községbe költözések száma csaknem ugyanannyi maradt. A községből a városba települők száma is csaknem a felére csökkent az elmúlt 30 év során.

Budapestre és a vidéki városokba elsősorban a szak- és betanított munkások vándorolnak, más községekbe pedig a mezőgazdasági dolgozók. Az európai tendenciának megfelelően nálunk is csökken az iparnak a területi fejlődésre gyakorolt hatása és a mezőgazdaság hatása pedig stagnál. Míg régen, a nagy ipari központok kialakulása a népesség koncentrációjához vezetett, ma a hírközlés és az információs technikák fejlődése a népesség decentralizációját segíti elő.

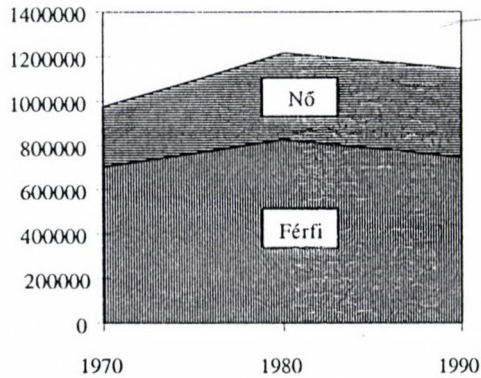

VI. A helyben lakó(1) és a bejáró(2) aktív keresők száma megyénként az 1990-es népszámlálás adatai szerint

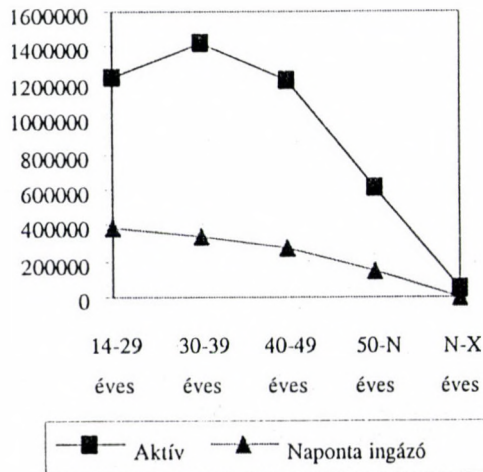
Number of resident and commuting active earners by counties according to the data of Population Census 1990

Az ábrán a körök sugara a megyében dolgozó aktív keresők számával arányos.

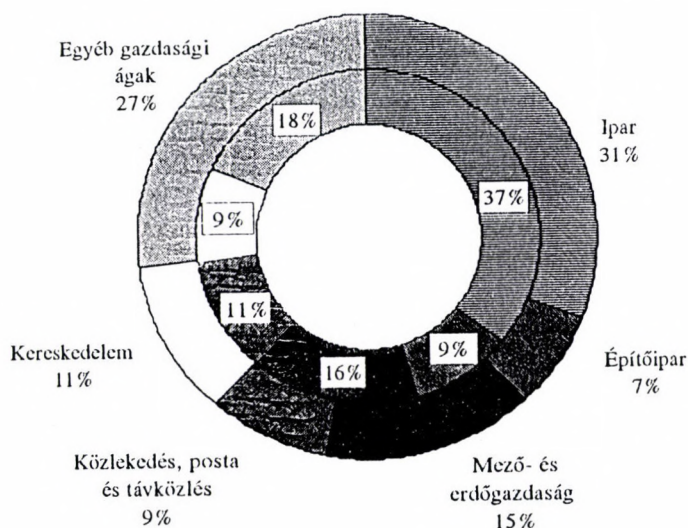
1970 és 1980 között a naponta ingázók száma csaknem 25%-kal nőtt. Az 1980-as 1 238 420 fős maximum 1990-re csaknem 100 000 fővel csökkent. Ennek oka a férfiak körében bekövetkezett változás, hiszen a naponta ingázó nők száma még ebben az időszakban is nőtt, ha nem is olyan mértékben, mint 10 évvel korábban. A naponta ingázó férfiak száma viszont visszaesett a 20 évvel korábbi szintre. Így az ingázók között a nők aránya 35%-ra növekedett. Az utóbbi években az ingázók számának változásával egyidejűleg csökkent az aktív keresők száma mindkét nemnél. 1980-ban az aktív kereső férfiak 30 %-a ingázott naponta, a nőknél ez az arány 18% volt. 1990-ben az aktív kereső férfiak 29.6%-a, a nőknek pedig csaknem 20%-a járt el naponta másik településre dolgozni (lásd a következő ábrát).

1980-ban az ingázók száma a legfiatalabb aktív kereső korcsoportban volt a legmagasabb, majd számuk fokozatosan csökkent az idősebb korosztályokban. 1980-ban ez a legfiatalabb korcsoport tartalmazta a legtöbb aktív keresőt is. 1990-re ez a sorrend megváltozott. A legtöbb aktív kereső a 30–39 éves korosztályban volt, de a naponta ingázók száma mégis a legfiatalabb között maradt a legmagasabb. A következő ábra az 1990-es adatok alapján készült. N a nyugdíjkorhatárt jelöli, férfiaknál 60, nőknél 55 évet.

Az összes aktív keresők és az ingázók megoszlása gazdasági áganként nem azonos. Többen ingáznak az ipari, építőipari, sőt még a mező- és erdőgazdasági dolgozók is, mint az aktív keresők közötti arányuk indokolná. Ugyanez a helyzet a posta és távközlésben dolgozóknál is, de a kereskedelemben dolgozók az ingázók között kisebb arányban vannak, mint az összes aktív kereső között. Jól szemlélteti az arányokat a következő ábra, ahol a külső gyűrű az összes aktív kereső, a belső pedig a naponta ingázók százalékos megoszlását mutatja gazdasági áganként.

A harmonizációs javaslat alkalmazása a magyar településeknél

Történelmi városközpont

Már 1930-ban szükségesnek találták a népszámlálási körzeteknél nagyobb, homogén építészeti jellegű településrészek lehatárolását. Az 1970-es népszámlálások előkészítése során a városokban és egyes községekben létrehozták a városrendezési körzeteket. "A városrendezési körzetek a települések olyan kisebb szerkezeti egységei, amelyek többnyire homogén terület-felhasználásúak, általában főforgalmi, forgalmi, vagy gyűjtőúttal lehatároltak, elhelyezkedésükönél fogva önálló kiszolgálási és ellátási rendszert képeznek, funkcionális szervezésük és fejlesztésük egységes rendszer szerint történik." [15] Az általában 4–5 városrendezési körzetet magába foglaló alkerületek kialakításának egyik szempontja is az azonos beépítettségű településrészeknek a lehatárolása volt, melyeket településtörténeti, fejlődési vagy tervezési szempontok elkülönítenek. Mivel a történelmi városrészek határai — természetükből adódóan — 20–30 év alatt nem változnak, kijelenthetjük, hogy a harmonizációs javaslat első városfogalmát hazánkban is használhatjuk, hozzá aggregált statisztikai adatokat rendelhetünk. Ezzel a definícióval a városi népesség-

számot jelentősen lecsökkentenénk, ugyanakkor a városi népesség fogalmát egy fix területhez kötnénk, ami már nem tükrözné a népesség fejlődését, dinamikáját, és ezzel teljesen elszakadna a városi népesség eredeti, megkülönböztető szerephez kapcsolt fogalmától.

Morfológikus definíció

A második javaslat a folytonosan beépített területek meghatározásán alapul. A morfológikus definíció szerinti behatárolást légi és űrfelvételek alapján végezhetjük el a leghatékonyabban és a legolcsóbban. A hagyományos papírtérképek több éves, évtizedes állapotot rögzítenek, az űrfelvételek viszont naprakészek. Mivel egy-egy területet szinte naponta végigpásztáznak, a felvételekből idősorok állíthatók össze, így a területen zajló változások is nyomon követhetők.

A légi majd az űrfelvételek hasznosítása nálunk is több évtizede elkezdődött. 1955-ben Szeged területi rendezési tervét már légi felvételek segítségével készítették. Évek óta légi és űrfelvételeket használnak regionális tervezéseknél, a terület-felhasználás minősítésénél. Nálunk a kutatások elsősorban a nem beépített területekre koncentráltak a mezőgazdasági felhasználást tartva szem előtt, hiszen a légi és az űrfelvételek kezelésével az FM-hez tartozó FÖMI van megbízva. Más országokban, mint például az USA-ban, Angliában és Japánban a beépített területek változásával is foglalkoztak. Bár az eredmények nem annyira jók, mint a nem beépített területeken, ahol a LANDSAT felvételek 70% feletti interpretációt tett lehetővé, a kísérletek biztatóak voltak.

Hazánkban elsősorban a termőterület vizsgálatánál, üdülőkörzetek rendezési terveinél, a vízlépcső tervezésénél használtak légi és űrfelvételeket. Ebben a cikkben csak azokra a vizsgálatokra térünk ki, melyek a városdefiníció alkalmazásánál hasznos lehet.

Már 1980-ban elkészítették Budapest 1:100 000 méretarányú terület-felhasználási térképét LANDSAT MSS űrfelvétel alapján. Külön kategóriákat állapítottak meg a belváros, az ipari- és lakókörzetek, a üdülőteltkes területek, a rétek, az erdő és a vizek számára. A besorolás 70%-os megbízhatóságú volt. Az automatikus besorolás a legjobban a belváros, az erdő és a víz kategória megállapításánál esett egybe a valósággal.

Győr-Sopron megye űrfelvételének vizuális kiértékelését a Kozmosz típusú mesterséges hold felvételei alapján végezték el a FÖMI-ben. Azt tapasztalták, hogy a települések és a városmagok jól elkülöníthetők, sőt a tanyák, majorok — az őket körülvevő területkategóriától való eltérésük miatt — ugyancsak hibátlanul felismerhetők.

Az eddigi tapasztalatok alapján úgy tűnik, hogy a folytonosan beépített területek lehatárolása a távérzékelés számára már nem jelenthet problémát.

Bár a javaslat a többközpontú városi régiók fogalmát csak negyedikként említi, a feldolgozás azonossága miatt mégis itt említjük meg, hiszen ennél a definíciónál is folytonosan beépített területeket vizsgálunk. A többletinformáció, — amit a többe centrumú közlekedési struktúra szemléltet vonalas létesítményei segítségével, — szintén vizsgálható űrfelvételek segítségével. Ezek felismerésére szintén történtek kísérletek,

és azt tapasztalták, hogy a nyomvonalas létesítmények a légi és űrfelvételeken jól kivehetők, változásaik nyomon követhetők. Azóta a technika fejlődött, még nagyobb felbontású képek készülnek, és reálisnak látszik az az elgondolás, hogy a mintaterületen végzett kísérletek után az űrfelvételeket a napi gyakorlatban is használjuk.

Funkcionális városi régió

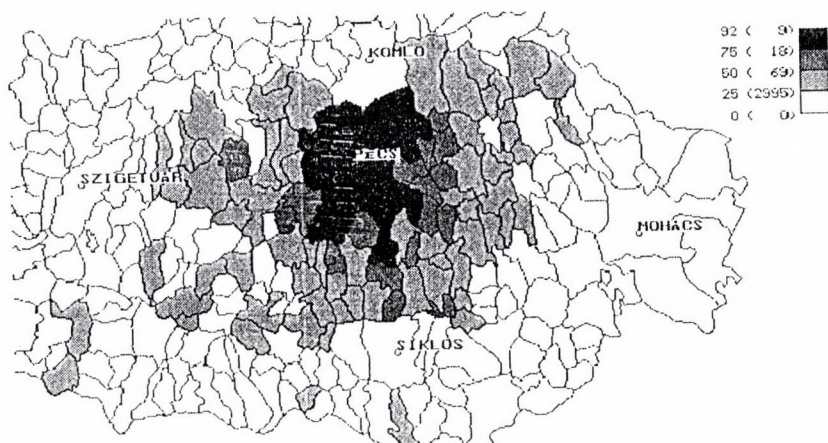
Munkaerőgyűjtő terület meghatározása

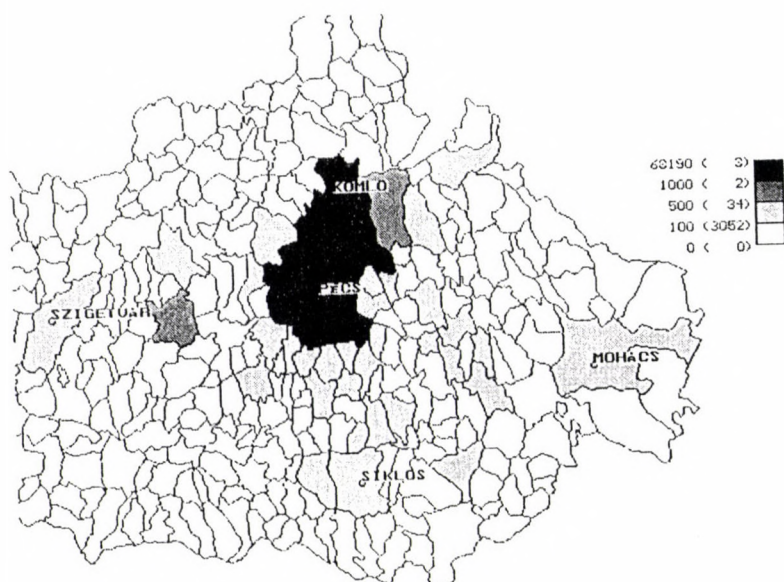
A terület fejlettségét Magyarországon is gyakran jellemzik a munkaerőfelszívó képességével. A napi ingázást a népszámlálások során gyűjtött adatok segítségével nyomon követhetjük. Az 1990-es népszámlálás adatai alapján részletesebb vizsgálatot végeztünk a harmonizációs javaslatban szereplő kritériumok alapján.

A következő kartogramokon néhány város munkaerőgyűjtő területét ábrázoltuk. A városba bejáróknak a település aktív keresőinek számához viszonyított aránya szerint a településeket négy csoportba soroltuk, és a fehérből feketébe átmenő szürkességi fokozattal ábrázoltuk. A települések első csoportját (fehér) azok alkotják, ahol a vizsgált városba bejárók száma 25% alatt maradt. A következő csoportnál ez az arány 25 és 50% között van, a harmadiknál 50 és 75% között, az utolsó csoportban (fekete) pedig a bejárók aránya 75% felett van.

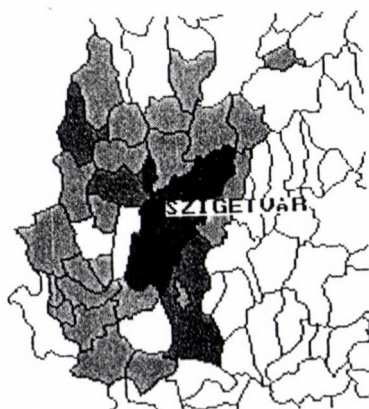
A Pécsen dolgozók 8%-a kerül ki a környék ingázó lakosságából. 69 olyan község van, ahonnan Pécsre jár dolgozni az aktív keresők több, mint 25%-a. További 18 község aktív keresőinek több, mint fele és további 8 község aktív keresőinek háromnegyede dolgozik a megyeszékhelyen. A színezett terület természetesen nem esik egybe azzal a területtel, ahonnan a legtöbben járnak be dolgozni.

A bejáró aktív keresők számát tekintve Komló, és a többi Baranya megyei város vezet. Pécs 68 190 helyben dolgozó aktív keresője mellett Komlóról és Kozármislenyről 1000 főnél több, Szentlőrincről és Hosszúhetényről 500-nál, Mohácsról, Siklósról és még 32 más településről 100-nál többen járnak a megyeszékhelyre dolgozni.

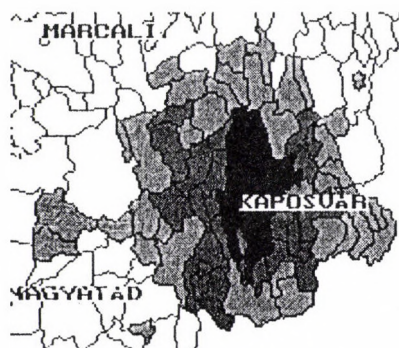

Más városnak nincs ilyen nagy vonzáskörzete. Szigetvárra 27 községből jár be az aktív keresők több, mint negyede. Ebből 4 település minden második keresője Szigetvárott dolgozik.

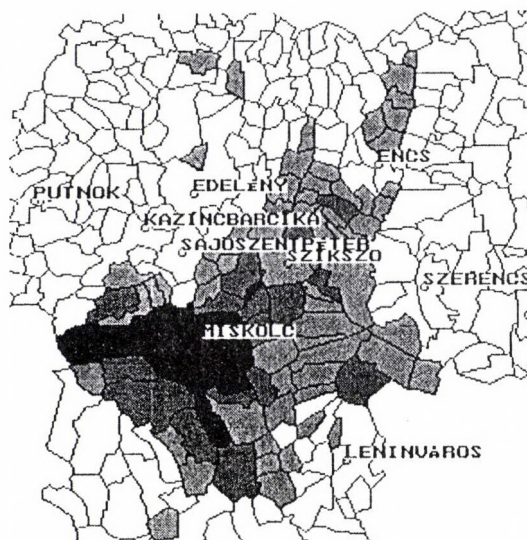
Magyarország többi, aprófalvas településén hasonló a helyzet. A városok vonzáskörzete nagy. Győrbe 31 község aktív lakosságának negyede jár dolgozni, további 31-ből pedig az aktívak több, mint fele.

Kaposvár vonzáskörzete is nagy. 28 községből minden második, további 37 községből pedig legalább minden negyedik aktív kereső a városba jár dolgozni.

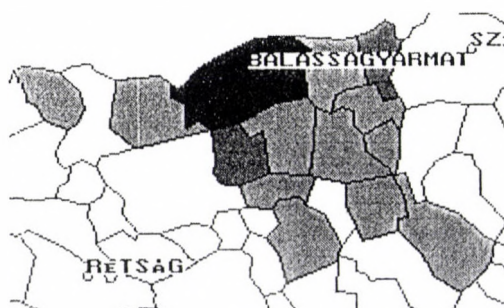
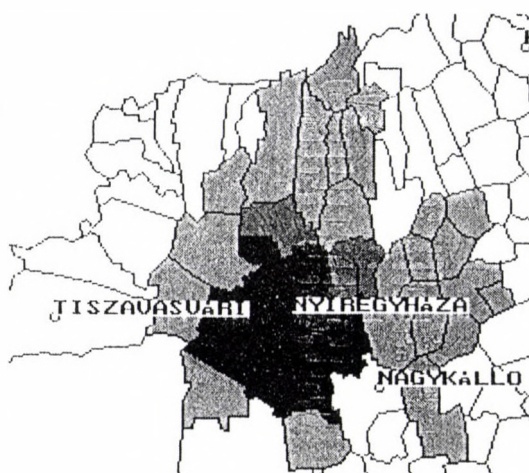

A nagyfalvas alföldi területeken, ahol a mezőgazdasági tevékenység inkább helyhez köti a lakosságot, már kevesebb az agglomerációba sorolható községek száma. Kecskemétre mindössze 8, Békéscsabára 4, Ceglédre 4, Szegedre 16 községből jár 25%-nál több aktív kereső dolgozni.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyeszékhelyén dolgozik 62 község aktív lakosságának legalább negyede, és további 19-ből minden második aktív kereső. Az ipar meghatározó szerepét bizonyítja, hogy az ugyanebben a megyében fekvő, de iparilag kevésbé fejlett Sárospatakra már csak 6 településről jár be a keresők több, mint 25%-a.

A következő ábrákon néhány további város munkaerőgyűjtő területét láthatjuk.

A 25%-os ingázási küszöb nálunk nem definiál mindig összefüggő területet, és vannak olyan városok, — mint például Győr —, melyek e szerint a fél megyére kiterjednének. Az 50%-os küszöb viszont megfelelőnek tűnik. A városok lakosságához (6 417 273) hozzáadva annak a településnek a lakosságát, ahonnan az aktív népesség legalább fele bejár dolgozni (757 601), akkor a városi népesség aránya a 61,9%-ról 69%-ra nőne. Ez összesen 486 községnek a városokhoz csatolását jelentené. Ha a nyugat-európai országokhoz hasonlóan mi is törekednénk az adminisztratív egységek csökkentésére, ez a városdefiníció lehetővé tenné a mai községszámnak közel egy hatoddal való csökkentését.

Érdekesképpen megjegyezzük, hogy az 1990 óta várossá nyilvánított községek közül Sásd rendelkezik jelentősebb, a fenti definíció szerinti vonzáskörzettel.

Mivel összesen 119 olyan város-község van, ahová ilyen arányú ingázás irányul és ezek közül 47 nem város, következésképpen az 1990-es városok egy része sem rendelkezik ilyen mértékű munkaerőgyűjtő területtel. A bennmaradó és a kieső városokat vizsgálva mutatkozik meg az alkalmazott osztályozó elv hiányossága. Kiderül ugyanis, hogy egységes küszöb még Magyarországon sem alkalmazható, hiszen a "rostán" kiesik a nagyfalvas Alföld városainak többsége (mint például Gyula, Orosháza stb.) és az erősebben szívó nagyvárosok, mint például Budapest és a megyeszékhelyek közelében levő városok (például Gödöllő, Érd, Bonyhád stb.). A helyben lakó aktívak százalékos arányát vizsgálva az összes aktív kereső között az alföldi városok, községek kerülnek a lista elejére, amit a nagyfalvas települési szerkezeten kívül még a foglalkozási szerkezet (a mezőgazdasági dolgozók magas aránya) is felerősít.

Finomíthatnánk a definíciót úgy, hogy régióként más küszöböt használunk, vagy figyelembe vesszük az ingázó népesség és a célközség népességének nagyságát is, de az így kapott kritérium már nem lesz általánosan használható és egyszerű.

A fejlettség és a térségi funkció

A városok jogi meghatározását a települések fejlettségének meghatározására szolgáló kritériumrendszer kialakítására irányuló vizsgálatok előzték meg. Abból indultak ki, hogy objektív mutatók esetén a rangsor első részében elhelyezkedő települések városokká nyilváníthatók, ezért a funkcionális szerep vizsgálata Magyarországon már viszonylag korán elkezdődött.

Legegyszerűbb kritériumként a népességszám kínálkozott, de már a múlt században felismerték, hogy ez a település fejlettségének nem egyetlen meghatározója. *Keleti Károly* az 1873-ban megjelent *Hazánk és népe* c. könyvében már a népességszámon kívül az ipari, kereskedelmi és értelmiségi foglalkozásuk arányát, a lakosság műveltségi fokát, a lakásviszonyokat, a laksűrűséget, sőt még a cselédek számát is vizsgálta. Ezekből városi koefficiens számolt úgy, hogy mutatóként sorbaállította a településeket, majd az eredményeket összesítette.

Kiss István bonyolult, többszintű mutatót képzett a demográfiai összetételre, a művi környezetre, a kultúrszintre és a központi szerepre utaló adatokból. A sok-sok

mutatót bizonyos szabályok szerint összevonva *Kiss* komplex mutatót kapott a fejlettségre, amit az általa megfogalmazott szimbolikával grafikusán is ábrázolt.

A települések vonzáskörzetének meghatározására a hatvanas évek közepén, Magyarországon elsőként *Bene L.* és *Tekse K.* alkalmazta a potenciálmódszert. Négy népszámlálás adatai alapján 62 megye és járási székhely, 128 járás, a főváros 22 kerület adataiból megrajzolták az ország népességének potenciáalterét.

A 70-es évek elején sok kutató alkalmazta az *M. Bennet*-től származó pontozásos módszert. *Makula Márta* a megyék fejlettségének meghatározásához 25 mutatót figyelt, és a megyéket a legjobb megyéhez, Komárom megyéhez viszonyította.

Kovácsics József, abból kiindulva, hogy "a pontozásos módszer egymással nem összefüggő társadalmi és gazdasági jelenségek közé tesz egyenlőségeket", a települések fejlettségét ellátási és igazgatási szektorok szerint vizsgálta. Összegyűjtve a települések egészségügyi fejlettségére vonatkozó mutatókat, intenzitási arányszámokat számolt, majd ugyanezt a kulturális, kommunális és egyéb szektorokban is elvégezte, így jellemezte a települések fejlettségét.

Kovácsicsné, Nagy Katalin a kiválasztott mutatókat egy "átlagváros" mutatóira standardizálta, majd az egyes városoknak a különböző ismérvekre vonatkozó ellátási mutatóiból a település fejlettségre egy mértéket definiált.

Pontozásos módszert használnak ma is a települések által a várossá nyilvánítási kérelem mellékleteként benyújtott pályázatok elbírálásánál. A népességi, foglalkoztatási, ellátottsági és megjelenési ismérvekből képzett mutatószámok alapján a település pontszámot kap, amit a 20 000 főt nem meghaladó nagyságú települések megfelelő paramétereivel összevetnek és értékelnek.

Jelentős hagyományai vannak a faktoranalízis alkalmazásának. *Lackó L.* és *Francia L.* az életkörülmények meghatározására, és az azokat befolyásoló tényezők területi elemzésére, *Enyedi Gy.* és *Beluszky P.* 1977-ben és 1976-ban szintén a településekben élők életkörülményeinek meghatározásánál használták. *Kovács Róbert* a települési egyenlőtlenségeket 1992-es vizsgálatában ugyanezzel a módszerrel elemezte.

Ma a területi fejlettséget természeti, társadalmi, gazdasági, műszaki, strukturális és irányítási funkciók szerint vizsgálják. Főkomponens analízis segítségével a városok és községek ellátottságát vizsgálva az 1993-as TSTAR népességi és foglalkozási, gazdasági ellátó és igazgatási intézményhálózatra és az ellátottság színvonalára vonatkozó adatai alapján mi is kiszámítottunk egy "fejlettségi" sorrendet, ahol a város jogállású települések foglalják el a lista elejét.

A települések fejlettségét meghatározó objektív mutató kidolgozására irányuló kutatások ma is folynak. Egyre újabb és újabb paramétereket vonnak be a vizsgálatokba, és a kritériumrendszer egyre átláthatatlanabb lesz. Megállapíthatjuk tehát, hogy az így kialakított definíciók dzsungeléből nem tudunk olyan városkritériumot kialakítani, ami egyszerű, általánosan használható Európa minden országában és ugyanakkor könnyen kezelhető.

Konklúzió

A fenti definíciók közül egyedül a folytonos beépítettségen alapuló morfológikus definíció látszik egyszerűen és általánosan kezelhető városi népesség definíciónak. Ezért vizsgálatot készítettünk elő — első lépésként — ennek a határnak a meghatározására légi és űrfelvételek segítségével. A kutatás kiterjed a beépített területek különböző kategóriáinak meghatározására is. Az 1990-es népszámlálás által definiált és a helyszínen az összeírók által elvégzett kategóriába sorolást kívánjuk összevetni az űrfelvételekkel és módszert kívánunk kidolgozni a beépítettségi kategória automatikus felismerésére. A népszámlálási körzeteknek és a beépítettség-kategóriáknak az összevetése kiküszöbölhetné azt a problémát, hogy hiányoznak a statisztikai adatok a morfológikusan konstruált népességklaszterekhez.

Itt szeretném megköszönni *Klinger András* professzor úrnak, hogy felhívta a figyelmem erre a problémára és később is segített ötleteivel és tanácsaival. Köszönettel tartozom *Kovacsics József* professzor úrnak hasznos javaslataiért, *Dömök Zsuzsának* pedig azért, mert a vizsgálathoz szükséges adatokat hozzáférhetővé tette számomra.

Hivatkozások

1. *Dallos F.* — *Szabady E.* (szerkesztők) Írták: *Fórizs M.* — *Barta B.* — *Erdész T.* — *Horváth L.* — *Kepecs J.* — *Kiss A.* — *Klinger A.* — *Lukácsy R.* — *Palotás Z.*: Magyar Városok, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966.
2. *Herczeg János* — *Vekerdi László*: "Nem a falak, hanem a szellem", Élet és Tudomány, 1995/24, 25, 26, 27.
3. *Kiss István*: A település-fejlettség mérésének és összehasonlításának egyes kérdései. Statisztikai szemle. 1969. évi 6. sz.
4. *Kovacsics József*: A közigazgatás statisztikája és organometriája. 1977. Tankönyvkiadó.
5. *Kovács Róbert*: Települési egyenlőtlenségek-területi feszültségek. Társadalmi riport, 1992.
6. *Krizsán Mária*: A kisvárosok fejlődésének tapasztalatai az új kisvárosok fejlődésének tükrében.
7. *Krizsán Mária*: Településrendszerünk legkisebb egységeinek időszerű kérdései, Településfejlesztési Tájékoztató, 1989. 5. sz.
8. *Krizsán Mária*: Távérzékelés a területi tervezésben. Településfejlesztési Tájékoztató, 1988. 2. sz.
9. *Makula Márta*: A városok vonzáskörzetének meghatározása. Területi Statisztika, 1972. 2. sz.
10. *Morconi-Ebrard, F.* — *Pumain, D.* — *Saint-Julien, T.*: Definition d'une unite urbaine dans la Communaute Europeenne.
11. *Pumain, D.* — *Saint-Julien, T.* — *Cattan, N.* — *Rozenblat, C.*: The statistical concept of town in Europe.
12. Recommendations for the 1990 censuses of population and housing in the ECE region.

13. Sikos T. Tamás: Matematikai és statisztikai módszerek alkalmazási lehetőségei a területi kutatásban, Földrajzi közlemények, 1984, 19. sz.
14. UN Demographic Yearbook.
15. 1990 évi népszámlálás. Az adatfelvétel és -feldolgozás összefoglaló ismertetése.

Tárgyszó:

Településdemográfia

TOWNS AND VILLAGES

Territorial and time change of the notion of urban population is considered. In the first part of the work the usual definitions of the urban population, starting from definitions of the smallest territorial units of the different countries and the problems caused by the different definitions are shortly reviewed, and the harmonisation proposal of EUROSTAT outlined. Then the Hungarian acts used for the determination of the towns during the last century are summarised. In the second part of the work the notions of the historical centre of the town, the morphological definition of the urban area, the function of the town and of the employment catchment areas are considered. It can be stated that the morphological definition could be used as a basis of the definition of the urban population.

FIGYELŐ

EMLÉKEZTETŐ

az MTA Demográfiai Bizottsága 1995. november 6-i üléséről

Az MTA Demográfiai Bizottsága 1995. november 6-án kibővített ülésen megvitatta a Magyar Tudományos Akadémia országgyűlési beszámolójához elkészített helyzetelemzést a Magyarországon folyó demográfiai kutatásokról.

A vitát *Klinger András* a Demográfiai Bizottság elnöke nyitotta meg, a helyzetelemzés összeállításával kapcsolatos munkákat *Csernák Józsefné* titkár ismertetette.

Az ülésen résztvettek: *Daróczi Etelka, Dányi Dezső, Eiben Ottó, Faragó Tamás, Hoóz István, Kamarás Ferenc, Kovacsics József, Kovács Zoltán, Kupcsik József, Mészáros Árpád, Miltényi Károly, Pongrácz Tiborné, S. Molnár Edit, Utasi Ágnes, Valkovics Emil*, a Demográfiai Bizottság tagjai, továbbá meghívottként *Gárdos Éva, Hablicsek László, Harcsa István, Illés Sándor, Joubert Kálmán, Katona Tamás, Molnár Attila, Szukicsné Serfőző Klára, Tóth Pál Péter*.

A vita megállapításai a következők voltak:

A résztvevők elismeréssel szóltak a helyzetelemzésről és egyetértettek abban, hogy hű képet fest a magyar demográfia állapotáról, sokoldalúan mutatja be a tudományág alakulásának jellemzőit az elmúlt 15 évben. A helyzetelemzés megállapításait helyesnek, a felvetett problémákat fontosnak és megoldandóan tartották.

A demográfiai kutatás irányaival és eredményeivel foglalkozó résszel kapcsolatban a hozzászólók felvetették, hogy a történeti demográfia nem kap olyan hangsúlyt az anyagban, mint amit jelentősége alapján megérdemelne és kérték a hiányok pótlását. Úgy vélekedtek, hogy a történeti demográfia kiemelése a demográfiai tudomány kérdéskörei között azért is indokolt, mert megbízható népességelőrejelzések nem készülhetnek megfelelő történeti látásmód, a történeti folyamatok feltárása nélkül. Konkrét példákat hozva kérték, hogy az anyag egészüljön ki a vidéki egyetemeken folyó történeti demográfiai kutatások eredményeivel, továbbá az 1992. évi nemzetiségi konferencia és a millicentenárium alkalmából rendezett történeti demográfiai konferencia-sorozat megemlékezésével. Javasolták, hogy a demográfia más tudományágakhoz fűződő kapcsolatai között legyen megemlítve a történettudomány, a néprajztudomány és a földrajztudomány is.

Ugyancsak többen felvetették, hogy a gazdaságdemográfia szerepét jobban hangsúlyozni kellene. A megváltozott társadalmi-gazdasági viszonyok között a demográfiának a társadalmi és gazdasági összefüggéseket behatóbban kellene vizsgálnia. Kérdésként hangzott el az, hogy a demográfia vajon mennyiben készült fel a megváltozott viszonyok kihívásaira.

Felmerült, hogy a demográfia témái között meg kellene említeni a palodemográfiát is. Ez olyan terület, amely úgy tűnik, hogy kihalt, holott művelése fontos lenne.

A résztvevők egyetértettek abban, hogy a hazai tudományt általánosságban jellemző kedvezőtlen anyagi körülmények a demográfiai kutatások pénzügyi feltételeiben is érzékelhetők. Úgy vélekedtek, hogy az anyagiak és a jelentős részben erre visszavezethető létszámgondok is hozzájárulnak ahhoz, hogy a demográfiában hiányterületek vannak, csökkentek a kutatási esélyek, a nagyobb demográfiai problémák kutatására nincs megfelelő kapacitás. A hozzászólók kiemelték az egyetemi tanszékeken folyó demográfiai kutatások feltételeinek romlását, amely mind a személyi összetételben, mind az infrastrukturális feltételekben megnyilvánul. Egyesek úgy vélték, hogy a helyzetelemzésben még erősebben kellene hangsúlyozni az elért eredmények és az elégtelen feltételek közötti különbséget.

A tudomány finanszírozása természetesen nemcsak anyagi kérdés, a kapcsolatszerzésben, az adatokhoz, információkhoz való hozzáférésben is vannak kihasználható lehetőségek. A demográfiai kutatások szempontjából kedvező feltételként

említették az adatgyűjtés egyszerűségét a népmozgalmi statisztikákra alapozott kutatásokban.

Többen érintették azt a kérdést, hogy a jelenlegi finanszírozási rendszer az egyéni kutatások támogatására épül. A tapasztalat azt mutatja, hogy ez nem elegendő, emellett intézményi szinten is szükséges lenne a támogatás. Ennek hiánya ugyanis a kutatásokat irányíthatatlanná teszi.

Mindenki egyetértett abban, hogy a demográfiai tudomány művelésének személyi feltételei és az utánpótlás gondjai szorosan összefüggenek azzal, hogy a demográfia intézményeinek kiépülését nem kísérte a demográfiai képzés bevezetése. A hozzászólók kiemelték, hogy a jelenlegi körülmények között a legsürgősebb feladat a posztgraduális PhD képzés megszervezése valamelyik graduálisan oktatott rokon tárgyhoz kapcsolva. Ebben a vonatkozásban a kezdeti lépések megtörténtek, ez azonban nem elegendő, a cél a demográfia graduális oktatásának elérése. Ezzel összefüggésben említés történt az ELTE Jogi Karának kezdeményezéséről, ahol folyamatban van egy demográfia tankönyv kiadása is. Javasolták, hogy érdemes lenne a demográfia oktatását az ún. Universitásokra építeni. Ezek több egyetemet szolgálnak ki és programjuk hiányos a demográfia oktatása nélkül.

A tudományos publikálás helyzetével kapcsolatban megjegyezték, hogy a szakmai folyóiratokon kívül ma már szélesebb körű megjelenési lehetőségek is vannak, mint például a Magyar Tudomány és más folyóiratok. Javaslat hangzott el arról, hogy a helyzetelemzés elkészítéséhez összegyűjtött publikációs jegyzékek mindenki számára váljanak hozzáférhetővé.

A demográfia eredményeinek a hazai intézmények formálására, a törvényhozásra, illetve a döntéshozatalra gyakorolt hatásával kapcsolatban többen annak a véleményüknek adtak hangot, hogy a népesedési helyzet problémái nem kapnak megfelelő figyelmet a népességet érintő döntésekben. Az is elhangzott, hogy a döntés előkészítésre orientált programok nem kerülnek érdemi felhasználásra, a népesedéspolitikai korábbi vívmányait törölték, a népesedéspolitikai jelenlegi alakításában sem a Demográfiai Bizottság tagjait, sem a szakmai szakértőket nem vonják be.

A kormányzati programokhoz való kapcsolódásról szólva megemlítették, hogy a demográfia például a Kormány külpolitikai programjához is hozzá tudna járulni a határon túl élő magyarság vizsgálatával.

A résztvevők elismerték, hogy a helyzetelemzésnek az Akadémia által előírt tematika keretében nem volt feladata a tudományág további fejlődésével, célkitűzéseivel kapcsolatos következtetések megfogalmazása. Mindenki egyetértett azonban abban, hogy erre is ki kellene térni és javasolták az anyag kiegészítését egy összefoglaló fejezettel. Ezzel kapcsolatban az alábbi javaslatok hangzottak el:

— Készüljön értékelés arról, hogy a demográfiai tudomány tevékenysége megfelel-e meg az elvárásoknak, a múltbeli eredményeknek, a nemzetközi trendeknek.

— A célkitűzések között szerepeljen a demográfia kapcsolatainak erősítése egyrészt az Akadémiával, másrészt a közigazgatással.

— A demográfia egyetemi oktatásának ügye a demográfia sürgős megoldásra váró kérdéseként kerüljön kiemelésre.

A helyzetelemzéshez a résztvevők néhány további, nem tartalmi vonatkozású észrevételt is tettek. Így többek között felhívták a figyelmet néhány javítandó kitételre. (Például a 4—7. tábla "faj" megjelölése, a kutatások tematikájában a strukturális demográfia pszichológiai alpontja.) A helyzetelemzéshez fűzött táblákhoz javasolták a források feltüntetését.

A Demográfiai Bizottság felkérte a Bizottság elnökét, hogy az ülésről készített Emlékeztetőt juttassa el Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának.

Az ülésen elhangzott megjegyzések és módosító javaslatok alapján "A demográfiai tudomány helyzete Magyarországon, 1980—1994" című anyag a kutatási eredmények tematikus áttekintésével együtt véglegesített formában a KSH Népeségstudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései című sorozatban jelenik meg 1996-ban.

Csernák Józsefné

A NEMZETKÖZI CSALÁDTERVEZÉSI SZÖVETSÉG KÖZGYŰLÉSE

Manila, 1995. november 10—13.

A Nemzetközi Családtervezési Szövetség — IPPF (International Planned Parenthood Federation) — 1995. november 10—13. között Manilában tartotta közgyűlését. Az indiai Bombay-ben 1952-ben alapított nemzetközi szervezet az elmúlt negyvenhárom évben a családtervezés elterjesztését célzó önkéntes alapon működő nem-kormányzati nemzeti szövetségek elismert vezetőjévé vált. A három-évenként összehívott Közgyűlés célja ez alkalommal az volt, hogy áttekintse az 1992-ben Delhiben elfogadott stratégiai terv megvalósulását, módosítsa az IPPF alapszabályának néhány szakaszát és új elnököt válasszon. A Közgyűlésen 140 tagország képviselőjében több mint 300 küldött vett részt. A Közgyűlés vendéglátója a Fülöp-szigetek családtervezési szervezete volt. A Magyar Család- és Nővédelmi Tudományos Társaságot *dr. Klinger András*, a Társaság elnöke és *Csernák Józsefné dr.*, elnökségi tag képviselték.

A Közgyűlés november 10-én délelőtt a manilai Nemzetközi Kongresszusi Központban kezdődött ünnepélyes megnyitóval, amelyen megjelent és üdvözlő beszédet mondott *Fidel V. Ramos* a Fülöp-szigetek elnöke. A küldötteket a vendéglátók nevében *Clio Zabala* asszony, a Fülöp-szigetek Családtervezési Szervezetének elnöke köszöntötte. Az IPPF részéről *Ingar Brueggemann* főtitkár és *dr. Fred Sai*, az IPPF elnöke nyitotta meg a Közgyűlést.

A Közgyűlés programjában az első és a harmadik napon plenáris ülés szerepelt, a második napon az IPPF stratégiai tervének hat témájában párhuzamos szekció üléseket szerveztek. A Közgyűlés hivatalos ülásszaka november 13-án befejeződött, de november 14-én további programként szabadon választható látogatásokat szerveztek néhány területi központba, illetve intézménybe.

Az első nap délelőtti plenáris ülésén a formális ügyrendi pontokat követően az IPPF elnöke beszámolt azokról a fontosabb eseményekről, amelyek a Szövetség teendőire is hatottak. Ebben a tekintetben elsősorban az 1994-es kairói Népesedési és Fejlődési Világkonferenciát, illetve a pekingi Nők Konferenciát emelte ki. Ezt követően az új főtitkár szólt az IPPF előtt álló feladatokról. A délutáni ülés előadásai azt taglalták, hogy miként változott az IPPF különböző testületeiben a nők szerepe 1992 óta. Általános következtetésként megállapították, hogy minden szinten elmozdulás történt a nők nagyobb részvétele irányában. A vitában a fejlődő országok képviselői egyöntetűen hangsúlyozták a nők egyenjogúságának gyakorlati érvényesülését hátráltató tényezőket, mint például a nők körében az analfabétizmus nagyobb arányát és azt, hogy a tradicionális viszonyok között a nők rendszerint nem végeznek az otthonon kívüli munkát.

A második nap szekció ülésein a szexuális és reprodukciós egészség, a családtervezéssel kapcsolatos kielégítetlen igények, az egészséget veszélyeztető abortusz, az ifjúság, a nők egyenjogúsága és a gondozás kérdései szerepeltek. A szekció üléseken a hozzászólások nagy száma miatt nem volt lehetőség a vélemények, illetve tapasztalatok részletesebb kifejtésére. Az egész napos program eredmé-

nyeiről a szekció vezetők a harmadik nap délelőtti plenáris ülésen számoltak be. Itt ismét alkalom nyílt a hozzászólásra.

A harmadik napon került sor a vendéglátó fülöp-szigeti szervezet bemutatkozására. A délután ülészakon a Közgyűlés megerősítette az IPPF startégiai tervét, ezután következett az új elnök megválasztása. Ezt az eseményt meglehetősen nagy várakozás előzte meg. Eredetileg négy jelölt volt, ketten azonban végül is visszaléptek. Az európai régióból induló *Hanne Risor*, a dán Családtervezési Szövetség elnöke csak hosszas vívódás mondott le a jelöltségről, miután megbizonyosodott, hogy saját régiójában sem kap megfelelő támogatást. A versenyben maradt két jelölt között — *Monique Essed-Fernandes* (Suriname) és *Attiya Inayatullah* (Pakistan) — szoros küzdelem volt. Végül is igen csekély többséggel *Attiya Inayatullah* asszonyt választotta meg a Közgyűlés az IPPF elnökévé.

Csernák Józsefné

A NÉPESEDÉSI KUTATÁSOK PRIORITÁSAI

Nemzetközi kerekasztal értekezlet, Hága, 1995. november 30.—december 1.

A Holland Interdiszciplináris Demográfiai Intézet (NIDI) reprezentatív kerekasztal értekezlettel emlékezett meg fennállásának 25 éves évfordulójáról. A rendezvénynek több mint 40 résztvevője volt. A meghívottak mintegy fele a meghívó intézetet, illetve a holland társintézményeket képviselte, a másik fele az európai demográfiai kutató központok, intézetek, egyetemi kutatóhelyek képviselőit jelent meg. Magyar részről *Klinger András* a KSH elnökhelyettese és *Csernák Józsefné* a KSH Népeségstudományi Kutató Intézet igazgatója vett részt az értekezleten.

A kétnapos értekezlet megnyitóját *Jenny Gierveld* professzor, a NIDI igazgatója tartotta. Előadásában összefoglalta az 1970-ben alapított NIDI történetét, érintve azokat az okokat és szervezeti változásokat is, amelyek a Tudományos és Oktatási Minisztérium által történt megalapítástól a jelenleg alapítványi támogatással működő intézményhez vezettek. A NIDI-ben jelenleg mintegy 40 kutató dolgozik, akiknek nagyobb részét a különféle projektek keretében foglalkoztatják.

A kerekasztal értekezlet célja az volt, hogy megvitatson néhány olyan általános kutatási témát, amelynek várhatóan nagy jelentősége lesz a demográfiában.

Az első nap délelőtti ülésén került sor a munkaerő piac és népesség dinamika összefüggéseinek megvitatására. A téma meghívott előadója *H. B. Presser*, a Maryland-i Egyetem professzora a női munka, illetve a két-keresős család modell elterjedésével kapcsolatos amerikai tapasztalatokat ismertette. Előadásában elsősorban azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy a munkaperőpiac és a foglalkoztatás új jelenségei milyen irányú eltérésekkel járnak a családok életében. A felkért holland hozzájáruló *Th. A. M. Beckers* professzor a holland időfelhasználási vizsgálat főbb megállapításait foglalta össze. A rugalmas foglalkoztatáson és munkaidőn alapuló ún. 24 órás gazdaság eszméje nagy vitát váltott ki. Ennek lényege a nap 24 órájának figyelembevétele a munkaidő megállapításánál, ami az előadó feltételezése szerint a két-keresős gyermekes családoknak nyújthat megoldást a gyermekek ellátásában azzal, hogy a szülők szabadon választhatnak a hagyományostól eltérő munkaidő beosztást is. A megjegyzésekkel és ellenérvekkel megtűzdelt vitában a hozzászólók több lényeges összefüggésre világítottak rá, így többek között a nem-standard munkaóráktól való eltérés korlátaira bizonyos foglalkozásokban (például pedagógusoknál), illetve a 24 órás gazdaságra való áttérés kedvezőtlen demográfiai és egészségügyi következményeire.

A délutáni ülés napirendjén a szegénység demográfiája szerepelt. A betegsége miatt távollevő *H. Deleeck* professzor képviselőjében *K. Van den Bosch* professzor

tartotta meg a vitaindító előadást, amelyhez holland részről *G.B.M. Engbersen* professzor szolt hozzá. Mindketten hangsúlyozták a szegénység vizsgálatának módszertani problémáit és kutatásának speciális nehézségeit. A demográfia és a szegénység vizsgálatának új megközelítési lehetőségeivel kapcsolatos vitában a hozzászólók utaltak a téma komplexitására és a fogalmi tisztázás szempontjából megemlítendőnek tartották, hogy különbséget kell tenni a hagyományos és a modern szegénység között. Ez utóbbi szempontjából speciális kockázatnak kitett csoportot képeznek a bevándorlók, az időskorúak, az egyedül álló anyák stb. Az ülés azzal az egyetértéssel zárult, hogy a szegénységgel kapcsolatos demográfiai kutatásoknak feltétlenül prioritást kellene biztosítani a jövőben.

A második nap délelőtti ülésén *R. Lesthaeghe* belga professzor "Kulturális és demográfiai különbségek" című előadását vitatta meg. Az előadás felkért hozzászólója *R. van E. Gastelaars* holland professzor volt. Az előadás három témával foglalkozott: a "második demográfiai átmenet" és annak regionális eltérései, az európai kisebbségi kutatások problémái és a mikro-szintű megközelítések alkalmazása a kultúra és a demográfia kutatásában. *Lesthaeghe* professzor úgy vélekedett, hogy az európai népegekben újabban megfigyelhető jelenségek, mint például az élettársi kapcsolat és a házasságon kívüli gyermekszülés előzményei a század elejére nyúlnak vissza. Jelenlegi előfordulásuk tehát a történelmi folyamatosságot jelzi. Az etnikai kisebbségek kutatása ugyancsak a jövő demográfiai kutatásainak prioritásai közé sorolható. Az eltérő kulturális örökségekben gazdag Európa, sokszínű etnikai, vallási és nyelvi összetettségével a különböző kultúrák hagyományos olvasztó tégléje. A kutatások érdekes témája lehet a különböző kulturális (etnikai, vallási, nyelvi) csoportok demográfiai vizsgálata, amelynek fontos eleme az eltérő értékek és normák hatásának megállapítása is.

Az ülésen elhangzottakról *D. J. van de Kaa* professzor, a NIDI Tudományos Tanácsának tagja adott összefoglaló értékelést. Az értekezlet *J. Gierveld* igazgató záró szavaival ért véget december 1-én délután.

A nemzetközi kerekasztal értekezlet mind a napirendre tűzött témák aktualitásával és sokoldalú megközelítésével, mind a példamutató szervezéssel újabb bizonyítékot adta a NIDI kezdeményező készségének és várható további előretörésének az európai demográfiában, amelyhez úgy tűnik a kedvező pénzügyi feltételeket is sikerült megteremteni.

Csernák Józsefné

AZ INED FENNÁLLÁSÁNAK 50. ÉVFORDULÓJA

Nemzetközi szimpozium, Párizs, 1995. október 25—27.

A világ vezető kutatóhelyei közé tartozó francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet (INED) nemzetközi konferenciával ünnepelte fennállásának 50. évfordulóját. A konferencia témája a demográfia félévszázadra visszatekintő múltja és előrevetíthető jövője volt.

A konferencia előadásaira négy blokkban került sor. Az első blokkban — mely az utolsó pillanatban került a programba — magáról az INED-ről hallhattak beszámolókat a résztvevők. *P. Festy*, az INED új igazgatója tartott bevezető előadást az INED és a francia demográfia világban betöltött szerepéről, *J. Hecht* mutatta be az INED nemzetközi kapcsolatait, *J. Veron* kifejezetten az INED-nek a harmadik világgal összefüggő kutatásait és tevékenységét elemezte, *J. Legare* (Montreali Egyetem) és *M. Loriaux* (Louvaini Egyetem) pedig a francia nyelvű demográfia egyedülálló tapasztalatairól tartott előadást. A francia demográfia specifikumairól

szólt *R. Pressat*, az INED nyugalmazott kutatási igazgatója. A sok ismeretanyagot tartalmazó előadások egyik vitapontja a francia nyelv kérdése volt, ahol az előadók sikraszálltak a francia nyelvű demográfiai publikációs rendszer továbbfejlesztése mellett, ugyanakkor a résztvevők szorgalmazták a kutatási eredmények angol nyelvű közzétételét.

A második blokkban került sorra az elmúlt fél évszázad demográfiai eredményeinek bemutatására, a harmadik blokkban pedig a demográfia jövőjének megvitatására. A programszervezők, *J.-C. Chasteland* és *L. Roussel* ezekhez a blokkokhoz 7 országot választottak ki és az országokból egy-egy reprezentánst kértek fel a múlt, illetve a jövő prezentálására. A kiválasztott országok a következők voltak: Franciaország, Hollandia, Nagy-Britannia, Olaszország, Magyarország, Oroszország és az Egyesült Államok.

J. Schmid (Bambergi Egyetem) bevezető előadása után az egyes országok tapasztalatairól, az elmúlt fél évszázad eredményeiről és problémáiról sorrendben előadást tartott *R. D. Lee* (Kalifornia Egyetem — USA), *A. Desrosieres* (INSEE — Franciaország), *Klinger András* (KSH — Magyarország), *M. L. Bacci* (Firenze Egyetem — Olaszország), *G. Frinking* (Tilburg Egyetem — Hollandia), *C. M. Langford* (Londoni Közgazdaságtudományi Egyetem — Nagy-Britannia) és *A. Vichnevski* (Oroszország Tudományos Akadémiája).

A demográfiai kutatások jövőjéről szóló országtanulmányokat *S. H. Preston* (Pennsylvania Egyetem — USA), *A. Blum* (INED), *Hablicsek László* (KSH Népeségtudományi Kutató Intézet — Magyarország), *G. Caselli* (Római Egyetem — Olaszország), *F. Willekens* (Rijks Egyetem — Hollandia), *M. Ni Bhrolchain* (Southampton Egyetem — Nagy-Britannia) és *A. Avdeev* (Moszkvai Egyetem — Oroszország) jegyezték. Az előadások összefoglalóját *J.-M. Poursin* (INED) terjesztette elő.

A negyedik, záró ülésen kerekasztal-beszélgetést hallgattak meg a résztvevők. A kerekasztalnál helyet foglalt *G. Calot*, az INED volt igazgatója, *J. Chamie*, az ENSZ Népesedési Osztályának vezetője, *H. Page* (Nagy-Britannia), *J. Duchene* és *N. Bonneuil* (Belgium), s a beszélgetőpartnerek elsősorban benyomásaikról adtak számot, valamint az oktatás kérdését helyezték előtérbe. A konferencia *P. Festy* zárszavával ért véget.

A magyar résztvevők közül *Klinger András* átfogó képet vázolt fel a magyarországi demográfiai kutatások, az intézményrendszer és a demográfiai ismeretek, kutatási eredmények közzétételének félévszázados fejlődéséről. *Hablicsek László* elsősorban a hazai demográfiai kutatásokat (is) érintő, utóbbi időben megfigyelhető változásokat vizsgálta, valamint ismertette a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet kutatásfejlesztési terveinek néhány központi témáját.

Hablicsek László

IRODALOM

FOLYÓÍRATCIKKEK

THYGESEN, L.: *The register-based system of demographic and social statistics in Denmark — an overview.* (A nyilvántartásokon alapuló népesedés- és társadalomstatisztika Dániában — áttekintés.) *Statistical Journal of the United Nations* ECE, 1995/1. 49—55. p.

Dániában a népesedési és társadalmi statisztikák többségét adminisztratív nyilvántartások alapján állítják össze. Így pl. 1981 óta a nép- és lakásszámlálást is így hajtják végre. Kérdőíves felvételeket azokon a területeken végeznek, amelyeken nem állnak rendelkezésre megfelelő nyilvántartási adatok. A cikk a nyilvántartások alkalmazására épülő és adatgyűjtésekkel kiegészített dán statisztikai rendszer rövid áttekintését adja.

Ezt a rendszert a Dán Statisztikai Hivatal következetes munkával az utóbbi 25 év során fejlesztette ki. Ehhez jó háttérrel szolgált a dán közigazgatás kedvező alakulása, valamint az 1966. évi törvény a Dán Statisztikai Hivatalról, amely egyfelől előírja az adminisztratív nyilvántartások statisztikai célú felhasználását, másfelől fel is hatalmazza a Statisztikai Hivatalt, hogy a más szervek által vezetett nyilvántartásokhoz hozzájuthasson. E törvényt később követte az adatvédelmi törvény is. A rendszer kiépítésének egyik legfontosabb tényezője az 1968-ban létrehozott egységes és egyértelmű személyi azonosító szám, amelyet a közigazgatás minden ágában használni kell, és módot ad a különböző regiszterekben szereplő adatok összekapcsolására.

A nyilvántartásokon alapuló statisztikai rendszer a társadalomra vonatkozó általános adatok teljes spektrumát lefedi. Természetesen a legalapvetőbbek a folyamatos népesedési, népmozgalmi statisztikák, amelyeket kiegészítenek az iskolázottsági, foglalkoztatottsági és munkanélküliségi, jövedelmi, szociális, bűnügyi stb. adatok. A személyekre vonatkozó statisztikák összekapcsolhatók a lakás- és ingatlanadatokkal, valamint a munkahelyekre és vállalkozásokra vonatkozó információkkal is. A személy és lakás összekapcsolása a pontos lakcímet kifejező kódszám segítségével valósul meg. Ez lehetővé teszi pl. annak felmérését, hány család él túlszűfolt lakásokban. A tényleges munkahely adataival történő összekapcsolást pedig a munkahely azonosító száma teszi lehetővé, amelyet az adóügyi nyilvántartásból nyernek. Ennek alapján statisztikák készíthetők a személyekről tevékenységük jellege, munkahelyük nagysága stb. szerinti bontásban. Az alapvető információk többségét éves gyakorisággal állítják össze, de vannak rövidebb időközökkel megjelenő adatok is. A statisztikák tetszőleges földrajzi részletezettségűek lehetnek a lakás vagy a munkahely pontos címe alapján, illetve az ingázási adatoknál a két cím egyidejű felhasználásával.

A rendszer három alapvető regisztere az 1968-ban létrehozott Központi Népeségi Nyilvántartás — amelyet a dán népesség egészéről a Belügyminisztérium vezet —, az 1975 óta működő Központi Vállalatregiszter — ezt történeti okok miatt a Statisztikai Hivatal kezeli — és az 1978-ban alapított Épület- és Lakásregiszter —, amelyet a Lakásügyi Minisztérium felügyelete alatt a helyi tanácsok működtetnek. A társadalmi-demográfiai statisztikák összeállításához számos szakterületi nyilvántartást

is használnak, pl. az adóügyi, munkaerőpiaci, oktatásügyi, szociális és kórházi regisztereket. Ugyanakkor vannak olyan információk is, amelyek nyilvántartási alapon nem elérhetők vagy nem teljesek, mint pl. az időmérleg, a munkanélküliség oka stb. Az ilyen ismérvekre vonatkozóan kikérdezéses vagy postán kiküldött kérdőíves módszerekkel lehet adatot gyűjteni.

Az általános hiedelmekkel ellentétben nem lehetséges egyszerűen kivenni a statisztikai adatokat a nyilvántartásokból. Ehhez alapos vizsgálódás és gondos adatfeldolgozás szükséges. Az esetek többségében meg kell oldani pl. az adatok időbeli egyeztetésének problémáját, részben az egyes regisztereken belüli régebbi és frisebb adatok együttélése, részben pedig a különböző forrásokból összekapcsolt adatok időbeli eltérése miatt. Az összekapcsolás és feldolgozás eredményeként a mikroadatok olyan statisztikai regisztere jön létre, amelynek alapján már lehetséges pl. a népmozgalmi adatok táblázása. Az azonosítók segítségével megoldható, hogy különböző jellegű statisztikák pontosan ugyanazokat a fogalmakat tartalmazzák. A rendszer jelenleg 65 ilyen statisztikai regisztert tartalmaz. A statisztikai célra kialakított regiszterek aktualizálását követően megkezdődhet az adatok megkívánt szintű aggregálása és közzététele. Az adatok óriási mennyisége miatt igen fontos és hasznos, hogy az eredmények a felhasználók számára is kényelmes on-line elérhető-ségű elektronikus adatbankokba kerüljenek.

A nemzetközi statisztikai életben zajló viták során gyakran felmerül a nyilvántartások alapján összeállított statisztikai adatok megbízhatóságának kérdése. A dán szakemberek tapasztalata szerint az ilyen módon előállított információk megbízhatósága sok esetben felülmúlja a hagyományos adatgyűjtéseket. Ez érthető okok miatt fokozottan érvényes longitudinális vizsgálatok esetében. Ugyanakkor az azonosítókkal kiegészített sokféle adat rendkívül fontossá teszi a magas szintű adatvédelmet és a kizárólag statisztikai célú felhasználást. A hivatalos nyilvántartásokról szóló törvény éppen ezért nemcsak a közigazgatási nyilvántartásokra vonatkozik, hanem a statisztikai célúakra is, megtiltva pl. ez utóbbiak adatainak átadását adminisztratív célokra. A Dán Statisztikai Hivatalnak egyébként régi gyakorlata, hogy e tekintetben még a törvénynél is szigorúbb korlátozásokat alkalmaz. A rendszer hatékony működésének megvalósulásához az adatok megbízhatósága és viszonylag alacsony költségei mellett a közvélemény részéről történő elfogadottság is hozzájárul.

R.G.

HARALA, R.: Evaluation of the results of the register-based population and housing census 1990 in Finland. (A nyilvántartások alapján végzett 1990. évi finn népszámlálás és lakásösszeírás eredményeinek értékelése.) Statistical Journal of the United Nations ECE, 1995/1. 63–72. p.

1990-ben első alkalommal hajtottak végre Finnországban teljes mértékben nyilvántartásokra épített, azaz lakossági kérdőívek nélküli népszámlálást és lakásösszeírást, elsősorban költségkímélési megfontolásokat követve. Ez egyrészt a népszámlálási egységekre vonatkozó nyilvántartásokon, másrészt ezek megfelelő összekapcsolásán alapul. Ilyen megfigyelési egységek az egyének, családok, háztartá-

sok, épületek (és üdülõházak), lakások (és üzleti célú helyiségek), vállalatok és intézmények.

Természetesen egyik adatgyûjtési rendszerrõl másikra történõ átállás bizonyos töréseket okoz az idõsorokban. Az eltérõ alapokon és módszerekkel készített statisztikák eredményei nem egységesek és értelmezési problémákat is okozhatnak. Ezért is határozták el az 1990. évi népszámlálás elõkészítése során, hogy kiterjedt értékelõ-ellenõrzõ vizsgálatnak vetik alá az eredményeket. Ennek másik célja az adminisztratív nyilvántartások, ill. a belõlük készített statisztikák hibáinak és hiányosságainak feltárása volt, valamint a 2%-os mintán végrehajtott kérdõíves ellenõrzõ vizsgálat során olyan népszámlálási ismérvek felmérése (pl. a részmunkaidõs foglalkoztatás, munkába utazás idõtartama, segitõ családtagok), amelyek a nyilvántartásokból nem nyerhetõk. A kérdõíves felvétel adatait a feldolgozás után összehasonlították az azonosítók segítségével megfeleltetett személyek nyilvántartásokból származó adataival.

A referált tanulmány a több ismérvre kiterjedõ összehasonlításból a gazdasági aktivitásra és az aktív keresõk gazdasági ágára vonatkozó elemzést végzi el. Az elõbbi ismérvre vonatkozóan megállapítható, hogy a 15—74 éves népesség 91%-át a kérdõívek alapján nyert adatok ugyanabba a kategóriába sorolták, mint a nyilvántartási információk. Különösen jó az egyezés az aktív keresõk (94%) és a nyugdíjasok (95%), kevésbé jó a munkanélküliek (71%), a sorkatonák (76%) és a nehezebben értelmezhetõ "egyéb" kategória (55%) esetében, ám itt megjegyzendõ, hogy ez utóbbiak abszolút létszáma nagyságrenddel kisebb a helyes besorolású elsõkénél. A munkanélküliek száma a nyilvántartás szerint kb. 6%-kal alacsonyabb, mint a kérdõíves adatok alapján. Ezt minden bizonnyal azok a munkanélküliek okozzák, akik nem a hivatalos munkaerõ közvetítõ rendszeren keresztül keresnek állást, és így nem szerepelnek a nyilvántartásban, de lehetséges olyan eset is, hogy a munkanélküliek regiszterében szerepelt személy már talált munkát, ám ezt a tényt a nyilvántartásban még nem vezették át.

Ami az ágazati megoszlás adatait illeti, az aktív keresõk 91%-a a két adatforrás alapján ugyanabba a kategóriába került. A legnagyobb eltérések az abszolút számokban a szolgáltatási és a mezõgazdasági-erdõgazdálkodási ágazatoknál jelentkeztek. Az utóbbi esetében elég kézenfekvõ magyarázattal szolgál a mezõgazdasági munka szezonális jellege, ugyanis az általában itt foglalkoztatott személyek jó része más jellegû keresõ tevékenységre kényszerül az év egy részében. Legjobb a két besorolás egyezése a legnagyobb létszámokat foglalkoztató ágazatok közül a közszolgáltatásoknál (91%), az iparnál (90%), a kereskedelemnél és közlekedésnél (88—89%), kevésbé jó a pénzügyi szféra és az építõipar (83%), valamint a már említett mezõgazdaság (77%) esetében.

VON CUBE, A.: *Konzeption für eine Umweltdemographische Gesamtrechnung (UDG). — Ein Beitrag der Bevölkerungswissenschaft zur Umweltdebatte.* (Gondolatok egy környezetdemográfiai adatgyűjtési rendszerről. — Demográfiai hozzászólás a környezetről folyó vitához.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 1995/1. 27—65. p.

A tanulmány célja, hogy a népesedés és a környezet összefüggéseit bemutatva és a Német Szövetségi Statisztikai Hivatal 1990 óta végzett környezeti-gazdasági számbavételek mintáját követve javaslatot tegyen egy környezeti-demográfiai adatfelvételi rendszer létrehozására. A népesedés és környezet közötti összefüggések vizsgálata csak az utóbbi években kezdődött, mégpedig elsősorban a globálisan növekvő népességszámok és a világméretben jelentkező fogyasztási problémák miatt. Különösen élesen vetődtek fel ezek a kérdések az 1992-ben Rio de Janeiróban rendezett környezeti világkonferencián, valamint a múlt évi kairói nemzetközi népesedési és fejlesztési konferencián. A népesedési helyzet áttekintése és az előreszámítások számos olyan ökológiai problémát hoznak a felszínre, amelyek éppen a népesség növekedésében leginkább érintett fejlődő országok számára jelenthetnek súlyos terheket. Az ún. megújítható források, pl. a víz és a talaj mennyiségének csökkenése fog bekövetkezni a természetes víztárolók ember által történő rombolása és a mezőgazdasági célokra használt talaj intenzív és folyamatos kizsigerelése folytán. 1850 és 1980 között az erdők 60%-a pusztult ki Észak-Afrikában és a Közel-Keleten, mintegy 40%-a Dél-Ázsiában és Kínában, 20%-a a trópusi Afrikában és Latin-Amerikában, több mint 10%-a a volt Szovjetunió területén, és a pusztulás az 1980-as évtizedre vonatkozó adatok szerint évenkénti 2—3%-os ütemben tovább folytatódott. Egy 1992-ben végzett európai felmérés szerint a megvizsgált erdei faállomány túlnyomó többsége valamilyen károsodást szenvedett (Németországban pl. a fák 70%-a, Lengyelországban 90%, Nagy-Britanniában 95%, Svájcban 62%, Magyarországon a tűlevelűek 52 és a lombosfák 59%-a).

Az emberiségnek a technika mindenhatóságába és az élelmiszertermelés növelésének lehetőségeibe vetett szinte korlátlan hitét a természettel kapcsolatos ismeretek bővítésével, a műszaki fejlesztés környezetkímélő irányokba terelésével kell ellensúlyozni. A demográfia ez idáig kevésbé használta ki a környezettel való összefüggések vizsgálatának lehetőségeit. A javasolt környezeti-demográfiai számbavételi rendszer ezeket a bioszféra változásainak, a természetbe történő emberi beavatkozások hatásainak tükrében vizsgálná. A népességnövekedés tényével olyan jelenségeket lehet szembeállítani, mint pl. az, hogy 1988—91-es adatok szerint a fejlődő országok átlagában az emberek 30%-a nem jut egészséges ivóvízhez, de egyes ázsiai és afrikai régiókban ez az arány 70% fölött van. A cikk néhány rövid példán bemutatja a földhasználatra, az urbanizációra, az erdőkre vonatkozó, demográfiai összefüggéseket is vizsgáló adatgyűjtések lehetőségeit.

R.G.

WITTE, J.C.—WAGNER, G.G.: *Declining Fertility in East Germany After Unification: A Demographic Response to Socioeconomic Change*. (Csökkenő termékenység Kelet-Németországban az egyesítés után: demográfiai válasz a társadalmi-gazdasági változásra.) *Population and Development Review*, 1995/2. 387—397. p.

Társadalomkutatók szinte egyedülálló alkalmat találtak a II. világháború utáni változások vizsgálatára: ketté osztottak egy országot, Németországot, melynek egységes gazdasági rendszere és magas szintű statisztikai kultúrája is volt. Adatban nem volt hiány, de változásokban sem. A két országrész 40 éven át eltérő politikai és gazdasági úton járt, társadalmi viszonyaik is különbözőképpen alakultak. Az újraegyesítés a döntések után politikai és gazdasági szinten gyorsan megtörtént. A berlini fal leomlott 1989 novemberében, és a nyugatnémet márkát 1990 júliusában már közös pénzként elfogadták. Németország társadalmi egyesítése tovább fog tartani. Van tehát mit figyelni, kutatni és elemezni a társadalom magatartása terén.

Ez a cikk a termékenységet vizsgálja, ami az egyik alapvető demográfiai mutató és számtalan társadalmi szempontot érint. Több példát és szerzőt idéz arra vonatkozóan, hogy mennyire érzékeny a termékenységi magatartás a különböző változásokra. Népmozgalmi statisztikai adatokon kívül a német gazdaságkutató intézet felvételei alapján elemzi a kérdést. A német panel 1984 óta évente kérdezett meg mintegy 5000 nyugatnémet háztartást és ehhez csatlakozva 1990 óta szintén évente kb. 4000 keletnémetet. A kérdések között szerepelnek a családi események (születések is), a munkaerőben való részvétel, vélemény és hozzáállás a jelenlegi és a várható gazdasági trendekkel kapcsolatban. A nőktől ezeken kívül kérdezték a termékenységre vonatkozó visszatekintő adatokat is, iskolai végzettségüket és a munkaerőben való részvételük történetét. Beszédes ábra mutatja a két országrészben a teljes termékenység alakulását, havi bontásban 1989—1993 évekre. Legfőbb mondanivalója, hogy 1989-ben a keleti szám még magasabb, mint a nyugati, a pénzügyi egyesítéskor együtt állnak, ezután a nyugati követi az előző trendet a szintén alacsony 1,5 érték körül, a keleti vonal hónapok alatt 40%-kal zuhan, és 1993-ig folyamatosan csökkent, 0,9 gyermekig.

Az elemzés legfőbb megállapítása a gazdasági bizonytalanság főszerepe. Ezen belül fogalmaztak meg kérdéseket, amelyekre adott feleleteket csoportosítottak és értékelték. Gyűjtőfogalomba egységesítettek véleményeket saját életük és az ország gazdasági viszonyaiban általunk várt változások tekintetében: optimista-pesszimista szemléletet; vizsgálták továbbá az aggályoskodás megnyilvánulásait. Szinte mind-egyik kérdést, illetve az azokra kapott válaszokat elemezték korcsoportok, kohorszok, a születések sorszáma és egyéb ismérvek szerint is. Az egyik megjegyzésben találhatunk egy olyan ismérvet, ami a hivatalos német népmozgalmi adatokon felül a fenti felvételek adatai alapján vizsgálja a kérdést az anyák családi állapota szerint. Itt kerül említésre, hogy ezt a problémát időszerűsíti az a megállapítás, miszerint a házasságon kívüli születések száma meredeken emelkedett az országegyesítés után: 1992-ben az összes születések száma 42%-ában az egyedülálló (nem házas állapotú) volt. Számos hivatkozás található az idézett irodalomban és a megjegyzések között, melyeknek mindegyike külön vizsgálatot érdemel.

A távlati szempont figyelembevételét is jelzi néhány előreszámítási variáns elemzése. Nem meglepő a sok-sok kérdőjel, minthogy a trendek alakulása olyan sok tényezőtől függ, hogy alapvetően nem az egyesített Németország népességének előreszámítása, inkább a két országrész helyzetének egymáshoz való közelítése áll a cikk középpontjában. Többek szerint az egységes jövőkép (2001-re) közelít a nyugati trendekhez. Csak a végső konklúziókban említi a cikk a külső és belső vándorlások szerepét. Levonja a következtetést, hogy nemcsak Németországban, hanem egész Kelet-Európában nemcsak egyszerű "nyugatiasodást" jelent az "asszimiláció", hanem azt is, hogy az nagyon eltérő, változatos és egyenlőtlen lehet a különböző régiókban, bár az általános népességfogyás, termékenység-csökkenés meglehetősen általános.

H.L.

POHL, K.: *Kinderwunsch und Familienplanung in Ost- und West-deutschland*. (A gyermek utáni vágy és a családtervezés Kelet- és Nyugat-Németországban.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 1995/1. 67—100. p.

A Német Szövetségi Népeségstudományi Kutató Intézet megbízásából 1992 nyarán adatfelvételt hajtottak végre, amelybe 10 000 20—39 év közötti német férfit és nőt vontak be mind a keleti, mind a nyugati területről. A termékenység és család kérdéseivel foglalkozó nemzetközi projektekhez kapcsolódó felmérés súlypontját a gyermekek jelenlegi számára, a még kívánt további gyermekszámra, a családtervezés alkalmazására és módszereire irányuló kérdések alkották.

A mintavétel során a két országrészt elkülönítetten kezelték, amit a demográfiai folyamatokban tapasztalt eltérések indokolnak. A termékenység a régi NSZK-ban a "baby-boom" időszakát követően viszonylag alacsony szintre esett vissza, az egykori NDK-ban viszont e folyamatot átmeneti emelkedés törte meg. A két országrész egyesítése után ezzel szemben éppen a keleti területen következett be zuhanásszerű csökkenés, melynek eredményeként 1993-ban a termékenység Kelet-Németországban még sokkal kedvezőtlenebb értéket mutatott, mint a nyugati tartományokban.

A felvétel megszervezése és a kérdőív összeállítása a nemzetközi projekt ajánlásainak megfelelően történt oly módon, hogy egyúttal a helyi követelményeknek is eleget tegyenek. Az összeírást előzetesen kiképzett személyek végezték. Eredetileg azt a célt tűzték ki, hogy az interjú készítő kérdőbiztos és az interjú-alany azonos nemű legyen (férfi-férfit, nő-nőt keressen fel). Ezt azonban a gyakorlatban nem sikerült biztosítani.

A kívánt gyermekek átlagos száma sem nemenként, sem országrész szerinti bontásban nem mutatott eltérést, egységesen 1,8 volt. Ezen belül lényeges különbséget lehetett észlelni a már ténylegesen megszületett gyermekek számát illetően. Az egykori NDK-ban — a korábbi magasabb termékenység hatására — viszonylag több gyermek született, míg a megszülni kívánt további gyermekek száma jóval alacsonyabbnak bizonyult, mint a régi szövetségi területen.

Figyelmet érdemel, hogy — főleg Nyugat-Németországban — terjed a gyermek teljes mellőzésére irányuló felfogás. E nézetet újabban Keleten is mindinkább magukévá teszik. Általános, országos jellegű tendenciára lehet ezért következtetni.

A már gyermekkel rendelkezők zöme is megelégszik a családban nevelt egy vagy két gyermekkel, és nem kívánja növelni a gyermekek számát. A három- és többgyermekes családok kialakulásának esélye egyre csökken.

A felmérés egyik lényeges célja volt információk szerzése arra vonatkozóan, hogy a megkérdezettek miként reagálnának nem kívánt terhesség bekövetkezésére, illetve a partner (férj, élettárs) ilyen esetben milyen tanácsot adna feleségének (élettársának). E kérdésre több fokozatú skála szerint lehetett válaszolni. Az alaptendencia abban foglalható össze, hogy a felmérésbe bevont viszonylag idősebb korcsoportokba tartozók — mind a nyugati, mind a keleti országrészben — inkább mutattak hajlandóságot a nem kívánt terhesség megszakítására, illetve ilyen értelmű tanács adására.

E kérdést a vallásos meggyőződéssel összefüggésben is elemezték. Egyértelműen megállapítható volt a válaszok alapján, hogy a valláshoz erősebben kötődők körében a terhesség megszakítása lehetőségként sokkal ritkábban kerülhet szóba, mint mások esetében.

A gyermek vállalása szempontjából pozitívan nyilatkozó személyektől az ilyen szándékot motiváló tényezőket is tudakolták. E személyeket felkérték arra, hogy hét előre kidolgozott válasz-séma közül jelöljék meg a véleményükkel egyezőt, és azokat fontosság szempontjából rangsorolják. A megjelölt indokok és a fontossági sorrend tekintetében a keleti és nyugati országrész lakói között általában nem találtak szignifikáns eltéréseket. Kivételt képezett az az indok, mely szerint "ha egy gyermeke van továbbit is szeretne, hogy ez ne egyedüli gyermekként nevelkedjék". E választ ugyanis inkább a nyugati területen élők részesítették előnyben.

Hasonló módszert alkalmaztak a gyermek vállalására nem hajlandó interjúalanyok esetében is. Az utóbbiak hatféle, a gyermek vállalása ellen szóló érv között válogathattak és alkothattak rangsort. A válaszokból kitűnt, hogy az egykori NDK területén a férfiak különösen érzékenyek a gyermek nevelésével kapcsolatos anyagi nehézségekre, a nők pedig a kereső tevékenység és a gyermekgondozás terheinek összeegyeztetésével összefüggő problémákra.

A családtervezés alkalmazásának módszerével kapcsolatos kérdésre adott válaszokból azt a következtetést vonták le, hogy a megkérdezett nőknek több mint 80%-a, a férfiaknak pedig 60–70%-a szerzett már valamilyen tapasztalatot a terhesség megelőzését célzó módszerek alkalmazásáról. Az interjú során konkrét kérdést is tettek fel az előző négy hétben alkalmazott fogamzásgátlási módszereket illetően. A megjelölt időszakon belül a fogamzásgátlót használók aránya az egykori NDK-ban magasabb volt, mint a régi szövetségi területen. Mindkét országrészben érvényesült az a tendencia, hogy a módszereket inkább a nők veszik igénybe. Az alkalmazott szerek tekintetében nem és korcsoportok szerint meglehetősen nagy szóródás mutatkozott.

Érdekes eredményként említhető, hogy a fogamzásgátlás valamelyik módját igénybe vevők aránya azok között, akik úgy nyilatkoztak, hogy kívánnak gyermeket, alig volt alacsonyabb, mint a gyerekekről végképpen lemondók körében.

Végül feltették azt a kérdést is, hogy a mintába bevont férfiak és nők — függetlenül saját helyzetüktől — milyen arányszámot tartanak ideálisnak. A többség — mindkét országrészben — a kétgyermekes család mellett foglalt állást. A keleti országrészben emellett viszonylag magas volt azoknak az aránya is, akik szükségte-

lennek ítéltek egynél több gyermeket és igen alacsony azoké, akik ideális célként a három gyermeket jelölték meg.

A felmérés eredményei alapján a közeli jövőre nézve kevésbé valószínűsíthető a termékenység javulása. A keleti országrészben külön figyelembe kell venni az átmenetből adódó válságot, amely mind a népesség értéktrendjére, mindpedig napi életrendjére kihatott. Elképzelhető azonban, hogy a keletnémet nők szülési hajlandósága — a körülmények stabilizálódása után — ismét növekedni fog.

F.J.

KIERNAN, K.—LELIEVRE, É.: *Devenir parent hors mariage en France et en Grande-Bretagne: Les différentes facettes d'un statut particulier.* (Szülővé válni házasságkötés nélkül — Franciaország és Nagy-Britannia. Egy speciális állapot eltérő összetevői.) *Population*, 1995/3. 821—827. p.

Az utóbbi években Európa-szerte tapasztalható jelenség — ti. a házasságon kívüli együttélések, ill. a házasságon kívüli születések arányának gyors növekedése — háttérben országonként eltérő összetevők állnak. A szerzők itt ismertetett tanulmánya az INED által gyűjtött adatok felhasználásán alapul és a címben jelzett két országra szorítkozik. A számok világosan mutatják az egy évvel korábbi állapothoz képest is jelentős változásokat. A két ország tekintetében a termékenységi mutatók közt jelenleg alig van különbség. A házasságon kívül született gyermekek aránya is nagyjából egyenlő. Jelentős eltérés tapasztalható azonban a szülések "időzítésében".

Franciaországban a házasságon kívüli születések többsége a nők 25 és 30 éves kora közé esik. Angliában sokkal korábbra, és jelentős (22%) a 20 évesnél fiatalabb korban szülő nők aránya. (Ez utóbbi arány Franciaországban csak 3%.)

A fiatalok életkörülményeiben megnyilvánuló hagyományos eltéréseket jól jellemzik az iskolázottsági viszonyokra, a munkavállalás körülményeire utaló adatok.

Mindkét országban 16 éves kor a tankötelezettség és 18 év a nagykorúság határa. A tanulmányban közzétett táblák tanúsága szerint Franciaországban a 16—17 éves korú fiúk 85%-a, a lányok 3/4-e még tanul; Angliában a hasonló korú fiúknak azonban már több mint a fele — lányoknál valamivel kevesebben — dolgozik. Angliában annyira meghatározó a származás, hogy pl. az 1958-ban született munkásszármazású fiatalok 83%-a 18 éves kora előtt abbahagyta a tanulást — a nem-munkásszármazású fiatalok esetében ez az arány 41%.

A 18—24 éves brit férfiak 3/4 része dolgozik, a franciák esetében csak 40%-uk. A dolgozó nők aránya pedig kétszerese a hasonló korú franciáknak.

A gyerek nélkül együttélő 20—34 éves párok iskolai végzettség szerinti összehasonlításakor — akár házasságban, akár azon kívül együttélőkről van szó — alig tapasztalható eltérés a két ország vonatkozásában. Érdekes és jelentős különbségeket jeleznek azonban a számok az anyák iskolai végzettsége szerint.

A 20—34 éves, házasságkötés nélkül együttélő, legalább egy gyereket nevelő francia nők 45%-a felsőfokú végzettségű, és csupán 2% azok aránya, akiknek semmiféle képzettségük nincs. Külön érdekesség ugyanakkor, hogy az ugyanilyen

korú, de házasságban gyermeket nevelő nőknek csak 17%-a tartozik a magasán kvalifikáltak közé.

Nagy-Britanniában a hasonló korú házasságon kívül együttélő anyák 9%-a tartozik csupán a legmagasabban képzettek csoportjába, 43%-uknak pedig semmiféle iskolai végzettsége sincs.

Összefoglalóan és leegyszerűsítve: Franciaországban, ahol a fiatal nők zöme tanul, a magasabb iskolai végzettséggel együtt nő a gyermekvállalási kedv. Ez már egyre ritkábban jár együtt a házasság kereteinek vállalásával, amit jól mutat, hogy a törvényes kötés nélkül együttélő fiatal párok 2,5-szer gyakrabban vállalnak gyermeket, mint az azonos korú házasságban élők.

Nagy-Britanniában fordítva alakul, minél alacsonyabb iskolai végzettségű (ami, mint láttuk, arányosan alacsonyabb társadalmi osztályokból való származásra utal) a leendő anya, annál valószínűbb, hogy korai házasságkötéssel, gyermekszüléssel törekszik stabilizálni társadalmi-gazdasági helyzetét. A házasságon kívül együttélő gyermekes párok esetében még nyilvánvalóbbak az iskolai végzettség szerinti különbségek. A képzetlen nők között a gyermekesek aránya ötszöröse a legmagasabban képzetekének.

Jelentősek tehát a kontrasztok, érdemes mélyebben és mozgásában vizsgálni (és más európai országokra kiterjeszteni) a társadalmi, gazdasági, szemléleti-ideológiai változások hatását, szerepét a termékenységi magatartás alakulásában.

G.M.

HASKEY, J.: Trends in marriage and cohabitation: the decline in marriage and the changing pattern of living in partnerships. (A házasság és az élettársi együttélés trendjei: a házasság hanyatlása és az élettársi közösség változó modellje.) Population Trends, 1995. Summer, 5–15. p.

A házasságokkal és az élettársi kapcsolatokkal összefüggő információk több szempontból is szükségesek. Sok esetben a törvény másként érvényes a házasságban, ill. a házasságon kívüli partnerkapcsolatban élő személyekre, pl. a tulajdonviszonyokra vonatkozóan a kapcsolat befejeztét követően; az öröklés kérdésében; a gyermekekkel kapcsolatos felelősség megítélésakor. A szociálpolitika területein ugyancsak fontosak a házasságban élők, ill. az élettársakra vonatkozó adatok, így pl. a lakásigények várható alakulása nagymértékben függ a házasságkötések, az élettársi kapcsolatok és az egyedül élők számának változásaitól. A háztartások számának és összetételének jövőbeli alakulásáról készített egyik legutóbbi hivatalos előrejelzés először vállalkozott ilyen összefüggésben a házasságban, ill. élettársként együttélő párok megkülönböztetésére. Szélesebb perspektívában ugyanakkor e trendek ismerete alapvetően fontos a társadalomban, mindenek előtt a különböző típusú családokban bekövetkező változások felméréséhez.

A cikk azokat a statisztikai információkat elemzi, amelyek forrása a házassági trendekre vonatkozóan Anglia és Wales házassági nyilvántartása, az élettársi kapcsolatokra vonatkozóan pedig az általános háztartás-felvétel. Nem tartalmazza viszont az 1991. évi népszámlálásból származó hasonló információkat, amelyek

alapján már számos vizsgálat és közlés is készült. A házasságon kívüli együttélést tudakoló kérdést egyébként először 1979-ben tették fel a 18–49 éves nők termékenységevel kapcsolatos háttérinformáció gyűjtése céljából. 1986-ban az ilyen együttélések terjedése miatt a korhatárt 16–59-re bővítették, és a kérdést a férfiakra is kiterjesztették. A probléma aktualitását jól mutatja, hogy a házasságkötések éves száma 1993-ban az előző 50 év minimumára zuhant, ezen belül pedig az első házasságkötéseké az egész évszázad minimumára. Ugyanakkor az élettársi kapcsolatok terjedését igazolja az a tény, hogy az 1990-es évtized első éveiben kötött első házasságok mintegy 70%-át élettársi kapcsolatban folytatott együttélés előzte meg, szemben a 20 évvel korábbi 10%-kal, a házasság előtti együttélés átlagos időtartama pedig ugyanebben a szakaszban egy évről kettőre nőtt. A nem házas férfiak és nők több mint 20%-a élt ilyen partnerkapcsolatban 1993-ban, míg ez az arány még a 80-as évek második felében is 15% alatt volt. Az utóbbi 20 évben jelentősen csökkent az újr házassodási hajlandóság is.

A tanulmány a felsorolt ismérveken kívül részletes táblaanyagon mutatja be a házasságot kötők iskolai végzettség szerinti összetételének, a szertartások módjának és szezonálisának alakulását, az élettársak legális családi állapot, háztartások és korcsoport szerinti összetételének változását is. A legjelentősebb változások a huszas éveikben járó fiatal felnőttek esetében mutathatók ki mind a házasságot megelőző (vagy helyettesítő) együttélések gyakoriságát, mind pedig időtartamát illetően. E trendek alapján nagy biztonsággal előre jelezhető, hogy legalábbis rövid távon folytatódni fog az élettársi kapcsolatban élők arányának növekedése és a házások arányának csökkenése. Az említett irányzatok megértéséhez és értékeléséhez további bel- és külföldi adatgyűjtések, elemzések adhatnak támpontot.

R. G.

BLAYO, C.: *L'évolution du recours à l'avortement en France depuis 1976*. (Az abortuszok számának alakulása Franciaországban 1976 óta.) *Population*, 1995/3. 779–810. p.

A franciaországi törvényes gyakorlat szerint a művi vetéléseket hivatalosan nyilvántartásba kell venni, amelyhez statisztikai adatlapot kell kitölteni. Ez a lap tartalmazza az abortuszra jelentkezett nő személyi adatait és az alkalmazott beavatkozás megnevezését. A bejelentett abortuszok száma 1976 és 1981 között jelentősen megnőtt, a következő 3 évben azonos szinten maradt, majd további 3 éven keresztül csökkenő tendenciát mutatott. 1987-től kezdve némi emelkedés tapasztalható. Mindez azonban a jelenség valódi alakulásának csalóka képét adja, ugyanis az abortuszok bejelentettsége távolról sem teljes körű, a nyilvántartás hiányosságának mértéke pedig minden bizonnyal eltérő volt az egyes években.

Tény, hogy a fogamzásgátlás bármely módszere mellett előfordulhat az alkalmazás kudarca, és az is, hogy egy eredetileg kívánt terhesség ideje alatt valamilyen előre nem látott esemény következtében ezt megbánják. Olyan nők esetében is felmerülhet az abortusz kérdése, akik elvben azt elutasítják. Más

esetekben viszont a művi vetélés — más eljárások mellett — a születésszabályozás egyik eszköze.

Franciaországban főként az előbbi eset fordul elő. Erre utalnak az abortuszt választó nők adatai és magának a jelenségnek a trendjei is. Sok közöttük az egyedül vagy instabil párkapcsolatban élő, ill. az első művi vetélést átélő nő, a kornak pedig nincs hatása az eset megismétlődésére. A fiatalabb korosztály inkább hajlik a véletlenszerűségek elhárítására. A többször abortáló nők száma és köre igen korlátozott. Csökkenés mutatkozik az első abortuszok számában, míg mérsékelten emelkedik a többedik művi vetéléseké. Tényleges számuk összességében valószínűleg soha nem emelkedett 1976 óta, hanem inkább stabil volt, majd csökkent a 80-as években. Az abortuszon átesett nők jellemzői inkább állandóságot mutatnak, mint változást.

Az alkalmazott eljárások némileg módosultak az évek során. A küretek eltűntek, a helyi érzéstelenítés valamelyest elterjedtebbé vált, de a leggyakrabban a teljes érzéstelenítés mellett végzett aspirációs eljárást használják. A módszerek változása ugyanakkor szinte egyáltalán nem befolyásolja a beavatkozások gyakoriságát. Az abortusz csak nagyon ritka esetben veszi át a fogamzásgátlás funkcióját. Ha mégis gyakoribb jelenség Franciaországban, mint más nyugat-európai országokban, ez inkább annak tudható be, hogy itt sokkal kevésbé elterjedt a sterilizáció.

R. G.

MASUY-STROBANT, G.—GOURBIN, C.: *Infant Health and Mortality Indicators*. (Csecsemők egészségi állapot és halandósági mutatói.) *European Journal of Population*, 1995/1. 63—84. p.

Még napjainkban is nehézséget jelent Európában földrajzi és időbeli összehasonlításokat végezni a csecsemők egészségi helyzetével és halandóságával kapcsolatban. A de facto csecsemőhalálozások ma jellemzően egyre inkább az élet első napjaira, sőt óráira koncentrálnak, miközben egyre jelentősebb a nagyon kis súllyal világra jött és a koraszülött csecsemők aránya. Az újszülöttek intenzív ápolásának fejlődése a nagyon kis (1500 g alatti) testsúllyal, ill. a nagyon korán (a terhesség 28. hetét megelőzően) született csecsemők életben maradási esélyeinek folyamatos javulását eredményezi. Következésképpen az orvosi kritériumok és a születések nyilvántartását elrendelő jogszabályok között már nincs egészen összhang. Ráadásul az élve-, ill. halvaszületések regisztrálására vonatkozó definíciók európai szintű egységesítését célzó törekvések ellenére még most is jelentős különbségek vannak, ami fokozottan nehezíti az összehasonlításokra épülő csecsemőhalálozási mutatók összehasonlítását.

Az a feltételezés, mely szerint az életbenmaradási arányok javulása egyben a csecsemők egészségi állapotának általános javulását is jelenti, mélyebb elemzésre szorul, ugyanis az életben maradók között egyre több a nagyon kis súllyal született. A születési súllyal és a terhesség időtartamával kapcsolatos nyilvántartási adatok bővülése nyújt bizonyos információkat a fokozottan veszélyeztetett gyermekekről, ám

ezek a születés időpontjára vonatkoznak. További speciális mutatókra van tehát szükség a kisgyermek egészségügyi állapotának figyelemmel kíséréséhez.

A társadalmi osztályokkal kapcsolatos egyes mutatók meghatározásán túlmenően alig történtek eddig módszertani kísérletek az egészségi helyzet társadalmi egyenlőtlenségeinek idő- és térbeli összehasonlító vizsgálatára. Tekintettel a csecsemőhalandóság szintjének és növekvő társadalmi egyenlőtlenségének politikai fontosságára, sürgető feladat a megfigyelt különbségekre vonatkozó mérések megbízhatóságának szisztematikus ellenőrzése. A jelenleg alkalmazott módszerek áttekintését egy nemrégiben készített tanulmány tartalmazza ugyan, de ez sem foglalkozik alkalmasságukkal adott esetek értékelésére. Ám bármilyen kiváló legyen is a módszer, szükség van megfelelő, összehasonlítható és aktualizált adatokra a társadalmi osztállyal, a terhesség folyamatával, a születési súllyal, a kihordási idővel, ill. a csecsemőhalálózással kapcsolatosan. Egy 1991-ben végzett felmérés szerint az összehasonlító vizsgálatba bevonni kívánt 27 európai ország közül csupán 11 tudta a szükséges adatokat produkálni, és még ezek összehasonlíthatósága is további elemzést igényel.

R.G.

GÄRTNER, K.: *Sterblichkeitstrends in Ausgewählten für Industrieländern.* (A halandóság alakulása egyes iparilag fejlett országokban.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1995/1. 101—124. p.

Az 1980-as évek elején az akkor NSZK Népeségkutató Intézet a kormány megbízásából átfogó vizsgálatot végzett a halandóság alakulásáról. A kutatás 1950-től kezdődően tekintette át három évtized demográfiai folyamatait, s a németországi fejleményeket összehasonlította a más országokban megfigyelttel. A jelen cikk e munka folytatásaként az 1980 óta végbement változásokról igyekszik képet adni. Az elemzés a jelenlegi Németországnak arra a részére szorítkozik, amely korábban az NSZK-hoz tartozott, a nemzetközi összehasonlítás pedig 11 további iparilag fejlett államra (Ausztria, Belgium, Nagy-Britannia, Franciaország, Svájc, Norvégia, Dánia, Hollandia, Svédország, Egyesült Államok és Japán) terjed ki.

A tanulmány négy részre oszlik: az első az általános halandósági szinttel, a második a korszpecifikus halandósággal, a harmadik az egyes halálokoknak a várható élettartam alakulásában játszott szerepével foglalkozik, végül a negyedik rész azt vizsgálja, az 1990-es tényleges adatok fényében mennyire voltak sikeresek a tíz évvel korábban született halandósági előrejelzések.

Az általános halandósági szint tekintetében az 1990-es évek elején Japánban a legkedvezőbb a helyzet: a születéskor várható átlagos élettartam a távol-keleti szigetországban 1991-ben a férfiaknál 76,2, a nőknél pedig 82,4 év volt. A második helyen a férfiaknál Svédország (74,8 év), a nőknél pedig Franciaország (81,8 év) áll; Németország a középmezőnyben foglal helyet, míg az Egyesült Államok a sereghajtók között található.

A korszpecifikus halandóságot vizsgálva a szerző figyelmét elsőként a csecsemőhalandóság alakulására fordítja. Az 1990-es évek elején a csecsemőhalandóság

tekintetében még mindig viszonylag jelentős különbségek tapasztalhatók az egyes iparilag fejlett országok között, jóllehet a szóródás mértéke csökkent az egy évtizeddel korábbi állapothoz képest. A csecsemőhalandóság szintje az vizsgált országok mindegyikében csökkent a 80-as évek folyamán, a csökkenés mértéke azonban államonként igen eltérő volt. Általánosságban elmondható, hogy a halálozás kockázata ott süllyedt a legerőteljesebben, ahol legmagasabb volt a kiinduló szint.

Az *időskori* halandóság alakulását vizsgálva az országoknak két nagyobb csoportja rajzolódik ki. Az egyikbe azok tartoznak, amelyekben a halandósági szint százalékos csökkenése 1980 és 1991 között az 55 és 70 év közötti korosztályban volt a legerősebb. Ezt a csoportot egyebek között Nagy-Britannia, Belgium és az Egyesült Államok alkotja. Az országok másik körében — így pl. Franciaországban és Japánban — ezzel szemben a halandóság a 70 éven felülieknél mérséklődött leginkább.

A korszpecifikus halandóság tárgyalása után a szerző *John Pollard* által kifejlesztett módszer felhasználásával azt vizsgálja, a születéskor várható élettartam növekedéséből hány százalék tulajdonítható a keringési rendszer betegségei, a rosszindulatú daganatok, az emésztőrendszeri zavarok és az egyéb halálokok terén bekövetkezett változásoknak. Az eredmények országonként meglehetősen eltérők: míg pl. Dániában a férfiak várható élettartamának emelkedése 73%-ban az ischaemiás szívbetegségek csökkenésére vezethető vissza, addig ugyanez az arány Ausztriában mindössze 8%. Általánosságban azonban elmondható, hogy a keringési rendszer betegségeiből eredő halálesetek visszaszórulása valamennyi államban jelentős (legalább 40%-os) szerepet játszott a várható élettartam emelkedésében.

A tanulmány utolsó része az 1980-as évek elején készült, Németországra (ezen belül is a nyugati tartományokra) vonatkozó halandósági előrejelzések sikerességét vizsgálja. Az 1990-es tényleges adatok fényében megállapítható, hogy az annak idején készített hat különböző variáns *mindegyike alábecsülte* az életesélyek javulásának ütemét, s ennek megfelelően az előrevetített születéskor várható élettartam rendre alatta marad a valóságban megfigyeltnek.

M.F.

HARDING, S.: Social class differences in mortality of men: recent evidence from the OPCS longitudinal study. (Társadalmi különbségek a férfiak halandóságában: egy új angol longitudinális vizsgálat eredményei.) *Population Trends*, 1995. Summer, 31—37. p.

A halandóság társadalmi különbségeivel foglalkozó kutatások jelentős része a keresztmetszeti — vagyis egyetlen időpontra korlátozódó — elemzések csoportjába sorolható. Az effajta elemzéseket gyakran éri az a vád, hogy nem képesek megkülönböztetni egymástól a társadalmi helyzet tényleges hatását és azt az ún. szelekciós hatást, ami abból adódik, hogy a rosszabb egészségi állapotú egyének lesüllyednek a társadalmi ranglétrán. Ez utóbbi esetben az alsó társadalmi rétegek *nem termelik, hanem magukhoz vonzzák* a már eleve kedvezőtlenebb életesélyekkel rendelkezőket.

A szelekcióból eredő torzítások kiszűrésére leginkább a több egymás utáni időpontra kiterjedő *longitudinális* vizsgálatok alkalmasak. Cikkében a szerző egy ilyen vizsgálat eredményeiről számol be. A kutatás az 1970-es évek elején indult Angliában, a tanulmányban bemutatott adatok pedig az 1976 és 1989 közötti időszakot fogják át. Az elemzés a 15 éves és idősebb férfiakra terjed ki. A halandóság társadalmi különbségeinek számszerűsítésére a standardizált halandósági hányados szolgál, ahol is a viszonyítási alapot a megfelelő korú és nemű össznépesség alkotja. A szerző halálokok szerint is vizsgálja a társadalmi rétegek közötti eltéréseket, hét fő betegségcsoportot különböztetve meg egymástól: a rosszindulatú daganatokat, ezen belül külön a tüdőrákot, a keringési rendszer betegségeit, ezen belül külön az ischaemiás szívbetegséget, a cerebrovaszkuláris megbetegedéseket, a légzőszervi betegségeket és a sérüléseket, ill. mérgezéseket.

Az eredmények szerint az egyes társadalmi rétegek halandósága *igen jelentősen eltér* egymástól: az 1976 és 1989 közötti időszak egészét tekintve a standardizált halandósági hányados a legfelső csoportban 66, a legalsóban viszont 134, vagyis míg a legelőnyösebb helyzetűek életkilátásai 34%-kal jobbak az össznépességénél, addig a ranglétra alján 34%-os halandósági többlet jelentkezik.

A társadalmi különbségek mértéke *az évek során növekedett*: míg az 1970-es évek második felében a legalsó rétegek halandósága "csupán" 24%-kal haladta meg az össznépességét, addig tíz évvel később ez az arány már 53% volt.

Halálokok szerint vizsgálva az adatokat megállapítható, hogy a társadalmi különbségek a légzőszervi betegségek, a tüdőrák és a cerebrovaszkuláris betegségek esetében a legnagyobbak. A legalsó rétegben a légzőszervi halálozás kockázata pl. több mint hétszerese a legfelső rétegben tapasztalható értéknek. Az ischaemiás szívbetegség kategóriájában ugyanakkor viszonylag csekély a társadalmi különbségek mértéke, s lényegében ugyanez mondható el a sérülésekről, ill. mérgezésekről is.

M.F.

CRAIG, J.: *Males and females — some vital differences*. (Férfiak és nők — életbevágó különbségek.) Population Trends, 1995. Summer, 26—30. p.

Jól ismert tény a demográfusok körében, hogy bár születéskor a fiúk aránya valamelyest meghaladja a lányokét, az életkor előrehaladtával a nők létszáma egyre inkább felülmúlja a férfiakét, s az idősebb korosztályokra már kifejezett nőtöbblet jellemző. Tanulmányában a szerző egyrészt történeti áttekintést ad arról, miként alakult Angliában a férfiak és nők aránya a népességben, másrészt megpróbálja megállapítani, mekkora szerepe van a nőtöbblet kialakulásában a halandóságnak és a migrációnak.

A történeti elemzés során a szerző az 1911. és az 1991. évi népességadatokat hasonlítja össze egymással. Az összehasonlításból kitűnik, hogy a férfiak és a nők egymáshoz viszonyított létszámát kifejező görbe mindkét időpontban eléggé hasonló képet mutat: 60 éves korig nagyjából vízszintesen halad — vagyis ekkor a két nem aránya még viszonylag kiegyenlített —, azt követően viszont meredeken süllyed lefelé, azaz a nőtöbblet mind jelentősebbé válik.

Minden hasonlóság ellenére azonban néhány lényeges eltérés is felfedezhető a két időpontra vonatkozó görbén: a 80 évvel ezelőtti helyzethez képest napjainkban az életciklus későbbi szakaszában, 16–17 éves kor helyett csupán 45 éves kor körül jelenik meg a nőtöbbség, a férfi/nő aránynak a 60 éves kor után megfigyelhető romlása ugyanakkor ma erőteljesebb, mint a század elején. 1991-ben pl. a nőtöbbség még 90 éves korban sem érte el a 100%-ot, 1991-ben viszont ez már 82–83 éves korra kialakul. Általánosságban megállapítható, hogy a múlthoz viszonyítva napjainkban az életciklus közepe táján (25 és 60 éves kor között) kiegyenlítettebb a nemek aránya, idős korban azonban éppenséggel a mai állapot tűnik kedvezőtlenebbnek.

A történeti elemzés után a szerző figyelmét az 1991. évi adatokra fordítja, s megpróbálja az azokból kirajzolódó tendenciákat értelmezni. Konkrétan azt igyekszik megállapítani, az életciklus egy-egy pontján tapasztalható férfi/nő arány mennyiben tulajdonítható a két nem *halandóságában* mutatkozó eltéréseknek és mennyiben írható a két nemet szintén más-más mértékben érintő *migráció* számlájára. E két tényező elkülönítéséhez egy olyan becslési módszert alkalmaz, amellyel minden egyes születési évről vonatkozóan meghatározható, mekkorának *kellett volna* lennie a kohorsz létszámának valamely későbbi életkorban, ha a létszám *kizárólag a halandóság hatására* csökkent volna. Az így kapott feltételezett kohorsz nagyságot a tényleges — a statisztikai nyilvántartásokból rendelkezésre álló — létszámmal összehasonlítva kiszámítható az a maradék hatás, ami a másik tényezőnek, vagyis a migrációnak tulajdonítható. Ez a megközelítés azonban nem teljesen pontos, hiszen azon a feltevésen alapul, hogy minden eltérés a becsült és a valódi adatok között a migráció számlájára írható, jóllehet nyilvánvalóan vannak adatgyűjtési stb. hibák is, amiket le kellene vonni a migráció hatásából.

A fenti módszert az 1991. év adataira alkalmazva megállapítható, hogy a 25 éves és 50 év közötti korosztályokban a migráció felerősítette a nőtöbbséget, vagyis a férfi/nő arány kiegyenlítettebb lett volna, ha csak a halandóság hatása érvényesül. A 20 éven aluliaknál viszont a migráció hatása épp ellenkezőleg: az amúgy is meglévő enyhe férfítöbbséget fokozta.

M.F.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata
1995. No. 2.

ALES, M.: Néhány gondolat az elmúlt négy évről.

VECERNÍK, J.: A háztartások jövedelemeloszlásának változásai, 1988–1992.

KOVAR, J.—RIHÁNEK, Z.: A korstruktúra tipológiája a Cseh Köztársaságban.

RYCHTARIKOVÁ, J.: A csecsemőhalandóság trendjei Közép- és Kelet-Európa országaiban.

PAVLÍK, Z.: A demográfiai terminológia problémái.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az Amerikai Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

1994. No. 4.

- RILEY, N.E.: Összekapcsolt életutak: szülők és házasságok a kínai Kuangszhiben.
- STACK, S.—BANKOWSKI, E.: Válás és alkoholfogyasztás: oroszországi adatok elemzése.
- GINN, J.—ARBER, S.: Középkorú nők foglalkoztatottsága és nyugdíjjogosultsága a felnőtt gyermekekkel való együttéléssel összefüggésben Nagy-Britanniában.
- GIVENS, B.P.—HIRSCHMAN, C.: Modernizáció és vérkonok házassága Iránban.
- VAN WEL, F.: "Szüleim a legjobb barátaim közé tartoznak": a fiatalok szülői és baráti kötődése Hollandiában.
- DEARDEN, K.—HALE, C.—BLANKSON, M.: Családstruktúra, szerep és korai apává válás Nagy-Britanniában: előzmények vizsgálata longitudinális adatok alapján.
- RAM, M.—WONG, R.: A háztartások nagybodásának tényezői India falvaiban: időbeli változások.
- BOOTH, A.—AMATO, P.R.: A nemeknek megfelelő hagyományoktól eltérő szülői magatartások és következményeik.
- BRODY, G.H.—STONEMAN, Z.—FLOR, D.—McCRARY, C.: A vallás szerepe a családi kapcsolatok alakulásában kétszülős, afro-amerikai családokban.
- OROPESA, R.S.—LICHTER, D.T.—ANDERSON, R.T.: Házasságközvetítés és a mexikói származású amerikaiak házasságkötési paradoxonja.
- AQUILINO, W.: Szülők válása és özvegyülése a későbbi életkorokban: hatásuk a fiatal felnőttek véleményére a szülő-gyermek kapcsolatokról.
- KURDEK, L.A.: Konfliktusforrások homoszexuális, leszbikus és heteroszexuális párkapcsolatokban.
- WHITE, L.: Nevelkedés egyszülős és mostohaszülős családokban: hosszú távú hatások a családi kapcsolatokra.
- LOOMIS, L.S.—LANDALE, N.S.: Házasságon kívüli élettársi kapcsolat és gyermekvállalás fekete és fehér bőrű amerikai nőknél.
- KING, V.: A gyermekkel nem együttélő apák szerepének különböző következményei.
- HOVELL, M.—SIPAN, C.—BLUMBERG, E.—ATKINS, C.—HOFSTETTER, C.R.—KREITNER, S.: A család hatása latinamerikai és angol származású serdülők szexuális magatartására.
- ALBRECHT, S.L.—MILLER, M.K.—CLARKE, L.L.: A családstruktúra szerepe a szülések kimenetelében.
- TUCKER, D.J.—HURL, L.F.—FORD, H.: A szervezeti ökológia alkalmazása a családra: ki biztosítja a nevelést?
- FRONE, M.R.—BARNES, G.M.—FARRELL, M.P.: A család-munka konfliktus és a dolgozó anya káros szenvedélyeinek összefüggése.
- AMATO, P.R.: Apa-gyermek kapcsolatok, anya-gyermek kapcsolatok és a leszármazottak lelki egyensúlya a fiatal felnőttkorban.

1995. No. 1.

- BLAISURE, K.R.*: Feminizmus és a házastársi egyenlőség ideológiája és gyakorlata.
- BLEE, K.M.—TICKAMYER, A.R.*: Faji különbségek a nők szerepének megítélésében.
- GREENSTEIN, T.N.*: A nemek ideológiája, házasságmegszűnés és a házasság nők foglalkoztatása.
- HILL, S.A.—ZIMMERMANN, M.K.*: Erős lányok és sérülékeny fiúk: a nem és a faj hatása a krónikusan beteg gyermekek anyai gondozására.
- AHLANDER, N.R.—BAHR, K.S.*: Viták a családi házimunkák morális vonatkozásairól.
- MENAGHAN, E.G.—PARCEL, T.L.*: A gyermekek otthoni környezetváltozásának társadalmi tényezői: a szülők munkahelyi tapasztalatainak és a családi körülmények hatása.
- MULLER, C.*: Az anya foglalkoztatása, a szülői segítség és a serdülők matematikai tudása.
- PADEN, S.L.—BUEHLER, C.*: A kétkeresős családok életstílusa.
- ALLEN, K.R.—DEMO, D.H.*: Lesbikusok és homoszexuálisok családjai: a családvizsgálatok új horizontjai.
- ROSA, C.R.*: A házasság mint a társadalmi kötődés folytonossága.
- FRANKLIN, D.L.—SMITH, S.E.—McMILLER, W.E.P.*: A családi állapot összefüggései az afrikai származású amerikai anyáknál Chicago szegénynegyedeiben.
- KURDEK, L.A.*: A házastársi elégedettség változásának előrejelzése a férj és feleség konfliktuskezelési stílusa alapján.
- KING, V.—ELDER, G.H.*: Amerikai gyermekek véleménye a nagyszülőkről: összekapcsolódó életek három vidéki generációnál.
- KEITH, C.*: Családi gondoskodási rendszerek: modellek, források és értékek.
- MANNING, W.D.*: Élettársi kapcsolat, házasság és anyává válás.
- McLEOD, J.D.*: A homogámia társadalmi és pszichológiai hatásai a pszichiátriai rendellenességekre.
- STACK, S.—WASSERMAN, I.*: A házasság, a család és a vallási kötődés hatása az afrikai származású amerikaiak öngyilkosságra vonatkozó elképzeléseire.
- LAROSSA, R.—REITZES, D.C.*: A nemek véleménye az apai szerepről a XX. század eleji Amerikában.
- WU, Z.*: Élettársi kapcsolatok stabilitása: a gyermekek szerepe.
- ROSENBAUM, E.—GILBERTSON, G.*: A nők munkavállalása New York Cityben: a háztartás növekedésének szerepe.

NASZELENIE

a Bolgár Tudományos Akadémia Népesedéstudományi Intézetének folyóirata

1994. No. 4.

- KOTZEVA, T.—SPASSOVKA, L.*: Elméleti és módszertani alapok a "Tizenévesek, házasságok és a család" c. empirikus szociológiai kutatási tervhez.
- KOTZEVA, T.*: Családi környezet és fogalmak a szülői szerepről.

- SPASSOVKA, L.*: Tizenévesek a házasságról és családról.
NEDELICHEVA, T.: Az új társadalmi szemantika és a család.
SUGAREVA, M.: A kelet-európai család demográfiai sajátosságai.
VELCHEVA, N.: A hagyományos rodopei család.
MARINOV, A.: A tengerész család. Eredmények egy konkrét kutatási projektből.

1994. No. 5—6.

- SPASSOVKA, L.*: A család a házasság destabilizálódásának körülményei között Bulgáriában.
MARINOV, A.: A gyermekek a tengerész családokban.
GREK, I.: A bolgárok vándorlása Oroszországba: történelem és emlékezés.
GESHEV, G.: A mezőgazdasági reform hatása a vidéki vándorlásra.
MIHAILOV, N.: Kisebbségi problémák és általános nemzetközi jog.
NIKOLOVA, M.: A munkavégzés hatása a nő családban betöltött szerepére.
KOTSEVA, T.—TODOROVA, I.—JORDANOVA, R.: Nők és szakmai korlátok: egy kutatás eredményei.
PANDEY, H.: A vidéki vándorlás előreszámításának valószínűségi modellje.

NOTAS DE POBLACION

a Latin-amerikai Népesedéstudományi Központ folyóirata

1994. december

- CHACKIEL, J.—PLAUT, R.*: Latin-Amerika: Demográfiai trendek, különös tekintettel a halandóságra.
JASPERS-FAIJER, D.—ORELLANA, H.: A népmozgalmi statisztikák felhasználása a halálloki vizsgálatokban Latin-Amerikában.
FRENK, J.—LOZANO, R.—BOBADILLA, J.L.: Epidemiológiai átmenet Latin-Amerikában.
ROSERO-BIXBY, L.: A felnőtt halandóság csökkenése Costa-Ricában.
TAUCHER, E.—ALBALA, C.—ICAZA, G.: Krónikus betegségek okozta felnőtt halandóság Chilében, 1968—1990.
LIBEL, M.—MIGLIÓNICO, A.: A kolera Amerikában, 1991.
RAJS, D.—PARADA, S.—PEYSER, A.: Az anyai halandóság Latin-Amerikában és a karibi térségben.
MARCONI, E.: A népmozgalmi statisztikák felhasználásának lehetőségei az anyai halandóság megelőzésében.
FREJKA, T.—ATKIN, L.C.: A művi abortusz mint az anyai halandóság tényezője Latin-Amerikában.

1995. június

- DE SOUZA, G.A.A.*: A fogamzásgátlási eljárások terjedése Brazíliában.

- ROSERO-BIXBY, L.—CASTERLINE, J.B.*: A termékenységi átmenet Costa Ricában.
ARRIAGA, E.E.: Felnőtt halandóság a fejlődő országokban: általános áttekintés.
GRUSHKA, C.O.: Felnőtt halandóság Argentínában: új tendenciák, okok és különbségek.
VALLIN, J.: Felnőtt halálozási okok alacsony halandóságú országokban: összehasonlítás több ipari és fejlődő ország között.
MUNOZ, F.: Egy újabb múlt keresése: a történeti demográfia módszertanának stratégiai és problémái.
OYARCE, A.M.—SCHKOLNIK, S.: Belsőszülött közösségek multidiszciplináris vizsgálata Chilében.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségstudományi Intézet folyóirata
 1995. No. 2.

- BACCAINI, B.*: A fogamzásgátlási magatartások földrajzi különbségei.
ZARCAH, B.: Öröklés és a társadalmi mobilitás különbözősége fiútestvéreknél.
CHAMBOVEY, D.: A külföldiekkel kapcsolatos politika és a bevándorlási kontingensek alkalmazása. Svájc példája.
DUCHESNE, L.—LAURIN, N.: Az apák életúja Quebec-ben, 1922—1971.
COURBAGE, Y.: A termékenység csökkenése az Arabiai félszigeten.
KHLAT, M.—COURBAGE, Y.: A Franciaországban élő marokkóiak halandósága és halálai, 1979—1991. II. A halálai.
MOSK, C.: A demográfiai átmenet fogalmának revíziója a kelet-ázsiai tapasztalatok tükrében.
FAIVRE, M.: Egy visszatelepült kabil közösség demográfiai fejlődése.
PROKOFIEVA, L.: A háztartások összetétele és az elvált nők jövedelme Oroszországban.
PANDEY, H.: A vándorlások számára vonatkozó becslés egy modellje háztartások eltartottjainak körében.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata
 1994. No. 4.

- MASSEY, D.S.—ARANGO, J.—HUGO, G.—KOUAOUCCI, A.—PELLEGRINO, A.—TAYLOR, J.E.*: A belső vándorlás elméletének értékelése: az észak-amerikai eset.
KAPLAN, H.: A termékenység evolucionista és értékáramlási elméletei: empirikus próbák és új módszerek.
KANNISTO, V.—LAURITSEN, J.—THATCHER, A.R.—VAUPEL, J.W.: A halandóság csökkenése idősebb korban: több évtized bizonyítékai 27 országból.
LEETE, R.: A Kelet- és Dél-Kelet-Ázsia országaiban élő kínaiak házasságainak és szülővé válásának alakulása.

- HEILI, G.H.: A globális földhasználat változásainak figyelmen kívül hagyott szempontjai: gondolatok és adatok.
- GUHA, A.: A fejlődés darwinista szemlélete: megjegyzések *Sen* írásához.
- SEN, A.: A fejlődés darwinista szemlélete: válasz *Guhának*.
- ESPENSHADE, T.J.: Rontja-e az illegális amerikai bevándorlást a határon történő vizsgálat veszélye?
- FERRERO, G.: A népesedés történeti szemlélete.

1995. No. 1.

- LOOCKWOOD, M.: Struktúra és magatartás az afrikai társadalomdemográfiában.
- ROGERS, R.G.: Hosszú életű és egészséges személyek társadalmi-demográfiai jellemzői.
- PARK, C.B.—CHO, N.H.: A fiúgyermek preferenciájának következményei egy alacsony termékenyséű társadalomban: a nemi arányok egyensúlyának eltérése a koreai születéseknél.
- GOODKIND, D.M.: A vietnami egy- vagy kétgyermekes családpolitika hatékonysága.
- RENNE, E.P.: Házak, termékenység és a földhasználati törvény Nigériában.
- HILL, K.—UPCHURCH, D.M.: Nem szerinti eltérések a gyermekek egészségében: demográfiai és egészségi felvételek bizonyítékai.

1995. No. 2.

- MCINTOSH, C.A.—FINKLE, J.L.: A kairói Népesedési és Fejlesztési Konferencia: egy új paradigma?
- VAN DE WALLE, E.—MUHSAM, H.V.: A sors titkai és a francia termékenységi átmenet.
- MALHOTRA, A.—VANNEMAN, R.—KISHOR, S.: Termékenység, a patriarchátus dimenziói és fejlődés Indiában.
- McNICOLL, G.: A népességnövekedésről és revizionizmusról: újabb kérdések.
- PERLMAN, M.: A népesedési csúcskonferencia: gondolatok a világ fő problémáiról.
- ROTSCHILD, E.: A malthusi vita visszhangjai a népesedési csúcskonferencián.
- JOHANSSON, S.R.: Komplexitás, moralitás és politika a népesedési csúcskonferencián.
- WITTE, J.C.—WAGNER, G.G.: Csökkenő termékenység Kelet-Németországban az újraegyesítés után: demográfiai válasz a társadalmi-gazdasági változásra.

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
1995. No. 1.

- SANDIFORD, P.—CASSEL, J.—MONTENEGRO, M.—SANCHEZ, G.*: A nők írni-olvasni tudásának szerepe a gyermek egészsége és az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele szempontjából.
- SANTOW, G.*: A coitus interruptus és a természetes termékenység szabályozása.
- GOODKIND, D.M.*: Kisebbségi státusz és állatövek szerinti termékenységszabályozás Malajziában élő kínaiaknál.
- FINNAS, F.*: Élettársi kapcsolatok és házasságkötési szokások az 1938—1967 között született finn nőknél.
- MARTIKAINEN, P.*: Finn nők halandósága és társadalmi-gazdasági helyzete.
- CLARK, S.—COLLSON, E.—LEE, J.—SCUDDER, T.*: Tízezer tongai: egy longitudinális antropológiai vizsgálat Dél-Zambiából, 1956—1991.
- PEDERSEN, J.*: Vándorlás és népességnövekedés a Sahel térségben: a malii Gourma esete, 1900—1990.
- JIANG, L.*: Változó rokonai kapcsolatok és hatásuk az időskorúak támogatására Kína városaiban és vidékein.
- HORIUCHI, S.*: A népességnövekedés kohorszelméletéhez: a növekedési arányszámok retrospektív felbontása Svédország esetében.
- DESJARDINS, B.*: A házasságkötési kor torzítása családrekonstrukciós vizsgálatoknál: francia-kanadai adatok bizonyítékai.

POPULATION TRENDS

a brit Népszámlálási és Adatgyűjtési Hivatal folyóirata
1994. tél

- HASKEY, J.*: Az egyszülős családok számának becslése Nagy-Britanniában, 1991.
- CRAIG, J.*: Egyszerű reprodukció és a népességnövekedés jövője.
- OWEN, D.*: Területi eltérések az etnikai kisebbségi népességben Nagy-Britanniában.
- PEARCE, D.—WHITE, I.*: Nagy-Britannia 1991. évi népszámlálása: az eredmények összefoglalása.
- DREVER, F.*: Asztma: változó helyzet?

1995. tavasz

- WALLACE, M.—CHARLTON, J.—DENHAM, C.*: Az OPCS új területi csoportosítási rendszere.
- BABB, P.*: Születési statisztika, 1993.
- BABB, P.*: A negyvenen túliak termékenysége.
- BULUSU, L.—WHITE, I.*: A magasabb iskolai végzettségek trendjei, 1971—1991.

1995. nyár

- HASKEY, J.*: Trendek a házasságban és az élettársi kapcsolatokban: a házasság hanyatlása és a házasságon kívüli együttélés változó mintái.
- KELLY, S.—CHARLTON, J.—JENKINS, R.*: Öngyilkossági halálozás Angliában és Walesben, 1982—1992: foglalkozási és földrajzi tényezők.
- CRAIG, J.*: Férfiak és nők: néhány népmozgalmi eltérés.
- HARDING, S.*: A férfiak halálozásának társadalmi osztályok szerinti különbségei: új adatok az OPCS longitudinális vizsgálata alapján.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Népeségtudományi Bizottságának folyóirata

1994. No. 3.

- OKOLSKI, M.*: Nemzetközi vándorlás Lengyelországban, 1980—1989.
- KOTOWSKA, I.*: A háztartásdemográfia fejlődése és egyes társadalmi-gazdasági vizsgálatok integrációjának lehetőségei.
- RYDZEWSKI, P.*: A válás — egy többdimenziós jelenség.

1994. No. 4.

- KOTOWSKA, I.*: Az életkörülmények várható alakulása Lengyelországban.
- VALKOVICS, E.*: Az eltarthatósági arányok változásának demográfiai tényezőire vonatkozó kvantitatív értékelések.
- WROBLEWSKA, W.*: Tizenévesek termékenysége Lengyelországban az 1951—1993 közötti időszakban.
- JAGIELSKI, A.*: A népességfejlődés trendjei és útjai Ukrajnában és Lengyelországban.

1995. No. 1.

- PAKULSKA, T.—RAKOWSKI, W.*: A vajdaságok népességnövekedési tipológiája, 1989—1993.
- WROBLEWSKA, W.*: A tizenévesek termékenységének területi különbségei Lengyelországban.
- KOTOWSKA, I.*: A népesedési kutatások Lengyelországban.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata

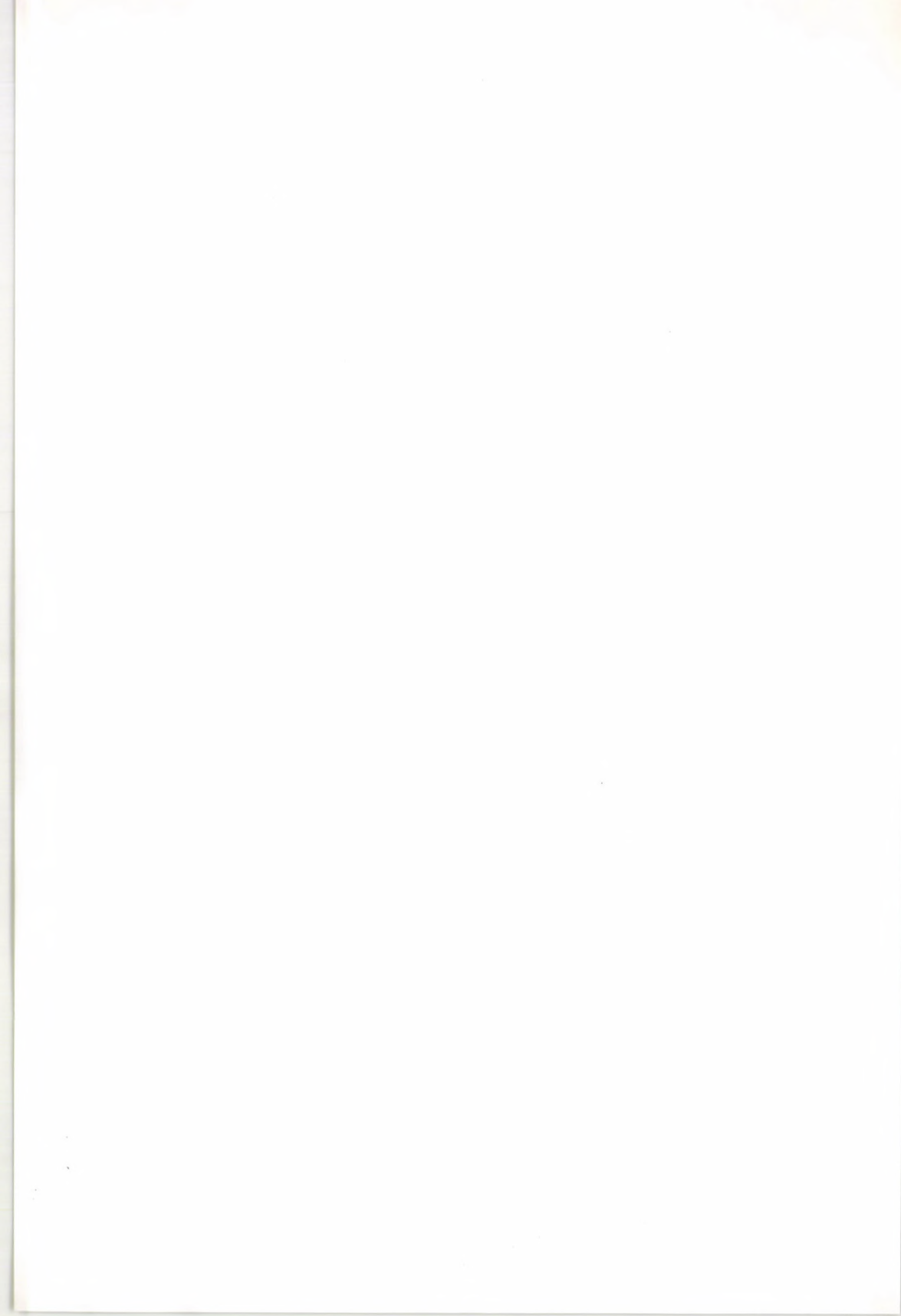
1993—94. No. 4.

- DORBRITZ, J.*: 1994. évi jelentés Németország népesedési helyzetéről.

- MÜNZ, R.—ULRICH, R.: Demográfiai fejlődés Kelet-Németországban és egyes régiókban. Elemzés és előrejelzés 2010-ig.
- WENDT, H.: Bevándorlás és belső vándorlás Németországban, különös tekintettel a Kelet—Nyugat irányú vándorlásokra.
- SCHWARZ, K.: A nők kereső tevékenysége életpályájuk során tegnap és ma.

1995. No. 1.

- HÖHN, C.: Az út Kairóig és azután. Gondolatok az 1994. évi Népesedési és Fejlesztési Nemzetközi Konferenciáról.
- VON CUBE, A.: Elképzelések egy környezeti-demográfiai összeírási rendszerről.
- POHL, K.: Kívánt gyermekszám és családtervezés Kelet- és Nyugat-Németországban.
- GARTNER, K.: Halandósági trendek néhány ipari országban.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Fényes Elek utca 14/18.

Postai irányítószámunk: 1024

Telefon: 212-6549

Kiadóhivatal: 1024. Budapest, Fényes Elek u. 14/18.

Telefon: 212-6576 Fax: 212-6680

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: — — — —

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál

(HELIR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. — 1900)

közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a

Postabank Rt.: 219-98636/021—02809 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj: félvre 260, — Ft, egész évre 520, — Ft

Szedte: a Szerkesztőség

